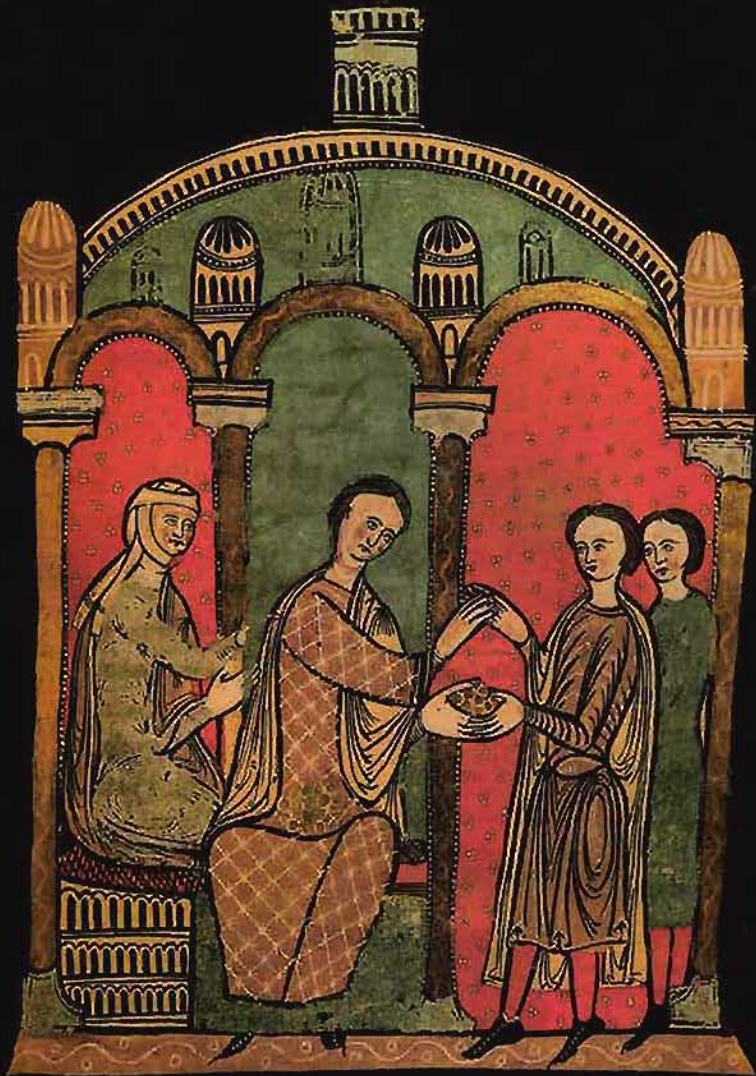

ANNA M. BALAGUER

HISTÒRIA DE LA MONEDA DELS COMTATS CATALANS

SOCIETAT CATALANA D'ESTUDIS NUMISMÀTICS
INSTITUT D'ESTUDIS CATALANS

ANNA M. BALAGUER

HISTÒRIA DE LA MONEDA DELS COMTATS CATALANS

SOCIETAT CATALANA D'ESTUDIS NUMISMÀTICS
INSTITUT D'ESTUDIS CATALANS
BARCELONA. 1999

This One

70J3-EZQ-YL85

Biblioteca de Catalunya. Dades CIP

Balaguer, Anna M.

Història de la moneda dels comtats catalans

Bibliografia

ISBN 84-7283-460-3

I. Societat Catalana d'Estudis Numismàtics II. Títol

1. Monedes medievals — Catalunya 2. Monedes catalanes

737.1(467.1)“07/14”

A proposta de la ponència formada pel senyor Emili Giralt i Raventós membre de la Secció Històrico-Arqueològica, la senyora Montserrat Duran i el senyor Leandre Villaronga, l'Institut d'Estudis Catalans, en sessió plenària tinguda el dia 6 de juliol de 1990, acordà per unanimitat de concedir el Premi Pròsper de Bofarull a Anna M. Balaguer i Prunés pel seu treball *Història de la moneda dels comtats catalans*.

Edició realitzada amb la col·laboració de:

Secció Històrico-Arqueològica de l'IEC

© Anna M. Balaguer

Societat Catalana d'Estudis Numismàtics

(filial de l'Institut d'Estudis Catalans), per a aquesta edició

Carrer del Carme, 47. 08001 Barcelona

Primera edició: novembre de 1999

Tiratge: 700 exemplars

Compost per fotocomposició gama, s. l.

Carrer d'Aristides Maillol, 3 1r. 08028 Barcelona

Imprès a Limpergraf, SL

Polígon industrial Can Salvatella. Carrer de Mogoda, 29-31. 08210 Barberà del Vallès

ISBN: 84-7283-460-3

Dipòsit Legal: B. 43187-1999

Tots els drets reservats, tan pel que fa als textos com a les fotografies. Aquesta publicació no pot ésser reproduïda ni en tot ni en part, ni registrada o tramesa per un sistema de recuperació d'informació en cap forma ni per cap mitjà, sigui mecànic, fotoquímic, electrònic, magnètic, electroòptic, per fotocòpia o qualsevol altra sense permís previ per escrit de l'autor.

Índex

AGRAÏMENTS	15
INTRODUCCIÓ	17
EL PERÍODE CAROLINGI	23
Les emissions monetàries de Carlemany i de Lluís el Piadós en terres catalanes	23
Localització de la seca de Roda. De la Roda carolíngia a la Roda visigoda	26
Carles el Calb (840-877). Les darreres encunyacions carolíngies	27
Metrologia del diner carolingi	28
La circulació de la moneda carolíngia al sud del Pirineu	32
<i>La circulació als comtats catalans</i>	32
<i>Presència de moneda carolíngia a la resta de l'àmbit peninsular</i>	35
Troballes de moneda carolíngia de seca catalana i de moneda carolíngia en general a la península Ibèrica	36
<i>Criteris</i>	36
<i>Repertori de les troballes</i>	36
EL SISTEMA I LA METROLOGIA MONETARIS DE LES EMISSIONS DELS COMTATS CATALANS	41
Preliminars	41
Criteris per a l'estudi dels sistemes i de la metrologia monetaris comtals	43
Les unitats i la nomenclatura	47
<i>La lliura</i>	47
<i>El marc de l'or i el marc de l'argent</i>	48
<i>Unitats menors</i>	48
<i>La nomenclatura</i>	49
<i>Pensa, pesa, penso, pensata</i>	51
Les encunyacions d'or	52
<i>Les espècies d'or àrabs: el dinar i el morabatí</i>	52
<i>Els mancusos catalans</i>	53
<i>L'or de València, de roballs o de roals</i>	55
La relació or-plata	57
COMTAT DE BARCELONA	63
Preliminars	63

L'antecedent carolingi	64
L'obtenció del dret de moneda	64
L'inici de la moneda comtal	67
Ramon Borrell i la reforma de l'any 1000	68
La troballa d'Òrrius i el numerari de Berenguer Ramon I (1018-1035)	68
L'or als comtats catalans. Els mancusos de Barcelona	70
Els diners de Barcelona amb els Ramon Berenguer: Ordenació i atribució	72
<i>Estat de la qüestió</i>	72
<i>Noves monedes i un possible replantejament</i>	73
<i>Problemes que comporta el replantejament</i>	75
<i>Ordenació i atribució dels diners barcelonins dels Ramon Berenguer</i>	78
Moneders i falsaris a la Barcelona dels segles XI i XII	79
La moneda de Carcassona de Ramon Berenguer I a Ramon Berenguer III	80
Metrologia. Evolució del valor del diner de Barcelona	82
Càlcul dels volums de moneda encunyada en algunes emissions barcelonines	87
<i>Volum d'emissió dels diners de Barcelona de Berenguer Ramon I</i>	88
<i>Càlcul del volum d'emissió dels mancusos de Barcelona</i>	89
<i>Aproximació al càlcul del volum de l'emissió de diners del contracte del 1056</i>	90
La circulació monetària al comtat de Barcelona	92
<i>Les fonts</i>	92
<i>Pagaments en moneda i pagaments en espècie</i>	93
<i>Presència de moneda d'or</i>	95
<i>Circulació de moneda d'argent-billó</i>	100
<i>Circulació monetària segons l'anàlisi quantitativa del valor dels pagaments</i>	103
Les troballes monetàries. Comtat de Barcelona	107
<i>Criteris</i>	107
<i>Repertori de les troballes</i>	109
COMTAT D'AUSONA	113
Un possible precedent carolingi	113
Origen del dret de moneda	113
Concessió del terç de la moneda al bisbe. Un llegat forçat?	114
Història i evolució de les amonedaments episcopals i comtals	115
<i>Els segles X-XI</i>	115
<i>La crisi del segle XII</i>	117
<i>Les darreres restauracions de les amonedaments episcopals</i>	118
Atribució i ordenació de les monedes vigatanes	121
Metrologia. Evolució del valor del diner de Vic	127
Circulació monetària al comtat d'Ausona	129
<i>Les Fonts</i>	129
<i>Pagaments en moneda i pagaments en espècie</i>	130
<i>Presència de moneda d'or</i>	130
<i>Circulació de la moneda d'argent-billó</i>	131

HISTÒRIA DE LA MONEDA DELS COMTATS CATALANS	7
Repertori de les troballes monetàries. Comtat d'Ausona	134
LA MONEDA VESCOMTAL DE CARDONA-CALAF	137
Les dades de la documentació escrita	137
Identificació de les monedes de Cardona i de Calaf	140
LA MONEDA DE MANRESA	145
COMTAT DE GIRONA	149
Preliminars	149
La sèrie carolíngia	149
La sèrie comtal	150
La sèrie episcopal	152
Metrologia. Evolució del valor de la moneda gironina	154
Circulació monetària al comtat de Girona	156
<i>Les fonts</i>	156
<i>Pagaments en moneda i pagaments en espècie</i>	157
<i>Presència de l'or</i>	158
<i>Circulació de la moneda d'argent-billó</i>	160
Repertori de les troballes monetàries. Comtat de Girona	163
COMTAT DE BESALÚ	165
Origen de la moneda de Besalú	165
La documentació monetària: l'escriptura del 1075	166
Encunyacions de moneda d'or a Besalú	167
La moneda d'argent-billó. Ordenació i atribució	168
<i>Els inicis. Diner amb una mà a l'anvers i B-L-D-O al revers</i>	168
<i>Diners i òbols de la Mare de Déu. Atribució a Guillem I (1020-1052)</i>	169
<i>Diners i òbols amb l'arcàngel sant Rafael a l'anvers. Atribució a final del temps de Guillem II o al congovern de Guillem II i Bernat II (1052-1066)</i>	170
<i>Diners i òbols amb creu a l'anvers i mà al revers a nom de Bernat. Atribució a Bernat II i Bernat III (1066-1111)</i>	171
Fi dels amonedaments a Besalú	172
«In monetatico et in capite»	172
Metrologia. Evolució del valor del diner de Besalú	175
Circulació monetària al comtat de Besalú	177
<i>Les fonts</i>	177
<i>Pagaments en moneda i pagaments en espècie</i>	178
<i>Presència de moneda d'or</i>	179
<i>Circulació de moneda d'argent-billó</i>	180
Repertori de les troballes monetàries. Comtat de Besalú	183
COMTAT DE Cerdanya-Berga	185
Els possibles amonedaments de Cerdanya-Berga als segles X-XI	185
Circulació monetària a Cerdanya	187

<i>Les fonts</i>	187
<i>Pagaments en moneda i pagaments en espècie</i>	188
<i>Presència de moneda d'or</i>	189
<i>Circulació de la moneda d'argent-billó</i>	190
COMTAT DE ROSSELLÓ	193
Preliminars	193
L'inici de l'amonedament comtal i les dades de la documentació escrita	193
Els tipus monetaris coneguts. Atribució i Ordenació	194
Metrologia. Evolució del valor de la moneda rossellonesa	196
Circulació monetària al comtat de Rosselló	198
<i>Les fonts</i>	198
<i>Pagaments en moneda i pagaments en espècie</i>	199
<i>Presència de moneda d'or</i>	200
<i>Circulació de la moneda d'argent-billó</i>	200
Repertori de les troballes monetàries. Comtat de Rosselló	203
COMTAT D'EMPÚRIES	205
Preliminars	205
Les emissions de moneda al comtat segons la documentació escrita	205
Els tipus monetaris coneguts: Ordenació i atribució	208
<i>Òbol amb bust a la dreta portant bàcul. Atribució a Ponç I (1040-1078)</i>	208
<i>Monedes amb bust. Atribució a Hug II (1078-1116)</i>	209
<i>Monedes amb una mà prement una espasa. Atribució a Hug III (1154-1173)</i>	210
<i>Monedes amb una espasa sola i creu interior. Atribució a Hug IV (1200-1230)</i>	211
<i>Monedes amb una espasa de pom d'anella i creu passant. Atribució a Ponç Hug IV (1230-1269)</i>	212
<i>Monedes amb espasa i creu de braços desiguals. Atribució Hug V (1269-1277)</i>	212
<i>Monedes d'espasa amb escudets a banda i banda. Atribució a Ponç Hug V (1277-1313)</i>	214
<i>Monedes amb escut sobreposat a una espasa. Atribució a Ponç Hug VI (1313-1322)</i>	214
Diners emporitans partits. Emprats com a divisors?	215
Metrologia. Evolució del valor de les monedes emporitanes	215
Circulació monetària a Empúries	217
<i>Les fonts</i>	217
<i>Pagaments en moneda i pagaments en espècie</i>	218
<i>Presència de moneda d'or</i>	218
<i>Circulació de la moneda d'argent-billó</i>	220
Repertori de les troballes monetàries. Comtat d'Empúries	224
COMTAT D'URGELL	227
Preliminars	227
Emissions de moneda d'or a Urgell?	228

L'inici de les emissions. El primer taller comtal: Balaguer o Agramunt	229
La sèrie monetària episcopal	229
Els tipus monetaris coneguts: atribució i ordenació	231
<i>Les primeres emissions: Ermengol III (1038-1065)</i>	232
<i>El tipus del crismó. Atribució a Ermengol IV (1065-1092)</i>	233
<i>Diner del genet. Atribució a Ermengol V (1092-1102)</i>	234
<i>Diner a nom de Pere. Atribució a Pedro Ansúrez i a la minoritat d'Ermengol VI (1102-1119)</i>	237
<i>Majoritat d'Ermengol VI (1108-1154). Les seves emissions</i>	239
<i>Les encunyacions d'Ermengol VII (1154-1184)</i>	241
<i>Les encunyacions d'Ermengol VIII (1184-1209)</i>	241
<i>Les emissions del llarg període de crisi: 1209-1231</i>	242
<i>Les emissions de Guerau Ponç IV de Cabrera (1209/1213-1229)</i>	243
<i>La nova dinastia dels Cabrera: Les encunyacions des de Ponç I (1236-1243) fins a Ermengol X (1267-1314)</i>	243
<i>Extinció dels Cabrera. Emissions a nom de Teresa d'Entença (1314-1327)</i>	244
<i>La branca reial. Les encunyacions de Pere d'Aragó (1347-1408)</i>	245
<i>Les pugeses de plom de la comtessa Beatriu (1363-1371)</i>	245
Metrologia. Evolució del valor del diner d'Urgell	246
Circulació monetària a Urgell	247
<i>Les fonts</i>	247
<i>Pagaments en moneda i pagaments en espècie</i>	248
<i>Presència de moneda d'or</i>	250
<i>Circulació de la moneda d'argent-billó</i>	253
Repertori de les troballes monetàries. Comtat d'Urgell	256
COMTAT DE PALLARS	259
Les tardanes emissions pallareses. Un epíleg a la moneda comtal	259
Circulació monetària al comtat de Pallars	260
<i>Les fonts</i>	260
<i>Pagaments en moneda i pagaments en espècie</i>	260
<i>Presència de moneda d'or</i>	261
<i>Circulació de la moneda d'argent-billó</i>	263
Repertori de les troballes monetàries. Comtat de Pallars	265
COMTAT DE RIBAGORÇA	267
Circulació monetària al comtat de Ribagorça	268
<i>Les fonts</i>	268
<i>Pagaments en moneda i pagaments en espècie</i>	269
<i>Presència de moneda d'or</i>	271
<i>Circulació de la moneda d'argent-billó</i>	272
ANÀLISI DE CONJUNT DE LA CIRCULACIÓ MONETÀRIA ALS COMTATS CATALANS	275
Preliminars	275

Criteris per a l'anàlisi del conjunt del circulant monetari als comtats catalans	276
Diferents comportaments dels comtats catalans en la circulació monetària:	278
Anàlisi comparativa del conjunt	
1. <i>Model nord pirenaic</i>	279
a) Cerdanya	279
b) Pallars	280
c) Ribagorça	282
2. <i>Model nord litoral</i>	282
a) Besalú	284
b) Rosselló	285
c) Empúries	286
3. <i>Model central</i>	287
a) Ausona	287
b) Urgell	289
4. <i>Model sud litoral</i>	290
a) Girona	291
b) Barcelona	293
 CONCLUSIONS	 301
1. La moneda del període comtal	301
2. El mosaic comtal	302
3. Sobirania comtal	302
4. Monetització i creixement	305
5. Importància i funció de la moneda d'or	305
6. Hegemonia del comtat de Barcelona	308
7. La formació de Catalunya: unificació comtal i monetària	309
 APÈNDIX DOCUMENTAL. REGESTS DELS DOCUMENTS MONETARIS	 311
Criteris	311
Abreviatures d'arxius i fonts	312
Altres abreviatures	312
Repertoris impresos	313
Comtat de Barcelona	314
Comtat d'Ausona	321
Vescomtat de Cardona	335
Comtat de Girona	338
Comtat de Besalú	340
Comtat de Cerdanya-Berga	341
Comtat de Rosselló	343
Comtat d'Empúries	344
Comtat d'Urgell	346
 CORPUS DE LES MONEDES CAROLÍNGIES I SENYORIALS DELS COMTATS CATALANS	 351
Preliminars	351

Presentació i sistematització dels materials	352
Bibliografia del corpus	354
Col·leccions i arxius referenciats	356
Abreviatures	356
Emissions carolíngies	357
Emissions d'imitació carolíngia	362
Emissions comtals de Barcelona	366
Emissions episcopals de Vic i dels comtes de Barcelona al comtat d'Ausona	410
Emissions vescomtals de Cardona	425
Emissions episcopals de Girona i dels comtes de Barcelona al comtat de Girona	426
Emissions comtals de Besalú	447
Emissions comtals de Rosselló	454
Emissions comtals d'Empúries	462
Emissions comtals d'Urgell	473
Emissions comtals de Pallars	491

Índex de gràfiques

Gràfica 1.	Evolució percentual dels pagaments en moneda i en espècie avaluada, (« <i>in rem valentem</i> »), per períodes de 50 anys. Barcelona.	94
Gràfica 2.	Desglossament de la gràfica anterior per dècades. Barcelona.	95
Gràfica 3.	Evolució percentual dels pagaments en moneda d'or. Barcelona.	98
Gràfica 4.	Desglossament percentual de les diferents espècies de moneda d'or en els pagaments. Barcelona.	98
Gràfica 5 i 6.	Nombre de pagaments en moneda d'or (gràfica 5) encarat amb el nombre de notícies d'actuacions envers l'Islam (gràfica 6). Barcelona.	99
Gràfica 7.	Nombre d'esments de les espècies monetàries d'argent i de billó. Barcelona.	101
Gràfica 8.	Evolució percentual dels medis de pagament, en termes quantitativus. Barcelona.	105
Gràfica 9.	Valor total de les transaccions en mancusos de 7. Barcelona.	106
Gràfica 10.	Evolució percentual dels pagaments en moneda i « <i>in rem valentem</i> ». Ausona.	130
Gràfica 11.	Nombre d'esments de les espècies monetàries d'argent i de billó. Ausona.	132
Gràfica 12.	Evolució percentual dels pagaments en moneda i « <i>in rem valentem</i> ». Girona.	158
Gràfica 13.	Evolució percentual dels pagaments en moneda d'or. Girona.	159
Gràfica 14.	Nombre d'esments de les espècies monetàries d'argent i de billó. Girona.	162
Gràfica 15.	Evolució percentual dels pagaments en moneda i « <i>in rem valentem</i> ». Besalú.	178
Gràfica 16.	Evolució percentual dels pagaments en moneda d'or. Besalú.	179
Gràfica 17.	Nombre d'esments de les espècies monetàries d'argent i de billó. Besalú.	181
Gràfica 18.	Evolució percentual dels pagaments en moneda i « <i>in rem valentem</i> ». Cerdanya.	189
Gràfica 19.	Nombre d'esments de les espècies monetàries d'argent i de billó. Cerdanya.	191
Gràfica 20.	Evolució percentual dels pagaments en moneda i « <i>in rem valentem</i> ». Rosselló.	199
Gràfica 21.	Nombre d'esments de les espècies monetàries d'argent i de billó. Rosselló.	201
Gràfica 22.	Nombre d'esments de les espècies monetàries d'argent i de billó. Empúries.	221

Gràfica 23.	Evolució percentual dels pagaments en moneda i « <i>in rem valentem</i> », per períodes de 50 anys. Urgell.	249
Gràfica 24.	Desglossament de la gràfica 23 per dècades. Urgell.	249
Gràfica 25.	Evolució percentual dels pagaments en moneda d'or. Urgell.	251
Gràfica 26.	Nombre d'esments de les espècies monetàries d'argent i de billó. Urgell.	254
Gràfica 27.	Evolució percentual dels pagaments en moneda i « <i>in rem valentem</i> ». Pallars.	261
Gràfica 28.	Nombre d'esments de les espècies monetàries d'argent i de billó. Pallars.	264
Gràfica 29.	Evolució percentual dels pagaments en moneda i « <i>in rem valentem</i> ». Ribagorça.	271
Gràfica 30.	Nombre d'esments de les espècies monetàries d'argent i de billó. Ribagorça.	273
Gràfica 31.	Evolució percentual dels medis de pagament, en termes quantitativs. Comtats catalans.	294

Índex de mapes

Mapa 1.	Troballes de moneda carolíngia.	39
Mapa 2.	Troballes monetàries. Barcelona.	108
Mapa 3.	Troballes monetàries. Ausona.	135
Mapa 4.	Troballes monetàries. Girona.	163
Mapa 5.	Troballes monetàries. Besalú.	182
Mapa 6.	Troballes monetàries. Rosselló.	202
Mapa 7.	Troballes monetàries. Empúries.	223
Mapa 8.	Troballes monetàries. Urgell.	256
Mapa 9.	Troballes monetàries. Pallars.	262
Mapa 10.	Procés d'integració comtal i monetària.	303

Índex de taules

Taula I.	Valors absoluts esmerçats en els diferents mitjans de pagament. Barcelona.	107
Taules II.	Valors quantitativs per comtats.	295
Taula III.	General de valors quantitativs. Període 900-1200.	300

Agraïments

Hem rebut, en el curs d'aquest treball, l'ajut de persones i d'institucions a les quals volem manifestar el nostre agraïment.

En primer lloc, al professor Anscari M. Mundó, que dirigí la nostra tesi doctoral, recerca de la qual deriva l'obra que ara presentem. També, als professors membres del tribunal que la jutjaren, presidit pel doctor Manuel Riu i Riu i format per el doctor J. Bastardes i Parera, el doctor Philip Grierson, el doctor Miquel Barceló i el doctor Gaspar Feliu. A tots dec el més sincer reconeixement per les seves observacions i orientacions.

He d'agrair a l'Institut d'Estudis Catalans que volgués distingir el meu treball *Història de la moneda als comtats catalans* amb el Premi Pròsper Bofarull 1989.

Una recerca que intenta reunir, amb ànim d'exhaustivitat, la informació disponible ha de comptar obligadament amb la col.laboració de moltes persones i institucions. En el nostre camp d'estudi és fonamental trobar una bona disposició per part dels gabinets numismàtics dels museus, per part de persones vinculades a l'estudi i al col.leccionisme de monedes i, també, per part dels professionals de la numismàtica. Hem de dir que hem trobat, en tots aquests àmbits, una excel.lent col.laboració.

Volem, doncs, fer constar el nostre agraïment, per les facilitats obtingudes en l'estudi dels materials que custodien, als museus i institucions següents: Acadèmia de Bones Lletres de Barcelona; American Numismatic Society i especialment al conservador doctor A. Stahl; Coins & Medals Departament del British Museum; Cabinet des Médailles de la Bibliothèque Nationale de París; Museu de l'Ermitage de Sant Petersburg i Staatliche Museen de Berlín. També volem expressar el nostre reconeixement a quatre institucions museístiques amb seu a la capital de l'Estat: a la Real Academia de la Historia; a l'Instituto Valencia de Don Juan, amb una col.lecció molt remarcable de moneda comtal catalana; al Museo de la Fábrica Nacional de Moneda y Timbre i, finalment, al gabinet numismàtic del Museo Arqueológico Nacional i a la seva conservadora en cap, doctora Carmen Alfaro. He de destacar, i agrair de manera especial, les facilitats obtingudes per a l'estudi dels fons Philip Grierson, dipositats al Fitzwilliam Museum de Cambridge, i també les obtingudes del Museu Arqueològic de Barcelona i del senyor J. M. Nuix.

Hem trobat igualment tota mena de facilitats per accedir a col.leccions semipúbliques com ara les que han reunit Banca Catalana, la Caixa d'Estalvis de Sabadell i la Caixa d'Estalvis i Pensions de Barcelona.

Cal fer un esment especial de tres monetaris catalans per la importància dels seus fons en moneda comtal. En primer lloc, del Gabinet Numismàtic de Catalunya, el que conté més quantitat de monedes del període, que poguérem estudiar en temps del seu director senyor Pere Ve-

gué i amb l'ajut inestimable de Josepa Ballada, durant molts anys bibliotecària d'aquell gabinet. En segon lloc, del Museu Puig de Perpinyà, on erem sempre ben acollits pel seu conservador doctor Victor Lafont. L'altra col·lecció principal és la que conserva el Museu Episcopal de Vic que poguérem estudiar gràcies a les facilitats que sempre hem trobat per part del seu director, el doctor Miquel Gros.

En el capítol d'estudiosos, col·leccionistes i professionals de la numismàtica, hem d'agrair la col·laboració d'un llarg nombre de persones que mercès a les seves informacions, a voltes puntuals i d'altres molt remarcables, però sempre amatents, ens han ajudat a anar recopilant l'evidència numismàtica. En el primer corpus, publicat l'any 1979, hi figuren ja els noms de moltes persones, a les quals reiterem el nostre agraïment. A aquesta nòmina hi afegirem ara la dels nous col·laboradors. El nostre reconeixement, doncs, als senyors J. Baucis, L. Balsach, J. Carreres, R. Comas, J. Colomer, S. Datzira, L. Domingo, F. Domingo Sellart, J. Montañés i Altura, R. Morgenstern, C. Pagès, J. Vilaret i G. Villaronga. En l'àmbit dels numismàtics professionals hem d'assenyalar les contribucions de X. i F. Calicó, L. Lalana, J. Marín de la Salud, T. Sisó i J. Vico. Demano disculpes si he comès algun oblit en aquesta enumeració, havent passat tant de temps des de l'inici del treball.

Devem a l'historiador i numismàtic Xavier Sanahuja algunes dades i precisions referents a alguns documents d'arxiu. També hem d'agrair alguns aclariments en aquest sentit a dom Cebrià Baraut.

En el tema de les anàlisis metal·logràfiques han tingut una importància cabdal la col·laboració rebuda dels gabinets numismàtics del British Museum i del Fitzwilliam Museum, que han donat tota mena de facilitats per tal que els materials que custodien fossin analitzats, per mètodes no destructius, als laboratoris del British Museum pels doctors W. A. Oddy i N. D. Meeks.

Devem un reconeixement molt especial al doctor Leandre Villaronga pel seu mestratge i per l'exemple que sempre ens ha donat d'investigador seriós i incansable. Mai no ens ha faltat el seu assessorament, ni la seva col·laboració, quan s'ha tractat d'accedir a les dades del seu arxiu extraordinari.

Ens hem de referir en termes similars al que ha representat el mestratge rebut del professor Philip Grierson. Des d'aquell ja llunyà 1974 —quan iniciàvem els primers passos des d'una facultat universitària completament desproveïda d'ensenyances numismàtiques— mai no ens han mancat les seves autoritzades orientacions, ni el seu generós suport.

El nom de Miquel Crusafont i Sabater, avui de referència obligada en l'estudi de la moneda catalana en general, ho és de manera molt especial en aquest cas. Vàrem iniciar plegats, i amb la col·laboració del recordat Ignasi M. Puig i Ferreté, l'estudi de la moneda dels comtats catalans. Fruit d'aquella primera recerca fou el primer corpus d'aquestes amonedacions que es publicà el 1979. Des d'aleshores, l'estudi de la moneda dels comtats ha anat fent via amb la llarga recerca que representà l'elaboració de la nostra tesi, però també amb altres aportacions fetes pel doctor M. Crusafont o en col·laboració amb aquest autor, com és ara l'estudi de l'important tresor de moneda del comtat de Barcelona aparegut a Òrrius. La contribució del meu company, Miquel Crusafont i Sabater, a l'obra que avui presentem ha estat important en molts aspectes. Amb ell hem comentat els resultats que anaven sortint de la nostra recerca, la manera d'enfocar moltes qüestions; junts hem discutit una i altra vegada les dificultats que presenta l'ordenació de les monedes d'alguna sèrie, com és ara la de Barcelona. El seu ajut ha estat especialment útil en els capítols metro-lògics. Crec, sincerament, que el seu suport i estímul han esta decisius per tirar endavant.

Introducció

L'estudi de la història de la moneda dels comtats catalans que ara publiquem refon i actualitza el contingut i els resultats de la nostra tesi doctoral inèdita.¹ Des que fou presentada, l'any 1989, s'han anat produint descobertes de molts tipus monetaris nous, els quals havien d'ésser convenientment estudiats i situats dintre de la seva sèrie comtal. Això ens ha portat, d'una banda, a realitzar i publicar l'estudi específic per a cada cas i, de l'altra, a estar atens a les aportacions de novetats fetes per altres autors i que calia incorporar. El treball ha estat, doncs, enfocat amb vista a obtenir una visió de síntesi de les amonedacions dels comtats catalans tan àmplia, tan analítica i tan exhaustiva com fos possible.

Al llarg d'aquest temps, també hem pogut trobar alguns documents que aportaven noves clarícies a determinades qüestions relacionades amb l'encunyació de moneda. Un exemple n'és la carta del bisbe Ramon d'Anglesola (1264-1298), adreçada al papa, que ens permet saber que encara en temps d'aquest prelat es va batre moneda episcopal a Vic. En aquest sentit hi ha hagut també algunes incorporacions documentals per al vescomtat de Cardona, per a Manresa, etc.

S'ha produït, al mateix temps, un acreixement de les fonts de dades per a l'estudi de la circulació monetària que consisteixen en els esments monetaris procedents de la documentació de tipus notarial, d'una banda, i, de l'altra, en les troballes monetàries. El gran esforç que hom ha fet, sobretot en els darrers anys, en la publicació de cartularis i fons documentals, ens ha permès ampliar el nostre mostreig d'esments monetaris en alguns períodes i comtats, com és ara el d'Empúries, d'on la nostra informació era molt fragmentària. Una incorporació més àmplia de citacions a la nostra mostra inicial potser ens hauria donat alguna nova precisió, però ens adonarem que, en general, no es produïen canvis substancials en les tendències que s'assenyalaven amb el nostre sondeig. D'altra banda, això comportava refer tots uns càlculs prou complexos, sense l'expectativa clara de millorar-ne de manera significativa la precisió.

Pel que fa a les troballes monetàries, hem de dir que la informació de què disposem avui és, també, molt més gran. Hem posat especial esment a recollir-la i sistematitzar-la.

Aquestes són, bàsicament, les fonts a partir de les quals s'ha dut a terme l'estudi. Una obra que no ha estat, certament, fàcil d'estructurar atesa la diversitat de comtats, la diferent durada dels seus amonedaments i la disparitat de situacions comtals, episcopals i fins i tot vescomtals de l'autoritat emissora. Al mateix temps, no deixan d'haver-hi, però, molts fenòmens comuns

1. *Història de la moneda dels comtats catalans*, dirigida pel professor Doctor Manuel Mundó i llegida a la Facultat de Lletres de la Universitat Autònoma de Barcelona el 21 de juny de 1989.

—dels quals la circulació de la moneda d'or a partir de determinat moment només és un exemple— que ens mostren la constant interrelació que hi ha entre els comtats catalans.

Per alleugerir l'obra, publicarem ja una monografia² dedicada a tractar en profunditat del tema de la moneda d'or, dels seus mecanismes d'entrada, relacionats bàsicament amb la percepció de tributs o paries dels reialmes musulmans veïns, de la seva emissió en l'àmbit dels comtats, etc. Hi farem referència sovint, ja que els seus resultats han d'incorporar-se, lògicament, a la visió de conjunt que ara fem.

Davant del doble fenomen de la diversitat i dels trets comuns del període comtal, hem optat per fer uns capítols per a tractar dels temes que tenen un abast comú, dedicar després a cada comtat el seu apartat específic i, al final, fer una anàlisi comparativa de conjunt pel que fa a la circulació monetària.

Era obligat partir de l'estudi de les amonedacions carolíngies de seca catalana, ja que és l'antecedent immediat de les sèries comtals. El recull sistemàtic de tota l'evidència numismàtica i de les troballes efectuades en el marc ampli de l'imperi carolingi i de les seves àrees d'influència, ens ha permès aclarir que els diners de seca catalana amb monograma de Carles són de Carlemany i no de Carles el Calb, com cregué J. Botet. Les troballes ens han permès, també, presentar la hipòtesi d'identificació de la seca de Roda amb Roses de l'Empordà, com la més versemblant. Amb l'evidència de les descobertes monetàries, avui força notable, hem pogut fer un primer assaig en l'estudi de la penetració del diner carolingi al sud del Pirineu. En aquest capítol, dedicat a la moneda carolíngia, no hem oblidat tractar del tema, sempre difícil, de la metrologia del diner.

A aquest primer capítol sobre l'antecedent carolingi, en segueix un altre, també d'abast general, sobre el sistema i la metrologia monetària dels comtats catalans. Aquí el lector hi trobarà un seguit de criteris i punts de referència comuns a tots els comtats que són imprescindibles. En un primer bloc s'analitzen i defineixen les unitats bàsiques dels sistemes metroològics comtals, basant-se en la documentació disponible i, d'altra banda, es fa un glossari dels termes d'abast metroològic que trobarem en la documentació catalana de l'època.

Hem tractat de la mètrica de les diferents espècies monetàries d'or que circulen als comtats catalans durant el període estudiat, bàsicament els segles X-XII. El coneixement de les monedes i el fet d'haver pogut reunir —gràcies a l'ampli sondeig realitzat en els fons documentals— un nodrit repertori d'equivalències monetàries ens ha permès arribar a la relació or-plata i a la seva evolució al llarg del període. Aquestes bases metroològiques i les que podrem establir en fer l'estudi de la metrologia de la moneda de cada comtat ens permetran fer anàlisis de tipus quantitatiu, en poder referir els diferents valors a un factor comú i fer, per tant, comparables les xifres.

S'obren a continuació una sèrie de capítols dedicats a l'estudi monogràfic de la moneda de cada comtat. Hem procurat seguir en tots un esquema expositiu similar. En els primers apartats de cada capítol, es traça la història de la moneda del comtat en qüestió des dels antecedents carolingis, si hi són, fins a la fi de les amonedacions pròpies. Es tracta, fonamentalment, de situar —basant-se en la documentació disponible, en les troballes i en altres dades— l'inici de l'encunyació de moneda i establir, de manera justificada, l'ordenació cronològica dels diferents tipus monetaris coneguts avui per a cada sèrie comtal. Aquest és, certament, un treball difícil, ja que la documentació és escassa i poc explícita. En general, el seu silenci és complet pel que fa

2. *Del mancús a la dobla. Or i paries d'Hispania*, Barcelona, 1993.

als aspectes externs de la moneda. Les orientacions que ens aporta aquest tipus d'informació són, però, una guia inestimable que ens confirma si es feia moneda en determinat moment, o bé ens aporta dades, també precioses, de caire metrollògic. Per tant, a l'hora d'establir la seqüència dels tipus monetaris coneguts haurem de conjugar amb cura, rigor i sagacitat, un conjunt d'indicis procedents de fonts diverses. D'una banda, els documents monetaris, les troballes, les dades de la història general i el referent d'altres comtats —sobretot si hi ha vinculacions, com és el cas del Rosselló i Empúries, per exemple—; de l'altra, caldrà tenir presents, també, les orientacions que ens donen els aspectes tipològics i estilístics de les monedes i les seves dades metrollògiques. És a dir, els seus pesos, continguts metàl·lics, etc. Tot i intentar conjugar, amb bon criteri, aquest conjunt d'aspectes, l'investigador no sempre podrà aspirar a obtenir resultats definitius, ja que en el camp concret de la moneda comtal l'experiència ha mostrat que la possibilitat d'aparició de nous tipus resta oberta. Cal remarcar, també, que les dificultats són més acusades en les èpoques més primerenques i en les sèries episcopals, en què no disposem de l'expressió del nom del bisbe, mentre que en les comtats tenim, almenys, el nom del comte que és orientatiu, malgrat la reiteració de patronímics dintre de les dinasties comtals.

Es dedica un apartat a l'estudi de la metrologia de les amonedacions de cada comtat. Es fa basant-se en la documentació escrita disponible, els pesos de les monedes i els seus continguts metàl·lics. Sobre aquest darrer punt, hem de lamentar les dificultats d'ordre burocràtic o tècnic que hem trobat al nostre país, tant en l'accés a materials per analitzar, com en l'obtenció mateixa d'unes anàlisis no destructives mínimament fiables. El problema ha estat, en part, resolt gràcies a la disponibilitat i competència del laboratori del British Museum.

El capítol monogràfic dedicat a la moneda de cada comtat es clou amb un estudi de la circulació monetària. Aquí hem procurat, també, seguir una mateixa estructura, tot i que, en el cas de Barcelona, ens hi estendrem més ja que avancem aquí l'anàlisi de la circulació monetària, segons el valor dels pagaments (quantitativa), que farem més endavant i de manera comparativa per als altres comtats. En procedir a l'estudi de la circulació de cada comtat exposarem, en primer lloc, les fonts documentals i arqueològiques en què ens hem basat.

La metrologia que seguim en la intepretació i tractament de les fonts documentals requereix que hi dediquem alguns comentaris. Com a pas previ, hem emprès la tasca, llarga i pacient, de recollir tots els esments monetaris d'una mostra representativa de fons documentals i de cartularis dels diferents comtats. En conjunt, podem dir que hem llegit uns deu mil documents, compresos entre els segles IX i XIV, però la major part se centraven en els segles X-XII. D'aquests, uns tres mil cinc-cents contenen informació monetària útil a la nostra investigació. Es tracta, en general, de documents de caire notarial, com són compravendes, establiments de terres o propietats, testaments, etc., en els quals figuren xifres expressades en moneda d'argent o billó (lliures, sous i diners), en moneda d'or (mancusos, roals o or de València i morabatins, segons les èpoques), o bé pagaments expressats en moneda d'or o d'argent, però que es liquiden en espècie. Molt rarament trobarem el troc sense referent monetari.

Ara bé, els esments monetaris no poden ésser recollits de manera rutinària i indiscriminada, ja que no tots són vàlids per a l'anàlisi del circulant³. D'entrada, cal rebutjar tots els esments

3. Per a totes aquestes qüestions de tipus metodològic en el tractament de la documentació de cara als estudis de circulació monetària, vegeu BALAGUER, A. M., «The use of documentary sources in monetary history», *Problems of Medieval Coinage in the Iberian Area*, 2. Avilés, 1986, p. 325-335.

monetaris, sovint de xifres fabuloses, que són només unes hiperbolitzades penes pecuniàries, en previsió d'incompliments en un contracte. Cal, també, detectar les repeticions, per exemple les de deutes arrossegats durant una sèrie d'anys, que originen diverses escriptures i que poden arribar a desorientar. També haurem d'intentar detectar les errades, que també n'hi ha i deixar de banda les valoracions en termes monetaris d'uns ostatsges, en tractes de tipus polític, ja que no sol haver-hi un veritable pagament i només es tracta d'una garantia. Haurem igualment d'anar amb compte quan trobem pagaments importants, fets en monedes alienes, l'ús de les quals resulti sorprenent, a voltes gairebé extravagant, en el context en què ens trobem, ja que sovint responen a motivacions concretes i puntuals, sense més transcendència en el circulant.

Serà difícil fer, també, una correcta valoració dels censos, consistents sovint en quantitats petites que s'han de satisfer anyalment en moneda, en espècie, o bé en una combinació d'ambdues coses. Per exemple: un sou i dues gallines per Nadal, un mancús per Sant Miquel o un parell de colomins per Sant Joan. Els censos no els hem tingut en compte quan es tracta de pagaments en espècie perquè, en general, tenen més el caire d'un servei senyorial que d'un pagament. En qualsevol cas, a l'hora de quantificar els censos, només els podrem quantificar una vegada, ja que no sabem la seva durada en el temps. El que sí tindrem en compte són les quantitats, generalment en metàl·lic que solen pagar-se d'entrada, en l'acte d'establiment d'un cens.

Un altre problema que plantegen els censos és el de la fossilització de les expressions monetàries que transmeten i que poden resultar molt desorientadores. Aquest problema sol produir-se en dates molt tardanes —segles XIV-XVI i fins al XIX— i, en general, afecten poc el període estudiat. Només en el cas d'Empúries en tindrem una constància clara a través del notari Onofre Caixes que, en ple segle XVI, s'ha d'enfrontar amb el problema de resoldre pagaments de censos establerts, el seu dia, en una moneda comtal que fa més de dos-cents anys que no s'encunya i que cal equiparar i fer efectiva amb la que circula. Una mala i ràpida lectura podria fer interpretar que la moneda comtal emporitana encara circulava al segle XVI. Cal sotmetre, doncs, a una anàlisi crítica les quantitats expressades en monedes fora de context, tant en el temps com en l'espai. Certament que el coneixement de l'espai cronològic de circulació de determinada divisa monetària pot, fins i tot, alertar-nos d'errors en la transcripció de documents, cas en què ens hem trobat.

Haurem, també, d'introduir matisacions en el cas de trobar pagaments aïllats de xifres molt importants, sobretot si el context és més aviat pobre, ja que solen respondre a fenòmens puntuals que poden arribar a distorsionar els percentatges i, de fet, la nostra percepció de la realitat. Aquest és el cas, per exemple, de les xifres importants de moneda d'or despeses pel comte de Barcelona al Pallars i a la Ribagorça per a l'adquisició de castells i punts forts, durant el segle XI.

Una vegada recollits i seleccionats els esments monetaris, segons els criteris exposats, hem analitzat tres aspectes de la circulació monetària de cada comtat. En primer lloc, hem comptabilitzat els pagaments fets en moneda i els fets en espècie, i hem buscat per període les seves proporcions —que hem visualitzat en una gràfica—, per veure el grau de monetització del comtat en qüestió. A continuació, hem tractat de la presència de la moneda d'or a cada comtat, tot conjugant les dades documentals i les de les troballes monetàries, que són prou significatives. Finalment, hem traçat una gràfica, basada en els esments que ens especifiquen l'origen de la moneda d'argent o de billó que intervé en els pagaments del comtat. És a dir, si es tracta de moneda pròpia o bé de moneda aliena. Aquí cal tenir molt present que els esments monetaris tan sols especifiquen l'origen de la moneda amb la qual es fa un pagament, quan hi ha concu-

rrència de monedes diferents en el mercat. Per tant, haurem de pensar que tots els pagaments anteriors a l'aparició d'esments de moneda especificada corresponen a una mateixa divisa monetària que, lògicament, ha d'ésser la moneda pròpia. Tota la informació recollida es visualitza en una gràfica per extreure'n una panoràmica del circulant de cada comtat pel que fa a la incidència de la moneda pròpia i de l'aliena. Naturalment, aquestes dades es contrasten amb l'evidència de les troballes monetàries.

En síntesi, aquesta és l'estructura que apliquem comtat per comtat, tot començant pel de Barcelona, una preferència que no és deguda al seu paper preponderant, sinó perquè és, ara per ara, l'únic comtat en el què no s'assenyala una ruptura, o bé un buit d'informació, entre les amonedacions carolíngies i les comtals. Després, seguiran els capítols dedicats al comtat d'Ausona i a la seva zona, i en concret als amonedaments del vescomtat de Cardona i a la problemàtica de l'anomenada moneda de Manresa. Seguint la seqüència cronològica de l'aparició de les emissions tindrem a continuació els capítols monogràfics dels comtats de Girona, Besalú, Cerdanya, Rosselló, Empúries, Urgell, Pallars i, finalment, Ribagorça.

A continuació, s'obre un darrer capítol dedicat a fer una anàlisi de conjunt de la circulació monetària als comtats catalans. Aquí l'estudi de les dades que ens ofereix la nostra mostra d'esments monetaris, es planteja en termes quantitius i no qualitius, com havíem fet en l'estudi del circulant comtat per comtat. No es tracta ara de treure percentatges basant-se en el nombre d'esments, sinó de considerar la quantitat de diner esmerçat en els tres grans grups de formes de pagament que trobem. És a dir, els que es salden en espècie valuada, els que ho fan amb moneda d'or i els que ho fan amb diners d'argent o bé de billó. Les quantitats que trobem en cadascun d'aquests conceptes es redueixen a un valor comú, per tal de fer-les sumables i comparables. El valor de reducció comú que hem escollit és el mancús de set a l'unça, que coincideix tant amb el dinar califal com amb el morabatí almoràvit que apareixerà posteriorment. Evidentment, aquesta reducció només ha estat possible després d'haver establert unes bases metrològiques que ens han permès reduir les monedes de cada grup a xifres homogènies. Basant-nos en tot això, construïm unes gràfiques que ens permetran visualitzar tota aquesta informació i fer unes anàlisis comparatives entre els comportaments del circulant monetari dels comtats, establir unes analogies en les tendències que s'assenyalen, etc. I tot plegat sense perdre de vista els resultats que ens havia donat l'anterior estudi de la circulació, segons l'òptica de l'estudi qualitatiu.

La part expositiva del treball acaba amb unes conclusions que, com veurem, excedeixen l'àmbit estrictament numismàtic o monetari, i incideixen en altres aspectes de la història general del període. Segueix un apèndix amb els registres i referències dels documents monetaris, és a dir, tot el cos de documentació justificativa de l'emissió de moneda als comtats catalans.

L'obra es clou amb un corpus de les monedes emeses en els comtats catalans. El nombre de tipus, varietats i exemplars nous incorporats en aquest corpus, respecte al seu antecedent, és molt considerable. De 105 tipus coneguts, hem passat a 143, i de 666 exemplars, hem passat a gairebé 900. La realització d'un corpus, és a dir, efectuar el recull amb ànim d'exhaustivitat de tots els exemplars d'una sèrie, resulta sempre una tasca llarga, pacient i que demana estar permanentment a l'aguait de tota possibilitat que es presenti d'incorporar nous materials. La labor es dificulta quan es tracta de sèries escasses i poc conegudes, com en el cas que ens ocupa. Per reunir el material s'han consultat els fons de tots els museus del nostre país i de l'estranger que podien conservar peces de les dinasties comtals catalanes a les seves col·leccions. En total

n'hem trobat en unes vint-i-cinc col.leccions públiques o semipúbliques del nostre país i d'arreu. El nombre de col.leccions privades consultades i de les quals hem incorporat materials ha estat encara superior. Naturalment, hem recopilat les monedes aparegudes en publicacions anteriors, catàlegs, repertoris, etc. Evidentment, tot aquest material ha estat després convenientment seleccionat, per evitar duplicitats i repeticions, i s'ha procedit a fer l'estudi dels encunys i donar les descripcions.

El període carolingi

LES EMISSIONS MONETÀRIES DE CARLEMANY I DE LLUÍS EL PIADÓS EN TERRES CATALANES

Tenim constància numismàtica de l'encunyació de moneda a quatre tallers catalans, en temps de Carlemany. Es tracta dels de Girona, Empúries, Roda i Barcelona. Aquests batiments s'insereixen plenament en el context general de les encunyacions monetàries coetànies de l'ampli Imperi carolingi.¹ Corresponen al tipus que du a l'anvers un monograma del nom *Karolus*, que fou emès des del 793 fins al 806.²

Només en el cas de Girona, conquerida el 785, hi ha la possibilitat d'unes amonedacions anteriors a la reforma monetària realitzada per Carlemany vers el 793-794. Ara per ara aquestes possibles emissions gironines no ens són conegudes.³

L'atribució fonamentada dels diners de monograma *Karolus* de seca catalana és una aportació recent, ja que amb anterioritat eren considerats de Carlemany o bé de Carles el Calb, sovint sense gaires justificacions.⁴ Cal recordar, però, que l'atribució dels diners de monograma a un o altre sobirà s'insereix dintre d'una àmplia i duríssima discussió internacional sobre aquest

1. Continuen essent referent obligat en la catalogació de les sèries carolíngies les obres de E. GARIEL, *Les monnaies royales de la France sous la race carolingienne*, Estrasbourg, 1883, 2 vol. i M. PROU, *Les monnaies carolingiennes*, París, 1896. Altres catàlegs posteriors —com és ara K. F. MORRISON, *Carolingian coinage*, Nova York, 1952, o bé el més recent de G. DEPEYROT, *Le numéraire carolingien. Corpus des monnaies*, París, 1993— no han aconseguit substituir-los com a principals referents. La bibliografia sobre les amonedacions carolíngies és certament molt extensa i rica sobretot en aportacions de tema monogràfic, publicació de troballes, aclariments sobre temes concrets, etc. Hi trobem a faltar, però, un treball de visió de conjunt. Ara per ara només alguns treballs de P. Grierson, tot i centrar-se en regnats concrets, s'encaminen en aquest sentit i són, per tant, de gran utilitat. Es tracta de P. GRIERSON, «Money and coinage under Charlemagne» *Karl der Grosse*, vol. I, Düsseldorf, 1965, p. 501-536, i «The GRATIA DEI REX coinage of Charles the Bald», a *Charles the Bald: Court and kingdom*, Oxford, 1981, p. 39-51. També és útil en aquest sentit el treball de G. DEPEYROT, citat en aquesta mateixa nota, i avui és fonamental, també, l'obra de P. GRIERSON, i M. BLACKBURN, *Early Middle Ages (5th-10th centuries). Medieval European Coinage*, vol. I Cambridge, 1986.

2. P. GRIERSON, «Money and coinage...», p. 507-511.

3. M. CRUSAFONT I SABATER, *Numismàtica de la Corona Catalano-Aragonesa medieval*, Madrid, 1982, p. 27, planteja la possibilitat d'atribució d'uns diners carolíngis anteriors a la reforma amb lectura GER/VA o GERVAS a Gerunda.

4. A. ENGEL, i R. SERRURE, (*Traité de Numismatique du Moyen Âge*, París, 1890, p. 217) i M. PROU, (*op. cit.* p. LXXVII) pensen en Carlemany. L'opció de Carles el Calb és seguida per E. GARIEL, (*op. cit.* p. 198-202); A. HEISS, (*Descripción de las monedas hispano-cristianas*, Madrid, 1867, vol. I, p. 135); A. CAMPANER (*Indicador manual de la numismática española*, Barcelona, 1837, p. 290-292) i J. BOTET SISÓ (*Les monedes catalanes*, vol. I, Barcelona, p. 7-8), tot i que aquest darrer autor és l'únic que ho argumenta.

punt.⁵ Actualment s'accepta que Carlemany i Carles el Calb emeteren moneda amb aquest tipus, i és molt difícil avui la seva identificació, que només serà possible en casos concrets i sense que hom pugui refiar-se de criteris basats en l'estil o en la factura de les peces.⁶

La descoberta de diners de monograma de les seques de Girona i d'Empúries a Duurstede⁷ (Dorestad, Holanda) —ciutat que fou destruïda pels vikings durant el regnat de Lluís el Piadós (814-840) i que mai formà part dels dominis de Carles el Calb—⁸ és un argument determinant a l'hora de basar l'atribució d'aquests diners a Carlemany. Resulta, també, que els arguments de Botet,⁹ favorables a una atribució d'aquests diners de seca catalana a Carles el Calb, avui s'han desfet.¹⁰ D'una banda, per l'actual coneixement que Carlemany —tot i haver estat coronat emperador l'any 800— no inicià l'emissió de monedes amb aquest títol fins després del 806.¹¹ De l'altra, davant de l'aparició de monedes de Barcelona atribuïdes al temps de Carles el Calb. Els diners de Carlemany són molt rars per a tots els tallers catalans i el seu pes és menor que el dels altres diners emesos en diferents contrades de l'Imperi.¹² Tot sembla indicar que som davant d'unes emissions de campanya fetes amb pocs recursos i, potser, amb un rebaix intencionat de pes. No s'observen, en canvi, diferències estilístiques o bé de factura entre els diners de Carlemany de seca catalana i els de la resta del seu Imperi, com tampoc se n'observaran en els diners del temps de Lluís el Piadós. Tot fa pensar que en la fabricació d'aquestes primeres emissions carolíngies en els territoris de l'anomenada Marca Hispànica hi haurien intervingut obridors d'encunys i moneders vinguts d'enllà del Pirineu. Sembla que no era infreqüent que els moneders es trasllessin d'una localitat a l'altra, tot exercint la seva tasca. Això no sols explicaria aquesta unitat d'estil de les monedes dels nostres tallers amb els de la resta de l'Imperi, sinó que també explica enllaços d'encunys i analogies estilístiques que hom troba en la moneda carolíngia i també en la d'altres períodes i països, com ha mostrat Grierson.¹³

5. Per a una detinguda explicació d'aquesta qüestió i la bibliografia que originà, vegeu M. CRUSAFONT i M. SABATER, «Tipo inédito de Carlomagno de la ceca de Roda», *Acta Numismática*, vol. 13, 1983, p. 126 i nota 5. També A. M. BALAGUER, «Le monnayage carolingien en Catalogne», *Bulletin. Cercle d'Études Numismatiques*, Brussel·les, 1994, núm. 4, p. 81.

6. P. GRIERSON, «Money and coinage...», p. 524-527.

7. L. DE COSTER, L., «Restitution de quelques monnaies a Charlemagne», *Revue Numismatique Belge*, 1852, p. 369-403; «Nouvelles considerations sur les monnaies restituées à Charlemagne», *Revue Numismatique Belge*, 1855, p. 1-21; «Explication faisant suite aux précédentes notices sur l'attribution à Charlemagne de quelques types monétaires», *Revue Numismatique Belge*, 1857, p. 30-54. Vegeu també E. H. VAN GELDER, «Coins from Dorestad», Hoogstraet I, *Excavations at Dorestad*, vol. 1, 1980, p. 212-224.

8. Per a una sèrie d'importants aclariments històrics i numismàtics sobre aquest punt, vegeu P. GRIERSON, «Money and coinage...», p. 505 i següents.

9. J. BOTET I, p. 6-9.

10. Per a una explicació més extensa de les motivacions d'aquest fet, vegeu M. CRUSAFONT, «Tipo inédito de Carlomagno...», p. 126-127.

11. P. GRIERSON, «Money and coinage...», exposa que, tot i que s'havia dit que Carlemany havia preferit no introduir el títol imperial a la moneda fins que no fou reconegut com a tal, l'any 812, per l'emperador de Bizanci, cal pensar, per l'estudi que fa dels capitulars de Thionville i de Nimega, que el canvi tipològic i la introducció del títol imperial es produí un xic abans, vers el 806.

12. Vegeu, per exemple, la taula comparativa de pesos que donarem més endavant.

13. Evidentment no podem aplicar aquí la hipòtesi, desacreditada avui, d'uns tallers centralitzats que batien monedes per encàrrec i amb el nom d'altres tallers, que planteja J. LAFAURIE, («L'article XII de l'Édit de Pitres du 25 juin 664», *Bulletin de la Société Française de Numismatique*, vol. 23, 1968, 324-26. «Moneta Palatina», *Francia*, vol. 4,

Revers del diner de Roda de Carlemany. Reconstrucció de la llegenda + ROD + DA de l'únic exemplar conegut.

L'afermament del domini carolingi i també la normalització del pes del diner d'argent de les seques catalanes es produirà en temps de Lluís el Piadós (814-840).¹⁴ També augmenta considerablement el nombre d'exemplars de diners que ens han arribat. Observem, per exemple, que si de Carlemany en teníem tres exemplars coneguts per a Barcelona, en tenim onze de Lluís el Piadós.

L'atribució de les monedes d'aquest sobirà no presenta dificultats. Es tracta d'uns diners que corresponen al tipus monetari general en aquell moment per a tot l'Imperi, i que porten el nom de Lluís amb títol imperial al voltant d'una creu, a l'anvers, i el nom de la seca en dues línies, al revers.

Tenim constància numismàtica d'emissions de Lluís el Piadós a Barcelona, Empúries i Roda. Deixem, però, de tenir-ne a Girona. El fet, però, de retrobar en aquestes emissions el taller de Roda, d'ubicació discutida, ens mostra no sols la seva continuïtat, sinó la seva relativa importància.

LOCALITZACIÓ DE LA SECA DE RODA. DE LA RODA VISIGODA A LA RODA CAROLÍNGIA.

A part dels diners de Carlemany i de Lluís el Piadós, tenim l'evidència d'uns trients visigots amb la indicació de taller Roda que també presenten problemes a l'hora d'intentar la identificació d'aquest topònim. És evident que cal considerar la qüestió sense perdre de vista les dades i els indicis disponibles en l'un i l'altre període, ja que s'ha observat una continuïtat entre els tallers visigots i carolingis que s'acompleix en els casos de Barcelona, Girona, Roda i Narbona, dintre de la zona nord-oriental de la Tarraconense i de la Septimània que ens ocupa, ja que és on coincidiran geogràficament el domini visigot, primer, i el carolingi, després. Només Empúries i Bessiers seran les excepcions, ja que, per ara, no coneixem monedes visigodes d'aquests tallers.¹⁵

Resolt el problema que plantegen uns trients visigots amb llegendes triomfals i que han de correspondre a un altre taller d'aquest nom situat a la Bètica —potser la Roda d'Andalusia—, ens resten els trients amb lectura RODA IUSTUS, clarament atribuïbles a una seca de la Tarraconense i més concretament de l'àrea catalana.¹⁶ Sembla raonable considerar, doncs, que les monedes visigodes i carolíngies de Roda provenen d'una mateixa localitat i aquesta només podrà ubicar-se en la zona concreta de territoris on es sobreposen l'antic domini visigot i la nova con-

1976, p. 67), pel que fa a les produccions derivades de l'Edicte de Pîtres i basant-se en alguns enllaços d'encunyats observats. En un article extraordinàriament aclaridor («The «Gratia dei rex...», p. 36-51), Grierson demostra que d'enllaços d'encunyats se'n troben en altres períodes i en altres països i explica que les analogies estilístiques i els enllaços s'han d'originar en el fet que els responsables dels batiments fossin els mateixos operaris moneders, que es traslladarien d'un taller a l'altre en acabar una emissió.

14. Observem que la mitjana dels pesos dels exemplars de seca catalana de Carlemany era d'1,2 gr i que la dels altres tallers de l'imperi era d'1,61 gr. Ara, amb Lluís el Piadós, les mitjanes de pes seran equivalents, d'1,64 g per als tallers catalans i d'1,65 g per a la resta. Vegeu la taula, més endavant.

15. Per a totes les qüestions relacionades amb la seca de Roda visigoda i carolíngia ens basem en els resultats de dos treballs realitzats de forma sincrònica i coordinada, els quals es presentaren conjuntament al V Congreso Nacional de Numismática, Sevilla, 1982, però que es publicaren després fora de les seves actes i de forma separada. Es tracta de A. M. BALAGUER, «El problema de la localización de la Roda visigoda», *Acta Numismática*, vol. 13, 1983, p. 108-118, i M. CRUSAFONT I SABATER, «Tipo inédito de Carlomagno de Roda», abans citat i que fou publicat en el mateix volum d'*Acta Numismática*.

16. A. M. BALAGUER, «El problema de la localización...».

questa carolíngia. Dintre d'aquesta àrea hi ha les possibilitats següents: Roda de Ter, Roda d'Isàvena i Roses de l'Empordà. Cadascuna té arguments a favor i en contra d'haver estat la responsable d'aquestes emissions.¹⁷ Ara bé, en l'estat actual de les dades disponibles, especialment de les que ens dona l'arqueologia i de les que ens proporcionen les troballes monetàries, hem de decantar-nos per Roses de l'Empordà, dintre del que fou el comtat de Peralada en temps carolíngis.¹⁸ Efectivament, el descobriment d'un *castrum* visigot a Roses, la troballa d'un diner de Carlemany de Roda a la propera Empúries i encara una altra troballa, assenyala-da per Mateu, d'un diner carolíngi de Roda efectuada a Roses mateix, són els arguments decisius per a situar-hi l'antiga Roda visigoda i carolíngia.¹⁹

CARLES EL CALB (840-877). LES DARRERES ENCUNYACIONS CAROLÍNGIES

La normalitat monetària que havien adquirit les produccions dels nostres tallers en temps de Lluís el Piadós no fou duradora. Les emissions que avui coneixem de Carles el Calb retornen a pesos més lleugers i els volums d'emissió degueren disminuir notablement. Així ho assenyala l'escassa evidència numismàtica, només dos exemplars, i també la reducció de tallers a un de sol conegut, el de Barcelona. És a dir, que no tindrem constància d'emissions monetàries als tallers de Girona, Empúries i Roda, actius amb anterioritat, i fins a la primera meitat del segle següent (s. X) no tindrem notícia o evidència d'altra seca que la de Barcelona en l'àmbit dels comtats catalans.

El coneixement de les monedes de Carles el Calb és el resultat d'una descoberta relativament recent que ha permès, juntament amb altres informacions documentals i arqueològiques,²⁰ traçar amb bases més sòlides una panoràmica nova i molt més completa de les amonedacions carolíngies a Catalunya.

17. En favor de Roda de Ter hom addueix la seva documentada importància abans que fos destruïda per la revolta d'Aissó. Per a una síntesi d'aquests darrers fets i per a les referències documentals vegeu, per exemple, J. SALRACH, *El procés de formació nacional de Catalunya segles VIII-IX*, Barcelona, 1978, vol. 1, p. 73-90 i nota 7 de la p. 75. En contra tenim, però, que la capitalitat d'aquest comtat correspon a l'antiga Ausa, que fou fortificada el 789 i que més tard serà taller episcopal. S'ha parlat de la possibilitat de Roda d'Isàvena basant-se en les expedicions, en temps de Carlemany, dels comtes de Tolosa per ocupar el Pallars i la Ribagorça, però no tenim cap evidència documental o arqueològica per a fonamentar-la.

18. Aquest comtat, certament esborradís en èpoques posteriors, devia tenir una entitat ben definida en època carolíngia, durant la qual el trobem reiteradament esmentat al costat dels altres comtats. Vegeu per exemple com apareix en els següents preceptes: any 878, precepte del rei Lluís (R. ABADAL, *Els diplomes carolíngis a Catalunya*, Ginebra, 1926-1950, p. 60); 886, precepte de l'emperador Carles (*ibid.*, p. 140); 899, precepte del rei Carles (*ibid.* p. 146); 862, precepte del rei Carles (*ibid.* p. 356); 916, precepte del rei Carles (*ibid.* p. 63); 939, precepte del rei Lluís (*ibid.* p. 165); 944, precepte del rei Lluís (*ibid.* p. 217); 948, ídem. (p. 231); 953, ídem. (233) i 982, ídem. (*ibid.* p. 242).

19. M. CRUSAFONT I SABATER, «Típo inédito...», p. 129-135.

20. M. CRUSAFONT I SABATER, «Nou tipus carolíngi de Barcelona de Carles el Calb», *II Symposium Numismàtic de Barcelona*, 1980, p. 47-56. Ídem. *Numismàtica de la Corona Catalano-Aragonesa Medieval*, Madrid, 1982, p. 29 i 153. El coneixement en els darrers anys d'informacions sobre troballes de diners carolíngis dintre de la zona catalana que dominaren els carolíngis ha estat també una dada fonamental, ja que amb anterioritat no n'hi havia constància. Vegeu aquestes troballes en el recull general de troballes carolíngies, A. M. BALAGUER, «Les troballes de mo-

Dos òbols apareguts successivament i procedents d'una troballa realitzada prop de Barcelona i un tercer exemplar aparegut molt recentment són l'evidència disponible per ara. El seu esquema tipològic és similar al dels diners de Lluís el Piadós, però són a nom de CARLVX REX i al revers porten la lectura BARC/NONA, en dues línies.

L'absència d'òbols en el regnat de Carlemany i la factura de les peces, molt inferior a la del grup anterior de monedes de Carlemany i de Lluís, permeteren descartar d'entrada l'atribució d'aquestes monedes a Carlemany. D'altra banda, la possibilitat que correspongués a un altre dels reis de nom Carles, posterior a Carles el Calb, era altament improbable, no sols per l'enllaç tipològic amb els diners de Lluís el Piadós, sinó sobretot pel coneixement que, vers el 862, Carles el Calb havia fet donació del terç de la moneda de Barcelona al seu bisbe Frodoí, i tot fa pensar que cal situar en aquest moment l'inici dels tipus de transició.²¹ Per tant, aquests òbols correspondrien a Carles el Calb i haurien estat batuts entre els inicis del seu regnat i abans del 862,²² en què s'havia efectuat la donació a Frodoí i degueren iniciar-se les emissions de transició. Per aquest motiu, l'Edicte de Pitres —referent a una renovació de la moneda, dictada per Carles el Calb el 864— no tingué efecte en aquest punt extrem del reialme. Aquesta conclusió és confirmada avui per una troballa estudiada per Miquel Crusafont,²³ autor al qual devem també la descoberta i estudi dels òbols de Carles el Calb.

Si observem ara la qüestió des de la seqüència de les emissions del reialme franc, veurem que les encunyacions regulars de Carles el Calb són primer del tipus del temple i que, després de l'Edicte de Pitres (864), prenen el tipus de monograma *Karolus*. Cap d'aquestes tipologies encaixa amb l'esquema tipològic dels nostres òbols de Carles el Calb. Trobem, però, que són anàlegs als òbols aquitans d'aquest mateix sobirà, els quals enllacen amb les amonedacions de Pipí d'Aquitània i, fins i tot, s'ha dit que foren emesos en els darrers temps de Lluís el Piadós, mentre el futur rei Carles el Calb tenia el govern de la Septimània i d'Aquitània. Tot plegat no fa altra cosa que ajudar a corroborar la idea que cal situar aquests òbols barcelonins en dates molt primerenques del regnat de Carles el Calb.

Aquestes peces, d'un alt contingut d'argent (90,27 %), clourien l'evidència de les amonedacions carolíngies en els territoris del que s'ha anomenat Marca Hispànica.

METROLOGIA DEL DINER CAROLINGI

Els diners amb el tipus de monograma *Karolus* s'inicien en la reforma monetària realitzada per Carlemany vers l'any 793-794,²⁴ la qual comportà al mateix temps un increment del pes del diner.

neda carolíngia a l'àmbit peninsular». *Troballes Monetàries*, VII, *Acta Numismàtica*, vol. 17-18, 1987-1988, p. 317-330, i en la cartografia i el recull revisat i ampliat que en donem en el present treball.

21. Es tracta de les peces que presenten un monograma degenerat i que són encara a nom dels reis carolíngis.

22. Per a aquesta qüestió, vegeu més endavant l'apartat «L'obtenció del dret de moneda», al capítol dedicat al comtat de Barcelona.

23. M. CRUSAFONT I SABATER, «Consecuencias de dos hallazgos de monedas catalano-carolingias de transición», *Mélanges offerts au Docteur J.B. Colbert de Beaulieu*, Paris, 1987, p. 227-234.

24. P. GRIERSON, «Money and coinage...» p. 507-511, on rectifica la seva anterior opinió de situar-la c. 790, ja que sembla que la reforma carolíngia fou posterior a la del rei Offa de Mèrcia (792) i en fixa la data a l'hivern del 793/94.

	CARLEMANY	LLUÍS EL PIETÓS	CARLES EL CALB
B A R C E L O N A	 1 	 5 	 8
E M P Ú R I E S	 2 	 6 	
R O S E S	 3 	 7 	
G I R O N A	 4 	<p>Els vuit tipus carolingis de seca catalana fins ara coneguts: diners de Carlemany (1 a 4) i Lluís el Pietós (5 a 7), i òbol de Carles el Calb (8). Els exemplars de Roses (3 i 7) són únics i els òbols de Carles el Calb són coneguts només per tres exemplars. Aquesta extrema raresa dels tipus i la contracció progressiva del nombre de tallers indiquen la feblesa de les emissions.</p>	

Sembla que aquesta reforma metrològica deu estar en relació amb un ajust dels estàndards de pes que s'havia produït poc abans del juny del 794 quan el capítular de Frankfurt ens parla d'un modi recentment establert que, segons un document c. 802, valdria un modi i mig de l'anterior.²⁵ És possible que això repercutís en un augment del pes de la lliura i també del diner. No sabem, però, en quina proporció, malgrat els esforços que han dedicat numismàtics i metròlegs en intentar escatir-ho.²⁶ El problema rau, sens dubte, en la manca de dades i això fa molt difícil poder arribar a una explicació teòrica. Obviant aquestes dificultats, Grierson partí dels pesos de les monedes i féu observar que, pel que fa a l'aspecte ponderal, la reforma monetària de Carlemany representà un increment del pes del diner d'1,3 a 1,7 g.²⁷

De tota manera, cal advertir que les incidències de la reforma monetària carolíngia tenen per al nostre estudi un interès secundari, ja que els paràmetres dels pesos carolingis tindran poca influència en els dels comtats catalans que, segons sembla, adopten com a referent el pes de la lliura romana afeblida.²⁸ L'empremta més important que deixaran els carolingis és el sistema de comptabilitat en lliures, sous i diners, malgrat que aquest s'origina, també, en la tradició romana tardana.

D'altra banda, no podem deixar d'assenyalar que la reforma de Carlemany tindrà una transcendència relativa, ja que el patró de pes del diner que estableix tampoc assolí una llarga durada en la resta de les amonedacions de l'Imperi. Veurem com aquestes retornen als pesos d'uns 1,2 o 1,3 g, similars als anteriors a la reforma. Aquest mateix procés s'observa també en el cas dels comtats catalans, però en un espai cronològic encara més estret.

	Seques catalanes	Seques franques	
Carlemany	No reformats	-	1,2
	Reformats	1,2	1,61
Lluís el Piadós (814-840)		1,64	1,65
Carles el Calb (840-877)		1,2	1,65
Encunyacions de transició del s. X		1,3	1,5
			1,2
			1,3
Ramon Borrell (992-1019)		1,2	1,2

25. M. PROU, *Les monnaies carolingiennes*, París, 1896, p. XXXV-XXXVI.

26. Per a un detingut estat de la qüestió, vegeu el que realitzarem a l'apartat «Pes de la lliura de Carlemany després de la reforma (c. 793): un estat de la qüestió», a «Primeres conclusions de l'estudi de la moneda comtal», *Symposium Numismàtic de Barcelona*, 1979, vol. II, p. 297-299.

27. P. GRIERSON, «Money and coinage...», p. 529.

28. Vegeu el capítol sobre metrologia en aquest mateix treball.

Tot partint, doncs, de l'evidència que la principal font d'informació disponible són els pesos de les monedes mateixes, construirem una gràfica comparativa per regnats dels pesos dels diners de les seques franques i de les seques catalanes. Hem pres la precaució de considerar únicament els pesos de les monedes ben conservades i les d'atribució segura.²⁹

Observem, per tant, que per al conjunt de les seques franques la reforma de Carlemany incrementa el pes del diner d'1,2 g a 1,6 g o bé d'1,3 a 1,7 g com calculà Grierson.³⁰ Aquests pesos es mantenen fins a Carles el Calb, però en temps de Carles el Simple s'inicia ja certa davallada que acabarà portant el pes del diner al que tenia abans de la reforma. És a dir, a 1,2 o 1,3g.

En el cas dels diners de seques catalanes observem dos fenòmens. Primer, que els diners reformats de Carlemany no s'adaptin als canons metrològics aplicats a la resta de les seques franques.³¹ Segon, que després d'haver assolit adaptar-s'hi, en temps de Lluís el Piadós, iniciaran tot seguit la davallada i arribaran novament a 1,2 g. Tot plegat contribueix a configurar la sensació de fragilitat que donen aquestes amonedacions, sobretot les de monograma *Karolus*, i que altres factors contribueixen encara a accentuar. Ens referim tant a l'extrema raresa dels exemplars que ens han arribat com al fet que aquests hagin estat preferentment trobats fora de Catalunya.³² Aquest conjunt de dades fa pensar en unes emissions febles realitzades arran de les campanyes de conquesta, i més concretament en el període del llarg setge de Barcelona. Aquests fets es situen encara en vida de Carlemany, però era el seu fill Lluís el que dirigia les operacions militars i el que hauria autoritzat les emissions de diners de pes feble davant les possibles dificultats de proveir-se d'argent. És a dir, que els diners de monograma *Karolus* de les seques catalanes podrien ésser observats com una típica moneda de guerra. En repatriar-se l'exèrcit carolingi, després de la conquesta de Barcelona (801), sembla que militars, soldats i funcionaris devien endur-se cap a les seves terres d'origen aquests diners que, certament, tenien curs dintre del gran imperi de Carlemany. Tot això és en bona consonància amb la pràctica absència de troballes a Catalunya i amb la bona factura de les monedes que devien haver estat obrades, com hem dit abans, per un taller amb moneders experts que devia seguir l'exèrcit.

Les successives campanyes militars dels carolingis sobre la zona de Tortosa, ja durant el regnat de Lluís el Piadós, podrien justificar la sortida de diners de seca catalana a nom d'aquest sobirà que apareixen en els importants tresors de diners de Veullin i de Belvezet.³³ En aquest moment, però, el pes del diner de seca catalana s'ha normalitzat amb els de la resta de les seques de l'Imperi, la qual cosa és en bona concordança amb una situació de domini molt més consolidat als territoris del vessant sud del Pirineu, on comencem a trobar els primers esments de pagaments en moneda als documents.³⁴ Això dóna ja una idea de la presència de circulat

29. Hem partit dels pesos que ens facilita M. PROU, *Les monnaies...* Cal desconfiar de les estimacions dels pesos mitjans realitzades per E. FOURNIAL, *Histoire monétaire de l'Occident Médiéval*, París, 1960, p. 61, ja que les seves diferències entre els valors mitjans i els teòrics no són admissibles i no fan altra cosa que desautoritzar-los.

30. Hi ha, doncs, una pràctica coincidència entre les seves estimacions i les nostres.

31. El baix pes de les peces de les nostres seques cridà ja l'atenció a L. De Coster en estudiar els exemplars apareguts a Duurstede (Holanda).

32. A. M. BALAGUER, «Les troballes de moneda carolíngia...», p. 317-330.

33. *Ibid.*

34. Vegem-ne alguns exemples més endavant entre les notes 38 i 44 d'aquest capítol.

monetari i algunes recents troballes fetes a Catalunya de diners de Lluís el Piadós, de Carles el Calb i d'altres no fan sinó confirmar-ho per via arqueològica.³⁵

En temps de Carles el Calb, i en el període d'emissions de transició que seguirà, és evident una caiguda del pes del diner i també de la qualitat de la seva factura. Al mateix temps, constatem que les troballes es situen a Catalunya. Tot plegat sembla confirmar la hipòtesi que la primera moneda catalanocarolíngia hauria tingut un caràcter predominantment militar i l'haurien emès moneders adscrits o vinculats a l'exèrcit franc.

LA CIRCULACIÓ DE LA MONEDA CAROLÍNGIA, AL SUD DEL PIRINEU

Fins fa relativament poc temps, —una dècada, més o menys—, el coneixement de troballes de moneda carolíngia era molt escàs en l'àmbit peninsular. I, per sorprenent que pugui semblar, les poques troballes conegudes no es situaven, com hauria estat esperable, en l'àrea de l'anomenada Marca Hispànica o en zones més o menys properes al Pirineu,³⁶ sinó que les trobàvem preferentment a la meitat sud de la península. És a dir, en la zona de domini musulmà, i aquestes escasses mostres de numerari carolíngi apareixien encara en tresors formats majoritàriament per dirhems andalusins.³⁷

Avui registrem una evidència prou important de troballes carolíngies a l'àrea de la Marca Hispànica o en els seus límits. Finalment, les descobertes ens testimonien la realitat que les fonts documentals ens configuraven sobre la circulació monetària a la zona dels comtats catalans als segles IX i X.

Per tal d'objectivar la concentració majoritària d'aquestes troballes a la Marca Hispànica o en zones properes, hem cartografiat i recollit la informació de la totalitat de la seva evidència en l'àmbit peninsular. També dedicarem un espai a comentar-les.

El nostre recull i la nostra cartografia contenen, a més, les troballes fetes al nord del Pirineu en les quals hi ha presència de moneda carolíngia de seca catalana.

Comentarem primer les troballes que es relacionen amb la circulació i amb la moneda carolíngia dels comtats i després l'evidència des de l'àmbit peninsular.

La circulació als comtats catalans

Hem dit que fins fa pocs anys no teníem evidència de troballes, fetes a Catalunya, de moneda carolíngia, fossin o no de seca catalana. D'altra banda, i per afegir nous interrogants a la qüestió, teníem al mateix temps que totes les troballes conegudes de moneda carolíngia de seca

35. A. M. Balaguer, «Les troballes de moneda carolíngia...», p. 317-330. Vegeu també el mapa de les troballes carolíngies.

36. Això es produïa potser amb les úniques excepcions del tresor de Perpinyà (mapa 1, núm. 14), que ja hem dit que no correspon, probablement, al segle IX, sinó que és més tardà, i d'una descoberta a Roses explicada de manera una mica confusa per F. Mateu i Llopis l'any 1946.

37. Ens referim a les troballes cartografiades amb els números 18 i 22.

catalana es situaven ben enllà del Pirineu (Belvezet i Veüllin, a França, i Duurstede, a Holanda, mapa 1, núm. 1, 3 i 4).

Aquesta era, sens dubte, una panoràmica preocupant. Sobretot en observar que hi havia, d'una banda, almenys quatre tallers emissors de moneda a l'anomenada Marca Hispànica i, de l'altra, que teniem evidència documental de pagaments expressats en moneda des de la primera meitat del segle IX. Afortunadament, aquesta panoràmica ha canviat de manera molt substancial i l'evidència actual de les troballes fetes a Catalunya ens comença a reflectir cada vegada millor la realitat que la documentació configurava. Així, tenim que en tres troballes realitzades a Catalunya hom hi registra la presència de numerari carolingi de seca catalana (mapa 1, núm. 2, 5 i 7). Observem, també, que un conjunt important de descobertes, unes dotze, donen tot un sentit als esments de pagaments en moneda que comencem a trobar en la documentació en dates força primerenques i que aniran repetint-se al llarg de tot el segle IX. Cal dir també que algunes d'aquestes troballes són de monedes de finals d'aquest segle o de principi del segle X i poden ésser una mostra de circulat en aquest darrer, com veurem més endavant.

Un primer recull, per comtats, dels esments de moneda en els pagaments documentats més antics disponibles ens dóna una idea de la presència de circulat monetari en el segle IX.

Pallars i Ribagorça

823, venda d'una vinya al castell de Areny per 9 sous.

826, venda d'una vinya i un trull a Orrit per 22 sous.

834, venda d'una terra a Alaó per 2 sous.

838, venda de la vila de Togoró per 22 sous.

839, venda d'alous a Elins per 25 sous.³⁸

Rosselló

861, 30 diners d'una venda.³⁹

Barcelona

860-862, donació al bisbe Frodoí del benefici del terç de la moneda per Carles el Calb; 878, confirmació de la donació.

894, 10 sous d'una venda.⁴⁰

Ausona

881, 2 sous d'una venda.⁴¹

38. R. ABADAL, *Catalunya carolíngia III. «Els comtats de Pallars i Ribagorça»*, doc. 5, 7, 13 i 15. C. BARAUT, «Els documents de l'Arxiu Capitular de la Seu d'Urgell», *Urgellia* vol. II, doc. 9.

39. F. Monsalvatje i Fossas, *Notícies històriques*, vol. XXI, doc. 8.

40. Vegeu el nostre apèndix de documents monetaris, doc. 1 i E. JUNYENT, *Diplomatari de la Catedral de Vic*, doc. 24.

41. E. JUNYENT, *Diplomatari de la Catedral de Vic*, doc. 2.

Cerdanya-Berga

881, 5 sous d'una venda.⁴²

Girona

891,5 sous d'una venda.⁴³

Els febles volums d'encunyació de moneda carolíngia de seca catalana que semblen deduir-se tant de l'escassa evidència numismàtica com de la seva minsa presència en les troballes fetes a Catalunya, fan pensar que les necessitats de circulat han d'ésser suplides, o en qualsevol cas substancialment reforçades, per moneda carolíngia de seques d'enllà del Pirineu. Aquesta hipòtesi, que formulàrem quan encara no disposàvem de la base de sustentació que ens procuren avui les troballes, ha anat prenent força a mesura que s'amplia el nombre d'informacions gràcies a les noves descobertes.

Avui tenim troballes que mostren la presència de monedes del segle IX al comtat d'Empúries-Peralada (mapa 1, núm. 2 i 7), ambdues de diners de seca catalana; al comtat de Girona (mapa 1, núm. 12); al de Cerdanya-Conflent (mapa 1, núm. 10 i 11); al comtat d'Urgell (mapa 1, núm. 13) i al del Rosselló (mapa 1, núm. 14), tot i que possiblement aquest darrer conjunt és més tardà. Malgrat que no tinguem encara evidència de troballes en tots els comtats, és clar que ha augmentat de manera notable. D'altra banda, disposem de dues troballes més (mapa 1, núm. 6 i 9) fetes en algun lloc no determinat de Catalunya, possiblement a la Catalunya Vella o en alguna zona relativament propera.⁴⁴

És cert, també, que darrerament hi ha hagut tres troballes aïllades de diners del segle IX i de primers del X, en indrets situats entre Tàrrrega i Bellpuig (mapa 1, núm. 15, 16 i 17), una zona que en aquells segles formava part encara del mon andalusí. La presència de monedes carolíngies en aquest territori tan proper als comtats cristians vinculats a l'Imperi carolíngi és, sens dubte, una mostra dels contactes que hi havia entre els habitants de les dues zones. Sembla que aquestes peces podrien haver arribat a aquest lloc a través dels comtats propers de Pallars i Ribagorça, o bé des del d'Urgell.⁴⁵

Hem avançat alguns comentaris sobre la presència de diners carolíngis de seca catalana en troballes, fetes enllà del Pirineu, en parlar de la metrologia dels diners d'aquesta sèrie. Observem que el gros més substancial d'aquests diners procedeix o bé dels importants conjunts de Veüllin i de Belvezet, a l'est de l'actual França, o bé de Duerstede, a Holanda. Això, unit a altres consideracions de caire metrològic i estilístic, ha fet que hàgim de considerar que ens trobem davant d'unes emissions originades probablement arran de les diferents campanyes mili-

42. *Ibid.* doc. 3.

43. *Ibid.* doc. 15.

44. La troballa núm. 9, en concret, és d'un diner de Verdun (Viriduno), de Lluís el Piadós. Posàvem en relació aquesta procedència amb el fet que la ciutat de Verdun era, en aquests primers segles de l'edat mitjana, un important centre de comerç d'esclaus, que procedents tant de la Gran Bretanya com dels països esclaus, eren enviats a llocs tan llunyans com la península Ibèrica o fins i tot Constantinoble. No pot descartar-se la possible arribada d'aquesta moneda com a conseqüència del comerç d'esclaus. A. M. BALAGUER, «Troballes de moneda carolíngia a Catalunya», *Gaceta Numismática*, vol. 74-75, 1984, p. 144.

45. Per a una síntesi dels contactes i relacions comercials entre musulmans i cristians, vegeu P. BALAÑA I ABADIA, *L'Islam a Catalunya*, Barcelona, 1997, p. 94-100.

tars carolíngies a la Marca Hispànica. Així, en repatriar-se l'exèrcit carolingi després de la conquesta de Barcelona (801), els militars, funcionaris i soldats s'endurien, cap al seu nou destí, els diners encunyats a Empúries, Girona, Barcelona o Roda de què disposaven, ja que eren monedes de curs en l'ampli imperi de Carlemany. Això explicaria la presència d'un diner de Girona i d'un altre d'Empúries gairebé a l'altre confí de l'Imperi, a Duurstede. Les campanyes fetes durant el regnat de Lluís el Piadós sobre la zona de Tortosa podrien justificar, per un mecanisme similar, la sortida de diners de Barcelona i d'Empúries a nom d'aquest sobirà que apareixen en els tresors de Veullin i de Belvezet (mapa 1, núm. 3 i 4). Sembla efectivament una mica prematur pensar en sortides d'aquest numerari del seu lloc d'emissió a través d'uns intercanvis comercials que partirien d'uns territoris que tot just acabaven d'ésser conquerits.

Presència de moneda carolíngia a la resta de l'àmbit peninsular

Crida l'atenció la presència de numerari carolingi a al-Àndalus. Aquest numerari correspon, gairebé sempre, al segle IX. En tres ocasions el trobarem associat amb monedes musulmanes. En dues d'aquestes formarà part de tresors de dirhems musulmans, dintre dels quals aquesta moneda carolíngia representarà una part numèricament insignificant del conjunt. Això es donarà en els tresors núm. 18, del segle IX, i en el núm. 22, del segle X. En el tercer cas, l'associació entre la moneda carolíngia i la musulmana, ve de la combinació, molt singular, d'un dirhem de l'emirat amb un diner partit de Lluís el Piadós (mapa 1, núm. 19).⁴⁶

Tindrem encara l'evidència de dues troballes individuals del segle IX, dintre d'al-Àndalus (mapa 1, núm. 20 i 21). Una, la núm. 20, ens dona a conèixer un tipus monetari no registrat en els catàlegs generals de moneda carolíngia, l'òbol de Melle de Pipí d'Aquitània (839-865).

La presència d'aquest numerari carolingi a al-Àndalus no fa altra cosa que testimoniar els contactes que mantenia amb el mon franc, els *ifrànj* de les fonts andalusines. Cal considerar també que la superior densitat de troballes a la zona dels comtats catalans suggereix que molts d'aquests contactes es podien haver realitzat a través de l'anomenada Marca Hispànica.

Respecte a les troballes que tenim al nord de la península, concretament a la zona basca i navarresa, (mapa 1, núms. 23 i 25) i a Santiago de Compostel·la (mapa 1, núm. 24), cal dir que totes són tardanes. És a dir, de tipus carolingis immobilitzats que continuen encunyant diferents senyors feudals de França, com és el cas, per exemple, del comte de Poitou, que encunya, des del 950 i fins al segle XII, diners de Melle a nom de Carles. Evidentment, cal relacionar aquestes troballes amb la ruta compostel·lana per la qual transitaran, a partir dels segles IX-X, multitud de pelegrins procedents del centre i del nord d'Europa, principalment.⁴⁷

Tenim encara una descoberta feta a Palma de Mallorca d'un diner de tipus carolingi, però també tardà, del segle XI probablement, que aparegué juntament amb diners normands també

46. Per a un estudi de la peça en concret, vegeu A. M. BALAGUER i A. CANTO, «Al-Àndalus y los carolingios, un singular hallazgo monetario». *Gaceta Numismática*, vol. 85, 1987, p. 79-87.

47. Sobre aquest tema vegeu A. M. BALAGUER, «La circulation de la monnaie médiévale française dans la Péninsule Ibérique», a *Trésors et émissions monétaires du Languedoc et de Gascogne*, Tolosa, 1987, p. 93-109, i de la mateixa autora, «Método de análisis de la evidencia y de los hallazgos numismáticos. El camino de Santiago», *Gaceta Numismática*, vol. 115, 1994, p. 19-36.

d'aquesta època i amb tres diners de Barcelona amb R-B a l'anvers, que atribuïm a Ramon Berenguer I (mapa 1, núm. 26).

TROBALLES DE MONEDA CAROLINGIA DE SECA CATALANA I DE MONEDA CAROLINGIA EN GENERAL A LA PENÍNSULA IBÈRICA.

Criteris

Hem reunit i cartografiat tota l'evidència de troballes de moneda carolíngia i carolíngia tardana efectuades al sud del Pirineu. Això ens permetrà veure que aquestes descobertes es concentren a la zona de l'anomenada Marca Hispànica, tot i que no és tan excepcional com podria semblar la seva presència a Andalusia.

Entre les troballes recollides n'hi ha de monedes carolíngies de seca catalana, però també hi ha moltes peces carolíngies d'arreu de l'Imperi i de cronologia variada, que assenyalarem amb diferents signes convencionals en el mapa.

El recull inclou també totes les notícies de troballes fetes al nord del Pirineu que contenen monedes de seca catalana.

Les troballes es numeren amb un número arbitrari que comença per l'1. Aquesta xifra es situa, en el mapa, en l'indret de la descoberta i al costat del senyal convencional que, segons la cronologia i la composició, donem a la troballa.

En el repertori que segueix hom hi trobarà el número de referència de cada descoberta, seguit del lloc, la indicació de si és un tresoret o bé una troballa aïllada i la descripció sintètica del seu contingut. També s'indica entre parèntesi el tipus del nostre corpus al qual correspon. Al final, hom trobarà la referència bibliogràfica o bé la indicació que és una notícia inèdita.

Repertori de les troballes

1. Duurstede, Holanda. Troballes aïllades de monedes de diferents èpoques en restes arqueològiques. Entre les monedes carolíngies es reuní un grup de 45 diners i òbols de Carlemany del tipus de monograma, entre els quals n'hi havia dos de seca catalana. Girona: 1 diner de monograma de Carlemany; Empúries: 1 diner del mateix tipus trencat en quatre fragments, (tipus 3 i 2).

J. DE COSTER, «Restitution de quelques monnaies a Charlemagne», *Revue Numismatique Belge*, 1852, p. 369-403.

2. Empúries, rodalia. Troballa aïllada. Roda: 1 diner de monograma de Carlemany, (tipus 1).

M. CRUSAFONT I SABATER, «Tipo inédito de Carlomagno de la ceca de Roda», *Acta Numismàtica*, vol. 13, 1983, p. 125-135.

3. Belvezet, Uzès, Departament de Gard, França. Tresoret amagat vers el 820; contenia 252 peces de Carlemany i de Lluís el Piadós de diferents seques, entre les quals n'hi havia dues de catalanes: Barcelona (9 diners de Lluís el Piadós) i Empúries (5 diners del mateix sobirà), (tipus 7 i 6).

E. GARIEL, *Les monnaies royales sous la race carolingienne*, Estrasburg, 1883, vol. I, p. 65-57. K. F. MORRISON, *Carolingian coinage*, Nova York, 1967, p. 324.

4. Veüllin, prop d'Apremont, departament de Cher, França. Tresoret amagat vers el 820; contenia 752 diners de Lluís el Piadós de diferents seques, entre les quals hi havia Barcelona (3 diners de Lluís el Piadós) i Empúries (2 diners del mateix sobirà), (tipus 7 i 6).

E. GARIEL, *ibid.*, p. 60; MORRISON, *ibid.*, p. 345.

5. Barcelona o el seu entorn (?). Troballes aïllades (?). Barcelona: 2 òbols de Carles el Calb. (840-877), (tipus 8).

M. CRUSAFONT I SABATER, «Nou tipus carolingi de Barcelona de Carles el Calb». *II Simposi Numismàtic de Barcelona*, 1980, p. 47-55; A. M. BALAGUER, «La circulació monetària al Pla de Barcelona a l'època medieval». *Actes del I Congrés del Pla de Barcelona*, 1982, p. 221-222.

6. Catalunya, lloc no determinat. Tresoret (?). Tolosa: 1 òbol de Carles el Gros (884-887) i un diner d'Odó (887-898); Péronne: 1 diner d'Odó (887-898); Arle: 1 diner de Lluís el Cec, rei de Provença (887-928); Barcelona: 1 diner i 1 òbol de transició, a nom de Carles, (tipus 9).

M. CRUSAFONT I SABATER, «Consecuencias de dos hallazgos de monedas catalano-carolingias de transición», *Mélanges offerts au Dr. J.B. Colbert de Beaulieu*, París, 1987, p. 227-234.

7. Roses, rodalia. Troballa aïllada. Roda: 1 diner de Lluís el Piadós. Segons informació una mica confusa.

F. MATEU Y LLOPIS, «De la Tarraconense visigoda a la Marca Hispànica». *Analecta Sacra Tarraconensis*, VOL. XIX, 1946, p. 13, nota 24.

8. Cerdanyola del Vallès, rodalia. Troballa aïllada. Narbona: 1 òbol de Lluís el Piadós. (814-840).

J. COLOMER, «Hallazgos monetarios en Catalunya», *Gaceta Numismática*, vol. 74-75, 1984, p. 143-144.

9. Catalunya, lloc no determinat. Troballa aïllada. Verdun: 1 diner de Lluís el Piadós (814-840)

A. M. BALAGUER, «Troballes de monedes carolíngies a Catalunya». *Gaceta Numismática*, vol. 74-75, 1984, p. 143-144.

10. Llivia, la Cerdanya. Troballa aïllada. Melle: 1 diner de monograma de Carles el Calb (840-877), però no pot descartar-se que sigui de Carlemany.

A. M. BALAGUER, «Troballes monetàries VII», *Acta Numismática*, vol. 17-18, AN 20, p. 317-318.

11. Vinça, el Conflent. Troballa aïllada. Melle: 1 diner de monograma, atribuït a Carles el Calb (840-866), però no pot descartar-se que sigui de Carlemany.

A. M. BALAGUER, *ibid.* núm. 21, p. 318-319.

12. Girona, zona de. Troballa aïllada. Melle: 1 diner de monograma de Carles el Calb (840-877).

A. M. BALAGUER, *ibid.* núm. 22, p. 319-320.

13. Pantà de Sant Ponç, Solsonès. Troballa aïllada. Tolosa: 1 òbol de Carles el Gros (884-887).

A. M. BALAGUER, *ibid.* núm. 23, p. 302-321.

14. Castellrosselló, Perpinyà. Tresoret format per 5 diners i 1 òbol de Bourges, Tolosa, Tours, Narbona, Melle i Pàvia. Es tracta d'un tresoret força més tardà que el segle IX en què el situa l'autor que el donà a conèixer, com indicà el professor P. Grierson, per la presència de diners de Pàvia i de Narbona.

G. CLAUSTRE, «Découverte d'un trésor carolingien de la deuxième moitié du IXe siècle». *Bulletin de la Société Agricole Scientifique et Littéraire des Pyrenees Orientales*, vol. 77, 1962, p. 27-34.

15. Entre Tàrrega i Bellpuig. Troballa aïllada. Melle: 1 diner de Carles el Calb (840-877), del tipus de monograma.

A. M. BALAGUER, «Troballes monetàries», *Acta Numismática*, vol. 28, 1998, p. 235.

16. Entre Tàrrega i Bellpuig. Troballa aïllada. Tolosa: 1 diner d'Odó (887-898).

A. M. BALAGUER, «Troballes monetàries», *Acta Numismática*, vol. 28, 1998, p. 236.

17. Entre Tàrrega i Bellpuig. Troballa aïllada. Arle: 1 diner de Lluís el Cec (887-934).

A. M. BALAGUER, *ibid.*, p.238.

18. Còrdova, Barri de la Sagrada Família. Tresor. En un important conjunt de dirhems de l'emirat independent, dels anys 157-298 aH / 773-910 dC, hi havia també diners i fragments de diners i òbols carolingis. Lluís el Piadós (814-840): 2 diners del tipus *Christiana Religio*. Arle: 1 diner; Tolosa: 1 fragment de diner i un òbol de monograma de Carles; Chalon-sur-Saône: 1 fragment de diner amb monograma de Carles. Finalment, un lot de 14 fragments de diners i òbols carolingis no classificables.

S. SANTOS GENER, «Monedas carolingias en un tesoro de dirhems del emirato cordobés», *Numario Hispánico*, 1956, p. 79-87.

19. Andalusia, lloc no determinat. Troballa aïllada. Dirhem d'al-Ándalus del 230 aH / 844 dC acoblat amb un diner de Lluís el Piadós (814-840) del tipus *Christiana Religio*.

A. M. BALAGUER, I A. CANTO, «Al-Ándalus y los carolingios, un singular hallazgo monetario». *Gaceta Numismática*, vol. 85, 1987, p. 79-87.

20. Andalusia, lloc no determinat. Troballa aïllada. Melle: 1 òbol de Pipí d'Aquitània (839-865), inèdit als catàlegs usuals de referència, que només recullen el diner.

M. CRUSAFONT I SABATER, «Troballes monetàries VIII». *Acta Numismática*, vol. 17-18, 1987-1988, núm. 24, p. 321-322.

21. Sevilla, zona de. Troballa aïllada. Angers: 1 diner d'Odó (887-898).

A. M. BALAGUER, «Troballes monetàries VII». *Acta Numismática*, vol. 17-18, 1987-1988, núm. 25, p. 322-323.

22. Península Ibèrica, lloc no determinat. Tresoret, sembla que de moneda islàmica i carolíngia. El seu amagatall pot datar-se a finals del segle x. Carles el Gros (884-898), diners de Tolosa, Bourges i Nevers. Odó (887-898), diners de Llemotges. Carles el Simple (898-923), diners i òbols de Melle. Raül (923-936), diners de Lo Puèg. Lotari (954-986), diners de Quentovic. Guillem de Briude (segona meitat del s. x).

E. CARON, *Monnaies féodales françaises*. París, 1882, p. 115; MORRISON, op. cit., 384.

23. Irún, ermita de Santa Helena. Troballa d'excavació. Dos diners de tipus carolíngi a nom de Guillem Sanç de Bordeus (977-996).

J. BARANDIARÁN, «Novedades sobre la Alta Edad Media en Guipúzcoa», *Estudios de Edad Media de la Corona de Aragón*, vol. X., 1975, p. 557-580.

24. Santiago de Compostel·la, Catedral de. Troballa d'excavació. Melle: 1 diner de tipus immovilitzat, segurament de primers del s. XI.

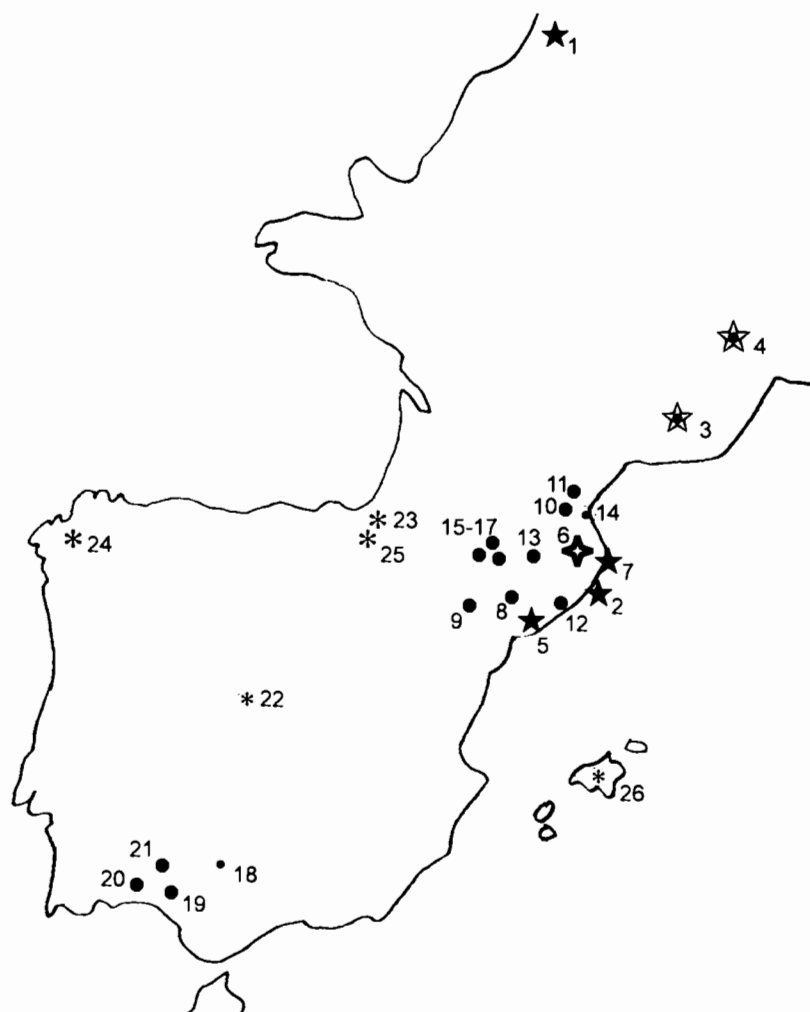
J. M. NAVASCUÉS, «Hallazgos monetarios en la catedral de Santiago de Compostela», *Numario Hispánico*, vol. III, 195, p. 195-197.

25. Ibañeta, Navarra. Troballa d'excavació. Melle: 1 diner a nom de Carles de tipus tardà, principi del segle XI.

F. MATEU Y LLOPIS, «Hallazgos monetarios VII». *Numario Hispánico*, vol. I, 1952, núm. 577.

26. Palma de Mallorca, tresoret (?). Melle: 1 diner a nom de Carles de tipus tardà immobilitzat, principi del segle XI, juntament amb altres monedes: normandes, melgoreses i de Barcelona. Vegeu aquesta troballa al nostre capítol de troballes de Barcelona.

M. CRUSAFONT I SABATER, «Nou tipus carolíngi...» *II Simposi Numismàtic de Barcelona*, 1980, p. 52-53.

- ★ Troballes de diners carolingis de seca catalana aïllades.
- ☆ Troballes de diners carolingis de seca catalana en tresorets.
- ◆ Troballes de moneda carolíngia i barcelonina d'imitació en tresorets.
- Troballes de moneda carolíngia, del s. IX aïllades.
- ⦿ Troballes de moneda carolíngia del s. IX en tresors.
- * Troballes de moneda carolíngia dels s. X-XI aïllades.
- ⊛ Troballes de moneda carolíngia dels s. X-XI en tresors.

Mapa 1. Troballes de moneda carolíngia

El sistema i la metrologia monetaris de les emissions dels comtats catalans

PRELIMINARS

El sistema monetari i la metrologia de les emissions comtals catalanes no han estat pas estudiats amb resultats aclaridors, malgrat els diferents intents parcials. Per intentar explicar el sistema monetari i la metrologia dels comtats catalans, caldrà partir de les fonts següents:

- dades documentals
- pesos de les monedes amb els seus estudis estadístics, quan sigui possible
- anàlisi del contingut metàl·lic de les monedes

En aquest ampli capítol, previ a l'estudi de les emissions de cada comtat, intentem de donar una panoràmica, aprofundida al màxim, de les bases del sistema i de la metrologia monetaris dels comtats catalans. Es tracta d'una visió de conjunt fonamentada en les dades de les tres fonts d'informació esmentades.

De les dades documentals cal assenyalar, molt especialment, la utilitat de les equivalències entre les diferents espècies monetàries que, ocasionalment, ens donen els contractes. En aquest sentit ha estat especialment útil el fitxer que hem confeccionat, d'una manera exhaustiva, de les equivalències contingudes en els documents. Hem arribat a aplegar unes 150 equivalències entre els segles XI i XIII, especialment.

La importància del grup comtal Barcelona-Girona-Ausona, finalment hegemònic, i també el fet de disposar d'una major evidència documental per a aquests comtats, fa que algunes de les conclusions es refereixin especialment a aquests comtats i, més concretament encara, al de Barcelona. Malgrat tot, la major part de les conclusions d'aquest capítol tenen un ampli abast i no es circumscriuen sols a Barcelona. Quan tractarem de la història de les monedes dels diferents comtats farem l'estudi del sistema monetari i de la metrologia de cadascun d'ells basant-nos en les dades específiques disponibles. Aquest capítol té, doncs, un caire general i estableix unes bases sense les quals difícilment podríem emprendre l'exposició de la problemàtica monetària d'aquest període a cada comtat.

Al llarg del segle X, s'opera una sèrie de variacions en les relacions dels comtats catalans, no sols respecte al món carolingi, del qual s'han anat desvinculant progressivament, sinó també en relació amb al-Àndalus, el Languedoc, l'Imperi dels Otons i el Papat.

Realment aquesta situació dels comtats catalans, ben singular pel fet de trobar-se entre el món europeu i el món islàmic, marcarà tota la seva trajectòria en aquest període. Tot això es fa especialment evident i té unes repercussions manifestes en la moneda, ja que no ens és possible

d'explicar el sistema, la metrologia o la circulació monetaris de l'època comtal sense tenir present que Catalunya manté unes estretes relacions amb el món andalusí.

Així, el sistema monetari dels comtats catalans, sense perdre l'arrel carolíngia del diner de plata, la seva meitat, l'òbol, i les monedes de compte (el sou = 12 diners, i la lliura = 20 sous o 240 diners), incorpora en el circulant el dirhem de plata andalusí, per bé que ocasionalment.¹ De manera molt més massiva incorporarà, però, el dinar d'or andalusí. Aquesta moneda, anomenada mancús en els nostres documents, comença a aparèixer esmentada vers el 978,² seguida, a vegades, del qualificatiu *iafari*, *amuri*, *d'Hispania*, etc., amb la qual cosa queda ben determinat que es tracta de diferents espècies de dinars andalusins. Més endavant, a Barcelona arribaran a encunyar-se mancusos, a imitació dels andalusins. Són els mancusos dits de Bonhom,³ perquè es produeixen en el taller de l'orfebre i moneder jueu d'aquest nom, i més endavant dits d'Ennees, també jueu i successor d'aquell en l'encunyació de mancusos. Aviat, però, trobem que aquestes monedes d'or d'imitació àrab comencen anomenar-se mancusos de Barcelona,⁴ i es produeixen més endavant sota el control de l'autoritat comtal.⁵

En els altres comtats catalans, el mancús o dinar àrab, o bé el mancús barceloní tenen igualment un important paper en el circulant, malgrat que no hi ha evidència que se n'hi batessin, a excepció feta de Besalú, on hi ha indicis d'aquesta fàbrica.

Aquest fenomen d'interacció monetària, tot mantenint l'arrel anterior, no suposa pas un sistema monetari estàtic, sinó que ben sovint hi ha canvis i adaptacions. A grans trets, podem dir que el diner de plata d'origen carolíngi s'anirà transformant, en caigudes successives de pes i de llei, fins a esdevenir un diner de billó, és a dir, d'aliatge de plata i coure. Així arribarem a un diner amb un contingut de plata molt inferior respecte al del seu patró inicial.

La dificultat fonamental a l'hora d'assajar una interpretació global dels sistemes monetaris dels comtats és, sens dubte, la manca de documentació més explícita referent a les emissions monetàries, les ordres d'encunyació, la documentació de seca, etc.

Una altra dificultat és la inexistència d'un estudi metrològic consistent del sistema monetari andalusí i, finalment, el desconeixement d'alguns tipus monetaris que a poc a poc van apareixent, i van omplint els buits existents en l'evidència numismàtica. Sovint, però, la dificultat ha estat el fet de no fixar uns criteris d'anàlisi per part dels investigadors. A l'apartat següent intentem d'establir unes bases inicials en aquest sentit.

1. Després del despullament d'esments monetaris que hem realitzat, que comprèn uns 3.000 esments, podem dir que el nombre de cites de moneda àrab d'argent (dirhems) es redueix a una dotzena d'esments entre els anys 981 i 1041, els quals coincideixen, pràcticament, amb el resum que en dona P. BONNASSIE, *La Catalogne...*, p. 385.

2. L. A., 443. Es tracta de disset mancusos *iafaris*.

3. El fet que el jueu Bonhom era també orfebre ens consta pel document ACA, perg. núm. 49 de Berenguer Ramon I. Els numismàtics coneixen a Bonhom com a Bonnom perquè a les monedes la H no es diferencia de la N precedent. Aquest és un fenomen habitual quan es tracta de majúscules llatines. Es tracta, però, del mateix personatge, el nom correcte pel qual seria Bonhom, tal com revelen els documents escrits en altres tipus de lletra que diferencien més clarament la h de la n.

4. Els primers esments coneguts daten del 1039 (ACA, perg. 37 de Ramon Berenguer I) i 1041 (L. A., 459).

5. A. M. BALAGUER, *Del mancús a la dobla. Or i paries d'Hispania*, Barcelona, 1993, p. 27-28.

CRITERIS PER A L'ESTUDI DELS SISTEMES I DE LA METROLOGIA MONETARIS COMTALS

Qui vulgui aprofundir en el difícil camí de la metrologia monetària ha, d'entrar sens dubte, en càlculs matemàtics. Malgrat tot, cal procedir amb gran cautela a l'hora de fer aquestes operacions.

En primer lloc, s'ha de tenir present que les xifres han de basar-se en les que ens donin les dades documentals disponibles, les quals són canviants al llarg del període estudiat.

En segon lloc, no podem oblidar que en intentar reconstruir el sistema i la metrologia monetaris d'una època, ens trobem en un terreny en què les xifres no sempre ens donen la solució rodona i concordant amb la realitat, per diverses raons. Els documents no ens forneixen, en tots els casos, la informació suficient per a treballar, però quan en disposem, aquests, a voltes, no són concordants amb la forma real d'actuació a l'hora de fabricar la moneda o a l'hora de donar-li un valor de circulació, per exemple. Hem vist, moltes vegades, com la documentació assigna a una moneda un curs oficial de circulació que està molt per damunt del seu veritable valor de contingut metàl·lic,⁶ tot i salvant les petites diferències, que hi són sempre, derivades del cost de fabricació i del guany del poder emissor. És a dir, la moneda, com a eina de l'economia que és, està sotmesa, en cada moment històric, als interessos polítics, econòmics, etc., i tots aquests factors s'avenen malament amb una línia de càlculs encaixada en la més estricta lògica matemàtica.

Per poder utilitzar de manera rigorosa la informació, prou abundant, que ens donen els documents monetaris de l'època comtal, s'han de tenir presents les següents consideracions i aplicar els criteris que exposem.⁷

a) Determinar el tipus de valor aplicat: l'intrínsec, l'oficial o bé el de mercat. En general, els estudiosos consideren el valor intrínsec i l'oficial, però rarament el de mercat. El valor intrínsec és el preu de la quantitat de metall preciós que contenen les monedes. Aquest valor és un punt de referència però rarament coincideix amb les avaluacions que s'assignen a les monedes.⁸ El valor oficial és la taxa de circulació que fixa l'autoritat emissora i suma al valor intrínsec el cost de la fabricació i el guany de l'emissor.⁹ El valor legal és el que més freqüentment trobem expressat als documents, ja que és l'aplicat efectivament en les transaccions de caràcter

6. Un cas exemplar n'és l'emissió del doblenc de Jaume I, la qual valia intrínsecament la meitat de l'anterior moneda quaternal, però fou posada en circulació al canvi de 12/18 i no al de 12/24 com corresponia. Un altre exemple el forneix el florí d'or de Pere III, com veurem.

7. Cal advertir que moltes de les consideracions que fem d'ara en endavant, per elementals que algunes puguin semblar-nos, no han estat mai plantejades de manera sistemàtica. Darrerament algunes d'aquestes qüestions han estat tractades per M. CRUSAFONT I SABATER, *Història de la moneda catalana. Interpretació i criteris metodològics*, Barcelona, 1996.

8. A més, cal tenir en compte que el valor intrínsec que podem obtenir tot pesant i analitzant el contingut metàl·lic d'una moneda, caldrà corregir-lo amb el factor desgast per una aproximació al seu valor mitjà basant-se en un estudi estadístic, si és possible, i tenint en compte els possibles fraus en unes peces de moneda i estar segurs de la seva datació i atribució. Per a unes orientacions sobre el factor desgast en la moneda medieval, vegeu P. GRIERSON, «Coins wear and the frequency table», *Numismatic Chronicle*, 1963, p. III-XVII.

9. La moneda d'or no varia dia a dia com pot succeir amb els metalls, perquè el marge entre valor intrínsec i de circulació, en general, pot absorbir aquestes petites diferències, però si es produeix un canvi important s'haurà de fer una correcció de la suma de valors que determinen el valor oficial de la moneda.

oficial, reial i, possiblement, també en les notarials. El valor de mercat és el que regeix en les transaccions de caràcter privat, en el mercat lliure. És a dir, en la majoria de les transaccions, encara que relativament siguin menys documentades.¹⁰

La probabilitat que el mercat accepti el valor legal creix en la mesura del crèdit que tingui l'autoritat emissora i segons la moderació amb què siguin aplicades les taxes de cost i de guanys,¹¹ i també depèn de l'ampli conjunt de factors que podríem anomenar conjuntura econòmica. El mercat pot tendir, però, a avaluar la moneda en taxes pròximes o coincidents amb el valor intrínsec,¹² fins arribar a aplicar valors que podríem anomenar de «càstig» si el crèdit de l'organisme emissor és poc sòlid.¹³ Contràriament, es poden sobrevalorar les monedes més acreditades o les que tinguin una utilitat afegida. Així, per exemple, la moneda de billó és avaluada a baix preu fora del seu país d'origen on té curs legal. El seu valor de mercat es regirà, en general, pel preu que en pagui la seca per a reconvertir-la en moneda del país. Per tant, si tenim en compte les despeses de transformació, el billó, fora del seu context, es valorarà normalment per sota del seu valor intrínsec.¹⁴ En canvi, la moneda d'or, canviable internacionalment, pot ésser que es pagui «amb premi» o «avantatge», com diuen els manuals de mercaderia,¹⁵ precisament per aquesta utilitat marginal o afegida, ben apreciable en un país de comerciants com serà Catalunya.

Si tenim present el que acabem d'exposar sobre els tres valors, l'intrínsec, l'oficial i el de mercat, caldrà, naturalment, no barrejar-los. No cal dir que tot això ha estat font de moltíssimes confusions i cal no oblidar tampoc que pot haver-hi petites oscil·lacions en les taxacions de mercat que poden ésser conjunturals, una mala collita, etc., i que no podem donar-los excessiva importància.

10. Observi's, per exemple, com la moneda de quatern es valora a 44 sous al marc en documents del 1180-1187 (BOTET, II, p. 23-27), valoració que cal considerar com l'oficial, mentre que les *Rúbriques de Bruniquer* ens donen per a aquesta mateixa moneda de quatern d'Alfons I una avalució de 51 sous el marc; per tant, una valoració més baixa que devia estar en consonància amb la del mercat (*Rúbriques de Bruniquer*, Barcelona, 1915, vol. IV, p. 129).

11. Un exemple de com una moneda sobrevalorada en excés no té una bona acceptació en el mercat ens el dona el timbre d'or de Joan I. Aquesta moneda fou posada en circulació amb un valor de 18 sous, quan en realitat equivalia tan sols a 15,6 sous, valor que acaba donant-li el mercat l'any 1490. Vid. BOTET, II, p. 169-173, i M. CRUSAFONT, *Numismàtica de la Corona...*, p. 93.

12. Així, per exemple, en aquesta línia de mantenir la moneda tan pròxima com fos possible al seu valor intrínsec, l'encunyació del croat va acabar no donant guany al rei. Ho demostra l'assaig d'encunyar croats fet per Martí l'Humà, que després de l'experiència es desentén de les despeses de l'emissió, que aniran a càrrec de la ciutat. Vid. BOTET II, p. 196-198, i M. CRUSAFONT, *Numismàtica de la Corona...*, p. 96.

13. Tenim, per exemple, que Pere I féu una encunyació de molt mala llei, gairebé de coure amb un bany de plata, i que inicialment se li donà el valor de 55 sous el marc, però va caure aviat a la baixíssima valoració de 180 sous el marc. El 1213 Pere va tornar a fer monedes de bona llei; ara bé, el mercat en desconfia i aplica la taxa de 64 sous el marc, és a dir, més baixa del que correspondria, a 54 sous el marc. Vid. M. CRUSAFONT, «Thirteenth century: The foundation of the territorial and monetary bases of the Catalan-Aragonese Crown», a *Problems of the Medieval Coinage in The Iberian Area*, Santarém, 1984, p. 154-158.

14. Un exemple, en aquest sentit, el forneix la compra per part de dos delegats reials de quantitats importants de monedes de diversos tipus (no pas tota havia d'ésser catalana, n'hi podria haver del Llenguadoc i d'altres països) al monestir de Sant Joan de les Abadesses, per una quantitat inferior al seu valor intrínsec. Aquest document fou publicat per T. N. BISSON, «Sur les origines du monedatge: quelques textes inédits», *Annales du Midi*, vol. LXXXV, 1973, p. 102-104.

15. Així, tenim que en el *Manual Mallorquí de mercaderia* es diu: «...e qui vol moneda d'or, deu dar algun avantatge». Vid. M. DE GUADAN, «Comentari numismàtic al «Manual mallorquí de mercaderia»», *Acta Numismàtica*, vol. 11, 1981, p. 100.

b) Els fraus i composicions oficials poden ésser també origen de notables dificultats. Els fraus poden ésser de diferents tipus. Per exemple, llançar una emissió d'un determinat contingut de metall precíus a una taxa legal de circulació, i tot mantenint aquesta taxa, rebaixar encobertament el contingut de metall de les monedes que encara van fabricant-se a la seca. Actuacions d'aquest tipus ens són ben conegudes, per exemple, en emissions aragoneses d'Alfons I i de Pere I¹⁶ i en la sèrie barcelonina de Pere I, del període 1209-1213.¹⁷ Aquest fet produirà ràpidament una reacció en la taxació de mercat, és a dir baixarà acusadament tot seguint la línia de valors intrínsecs i encara, molt probablement, baixarà a avaluacions inferiors, la qual cosa pot produir un verdader divorci entre les dades de valor legal i les de mercat. No cal dir que malgrat el desgavell que tot això comporta, l'autoritat emissora pot haver obtingut el benefici de cobrir a taxa legal, que en aquest cas vol dir a baix cost, un gros pagament pendent.

Un altre mecanisme és la creació d'una nova moneda, tot fixant-li un canvi oficial sobreestimat respecte a la moneda anterior. Aquesta és també una fórmula eficaç per a reduir deutes contrets en moneda vella.¹⁸

Composicions o arranaments, sobretot referits a compromisos de pagaments contrets en monedes ultrapassades, poden produir-se, ja que poden coincidir els interessos del rei i dels magnats a lliurar aquests compromisos.

En les conclusions de les Corts de Perpinyà de 1351, per exemple, hom fixa el valor del morabatí en diners de tern i també del mancús d'or de València i d'unitats de compte (argenç, sou d'or, unça d'or) fora de circulació o en desús, i avalua aquestes monedes molt més avall del que és documentat que valien, quan aquelles eren en circulació o eren emprades com a monedes de compte. No podem, doncs, donar crèdit a aquesta font,¹⁹ que no cerca una avaluació justa, sinó eludir càrregues contretes amb anterioritat.

c) La contaminació o degradació del circulant, sobretot del de moneda menuda, pot crear també dificultats, ja que les estimacions en moneda solen fer-se en lliures i sous, denominacions que expressen la reunió de 240 i de 12 diners dels que circulen. Si el circulant és de bona qualitat, l'avaluació en lliures i sous es correspondrà amb la moneda emesa, però si és degradat, l'avaluació no farà més que reflectir aquest fet. La degradació es pot produir per la introducció de moneda externa de baixa llei, o fins i tot de moneda falsa, si el mercat és poc amatent.²⁰ També es pot produir per desgast del mateix circulant si no hi ha emissions durant llarguíssims períodes de temps. La no-consideració de tot això pot conduir a gravíssims errors.²¹

d) Els errors en els documents tenen també un pes significatiu. Com és sabut, una de les

16. P. BELTRÁN, «Los dineros jaqueses...» a *Obra completa*, Saragosa, 1972, p. 436 i 440.

17. CRUSAFONT I SABATER, M., *Barcelona i la moneda catalana*, Barcelona, 1989, p. 138-142. Ídem, «Thirteenth century...», p. 154-158.

18. Jaume I, per exemple, en crear la moneda de doblenc, la sobrevalora respecte a l'antic quatern i ho fa ben conscientment, ja que declara que oficialment s'apliqui el canvi que proposa (18 diners de doblenc per 12 dels vells de quatern) i que per a les transaccions de mercat lliure es faci el canvi més alt que es pugui. BOTET, II, p. 39.

19. BOTET, I, p. 61-63. BOTET, II, p. 119-120.

20. Un exemple de mercat permissiu ens el forneix el mercat valencià del s. XVII, el qual admetia la circulació de moneda menuda en conjunts de 10 peces contingudes en sobrets tancats, que bé podien no contenir el que prometien. Vegeu F. MATEU Y LLOPIS, *La ceca de Valencia y las acuñaciones valencianas de los siglos XIII al XVIII*, València, 1931, p. 132.

21. M. CRUSAFONT I SABATER, *Barcelona i la moneda...*, p. 152-157.

fonts més importants per a poder construir una teoria sobre el sistema monetari són les equivalències entre diferents monedes. Resulta, però, que aquestes apareixen, sovint, documentades sobre penes pecuniàries o sobre garanties d'ostatges. Aquestes fonts, pel fet de referir-se a pagaments que rarament es fan efectius, són poc curoses en les anotacions i contenen freqüents errors.²² Per tant, no podem extreure conseqüències fiables d'un únic document, de la mateixa manera que tampoc no ens ha de crear dificultats insalvables una avaluació singular. Per això cal procurar obtenir conclusions d'un conjunt coherent d'avaluacions.

e) La relació or-plata és també un punt difícil. El període comtal se'n presenta molt canviant. Pel que fa a la moneda de billó, són freqüents els rebaixaments de metall preciós (plata) de les monedes. Una pèrdua de contingut de plata en la moneda que es posa en circulació pot crear dificultats sobre els compromisos contrets, com per exemple l'establiment de censos, préstecs, etc. Moltes vegades es preveu una degradació de la moneda i s'observa com, en ocasions, es cerquen fórmules de garantia tot indicant que la quantitat a pagar és x , però que si la moneda amb la qual s'expressa la quantitat endeutada varia, és a dir es devalua, caldrà pagar un valor equivalent expressat en una altra espècie monetària, tinguda per estable, com és ara la moneda d'or àrab.²³ Hem de tenir present la constel·lació de monedes diferents que corrien en els comtats.

Aquestes monedes eren sovint de valors diferents. La distinció de quina és la moneda emprada en un pagament se sol fer a partir del moment en què hi ha concurrència de diferents monedes en el mercat.²⁴ Abans d'això, cal entendre que la moneda emprada, esmentada solament com a x quantitat de sous o diners, és la pròpia del comtat.

Tot plegat ens convenç de la transcendència i de l'interès de saber les relacions de valor entre les diferents monedes de billó i la moneda d'or àrab. Afortunadament, els esments que posen en relació els seus valors són relativament freqüents. Res no avançarem, però, en aquest sentit si no sabem quina és la relació de valors entre l'or i la plata purs o fins, entenent aquests metalls com a mercaderia.²⁵

22. Un exemple en aquest sentit el trobem en el document del *Liber Feudorum* núm. 146 (1039-1049), on s'expressa malament la quantitat d'unces, però en sumar el detall es veu que 20.000 sous són 400 unces d'or. L'error queda aclarit quan comprovem, per un altre document del *Liber feudorum*, núm. 147, que 10.000 sous equivalen a 200 unces, aquest document és datat c. 1050. Per un document del 1061 queda també comprovat que 3.000 sous valen 60 unces (*Liber feudorum*, núm. 173.)

Així mateix és errònia l'avaluació continguda en un document del *Cartulari d'Urgell*, vol. 1, fol. 179, doc. 548, datable entre els anys 1065-1075 i en el qual es parla de 6 ostatges a 2.000 sous que valen 20 unces cadascun, és a dir, que l'unça d'or valdria 100 sous, quan sabem per altres documents coetanis que val 50 sous.

23. Per exemple, un esment del 1156 ens diu que s'han de pagar 500 sous de moneda de Girona, però que si «...moneta fuerit peiorata persolvem tibi ad tue posteritat de meo proprio C morabatinos mercatores bonos et recti ponderis» (MONSALVATGE, doc. 505). Un altre esment del 1148: «CC sol. denariorum gerundensis monete... et si moneta peiorata fuerit vel minutata de illis CC sol. ad computum V sol. redderem... tibi et tuis morabatinis mercatarios bonos et legitimos...» (*Cartoral de Carlemany*, f. 338-339, cf. BOTET, I, p. 92).

24. M. CASTAIN-SICARD, «Monnaies féodales et circulation monétaire en Languedoc, Xe-XIIIe siècles», *Cahiers de l'Association Marc Bloch de Toulouse. Etudes d'Histoire Meridionale*, núm. 4, 1961, p. 8, arribà a una conclusió similar.

25. Efectivament, si un document ens informa que una unça d'or equival a 400 diners de billó, de cap manera podem endevinar la llei d'aquests diners si no coneixem la relació de valor or-plata en aquest moment. De fet, la deducció del contingut de plata de la moneda de billó en referència a la d'or serà el mecanisme habitual d'identificació. El preu de l'or i de la plata i la seva relació mútua de valors no serà fixa, però per a fer els nostres càlculs és necessari saber al voltant de quines xifres es mouen.

f) Altres precaucions per a un estudi rigorós. Hi ha una suma de petits factors que cal, encara, tenir presents. Convé, per exemple, treballar amb un nodrit nombre de pesos d'exemplars ben conservats, tot rebutjant les dades ponderals de les peces trencades, foradades o molt gastades. Només així podrem definir el pes de la moneda tipus. Tot i així caldrà valorar el factor desgast i aplicar les correccions pertinents.

No es poden extreure conclusions a partir de monedes d'atribució dubtosa. Cal advertir que la major part de les atribucions de les monedes del període comtal es basen en els elements i la informació disponible, que són febles. Cal considerar, encara, la possibilitat que ens siguin desconeguts tipus monetaris i que la seva aparició, en un moment donat, ens obligui a refer totes les atribucions o una part.

LES UNITATS I LA NOMENCLATURA

Els càlculs metrològics de caràcter teòric són sovint difícils d'encaixar amb la realitat dels pesos i dels continguts metàl·lics de les peces que ens han arribat.

En conseqüència, no creiem que sigui necessària una exactitud matemàtica en els resultats, sinó arribar a unes xifres que versemblantment es corresponguin amb les magnituds que puguem constatar per l'evidència numismàtica.

Sovint s'arriba a deduir les unitats de referència a partir d'estudis genealògics de les mesures. Nosaltres ens en servim contrastant-ho, però, amb la documentació i amb la realitat dels pesos i lleis de les monedes.

La lliura

Els tres autors que han tractat del tema de la lliura catalana, Botet,²⁶ Beltrán²⁷ i Pellicer,²⁸ conclouen que la lliura emprada a l'època comtal a Catalunya és la lliura romana afeblida, a la qual donen, respectivament, un pes de: 324 g, 327 g i 326,4 g.

A part de les consideracions fetes per aquests autors, hi ha encara altres arguments que sostenen també aquesta conclusió. En primer lloc, el fet que l'usatge *solidus aureus* es refereixi a un patró de partença clarament romà, el sòlid auri, malgrat que fos redactat al segle XIII. Una altra constatació ens la proporciona l'equivalència de pes dels mancusos bilingües, els quals, pesats un per un, havien de fer el pes de l'argenç. Aquesta exigència que remarquen els documents coetanis s'acompleix tot prenent el pes de la lliura romana afeblida. És a dir:

$$\frac{324}{12 \times 24} = 1 \text{ argenç} = 1,92 \text{ g}$$

26. BOTET, I, p. 194.

27. A. BELTRÁN, «Interpretación del usatge...», p. 307.

28. J. PELLICER, «Metrologia comtal», *I Symposium Numismàtic de Barcelona*, 1979, vol. I, p. 261-311, especialment p. 294.

Els pesos de les peces que ens han arribat concorden efectivament amb aquesta xifra 1,92 g. Tot sembla, doncs, coincidir en el fet que la lliura emprada en el període comtal fou la romana afeblida. Nosaltres prendrem, com ho féu Botet, la de 324 g.

El marc de l'or i el marc de l'argent

Botet²⁹ arribà a deduir amb prou rigor el marc de l'argent de Barcelona, el qual devia ésser de 234,27 g. Per als nostres càlculs pot ésser suficientment precís emprar el pes arrodonit a 234 g.

Pel que fa al marc de l'or, tenim el testimoni de Pegolotti,³⁰ autor del conegut manual florentí de mercaderia escrit al segle XIV, que l'assimila al marc de Perpinyà i al de Montpeller. P. Guilhiermoz, M. Tastú i altres metròlegs arriben a una conclusió igual.³¹ Cal recordar que aquesta hipòtesi té una bona base històrica, si tenim en compte que la moneda d'or regular a la corona catalanoaragonesa fou iniciada pels reis de Mallorca, que aplegaven dintre dels seus dominis el Rosselló, la Cerdanya i Montpeller, i bé pogueren adoptar per a la seca perpinyanesa, la mesura de referència de la ciutat comercial més florent que dominaven, és a dir, la de Montpeller. Com que, d'altra banda, sabem que l'emissió de florins fou iniciada a Perpinyà per Jaume III de Mallorca, és probable que això expliqui el perquè Pere III, en imitar-lo i en continuar-ne l'emissió, mantingué aquest patró no barceloní.³²

El pes del marc de Montpeller és conegut (239,12 g) aproximadament 240 g. A aquest mateix pes arribà també Botet per al marc de Perpinyà, referint-lo a notícies sobre el florí de Florència.³³ En concret, se sap que el florí perpinyanès s'havia de tallar a 68 peces per marc i també que havia d'acomplir la condició de pesar com el florí florentí. Partint aleshores del pes conegut del marc de Florència, s'arriba al marc de Perpinyà. En conseqüència, el pes del marc català de l'or, que és el del marc de Perpinyà, és el mateix que el de Montpeller i devia ser d'uns 240 g.

Unitats menors

D'aquests pesos se'n deriven els divisors:

$$\text{Lliura} = 324\text{g}$$

$$\text{Unça} = \frac{324}{12} = 27\text{g}$$

$$\text{Sou} = \frac{324}{20} = 16,2\text{g}$$

$$\text{Argenç} = \frac{324}{12 \times 14} = 1,928\text{g}$$

29. BOTET, II, p. 13-23.

30. F. B. PEGOLOTTI, *La practica della mercatura*, Cambridge Mass., 1936.

31. Cf. BOTET, II, p. 13-23.

32. M. CRUSAFONT I SABATER, «Jaume III de Mallorca (1324-1343), veritable creador del florí català», *Acta Numismàtica*, vol. 15, 1985, p. 203-218.

33. BOTET, II, p. 14. De tota manera, Botet més endavant es desvia d'aquesta conclusió, en voler partir dels pesos

La nomenclatura

Els documents ens donen sovint un seguit de qualificatius referits a les diferents monedes emprades en els pagaments. Aquests no són sempre fàcils d'identificar. Analitzem ara els qualificatius que presenten algun problema relacionat amb les qüestions metroològiques.

Com veurem, un terme determinat no té sempre la mateixa significació, depèn de la cronologia, el lloc, el metall de referència, etc.

Auri o aureo. Nom genèric per a designar la moneda d'or: mancús o morabatí. La prova ens la donen les cronologies concordants, en què es troba la mateixa equivalència a l'auri que a les altres monedes d'or que ens són conegudes. A final del segle XII i a principi del XIII, auri designa el morabatí, com mostren alguns esments que associen a la paraula auri qualificatius inequívocament i exclusivament aplicables al morabatí, com és ara el de *ajadinos*.

Numo. S'aplica en el sentit de moneda o peça de moneda. Es pot referir tant a moneda d'or com d'argent o també de billó. Per a l'or així ho mostra un esment del 1047 que parla de 5 i de 2 *numos aureos*.³⁴ I per al billó, un del 1175 que diu: «*XVIII numos de iacenses vel de barchinonenses vel de agreumontenses...*»³⁵

Mancusos d'octava. Es refereix als mancusos de 14 l'unça, segons ens demostra l'esment del 1082: «*Mancusos III de octava pensatos, unum ad unum de argentio in argentio moneta barchinone.*» (L. A. I f. 35 doc. 347). Aquests qualificatius es corresponen amb un bon nombre d'esments de mancusos en els quals no figura el de *de octava*, però que pel fet de pesar un argenç sabem que són de 14 l'unça. L'esment ens diu també que són de Barcelona. Queda, doncs, invalidada la complicada interpretació de Botet,³⁶ per bé que ens resta per explicar el perquè de la denominació *de octava*.

Morabatí mercader. Botet ja sospità que es tractava d'una moneda de compte.³⁷ Com justificarem més endavant, el morabatí mercader és la unitat imaginària que equival a 5 sous de diners corrents, la qual cosa era l'equivalència real morabatí-sous, a principi del segle XII. En degradar-se la moneda barcelonina fins arribar a equivaler 7 sous, el morabatí mercader s'immobilitza com a denominació de 5 sous.

Diner gros. La paraula *gros* no pot entendre's en el sentit de mida, és a dir gran o de gran diàmetre. Tampoc no pot entendre's, com féu Botet,³⁸ que s'aplica el qualificatiu de gros al diner per diferenciar-lo de l'òbol, efectivament més petit. Diner gros és el diner de plata fina en oposició al diner corrent tardà, primer d'argent, però de pes afeblit, i després de billó. La distinció entre diner gros i diner corrent es començà a fer quan després dels diners carolingis i dels seus derivats, començaren a córrer els diners de pes baix i després els de billó. El diner gros no és, doncs, una espècie o un valor monetari nous, com pretén Bonnassie³⁹ basant-se en l'equivalència del 1048

mateixos de les monedes que ens han arribat. Sabem que aquesta via no és rigorosa perquè hi havia uns marges de tolerància en la fabricació.

34. L. A., II, f. 7 doc. 23.

35. A. ALTISENT, *Diplomatari de Santa Maria de Poblet*, (ed.) Barcelona, 1993, vol. I, doc. 524.

36. BOTET, I, p. 192.

37. BOTET, I, p. 68.

38. BOTET, I, p. 30. Fou també d'aquesta opinió A. Vives, «La numismàtica en la obra *Orígenes històrics de Catalunya*, *Revista Crítica de Historia y Literatura*, Madrid, 1900, p. 415.

39. P. BONNASSIE, *op. cit.*, p. 386-388.

1 mancús = 2 sous de diners grossos

A un canvi d' 1/7 ens donarà un diner gros de plata d' 1,12 g. és a dir, que s'acosta prou al diner vell de plata o postcarolingi, potser ara un xic reduït de pes per desgast del circulant.

Sou. Generalment es denomina així la reunió de 12 diners corrents. El sou és 1/20 de la lliura i conté 12 diners que havien de pesar 1,35 g de plata. En allunyar-se el diner corrent del seu contingut inicial de plata, es mantingué la denominació de sou per al diner corrent.

El terme sou s'aplica també a la moneda de plata àrab.

(1018-1026): 1 unça d'or = 50 sous de plata caçmí.⁴⁰

1028: 1 unça d'or = 50 sous, al comtat de Besalú.⁴¹

1039-1049: 1 unça d'or = 50 sous.⁴²

1056: ídem.⁴³

Al pes dels diners corrents de l'època trobem per al sou de plata caçmí: $0,315 \times 12 = 3,78$ g de plata; o sigui, el pes en plata del dinar.

Aquest pes rep, en alguna ocasió, el nom d'argenç, com veurem. Tot això demostra una certa correlació entre el sistema monetari andalusí i el dels comtats catalans.

Argenç. Té diferents accepcions segons el lloc, l'aplicació i el temps. Cal, doncs, fer atenció al context. Quan argenç es refereixi a or es tractarà de la divisió ponderal de la lliura d'argent com a

$$\frac{1 \text{ lliura}}{12 \times 14}$$

Així ho demostren multitud de cites en les quals es diu que cal emprar el pes o mancús al d'un argenç de pes per a comprovar el del mancús bilingüe.⁴⁴

Quan argenç es refereix a plata pot designar una peça de plata o diner. Per exemple: «*X solidos et X argencios*».⁴⁵

En altres casos, pot designar la plata equivalent a un dinar, com en el que segueix de l'any: 1097, 1 mancús = 4 argenços de plata.⁴⁶ Hem d'aplicar ara lògicament el mancús bilingüe d' 1,92 g; i tenim al canvi 1/8.

$$1,92 \times 8 = 15,36; \frac{15,36}{4} = 3,84\text{g} = \text{al pes del mancús àrab o dinar.}$$

40. Es dedueix del document del *Liber feudorum*, núm. 157, quan Ermengol d'Urgell havia de donar per l'espasa Tizona: «*quinque millia solidos de argenti kacimi de Ispania aut centum uncias auri*». Per tant, 1 unça d'or = 50 sous d'argent caçmí.

41. «*Uncias XL sive auro sive in argento et sunt solidos duo millia*», MONSALVATGE, XI, doc. 284, p. 292-294.

42. *Liber feudorum maior*, doc. 147.

43. *Ibid.*, doc. 64.

44. Així, tenim les següents: 1071 (L. A. II, f. 12, d. 36), 1072 (L. A., f. 143, doc. 372), 1072 (L. A. II, f. 118, d. 351.), 1073 (ACA, perg. 451 de Ramon Berenguer I), 1073 (L. A. II, f. 111 doc. 330), 1073 (ACA, perg. 460 de Ramon Berenguer I), 1074 (L. A. I, f. 235 doc. 638), 1075 (ACA, perg. 483 de Ramon Berenguer I), 1075 (L. A., I, doc. 638), 1076 (L. F. 363, ACA, perg. 478 de Ramon Berenguer I), 1077 (L. A., f. 117, doc. 289), 1078 (L. A. I, f. 145, doc. 376), 1079 (L. A., f. 64, doc. 180), 1081 (L. A. IV, f. 118, doc. 309), 1082 (L. A., I, f. 135, doc. 347).

45. Els exemples són nombrosos sobretot als comtats d'Urgell, Pallars, Ribagorça i Ausona en els primers temps.

46. L. PUIG I FERRETÉ, *El monestir de Santa Maria de Gerri. Col·lecció Diplomàtica*, Barcelona, 1991, doc. 57, p. 41-42.

Aquesta quantitat de plata coincideix, com hem dit, amb el contingut de plata d'un sou.

Diner. Designa igualment la peça de moneda de plata o la de billó. També indica la unitat emprada per expressar la llei de les monedes. La plata pura es diu que té 12 diners, de la mateixa manera que l'or pur són 24 quirats. La plata fina té 11 o 11,5 diners de llei.

Pensa, pesa, penso, pensata

Es tracta d'un terme de significació no del tot aclarida, emprat sobretot al segle X. Els esments coneguts es concentren en la segona meitat d'aquest segle; el següent, pràcticament ha desaparegut. Un document del 972 (*Diplomatari de Vic*, doc. 419) ens diu: «*tu mihi donare facias pesa I de auro vel de argento aut pesada I a me aut quod ego iniunsero*». Segons aquesta cita, sembla que la paraula *pensa* ha d'ésser un referent de valor, ja que sembla relacionar-la igualment a l'or i a l'argent. Ara bé, un esment del 982 que diu: «*penso I de argento bono placibilem et penso legitimo*» (L. A., II, doc. 454) mostra que deu tractar-se d'un pes. Per tant, potser caldria interpretar d'una altra manera l'anterior document de Vic, ja que conclou que haurà de donar una *pensa* d'or, una *pensa* d'argent, o bé el que determini. Aquesta darrera precisió dona una indefinició a la clàusula i permet suposar que no hi ha d'haver una relació d'equivalència entre *pensa* d'or i d'argent, sinó que es tracta de valors diferents triats de manera opcional.

La *pensata* segurament serà el valor d'una *pensa* pagada en espècie. El fet que un document del 993 parli de «*pensatas de auro*» (L. A. I, doc. 182) sembla voler indicar que la *pensa* d'or i la d'argent van referides a un mateix pes, però que per la diferent cotització d'aquests metalls el seu valor serà diferent. Per tant, en dir «*pensata de auro*» es vol indicar que es pagarà en espècie per valor d'una *pensa* d'or.

El valor de la *pensa* d'argent podria deduir-se del document del 983 (L. A., IV, doc. 315) que diu: «*pense de argento valentes XL*». Malauradament, no sabem ni de quantes *pensae* es tracta ni el valor quaranta a quina unitat es refereix. Fent el supòsit, força versemblant, que fossin 2 *pensae* i 40 sous quedaria confirmat que una *pensa* equivaldria a 20 sous i, per tant, a la lliura. Les incerteses del document no permeten assegurar de manera definitiva aquesta conclusió. Aquest és l'estat actual dels nostres coneixements sobre la qüestió.

«*In rem valentem*». Aquesta expressió, altres de similars o variants i seguides d'una quantitat expressada en moneda, «*solidos II in rem valentem*», per exemple, indica que el pagament en qüestió no es farà efectiu en metàl·lic, sinó mitjançant algun producte avaluat en la suma de diner indicada.

També es tractarà de pagaments en espècie quan apareguin les paraules *solidata*, per *solidus*; *mancusata*, per *mancús*; *denariata* per *denarius*; *argençata*, per *argencius* i *pensata* per *pensa*. En aquests casos, es pagarà en espècie pel valor d'un sou, d'un mancús, d'un diner o bé d'un argenç i d'una *pensa*. Així ho corrobora, per exemple, l'esment del 972 que diu: «*solidos C aut solidatas C*», i que indica que *solidos* i *solidatas* expressen el mateix valor i el que varia és el mitjà de pagament.

Argençata. Vegeu «*In rem valentem*» més amunt.

Denariata. Vegeu «*In rem valentem*» més amunt.

Mancusata. Vegeu «*In rem valentem*» més amunt.

Pensata. Vegeu «*In rem valentem*» més amunt.

Solidata. Vegeu «*In rem valentem*» més amunt.

LES ENCUNYACIONS D'OR

Les espècies d'or àrabs: el dinar i el morabatí

La moneda d'or àrab, que servirà de referència fins a principi del segle XI, serà el dinar anomenat mancús pels nostres documents. Per això, a l'hora d'establir els pesos de les monedes àrabs, ens trobem amb l'inconvenient de la manca d'un estudi metrològic de les encunyacions àrabigues.⁴⁷ Sembla que el dinar hauria de pesar 4,25 g, seguint els patrons establerts per la reforma d'Abd al-Malik, però els dinars batuts a al-Àndalus a partir de mitjan segle X ben sovint no fan aquest pes. Certament, arribar a conclusions basades en una anàlisi rigorosa de les dades numismàtiques o escrites sobre la metrologia monetària andalusina seria tema per a un altre estudi. Per tant, prendrem els pesos de les monedes àrabs que ens siguin necessaris a partir de les dades dels documents comtals i de l'evidència numismàtica. Afortunadament aquesta documentació és força explícita, en general. Així, per exemple, sembla que és possible que el dinar andalusí, el qual circula als comtats a partir del entorn de l'any 1000 i és anomenat mancús, pesi 3,8571 g, ja que nombrosos documents ens informen que una unça conté 7 mancusos⁴⁸. Per tant, $27/7 = 3,8571$ g d'or. Aquest pes concorda prou amb les dades ponderals de l'evidència numismàtica. Així doncs, en els nostres càlculs operarem amb els 3,85 g⁴⁹ de contingut d'or. La documentació ens esmenta en nombroses ocasions mancusos andalusins amb diferents epítets d'identificació: *mancusos iafarinos*,⁵⁰ *mancusos amurinos*,⁵¹ *mancusos cepti-*

47. Existeix el treball confús i que sembla poc rigorós amb les seves fonts de dades i d'aparat crític gairebé inexistent degut a P. BELTRÁN, «Sistema monetario del Califato de Córdoba», *Obra completa*, Saragossa, 1972, v. II, p. 225-303. Disposem dels treballs més recents i no per això més sòlids de J. PELLICER I BRU, *Al-Andalus, las fuentes y la numismática*, Barcelona, 1988, i també «Anotaciones sobre la metrología monetaria hispano-árabe», *I Jarique de Estudios Hispano-Árabes*, Saragossa, 1988, p. 89-104.

48. Aquesta informació la trobarem a partir de la meitat del segle XI i es farà explícita perquè precisament a partir d'aleshores començarà a haver-hi mancusos que ja no són de 7 i es farà necessari precisar-ho. Per exemple, en els documents següents: 1047 (L. A. II, f. 7, doc. 23); s/d (ACA, perg. 13 de Ramon Berenguer III); 1058 (Campillo, p. 327); 1065 (L. F. 392, ACA, perg. 316 de Ramon Berenguer I); 1067 (L. F. 152); 1073 (L. A. I, f. 41, doc. 86); 1073-1078 (L. F. 499).

49. Botet és de l'opinió que els mancusos àrabs, califals o hamnuditès eren igualment de 7 a l'unça (BOTET, I, p. 43 i 234). Això, que és el més probable, i P. BONNASSIE, p. 388, també ho accepta així, no ens consta d'una manera plenament segura, ja que no disposem d'equivalències de finals del s. X i principi del s. XI. El primer esment de mancusos de 7 l'unça que tenim és del 1047, com hem vist en la nota anterior, força tardà, doncs, si sabem que el dinar àrab comença a circular des de la segona meitat del s. X i comença a batre's a Barcelona en temps de Berenguer Ramon I (992-1018). D'altra banda, si observem els pesos dels dinars califals, veurem que en alguns casos són lleugerament superiors (G. C. MILES, *The coinage of the Umayyads of Spain*, Nova York, 1950, p. 551-552), encara que el pes mitjà que troba Miles per a l'any 390 (999), amb 9 pesos, és de 3,78 g i fins i tot els de 3,99 g de l'any 392 (1001) amb 8 pesos, de 3,93 g amb tres pesos l'any 394 (1003), o el de 3,98 g amb 2 pesos de l'any 402 (1011), no són pas lluny de la xifra 3,89 g d'or fi que hem proposat per al pes del dinar. Els dinars de Yahyà al-Mutalí, que circulen tant a Catalunya, donen també pesos similars. Pensem, doncs, que l'avaluació de 7 mancusos l'unça (*septem in uncia*) és el punt de referència a l'hora de comprovar la moneda lliurada en un pagament i no pas una talla de seca estricta. Per tant, és possible que l'expressió de 7 l'unça siguin uns mínims de pes que han de complir els dinars califals, els hamnuditès i els primers que s'encuyaren a Barcelona, que són els de Bonhom i potser també els d'Enees dels primers temps.

50. Per exemple, l'esment de l'any 989 (L. A. 389).

51. Per exemple, 1017 (L. A. 628).

nos,⁵² *mancusos veteres de Hispania*,⁵³ *uncias auri iafari, cepti, almeedi, almanzori, alcarovi*, etc.⁵⁴ Sembla que tots han d'ésser de 7 l'unça.

A partir del segon quart del segle XI, sembla que hi ha un cert enrariment de la moneda d'or àrab en el circulant dels comtats, cosa que pot constatar-se millor per al de Barcelona, no tan sols pel seu paper preponderant, sinó també perquè disposem de més dades. Sembla que la moneda àrab d'or califal, i després hammudita, serà substituïda en el circulant. Primer pels *mancusos* encunyats a Barcelona en temps de Berenguer Ramon I i Ramon Berenguer I, en el període 1018-1076. Més endavant, aquestes darreres monedes deixaran el seu lloc a l'anomenat or de València o de roals, que trobem en els nostres documents a partir del 1070, el qual serà també desplaçat quan aparegui en el circulant documentat el morabatí o dinar almoràvit. El morabatí, com veurem, és d'un pes similar al dinar i, segons podem deduir de l'usatge *solidus aureus*⁵⁵ i d'altres fonts, també l'unça en conté 7 o és de 7 l'unça, com diem habitualment. El morabatí cobrirà el període 1098-1220, al llarg del qual serà la moneda d'or més emprada en les transaccions, malgrat que el seu ús no es generalitzarà fins a la meitat del segle XII.

Els mancusos catalans

A partir del 1018⁵⁶, comencen a aparèixer els *mancusos* de Bohom a la documentació, set dels quals equivalen, també, a una unça d'or. Els *mancusos* de Bonhom, com ha demostrat l'evidència numismàtica⁵⁷, són doncs, en general, equivalents al dinar àrab i, per tant, tenen un pes teòric de 3,85 g.

Sembla, però, que els *mancusos* de Bonhom anaren perdent pes fraudulentament com semblen indicar alguns exemplars més curts de pes o l'equivalència de *mancusos* de 8 l'unça «*III auri... de octo mancusos in uncia*» (L. A. II, f. 140, doc. 413), continguda en un testament del 1056. Analitzem la qüestió amb més detall:

El *mancús* de Bonhom datat el 1017-1019 pesa 3,92 g, pes que correspondria a un *mancús* de 6,8 l'unça.

El *mancús* de Bonhom del 1023-24 de 3,79 g equivaldria a un *mancús* de 7,12 l'unça.

El *mancús* de Bonhom no datat, però vers el 1025, de 3,55 g, correspon a 7,6 l'unça.

El *mancús* de Bonhom del 1026-27 de 3,46 g correspon a un *mancús* de 7,8 l'unça.

El *mancús* de Bonhom del 1027-28 de 3,42 g correspon a un *mancús* de 7,9 l'unça.

Els *mancusos* d'estil més degenerat que considerem més tardans i del taller del moneder Enees donarien les relacions següents:

52. Per exemple, esment del 1034 (L. A. 296).

53. Per exemple, esment del 1034 (L. A. 229).

54. *Cartoral de Carlemany*, f. CXV, v. J. BOTET, *Cartoral de Carlemany. Índex cronològic del cartoral de la curia eclesiàstica de Gerona*, Barcelona, 1905-1909, doc. 91, p. 25.

55. Sobre l'usatge *solidus aureus*, Vid. el treball de J. BASTARDES i M. MAYER «La moneda en els Usatges», *I Symposium Numismàtic de Barcelona*, Barcelona, 1979, vol. II, p. 210-220.

56. ACA, perg. 17, Berenguer Ramon I.

57. Els seus pesos són: (3,92), 3,79, 3,55, 3,46 i 3,42 g.

- un exemplar de 3,28 g correspondria a un mancús de 8,23 l'unça.
- un exemplar de 3,21 g correspondria a un mancús de 8,40 l'unça.
- un exemplar de 3,09 g correspondria a un mancús de 8,7 l'unça.
- un exemplar de 2,91 g correspondria a un mancús de 9,28 l'unça.

Prenent 27 exemplars amb pesos compresos entre 2,41 i 2,91 g tindríem que aquests corresponen, amb una diferència de més menys 0,2, als mancúsos de 10 l'unça que tenim tan ben documentats a partir del 1056 i que trobem amb freqüència entre aquest any i el 1066.

Tot plegat mostra que hi ha una davallada progressiva i que no es passa sobtadament dels mancúsos de 7 l'unça als de 10 l'unça, malgrat que la documentació gairebé no reflecteix els passos intermedis que ara hem deduït a través dels pesos de les monedes. En dues ocasions, però, aquesta qüestió és documentada. Un document del 18 de desembre del 1055 ens diu «*mancusos auri cocti Barchinone legitime pensatos a penso de tres quatuor*». ⁵⁸ És a dir, que podien ésser pesats 4 mancúsos al pes de 3. Per tant, si tenim que el mancús de 7 l'unça era de 3,857 g, 3/4 d'aquesta quantitat és igual a un mancús de 2,89 i, per tant, de 9,3 l'unça. L'altre instrument que ens documenta aquest fet és el de l'any 1056 que abans hem comentat i que ens parla de mancúsos de 8 l'unça.

El fet que, a partir de la meitat de la dècada dels cinquanta (vers el 1055), la pràctica de pesar els mancúsos es generalitzi i apareguin precisions ponderals, com ara que el mancús emprat en determinat pagament ha d'ésser de 7, de 8 o de 10 l'unça, etc., fa pensar que, almenys en un primer moment, aquestes devaluacions del mancús barceloní tenien un caràcter fraudulent o que els usuaris de la moneda no n'eren prou conscients.

D'altra banda, no ha de sorprendre que esments de mancúsos de 7, de 8, o de 10 l'unça convisquin en un determinat període. ⁵⁹ Això no significa, però, que en aquell moment Barcelona estigués batent mancúsos de patrons ponderals diferents. Certament, cal interpretar que s'està qualificant segons el seu pes el numerari d'or circulant i que els mancúsos de 7 l'unça són els batuts a Barcelona en un primer període o bé els dinars califals o hammudites que encara estan en circulació, de la mateixa manera que un document del 1048, per exemple, ens qualifica determinats dinars àrabs com a «*auro vetuli de Hispania*». ⁶⁰

Més endavant s'encunyaran encara mancúsos del pes d'un argenç que seran, en realitat, mitjos mancúsos respecte als inicials de 7 l'unça. La seva talla serà de 14 mancúsos l'unça, cosa que coincideix amb el pes de l'argenç. Els primers esments d'aquest nou mancús barceloní els trobarem a finals del regnat de Ramon Berenguer I; el primer que hem trobat amb aquesta equivalència és del 1071 ⁶¹, però és possible que la seva encunyació comencés abans, ja que el 1069 ⁶² un document ens parla de mancúsos d'or de bona moneda nova de Barcelona, la qual cosa ens indica que hi ha hagut ja un canvi en la moneda. Aquests nous mancúsos barcelonins cal identificar-los, sens dubte, amb els mancúsos que anomenem bilingües amb un pes entorn d'1,92 g i que en una de les seves cares porten la lectura RAI-

58. J. ALTURO PERUCHO, «Notes numismàtiques dels diplomataris de Santa Anna de Barcelona (Fons Santa Anna i Santa Eulàlia del Camp, 900-1200» *Acta Numismàtica* VOL. 11, 1981, p. 125.

59. Vegeu els reculls d'esments monetaris a la nostra tesi doctoral.

60. L. A., 353.

61. L. A., f. 12, doc. 36.

62. L. A., 160.

MUNDUS COMES. Aquests mancusos amb el pes d'un argenç són ben documentats entre el 1071 i el 1082.⁶³

Els mancusos barcelonins tindran, doncs, els pesos següents:

- 1018 - c. 1055, mancusos de Bonhom i possiblement també d'Ennees, $27/7 = 3,85$ g
- c. 1055 - 1069, mancusos dits de Barcelona en els documents, $27/10 = 2,70$ g
- 1069 - 1076, mancusos també anomenats de Barcelona, però del pes d'un argenç i que cal identificar amb els mancusos bilingües amb lectura RAIMUNDUS COMES, $27/14 = 1$ argenç = 1,92 g.

L'or de València, de roballs o de roals

Els esments d'or de València o de roals, indicats sovint com a mancusos d'or de València, han ocasionat igualment seriosos problemes als investigadors. No hi ha en aquest moment, és a dir, entre el 1082 i el 1100 —període en el qual es situa una major concurrència en el circulant de l'or de València—, malgrat alguns esments molt escadussers anteriors i posteriors, una emissió de peces equivalents al dinar en la Taifa de València. Darrerament hem pogut aclarir que l'expressió or de roals, aplicada a l'or de València, podia interpretar-se com a *robâi*, que significa $1/4$ ⁶⁴ de dinar. Petites peces d'or equiparables als quarts de dinar, pel que fa al seu pes, sí que foren encunyades a la Taifa de València en aquest període.⁶⁵ Això resol la primera dificultat.

Ara bé, quina llei tenia aquest or? Diverses fonts ens donen equivalències amb el morabatí i ens aclareixen el següent:

1. L'usatge *solidus aureus*⁶⁶ ens diu que cent unces d'or de València valen 200 morabatins. Així, doncs, tenim que cada unça val 2 morabatins.

1 unça d'or de València = 2 morabatins = $2 \times 27/7 = 7,714$ g

Tenim, doncs, que si en 27 g d'or de València, o en una unça, hi ha 7,714 gr d'or, en 24 quirats n'hi haurà

$$\frac{24 \times 7,714}{27} = 6,856 \text{ quirats}$$

Aquesta mateixa equivalència la trobem també en una anotació marginal del testament de Dona Guisla,⁶⁷ on se'ns diu que 100 unces d'or de València valen 200 morabatins.

63. Així, tenim les següents: 1071 (L. A. II, f. 12, doc. 36), 1072 (L. A., f. 143, doc. 372), 1072 (L. A. II, f. 118, doc. 351), 1073 (ACA, perg. 451 de Ramon Berenguer I), 1073 (L. A. II, f. 111, doc. 330), 1073 (ACA, perg. 460 de Ramon Berenguer I), 1074 (L. A. I, f. 235, doc. 638), 1075 (ACA, perg. de Ramon Berenguer I), 1075 (L. A., I, doc. 638), 1076 (L. F. 363, ACA, perg. 468 de Ramon Berenguer I), 1077 (L. A. f. 117, doc. 289), 1078 (L. A. I, f. 145 doc. 376), 1079 (L. A. f. 64, doc. 180), 1081 (L. A. IV, f. 118, doc. 309), 1082 (L. A. I, f. 135, doc. 347).

64. A. M. BALAGUER, «La moneda de oro en el Reino de Aragón en las Edades Media y Moderna», *La moneda aragonesa. Mesa redonda*. Saragossa, 1982, p. 171.

65. A. PRIETO VIVES, *Los reyes de taifas. Estudio histórico-numismático de los musulmanes españoles en el siglo V de la Hégira*, Madrid, 1926.

66. Vegeu nota 55.

67. P. MARCA, *Marca Hispanica*, ap. 183, col. 1020. També BOTET, J., *op. cit.* I, p. 60-61; II, p. 119-120.

2. Segons Jaume de Montjuïc,⁶⁸ una unça d'or val 7 morabatins, l'unça d'or de València val 2 morabatins, i per tant la llei de l'or de València serà $2/7 \cdot 24 = 6,857$ quirats.

3. Segons el testament de Dona Guisla, tenim que 3,5 mancusos de València valen 1 morabatí: $1/3,5 \times 24 = 6,857$ quirats; és a dir; més o menys 7 quirats.

Per les tres fonts arribem a la mateixa llei per a l'or de València.

Les anàlisis fetes⁶⁹ han donat una llei aproximada de 8 quirats, propera a la nostra. Caldria disposar d'un espectre més ampli d'anàlisis per a fer-nos una panoràmica més segura del contingut aurífer de l'anomenat or de València. En qualsevol cas, és possible que la llei real fos més elevada que l'avaluada en els documents, que podien aplicar una rebaixa a la cotització d'una moneda d'or que era ja de llei prou baixa. Malgrat que els documents ens parlen de mancusos d'or de València, el fet que se'ls designi també com a roals pot portar el dubte de si els esments es refereixen a peces de moneda de quarts de dinar, o bé si es parla del pes teòric del mancús o dinar, pagat en un conjunt de roals. Aquesta incògnita queda resolta per les dues equivalències següents:

— 1095: 100 unces d'or de València = 350 sous de plata fina.⁷⁰

— 1097: 1000 mancusos d'or de València = 500 sous de plata que tingui 1/2 argenç de dolent.⁷¹

La plata fina i la que té 1/2 argenç de dolent són equivalents. Pellicer i Beltrán han arribat a la mateixa conclusió, que creiem correcta.⁷² En aquest cas, el 1/2 argenç de dolent representa 1/2 diner de dolent sobre 12 i, per tant, plata fina. Aquestes dues equivalències ens porten a la relació:

$$\begin{aligned} 1 \text{ unça} &= 3,5 \text{ sous} \\ 10 \text{ mancusos} &= 5 \text{ sous} \\ 5/3,5 &= 1,42 \\ 1,42 \text{ unces} &= 5 \text{ sous} = 10 \text{ mancusos} \\ 1 \text{ mancús} &= 1,42 \text{ unces} / 10 = 1,42 \times 27 \text{ g} / 10 = 3,834 \text{ g} \end{aligned}$$

Arribem, així, a una bona aproximació al pes del dinar o mancús que hem trobat anteriorment.

L'expressió «mancús d'or de València» designa, doncs, el pes d'un dinar o mancús pagat en peces de moneda de roals o quarts de dinar d'una llei aproximada de set quirats.

El mancús d'or de València equival, per tant, a un contingut d'or de

$$\frac{3,85 \times 6,857}{24} = 1,09999, \text{ més o menys } 1,1 \text{ g d'or.}$$

68. J. BOTET, I, p. 160.

69. P. P. RIPOLLÉS i J. LÓPEZ, «Un tesorillo de fracciones hallado en Benicassim», *Cuadernos de Prehistoria y Arqueología Castellonense*, vol. 4, 1977, p. 203-241.

70. ACA. Ramon Berenguer III, perg. 34, citat per BOTET, *op. cit.* I, p. 51-52.

71. *Ibid.*, perg. 44, citat per BOTET, *op. cit.* I, p. 56 i 192.

72. J. PELLICER i BRU, «Metrologia comtal», *I Symposium Numismàtic de Barcelona*, Barcelona, 1979, v. I, p. 261-311. P. BELTRÁN, «Interpretación del usatge solidus aureus» *Obra completa*, Saragossa, 1972, p. 304-399.

Les monedes d'or de referència seran, doncs, successivament:

Mitjan s. X - principi s. XI	Dinar	3,85 g
1018-c.1055	Mancusos de Bonhom (i d'Enees?)	3,85 g
1055-1069	Mancusos de Barcelona	2,70 g
1069-1076	Mancusos bilingües	1,92 g
1082-1100	Or de València	1,1 g
1100-1200	Morabatins	3,85 g
Des del 1200	Dobles o mas mudines dobles	4,60 g
	Mas mudines senars	2,30 g

LA RELACIÓ OR-PLATA

Aquesta és potser la qüestió més difícil del nostre estudi sobre la metrologia monetària comtal. La pregunta que ens hem de formular creiem que cal plantejar-la de la manera següent: Quina és la relació habitual de valors que devia ésser vigent entre or i plata en els segles X i XIII?

Botet⁷³ i després Beltrán⁷⁴ han considerat que aquesta relació era excessivament variable per a prendre-la en consideració. Bonnassie⁷⁵ tracta del tema amb certa inseguretats i eludeix les xifres. Pellicer,⁷⁶ ben al contrari, ha pres com a definitiva i no variable la relació 1/12.

Certament la relació 1/12 ha arribat a prendre un caire tradicional. La trobem en època merovíngia i la retrobem en temps moderns, però aquest fet no ens permet pas pensar en una immutabilitat. Cal tenir present la situació en què devia trobar-se en aquest aspecte al-Àndalus, ja que en definitiva l'aprovisionament d'or als comtats catalans en depenia i això pot donar valors ben diferents. Tampoc creiem, però, que siguin possibles oscil·lacions tan grans que permetin passar d'1/3,5 a 1/8 o a 1/27 com suposaren Beltrán i Botet. Les oscil·lacions de preus en el mercat existeixen, però no tendeixen a ésser tan extremes si no hi ha unes causes molt determinants.

Per intentar avaluar aquesta relació or-plata en el període comtal, ens trobem amb el problema de la fiabilitat de les atribucions de les monedes conegudes. Dit d'una altra manera, sembla preferible arribar a conèixer el valor relatiu or-plata per als segles X-XI i emprar aquesta dada com un dels punts de referència per a establir les atribucions i no al revés.

Per al segle XII, en canvi, tenim una gamma de monedes de billó ben coneguda. Després de les observacions de Grierson⁷⁷ sobre el quatern d'Alfons I i de Pere I, som perfectament capa-

73. BOTET, I, p. 31, 63 i 69-70.

74. P. BELTRAN, «Usatge solidus...», p. 308-314, 324 i 327.

75. P. BONNASSIE, op. cit., p. 386.

76. J. PELLICER, «Metrologia comtal», p. 267.

77. P. GRIERSON, «Notes sobre les primeres amonedacions reials a Barcelona». *I Symposium Numismàtic de Barcelona*, 1979, vol. II, p. 278-287.

ços de conèixer els continguts de plata dels diners barcelonins, com a mínim a partir del regnat d'Alfons I.

Per a intentar retrobar les xifres dels segles X-XI, partirem de les dades segures disponibles dels segles immediats següents i anirem retrocedint i intentarem reconstruir les xifres del període més fosc. Contrastarem després els nostres resultats amb els continguts per a una sèrie d'estats de l'Europa Occidental en aquest moment.

Les equivalències que tenim documentades entre el diner de quatern i el morabatí, en els anys que van del 1168 al 1229, ens informen que 1 morabatí s'avalua en 7 sous. Disposem d'equivalències concordants dels anys 1168, 1182, 1203 i 1229.⁷⁸ Només una, del 1194,⁷⁹ presenta una petita desviació -1 morabatí = 7 sous 6 diners- que podem considerar conjuntural. Per tant, les oscil·lacions de mercat sembla que han d'ésser de poca transcendència.

Anem ara a calcular quina relació or-plata ens dóna aquesta equivalència 1 morabatí = 7 sous de quatern. En primer lloc, calculem la quantitat d'argent contingut en un diner de quatern o de quatre diners de llei.

Talla del diner de quatern: 54 sous per marc.

$$\text{Pes del diner: } \frac{234 \text{ g (pes del marc)}}{12 \text{ diners} \times 54 \text{ sous}} = 0,3611 \text{ g d'argent per diner}$$

Com demostrà Grierson,⁸⁰ aquesta talla no es compleix amb els 44 sous del marc de curs legal de circulació que se li dóna, ja que els 10 sous de diferència són els que han de cobrir les despeses i els guanys de fabricació de la moneda. Nosaltres, però, hem treballat amb les dades de seca. Així, tenim:

$$1 \text{ morabatí} = 3,857 \text{ g d'or} < > 7 \text{ sous} \times 12 \text{ diners} \times 0,3611 \text{ g} = 30,33 \text{ g d'argent.}$$

Per tant, si 3,8 g d'or del morabatí equivalen als 30,33 g d'argent continguts en 7 sous de quatern, tenim que la relació or-argent serà 1/7,98, és a dir, més o menys 1/8.

L'equivalència entre el morabatí i el diner de doblenc la trobem en un document del 1243⁸¹ que avalua 73 auris o morabatins a 953 sous de doblenc. Per tant, 1 morabatí = 13,05 sous de doblenc. Aleshores, considerant que l'argent del doblenc és la meitat del valor de la del quatern —recordem que finalment les dues monedes acaban avaluant-se a dues per una—, tenim:

$$\text{Argent contingut en un diner de doblenc} = 0,18055 \text{ g.}$$

$$1 \text{ morabatí} = 3,85 \text{ g d'or} < > 13,05 \text{ sous} \times 12 \text{ diners} \times 0,18055 \text{ g} = 28,27 \text{ g d'argent.}$$

Per tant, si 3,8 g d'or del morabatí equivalen als 28,27 g d'argent continguts en 13,05 sous de doblenc, la relació or-argent serà ara d'1/7,44, és a dir, més o menys 1/7,5.

Per al diner de tern tenim equivalències del 1285 que avaluen 1 morabatí = 10 sous 6 diners;⁸² del 1286 d'1 morabatí = 8 sous 9 diners⁸³, i del 1323 d'1 morabatí = 13 sous.⁸⁴ Tenim,

78. F. MONTSALVATJE, xv, doc. 2244 (ACA, perg. 65 d'Alfons I). *Llibre Blanc de Santes Creus*, doc. 250; *Cartulari de Poblet*, doc. 42; I. PUIG FERRATÉ, *El monestir de Santa Maria de Gerri...*, doc. 212.

79. *Cartulari de Poblet*, doc. 176.

80. P. GRIERSON, «Notes sobre...», p. 278-287.

81. E. JUNYENT, *Diplomatari de S. Bernat Calvó*, Reus, 1956, doc. 250.

82. BOTET, II, p. 71.

83. J. MARTÍ SANJAUME (ed.), *Dietari de Puigcerdà*, Ripoll, 1926, doc. 577, p. 577.

84. E. JUNYENT, *Jurisdiccions i privilegis de la ciutat de Vic*, Vic, 1969, doc. 228.

doncs, una avaluació entorn dels 10 sous fins a final del segle XIII i a 13 sous en el segle següent. Ara bé, quines relacions ens donaran aquestes equivalències?

El diner de tern es tallava a 18 sous al marc de lliga; per tant, del marc d'argent se'n traurien: $12 : 3 \times 18 = 72$ sous. La plata continguda, doncs, en un diner de tern era $234 \text{ g} : (12 \times 72) = 0,2708 \text{ g}$

Les equivalències que en resulten són les següents:

— A 10 sous 1 morabatí = $3,857 \text{ g d'or} < > 10 \times 12 \times 0,2708 = 32,496 \text{ g}$

— A 13 sous 1 morabatí = $3,857 \text{ g d'or} < > 13 \times 12 \times 0,2708 = 42,244 \text{ g}$

Tot això dóna relacions or-plata a 1/8 en el primer cas, és a dir, a 10 sous, i a 1/11 en l'avaluació del morabatí a 13 sous.

Un document de la seca de Perpinyà ens informa del preu pagat per l'or l'any 1356:⁸⁵

— 1 marc d'or de dobles valia 39 lliures.

— 1 marc d'or fi valia 40 lliures i 10 sous.

Així, doncs, tenim el següent:

a) 240 g d'or del marc de Perpinyà $< > 39 \times 20 \times 12 \times 0,2708 = 2.534,68 \text{ g } \mathcal{R}$

b) 240 g d'or del marc de Perpinyà $< > 40 \times 20 \times 12 \times 0,2708 = 2.599,68 \text{ g } \mathcal{R}$

$$< > 10 \times 12 \times 0,2708 = \frac{32,916 \text{ g } \mathcal{R}}{2.632,596 \text{ g } \mathcal{R}}$$

Les relacions or-plata, doncs, són: 1/10,5 i 1/10,9, és a dir, 1/11.

Al llarg del segle XIV, el florí s'avalua a 11 sous, segons la relació legal; es talla a 68 peces per marc i té una llei de 18 quirats.⁸⁶ Per tant:

$$1 \text{ florí} = \frac{240}{68} \times \frac{18}{24} = 2,647 \text{ g d'or} < > 11 \times 12 \times 0,2708 = 35,74 \text{ g } \mathcal{R}$$

La relació, per tant, serà d'1/13,504.

En comparació amb el croat, resultaria:

$$1 \text{ florí} = 2,647 \text{ g d'or} < > 11 \times \frac{234}{72} \times \frac{11,5}{12} = 34,26 \text{ g}$$

Relació or-plata: 1/12,94

Tenim documentat que el florí a 11 sous era d'una sobrevaloració prou elevada. Així, quan el 1455 s'ajustà el valor del florí a 13 sous, malgrat que ens consta que el desgast del diner de tern circulant era el 1453 tan notori que per a obtenir la plata d'un croat amb diners, en calien 18 en lloc dels 12 diners de tern que abans equivalien a un croat,⁸⁷ el canvi representa una anivellació de la relació or-plata:

$$\text{pes del tern envellit o gastat: } \frac{12}{18} \times 0,2708 = 0,1805 \text{ g}$$

$$1 \text{ florí} = 2,647 \text{ g d'or} < > 13 \times 12 \times 0,1805 = 28,158 \text{ g de plata.}$$

85. BOTET, III, ap. XXXII, p. 325-326.

86. BOTET, II, p. 133.

87. M. CRUSAFONT I SABATER, *Barcelona i la moneda...*, p. 152-158.

La relació or-plata serà 1/10,63. Les dues anteriors, d' 1/13 i 1/12, no es corresponen al canvi metàl·lic del moment, sinó que són el resultat de sobrevaloracions oficials de les monedes.

Aquesta relació és semblant a la que trobem en el regnat de Ferran el Catòlic,⁸⁸ entre el ducat a talla de 67 i llei 23,75 quirats i el croat de 72 de talla i llei d' 11,5 diners.

$$1 \text{ ducat} = \frac{240}{67} = \frac{23,75}{24} = 3,5447 \text{ g d'or} \leftrightarrow 12 \times \frac{234}{72} \times \frac{11,5}{12} = 37,854 \text{ g}$$

Relació or-plata = 1/10,679.

Resumint, tenim l'escala següent de valors:

Anys	Relació or-argent	Espècies monetàries
1168-1229	1/8	Diner quatern
1243	1/7,5	Diner doblenc
Finals s.XIII	1/8	Diner tern
Primers s. XIV	1/11	Diner tern
1356	1/10,5	Dobles d'or
1356	1/11	Or fi en pasta
1455	1/10,6	Florí
S. XV, finals	1/10,5	Ducat

Aquest conjunt de dades demostra:

1. Que entre mitjan segle XII i el segle XV la relació or-plata a Catalunya es mou entre 1/8 i 1/11 com a màxim.

2. S'observa que aquesta relació or-plata va pujant d'una manera lenta i progressiva sense canvis sobtats.

Davant de tot això, cal ara preguntar-nos quina podria ésser la relació or-plata en els segles immediatament anteriors. Hem dit abans que preferíem no utilitzar les relacions or-plata referides a les monedes comtals per una certa inseguretats en les atribucions. Podem, però, fer ús d'aquelles equivalències del període comtal que no es refereixen a diners, sinó a plata andalusina o bé a plata en pasta. Disposem de les dades següents:

a) 1095: 100 unces d'or de València = 350 sous de plata fina.⁸⁹

b) 1097: 1.000 mancusos d'or de València = 500 sous de plata amb 1/2 argenç de dolent.⁹⁰

c) 1134: 20 morabatins equivalen a 2 lliures de plata.

d) 1144: 12 morabatins equivalen a 1 lliura de plata de Múrcia.⁹¹

88. BOTET, II, p. 32 i 324.

89. ACA, perg. núm. 34 de Ramon Berenguer III. Cf. BOTET, I, p. 51-52.

90. ACA, perg. núm. 44 de Ramon Berenguer III. Cf. BOTET, I, p. 66.

91. ACA, perg. núm. 28 de Ramon Berenguer IV. (Cf. BOTET, I, p. 66). ACA, perg. núm. 160 de Ramon Berenguer IV cf. BOTET, I, p. 66.

Ens donen, doncs, les relacions següents:

$$a) 100 \times 27 \times \frac{6,856}{24} = 77,3 \text{ g} < > \text{d'or} \quad 350 \times \frac{324}{20} \times \frac{11,5}{12} = 5.433,7 \text{ g de plata.}$$

Això és una relació or-plata d'1/7,04.

$$b) 1.000 \times 1,1 = 1.100 \text{ g d'or} < > 500 \times \frac{324}{20} \times \frac{11,5}{12} = 7.762,5 \text{ g de plata}$$

La qual cosa representa una relació or-plata d'1/7,05.

$$c) 20 \times 3,857 < > 2 \times 3.224 \times \frac{11,5}{12} = 77,14 \text{ g d'or} = 621 \text{ g de plata.}$$

Relació or-plata: 1/8.

$$d) 1 \text{ lliura de Múrcia} = 1 \frac{1}{2} \text{ marc} + 1/2 \text{ unça de Montpeller.}$$

Si el marc de Montpeller és de 240 g = 8 unces i la lliura romana, de 324 g, tenim que la lliura de Múrcia és de 375 g

$$1 \times 375 \times \frac{11,5}{12} = 359,375 \text{ g de plata}$$

Relació or-plata: 1/7,76.

Podríem afegir encara la menció de Sanahuja per al segle XI: «*els mancusos d'argent* [interpretem el pes del mancús pagat en argent] *importaven la setena part dels d'or*⁹².»

Les conclusions que podem treure dels càlculs anteriors és que la relació or-plata degué moure's amb una aproximació entorn d'1/7 al llarg del segle XI. Reforça aquesta impressió la nombrosa sèrie d'equivalències d'1 unça d'or a 50 sous entre el 1028 i el 1065-95.⁹³ Probablement podem seguir aplicant en els nostres càlculs la relació 1/7 fins a mitjan segle XII. A partir d'aquest moment caldrà considerar un augment a 1/8, que passarà a 1/10 a principi del segle XIV. Fins a final de l'època medieval no arribarem a poder aplicar una xifra propera a 1/11. En definitiva, doncs, a la Catalunya comtal es treballa habitualment amb una relació or-plata de 1/7.

És cert que aquesta relació sembla bastant baixa i hom se'n pregunta la causa. Dit amb altres paraules, per què era tan poc costós l'or en relació amb la plata? Probablement Catalunya no feia altra cosa que aplicar equivalències properes a les d'al-Àndalus. Possiblement des de mitjan s. X, en què el califat assolí d'establir i controlar la ruta de l'or saharià mercès als seus pactes i aliances amb algunes tribus berbers, al-Àndalus començà a ésser ric en or i relativament pobre en plata. El que s'ha anomenat, potser en termes un xic hiperbòlics, «fam de plata»⁹⁴ del món musulmà entre els segles XI i XIII degué afectar d'alguna manera a al-Àndalus, ja que d'uns dirhems amb un contingut de plata del 99 % entre el 764 i el 857, passem a una llei entorn del 73% en temps del califat, a mitjan s. X i principi del s. XI.⁹⁵ Durant el període de les taifes la qualitat de la moneda de plata és tan baixa que les monedes no tenen ja cap aspecte d'aquest metall i semblen, en general, que siguin totalment de coure. En realitat deu tractar-se d'un billó pobre en plata.

92. P. SANAHUJA, *Història de la ciutat de Balaguer*, Balaguer, 1984, p. 40.

93. 1028 (F. MONSALVATJE, XI, doc. 284); 1054 (Ídem I, p. 124); 1055 (L. F., 125); 1056 (L. F., 64); 1066 (*Cartulari d'Urgell*, I, f. 179, doc. 550); 1068-1095 (L. F., 588).

94. A. M. WATSON, «Back to gold and silvery», *The Economic History Review*, vol. xx, I, 1967, p. 1-34.

95. MILES, *Coinage of the Ummayyads...*, vol. I, p. 92.

De tota manera, les relacions or-plata en el món islàmic ens són mal conegudes, malgrat la relació tradicional de pes d'1 dirhem 1/10 de dinar o mithqal. Miles i altres arabistes assenyalen que el valor del dinar en termes de dirhems era molt variable.⁹⁶ La relació 1/10 la trobem amb certa freqüència en el món musulmà, però també trobem relacions 1/17, per exemple. Malauradament no disposem de dades d'al-Àndalus o del Magreb, on les relacions or-plata poden ésser ben diferents dels països de l'est o fins i tot d'Egipte.⁹⁷

Si comparem la relació or-plata que hem pogut ara establir per als segles XI-XIII amb les relacions or-plata conegudes de l'Europa Occidental, veurem que no són massa diferents. Nosaltres trobàvem una relació 1/7 per al s. XI que es mantenia, probablement, fins a mitjan segle següent, i una relació d'1/8 en el s. XIII que passa, en el s. XIV, a 1/10, 1/11. Veïem que a Anglaterra, per exemple, tenim entre el 1104 i el 1262 una relació 1/8. Gènova ens dona relacions entre 1/9 i 1/10, en el mateix període, i Portugal, entre el 1146 i el 1367, manté una relació d'1/7 o 1/7,8 com a màxim.⁹⁸ Les dades obtingudes per a aquest darrer país són importants, ja que es troba en circumstàncies similars a les nostres i és afectat igualment per la circulació de l'or andalusí. Així, doncs, no sembla que hagi d'estranyar la baixa relació or-plata, que és el resultat d'una situació concreta en una àrea delimitada i que, en definitiva, concorda amb les dades de què disposem durant els segles XII-XIII per a un altre país peninsular, Portugal.

Hom podria fer l'objecció que aquesta relació 1/7 potser hauria d'haver-se modificat, justament, a mitjan segle XI, en què l'afluència de dinars andalusins en el mercat dels comtats comença a ésser menor i sembla que per a cobrir aquesta manca apareixen les emissions de mancusos barcelonins. També sembla que hauria hagut de variar a favor de l'or amb la subsegüent aparició en els nostres mercats de l'or de València, de contingut d'or prou baix. Malgrat tot, la sèrie d'equivalències que hem estudiat ens mostren el contrari, ja que deixant de banda petites variacions puntuals, la relació or-plata es manté entorn d'1/7.

96. *Ibid.* p. 92-93. També G. HENNEQUIN, «Points de vue sur l'histoire monétaire de l'Égypte musulmane au Moyen Age» *Annales Islamologiques* vol. XII, 1974, p. 24. Cf. M. BARCELÓ, «On coins in al-Andalus during the Umayyad Emirate», *Quaderni Ticinesi*, vol. VIII, 1979, p. 315.

97. Vegeu la taula de relacions or-plata realitzada per A. M. WATSON, «Back to Gold...», p. 27.

98. *Ibid.* p. 23-25 i 29.

Comtat de Barcelona

PRELIMINARS

El comtat de Barcelona destaca de tots els altres comtats per un grup de característiques diferencials que li són pràcticament exclusives:

— És l'únic comtat on consta l'emissió monetària de manera ininterrompuda a partir de les encunyacions carolíngies.

— Només a Barcelona es van fer emissions d'or d'una certa importància i durant un període llarg.

— Els comtes de Barcelona eren també comtes d'Osona i Girona. Això determinà l'existència d'amonedaments comtals en paral·lel a les sèries episcopals d'aquests darrers comtats. També emeteren al Llenguadoc, almenys a Carcassona, i a la terra provençal.

— El mercat monetari apareix permanentment ben proveït i els pagaments en espècie són molt escassos.

Aquest conjunt de característiques anuncien el paper hegemònic que Barcelona tindrà en el conjunt català, i cal destacar que el potencial econòmic que posa en joc Barcelona ja és, des de l'inici, molt superior al dels altres comtats. Malgrat els atzars de la conservació dels documents, el volum de les transaccions que avui podem constatar és incomparablement més alt. Fracassats els intents carolíngis vers Tarragona, Tortosa i Lleida, Barcelona es convertirà en el punt fort més al sud i també en la capital indiscutible des de la seva conquesta l'any 801. Són difícils d'escatir les causes d'aquest ràpid desenvolupament econòmic, però sí que podem assenyalar que és molt probable que el contacte amb el món andalusí beneficiés Barcelona de manera predominant. Aquest contacte aportava uns avantatges que es multiplicaren després de la divisió del món andalusí en petits regnes de taifes que s'avenien a pagar tributs abundants a canvi de protecció. Avui podem assegurar que el preuat flux de tributs o paries gairebé era monopolitzat per Barcelona. L'únic comtat que apareix com a perceptor apreciable, i encara a gran distància de Barcelona, és el d'Urgell, el seu habitual aliat o col·laborador. D'altra banda, Barcelona i Urgell bé prou que procuraran de tancar la porta andalusina amb una tenalla de dominis que barraran l'expansió dels altres comtats.

Aquesta hegemonia s'anirà convertint en un procés d'absorció de la resta de comtats fins a constituir la totalitat del territori català. La incorporació dels comtats anirà acompanyada de la introducció, a cadascun, de la moneda barcelonina, i l'eliminació, en conseqüència, del taller privatiu.

La història de la moneda del comtat de Barcelona és prou complexa. D'una banda, per la di-

ficultat d'atribució d'un conjunt de peces poc explícites entre els quatre comtes de nom Ramon Berenguer. De l'altra, perquè hi ha molt pocs documents específicament monetaris, és a dir, que explicitin quins tipus de monedes es proposa d'emetre i quines n'han de ser les característiques. Davant d'aquesta situació, hom no pot fer altra cosa que assajar d'enllaçar els tipus coneguts i seguir una lògica de processos lineals. Uns processos, cal dir-ho, que no sempre es produeixen de manera tan senzilla. Així, dels 1,7 g d'argent del diner carolingi als 0,33 de contingut d'argent del diner de quatern d'Alfons I (1162-96) hi ha un procés de davallada que podem suposar escalonada i progressiva, però que probablement sofreix avenços i retrocessos que desconeixem. Així, si consta que Jaume I féu un rebaix del contingut d'argent de la moneda —el diner de doblenc del 1222, amb un 15 % d'argent— que després hagué de corregir en part (el tern, amb un 25 %), i si sabem positivament que hi ha emissions de baixa llei en els regnats d'Alfons I i de Pere I, bé podem conjecturar que abans hi hagué altres entrebancs. Podem observar, també, que el petit món dels comtats catalans es mou en gran manera en sintonia amb el que succeeix al proper àmbit andalusí. L'empobriment de les taifes determina la degradació de la moneda barcelonina d'or, i les represes almoràvit i almohade provoquen l'estroncament del flux de les paries i, per tant, l'aparició de dificultats econòmiques greus. Aquestes represes del poder andalusí poden explicar millor, per exemple, la precarietat de la tresoreria de Pere I, tradicionalment atribuïda a la seva mala administració.

Malgrat tots aquests entrebancs, el fet és que el comtat de Barcelona esdevindrà l'eix entorn del qual es produirà la unificació catalana. La moneda barcelonina envairà els altres comtats, fins i tot abans de la seva absorció, i acabarà essent el numerari exclusiu de Catalunya.

Mirarem de traçar l'evolució d'aquest numerari barceloní basant-nos en els coneixements que tenim avui de seu complex desenvolupament.

L'ANTECEDENT CAROLINGI

Barcelona emeté diners amb el tipus regular carolingi en temps de Carlemany (785-814) —encara que les emissions degueren començar després de la conquesta de la ciutat, el 801— i en temps de Lluís el Piadós (814-840). Tenim també encunyacions de Carles el Calb (840-877), que assenyalen el punt final de les emissions carolíngies a Catalunya. Aquest darrer sobirà feu donació al bisbe de Barcelona, Frodoí, del terç de la moneda. En aquesta donació s'originarà el procés vers l'autonomia monetària.

L'OBTENCIÓ DEL DRET DE MONEDA

Entre els anys 860 i 862, Carles el Calb concedí a l'església de Barcelona i al seu bisbe Frodoí una sèrie de drets fiscals entre els quals trobem el terç del benefici de l'encunyació de moneda.¹ Aquest darrer i encara d'altres —com és ara la propietat d'unes terres fiscals al Mont-

1. El document original s'ha perdut, però es dedueix d'un precepte de confirmació d'aquesta donació fet per Lluís el Tartamut l'any 878. Abadal pensa que la data ha de situar-se entre el 860 i el 862, ja que així es dedueix d'un altre precepte de Carles el Calb del 862, en el qual fa donació d'unes terres fiscals al Montseny, exceptuant les que havia

seny— procedien del despull de part dels beneficis, tradicionalment atribuïts al comte, després que Humfrid, acusat d'infidelitat, fos deposat del marquesat de Gòtia.² El nou marquès, Bernat, es veu obligat a acceptar els fets consumats de la retallada dels seus drets.³ Podem, doncs, concloure que les encunyacions barcelonines prenen un caràcter episcopal des del 862 o abans i no des del 878, com pensà Botet.⁴

Cal pensar que després de la donació Frodoí tingué interès a impulsar les emissions i, encara que de dret li corresponia només la tercera part del benefici, cal entendre que el beneficiari era al mateix temps el responsable i el propulsor de les emissions monetàries. En certa manera, la persona en la qual el sobirà delegava el seu *ius monetae*.

D'altra banda, sembla que la raó per la qual l'Edicte de Pitres (864)⁵ —que originà la represa del tipus de monograma *Karolus* a la moneda carolíngia— no vagi tenir efecte a casa nostra pot trobar-se en aquest mateix fet.

El més probable és que Frodoí modifiqués els tipus monetaris i iniciés els diners amb un monograma de forma quadrangular que fins avui no ha estat desxifrat amb exactitud. La major part d'aquestes monedes, totes emeses a Barcelona, són a nom d'un rei Carles. No contradiu aquesta hipòtesi l'existència d'uns pocs exemplars a nom d'un rei Lluís, car el bisbe Frodoí s'afanyà a obtenir la conservació del seu dret monetari de l'efímer rei Lluís el Tartamut (877-879), l'any 878.⁶

Els diners d'argent a nom de Carles i de Lluís, amb la seva tipologia singular dins el context carolíngi, han estat sempre considerats com un amonedament de transició que cobriria l'espai entre les emissions carolíngies regulars i els tipus ja plenament comtals. Les nostres hipòtesis situen l'inici d'aquests amonedaments molt abans, tal com hem dit, ja que partiríem de la donació del 862. No sabem, però, des de quin moment el dret monetari —i en conseqüència la percepció de la totalitat del rendiment de la moneda— fou usurpat sobre la base del terç del benefici que ja pertanyia als bisbes de Barcelona. Un text molt sospitós, datable el 877, permet de suposar que les intencions d'usurpació existiren de bona hora. Efectivament, aquest text és un

donat ja al bisbe Frodoí, el qual havia iniciat el seu episcopat l'any 860. Vegeu R. ABADAL I DE VINYALS, *Els diplomes carolíngis a Catalunya*, dins *Catalunya carolíngia*, Barcelona, 1926-1952, vol. I, doc. II, p. 68, doc. I, p. 66-67 i també doc. XXV, p. 355 i següents.

2. La pràctica de concedir béns fiscals a l'Església és una manera que tenen els sobirans carolíngis de defensar-se de la infidelitat dels comtes, com ha assenyalat J. LAFABRIE, «Le trésor monétaire du Puy», *Revue Numismatique*, 1952, p. 71.

3. Aquesta és la interpretació que fa Abadal de la frase «*sicut Bernardo marchio nostro perceptum genitoris nostri ei acceptavit*», que creiem plenament encertada. R. ABADAL I DE VINYALS, *Els primers comtes catalans*, Barcelona, 1961, p. 54-55.

4. BOTET, I, p. 8.

5. Certes discrepàncies entre les previsions de l'Edicte de Pitres i l'evidència numismàtica han donat ja molts maldecaps als numismàtics europeus, sobretot pel que fa al nombre de tallers, molt superior al previst. Grierson ha fet una revisió crítica i lúcida de la qüestió, i ha donat una explicació del fenomen. Cal recordar també que la seca més propera a Barcelona prevista com a taller fou Narbona. P. GRIERSON, «The «*Gratia dei Rex*» coinage and Charles the Bald», a *Charles the Bald: Court and Kingdom*, Oxford, 1981, p. 36-51.

6. R. ABADAL I DE VINYALS, *Els diplomes carolíngis...*, doc. II, també regest al nostre apèndix documental, núm. 2. Per a una discussió més àmplia sobre aquest punt, vegeu M. CRUSAFONT I SABATER, i A. M. BALAGUER, «De les encunyacions carolíngies a l'autonomia monetària», *Symposium Internacional sobre els Orígens de Catalunya*, Barcelona, 1991, p. 469-470.

afegit a una carta de Carles el Calb, el qual, en dirigir-se, l'any 877, a la desastrosa campanya d'Itàlia, on trobaria la mort, adreça una amistosa missiva als seus súbdits barcelonins. Com a *post scriptum*, de lletra diferent, hi ha unes línies en les quals el rei fa donació a Frodoí de deu lliures d'argent per a reparar la seva església. La major part d'historiadors no han posat en dubte l'autenticitat d'aquest afegit del rei franc de redactar ell mateix el *post scriptum*, que contrastaria així amb la part anterior, de la mà del seu escriptent. Això convertia el document en un important i antic testimoni de carta reial autògrafa.⁷

Tot plegat és més que sospitos, sobretot si tenim present que en aquell temps 10 lliures d'argent eren una veritable fortuna. Només cal considerar el fet que l'edecte de Pitres preveia la trama a cada taller monetari de només cinc lliures d'argent per a procedir a la substitució del circulant i el seu canvi per un tipus nou. Encara és més sospitos que Carles es despregués d'aquesta quantitat en plena campanya militar. Sembla molt més plausible que fos Frodoí mateix qui fes aquest afegit en assabentar-se de la mort del rei i abans d'anar a Troyes a entrevistar-se amb el seu successor Lluís el Tartamut. Les 10 lliures de plata podrien ser la part que el bisbe havia de donar al rei com a rendiment dels dos terços de l'emissió de moneda o també d'altres drets fiscals. Amb la pretesa donació, la quantitat restaria condonada.

Sigui quin sigui el procés exacte, el fet és que els bisbes s'apoderaren de la moneda i la cediren, en data que desconeixem, als comtes de Barcelona, els quals reconegueren tenir la moneda del comtat en feu dels bisbes.⁸ Bé que ignorem la data exacta d'aquesta donació als comtes, és molt probable que s'hagués produït abans del 934.¹ Efectivament, en aquesta data el comte de Barcelona cedí el terç de la moneda de Girona al bisbe d'aquella ciutat.⁹ Com que hi havia el precedent a Vic, ja esmentat, de la donació del terç de la d'Osona, sembla impossible que el comte barceloní es despregués ara de la de Girona sense haver-se assegurat almenys la de Barcelona. Observem, a més, que en la donació del 934, el comte barceloní actua com a veritable sobirà que disposa totalment de la moneda del comtat (preveu fins i tot la possibilitat d'alienar-la, en el futur) i que dóna al bisbe el paper dels comtes, que tenien el terç del benefici.¹⁰

L'hàbil Frodoí, artífex, segons Abadal,¹¹ de l'obtenció del patrimoni comtal per a Guifré i el seu germà Miró, probablement fou també qui acabà adquirint la moneda del comtat en total plenitud, aprofitant les confuses circumstàncies de la successió dels reis francs i les freqüents usurpacions del tron a l'Imperi carolingi, ben inestable des de Lluís el Piadós i, encara més, després de la mort de Carles el Calb.

Al llarg de l'ampli període episcopal de Frodoí (vers 861-vers 890) es degueren emetre els diners de transició a nom de Carles i de Lluís. Poc després, i en qualsevol cas abans del 934, els

7. R. ABADAL I DE VINYALS, *Els diplomes carolingis...* doc. VIII, p. 434-435. També el nostre apèndix documental, núm. 2 per a una discussió més àmplia sobre aquest punt vegeu M. CRUSAFONT I SABATER, i A. M. BALAGUER, «De les encunyacions carolíngies a l'autonomia monetària», *Symposium Internacional sobre els Orígens de Catalunya*, Barcelona, 1991, p. 469-470.

8. Així ho manifesta Ramon Berenguer III l'any 1131, en fer donació a la Seu de Barcelona del delme de la moneda. Vegeu regist al nostre apèndix de documents, doc. núm. 20.

9. Vegeu en aquest mateix treball el capítol dedicat a Girona i el document del 934 al nostre apèndix documental, núm. 63.

10. M. CRUSAFONT, i A. M. BALAGUER, «De les encunyacions carolíngies a l'autonomia monetària», *Symposium Internacional sobre els Orígens de Catalunya*, vol. 1, Barcelona, 1991, p. 463-475.

11. R. ABADAL I DE VINYALS, *Els primers comtes...*, p. 65.

comtes de Barcelona adquirien la moneda comtal barcelonina, reconeixent, però, que la tenien en feu dels bisbes barcelonins.¹²

L'INICI DE LA MONEDA COMTAL

A partir del segle X, els reis francs no tingueren cap paper a Catalunya. És cert que, tenint en compte els perills que poguessin venir del sud, els comtes catalans simularen un lligam que no existia, però la seva actuació es produïa en plena llibertat.

A mitjan segle X, devien ser actius els tallers monetaris de Barcelona, Vic i Girona. Si les donacions dels comtes de Barcelona a Vic i Girona, del 912 i del 934, posen una fita inicial a la possibilitat d'emissions, també aquesta data pot marcar l'aparició del numerari barceloní plenament comtal. Malauradament, no tenim dades concretes que permetin situar bé l'inici de cap dels tres tallers. Ni l'evidència numismàtica, ni les citacions de pagaments no ofereixen elements suficients. Certament les primeres emissions degueren ser migrades, si es considera que la base econòmica encara era forçosament molt dèbil, cosa que es demostra pel fet que fins i tot les monedes del segle XI han tardat molt a aparèixer i, ben sovint, ho han fet en quantitats insignificants. També és cert que les cites que ens especifiquen l'origen del numerari amb el qual es fa un pagament només sorgeixen quan hi ha concurrència de tipus monetaris diferents en el mercat. És per això que sovint només trobem pagaments expressats en sous i diners, al llarg del segle X.

El primer esment específic dóna fe de l'existència dels tres amonedaments esmentats. Es tracta del testament del comte Sunifred de Cerdanya (957-966), que disposa un llegat a Cluny de «*pesas decem de denarios Asonae aut Barcinonae aut Gerundae*».¹³ Molt probablement, cap dels tipus monetaris coneguts no correspon encara a aquestes dates. En realitat, cal arribar al comte Ramon Borrell (992-1018) per trobar un altre esment de moneda barcelonina. Es tracta d'un pagament del 997 fet en «*solidos monete Barchinone*».¹⁴

Cal dir que aquest buit d'informació i de testimonis no és pas exclusiu del comtat de Barcelona. Tenim, per exemple, dues citacions específiques per al comtat de Besalú, del 969 i del 990, i, de moment, només s'ha pogut atribuir, i encara sense total seguretat, un tipus monetari conegut en un únic exemplar al comte Bernat Tallaferró (988-1020) com a moneda d'argent més antiga en aquest comtat.

Pel que fa a Barcelona, la primera moneda clarament de caràcter comtal coneguda no la tindrem fins als temps de Ramon Borrell.

12. Aquest reconeixement el tenim documentat el 1131, quan Ramon Berenguer III féu donació solemne del delme de la moneda a la Seu, (vegeu nota 8). L'any 1177, el papa confirmà al bisbe els drets que sobre la moneda tenia la Seu (A. CAMPILLO, «Disertatio monetæ barchinonensis», dins *Disquisitio methodi computandi anno aerae christiana*, Barcelona, 1776, apèndix xxvii). En diferents ocasions, però, els bisbes cediran temporalment al rei la seva participació en el benefici de la moneda. Cal pensar que això es produiria en moments de dificultats econòmiques greus per al rei. Això succeí els anys 1174 (BOTET, III, apèndix I, document contingut en el *Libri antiquitatum*, I, fol. 191, núm. 517), 1210 (*Libri antiquitatum*, I, fol. 191, núm. 518) i 1213 (*Ibid.*, I, fol. 192, núm. 522).

13. MARCA, P., *Marca Hispanica*, ap. 104. També el nostre apèndix, doc. núm. 68.

14. *Libri antiquitatum*, I, fol. 103, doc. 314.

RAMON BORRELL I LA REFORMA DE L'ANY 1000

Ens han arribat dos diners i dos mitjos diners del tipus que hom atribueix a Ramon Borrell. Un dels diners porta les llegendes RAIMS/BARCA i un signe que Botet llegeix con una N. L'altra és semblant, però de lectura retrògrada. Pel que fa als òbols, cap dels dos no permet una lectura i sembla que porten signes mal gravats, de manera que només els tipus permeten suposar que corresponen a la mateixa emissió. Nosaltres hem proposat, per a aquesta peça, la lectura RAIM (*undus*) i BARC(*ino*)A, tot suposant que la pretesa N cursiva final és un signe d'abreviatura. Els tipus són una creu interior en una de les cares i tres anells a l'altra. L'aspecte és de bona plata i el pes voreja els 1,2 g.

Salat va conèixer la peça, però no la va saber interpretar. Fou Botet qui proposà d'atribuir-la a Ramon Borrell.¹⁵ Aquesta atribució, tot i que ha estat discutida, sembla avui la correcta. D'una banda, es tracta d'un tipus d'arrel encara carolíngia, amb els tres anells que ens porten als monogrames *Oddo* dels reis Otons i amb un pes equiparable als diners carolíngis posteriors al fracàs de la reforma de Carlemany. De l'altra, consta positivament la circulació de moneda barcelonina en aquest temps, tant per l'esment del 997, com per una altra del 1004 que parla de «*solidos de denarios Barchinone curribiles.*»¹⁶ La millor prova de l'atribució és, però, una equivalència de l'any 1000 entre les monedes d'or i d'argent,¹⁷ per la qual sabem que el diner de Barcelona pesava força menys d'1,2 grams. És clar, doncs, que el diner que comentem ha de ser anterior a l'any 1000 i, essent a nom de Ramon, només pot ser de Ramon Borrell. Aquesta equivalència també demostra que a l'entorn de l'any 1000, però no abans del 992, hi hagué una reforma de la moneda que en féu minvar el contingut d'argent. És per aquesta raó que, a partir de l'any 1000 i fins a mitjan segle XI, trobem mencions monetàries que distingeixen entre els diners corrents i els diners «grossos», certament referint-se als nous diners febles en oposició als diners rics, d'arrel carolíngia.¹⁸ La paraula *gros* aplicada a la moneda voldrà dir, en èpoques més tardanes, de plata bona, així com *menut* significarà de baixa llei, és a dir, plata barrejada amb aram, aliatge que pren el nom de billó.

El diner de Ramon Borrell resulta, ara per ara, l'únic testimoni dels amonedaments autònoms comtals que podem situar dins el segle X.

LA TROBALLA D'ÒRRIUS I EL NUMERARI DE BERENGUER RAMON I (1018-1035)

Els amonedaments de Berenguer Ramon I (1018-35) havien estat, fins fa pocs anys, una pàgina en blanc en la numismàtica catalana. Els documents parlaven de pagaments en sous de *moneta nova*, la qual cosa feia pensar en la continuïtat dels amonedaments d'argent. La novetat

15. Per a una discussió de les propostes d'autors anteriors, vegeu BOTET, I, p. 80-81.

16. Disposem també d'un document del 1014 que ens parla d'un Guifré moneder, probablement responsable de les encunyacions d'aquesta època, esmentat a l'apèndix documental, núm. 4.

17. BOTET, I, p. 31.

18. El primer esment conegut de diners grossos és del 1005 i el dona BOTET, I, p. 29, amb referència a ACA, perg. núm. 78 de Ramon Borrell. Per a la propera haurem d'esperar al 1016 i a partir d'aquí s'aniran succeint, i no amb gran abundància, fins al 1057. En total hem recollit 30 esments per a tot el període. A. M. BALAGUER, *Història de la moneda dels comtats catalans* (tesi doctoral), p. 160-161.

més important eren les mencions de mancusos de Bonhom. Es tractava, efectivament, d'uns amonedaments d'or i tot semblava indicar que havien estat fetes a Barcelona, en un moment en què tot l'Occident europeu batia només moneda d'argent. Aquesta munió de notícies no trobava, però, cap testimoni material en els tipus coneguts.

A l'apartat següent ens referirem a la moneda d'or. Pel que fa a la plata, el numerari d'aquest comte fou descobert l'any 1981 en una petita capella de l'església d'Òrrius, al Maresme.¹⁹ La troballa, gairebé casual, en ocasió d'un canvi de paviment, aportà 191 petites monedes amb aparença d'argent, menció B-E-G-CO al revers i ocupant els espais d'una creu, i llegenda +BARCINONA CIVI a l'anvers, al voltant d'una figura de perfil.

El tresoret contenia també uns pocs tipus gironins, fins llavors desconeguts, i un únic exemplar, molt malmès, que duia una rosa en una de les cares, potser una creu a l'altra i llegendes que podien referir-se també a Barcelona i al comte Berenguer.

De tota manera, el mal estat de la peça imposa certes reserves, ja que no pot descartar-se que pogués correspondre al Rosselló, si un nou exemplar confirmés que la lectura de l'anvers no és B(AR)CINON, sinó R(O)CILION. Aleshores correspondria probablement a Guislabert I (991-1008), que té una emissió documentada del que els documents anomenen moneda *rosella*. Hom es pregunta encara si hi pot haver alguna connexió entre això i la rosa que porta la moneda.

La llegenda del revers pot ésser interpretada com *BE/(ren)G(arius)CO/(mes)*, com semblava indicar un traç d'abreviatura sobre la O de CO. Les peces devien ésser diners, ja que en un conjunt ampli, si hi ha barreja de diners i mitjos diners, predominen els primers. El més sorprenent era el pes de les peces, ja que del conjunt es pot suposar un pes volgut màxim de 0,35 g. La davallada des d'1,2 g del diner de Ramon Borrell resulta veritablement impressionant.

Si el canvi s'hagués produït uns anys més tard, vers el 1020-1030, hauríem pogut pensar en les dificultats de proveïment d'argent en el món andalusí i la caiguda de la llei dels dirhems, que progressivament adoptaren continguts més alts d'aram. Els comtats catalans —amb forta vinculació econòmica amb el món andalusí, com ho demostra la circulació d'or i argent d'aquella procedència des de la segona meitat del segle X— es veurien implicats en aquelles dificultats. El fet és, però, que la caiguda del diner es produeix l'any 1000 o potser una mica abans. És a dir, quan encara el Califat és fort i les seves emissions d'argent semblen regulars. Només cal pensar en les campanyes que du a terme al-Mansur fins a la seva mort, esdevinguda l'any 1002. L'explicació ha de ser, doncs, una altra. Potser els comtes catalans, ben proveïts de dirhems d'argent andalusins, es conformaven a batre petites peces complementàries? És possible, però no ho podem assegurar.

El que és evident és que els comtats catalans —que al segle X encara mostraven traces del

19. Aquest tresor fou estudiat per nosaltres en A. M. BALAGUER, i M. CRUSAFONT I SABATER, «Els diners de Berenguer Ramon I. Una important troballa en els límits del Vallès», *Arrahona*, vol. 13, 1982, que fou un avenç de l'estudi complet, titulat *Estudi preliminar de la troballa de monedes comtals d'Òrrius (Maresme)*, a «Excavacions Arqueològiques a Catalunya», núm. 2, Barcelona, 1983. Aquest estudi porta el nom de *preliminar* no perquè no sigui aprofundit, sinó pel fet que, tot i que ens fou expressament encarregat per la Generalitat, mancà el «vistiplau» de les autoritats «competents» per a dur a terme les anàlisis de contingut metàl·lic, tan necessàries per a la confirmació de les hipòtesis d'atribució.

seu antecedent carolingi—, es troben des del segle XI, i potser encara des d'un xic abans, clarament abocats a la península i a tot el que prové del món andalusí. La circulació i l'emissió de l'or en serà una altra prova ben patent.

L'OR ALS COMTATS CATALANS. ELS MANCUSOS DE BARCELONA

El monometal·lisme de l'argent s'havia esvanit al final del segle X i començaren a córrer en els comtats catalans —sobretot en el grup comtal barceloní— els primers mancusos d'or.²⁰ Es tracta de dinars de procedència andalusina que es fan molt més abundants en el circulant dels comtats en entrar al segle XI. Ara sabem el mecanisme d'entrada d'aquest or. El porta, en un primer moment, el conjunt d'expedicions de mercenaris catalans a Còrdova i a altres llocs, per intervenir en les lluites internes dels pretendents a la successió califal. Més endavant, les entrades es deuran a la formalització de tributs o paries que els dividits taifes s'avindran a pagar als comtes catalans i, molt en concret, als de Barcelona i Urgell.²¹ Aquest flux auri, molt important per al petit territori del grup comtal barceloní, no té, però, la transcendència que cregué veure-hi J. Reglà,²² el qual suposava que existí un «passadís català» a través del qual l'or andalusí anava a Europa. D'una banda, el flux és prou moderat i, de l'altra, no ultrapassa pràcticament mai l'àmbit català. Només quan Ramon Berenguer I adquireix amb una crescuda suma d'or els comtats de Carcassona i Rasès es farà perceptible una breu circulació àuria a la zona del Languadoc.²³

La divisió del món andalusí aïllà els petits regnes de taifes resultants de l'àmbit africà i, en conseqüència, de les remeses àuries que arribaven abans a través de les rutes saharianes. Les taifes encunyaven molt poc or. És probable que aquest fet determinés l'emissió àuria a Barcelona, tot copiant els models musulmans. En un comtat on l'or havia arribat a representar la moneda emprada en més del 90 % de les transaccions, és fàcil que sorgís la necessitat d'emetre, si mancava l'aportació andalusina. En una primera etapa circulen els anomenats «mancusos de Bonhom», desconeguts per Botet, però identificats en quatre varietats els darrers anys.²⁴ Són peces datables entre els anys 1018 i 1028 que copien diferents models andalusins, amb un pes

20. L'esment més antic que conec de circulació de mancusos als comtats catalans correspon a Barcelona, és de l'any 978 i fa referència a *mancusos tafaris*, és a dir, els encunyats entre el 968 i el 970 per Iafar, el primer ministre d'al-Hakam II, califa de Còrdova (A. M. BALAGUER, *The influence of moslem coinages upon de monetary systems of medieval Iberian kingdoms*», a *Problems of Medieval Coinage in Iberian Area*, Santarém, 1984, p. 314 i notes 22 i 23).

21. Sobre aquest tema, vegeu A. M. BALAGUER, *Del mancús a la dobla. Or i paries d'Hispania*, Barcelona, 1993.

22. REGLÀ, J., *Història de Catalunya*, Aedos, Barcelona, 1969, p. 209.

23. Per a una estimació de la xifra global del cost de l'adquisició d'aquests comtats, vegeu A. M. BALAGUER, *Del mancús a la dobla...*, p. 57 i següents.

24. Els mancusos de Bonhom, tot i que dues varietats foren publicades per H. LAVOIX (*Catalogue des monnaies musulmanes de la Bibliothèque Nationale*, París, 1891, vol. II, núm. 1124-1125), no foren identificats com a tals fins al treball de U. MONNERET DE VILLARD, «La monetazione nell'Italia barbarica», *Rivista Italiana di Numismatica*, 1919, p. 73-118. Aquest darrer treball passà completament desapercbut al nostre país. La descoberta d'un tercer tipus la devem a G. C. MILES, «Bonhom de Barcelone», a *Études d'orientalisme à la mémoire de Levi Provençal*, París, 1962, p. 683-693. El quart tipus li afegim nosaltres; vegeu A. M. BALAGUER, «Primeres conclusions en l'estudi de la moneda comtal», *I Symposium Numismàtic de Barcelona*, 1979, vol. II, p. 317-318.

equiparable al dels dinars califals.²⁵ En tres de les quatre varietats conegudes hi trobem, a més de les llegendes cúfiques, la paraula BONNOM, escrita en caràcters llatins ben visibles al mig del camp. La quarta varietat, atribuïda a Bonhom, no porta ja aquesta lectura llatina, però la cal·ligrafia i l'estil acurats i les dates llegibles, 417 i 418 dH (1026-1028), fan que les hàgim de considerar les darreres produccions d'aquest taller.

És ben documentat que Bonhom fou un orfebre i prestamista jueu, establert a Barcelona,²⁶ el nom del qual consta a les monedes, les quals són, d'altra banda, esmentades en els contractes de l'època com a «mancusos de Bonhom».²⁷ Tot plegat fa pensar en una emissió de caràcter privat tolerada pel comte.

Sembla que entre els anys 1034 i 1035 es produí la mort del banquer Bonhom²⁸ al qual, versemblantment, succeí Enees, possiblement també jueu, sense que hi hagi indicis per a pensar en una interrupció de l'emissió d'or a Barcelona per aquest motiu, com suggerí Bonnassie.²⁹ El 1036 tenim ja els primers esments documentals de «mancusos d'Enees»,³⁰ que haurem d'identificar amb els tipus de lectures degenerades que copien els tipus del califa hammudita Yahyà al-Mutalí.³¹ Cal pensar que a partir d'aquests anys, en què els dinars califals i hammudites són ja anomenats vells³² a la documentació, l'emissió d'or a Barcelona s'intensifica, ja que del 1037 endavant, trobarem que la major part dels pagaments es fan en «mancusos d'Enees» o en «mancusos de Barcelona».³³ Tot plegat coincideix amb l'inici de

25. Per a una més àmplia explicació sobre la seva tipologia i metrologia, vegeu el nostre treball *Del mancús a la dobla...*, p. 25-30 i 33-39. També el present catàleg i el capítol de metrologia.

26. P. BONNASSIE, *La Catalogne du milieu du Xe a la fin du XIe siècle*, Tolosa, 1975, p. 493-494, amb referència a ACA, perg. de Berenguer Ramon I, núm. 49; *Ibid.*, núm. 25; L. A., IV, núm. 375. Vegeu també A. M. MUNDÓ, «La cultura escrita dels segles IX al XII a Catalunya». Obres completes I, Barcelona, 1999, p. 560.

27. 1018 (ACA, perg. de Berenguer Ramon I, núm. 17); 1024 (*Ibid.*, 49); 1024 (Arxiu de la Catedral, div. C-b, 67); 1025 (*Ibid.*, A 2137); 1028 (*Ibid.*, Div. A 2257), 1029 (*Ibid.*, B 1178); 1030 (ACA, perg. de Berenguer Ramon I, 70). En un document del 1091 (ACA, perg. de Ramon Berenguer II, núm. 81) s'esmenten també mancusos de Bonhom, es tracta, però, d'una referència a un pagament anterior, del temps de Berenguer Ramon I i Sança. Per tant, correspon al període 1016-1027, perfectament dintre de les dades concordants. Cf. BOTET, I, p. 44 i 51.

28. ACA, perg. de Berenguer Ramon I, núm. 115, i perg. de Ramon Berenguer I, núm. 2. Cf. P. BONNASSIE, *op. cit.*, p. 381, nota 52.

29. P. BONNASSIE, *op. cit.*, I, p. 381. Hi ha altres errors i inexactituds en l'obra de Bonnassie a l'hora d'interpretar la documentació sobre els mancusos, i sobretot un desconeixement de les dades numismàtiques. L'autor francès afirma, per exemple, que els mancusos de Bonhom en res es diferenciaven dels dinars andalusins i que en conseqüència «ne peuvent guère être identifiés» (P. BONNASSIE, *op. cit.*, vol. I p. 381). Una afirmació evidentment equivocada que mostra el desconeixement del fet que els mancusos de Bonhom, que porten aquest nom amb totes les lletres i en llatí, foren publicats per Lavoix l'any 1891, identificats i documentats per Monneret el 1919 i donats a conèixer globalment i amb inclusió d'un tipus nou per Miles l'any 1962.

30. ACA, perg. de Ramon Berenguer I, núm. 6. Cf. BOTET, I, p. 41, nota 7. En el nostre buidat d'esments en registrem un del 1037 (L. A. 245).

31. Per a una justificació i explicació més àmplia, vegeu les referències citades a la nota 25.

32. Trobem un document de l'any 1035 (L. A., 445) en el qual els dinars *ceptis*, és a dir, dels hammudites, són ja qualificats de vells. En altres esments trobem mancusos qualificats d'or *vetulo* (1045) o *vetuli de Spania* (1048), que bé podrien referir-se a dinars califals (cf. BOTET, I, p. 41).

33. Aquests els trobarem a partir del 1039 (ACA, perg. de Ramon Berenguer I, núm. 37, cf. BOTET I, p. 41, nota 9) i del 1041 (L. A. 669) i es refereixen, evidentment, als mancusos fets a la ciutat de Barcelona pel mateix Enees o encara per altres monedes.

les tres dècades, 1041-1070, que marquen el període culminant en el cobrament de paries musulmanes.³⁴

Hem plantejat ja que les emissions de Bonhom, i després també les d'Enees, podien haver tingut un caràcter privat. El fet que Ramon Berenguer I, en encomanar, vers el 1069, l'emissió dels seus mancosos —amb tota probabilitat els anomenats bilingües amb lectura RAIMUNDUS COMES—, exigí dels moneders Gerard i Esteve³⁵ el jurament de no fer altra moneda d'or que la que el comte mani i de denunciar l'existència d'altres emissions, sembla abonar la idea d'una etapa privada o semiprivada en l'emissió de mancosos, la qual ara es clouria.³⁶

Les successives dificultats en el proveïment de l'or es fan ben patents en el progressiu rebaix de pes del mancús barceloní. Si el mancús de Bonhom era de 7 peces per unça —un pes gairebé equiparable al dels dinars califals— els d'Enees acabaran essent de 10 peces per unça i, finalment, els bilingües de Ramon Berenguer I pesaran la meitat dels primers, és a dir, que seran de 14 peces per unça. Més endavant hom acceptarà, per a les transaccions, l'anomenat «or de València de roals, o de rovals», un numerari de baixa llei (33 % d'or). La situació no es normalitzarà fins a l'entrada dels almoràvits, que posaran en circulació els anomenats morabatins, una moneda andalusina de pes equivalent al de l'antic mancús. Amb l'entrada del morabatí, les emissions de substitució barcelonines cessen gairebé del tot.³⁷

ELS DINERS DE BARCELONA AMB ELS RAMON BERENGUER: ORDENACIÓ I ATRIBUCIÓ

Estat de la qüestió

La resta del segle XI i bona part del segle XII són ocupats pels governs de quatre comtes de nom Ramon Berenguer, amb el breu parèntesi del temps en què Berenguer Ramon II (1082-1096) governà en solitari, després de la mort del seu germà. L'evidència numismàtica és ara més rica en tipus, però les monedes no resulten fàcilment atribuïbles, en part a causa de la repetició de noms, o bé de la seva absència i, en part, per l'estabilització del contingut d'argent, que sembla moure's, de manera permanent, entorn dels 0,30-0,35 g de fi.

34. A. M. BALAGUER, *Del mancús a la dobla...*, gràfic 1, p. 53.

35. Vegeu aquest document al nostre apèndix documental, núm. 12. El document, encara que sense data, és datable —per la composició dels que el signen— entre els anys 1069 i 1076. Sembla, però, que la redacció d'aquest document s'hauria fet en iniciar l'emissió de mancosos a nom de Ramon Berenguer, que cal situar vers el 1069 mercès a un esment d'aquest any que ens parla de mancosos de moneda nova de Barcelona (L. A., 160) i també pel fet que el mateix 1069 i el 1070 trobem, en contraposició, esments en què es qualifica de vells tant els anteriors mancosos d'Enees, com els de Barcelona (ACA, perg. de Ramon Berenguer I, núm. 420 i 422, cf. BOTET, I, p. 41, notes 8 i 12).

36. Hi ha, naturalment, la possibilitat que durant aquesta etapa la comtessa consort, Almodis, hagués intervingut també en la iniciativa de reconvertir en mancosos els dinars o bé l'or que rebia de les paries com a participació personal (L. F., doc. 489). El caràcter dels mancosos de la comtessa no seria, tot i formar part de la família comtal, diferent del que tenien els fabricats pels banquers Bonhom o Enees. Aquesta hipòtesi donaria explicació a diversos esments de mancosos d'*Almodis comitissae* (v., per exemple, CAMPILLO, p. 330; cf. BOTET, I, p. 42) o bé un altre, que si és assimilable, de mancosos d'*Adalmodis auri monete Barchinone* (L. A., II, 258).

37. Per a una explicació més detinguda d'aquest període final, vegeu A. M. BALAGUER, *Del mancús a la dobla...*, p. 30-33.

Hem vist com l'únic tipus conegut a nom de Berenguer Ramon, aparegut a la troballa d'Òrrius,³⁸ s'atribueix al primer comte d'aquest nom i, de moment, no tenim evidència d'altres tipus amb aquest antropònim. Fins ara, nosaltres havíem fet la següent ordenació d'aquesta part de la sèrie barcelonina. Havíem situat l'inici de l'emissió del grup de diners, amb un lliri a l'anvers i que no porten nom de comte, als temps difícils del coregnat de Ramon Berenguer II i Berenguer Ramon II, els quals convingueren regir el comtat per torns, però mantingueren la moneda «*pro indiviso*».³⁹ El fet que Ramon Berenguer III es comprometés a no mudar la moneda,⁴⁰ tot i que això no implica necessàriament no alterar el tipus, ens dugué a suposar que els batiments del diner del lliri —dels quals n'hi ha una àmplia evidència i varietat— es mantingué durant els governs de Ramon Berenguer III i de Ramon Berenguer IV. Donàvem els altres tipus coneguts fins aleshores a nom de Ramon Berenguer, al primer d'aquest nom. Es tractava, en primer lloc, del que porta una efígie que beneeix, a l'anvers, i una creu calada amb la lectura RAI-MUV-DVS-BRG, el qual és una bona continuïtat tipològica amb els de Berenguer Ramon I. En segon lloc, teníem el tipus que duu un bust entre R-B a l'anvers, i una creu interior al revers, que ja fou atribuït per M. Crusafont a aquest comte, amb certes reserves, quan va aparèixer, l'any 1976. El fet que aquest diner tingui només un 50 % d'argent —dades obtingudes per microanàlisi— i un pes de 0,7 g ens feia situar la introducció del billó en aquest període, la qual cosa no es contradeia el que observàvem en el context europeu.

Noves monedes i un possible replantejament.

Darrerament han aparegut dos nous tipus que ens obligaran a replantejar-nos la qüestió, sempre difícil, de les atribucions de la sèrie barcelonina. Es tracta de dues monedes de factura, paleografia, execució artística, metall i pes (0,33 i 0,31g) similars. De tal manera que tot fa pensar que l'una i l'altra poden haver sortit d'un mateix taller, en dates no gaire allunyades. Evidentment, també, les seves llegendes són semblants. Al voltant d'una creu hi llegim REMVNDVS COME i RANUNDVS COMS, amb la primera S ajaguda. Això ens orienta, evidentment, cap a Barcelona on hi ha sobirans d'aquest nom. Aleshores resulta també significatiu observar les notables coincidències que trobem entre aquests tipus i el del mancús bilingüe de Ramon Berenguer I. Així veiem que la forma d'anomenar-se el comte és assimilable al *Raimundus Comes* del mancús, en el qual manca també la menció del comtat. El que crida més l'atenció respecte al mancús bilingüe són, però, determinades semblances paleogràfiques, com és ara l'aparició d'unes C peculiars i d'unes S ajagudes, força característiques. Tot plegat fa pensar que el comte esmentat en aquests dos tipus pot ésser Ramon Berenguer I, el qual també a la documentació escrita firma o apareix sovint com a Raimundus,

38. Vegeu les obres citades a la nota 19.

39. Vegeu aquesta qüestió en els pactes de govern que feren Berenguer Ramon II i Ramon Berenguer II els anys 1079 i 1080, en els registres del nostre apèndix documental, doc. 14 i 15.

40. Es tracta del seu compromís del 1118 que diu així: «*Monetam non mutet vel minutet lege vel penso[...]*» (*Liber feudorum maior*, doc. 691). En contrapartida, el comte rebrà dels seus súbdits un impost que grava les persones físiques, els bous i les arades. Vegeu aquest document en el registre del nostre apèndix documental, doc. núm. 72.

simplement. Així doncs, encara que ell s'anomeni Ramon o Ramon Berenguer a les escriptures,⁴¹ la forma escollida a la moneda d'or és Ramon sol, com als diners que ara comentem.

L'atribució a Ramon Berenguer I d'aquests dos nous tipus no porta, necessàriament, aparellada la consideració que siguin del comtat de Barcelona. Cal recordar que els comtes de Barcelona ho eren també de Girona on —malgrat la concessió monetària als bisbes— es reservaren el dret de fer-hi moneda i per això coneixem una sèrie de moneda comtal gironina. Eren també comtes d'Ausona on, almenys en temps de Ramon Berenguer III, bateren moneda al seu nom. Aquest punt d'indeterminació pel que fa al comtat creiem que s'hauria de resoldre, en principi, a favor de Barcelona, pensant en les analogies observades amb el mancús bilingüe.

Hom coneix tres contractes referents a l'arrendament de l'encunyació de diners. Són dels anys 1056, 1058 i 1066⁴² i exposen les condicions del contracte, com és ara la seva durada i les percepcions del comte, bàsicament. Només en el primer hi trobarem dades de tipus metrològic que, com veurem, ens porten a un pes teòric pel diner d'argent d'uns 0,31 g que, pràcticament, coincideix amb els dels dos tipus de diner que ara comentem. Cap dels tres contractes aporta, però, cap dada sobre la tipologia de la moneda. De tota manera, l'existència de diferents contractes fa pensar en diverses emissions i en possibles canvis tipològics.

Els dos tipus monetaris que comentem, tot i les seves analogies, són ben diferenciats. Un d'ells porta a l'anvers dues efígies enfrontades i separades per una creu, que pot estar inspirat en el magnífic model que podia oferir el revers, amb sant Pere i sant Pau, de la composició de l'anomenat diner «dels bous» de Vic. Aquest tipus degué encunyar-se possiblement a mitjan o a final de l'episcopat de Guillem (1046-1076), atès que trobem esments molt explícits d'aquesta moneda en temps del seu successor i que el tipus amb el sants Pere i Pau serà encara reprès en les emissions del bisbat següent, el de Berenguer Guillem (1099-1101). Per tant, situarem el tipus amb figures enfrontades en darrer lloc. Primer tindriem, doncs, el tipus que presenta un bust de front, molt esquemàtic i entre uns signes que podrien ésser una S ajaguda i una N (?). No pot descartar-se que hi hagi llegenda marginal en aquesta cara, però en qualsevol cas és difícil afirmar-ho. Tampoc és fàcil definir-se per a una identificació de l'efígie, que potser vol representar un sant o la Verge Maria entre S-M (?). Al revers té una creu formada d'anells i la llegenda RANUNDVS COMS. El seu pes és de 0,33 g i sembla ésser d'argent.

A continuació tindriem l'altre tipus. Aquest no presenta llegenda a l'anvers, àrea que és ocupada per dues figures enfrontades separades per una creu. Pot representar sant Pere i sant Pau i estar inspirat, com hem dit, en l'esmentat model vigatà. Al revers hi llegim REMUNDVS COME, al voltant d'una creu de doble traç ornada de punts en els extrems i en els espais. Aquesta creu d'aspecte delicat, que sembla voler representar un treball de filigrana, no deixa de tenir cert parentiu amb les creus que trobàvem en els diners de Berenguer Ramon I (Òrrius) i amb les que trobarem després amb el tipus anomenat «de la creu calada». Cal observar que l'aspecte de la fina creu d'anelles del tipus anterior tampoc desdiu d'aquest gust per presentar sempre una creu reixada, un tret que potser podem interpretar com un cert denominador comú, en aquest període, de la sèrie barcelonina. S'observa també una certa reiteració de simbologia religiosa, representada no tan sols per la creu, sinó per les efígies de sant Pere i sant Pau, potser la d'un

41. Vegeu, per exemple, els documents del *Liber feudorum maior*, on se l'anomena *Raimundus* (doc. 296, 297, 301, 303, 310, 312, 313, 316, etc.) i *Raimundus Berengarii* (doc. 295, 311, 313, 314, 315, etc.).

42. Vegeu-ne les referències i els registres al nostre apèndix de documents, doc. núm. 5, 6 i 7.

sant o bé de la Verge i una efígie en actitud de beneir, en els diners de Berenguer Ramon I (Orrius). Aquesta reiteració de la iconografia religiosa a Barcelona al llarg del segle XI pot estar relacionada amb l'antic origen episcopal del dret de moneda en aquest comtat.

Coneixem encara un tercer tipus, representat també per un sol exemplar, que porta a l'anvers una estampa molt semblant a la de les efígies enfrontades. El seu revers, però, és de difícil interpretació. La figura del centre pot entendre's com una efígie a la dreta que porta una vara o una creu alçada, voltada d'orla de punts i amb llegenda marginal de la qual resten certs vestigis. El seu pes és de 0,26 g i sembla d'argent. Amb unes dades tan migrades —i malgrat el parentiu que mostra amb l'anvers (sant Pere i sant Pau?) del segon tipus que hem atribuït a Ramon Berenguer I— no podem determinar una adscripció concreta a un comtat i a un comte. La seva mala factura tampoc permet descartar del tot la hipòtesi d'una falsificació. D'altra banda, cal dir que si el seu revers no fos ben diferent, fins i tot podríem pensar que ha d'ésser un òbol del diner de Vic de Berenguer Guillem. En parlar-ne, hem volgut tan sols deixar constància de l'existència d'aquest tipus.

Les procedències dels únics exemplars coneguts d'aquests tres tipus monetaris no aporten dades gaire determinants (es tracta dels tipus 31-33 del nostre corpus). Només tenim el context arqueològic del primer, en haver aparegut en el transcurs d'una excavació a Sant Pere de Torelló, comtat d'Ausona.⁴³ Aquest context ens porta cap a mitjan segle XI, en bona consonància cronològica amb el temps de Ramon Berenguer I (1035-1076). El segon tipus sembla que procedeix de l'Alt Urgell i el tercer, de la Segarra.

Per tot el que hem exposat, sembla que el més versemblant seria atribuir els dos primers tipus que hem comentat a Ramon Berenguer I i a Barcelona, i deixar com a indeterminat el tercer.

Problemes que comporta el replantejament

Introduir aquests dos tipus a Barcelona i al temps de Ramon I comporta alguns canvis en l'ordenació de les monedes conegudes. De fet, ens portaria a haver de situar el diner anomenat de «la creu calada» al temps del coregnat de Ramon Berenguer II i de Berenguer Ramon II; el diner de bust entre R-B al temps de Ramon Berenguer III i els diners del Iliri al de Ramon Berenguer IV, tot i que podríem suposar que les de més bon art poden correspondre a una segona emissió del comte anterior.

Aquesta nova ordenació tindria, d'entrada, l'avantatge de situar en època de Ramon Berenguer III l'emissió de la R-B. Això estaria en bona consonància amb la troballa de les monedes conegudes d'aquest tipus a Mallorca, illa vers la qual aquell comte dirigí una expedició el 1114 en col·laboració amb els pisans. D'altra banda, el nou plantejament suposaria que la totalitat

43. La moneda fou publicada amb una descripció molt sumària, però acompanyada d'una fotografia per J. M. NUIX, al catàleg de l'exposició *Diputación de Barcelona: setenta años de catalogación y conservación de monumentos* (Madrid, 21-31 desembre 1985), Barcelona, 1985, p. 73. Pel que fa al context arqueològic de la troballa podeu consultar els resultats de l'excavació de Sant Vicenç de Torelló, publicats pel seu director, Alberto López Mullor, a *Catalunya romànica*, vol. III, *Osona II*, Barcelona, 1986, p. 531-540, especialment p. 536-537, on fa referència a la moneda. Volem fer constar el nostre agraïment al doctor Alberto López, cap del Servei del Patrimoni Local de la Diputació de Barcelona, i a la senyora Maria Clua, que té en curs una tesi sobre descobertes monetàries que inclou la d'aquesta peça, per haver-nos facilitat la dada del pes d'aquest exemplar.

dels diners del liri —amb una quantiosa evidència procedent bàsicament de la troballa a la Mare de Déu del Coll (Osona)— serien d'un sol comte o com a màxim de dos. Aparentment, l'únic obstacle a tot això seria el que posaria la ruptura de tipus que significa haver desplaçat el diner de la creu calada. És a dir, no situar-lo a continuació del tipus de Berenguer Ramon I aparegut a Òrrius que té una creu força similar. Una observació que queda força atenuada en comprovar que en els tipus nous, que s'interposarien entre aquells dos, hi ha també al revers creus reixades de concepció pròxima a la d'aquelles. Un altre inconvenient seria, potser, que en atribuir el diner de la creu calada al coregnat tindríem que la seva llegenda, RAI-MVN-DVS-BRG, aparentment només al·ludiria a un dels germans.

Malgrat tot, aquesta ordenació seria plantejable si no topés amb un altre obstacle, aquest del tot insalvable. Ens referim a una de les disposicions del contracte d'encunyació del 1056 que diu: «*Ut faciant de solidos de plata mera de pes solidos II de dinarios monetatos, sine heganno a numero, sine minuament et peiorament, et de dinario faciant quatuor medalias*». ⁴⁴ Abans i després d'aquest contracte, i en reiterades fonts documentals, hom pot observar que el canvi entre l'unça d'or i els sous de diners es manté estable, com veurem en el capítol «Metrologia. Evolució del valor del diner de Barcelona». Això significa que el contingut d'argent del diner es manté també sense variacions. Aleshores l'única forma de conciliar aquesta estabilitat amb la disposició de Ramon Berenguer I —que cal treure dos sous de diners de cada sou d'argent— és considerar que la moneda no és ja d'argent fi, sinó que conté un 50 % de lliga. Tindríem, per tant, que el contracte marcaria la substitució del diner d'argent pel de billó.

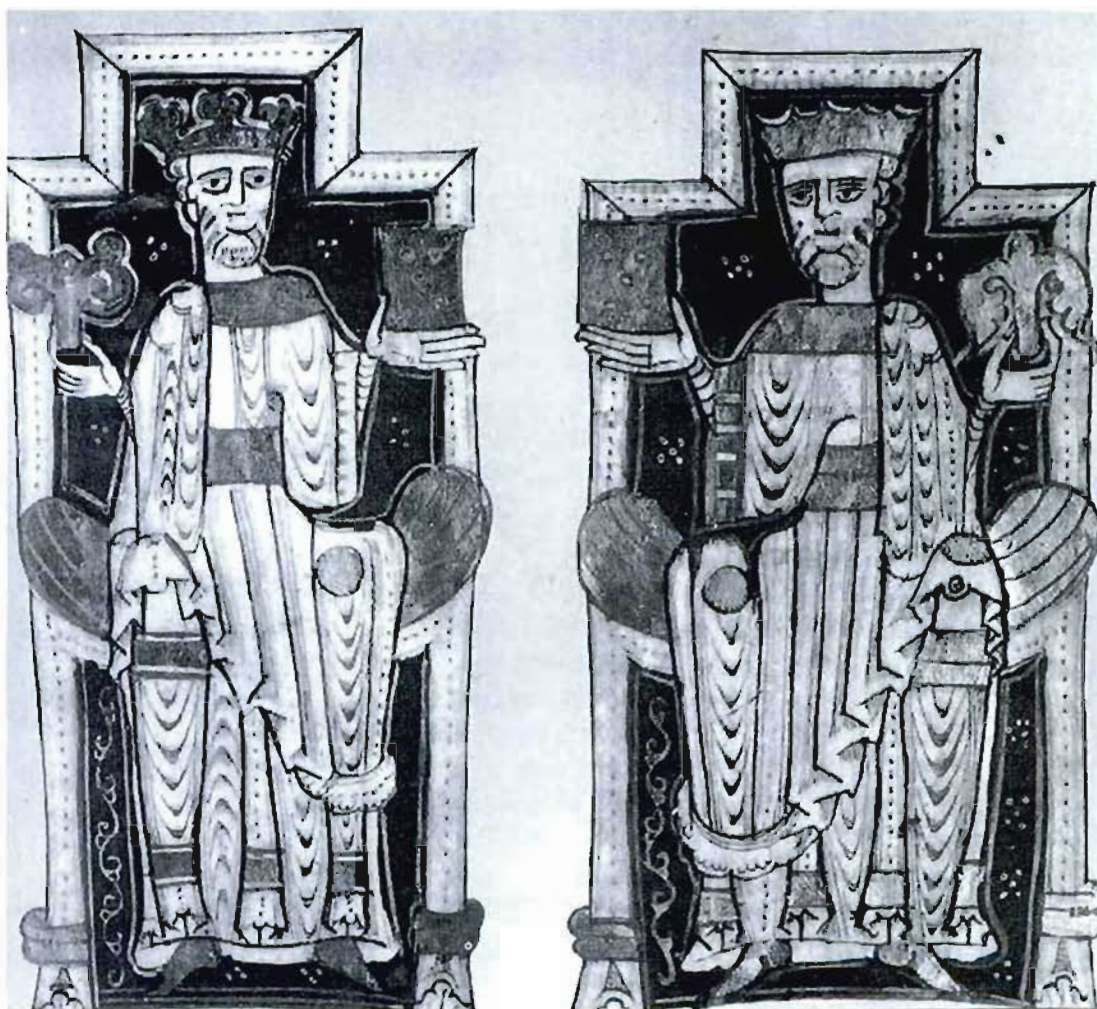
Aquestes característiques es compleixen amb el diner R-B, que té un 50 % de plata. Amb anterioritat, és a dir entre el 1034 i el 1056, hauríem de situar-hi l'emissió del diner de la creu calada que té un pes de 0,50 g i hauria d'ésser d'una llei intermèdia, uns 8 diners, la qual cosa representaria un primer assaig cap a la introducció del billó, en bona consonància amb el que s'està produint en aquest sentit en el context de la moneda de molts països d'Europa en aquell moment.

Tot plegat crea una barrera insalvable per a poder situar els nous tipus ara descoberts en aquest període, ja que segueixen mantenint les característiques dels diners anteriors, amb un pes de 0,30-0,35 g i una llei d'argent fi. En tot cas, només podríem pensar en unes emissions anteriors encara a la de la creu calada i ens n'hauríem d'anar als temps més primerencs del govern de Ramon Berenguer I. Això, però, semblaria no estar en gaire bon acord amb els paral·lelismes paleogràfics que trobem entre alguns caràcters d'aquests diners i alguns dels mancosos bilingües, l'emissió dels quals es situa amb força claredat vers el 1069.

Malgrat tots els elements positius que podia tenir el canvi d'ordenació de la sèrie barcelonina, ens veiem obligats a mantenir-la, ja que només així es fa possible interpretar el document del 1056 de Ramon Berenguer I.

Subsisteix aleshores el problema de l'atribució dels nous tipus a nom de Ramon, però tenint present que en cap no hi consta el nom del comtat, res impediria que haguessin estat batuts a Ausona. Serien, per tant, un antecedent de l'emissió feta en aquell comtat per Ramon Berenguer III que coneixíem fins ara. El parentiu paleogràfic amb el mancus bilingüe fa pensar que

44. Apèndix de documents, doc. núm. 5.

El lliri de les monedes de Barcelona ha d'interpretar-se com un ceptre o símbol de sobirania. Ramon Berenguer III de Barcelona i Alfons Jordà de Tolosa, coronats i asseguts als seus trons, porten un lliri a la mà en aquesta il·lustració del Liber Feudorum Maior.

els encunys podrien haver estat obrats pel mateix equip de moneders que treballaven la moneda barcelonina del comte. La hipòtesi osonenca no deixa, però, de presentar la dificultat d'haver de suposar unes emissions comtals a Vic amb una metrologia que sembla força diferent de la que s'aplicava a la sèrie episcopal.

És evident, doncs, que subsisteixen dubtes i dificultats en tot allò que fa referència a la sèrie comtal barcelonina. De tota manera, no sembla que sigui possible avançar gaire més amb les dades disponibles avui.

Ordenació i atribució dels diners barcelonins dels Ramon Berenguer

Hem assenyalat ja que el diner de la creu calada a nom de Ramon Berenguer i de Barcelona hauria de situar-se en temps de Ramon Berenguer I i abans del 1056. En aquesta data es produeix el contracte d'encunyació en què es donen certes disposicions metrològiques que cal interpretar com la introducció decidida del billó a Barcelona. Ja hem dit que això comporta haver de situar a partir d'aquell moment l'emissió de la moneda amb un bust entre R-B que té un 50 % d'argent.

Tenim, finalment, l'evidència nombrosíssima de diners amb un llir i a l'anvers. Recordem que n'aparegueren disset mil exemplars en la troballa de la Mare de Déu del Coll, (Osor, Osona), a final del segle passat. La gran abundància d'aquest tipus —que és freqüent també en troballes aïllades fetes dintre i fora del comtat de Barcelona— fa pensar que pot tractar-se d'un tipus immobilitzat. El període del coregnat, en el qual els dos comtes acorden tenir la moneda «*pro indiviso*», podria haver estat el punt de partença d'aquest tipus, en el que no figura el nom de cap comte. Com que consta que Ramon Berenguer III es va comprometre a no mudar la moneda⁴⁵ i sabem, per altres exemples llenguadocians, que aquest compromís solia comportar la inalterabilitat del tipus, sembla probable que els tipus anònims, iniciats en el coregnat, s'allarguessin fins a Ramon Berenguer IV. Això explicaria la presència de tantes varietats, tant del contingut de la llegenda com de la seva posició. El fet que Alfons I (1162-1186) parli d'establir una moneda «nova» pot reforçar la hipòtesi, ja que aquesta innovació trencaria la llarga sèrie immobilitzada.

Dintre dels diners del lliri distingim tres grups diferents. Un està format per unes peces que solen portar tres punts, creixents o bé altres signes com a inici de llegenda i, ocasionalment, la lectura BARCINON, més completa, i no BARCINO, com es generalitzarà després. Un altre porta llegenda normal i és bastant uniforme d'estil i un tercer és de lectura retrògrada. Els diners del primer grup són també els més escassos. Aquest grup és el que atribuïm al temps del coregnat. Els altres dos grups, molt més abundants i d'estil estereotipat i força descarat, els atribuïm a Ramon Berenguer III i a Ramon Berenguer IV, respectivament.

45. Apèndix de documents, doc. núm. 72. Sobre el tema, les seves implicacions i altra documentació, vegeu A. M. BALAGUER, «Sobre els orígens de l'impost del monedatge a Catalunya, s. XI-XIII», a *Studia E. A. Arslan Dicata*, Milà, 1991, p. 791-802.

MONEDERS I FALSARIS A LA BARCELONA DELS SEGLES XI I XII

Tenim ben documentada l'emissió de mancusos d'or al taller del prestamista, orfebre i també moneder jueu Bonhom, al qual degué succeir Enees. El primer estaria en activitat entre el 1018 i el 1035 i el segon, des d'aquesta data fins a un temps indeterminat però abans del 1069-1070, en què els mancusos d'Enees són qualificats de vells i el comte introdueix el seu propi model de mancusos, amb el seu nom, i en monopolitza la fabricació. D'aleshores endavant, aquesta missió serà encomanada, com hem vist, a Gerard i a Esteve, els quals es comprometen a no fer altra moneda d'or que la que el comte ordeni i també a denunciar els que en facin.⁴⁶

Al marge, però, d'aquests moneders, clarament relacionats amb les emissions de mancusos d'or a la ciutat, on encara n'hi podia haver d'altres, tenim esments directes o indirectes d'altres noms de persones que exerciren aquest ofici.

El 1014, en temps de Ramon Borrell, hi ha constància d'un Guifré, moneder.⁴⁷ Els noms de Marcús i Bonfill Fredal ens els aporten els dos contractes d'arrendament de l'emissió de la moneda d'argent fets els anys 1056 i 1058 per Ramon Berenguer I, mentre que del contracte del 1066 desapareix el nom de Marcús, s'hi manté el de Bonfill Fredal, s'hi afegeixen els de Berenguer Adroer i David, i s'aclareix que el darrer és jueu.⁴⁸

Una donació executòria d'una sentència contra el delicte d'haver falsificat moneda, de l'any 1078, ens fa conèixer el nom del falsador Joan Garric i de la seva muller, els quals perden els seus béns i queden reduïts ells mateixos a la servitud.⁴⁹

Diferents documents dels anys 1114, 1116, 1124 i 1128,⁵⁰ tots del temps de Ramon Berenguer III, ens fan conèixer els moneders Guillem Bernat i Pere Bernat, potser germà de l'anterior. També sabem, pel document del 1124, que Guillem Bernat tenia el seu obrador prop de la catedral. El 1161 trobem esmentat un moneder anomenat Guillem Ramon, i en el document es fa referència també al seu pare, Bernat, i al seu fill, Pere.⁵¹ Aquest darrer deu ésser el mateix moneder al qual fa referència un testament del 1226 en el qual es parla de Maria, filla de Pere, moneder.⁵² La repetició dels patronímics fa pensar que tots formaven part d'una mateixa «dinastia» de moneders.

El 1153, un contracte de compravenda de certs béns, dintre dels murs de Barcelona, ens permet conèixer el nom d'un altre moneder, Calví, ja difunt, la filla del qual fa la venda constrenyida per la malaltia i la pobresa.⁵³

Un document de l'any 1146 ens fa conèixer que prop del palau del comte hi havia l'establiment d'un canviador, anomenat Pere Guerau.⁵⁴

46. Vegeu l'apartat anterior, «L'or als comtats catalans. Els mancusos de Barcelona».

47. Vegeu la nota 16.

48. Documents registats i citats al nostre apèndix de documents, núm. 5, 6 i 7.

49. Vegeu apèndix documental, núm. 13.

50. Vegeu apèndix documental, núm.: 16, 17, 18 i 19.

51. *Ibid.*, núm. 23.

52. *Ibid.*, núm. 23.

53. *Ibid.*, núm. 22.

54. *Ibid.*, núm. 21.

LA MONEDA DE CARCASSONA DE RAMON BERENGUER I A RAMON BERENGUER III

L'adquisició dels comtats de Carcassona i Rasès per Ramon Berenguer I i Almodis és un episodi ben conegut. Fins i tot hem pogut fer el càlcul del seu cost, que estimem en 44.800 mancusos de 7 per unça.⁵⁵ És interessant veure també que la documentació relacionada amb l'adquisició fa constar, en tres ocasions, que aquesta inclou la moneda, l'emissió de la qual és ben arrelada a Carcassona des dels temps de Roger el Vell (957-1012). Es tracta del document del vescomte Raimon Bernat de lliurament de la ciutat de Carcassona amb totes les seves pertinences (1068) i de les respectives cartes de venda i de donació, fetes per la comtessa Ramgarda i per la seva filla Adelaida, de tots els seus drets i propietats a Rasès, a Carcassona i en altres indrets.⁵⁶ Trobarem encara un altre document que es refereix a la fabricació de la moneda de manera més directa. Es tracta de la promesa feta per Arnau Gilabert al nou comte Ramon Berenguer I⁵⁷ de no fabricar ni consentir la fabricació de moneda falsa a Carcassona, que recorda els termes en què es plantejava a Barcelona el jurament de Gerard i d'Esteve de no fabricar altra moneda d'or que la que Ramon Berenguer I els ordenés i de denunciar-ne la falsificació.⁵⁸ Cal, doncs, observar la promesa d'Arnau Gilabert com el testimoni documental del batiment de moneda a Carcassona, després de la seva adquisició pels comtes barcelonins, ja que, molt probablement, aquest Arnau Gilabert era el responsable i executor directe de les emissions.

Disposem de monedes de Carcassona a nom de Ramon, que Fillon atribuï ja a Ramon Berenguer I.⁵⁹ Aquesta atribució ha estat reconsiderada més àmpliament i amb nova informació numismàtica i documental per M. Crusafont.⁶⁰ Aquest autor atribueix al temps de Ramon Berenguer I una moneda carcassonesa que presenta encara enllaços tipològics amb les anteriors produccions d'aquest taller i amb lectura RVMANDO i creu, a l'anvers, i CARASONA i monograma LUX, al revers.

En morir Ramon Berenguer I, sembla que el succeí, en els comtats de Carcassona i Rasès, el seu fill Ramon Berenguer II, i aquest no s'avingué a compartir-los amb el seu germà Berenguer Ramon II fins a l'acord del 1080, tot i que hi ha encara raons per a dubtar que aquest acord arribés a ésser un fet.⁶¹ El document d'aquest acord ens confirma, al mateix temps, que devia emetre's moneda al comtat, ja que es fa constar que la tindran en comú, com la tenen en altres comtats. Tot plegat fa que M. Crusafont hagi pogut atribuir a Ramon Berenguer II dues monedes carcassoneses a nom de Ramon, una amb monograma RVI, al revers, i l'altra amb tres I alternant amb punts al voltant d'un anell.

55. A. M. Balaguer, *Del mancús a la dobla...*, p. 57. La documentació és continguda en el *Liber feudorum maior*.

56. Vegeu els regests en l'apèndix, núm. 9, 10 i 11.

57. *Ibid.*, núm. 8.

58. Ens hi hem referit anteriorment, vegeu el text i les notes 35 i 36.

59. M. B. FILLON, «Études numismatiques». Cf. D'AVANT POEY, *Monnaies féodales françaises*, 1882, p. 273.

60. M. CRUSAFONT I SABATER. «Monedes catalanes del Llenguadoc i Provença», *I Symposium Numismàtic de Barcelona*, 1979, vol. II, p. 251-277. Ídem, *Numismàtica de la Corona Catalano-Aragonesa*, Madrid, 1982 i també *Acunacions de la corona catalano-aragonesa...*, Madrid, 1992, per a alguns comentaris i sobretot per a la catalogació d'aquestes peces. Ídem, «El diner de Carcassona de lectura LIOBIAQI», *L'Ardit*, 7, 1991, p. 22-26.

61. R. ABADAL, «La dominació de la casa comtal de Barcelona sobre el Migdia de França», a *Dels visigots als catalans*, Barcelona, 1970, vol. II, p. 281-309, especialment p. 294.

MONEDES DEL COMTAT DE CARCASSONA

Ramon Berenguer I (1067-1076)

Diner de billó. a/ CARASONA. En el camp lletres LVX r/ + RVMANDO. Creu interior.
Pes: 1.2 g.

Ramon Berenguer II (1076-1082)

Diners de billó. a/ CARCASONA. En el camp. lletres RVI r/ Creu interior amb creixent en el segon espai i punt en el tercer. Pes: 1 g.

a/ CARASONA. Tres I al voltant d'un anell. r/ RANVINDO. creu interior amb punts als espais. Pes: 1,15 g.

Ramon Berenguer III (1120-1124)

Diner de billó. a/ CARASONACI. En el camp ATE.
r/ B-IA-QI-N-O. Creu que talla la llegenda. Pes: 0.95 g.

En morir Ramon Berenguer II, Bernat Ató de Besiers s'apoderà del comtat, que —tot i el seu compromís inicial de tornar-lo a l'hereu del Cap d'Estopes quan arribés a la majoritat i d'una revolta el 1107, en favor de Barcelona— Ramon Berenguer III no recuperà fins al 1112. Aquest comte tindrà la plena sobirania sobre aquella part de la seva herència fins al 1124. Crusafont ha atribuït a aquest període, 1112-1124, una moneda amb lectura B/IA/QI/N/O, a l'anvers, i CARASONACI, al revers.

METROLOGIA. EVOLUCIÓ DEL VALOR DEL DINER DE BARCELONA

Tot fa pensar que el diner comtal de Barcelona deu iniciar-se en uns paràmetres metrològics propers als del diner carolingi dels temps de Carles el Calb. Els pesos dels òbols coneguts de Barcelona d'aquest sobirà ens porten a un diner d'uns 1,2 g. Constatem també que els diners ben conservats de les emissions de transició del segle X, que deuen iniciar-se a partir de la donació a Frodoí del terç de la moneda, ens donen una xifra propera a 1,3 g.

Al llarg del segle X, cal suposar que la situació no degué variar, ja que el diner atribuït a Ramon Borrell (992-1015) sembla que es manté encara dintre d'aquests paràmetres. Naturalment, la confirmació definitiva de tot això l'obtindríem en comprovar per via d'anàlisis metal·logràfiques que les monedes en qüestió són d'argent. De tota manera, el seu aspecte respon clarament al d'una peça de plata de bona llei. D'altra banda, l'atribució d'aquests diners amb lectures RAIMS/BARCAN a Ramon Borrell sembla prou segura, ja que durant el segle X no hi ha altre comte de nom Ramon⁶², i no sembla que pugui correspondre al segle següent per una equivalència de l'any 1000 que ens assabenta d'un rebaix ponderal del diner, que ha hagut de produir-se abans d'aquesta data. Aquesta equivalència ens avalua un mancús a sis sous (1 mancús = 6 sous).⁶³ Això ens permetrà calcular el pes d'argent del diner partint del canvi or-plata 1/7 que és el que sembla regir en aquest moment, tal com hem justificat abans.

$$\begin{aligned} & 3,857 \text{ g pes d' argent del mancús} \times 7 = 26,99 \text{ g} \\ & \frac{26,99 \text{ g}}{6 \text{ sous} \times 12 \text{ diners}} = 0,374 \text{ g pes d' argent del diner} \end{aligned}$$

Tot sembla indicar, doncs, que en els darrers anys del segle X va haver-hi un canvi metrològic molt important que portaria el pes d'argent del diner a només 0,374 g. Aquesta caiguda representa una davallada del pes d'argent del diner a una quarta part del pes que tenia inicialment. És cert, però, que al llarg dels segles X-XI la majoria d'estats independents sorgits de l'Imperi carolingi

62. Coneixem, però, tres exemplars d'unes monedes d'aspecte molt similar al dels òbols de Ramon Borrell. Porten, però, una creu a les dues cares. Les seves llegendes no són llegibles i, per tant, no hi ha seguretat que es tracti de moneda catalana. En cas que ho fos haurien d'ésser també anteriors al 1028, ja que els seus pesos són propers als 0,50 g, la qual cosa els fa també semblants metrològicament als òbols coneguts del diner de Ramon Borrell. Com que tenim monedes atribuïdes a aquest darrer comte i també a Ramon Berenguer I, aquestes peces podrien ésser anteriors al primer comte esmentat i, per tant, correspondre al temps de Borrell II o bé al de Sunyer. Podeu veure les peces a les quals ens referim publicades per BOTET, III, p. 547-48 com a incertes d'època comtal.

63. BOTET, I, p. 31 amb referència a l'Arxiu de Montserrat, i a l'obra de SALAT, *Tratado de las monedas labradas en el Principado de Cataluña*, Barcelona, 1818, p. 90.

tendeixen a minvar els continguts d'argent de les seves monedes,⁶⁴ però un canvi tan abrupte no deixa d'ésser un fet singular. Aquest canvi degué produir-se en temps de Ramon Borrell tot i que, per ara, no coneixem les monedes de pes feble produïdes en aquesta segona emissió.

En entrar al regnat de Berenguer Ramon I encara es degué produir un altre reajustament a la baixa. Així es dedueix d'una sèrie d'equivalències anàlogues que trobem entre el 1028 i el 1066,⁶⁵ i encara una altra del 1068 que resulta concordant amb les anteriors.⁶⁶ A les primeres es diu que una unça d'or equival a cinquanta sous (1 unça d'or = 50 sous) i en la darrera, que 2.000 sous equivalen a 280 mancúsos i, per tant, 1 mancús = 7,14 sous. És fàcil veure que ambdues equivalències són concordants, ja que:

1028-1066 1 unça d'or = 50 sous.

1068 1 unça d'or = 7,14 sous x 7 mancúsos l'unça = 49,98 sous. És a dir, pràcticament 50 sous.⁶⁷

Aleshores, el pes del diner resulta ésser:

1 unça = 27 g d'or 50 sous = 50 × 12 × A (essent A el pes del diner).

Amb un canvi d'1/7 tenim:

$$27 \times 7 = 50 \times 12 \times A$$

$$A = \frac{27 \times 7}{50 \times 12} = 0,315 \text{ g de plata}$$

Aquest pes concorda amb el dels diners atribuïts a Berenguer Ramon I que ens ha donat a conèixer la recent troballa d'Òrrius.⁶⁸ També és en consonància amb el pes de la plata continguda en els diners amb R-B atribuïts a Ramon Berenguer I, d'un pes de 0,72 gr i llei coneguda de 6 diners.⁶⁹ Així tenim que:

$$0,72 \times \frac{6}{12} \times \frac{11,5}{12} = 0,34 \text{ g de plata}$$

64. Sobre aquest punt vegeu, per exemple, F. DUMAS, *Le trésor de Fécamp (siècle X)*, París, 1971, p. 30-45. Aquesta caiguda encara s'agreuja més endavant, als segles següents. F. DUMAS i J. N. BARRANDON, *Le titre et le poids de fin des monnaies sous le règne de Philippe Auguste*, Orleans, 1982.

65. Aquestes equivalències es dedueixen dels documents següents: — 1028 (MONSALVATJE, XI, 284, p. 292-94); — 1054 (*Ibid.*, I, p. 124); — 1055 (*Liber feudorum*, 125); — 1056 (*Ibid.*, 64); — 1061 (*Ibid.*, 173); — 1062 (*Cartulari d'Urgell*, I, f. 178, doc. 547); — 1066 (*Ibid.*, I, f. 179, doc. 550); — (1068-1095) (*Liber feudorum*, 588);

Dels documents del *Liber feudorum*, 146, datables entorn del 1050, en deduïm l'equivalència 1 unça d'or = 100 sous. Es tracta, però, d'un error evident, ja que si es fan 4 ostatges a 4.000 sous cadascun i 2 a 2.000 sous, això suma 20.000 sous. També diu que els hostatges de 4.000 sous valen 80 unces cadascun i els de 2.000 en valen 40 cadascun. Per tant quan el document diu: «XX milia solidos valentes duocentes uncias auri boni», hauria de dir 20.000 sous que valen 400 unces d'or. Disposem també de l'equivalència que ens dóna que l'unça d'or val 50 sous kasmins, vers els anys 1018-1026 (*Liber feudorum*, 157).

66. Aquesta equivalència es dedueix del document 403 del *Liber feudorum*, que ens diu que 2.000 sous valen 280 mancúsos.

67. No es pot parlar, per tant, d'un arrodoniment de 49 a 50 sous de que parla Bonnassie, sinó de salvar en tot cas la lleu diferència dels decimals que apreciem en els nostres càlculs aritmètics moderns. P. BONNASSIE, *La Catalogne...*, vol. I, p. 377.

68. A. M. BALAGUER, i M. CRUSAFONT I SABATER, «Estudi preliminar de la troballa de monedes comtals d'Òrrius (Maresme) *Excavacions Arqueològiques a Catalunya*, vol. 2, 1983.

69. Segons l'anàlisi metal·logràfica realitzada per a aquest estudi.

Les equivalències de l'unça a 50 sous són idèntiques entre els anys 1028 i 1055 i entre els anys 1056 i 1068.⁷⁰ Per tant, el document del 1056⁷¹ que mana obtenir dos diners amonedats de cada diner de plata no estableix cap canvi en el pes o en la llei, sinó que inaugura el billó al 50 % de plata o a 6 diners de llei. Per tant, el diner R-B ha d'haver estat encunyat a conseqüència d'aquesta ordre, o almenys ha d'ésser posterior. Pel que fa als diners que anomenarem de la «creu calada», per la seva similitud tipològica amb les monedes d'Òrrius de Berenguer Ramon I, han d'ésser de principi del regnat de Ramon Berenguer I i anteriors a la data del contracte esmentat, és a dir, que han d'ésser del període 1035-1056. Si estimem que aquest diner té un pes de 0,50 g —recordem que l'únic exemplar de pes conegut és incomplet i pesa 0,47 g— obtindrem per a ell un contingut de plata fina de:

$$\frac{3,315 \text{ g} \times 12 \text{ diners}}{11,5 \text{ diners de llei de plata fina}} = 0,32869 \text{ g de plata}$$

Aquesta xifra sobre 0,50 g dóna un contingut d'argent del 65,74 % o bé de 7,88 diners de llei; és a dir uns 8 diners.

Ens resta ara per aclarir el període que va des de final del govern de Ramon Berenguer I (1035-1076) al de Ramon Berenguer IV (1131-1162). De tot aquest període, les úniques monedes conegudes són els diners amb un lliri a l'anvers, tipus segurament immobilitzat, i que tenen una llei de cinc diners.

Avui tenim l'evidència que, a final del segle XI o bé a principi del XII, es produeix una nova mutació de la moneda de Barcelona que representa un increment en el seu contingut d'argent i no un retrocés, com sol succeir gairebé per norma quan hi ha canvis en la moneda. Potser cal buscar la raó d'aquest augment en la diferència que aleshores existia respecte al diner carcassonès, el qual s'emetia a una llei de vuit diners.⁷² És possible que els comtes de Barcelona, en haver adquirit la sobirania del comtat de Carcassona, intentessin fer convergir els valors de les seves monedes. El fet d'aquest increment no havia estat mai assenyalat, però es dedueix del recull sistemàtic d'equivalències documentades que hem dut a terme. Efectivament, una vegada hem comprovat que la relació or-plata no s'allunya gaire d'1/7 en aquest període,⁷³ les equivalències entre el mancús o bé el morabatí —de contingut d'or gairebé igual— i el diner de Barcelona han passat d'1 mancús = 7,14 sous a 1 morabatí = 5 sous 4 diners. És a dir que, acceptant el mateix canvi or-plata, el diner de Barcelona ha millorat sensiblement. Vegem la sèrie d'equivalències disponibles:

1068-95 1 unça = 50 sous (és a dir, 1 mancús = 7,14 sous.⁷⁴)

1127 1 morabatí = 5 sous 4 diners.⁷⁵

1156 1 morabatí = 6 sous de Barcelona.⁷⁶

70. Vegeu la nota 65.

71. ACA, perg. núm. 182 de Ramon Berenguer I, ed. per BOTET, I, doc. IV. També figura en el nostre apèndix.

72. M. CRUSAFONT I SABATER, «Simó de Montfort i la moneda de Carcassona», *Acta Numismàtica*, vol. 17-18, 1987-1988, p. 225-226.

73. Vegeu l'apartat d'aquest treball corresponent a tractar de la relació or-plata.

74. *Vid.* nota 65.

75. ACA, Ramon Berenguer III, perg. 298. Cf. BOTET, I, p. 56-57.

76. ACA, Ramon Berenguer IV, perg. 294. Cf. BOTET, I, p. 66.

- 1158 1 morabatí = 6 sous 3 diners de Barcelona.⁷⁷
 1160 1 morabatí *aiadí* = 6 sous 6 diners de Barcelona.⁷⁸
 1166 1 morabatí *aiadí* = 7 sous 6 diners de Barcelona.⁷⁹
 1168 1 morabatí *aiadí* o *lupí* = 7 sous de Barcelona.⁸⁰

Les dues darreres equivalències corresponen ja al regnat d'Alfons I i poden estar referides a la moneda de quatern, que ja s'ha iniciat.

Tot sembla indicar que hi ha un increment significatiu del contingut de plata, el qual es manifesta el 1127, però que pot ésser força anterior. També s'observa que aquest va minvant a mesura que un morabatí val cada vegada més quantitat de sous, a partir dels 5 sous 4 diners del 1127, fins arribar, amb el quatern d'Alfons I, a la situació de partida. És a dir, a l'equivalència 1 mancús o 1 morabatí = 7 sous de moneda de Barcelona.

Entre el 1095 i el 1127 és quan s'ha d'haver produït aquesta reforma del diner de Barcelona i és probable que consistís a passar d'una moneda que responia a l'equivalència 1 mancús = 7 sous, a una altra de millor llei que respon a la d'1 morabatí = 5 sous. Aquesta impressió sorgeix de constatar l'existència de l'anomenat «morabatí mercader» que té una equivalència fixa a 5 sous.⁸¹ És a dir, que el nom morabatí mercader sembla indicar-nos que es tracta d'una unitat de compte. Vegem tot això en el quadre d'equivalències següent:

<i>Morabatins</i>	<i>Morabatins mercaders</i>
1127 1 morabatí = 5 sous 4 diners	1148 1 morabatí mercader = 5 sous
1156 1 morabatí = 6 sous de Barcelona	1149 1 morabatí mercader = 5 sous
1158 1 morabatí = 6 sous 3 diners de B.	1156 1 morabatí mercader = 5 sous
1160 1 morabatí <i>aiadí</i> = 6 sous 6 diners de B.	1159 1 morabatí mercader = 5 sous

Observem, doncs, que en el mateix període el morabatí àrab efectiu —que pot ésser *aiadí*, *lupí* etc.— evoluciona en la seva valoració, mentre que el morabatí mercader no varia. Això fa evident que ens trobem davant d'una moneda de compte.

Un cas similar el trobarem amb els florins. Recordem que al segle XV l'equivalència d'aquesta unitat monetària d'or fou elevada, respecte al diner de billó, de la seva avaluació tradicional d'onze sous a tretze sous. A partir d'aquest moment els documents comencen a parlar-nos de «florins corrents» i de «florins d'or». Les avaluacions ens indiquen clarament que quan es parla de florins d'or a 13 sous es refereix a moneda de florins efectiva i, per tant, d'or. En

77. BOTET, I, p. 66, segons CAMPILLO, ap. XXIII.

78. *Ibid.*, I, p. 66, segons CAMPILLO, p. 333-4.

79. BOTET, I, p. 33, segons A. COLSON, *Recherches sur les monnaies qui ont eu cours en Roussillon*, Perpinyà, 1854, p. 33.

80. ACA, Alfons I, perg. núm. 65, *vid.* també MONSALVATJE, *Noticias...*, XV, doc. 2244, p. 376-377.

81. 1148, BOTET, I, p. 92, amb referència al *Cartoral de Carlemany*, f. 337-338, i també p. 66, amb referència a la mateixa font, f. 117-118 i 138-139. 1149, BOTET, I, p. 66, amb referència del *Cartoral de Carlemany*, f. 138-139. 1156, BOTET, I, p. 128, amb referència a A. COLSON, *Recherches...*, p. 33. 1159, BOTET, I, p. 66, amb referència a MONSALVATJE, *Colección diplomática de Besalú...*, doc. 505 i 579.

canvi, el florí anomenat «corrent» és una unitat de compte que expressa la reunió d'11 sous de diners, consolidada per la consuetudinària valoració del florí a onze sous.⁸²

Sembla, doncs, que es produeix un fenomen similar amb el morabatí i que el morabatí mercader ha d'ésser la unitat de compte que consolida el concepte de 5 sous de diners, avaluació en la qual el morabatí devia mantenir-se durant un llarg període. Aquest espai de temps devia estendre's des de final del segle XI (1083) —quan trobem les primeres notícies de la seva circulació als comtats catalans— fins al 1127, en què la desviació d'aquesta valoració a 5 sous 4 diners, encara que petita, ocasiona l'explicitació documental. El 1141 trobem ja esmentats els morabatins mercaders, la qual cosa indica que abans d'aquesta data el morabatí d'or efectiu ha començat a desviar-se de la valoració a 5 sous de manera prou significativa. A partir del 1156, disposem ja d'una plena confirmació documental d'aquest fet, ja que d'aleshores endavant trobarem el morabatí avaluat a 6 sous, 6 sous 6 diners, etc.

Una sèrie d'equivalències fan pensar que el diner amb un lliri a l'anvers —encara que possiblement immobilitzat tipològicament des del coregnat de Ramon Berenguer II i Berenguer Ramon II fins als temps de Ramon Berenguer IV— degué experimentar algunes variacions pel que fa a la seva llei. Anem ara a calcular el contingut d'argent del diner a partir de l'equivalència del 1127, aplicant un canvi 1/7 or-plata. Així tenim:

$$\begin{aligned} 3,857 \text{ g del morabatí} \times 7 \text{ (canvi)} &= 26,99 \text{ g.} \\ 26,99 \text{ g: } 64 \text{ diners} &= 0,42 \text{ g d'argent del diner.} \end{aligned}$$

A una llei de cinc diners, ens donaria el següent pes per al diner:

$$\frac{0,42 \text{ g} \times 12}{5} = 1,008 \text{ g, pes total del diner}$$

Aquest pes per al diner del lliri només el trobem en els que hem atribuït al coregnat (1076-1096). D'altra banda, hem aplicat un canvi or-plata 1/7 que és adient per al segle XI, però que no ho és tant pel XII. Tot fa pensar, però, que la millora del valor intrínsec del diner degué produir-se en iniciar-se les emissions del lliri, és a dir, en el coregnat. Una altra equivalència reforça la hipòtesi d'aquesta reforma en aquest moment. Es tracta de la de l'any 1084 que ens informa que 200 sous de diners (*ad numerum que bene convalent*) valen 60 sous de plata pura de pes.⁸³ El diner de plata pura seria $324/12 \times 20 = 1,35$ g. El diner pagat «*ad numerum*», és a dir, en moneda efectiva corrent, tindria, de plata fina:

$$1,35 \text{ g} \times 3/10 \times 12/11,5 = 0,422 \text{ g}$$

Veiem que aquesta xifra coincideix amb l'obtinguda per al diner reformat, molt pròxim al valor de cinc sous el morabatí.

Aquest diner del coregnat devia mantenir la seva llei, però devia perdre pes progressivament. Semblen corroborar-ho dues equivalències de l'any 1128⁸⁴ que indiquen el següent:

82. M. CRUSAFONT I SABATER, «El florín de Enrique IV de Castilla como soberano de Catalunya», *Numisma*, 165-167, 1980, p. 287-302.

83. L. A., I, f. 87.

84. *Liber feudorum maior*, doc. 764 i doc. 523.

- 1) 400 sous de Melguelh = 7 lliures d'argent.
- 2) 1 sou de Barcelona = 1 sou i 3 diners de Melguelh.

De la primera, podem calcular:

$$\frac{7 \times 324}{12 \times 400} = 0,4725 \text{ g d'argent del diner de Melguelh.}$$

De la segona, podem calcular-ne l'argent del diner barceloní:

$$\frac{12 \times 0,4725 \text{ g}}{15} = 0,378 \text{ g d'argent del diner de Barcelona.}$$

A cinc diners de llei obtenim un pes del diner de Barcelona de 0,90 g. Això concorda amb els pesos dels diners del lliri més tardans, els quals són més lleugers.

En resum, podem dir que tenim un diner d'argent de Ramon Berenguer I d'uns 0,31 g, que passa a un contingut de plata d'uns 0,42 g en temps del coregnat i que va minvant progressivament, fins arribar al diner de quatern d'Alfons I.

CÀLCUL DELS VOLUMS DE MONEDA ENCUNYADA EN ALGUNES EMISSIONS BARCELONINES

Per a suplir el buit de dades que sovint presenta la documentació escrita sobre el nombre de monedes emeses en determinat període, la recerca numismàtica ha desenvolupat avui una metodologia per aproximar-se a la quantificació dels volums de monedes produïdes. Aquest mètode es basa en la comptabilització dels encunyats diferents —que podem identificar a través de les monedes que ens han arribat— i en l'aplicació de càlculs estadístics, més o menys complexos, que ens permetin estimar el nombre més probable d'encunyats que intervingueren en l'emissió. Per a poder dur a terme aquests càlculs és, però, imprescindible superar un nombre mínim de dades. Com més abundosa sigui la informació i com més superi aquests mínims més precisos i fiables seran els resultats.

En el cas de la moneda dels comtats catalans, poques vegades podrem arribar a assolir les xifres mínimes de partença, malgrat haver realitzat l'esforç de recollir, amb ànim d'exhaustivitat, l'existència actual dels exemplars i haver realitzat la tasca prèvia d'identificació dels encunyats, com es pot comprovar al corpus que publiquem en aquesta mateixa obra. L'impediment per a obtenir unes dades mínimes ha estat, en general, la relativa escassetat de la moneda d'aquest període. Tot i així hem aconseguit reunir un nombre suficient de dades per fer els càlculs en el cas dels diners de Berenguer Ramon I, basant-nos en la troballa d'Òrrius; en el dels mancuses bilingües, i en el dels mancuses de 10 l'unça, per bé que en aquest darrer cas en condicions menys favorables. En apartats successius donarem i comentarem aquests resultats.

La documentació escrita pot donar també dades aclaridores sobre les produccions monetàries. Aquest tipus d'informacions —que són relativament assolibles en l'època moderna i sobretot en la contemporània— són pràcticament inexistentes en èpoques més reculades. Tot i així, pot sorgir de manera prou excepcional algun document que, per via més o menys indirecta, ens ofereixi alguna clarícia. Aquest és el cas del contracte que per a l'emissió de moneda d'argent signà Ramon Berenguer I l'any 1056, i que també comentarem.

Volum d'emissió dels diners de Barcelona de Berenguer Ramon I

El grup de monedes és coherent, com mostra l'estudi estadístic dels seus pesos i altres apreciacions històriques i numismàtiques analitzades a la monografia que dedicàrem a aquests diners amb motiu de la seva descoberta a Òrrius, l'any 1981. Aquesta coherència fa que puguem intentar l'estudi del nombre més probable d'encunys que intervingueren en l'emissió i, en conseqüència, deduir-ne el volum de producció.

Prèviament cal fer una agrupació per encunys, que ha resultat molt difícil pel precari estat de les peces i els dubtes d'identificació que es deriven de la presència de moltes monedes incompletes, desgastades, amb llegendes esborrades o fins i tot incuses, és a dir, que només presenten l'empremta d'una de les cares, probablement a causa del total esclafament d'un dels encunys. Aquesta suma de dificultats ens ha decidit a aplicar la nostra anàlisi exclusivament a la cara de l'anvers, que és la que presenta elements més abundosos per a la identificació dels encunys. Malgrat tot, ens hem vist obligats a descartar un nombrós conjunt de peces que no oferien garanties d'identificació. Així, el conjunt estudiat és de 124 monedes, encara suficient per a l'estudi que ens proposem. Al corpus hem agrupat les peces seguint els grups d'encunys.

Els resultats de l'agrupació són els següents:

a) Efigie a la dreta: 8/2/3/6/1/2/2/1/2/1/10/1/4/2/5/1/2/2/2/7/2/1/1/1/2/1/2/3

Exemplars: 77 Encunys: 28

b) Efigie a l'esquerra: 1/20/2/1/1/6/2/2/1/6/1/1/1/1/1

Exemplars: 47 Encunys: 15

En total tenim, doncs, 124 peces repartides en 43 encunys.

Aplicant el mètode de G. F. Carter, obtenim:

	<i>C</i>	ΔK	$\Delta K/C$	<i>C/D</i>	<i>D</i>
1	77	28	0,364	2,25	34,22
2	47	15	0,319	2,67	17,60
3	124	43	0,347	2,40	51,67

Aplicant els mètodes de Carcassone i de Mora Mas tenim:

	<i>Carcassone</i>	<i>Mora Mas</i>
1	30	$d_1 = 18/d_2 = 14$ 28
2	16	$d_3 = 2/d_4 = 1$ 41
3	46	$d_5 = 1/d_6 = 3$ 66
		$d_7 = 1/d_8 = 1$
		$d_{10} = 1/d_{20} = 1$

Arribem, doncs, pels diferents mètodes, a un nombre més probable d'encunys d'anvers que es mou entre 46 i 66. Prenent la xifra de 50 mirem d'estimar el volum de l'emissió. Precisarem que els mètodes anteriors es consideren fiables amb un valor mínim de 3 en la relació peces/encunys, i que en el nostre cas el valor obtingut és de 3,046.

El punt més conflictiu d'aquest càlcul és el coeficient de producció que s'ha d'aplicar per encuny. Suchodolski⁸⁵ dona la xifra de 8.000 peces per al s. XI, però en el nostre cas cal rebaixar-la

85. S. SUCHODOLSKI, *Menictwo Polskiew XI i XII wieku*, Varsòvia, 1973, p. 145.

substancialment vist el poquíssim gruix de les peces. Aquest factor determina una ràpida destrucció dels encunys, com ens ho evidencien la manca de peces amb contorns ben definits, lletres ben marcades, etc. També abunden les àrees llises per esclafament, les fissures (que, d'altra banda, han resultat molt útils per a identificar alguns encunys) i les peces incuses per pèrdua total de relleu d'un dels encunys. Aquest darrer defecte ens dóna predominantment monedes incuses amb presència de la creu i només rastres de l'efígie, la qual cosa ens evidencia que l'encuny més castigat (que sol ésser el mòbil) era el que duia gravada l'efígie. En conseqüència, l'estudi d'encunys d'anvers és precisament el més representatiu quant a l'estimació de la producció.

En el nostre cas concret creiem que una estimació de 4.000 peces/encuny pot representar una xifra més real. Això ens dóna un volum de l'emissió de 200.000 diners de la creu. És una xifra d'emissió realment reduïda, que ajuda a explicar el desconeixement que fins ara hem tingut d'aquest tipus monetari. Pensem que d'una moneda avui relativament poc abundant, com ho és per exemple el diner de doblenc de Jaume I, ens és documentada una emissió de 2.000.000 de peces.

Càlcul del volum d'emissió dels mancusos de Barcelona

Pel que fa als mancusos de Barcelona, l'estat actual de l'evidència numismàtica ens permet fer càlculs amb prou fiabilitat per al darrer tipus, el del mancús bilingüe de 14 l'unça. També podrem fer-ne per als mancusos de 10 l'unça, encara que seran molt menys segurs, i no en podrem fer per als primers mancusos de 7 l'unça.

Observem que en el cas dels mancusos bilingües el nombre de monedes conegudes és molt alt en relació amb el nombre d'encunys diferents detectats. En aquest tipus de càlculs es considera que les dades són molt fiables quan l'índex entre aquests valors supera el nombre 3, i millor el 4. Nosaltres tenim un índex 3 per a una de les cares i un índex 4,2 per a l'altra. Aplicant el mètode de Good obtindrem que el nombre més probable d'encunys és de 7, i aplicant la producció per encuny de 8.000, estimada per Suchodolsky, tindrem una producció de 56.000 peces de mancús de 14, és a dir, 28.000 mancusos de 7.

Calculant l'interval de confiança, veurem que amb un 95 % de probabilitat el nombre d'encunys es mou entre 5 i 15. Les produccions mínimes i màximes serien, per tant, les següents:

- 40.000 mancusos de 14 l'unça, en el cas de 5 encunys.
- 120.000 mancusos de 14 l'unça, en el cas de 15 encunys.

Pel que fa als mancusos de Barcelona de 10 per unça, l'aproximació a la realitat dels volums d'emissió que ens permet l'evidència numismàtica és molt més imperfecta, ja que hem de partir d'un índex 1,3. En aquest cas sabem, ja d'entrada, que els càlculs tenen una gran imprecisió. A les primeres conclusions de l'estudi de la moneda comtal, presentades i publicades l'any 1979 al I Symposium Numismàtic de Barcelona, dèiem que el nombre d'encunys podia trobar-se entre els 52 i els 95. Ho fèiem sobre la base de 32 peces i aplicant el mètode de Mora Mas.

Avui, tot i haver aplegat més peces, 43, no hem millorat l'índex perquè se'ns ha incrementat també el nombre d'encunys en la mateixa proporció. Aplicant el mètode de Good, obtindríem un nombre d'encunys més probable de 204. Ara bé, aquesta xifra es situa entre dues altres xifres extremes que expressen ben clarament la imprecisió del nostre coneixement; aquestes van des d'una mínima de 104 a una màxima de 4.222. Tenint present que, segons els darrers estu-

dis, hom ha arribat a la conclusió d'una desviació sistemàtica a la baixa del mètode de Mora Mas, potser serà una mesura adient superar la seva xifra màxima, i prendre l'extrem inferior obtingut del càlcul pel mètode de Good, és a dir, un total de 104 encunys. Això ens donaria una producció de 832.000 mancusos de 10 (582.400 de 7 per unça), xifra que hem de considerar pessimista, ja que la mostra disponible resulta encara petita.

D'altra banda, cal dir que les dades obtingudes a través de l'estimació per comptabilització dels encunys i les obtingudes a través dels pagaments documentats mostren una bona concordança, tal com vàrem exposar més detingudament al nostre llibre, tantes vegades citat, *Del mancús a la dobla. Or i paries d'Hispania*, 1993, p. 56-63.

Aproximació al càlcul del volum de l'emissió de diners del contracte del 1056

Una anàlisi detinguda dels tres contractes d'encunyació signats per Ramon Berenguer I —i especialment el primer— podrà donar-nos alguna clarícia en aquest sentit. En resumirem primer els continguts.⁸⁶

El primer contracte és del 1056 i és l'arrendament de l'encunyació de la moneda d'argent a Marcús i a Bonfill Fredal per dos anys. Per això hauran de donar al comte i a la comtessa 10 cafissos de forment a raó de sis sesters per mes. Pel que fa a la moneda, l'hauran de fabricar de manera que de cada sou de plata fina de pes en surtin dos sous de diners amonedats i de cada diner, quatre malles.

El segon contracte és una renovació d'aquest darrer i, malgrat que no porta data, es dedueix que degué fer-se el 1058, expirats els dos anys del primer, com assenyala ja Botet. Es tracta d'una concessió similar feta als mateixos beneficiaris. S'hi fan constar, però, unes noves condicions. Els arrendataris cobraran tan sols un 4 % en els 100 primers sous que el comte faci encunyar i el 8 % en l'altra plata que porti a la seca. També hauran de donar 5 cafissos de blat al comte.

El tercer contracte és del 1066, es fa per cinc anys i és a favor de Berenguer Adroer, Bonfill Fredal i David, jueu. Aquests es comprometen a lliurar 5 cafissos de blat l'any i a encunyar, lliure de despeses, tota la plata que el comte els porti per amonedar.

Es tracta d'analitzar el benefici que rep el comte per a deduir-ne la quantitat de diners que calia encunyar per a cobrir almenys aquest guany i les despeses que origina la mateixa fabricació.

Per a fer-ho caldrà, en primer lloc, fer-nos una idea de quina era la capacitat del cafís, però sobretot obtenir alguna dada que ens permeti aproximar-nos al seu preu a l'època. Segons les dades disponibles, tot fa pensar que el cafís català devia tenir una capacitat propera als 200 litres.⁸⁷ Pel que fa al preu, els historiadors saben prou que no és gens fàcil obtenir dades precises

86. Vegeu-ne les referències i els registres al nostre apèndix documental, doc. núm. 5, 6 i 7.

87. No és fàcil saber amb certesa l'equivalència en les unitats actuals de les mesures de capacitat, ja que les mesures anteriors a l'adopció del sistema mètric decimal eren variables d'un lloc a l'altre. Si prenem les dades que ens dona S. LLENÇA DE GELSEN («Breve historia de las medidas superficiales agrarias de la antigüedad y estudio particular de aquellas cuyo uso es tradicional en Cataluña», *Anales de la Escuela de Peritos Agrícolas y Especialidades Agropecuarias*, Barcelona, 1951, p. 94-95), veurem que en els llocs on aquesta mesura degué perviure més llargament i s'ha conservat el record, el seu valor oscil·la entre els 179,36 litres i els 249,30 litres. Tot això fa evident que el cafís medieval català degué ésser ben diferent del castellà, de 666,02 litres. Cal descartar, doncs, la idea que fos igual o similar, suggerida per BOTET, I, p. 36.

en temps tan reculats i, també, que estan sotmeses a oscil·lacions importants, sobretot quan es tracta de productes agraris. El nostre buidat sistemàtic de repertoris documentals ens ha permès obtenir els preus següents:

- 1063: es pagaren 100 mancusos per 3 cafissos de blat (CSCugat, 633).
- 1066: es pagaren 30 mancusos per 3 cafissos de vi (CSCugat, 652).
- 1199: un cafís de blat es pagava a 40 sous, que reduïts a mancusos de 10 per unça, que són els que corrien el 1063 i el 1066, equivaldrien a 8 mancusos (C. Poblet, 155, ed. del 1938).

És cert que la xifra que ens dóna el document del 1063 pot ésser cojunturalment elevada, però també ho és que el blat era a l'època un producte de luxe. Era, pràcticament, exclusiu de les classes més elevades i el consum habitual de cereals era a base d'ordi, sègol i civada. El vi, en canvi, era de consum més generalitzat i representava una aportació de calories en una dieta més aviat pobra.⁸⁸

Si prenem la xifra que dóna el document del 1063 —el més acostat que hem trobat al contracte del 1056— tenim que 10 cafissos de blat valdrien 333 mancusos. Sabem, pel contracte del 1058, que els arrendataris es comprometen a encunyar 100 sous per als comtes només amb un 4 % de recàrrec i la resta, amb un sobrepreu del 8 %. Això fa pensar que el 4 % pot correspondre al que serien les despeses d'encunyació. Sembla, per tant, que el benefici dels arrendataris de l'encunyació seria almenys l'altre 4 % fins arribar al 8 %. D'aquí n'hauria de sortir encara la quantitat necessària per a pagar el blat degut al comte i a la comtesa per l'arrendament. Tenint present que el cafís de blat es pagava, l'any 1063, a 33 mancusos, els 10 cafissos de blat que preveu el primer contracte valdrien 333 mancusos. Una xifra que, com hem dit, sembla conjunturalment alta quan comprovem que el preu del vi era proporcionalment força menys elevat i que el preu del blat era substancialment més baix el 1199.

Per a corregir aquesta probable desviació del preu del blat el 1063, hi aplicarem la reducció d'un terç. És a dir, considerarem que el preu dels 10 cafissos fos de 222 mancusos. Ara bé, si el benefici dels arrendataris és del 4 % i d'aquí han de pagar-se encara el 222 mancusos en blat al comte, per tal de no perdre diners resulta que un 4 % de l'encunyació ha de pujar ja a l'equivalent d'aquesta xifra de 222 mancusos. En conseqüència, resulta que el total de l'emissió seria almenys de 5.550 mancusos.

Aquesta xifra de mancusos s'ha de reduir ara a sous partint de la base que el 1063 el mancús de referència era de 10 a l'unça. Si tenim present que l'unça d'or equival a 50 sous, 5.550 mancusos són 27.775 sous. Hom podria suposar que l'emissió fos encara més alta, ja que d'aquesta manera, a més de cobrir les despeses de fabricació i els drets del comte, restaria encara un marge per al benefici dels arrendataris. En qualsevol cas, el resultat que obtenim expressa la quantitat mínima que varen haver d'emetre per tal de no perdre-hi diners.

Si suposem que la talla dels diners encunyats fos de 40 sous el marc, podríem calcular el nombre de marscs que intervingueren en l'emissió, de la manera següent:

$$\frac{27.775 \text{ sous} \times 12 \text{ diners}}{40 \text{ sous} \times 12 \text{ diners}} = 694,4 \text{ marscs de pasta}$$

88. F. BRAUDEL, *Civilisation matérielle et capitalisme XV-XVIII siècles*, París, 1967, p. 105. Sobre alimentació, vegeu també P. BERTRAN ROIGE, «El menjador de l'Almoina de la Catedral de Lleida», *Iberda*, vol. xi, 1979, p. 89-124.

Si pensem que la lliga era del 50 % de plata, tindríem que els marcs de plata fina serien 347,2. Aquesta xifra sembla prou enraonada si recordem que en temps de Berenguer Ramon I suposem, basant-nos en els càlculs estadístics dels encunys, una emissió de 200.000 diners, que representa 300 marcs de plata. Recordem també que la primera emissió amb xifres documentades, el doblenc de Jaume I, ens parla de 2.000 marcs de plata, quantitat certament més elevada, però que està en consonància amb l'evidència relativa d'aquests diners.⁸⁹

CIRCULACIÓ MONETÀRIA AL COMTAT DE BARCELONA

Les fonts

Barcelona és, sens cap mena de dubte, el comtat que des de l'inici sobresurt entre els altres en molts aspectes. La documentació disponible per a Barcelona és, també, molt més abundant. Les principals fonts d'informació per a la confecció de la mostra d'esments amb què treballarem ha estat en primer lloc el *Libri antiquitatum*⁹⁰ de la seu de Barcelona, que ens ha fornit una quantitat importantíssima de dades; n'hem fet el despull fins a la fi del temps de Ramon Berenguer IV. Per a una primera època ha estat útil el recull de l'Arxiu Comtal, publicat per Udina, i altres pergamins que conserva l'Arxiu de la Corona d'Aragó.⁹¹ El *Liber feudorum*⁹² és una altra peça cabdal. El *Cartulari de Sant Cugat del Vallès*⁹³ ha aportat un nombre molt considerable d'esments, mentre que el de Poblet⁹⁴ i el *Llibre Blanc de Santes Creus*⁹⁵ ens han donat informacions sobre aquells territoris conquerits més tardanament i que coneixem per Catalunya Nova. També hem incorporat algunes dades del *Cartoral de Carlemany* de Girona⁹⁶ i del *Diplomatari de Vic*⁹⁷ que feien referència al comtat de Barcelona i algunes dades de l'obra *Marca Hispanica*.⁹⁸ En total disposem d'una mostra d'uns mil set-cents trenta esments entre l'any 889 i el 1250, encara que treballarem amb els esments a partir del 900.

L'altra font de dades de cara a l'estudi de la circulació és el de les troballes que hem recollit i cartografiat. En el cas de Barcelona, hem aplegat 31 troballes que inclouen les de peces de transició carolíngia, batudes a Barcelona, i tresors tan importants de moneda del comtat com el d'Òrrius —que ens donà a conèixer els diners de Berenguer Ramon I i altres novetats de la sèrie gironina— i el de la Mare de Déu del Coll, que contenia 17.000 diners del tipus del lliiri. El

89. M. CRUSAFONT I SABATER, *Numismática de la corona catalano-aragonesa medieval*, Madrid, 1982, p. 83.

90. *Libri antiquitatum* (cartulari de la Seu de Barcelona).

91. F. UDINA MARTORELL, *El Archivo Condal de Barcelona en los siglos IX-X. Estudio crítico de sus fondos*, Barcelona, 1951.

92. *Liber feudorum maior*, editat per F. Miquel Rosell, Barcelona, 1945, 2 vol.

93. *Cartulario de Sant Cugat del Vallés*, editat per J. Rius, Barcelona, 1955-1958, 3 vol.

94. *Cartulari de Poblet*, transcripció de J. Pons i Marquès, Barcelona, 1938.

95. El «*Llibre Blanc de Santes Creus*», edició de F. Udina Martorell, Barcelona, 1947.

96. J. BOTET I SISÓ, *El cartoral de Carles Many. Índex cronològic de la cúria eclesiàstica de Gerona anomenat de Carlo Magno*, Barcelona, 1905-1909, editat recentment per J. M. MARQUÈS, *Cartoral dit de Carlemany, del bisbe de Girona (s. IX-XIV)*, Barcelona, 1993.

97. *Diplomatari de Vic*, edició d'E. Junyent, Vic, 1980, 3 fasc.

98. P. DE MARCA, *Marca Hispanica*, París, 1688.

repertori inclou, naturalment, les descobertes de mancusos amb l'evidència de tresors tan emblemàtics com l'efectuat a Òdena, entre altres. Cal destacar, també, la presència força significativa de diners de Barcelona fora dels límits del seu comtat.

Pagaments en moneda i pagaments en espècie

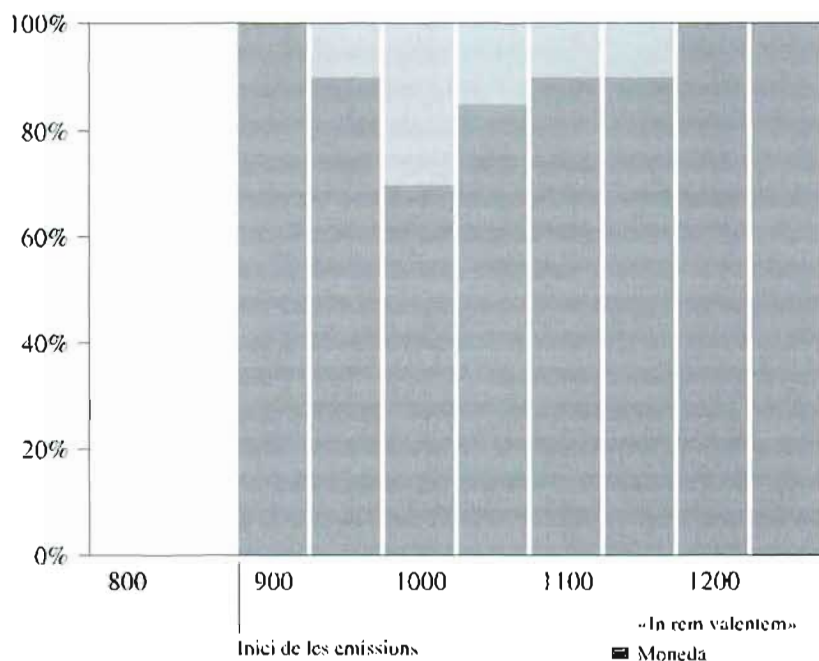
El comtat de Barcelona gaudeix al llarg de tot el període estudiat d'un elevat grau de monetització, segons ens mostra l'anàlisi del nombre de pagaments efectuats en moneda i el nombre dels realitzats *in rem valentem* o bé en espècie. Les dues gràfiques que hem confeccionat amb aquestes dades, una per dècades i l'altra per mitjos segles, ens permetran resumir-ho i visualitzar-ho (vegeu gràfics 1 i 2). Durant el segle X, la monetització és gairebé completa, ja que ens movem en nivells del 100 %, per a la primera meitat de segle, i del 93 %, per a la segona. És cert que el percentatge primer admetria alguna matisació, ja que es deriva d'una mostra més aviat escassa de 14 pagaments, mentre que el de la segona meitat de segle parteix d'una mostra molt representativa de 196 pagaments en què només 13 són en espècie. Tot plegat no deixa, però, de conformar la visió d'un comtat molt monetitzat on menys d'un 10 % de les transaccions documentades deixen d'efectuar-se en moneda.

El fet que no es detecti a Barcelona una ruptura —o bé el buit d'informació que solem tenir en altres comtats— entre les darreres emissions carolíngies conegudes i l'aparició d'un numerari episcopal o comtal més o menys autòcton, ajuda a justificar aquesta panoràmica d'una monetització plena. Serien, doncs, les pròpies emissions barcelonines d'imitació carolíngia —iniciades segurament arran de la donació de Carles el Calb del benefici de la moneda al bisbe Frodoí i que degueren allargar-se al segle X— les que degueren suplir, almenys en bona part, el numerari del circulat en efectiu que detectem. És cert que hi ha encara interrogants per resoldre sobre la durada, dintre del segle X, d'aquestes emissions, que poden enllaçar amb les que començarien a fer-se en emparar-se els comtes del control de la moneda barcelonina. Un fet que podem situar abans del 912, quan el comte Sunyer, en l'execució del testament del seu pare, dóna el benefici de la moneda de Vic al seu bisbe. No poden tampoc descartar-se aportacions de numerari ultrapirinenc de les quals tenim constància a través d'algunes troballes.⁹⁹

Seguint el comentari de la nostra gràfica, veiem que en el període 1001-1050 els pagaments en moneda han baixat fins a representar un 74 % i que s'experimenta una certa recuperació a un 86 % entre el 1051 i el 1100. Aquesta davallada dels pagaments en moneda durant el segle XI —que trobem igualment en altres comtats— es produeix en el de Barcelona malgrat haver-hi hagut una continuada fabricació de diners i malgrat la circulació abundant de moneda d'or que hi regis-

99. Tot i que la majoria de troballes són del segle IX, en tenim també de molt a final d'aquest segle (M. CRUSAFONT I SABATER, «Consecuencias de dos hallazgos de monedas catalano-carolingias de transición», *Mélanges offerts au Dr. J. B. Colbert de Beaulieu*, París, 1987, p. 227-234) i també del segle X. Aquesta darrera correspondrà a un tresor anomenat de Perpinyà que, malgrat haver estat classificat com del segle IX, segons el professor Grierson correspondria a principi del segle X, per la presència en el conjunt de diner de Narbona i de Pavia. Per a un recull sistemàtic, cartografia i interpretació de les troballes d'aquest període, A. M. BALAGUER, «Troballes de moneda carolíngia a l'àmbit peninsular», *Acta Numismàtica*, vol. 17-18, 1987-1988, p. 317-330.

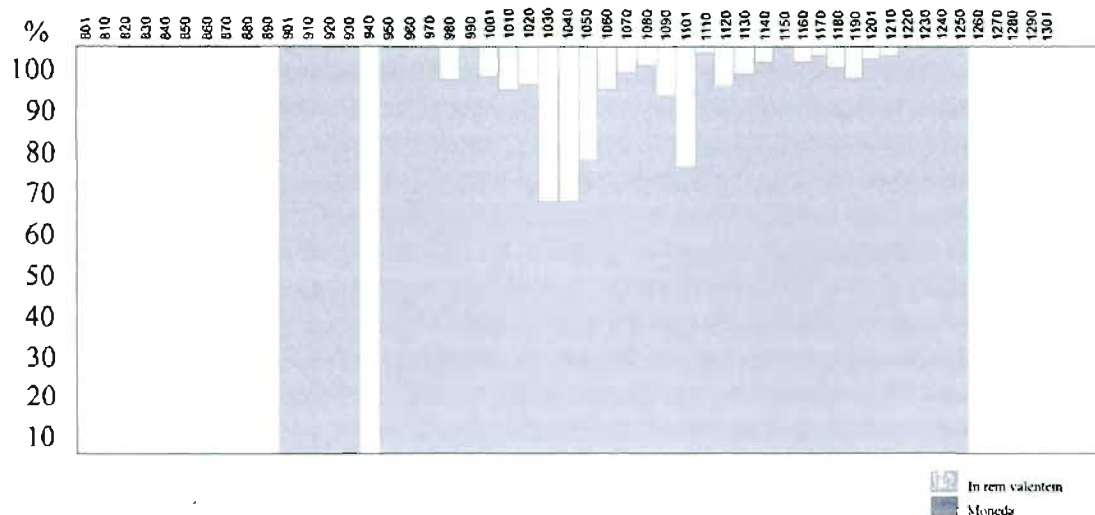
trem, ja sigui de mancusos d'origen àrab o de les mateixes produccions barcelonines. L'increment del nombre de les transaccions i de les quantitats de diners que s'hi despenen ha portat Bonnassie¹⁰⁰ a concloure que al comtat de Barcelona —de fet, el que l'autor analitza— s'hi produeix en aquest segle XI un veritable relançament econòmic. Davant el fet evident que això coincideix amb un retrocés dels pagaments en moneda, ens plantejem la hipòtesi que siguem davant d'un excés de demanadissa de numerari en relació amb les capacitats de producció i de captació de moneda. No ens trobaríem, per tant, en una etapa de regressió, sinó que estaríem sota els efectes d'una acceleració molt ràpida de les transaccions. Aquest fet, i no una contracció econòmica amb un retrocés a l'economia natural, com podria mal interpretar-se, seria el desencadenant de l'aparició d'una proporció relativament elevada de transaccions saldades *in rem valentem*, al llarg del segle XI. Realment, semblaria desencaminat considerar-ho altrament quan sabem que és aquest segle el de màxima presència de moneda d'or en els pagaments, no sols a Barcelona, sinó també a la resta de comtats. G. Feliu¹⁰¹ detectà un increment dels pagaments *in rem valentem* a finals del s. X, que no atribueix a una davallada de to en l'economia barcelonina, sinó a les repercussions de la destrucció d'al-Mansur (985). Més endavant l'autor ha de reconèixer, però, que des del 991 les ferides de la destrucció han cicatritzat i troba indicis d'una prosperitat que no li permeten explicar-se la presència d'operacions no saldades en moneda després del 995. Nosaltres després d'observar tota l'evolució del segle XI, hem d'interpretar-ho, clarament, com una manca de numerari, originada per una acceleració del ritme i del nivell dels intercanvis.

Gràfica 1. Evolució percentual dels pagaments en moneda i en espècie avaluada (*in rem valentem*) per períodes de 50 anys. Barcelona

100. P. BONNASSIE, *op. cit.* Vegeu especialment el capítol VI. «L'accélération des échanges», p. 363-430.

101. G. FELIU MONTFORT. «Las ventas con pago en moneda en el condado de Barcelona hasta el año 1010». *Cuadernos de Historia Económica de Cataluña*, 1971, p. 37.

Gràfica 2. Desglossament de la gràfica anterior per dècades. Barcelona.

Presència de moneda d'or

És evident que el comtat de Barcelona és el que registra una presència més elevada de moneda en el seu circulant, a llarga distància de la que trobarem per a la resta de comtats catalans. Un punt en el qual estan d'acord tots els autors és que una de les bases del desenvolupament barceloní ha estat la seva capacitat per a captar l'or andalusí. Aquesta realitat, entrevista o demostrada de manera parcial per altres treballs, creiem que es fa ben palesa en les anàlisis que presentem.

Comentarem ara el gràfic 3, elaborat amb els percentatges que representen els pagaments efectuats en moneda d'or respecte al total de pagaments efectuats durant el període 971-1250. Seguint el fil de la seva evidència, anirem introduint en els nostres comentaris el que ens mostren altres aspectes de l'anàlisi de la circulació de l'or a Barcelona, com ara el que reflectim a la gràfica 4.

Els primers pagaments que trobem es situen a la dècada del 971-980, es refereixen a mancusos iafaris, és a dir, clarament a moneda andalusina, i representen només un 6 % del total de pagaments efectuats en aquests anys. En el període següent, 981-990, la presència d'or ha pujat a un 9 %, ja que de 91 pagaments 8 es salden en moneda d'or. El salt espectacular es produirà en acostar-nos a l'any 1000, quan tindrem un 49 % de pagaments realitzats en moneda d'or. És a dir, que de 96 pagaments, 47 es salden en divisa àuria. A partir d'aquí, s'observa una continuada tendència a l'alça —veiem que en les dues dècades següents estem ja a un 61 % i a un 68 %— i malgrat el lleuger retrocés puntual a un 51 % en la dècada 1021-1030, la presència d'or continua augmentant. Així, a mitjan segle (1051-1060), estem a nivells del 80 %, i les dues dècades següents marcaran el punt culminant del predomini d'aquest circulant.

Si ens fem ara la pregunta de quines devien ésser les espècies monetàries que conformaven aquest circulant auri, podem trobar la resposta a la gràfica 4. Aquí veurem que, abans del 1021-1030, es tracta de mancusos àrabs: tot i que els esments de mancusos de Barcelona han fet la seva aparició en aquesta dècada, no es fan més freqüents fins a la següent (1031-1040). Aquests són ja la divisa majoritària, amb més d'un 70 %, entre el 1041 i el 1050, i durant les

tres dècades següents (1051-1080) haurà arribat el moment àlgid del mancús barceloní, i podem veure com el 100 % dels pagaments que especifiquen la divisa àuria amb què es realitzen són de moneda de Barcelona.

Si encarem ara les dades que ens donen l'una i l'altra gràfica veurem que tenim una clara correspondència entre el període culminant de la circulació de la moneda àuria (gràfica 3) i el domini abassegador del mancús barceloní com a divisa àuria, dintre d'aquest circulant (gràfica 4). Cal dir també que aquest fenomen no és pas fortuït, sinó que ha de respondre a uns ingressos auris del comtat els quals, versemblantment, han de procedir d'al-Àndalus. Si examinem ara el nombre de notícies sobre paries que ens dóna la documentació comtal barcelonina (gràfic 6), veurem que ens trobem també en el zenit de les actuacions i de les iniciatives per part del comtat de Barcelona i dels seus aliats en el cobrament de tributs o paries exigits als reialmes musulmans veïns.¹⁰² Hi ha, per tant, una clara correspondència entre el màxim nombre d'informació sobre paries, l'augment dels pagaments saldats en or i el predomini gairebé exclusiu del mancús de Barcelona en el circulant. Aquests tres factors íntimament lligats es produeixen, com hem vist, entre el 1051 i el 1080.

Les troballes de mancusos de Barcelona, fetes fora i dintre del comtat, confirmen per via arqueològica la importància de la seva circulació. Així, tenim troballes a Barcelona mateix (mapa 2, núm. 7); a Òdena, situada a la marca d'Ausona (mapa 2, núm. 8), on apareix un important tresor; a Besalú (mapa 2, núm. 6); a Empúries (mapa 2, núm. 9); a Peralada (mapa 2, núm. 27); a Girona (mapa 2, núm. 28); al castell de Llordà, entre l'Urgell i el Pallars Jussà (mapa 2, núm. 10), i no hi ha dubte que l'arqueologia medieval, encara incipient, ens pot donar en el futur moltes dades en aquest sentit. Pel que fa a descobertes de mancusos andalusins, del segle X i principi de l'XI, en tenim una a Olèrdola (mapa 2, núm. 21), i una altra evidència arqueològica de la seva circulació la dóna el tresor d'Òdena, que contenia almenys un dinar hamudita (mapa 2, núm. 8).

Durant les dècades que van del 1081 al 1110 registrem una davallada important del percentatge de transaccions saldades en moneda d'or. Si mirem la gràfica 3, veurem que s'ha baixat a nivells del 65 %, 68 % i 61 % en aquestes tres dècades. En aquesta etapa apareix en el mercat una nova denominació monetària, l'or de València o de roals, (gràfica 4). Es tracta de les fraccions de dinar, en teoria quarts, d'or molt baix encunyades per diferents regnes de taifes, entre ells el de València. Un fet prou simptomàtic de l'exhauriment a què han arribat els estocs auris andalusins en aquest final del segle XI.

Al marge, però, d'aquests fets hi ha altres factors que poden haver fet minvar la captació de les paries musulmanes fins aleshores percebudes pels comtes de Barcelona. Es tractaria, d'una banda, de la interferència d'altres regnes cristians peninsulars en el seu cobrament¹⁰³ i, de l'al-

102. A. M. BALAGUER, *Del mancús a la dobla. Or i paries d'Hispania*, Barcelona, 1993.

103. Realment, fins a la intervenció de Ferran I de Castella (c. 1060) en els afers de les paries del reialme musulmà de Saragossa, aquestes havien estat captades bàsicament per Barcelona-Urgell i, de manera segurament molt puntual, per Cerdanya. Hi hagué intervencions d'Aragó i de Navarra, però sembla que els més beneficiats havien d'ésser els catalans (J. M. LACARRA, «Aspectos económicos de la sumisión de los reinos de taifas», a *Homenaje a J. Vicens Vives*, vol. 1, 1965, p. 225-227). Ara bé, a partir d'aquesta data hi intervé Castella, i al mateix temps Aragó i Navarra intensifiquen també les seves intervencions. Això, unit al progressiu exhauriment dels regnes de taifes, repercutirà negativament en les entrades d'or que per aquest conducte ingressaven els comtats catalans. Així veiem com, el 1067, Sanç II de Castella exigeix tributs al rei de Saragossa després d'haver assetjat la ciutat i havent-hi, en-

tra, de les intervencions militars dels almoràvits nord-africans en auxili dels reialmes andalusins, les quals es produeixen a partir del 1086.

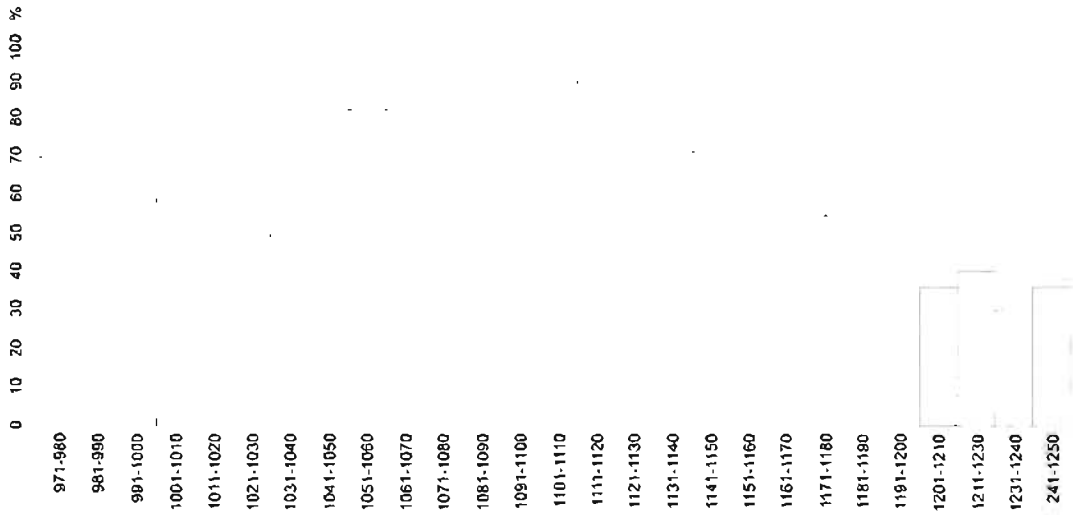
Encarant novament l'evidència de notícies sobre paries de la documentació barcelonina, el nombre de pagaments saldats en moneda i la presència del mancús barceloní (gràfics 6, 5 i 4 respectivament), però observant ara el període 1081-1110, veurem que la correlació entre els tres es reproduïx ara, però amb el signe a la baixa. És a dir, que les notícies de tributs minven, mentre augmenten les expedicions militars —síntoma de dificultats en els cobraments—, i la presència de moneda d'or als pagaments baixa, al mateix temps que el mancús de Barcelona deixa d'ésser l'única divisa àuria circulant.¹⁰⁴

Les troballes, per la seva banda, ens donen constància de la circulació a Barcelona dels quarts de dinar musulmans, coneguts com d'or de València o de roals per la documentació catalana, amb una descoberta feta a Barcelona mateix (mapa 2, núm. 25).

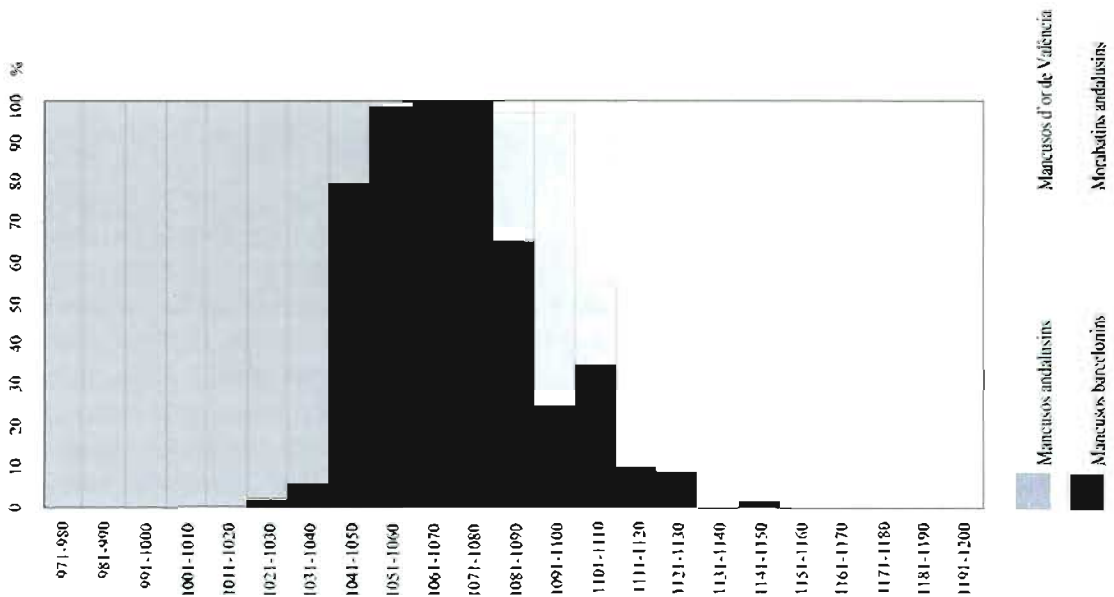
Si tornem ara a la gràfica 3, veurem que entre el 1111 i el 1140 els percentatges de presència de moneda d'or als pagaments es recuperen fins a nivells situats entorn del 90 %. Això coincideix amb el domini d'una nova divisa àuria, el morabatí almoràvit, el qual havia fet ja acte d'aparició en el circulant barceloní en les dues dècades que van del 1081 al 1110, en què assolí un nivell de presència en els pagaments del 50 %. Sembla que amb els almoràvits ha reprès el flux d'or africà a al-Àndalus, que s'havia establert en època califal i que, segons tots els indicis, s'havia amortit durant les taifes. Sigui com sigui, el fet és que el percentatge de pagaments efectuats en moneda d'or al comtat de Barcelona i a l'anomenada Catalunya Nova es manté per damunt del 70 % fins a la dècada del 1161-1170, i baixa fins a un 57 % a la següent (1171-

tre els cavallers del seu exèrcit, el que després seria conegut com el Cid (R. MENÉNDEZ PIDAL, *La España del Cid*, vol. 1, p. 147, i també, del mateix autor, *El Cid Campeador*, Madrid, 1950 (edició consultada, 1973, p. 28-30). El 1073 hi ha un nou contracte de paries entre Sanç de Peñalén i el rei de Saragossa, essent l'anterior contracte del 1069. El 1082, el Cid s'alia amb el rei musulmà de Saragossa contra el rei àrab de Lleida, al qual ajuden els catalans i els exigeix un tribut per a deixar el setge d'Almenara. El 1089, Berenguer Ramon II és derrotat pel Cid i ha de renunciar al protectorat i a les paries de Saragossa, però no a les de Tortosa. També Sanç Ramires, a partir del 1088-1089, participa del cobrament de les paries de Saragossa i, el 1091, el trobarem fent donació del delme del seu benefici a l'església de Castellar (A. M. BALAGUER, *Del mancús a la dobla...*). Si a tot això hi afegim encara que, el 1086, es produeix una primera intervenció dels almoràvits i que, entre el 1090 i el 1145, el seu domini sobre al-Àndalus és consolidat, hom es farà una idea de com pot haver variat la situació. Hi ha encara la intervenció d'Álvar Fáñez, al servei del rei musulmà de Toledo —el qual acabava d'ésser foragitat del seu reialme toledà per Alfons VI de Castella—, per a conquerir i sostenir el reialme valencià per a aquell sobirà musulmà. Realment, durant el període 1085-1086, Álvar Fáñez senyoreja les terres valencianes enfront dels intents d'al-Mundhir, rei de Dénia, Tortosa i Lleida per annexionar-se València amb l'ajut militar de Guerau Alemany, baró de Cervelló. La temptativa, però, no fou coronada per l'èxit. Alvar Fáñez, per la seva banda, ha de deixar València en produir-se la invasió almoràvit. A partir del 1087, València esdevé un protectorat a mans del Cid i això representarà un seriós daltabaix tant per al rei de Saragossa, a qui Rodrigo Díaz de Vivar, el Cid, havia traït, com per al rei de Lleida i, naturalment també, per al comte de Barcelona. Es prepara una coalició contra el Cid, però finalment el comte de Barcelona i el rei de Lleida es troben sols. El resultat és la derrota de Tèvar (1090), que comporta per al comte català la pèrdua de la paria que, el 1089, li havia estat respectada, és a dir, la de Lleida i Tortosa. Realment, l'anàlisi de totes aquestes circumstàncies fa pensar que, més que la intervenció almoràvit, fou la intromissió del Cid —qui encara arrencarà València de les mans dels almoràvits, el 1094, i la mantindrà en el seu domini fins a la seva mort (1099)— el que suposà un seriós entrebanc a la política del comte de Barcelona i dels seus aliats. (Per a una síntesi de les intervencions castellanes a València, vegeu M. SANCHIS GUARNER, *Història del País Valencià*, Barcelona, 1965, p. 253-282, capítol titulat «La intromissió del Cid»).

104. Vegeu comparativament gràfiques 5 i 6, gràfica 3 i gràfica 4.

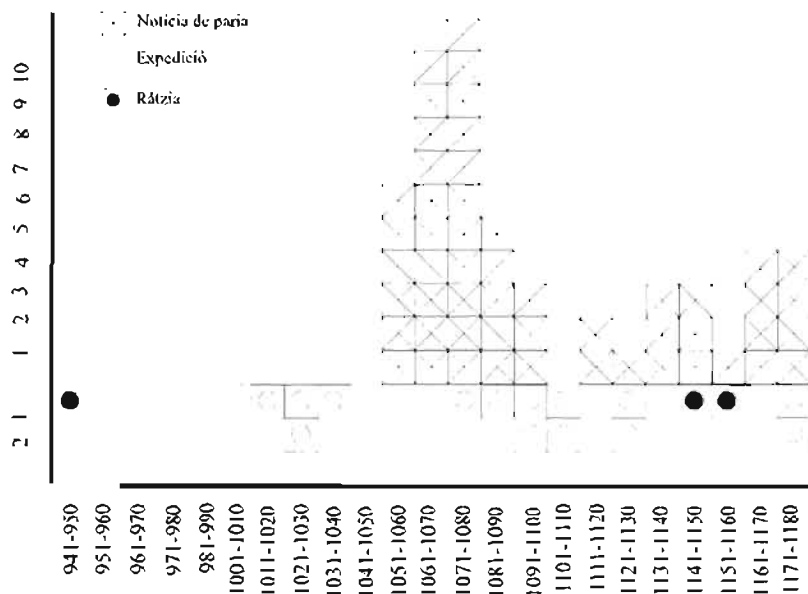
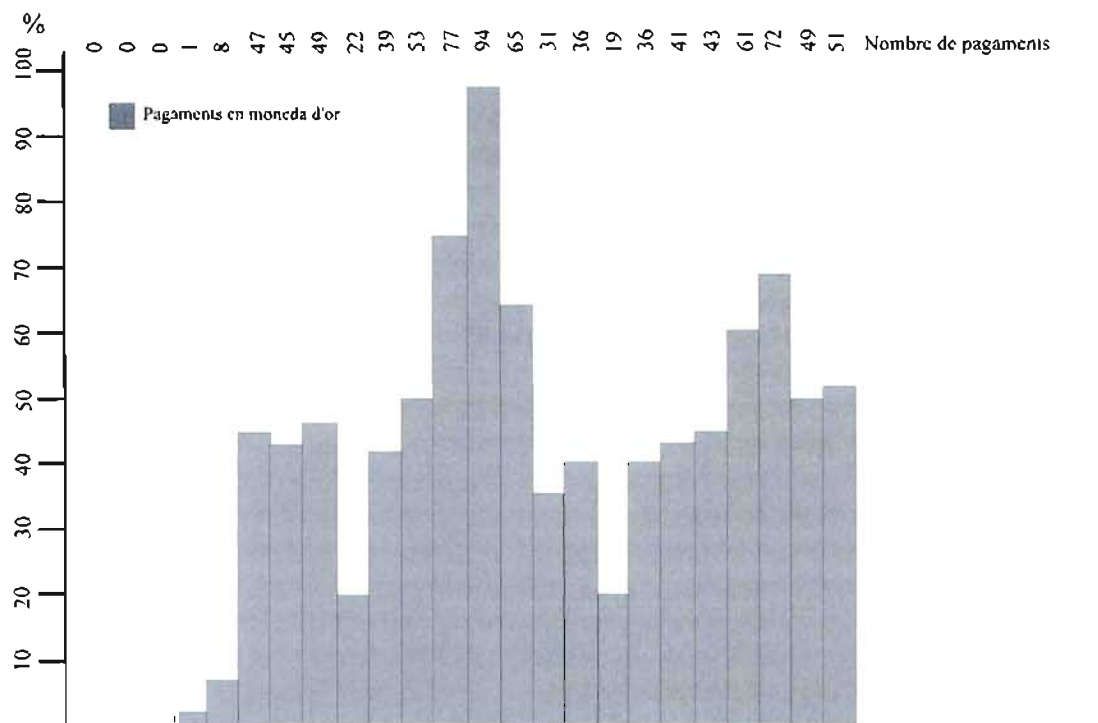
Gràfica 3. Evolució percentual dels pagaments en moneda d'or. Barcelona.

Gràfica 4. Desglossament percentual de les diferents espècies de moneda d'or en els pagaments. Barcelona.

1180). Tot això ha de posar-se novament en connexió amb les actuacions dels comtes catalans a la frontera amb al-Àndalus; sobretot les de Ramon Berenguer IV, que —a part de conquerir Lleida i Tortosa— realitzà expedicions a Múrcia i tenim dades força concretes de cobraments relativament periòdics de paries d'Hispania, com la que formalitzà el rei Llop de Múrcia i de la qual es continuà beneficiant, segons sembla, Alfons I.¹⁰⁵

105. A. M. BALAGUER, *Del mancús a la dobla. Or i paries...*, p. 52 i notes 160-161.

Gràfiques 5 i 6. Nombre de pagaments en moneda d'or (gràfica 5), encarat amb el nombre de notícies d'actuacions envers l'Islam (gràfica 6), Barcelona.

En les sis dècades que van des del 1181 al 1250, assistim a la davallada de la presència d'or en els pagaments documentats. Hi ha, certament, alguns alts i baixos, però mai no es supera el 40 %. La desaparició del rei Llop de Múrcia (1172) —el seu reialme era el darrer que es mantenia en la tradició almoràvit, enfront dels almohades, gràcies als ajuts militars de mercenaris catalans i castellans— sembla marcar un punt d'inflexió en les entrades d'or i, per tant, en la seva presència en el circulant. A partir d'aquest moment apareix una nova divisa àuria; és la *masmudina* almohade i el seu múltiple, la *dobla*. Tot i així observem que l'anterior *morabatí* almoràvit —per força emès en elevada proporció al Nord d'Àfrica o bé al-Àndalus— no sols no desapareix, sinó que continua dominant pràcticament en exclusiva el mercat monetari de l'or. Aquest fenomen s'observa també als altres comtats catalans, a l'Aragó, a Navarra i possiblement també a Castella.¹⁰⁶ La *masmudina* o la *dobla* almohades poden arribar a fer un tímid acte de presència, com el que fan a Barcelona, on d'un total de 45 pagaments saldats en or, entre el 1187 i el 1200, les hi trobem només en dues ocasions. La primera, el 1187 i la segona, el 1205. En dos altres esments, del 1192 i el 1214, hi intervindran també, però juntament amb *morabatins*. Aquestes incidències són tan petites que no arriben a assenyalar-se en la gràfica percentual que hem realitzat fins al 1200 (gràfica 4), en què es reflecteix clarament el domini del *morabatí*.

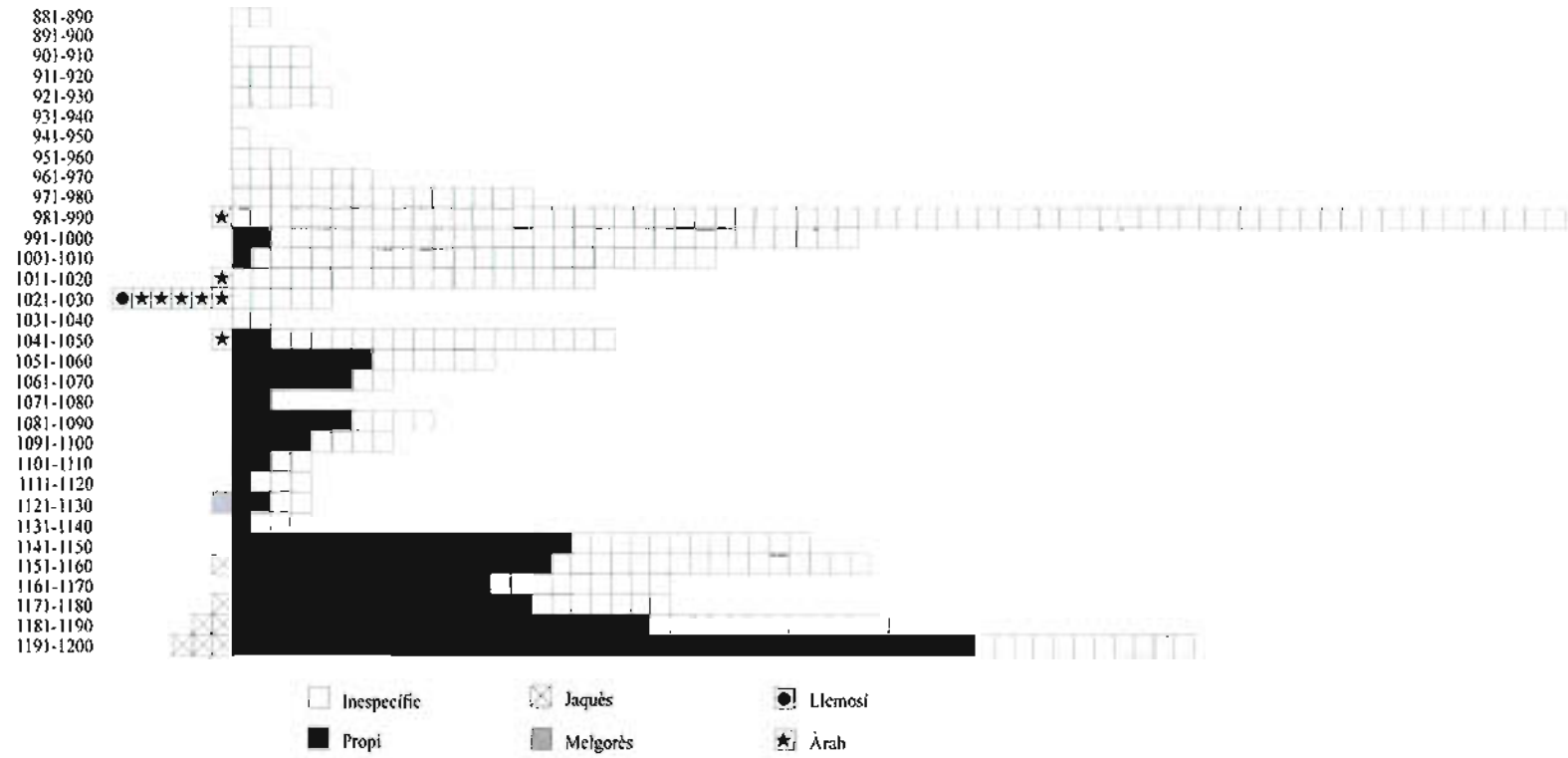
Cal assenyalar també que, entre el 1218 i el 1243, de 13 pagaments fets en moneda d'or al comtat de Barcelona, 8 es fan en *morabatins* alfonsins castellans, una divisa d'imitació del *morabatí* almoràvit que, segons les dades que porten les mateixes monedes, s'encunyà a Toledo entre el 1173 i el 1217. És a dir, durant el regnat d'Alfons VIII i el del seu fill Enric I. Malgrat que trobarem presència de *morabatins* alfonsins en altres comtats catalans, especialment a Ausona, la seva incidència en el circulant català sembla ésser més reduïda que a l'Aragó o a Navarra. Crida també l'atenció el fet que aquests esments apareguin a Catalunya en dates força tardanes. La llarga pervivència del *morabatí* almoràvit en el circulant i la seva imitació a Toledo, a nom d'Alfons VIII de Castella, mostren la bona acceptació i el prestigi assolits per aquella divisa.

Les troballes, en canvi, es resisteixen a donar constància més àmplia de la circulació, indubtablement llarga i important, del *morabatí*. Ara per ara, la confirmació arqueològica que en tenim es concreta en la que ens dona el tresor del monestir del Camp, al Rosselló, i en una troballa aïllada a Comiols. En canvi, una descoberta ens testimonia la presència d'or almohade a Barcelona, en un tresor aparegut l'any 1833 al carrer de Sant Sever (mapa 2, núm. 26).

Circulació de moneda d'argent-billó

Comentarem ara la gràfica qualitativa dels esments de moneda d'argent-billó de la nostra mostra documental i al mateix temps ho anirem encarant amb la informació disponible de troballes monetàries. (Vegeu gràfica 7)

106. M. CRUSAFONT I SABATER, «La circulación monetaria en el Aragón medieval», *Gaceta Numismática*, vol. 114, 1994, p. 37-62. J. GAUTIER-DALCHE, «L'Histoire monétaire de l'Espagne septentrionale et centrale», *Anuario de Estudios Medievales*, 1969.

Gràfica 7. Nombre d'esments de les espècies monetàries d'argent i de billó. Barcelona.

És possible que l'emissió de moneda de Barcelona no hagi sofert cap interrupció des dels temps carolingis, tot i que és difícil escatir-ho amb certesa. El fet és que entre la donació de la moneda al bisbe Frodoí (862) i la referència a la moneda de Barcelona que es conté en el testament de Sunifred II de Cerdanya (966) no disposem de cap esment específic de moneda de Barcelona. Després d'aquesta data, i fins al 997, no tornarem a trobar esments específics de moneda pròpia. Ara bé, el preponderant domini de la moneda efectiva en els pagaments documentats que hem trobat, per tot el segle X, no fa pensar que es deixés d'emetre moneda a Barcelona, ni tampoc permet descartar la concurrència d'altres espècies monetàries, especialment les ultrapirinenques. Aquestes espècies monetàries carolíngies i carolíngies tardanes de més enllà del Pirineu podien ser considerades com a homologables amb el numerari propi i això explicaria la manca d'esments específics, que només afluïren quan es tracta de numerari àrab, com pot veure's en la dècada del 981-990. El residu de tot aquest numerari propi o aliè, però encara d'arrel carolíngia, amb uns pesos entorn del gram d'argent i que hauria circulat durant el segle X, creiem que ha de constituir el que durant la primera meitat del segle següent la documentació anomena «diners grossos».

Les troballes, per la seva banda, donen constància de circulació de moneda de Barcelona d'aquest període i a vegades juntament amb moneda carolíngia tardana, la qual cosa sembla confirmar les nostres hipòtesis (mapa 2, núm. 3. Vegeu també en el mapa els núm. 1 i 2).

En la dècada 981-990, tenim un primer esment d'una moneda d'argent forana. Es tracta de moneda àrab d'argent anomenada *cacmi* o *caçmi*. En el període següent, 991-1000, trobarem un esment de *solidos otonecos* que possiblement fa referència a la moneda dels emperadors otònics. De tota manera, els esments que especifiquen la procedència de les monedes són força escassos en aquestes dues dècades, ja que de 106 esments monetaris només 4 són específics, com pot veure's a la gràfica 7.

Entre els anys 1011 i 1050, tenim vuit esments de numerari extern, entre ells un del Llenquadoc. Sembla que ha començat a imposar-se la pràctica de definir amb quina moneda es realitza un pagament. Així, observem que des d'aquest moment una proporció important dels pagaments barcelonins especificaran si una determinada operació es salda en moneda de Barcelona. Per exemple, en el període 1031-1140 tenim 31 pagaments en què s'especifica la moneda d'argent-billó que hi intervé, mentre que els pagaments que no ho especifiquen, i que són sempre molt més abundants, són només 45.

El tresor de diners descobert a Òrrius, de principi del segle XI, dóna constància de la circulació del diner barceloní dintre del comtat i d'una presència molt puntual de diners de Girona (mapa 2, núm. 4). Pel que fa a moneda àrab, tenim constància de tres troballes, a Barcelona mateix o al seu entorn pròxim, de dirhems de diferents regnes de taifes de mitjan segle XI (mapa 2, núm. 22, 23 y 24). La moneda llenguadociana, en canvi, no sembla confirmar-se per via arqueològica, ja que les descobertes de diners melgoresos (mapa 2, núm. 19 i 20) són probablement posteriors.

Si analitzem ara el període 1051-1120, veiem que els esments específics arriben a representar el 50 % del total. En la dècada 1121-1130 tenim un esment de moneda de Melguelh. Recordem que les troballes registren la presència d'aquesta divisa al comtat de Barcelona (mapa 2, núm. 19 i 20). La incidència de la moneda àrab d'argent sembla haver desaparegut des d'algunes dècades enrere i entre el 1101 i el 1140 els esments específics de moneda de Barcelona han baixat substancialment, a un 37 %, a favor dels esments inespecífics, la qual cosa és en bona

consonància amb la manca d'evidència d'una concurrència de numerari exterior. Poc després de l'aparició de l'esment de melgoresos, en canvi, i més concretament des del 1141 al 1200, els esments específics de moneda de Barcelona es mantenen alts, amb un valor mitjà del 63 %, xifra encara mai assolida fins ara. Aquest canvi de signe ha d'haver-se produït a causa de la concurrència de moneda exterior que ens suggereixen l'esment de melgoresos i els esments de jaquesos que trobem a la Catalunya Nova, on és evident que la concurrència d'aquesta moneda —que era, d'altra banda, la de curs a Tortosa i Lleida des de la conquesta— és el que provocà l'aparició d'esments específics de moneda de Barcelona.

Si mirem el mapa de les troballes, veurem que el diner de Barcelona del tipus del lliri, encunyat entre el 1076 i el 1162, és el que apareix a totes les troballes de diners de Barcelona fetes fora del comtat, llevat de la de Palma de Mallorca, que contenia diners del bust de Ramon Berenguer I. El diner del lliri el trobem al Rosselló (mapa 2, núm. 15), a Empúries (mapa 2, núm. 13), en dos tresors d'Ausona (mapa 2, núm. 11 i 12) i en una troballa individual (mapa 2, núm. 14), i a l'Urgell el trobarem en tres ocasions (mapa 2, núms. 16, 17 i 18). Es tracta, evidentment, de la confirmació per via arqueològica de l'expansió del diner barceloní vers els altres comtats, molts dels quals aviat seran annexionats per Barcelona i deixaran d'emetre moneda pròpia. Això concorda amb el que hem dit abans, que segurament és a partir del tipus del lliri que comença a haver-hi emissions de volums significatius al comtat de Barcelona. Hem comprovat també que aquesta presència del diner de Barcelona es fa progressivament més important, com mostren per via arqueològica les troballes de diners barcelonins d'Alfons I, Pere I i Jaume I.¹⁰⁷

Circulació monetària segons l'anàlisi quantitativa del valor dels pagaments

L'estimació de la quantitat de diner esmerçat en els pagaments documentats és el que anomenem anàlisi quantitativa. Aquesta no es basa en el nombre de pagaments fets en moneda d'or, argent, etc., com les anàlisis de tipus qualitatiu que hem fet fins ara, sinó que reflecteix la quantitat de valor esmerçat en cada pagament, es faci en l'espècie monetària en què es faci. Evidentment tot això tan sols ha estat possible després d'haver establert les bases metroològiques que ens han permès reduir les diferents espècies monetàries a unes xifres homogènies i, per tant, sumables i comparables. Hem pres el mancús de 7 per unça, equiparable a l'antic dinar califal i després al morabatí, com a unitat comuna a la qual reduïrem les altres denominacions monetàries.

Aquesta anàlisi ens aproparà una visió del volum de diner que es posa en joc en cadascun dels diferents mitjans de pagament, és a dir en moneda d'or, en argent-billó o bé *in rem valentem*. Per tant, ens permet conèixer els percentatges del valor del diner circulant en cadascuna de les espècies monetàries, cosa que les anàlisis basades en el nombre de pagaments no ens donaran mai. En els nostres comentaris no deixarem, però, d'anar considerant les xifres de valor absolutes que ens dóna cada espècie.

Partim, en el cas de Barcelona, d'un total de 1.717 esments entre el 900 i el 1200 que ens donen 160.566,18 mancúsos de 7 esmerçats en moneda d'or. La moneda de billó en representa

107. Per a un primer recull d'aquestes troballes, vegeu l'apèndix de troballes a la nostra tesi doctoral, o bé la nostra col.laboració a *Arqueología en Cataluña*, Barcelona, 1983, p. 179.

19.298 i els pagaments *in rem valentem*, només 3.619. El total és de 183.483 mancusos de 7. El valor mitjà de les transaccions és de 106,86 mancusos de set per esment, xifra realment molt elevada, fet que no sorprèn, i no sols pels elevats pagaments en moneda d'or dels alts dignataris, sinó per la contínua i gairebé exclusiva presència de moneda d'or en pagaments de mitjana importància entre particulars.¹⁰⁸

Comentarem ara la gràfica percentual que resumeix l'anàlisi quantitativa (vegeu gràfica 8). Aquí observem que, entre el 900 i el 950, el 100 % dels pagaments es fan en moneda d'argent i, en termes absoluts, es tracta de 1.574,7 mancusos de 7 (vegeu taula I). Tot això mostra que Barcelona té uns inicis plenament monetitzats i aquest comportament es faria segurament extensiu als temps anteriors, com hem vist que succeïa, per exemple, a Girona.

Entre el 950 i el 1000, fa acte de presència la moneda d'or amb 1.180 mancusos de 7 que representen un 25 %, però al mateix temps afloren pagaments *in rem valentem*, tot i que el seu import en termes absoluts és reduït, només 175 mancusos de 7, que signifiquen un 4 %. La moneda d'argent segueix essent la preponderant amb un valor de 3.305,8 mancusos de 7, que representen el 71 %.

La moneda d'or guanyarà posicions del 1000 al 1050, 4.900,9 mancusos de 7 o el 41 %, però també els pagaments en espècie avançaran fins als 1.135,7 mancusos o el 9,5 %, mentre que l'argent-billó passarà als 5.865,8 mancusos de 7 o el 49,5 %.

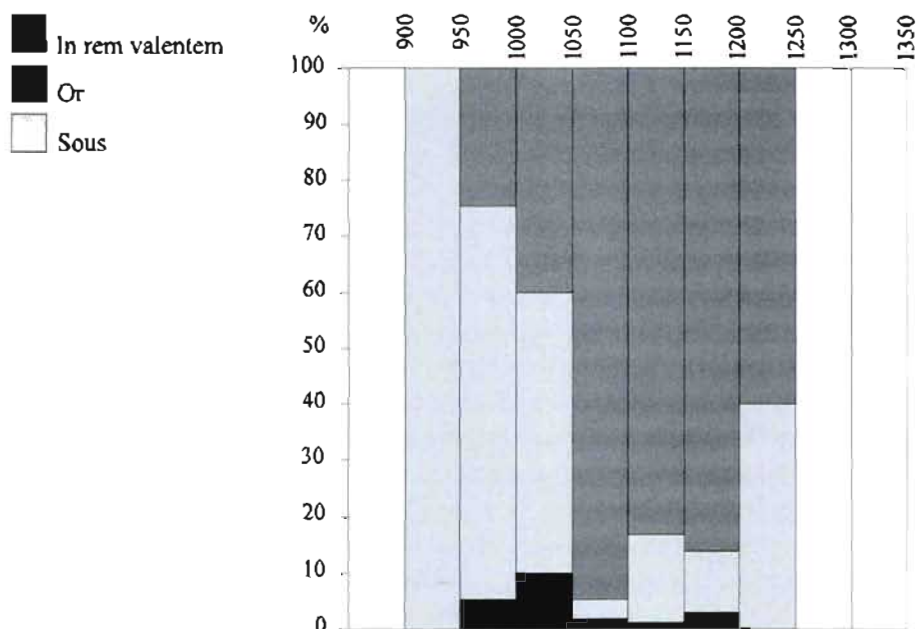
Hem dit, en parlar dels pagaments en moneda i els que es fan en espècie, que l'aparició d'aquests darrers, en aquest moment, no ha d'interpretar-se com una regressió a l'economia natural, sinó que sembla ésser la conseqüència d'una manca de numerari originada per una acceleració del ritme i el nivell dels intercanvis. Aquesta hipòtesi se'ns confirma també en analitzar els pagaments segons els seus valors en termes absoluts.

Entre el 1050 i el 1100, la moneda d'or arriba a un punt culminant amb un valor total de 88.346,6 mancusos de 7, la qual cosa significa un 97,3 %. La moneda d'argent-billó ha quedat reduïda a 1.045,2 mancusos de 7 o l'1,2 %, i les operacions *in rem valentem*, a 1.323,7 mancusos de 7 o l'1,5 %. Podríem ara preguntar-nos si aquestes xifres tan baixes del billó signifiquen que la moneda d'aquest metall ha deixat pràcticament de circular i si es fabricava en volums suficients. Aquí cal recordar novament que estem treballant amb les transaccions escripturables que, evidentment, no reflecteixen el circulat més quotidià, que devia saldar-se en moneda de billó o per intercanvi. Tot i així es fa palès, observant les xifres en termes absoluts de la taula 1, que la moneda de billó no sols no desapareix de les escriptures, sinó que s'hi manté i fins i tot s'incrementa. Així veurem, per exemple, que dels 3.305 mancusos de 7 esmerçats en billó del 951 al 1000, passarem a 5.865, en el mig segle següent.

Per a poder precisar millor la cronologia del moment àlgid de la presència de la moneda d'or —que en aquesta gràfica 8 s'escau entre el 1051 i el 1110—, n'hem desglossat el període 1051-1080, que ens dona 85.269 mancusos en moneda d'or, mentre que el període 1081-1140 ens en dona només 7.027. Això ens mostra novament que el punt culminant de presència de moneda d'or es situa al tercer quart del segle XI. Sembla que la mort de Ramon Berenguer I, el

108. Aquesta elevada quantitat de 106,86 mancusos de mitjana s'incrementaria encara si hi afegíssim els elevats pagaments fets per l'adquisició dels comtats de Carcassona i Rasès. Hem tingut presents, però, algunes altres despeses importants dels comtes de Barcelona a Pallars i Ribagorça relacionades amb la seva política d'intervencions militars. Vegeu la taula III, general quantitativa al capítol «Anàlisi de conjunt de la circulació monetària als comtats» p. 300.

1076, marca una fita cronològica pel fet que es donen en aquest moment una sèrie de fenòmens concordants que fan pensar en un canvi de conjuntura. D'una banda, tenim l'aparició de l'espècie monetària àrab afeblida, que és l'or de València o de roals, simptomàtica de l'exhauriment a què han arribat els estocs auris andalusins en aquest darrer quart del segle XI. D'altra, s'inicien en aquest moment les interferències d'altres regnes peninsulars, especialment del de Castella, en l'afer del cobrament de paries del regne musulmà de Saragossa. Veiem, doncs, com amb tot això canvia la situació de la gran abundància d'or que trobàvem fins al 1080.

Gràfica 8. Evolució percentual dels medis de pagament en termes quantitius. Barcelona. (Vegeu taula 1)

Seguint el comentari de la nostra gràfica percentual (gràfica 8), tenim que entre el 1101 i el 1150 s'esmenten a la documentació del nostre recull només 7.013,68 mancusos de 7 o morabatins, que ve a ésser el mateix en valor. Aquesta xifra significa encara un percentatge dominant de l'or, un 85 %, mentre que el billó s'ha incrementat fins a assolir un 14 % i els intercanvis *in rem valentem* es mantenen en un 1 %.

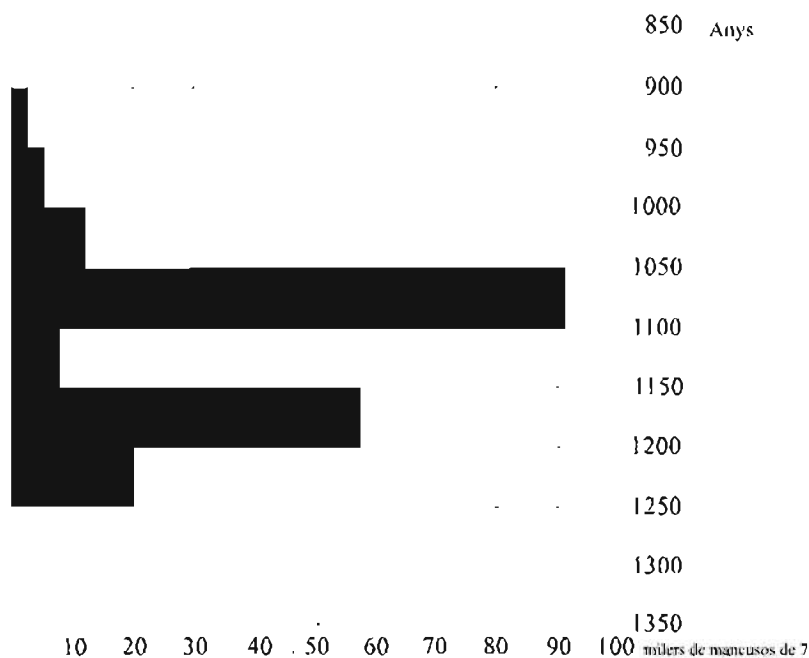
El període següent, 1151-1200, ens dona resultats similars percentualment, però les xifres absolutes s'incrementen substancialment. Així tenim: 49.970 morabatins per a la moneda d'or (87 %), 6.329,51 per a la de billó (11 %) i 955 (2 %) per als pagaments en espècie. Una davallada sensible de la presència d'or es produirà novament entre el 1201 i el 1250, ja que es reduirà a 12.082 morabatins (60 %), mentre que el billó és en franca recuperació a les escriptures, amb 7.942,3 morabatins (40 %), i assistim, finalment, a la desaparició dels pagaments *in rem valentem*.

Com ha fet observar M. Crusafont, hi ha una davallada de la presència d'or en entrar al segle XIII, però no desapareix totalment fins a finals de segle. Una anàlisi de les dades del *Diplomari de la Comanda del Temple de Tortosa* entre el 1181 i el 1212 mostra la següent composició de les espècies monetàries:¹⁰⁹

ANYS	MORABATINS	DOBLES	SOUS
1181-1190	6.780	500	241
1191-1200	20	200	122
1201-1212	1.520	256	12.020

Es veu, doncs, clarament que la masmodina doble o senar d'or almohade, que hauria d'haver rellevat el morabatí, no té la força de presència en el circulant que tingué la divisa àuria almoràvit. Sembla que el relançament d'un circulant auri no es realitzarà fins al segle XIV, amb l'inici del florí.

Observem ara paral·lelament la gràfica percentual (vegeu gràfica 8) i la de xifres absolutes (gràfica 9) i veurem que sembla que es poden destacar diferents etapes. Una primera, fins al 950, en què apareix un comtat de Barcelona molt monetitzat però amb unes xifres absolutes

Gràfica 9. Valor total de les transaccions en mancuses de 7, Barcelona. (Vegeu taula 1)

109. M. CRUSAFONT, «Del morabatín almorávide al florín», *I Jarique de Estudios Numismáticas Hispano-Árabes*, Saragossa, 1988, p. 191-200. L. PAGAROLAS, *La comanda del Temple*, Tortosa, 1984.

encara febles. L'etapa 950-1100 estarà marcada per una expansió molt accelerada, i és difícil pensar que l'aparició de pagaments *in rem valentem* sigui un signe d'atonía, quan els imports absoluts, tot i que no podem prendre'ls al peu de la lletra, ens han passat de 1.574 mancuses de 7 a valors de 90.714 mancuses de 7. Aquesta etapa podria anomenar-se del mancús; inicialment es nodreix de mancuses andalusins i després el circulat majoritari és de mancuses barcelonins. L'etapa del mancús entra en crisi, com hem dit, en el darrer quart del s. XI, i si atenem a les xifres absolutes (taula 1 i gràfica 9) hem de pensar que té una durada més important del que semblen indicar les dades percentuals (gràfica 8). La marcadíssima caiguda de xifres absolutes, entre el 1100 i el 1150 no sembla tenir altra explicació que aquesta.

A partir del 1150, trobarem novament una presència important de moneda d'or, ara en forma de morabatins. Tot i que el morabatí no sembla haver arribat a les cotes puntualment tan altes del mancús, en canvi es manté en el circulat durant més temps amb nivells significatius. La davallada de les xifres absolutes, en aquest cas, depèn també de l'empobriment de les nostres fonts, ja que entrem en una etapa que ultrapassa el que podríem considerar el període comtal. Hem dit també que en l'etapa del morabatí observem un altre fenomen que és el de la progressió de la moneda de billó, amb xifres creixents que van de 1.177 a 6.329 i a 7.942 morabatins, malgrat que s'inscriuen en l'empobriment assenyalat. Aquesta moneda de billó acabarà omplint, gairebé en exclusiva, la totalitat dels pagaments des de final del segle XIII.

Anys	Argent-Billó*	Or	«In remvalentem»	Total
900-950	1.574	–	–	1.574
950-1000	3.305	1.180	175	4.660
1061-1050	5.865	4.900	1.135	11.900
1051-1100	1.045	88.345	1.323	90.714
1101-1150	1.177	7.013	30	8.220
1151-1200	6.329	49.970	955	57.254
1201-1250	7.942	12.082	–	20.024

(*) Totes les quantitats són expressades en mancuses de 7.

Taula I. *Valors absoluts esmerçats en els diferents mitjans de pagament. Barcelona.*
(Vegeu gràfiques 8 i 9).

LES TROBALLES MONETÀRIES. COMTAT DE BARCELONA

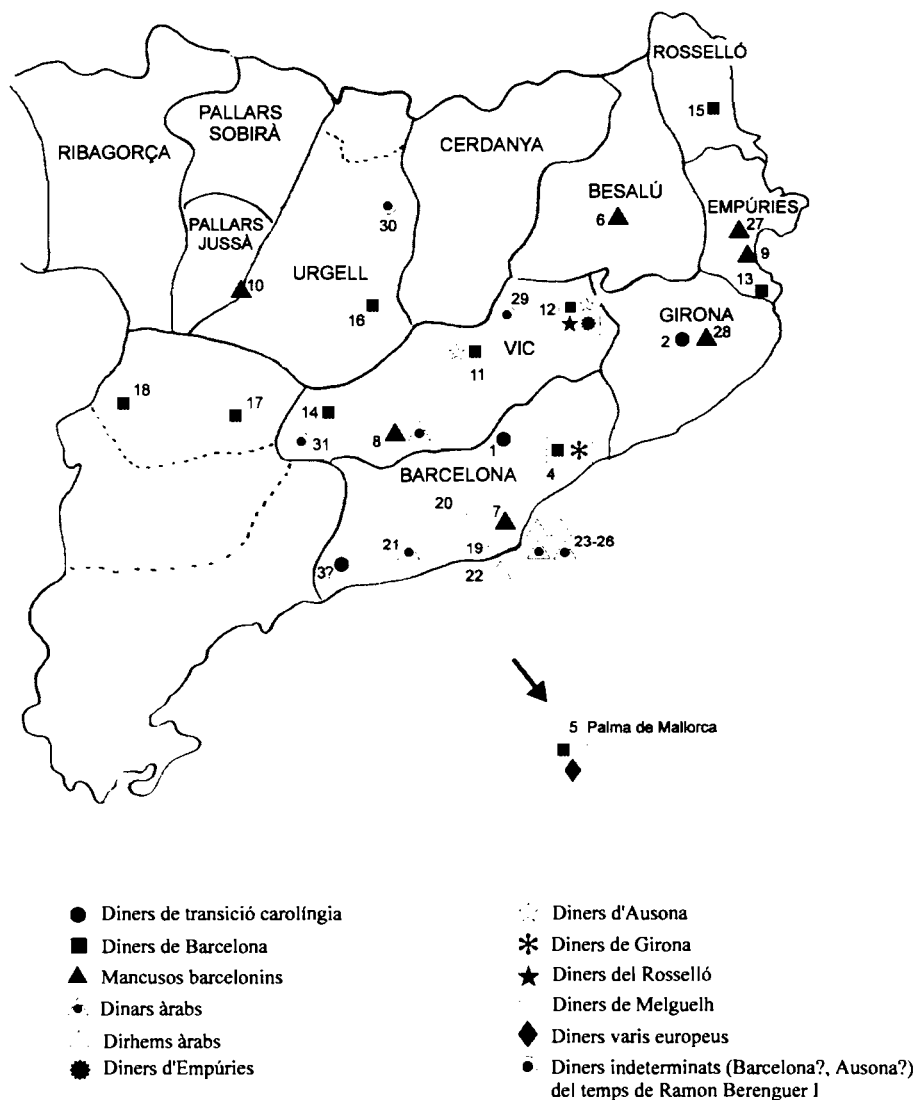
Criteris

Hem realitzat el recull sistemàtic i cartogràfic, comtat per comtat, de les troballes monetàries del període realitzades a cadascun, sigui quin sigui l'origen de les monedes trobades. L'única excepció la constitueixen les d'amonedacions reials barcelonines a partir d'Alfons I, que responen a una altra problemàtica. D'altra banda, la cartografia de cada comtat recull les troballes de la moneda d'aquell comtat que s'han efectuat fora dels seus límits. Pel que fa als amonedaments externs i coetanis, seran significatius els d'alguns estats feudals del Languedoc —

diners melgoresos i morlanesos— i els de moneda àrab. Aquesta manera de realitzar el recull farà que, d'una banda, pugui configurar-se la concurrència de moneda en el comtat i, de l'altra, si és que s'arriba a produir, una difusió de moneda del comtat en qüestió fora del seu àmbit legal de circulació.

Hem de dir, també, que el tractament i la cartografia de la informació de les troballes comtat per comtat ha semblat adient per anar observant la panoràmica de la circulació a cadascun, de manera paral·lela i complementària amb les dades que ens aporten les fonts escrites.

El fet que hàgim considerat separatament les troballes de cada comtat farà que algunes descobertes hagin de figurar al mapa i al recull de més d'un comtat. En aquest cas, i per evitar

Mapa 2. Troballes monetàries. Barcelona.

enutjoses consultes i referències de l'un a l'altre, es repetirà tota la informació a cadascun, ja que, d'altra banda, és prou sintètica.

Donarem un número arbitrari a cada troballa, començant pel número 1 a cada comtat. Aquesta xifra figurarà en el mapa, ubicada en l'indret de la troballa, juntament amb el signe convencional que correspongui al de la sèrie de la moneda trobada (comtal de Barcelona, de Girona, àrab, etc.). En una relació a part, i també per comtats, que s'encapçala amb el número de cada troballa, hom hi trobarà el nom del lloc, seguit del del comtat al qual pertanyia a l'època, la indicació de si és un tresoret o una troballa aïllada i una descripció sumària del seu contingut i nombre de peces amb referència al tipus del nostre corpus al qual correspon. Al final consta la referència bibliogràfica o s'indica si és notícia inèdita. Cal advertir que la citació bibliogràfica es remetrà, sempre que sigui possible, als reculls crítics i sistemàtics de les troballes monetàries del període publicats per nosaltres amb anterioritat. Això ens permet no haver d'allargar-nos en aclariments, matissacions, i fins i tot correccions, que es feien d'algunes de les informacions disponibles de les troballes i que el lector interessat podrà trobar en aquells treballs previs.

Repertori de les troballes

1. Tagamanent, comtat de Barcelona. Individual. Barcelona: 1 diner de transició carolíngia (tipus 9). Notícia inèdita.
2. Sant Julià de Ramis, comtat de Girona. Troballa individual. Barcelona: 1 òbol de transició carolíngia (tipus 9). M. CRUSAFONT I SABATER, «Consecuencias de dos hallazgos de monedas catalano-carolingias de la transición», *Mélanges offerts à Colbert de Beaulieu*, París, 1987, p. 230.
3. Catalunya. Tresoret(?). Barcelona: 1 diner i 1 òbol de transició carolíngia a nom de Carles (tipus 9 i 10). Carolíngies: 1 òbol de Carles el Gros (884-887) i 1 diner d'Odó (887-898) de Tolosa; 1 diner d'Odó de Péronne i 1 diner de Lluís el Cec, rei de Provença (887-928), de la seca d'Arle. *Ibid.*, p. 230
4. Òrrius, comtat de Barcelona. Tresoret. Barcelona: 1 diner amb rosa a l'anvers atribuït, amb reserves, a Berenguer Ramon I a aquesta seca (tipus 23); 191 diners amb bust a l'anvers clarament de Barcelona i de Berenguer Ramon I (1018-1035) (tipus 24 i 25). Girona: 4 diners amb efígie de la Verge (tipus 57 i 58). A. M. BALAGUER i M. CRUSAFONT, *Estudi preliminar de la troballa de monedes comtals d'Òrrius*, Barcelona, 1983.
5. Palma de Mallorca. Tresoret. Barcelona: 3 diners atribuïts a Ramon Berenguer I (1035-1076), del tipus R-B, a l'anvers (tipus 30). Normands: nombrosos diners normands del segle XI. Carolíngi tardans: 1 diner amb llegenda METALO a nom de Carles (s. XI). Melgelh: bon nombre de diners melgoresos. A. M. BALAGUER, «Primeres conclusions de l'estudi de la moneda comtal», *I Symposium Numismàtic de Barcelona*, vol. II, Barcelona, 1979, núm. 5, p. 230.
6. Besalú, comtat de Besalú. Tresoret. Barcelona: nombre no determinat de mancusos del tipus «normal» (de 10 a l'unça) i del tipus bilingüe, ambdós del temps de Ramon Berenguer I (1035-1076), (tipus 26 i 27 del nostre catàleg). *Ibid.*, núm. 9, p. 320.
7. Barcelona, carrer del Call. Tresoret. Barcelona: 5 mancusos o més del tipus més abundant, dels de 10 a l'unça, i 2 mancusos o més del tipus bilingüe (tipus 26 i 27). Ambdós tipus, del temps de Ramon Berenguer I. *Ibid.*, núm. 8, p. 320.

8. Òdena, comtat d'Ausona. Tresor. Ceuta: 1 dinar de Yahyà al-Mutalf. Barcelona: gran quantitat de mancosos d'or del tipus més abundantment conegut avui, és a dir, del de 10 a l'unça, del temps de Ramon Berenguer I (1035-1076) (tipus 26). En foren estudiats uns 13 exemplars, però hi ha indicis per a pensar que la troballa fou molt voluminosa, potser d'algun centenar de peces.

Ibid., núm. 11, p. 321.

9. Empúries, comtat d'Empúries. Individual (?). Barcelona: 1 mancús del tipus més abundant, atribuït a Ramon Berenguer I.

Ibid., núm. 10, p. 321.

10. Castell de Llordà (Isona), als límits entre el Pallars Jussà i l'Urgell. Mancús bilingüe amb ànima d'argent i daurat (tipus 28-F).

R. FONT, notícia al *Butlletí del Grup Filatèlic i Numismàtic de Terrassa*, 1988.

11. Santa Magdalena, ermita del terme de Sentfores, comtat d'Ausona. Tresoret. Barcelona: 3 diners del tipus del lliri (tipus 36 i 38), atribuïts a Ramon Berenguer III i Ramon Berenguer IV. Vic: 67 diners episcopals de Vic, del tipus de la mà beneïnt (tipus 49), atribuïts al temps del bisbe Pere de Redorta (1147-1185).

A. M. BALAGUER, «Primeres conclusions...», núm. 13, p. 321.

12. Mare de Déu del Coll, ermita del terme d'Osor, comtat d'Ausona. Tresor. Barcelona: 16.500 diners i 500 òbols del tipus del lliri, atribuïts al temps del coregnat de Ramon Berenguer II i Berenguer Ramon II, al temps de Ramon Berenguer III i al de Ramon Berenguer IV (1076-1162) (tipus 34-39). Vic: 1 dinar del tipus de la mà beneïnt (1174-1185) (tipus 49). Empúries: 3 diners del tipus de bust, atribuïts a Hug II (1078-1116) (tipus 101-103). Rosselló: 1 dinar del tipus de la creu alçada, atribuït a Gausfred III (1115-1164) (tipus 96). Incerta: 1 dinar amb monograma.

Ibid., núm. 14, p. 321.

13. Torroella de Montgrí, comtat d'Empúries. Individual. Barcelona: 1 dinar del lliri del tipus atribuït a Ramon Berenguer II i Berenguer Ramon II (1076-1096) (tipus 34).

A. M. BALAGUER, «Troballes monetàries», *Acta Numismàtica*, vol. 24, 1994, AN 39, p. 206.

14. Tàrraga, comtat d'Ausona. Individual. Barcelona: 2 diners del lliri del tipus atribuït al coregnat (1076-1096) (tipus 34). Notícia inèdita.

15. Perpinyà, comtat del Rosselló. Troballa individual o acumulativa feta en el curs d'una excavació. Barcelona: alguns diners del tipus del lliri.

Les Dominicains de Perpignan, Perpinyà, Ed. Museu Puig, p. 41.

16. Solsonès, comtat d'Urgell. Troballa acumulativa. Barcelona: 2 òbols del tipus del lliri (tipus 37), atribuïts a Ramon Berenguer III (1096-1131).

«Troballes monetàries», *Acta Numismàtica*, vol. 24, 1994, AN 40, p. 207.

17. Agramunt, comtat d'Urgell. Individual. Barcelona: 1 dinar del lliri del tipus atribuït a Ramon Berenguer III (1096-1131) (tipus 36).

Ibid., AN 41, p. 208.

18. Llorenç de Montgai, comtat d'Urgell. Individual. Barcelona: 1 dinar del lliri del tipus atribuït a Ramon Berenguer IV (1131-1162) (tipus 38).

Ibid., AN 42, p. 210.

19. Barcelona ciutat. Acumulativa. Melguelh: 2 diners.

A. M. BALAGUER, «Circulació monetària al Pla de Barcelona», *I Congrés d'Història de la Ciutat i el Pla de Barcelona*, 1982, p. 215-230.

20. Santa Perpètua de Mogoda, comtat de Barcelona. Troballa acumulativa d'excavació. Melgelh: diversos diners. A. M. BALAGUER, «La circulation de la monnaie médiévale française dans la Péninsule Ibérique», *Trésors et émissions monétaires du Languedoc*, estudis reunits per D. Depeyrot, Tolosa, 1987, p. 103.
21. Olèrdola, comtat de Barcelona. Individual: Al-Àndalus: 1 dinar d'or d'Hixam II de l'any 387 aH/997 dC. A. M. BALAGUER, «Corpus de les troballes de moneda àrab a Catalunya», *Acta Numismàtica*, vol. 20, 1990, núm. B6, p. 102.
22. Baix Llobregat, comtat de Barcelona. Tresoret. Taifes musulmanes: 15 dirhems en conjunt. Dènia: 2 dirhems, 448-449 aH (1056-1057 dC); Almeria: 2 dirhems, 433-444 aH (1041-1052 dC); al-Andalus: 2 dirhems, 444-447 aH (1052-1055 dC); Granada: 4 dirhems 430-467 aH (1038-1074 dC); incertes: 5 dirhems, possiblement de Granada. *Ibid.*, núm. C1, p. 102.
23. Barcelona, carrer de Regomir. Individual. Taifes musulmanes, regne de Toledo-València: 1 dirhem a nom de Yàhya al-Mamun, que fou rei de Toledo des del 1043 i de València-Toledo del 1065 al 1076. *Ibid.*, núm. C2, p. 103.
24. Barcelona, carrer Ferran, antiga muralla Torre de Cató. Tresoret individual. Taifes musulmanes, reialme de Saragossa: 1 dirhem d'Àhmad al-Múqtadir (1046-1081) i altres monedes. *Ibid.*, núm. C4, p. 104.
25. Barcelona. Individual (?). 1 quart de dinar d'or de Moad abu Temin al-Mostancer billah (427-487 aH/1036-1094 dC). *Ibid.*, núm. C5, p. 104.
26. Barcelona, carrer de Sant Sever. Tresoret. Moneda almohade d'or, possiblement quarts de dobla d'Abd al-Mumin (1130-1163). *Ibid.*, núm. E1, p. 106.
27. Peralada, plaça Muntaner, comtat d'Empúries. Individual. Barcelona: 1 mancús de tipus bilingüe (tipus 27) de Ramon Berenguer I (1035-1076). C. MONTALBAN I MARTINEZ, «Un mancús de Ramon Berenguer I», *Annals*, Institut d'Estudis Gironins, vol. XXXV, 1995, p. 47-53.
28. Girona, comtat de Girona. Individual (?). Barcelona: 1 mancús del tipus més abundant de Ramon Berenguer I (tipus 26). A. M. BALAGUER, «Corpus de les troballes...», núm. F5, p. 109.
29. Sant Vicenç de Torelló, comtat d'Ausona. Individual d'excavació. Ausona (?): 1 dinar de seca indeterminada, potser del temps de Ramon Berenguer I (1035-1076). És la moneda núm. 31 del corpus. J. NUIX, «Monedas halladas en el curso de las excavaciones realizadas en la iglesia de Sant Vicenç de Torelló», a *Diputació de Barcelona: setenta años de catalogación y conservación de monumentos*, Barcelona, 1985, p. 75.
30. Alt Urgell, comtat d'Urgell. Individual. Ausona (?): 1 dinar de seca indeterminada, potser del temps de Ramon Berenguer I. Tipus núm. 32 del corpus. Notícia inèdita.
31. Sud de la Segarra. Diner indeterminat, com els de les dues troballes anteriors. Es tracta del tipus núm. 33 del corpus. Notícia inèdita.

Comtat d'Ausona*

UN POSSIBLE PRECEDENT CAROLINGI

Roda de Ter, al comtat d'Ausona, és una de les localitats assenyalades entre les possibles responsables de l'emissió dels diners carolingis amb el nom de seca *Rodda*. La hipòtesi de Roda de Ter troba cert fonament en el fet de l'existència ben documentada d'una fortificació carolíngia força important que fou destruïda arran de la revolta d'Aissó i d'un nucli de població el qual els documents coetanis anomenen com a *Roda civitate*, afectada també de destrucció a causa d'aquesta revolta del 827.

La continuïtat de tallers monetaris dels temps visigots als temps carolingis —fet que es demostra per Girona, Barcelona i Narbona— i la troballa d'un diner de Carlemany de Rodda a Empúries fan que hàgim de decantar-nos, però, per la hipòtesi de Roses de l'Empordà. Noves dades numismàtiques, arqueològiques o documentals podrien fer variar aquesta visió. És per això que no podem oblidar o descartar completament la Roda osonenca com a possible responsable de l'emissió dels diners carolingis.¹

ORIGEN DEL DRET DE MONEDA

El bisbe i el capítol de la seu vigatana disposaren del dret de la moneda de Vic des del segle X fins al principi del segle XIV. El procés seguit pels comtes —i també per determinats bisbes— per a fer-se seu el dret de fer moneda a partir de disposar del terç del benefici de l'emissió monetària, que legalment els corresponia, és necessàriament fosc, ja que suposa la «usurpació» d'un dret inherent a una instància més elevada, és a dir al rei o bé a l'emperador.² En el cas de Vic aquest procés ha deixat, però, un rastre de dades fragmentàries amb les quals n'assajarem la reconstrucció.

* Hem respectat, gairebé sempre, el nom original Ausona per a referir-nos a aquest comtat i no al nom Osona, per evitar possibles confusions amb l'actual comarca. El comtat comprenia un territori molt més ampli, similar al de l'actual diòcesi. Una altra raó és que les monedes diuen Ausona.

1. Per a una justificació i bibliografia, vegeu aquesta qüestió tractada més àmpliament al capítol dedicat al període carolingi.

2. Aquest procés, que els autors francesos anomenen «usurpació» de la moneda, es produeix a partir dels segles IX-X a gairebé tots els territoris que integraren l'Imperi carolingi. És de fet l'origen de la moneda feudal i senyorial.

Abadal deduïa, de tres documents posteriors, l'existència d'un precepte de Carles el Simple, atorgat vers els anys 898-911, pel qual haurien estat concedides al comte Guifré Borrell les terres fiscals i ermes i també el dret de moneda del comtat d'Ausona. En realitat, només un d'aquests documents al·ludia al dret de moneda i els altres dos es limitaven a fer referència a la donació de les terres.³ El document que ens en parla és l'execució testamentària de Guifré Borrell de l'1 de desembre del 911. Aquest document, en el qual es fa constar que el comte difunt lliga al bisbe un terç de la moneda de Vic, al·ludeix diverses vegades a l'hipotètic precepte carolingi i fa esment tant de les terres com del dret de moneda. Sobre això darrer diu explícitament: «*ut de ipsa moneta quod ego per donitum regis tenebam in villa Vico, ipsa tertiam partem [...] donare faciatis ad domum Santi Petri [...]*»⁴

Diversos indicis fan, però, que no puguem mirar sense sospita una donació tan liberal per part del monarca carolingi a un comte, tot i que Abadal indica que en aquesta època les concessions que fan aquests sobirans comencen a ésser alodials.⁵ Aquí cal recordar que ens trobaríem davant de l'únic cas conegut, en l'àmbit de l'Imperi carolingi, de donació de la totalitat del dret de moneda a un comte.⁶ Un altre punt que desdium amb una donació de la totalitat de la moneda per part del rei és, precisament, la clàusula que conté l'execució testamentària, de l'1 de desembre del 911. Per aquesta s'estipula que el bisbe haurà de demanar al monarca carolingi la confirmació de la donació del terç de la moneda que ara li fa el comte. Una condició que sembla en desacord amb la pretesa donació prèvia de la totalitat del dret de la moneda de Vic al comte Guifré. Botet s'adonà ja d'aquest problema i, en un intent de conciliar les informacions, conclou que tal vegada el comte no acabava d'atrevir-se a alienar un do de tanta importància.⁷

Avui, una anàlisi més crítica i potser menys benpensant de la documentació fa molt dubtosa l'existència d'un precepte de Carles el Simple que donés la totalitat de la moneda d'Ausona a Guifré Borrell. Això ens portarà, també, a una nova reconsideració de les circumstàncies en les quals el bisbe obtingué la tercera part del benefici de la moneda de Vic.

CONCESSIÓ DEL TERÇ DE LA MONEDA AL BISBE. UN LLEGAT FORÇAT?

L'any 911 morí el comte Guifré Borrell i el 31 d'octubre del mateix any trobem els seus marmessors fent diversos llegats de béns immobles al bisbat de Vic, en execució del testament del comte. Aquest instrument no conté la donació del terç de la moneda, ni l'esmenta per a res. També veïem que no porta la signatura de dos dels marmessors més directament implicats, el bisbe Idalguer i el vescomte d'Osona, Ermemir, ni la del notari.

Existeix, però, una segona versió d'aquest document, de l'1 de desembre del mateix any 911, en la qual figura ja la donació de la tercera part de la moneda, al costat de la dels béns im-

3. R. DE ABADAL, *Els diplomes carolingis a Catalunya*, vol. II, segona part, doc. XXXIV, p. 375-377. Vegeu també el nostre apèndix, doc. núm. 25.

4. Vegeu referències i extracte d'aquest document al nostre apèndix, doc. núm. 26.

5. R. DE ABADAL, *Els diplomes carolingis...*, primera part, Ginebra, 1926-1950, p. XIX.

6. LAFAURIE, J., «Le trésor monétaire du Puy. Contribution à l'étude de la monnaie de la fin du Xe siècle», *Revue Numismatique*, 1952, p. 59-169, especialment p. 71.

7. BOTET, I, p. 169-170.

mobles abans indicats. Aquesta versió, en canvi, fou signada pels dos marmessors que s'havien abstenut de fer-ho en la primera redacció i també pel notari.⁸

Tot plegat fa evident que hi ha un cert dissentiment entre els marmessors a l'hora d'executar el testament. És a dir, entre la comtessa vídua, Garsenda, i el nou comte, Sunyer, d'una banda, i el bisbe Idalguer i el vescomte Ermemir, de l'altra. Només així és possible explicar l'existència de dues versions i cal pensar que la primera devia forçar la redacció d'un segon text que inclogués la donació referent a la moneda, la qual cosa devia ocasionar llargues negociacions prèvies.⁹ Des de la perspectiva d'una negociació podem interpretar, potser, la condició d'haver de recaptar la confirmació reial de la donació. És a dir, com el resultat d'una fórmula transaccional entre les dues parts, una de les quals es mostrava reticent, mentre l'altra empenyia per a incloure la donació del terç de la moneda entre els llegats. En altres paraules, que la comtessa vídua, Garsenda, i el comte Sunyer varen acabar cedint, però almenys imposarien aquesta condició limitativa, que com hem assenyalat, sembla contradir-se amb la pretesa lliure disposició del dret de moneda de Vic a la qual al·ludeix el mateix document.

Segurament no sabrem mai si entre les darreres voluntats del comte Guifré Borrell hi havia efectivament la de fer la donació del terç de la moneda a Vic. Tampoc sembla probable que aquest comte disposés, per a específic benefici reial, de la totalitat del dret monetari ausetà, com es pretén en la segona versió de l'execució del seu testament. Cert o no, aquest era, però, un argument necessari per a justificar la concessió de la tercera part del benefici de la moneda, en termes d'una aparença de legalitat, ja que ningú pot donar quelcom si no en disposa. El fet és, però, que després d'un estira-i-arroña entre les autoritats civils i eclesiàstiques de Vic, d'una banda, i dels comtes de Barcelona, de l'altra, es formalitzà la donació per part d'aquests del terç de la moneda a la seu vigatana, actuant talment com ho hauria fet un veritable sobirà reial. També és cert que, a partir de la cessió d'aquest terç, aviat trobarem els bisbes disposant lliurement de la totalitat del dret de la moneda de Vic.¹⁰

HISTÒRIA I EVOLUCIÓ DELS AMONEDAMENTS EPISCOPALS I COMTALS

Cal ara tornar a la documentació vigatana i, juntament amb l'evidència numismàtica, reconstruir la història d'aquests amonedaments.

Els segles X-XI

Hem vist com la donació de Guifré Borrell porta aparellada la condició de demanar-ne una confirmació al rei franc. Un document de l'any 1104 al·ludeix al fet que el rei Lluís d'Ultramar

8. Vegeu ambdues versions i les seves referències a l'apèndix, doc. núm. 26.

9. E. JUNYENT (*Diplomatari de la Catedral de Vic (s. IX-X)*, Vic, 1980, p. 52) ja s'adona que «la qüestió del terç de la moneda de Vic trobà dificultats per part de la comtessa vídua Garsenda i el comte Sunyer».

10. Sobre aquesta donació del terç de la moneda a la seu vigatana, vegeu també M. CRUSAFONT I SABATER i A. M. BALAGUER, «De les encunyacions carolíngies a l'autonomia monetària», *Symposium Internacional sobre els Orígens de Catalunya*, 1991, p. 472-474.

concedí a la seu vigatana la moneda.¹¹ Sobre la base d'aquesta referència pot deduir-se, com s'ha fet, l'existència d'un precepte de Lluís que confirma la donació del comte. Abadal data aquest possible document vers el 938.¹²

Ara bé, hi ha raons que permeten dubtar de la veritable autenticitat d'aquest precepte del rei Lluís. Com ha exposat E. Junyent, sorprèn la seva absència en el *Liber dotationum antiquarum*, on figuren tots els títols més importants de la catedral de Vic. El mateix autor assenyala que al dors del document de l'execució testamentària de Guifré Borrell del 911 hi ha una nota amb lletra del segle XIV per la qual podria atribuir-se el precepte a Carles el Simple i no a Lluís d'Ultramar (cal recordar que Lluís signava com a fill de Carles, la qual cosa podia haver creat aquesta confusió).¹³ Tot plegat permet, doncs, observar la notícia del document del 1104 amb una certa suspensió. A més, cal tenir present que en aquest document el bisbe Arnau de Malla es recolza en aquesta suposada donació del rei Lluís per argumentar la seva negativa a compartir la moneda de Vic amb Guillem Ramon, *dapifer*. Tot plegat pot ésser, simplement, una bona excusa per a no cedir.

La poca versemblança de l'existència del precepte de Lluís d'Ultramar queda també reforçada per la seva no menció en la confirmació d'Innocenci VI, el 1254, de la moneda de Vic. En aquesta butlla, l'argument que s'esgrimeix en favor de la legitimitat de la moneda vigatana no és altre que el de la seva consuetud i una confirmació papal anterior, la d'Eugeni III del 1150. Tampoc esmenta cap precepte carolingi com a base dels drets monetaris dels bisbes ausetans.¹⁴

L'any 957, el bisbe Guadamir restaura la canònica amb esment de diversos béns i drets, com és ara el terç del mercat, el teloneu, la moneda i el pasquari.¹⁵ Anys més tard, el 998, en produir-se la destitució del bisbe Guadall, el papa Gregori confirma Arnulf com a nou bisbe amb les dignitats que li pertocaven i entre les quals hi ha la moneda.¹⁶ Totes aquestes notícies documentals proven, per via escrita, l'existència de moneda durant tot el segle X, la qual cosa és, també, en bona consonància amb l'evidència numismàtica disponible.

Sabem, per una missiva enviada pel bisbe abat Oliba als seus monjos de Ripoll, poc després del 1033, que en un important sínode celebrat a Vic s'imposà la pena d'excomunió per a aquells que gosin falsificar o retallar la moneda de Vic.¹⁷ Això demostra que la moneda de Vic anava encunyant-se i també que devia haver-hi qui en falsificava o la manipulava fraudulentament, fet que la numismàtica també constata.

Un document veritablement important és el de la consagració de la nova catedral, feta l'any 1038, durant l'episcopat d'Oliba. En la dotació de l'església i del bisbat —document signat per un gran nombre d'autoritats eclesiàstiques i també pel comte Ramon Berenguer I i per la comtessa Ermessenda— se'ls confirma la moneda, el teloneu dels mercats de Vic i Manresa, els terços dels prats i erms i el pasquari.¹⁸ Ens trobem, per tant, davant el reconeixement del fet que el bisbe disposa de la moneda sense limitacions i altrament, s'hauria fet la precisió de la part

11. Vegeu apèndix de documents, núm. 27 i 35.

12. R. DE ABADAL, *Els diplomes carolingis...*, primera part, doc. II, p. 300-301.

13. E. JUNYENT, *Diplomatari...*, doc. 186.

14. Apèndix documental, núm. 45.

15. *Ibid.*, núm. 28.

16. *Ibid.*, núm. 29.

17. *Ibid.*, núm. 30.

18. *Ibid.*, núm. 31.

que li correspon, com es fa en el cas dels prats i erms. És difícil saber en quin moment i per quin mecanisme el bisbe s'ha emparat de la totalitat de la moneda a partir de l'obtenció de la tercera part l'any 911. No pot descartar-se la possibilitat d'una donació anterior, que ara es confirmaria, però sembla més versemblant observar la confirmació del 1038 com el reconeixement d'una situació de fet. En realitat, una legalització que es faria en el moment favorable de la minoria d'edat de Ramon Berenguer I, quan hi ha tan bona entesa entre la vella comtessa Ermessenda i l'Església, representada en aquell moment per figures tan remarcables com Oliba a Vic i el bisbe Pere, germà de la comtessa, a Girona. Certament, però, en fer aquesta confirmació el comte de Barcelona està atribuint-se una competència reial, fet que és en plena consonància amb la desvinculació efectiva respecte a la monarquia franca.

Durant els segles X i XI, Vic anava batent la seva moneda com demostren les fonts escrites i numismàtiques. Així, el bisbe Berenguer Sunifred de Lluçà, l'any 1098, donà dos sous del lucre de la moneda a Guillem Ramon de Taradell. L'any següent, el mateix bisbe fa constar en el seu testament el llegat dels instruments per a la fabricació de la moneda.¹⁹

Pocs anys després (1104), el bisbe Arnau de Malla dóna a Ramon Guillem, *dapifer*, entre altres béns, el dragma de la moneda de Vic, excepte dos sous de plata que ja rebia Guillem Ramon de Taradell. El mateix any hi ha també una concòrdia entre el bisbe i Guillem de Lluçà. Aquest rep, entre altres coses, vint sous del benefici de la moneda de Vic, a canvi de la guarda del palau episcopal i de les batllies que el bisbe té a Ausona.²⁰

La crisi del segle XII

Des dels primers anys del segle XII (1104) i fins al 1150, hi ha un buit en l'evidència de la documentació monetària escrita. D'altra banda, les monedes que poden correspondre a aquesta època també són escasses, tot i que recentment s'hi ha incorporat un tipus nou. Ens referim a un diner atribuït al temps del bisbe Arnau de Malla (1102-1109).²¹

Correspon també a la primera meitat del segle XII una moneda osonenca a nom de Ramon Berenguer que ha estat atribuïda amb versemblança al comte Ramon Berenguer III (1096-1131).²² Per tant, cal pensar que la moneda ha passat a mans del comte, almenys transitòriament. No disposem, malauradament, de cap prova escrita directa d'aquest fet, que haurem de reconstruir a partir dels indicis que ens donen alguns documents i de les mateixes monedes.

Ramon Berenguer III, en arribar a la majoria d'edat, fa enrere moltes de les donacions que l'Església havia recaptat de Berenguer Ramon II, tot aprofitant la dèbil situació jurídica en què es trobava, un cop fou reconegut com a culpable de la mort del seu germà. És possible que en aquesta derogació de drets i beneficis a l'església el comte anés molt enllà i, fins i tot, eliminés prerrogatives anteriors, en un intent de restablir i reforçar el poder comtal, prou depauperat pel difícil període de la seva minoritat.

19. *Ibid.*, núm. 33 i 34.

20. *Ibid.*, núm. 35 i 36.

21. A. M. BALAGUER, «A new type of episcopal coin from Ausona in the early twelfth century», *Spink Numismatic Circular*, novembre 1990, p. 311. Tipus 47 del corpus.

22. Vegeu-la al nostre catàleg de monedes, tipus 48.

Efectivament, hi ha un document del 1120, en el qual el comte de Barcelona anul·la alguns mals usos que havia imposat a Vic, segons hi diu «induït per persones perverses i malicioses». Aquests mals usos estaven en contradicció, sembla, amb els drets i concessions de què gaudia l'Església de Vic.²³ Poc abans (1118), el comte havia definit a favor d'aquesta les capellanies que retenia injustament. Aquests documents no parlen de moneda, però són prou indicatius de l'actitud reivindicativa i gelosa del seu poder que prenia Ramon Berenguer III.

D'altra banda, cal recordar que en temps d'aquest comte s'inicia el llarg i constant procés de reagrupació dels comtats catalans entorn del casal barceloní, amb la integració dels comtats de Besalú i de Cerdanya, la qual cosa durà aparellada la introducció del curs de la moneda de Barcelona en aquells comtats i la fi de les seves encunyacions pròpies. En aquest context, un intent de recuperació per part del comte de la moneda de Vic —que des d'un terç inicial el bisbe ha anat fent-se seva— no sembla gens sorprenent. I en qualsevol cas si el comte s'havia emparat, com sembla, de la moneda de Vic no tenim constància documental que la restituís al bisbat, com li hem vist fer amb altres drets de la seu vigatana dels quals s'havia apoderat indegudament.

Arribem així a l'any 1148, quan Ramon Berenguer IV, angoixat per les despeses que li ha ocasionat el setge de Tortosa, diu haver exigit injustament dels de Vic quèsties, toltes i forces; ara promet no demanar-les més i en compensació rep quatre-cents morabatins d'or.²⁴

Dos anys més tard, l'Església de Vic rep una butlla d'Eugeni III en la qual li són confirmats els seus privilegis i la moneda. És possible que el pagament que s'havia vist obligada a fer al comte, l'any 1148, i la nova violació dels seus drets que això havia suposat decidiren el bisbe i el capítol de Vic a fer confirmar pel papa tots els seus privilegis i també la moneda, pensant en un restauració d'aquesta.²⁵ Malgrat tot, caldrà esperar encara vint-i-cinc anys fins que Pere de Redorta la restauri.

Les darreres restauracions dels amonedaments episcopals

El novembre de 1171, el bisbe Pere de Redorta defineix una sèrie de propietats a Pere de Lluçà, a més de la participació amb 20 sous en el benefici de la moneda de Vic, que els bisbes havien donat ja al seu avi, Guillem de Lluçà, l'any 1104²⁶. Tot i així el restabliment de la moneda de Vic no vindrà fins al 1174, segons es conté en el decret del bisbe del 13 de desembre d'aquest any.²⁷

És possible que quan el bisbe defineix a Pere de Lluçà la seva participació en les encunyacions, l'any 1171, la qüestió de la restauració de la moneda de Vic, si bé no era un fet, devia estar removent-se. No és difícil pensar que els bisbes aconseguissin això després de llargues negociacions i, possiblement, cedint alguna compensació econòmica al comte rei. Efectivament, per aquests anys, el monarca estava fortament endeutat amb els bisbes de Vic, com mostra un

23. E. JUNYENT, *Jurisdiccions i privilegis de la ciutat de Vic*, Vic, 1969, doc. 27.

24. E. JUNYENT, *Ibid.*, doc. 32.

25. Apèndix documental, doc. núm. 37.

26. *Ibid.*, doc. núm. 38.

27. *Ibid.* doc. núm. 39.

document del 1172, en el qual Alfons I reconeix deure la crescuda xifra de 33 marcs de plata i 100 morabatins aiadins a l'Església de Vic.²⁸

La restauració de la moneda, l'any 1174, feta pel bisbe Pere de Redorta, es va dur efectivament a terme, ja que disposem d'un document, de l'any 1176, en el qual es dona informació del repartiment dels guanys obtinguts en la fabricació de la moneda.²⁹

Consta, en l'escriptura de restauració del 1174, que les noves emissions tindran una llei quaternal i una talla de divuit sous per marc de plata, juntament amb el compromís de no fer-les variar. El document conté, a més, una disposició complementària sobre el curs obligatori i exclusiu dintre de Vic de la moneda del bisbe, i detalla les penes que s'imposaran als que realitzin transaccions amb una altra moneda.³⁰

És més que probable que la moneda de Vic fos novament usurpada pel rei, ara Pere I. Les fretures econòmiques d'aquest sobirà, que havia de fer front a les lluites al Llenguadoc, d'una banda, i de l'altra als almohades, els quals estaven en el moment àlgid del seu domini a la Península, fet pel qual havia deixat d'afluir a Catalunya l'or musulmà d'altres temps procedent de les paries o tributs dels reietons àrabs, provocaren que hagués de fer una àmplia recapta de fons per a sostenir totes aquestes expedicions militars. Així, veiem que imposa un nous tributs³¹ i el rei no deixa d'empenyorar-se quan convé o de demanar a l'Església que renunciï a determinats beneficis en favor de la Corona o, fins i tot, potser arriba a prendre'ls, com sembla que succeï en el cas de la moneda de Vic.

En aquest context no deu ésser casual que el bisbe de Vic rebés l'any 1196 del papa, Celestí III, una confirmació de la potestat de defensar, amb les armes si convenia, els béns de l'Església.³² Efectivament, un interessant document del 1197 féu ja sospitar a Botet que Pere I s'havia apoderat de la moneda de Vic. L'autor no anà, però, més enllà.³³

Estudiant novament la qüestió i examinant l'evidència numismàtica, podem dir que tot sembla confirmar que Pere I encunyà moneda a Vic. En l'esmentat document, el rei Pere confirma els privilegis obtinguts dels seus predecessors i declara que la present redempció de la moneda que rep a la vila de Vic, a causa de la imminent necessitat de l'exèrcit dels sarraïns (*«propter ingruentem necessitatem exercitus Sarracenorum»*), no l'exigirà més. Aquesta redempció pot entendre's com una imposició en metàl·lic, però sembla més probable que es tracti de consentir a Vic una emissió de moneda de baixa llei, el benefici de la qual seria per al rei. L'evidència numismàtica registra l'existència d'un diner, amb el nom PETRUS i sense la neta simbologia religiosa que trobem habitualment a la sèrie episcopal. Gudiol i també Bo-

28. ACA, perg. d'Alfons I núm. 125. Cf. E. JUNYENT, *Jurisdiccions...*, doc. 38.

29. Apèndix documental, doc. núm. 40.

30. *Ibid.*, doc. núm. 39.

31. Així ho reconeix el mateix Pere I en una carta del 22 de març del 1205, datada a Girona, i en la qual promet no mudar la moneda de Barcelona i renunciar a la redempció de la moneda i al bovatge (Arxiu Diocesà de Girona, *Cartulari de Carles Many*, f. 65. També A. C. de Girona, ms. 7, *Llibre Verd*, f. 213 v.). Sembla, però, que el novembre del mateix any el rei es feia *ehñere* d'aquest propòsit i demanava, tant a l'Aragó com a Catalunya, l'impost del monedatge, que gravava els béns mobles i immobles, i que garantia la no alteració de la moneda per part del reis, vegeu A. M. BALAGUER, «Sobre els orígens de l'impost del monedatge a Catalunya», *E. A. Arslan studia dicata*, Milà, 1991, p. 792, nota 6, i p. 794, nota 18.

32. P. KEHR, *Papsturkunden in Katalonien*, Berlín, 1926, doc. 272.

33. BOTET, I, p. 171, amb relació al document del 1197, regestat i citat al nostre apèndix, doc. núm. 41.

tet³⁴ atribuïren la peça al bisbe Pere de Redorta, malgrat que no hi ha cap precedent que el nom del bisbe aparegui a la moneda. Només una vegada hi ha indicis del nom del bisbe representat per inicials. D'altra banda, ens trobem amb el problema que Pere de Redorta tindria dos tipus de moneda atribuïts, aquest i uns diners amb el tipus d'una mà beneïnt. Una altra dada, que sembla confirmar aquesta atribució, és la certa similitud tipològica que hom observa entre les encunyacions barcelonines de Pere I i la que presenta aquesta peça vigatana.³⁵

Els enfrontaments pel dret de moneda de Vic arribaren al seu punt més conflictiu en temps de Jaume I. El març del 1254, el bisbe Bernat de Mur en imposar el curs forçós de la moneda de Vic, diu que n'ha fet i que l'ha restaurat «*predicta moneta quam fecimus et restauravimus*». Dos mesos més tard, però, Jaume I ordena als moneders que n'aturin la fabricació. Aquesta ordre porta com a conseqüència un requeriment dels procuradors del bisbe al veguer per tal que no fos executada. Al mateix temps, el bisbe demana al papa una confirmació de la moneda episcopal, que arribà tot seguit.³⁶ Poc després el bisbe imposa el curs forçós de la moneda episcopal dintre la ciutat de Vic, amb pena d'excomunió a qui la rebutgi.³⁷ Tots aquests documents són prou reveladors de la lluita que s'estava desenvolupant, entre la pressió reial per posar fi al dret de moneda dels bisbes i l'aferrissada resistència d'aquests a cedir-la.

L'any 1256, Bernat de Mur fa una nova restauració de la moneda, que haurà d'ésser de talla de 20 sous el marc i llei de 4 diners. Del mateix any és una concòrdia entre el capítol i el bisbe sobre els guanys de la moneda, que hauran de repartir-se a parts iguals, una vegada deduït el feu del senyor de Montcada i les despeses.³⁸ Per la seva banda, Garsenda de Montcada, l'any 1258, fa homenatge al bisbe i aprova la restauració de la moneda i de la part del guany que s'acordà que li corresponia.³⁹ L'any 1259, Bernat de Mur passa comptes de l'encunyació i rep set-cents sous per aquest concepte.⁴⁰ Aquí degué tancar-se aquesta emissió.

Un interessant document —que Gudiol conegué només indirectament i que havia passat fins ara desapercbut als numismàtics— ens permet conèixer noves dades sobre l'etapa final de les encunyacions episcopals vigatanes. El document no porta data, però degué escriure's l'any 1269 o poc després, ja que l'originà la confirmació de la moneda de tern de Barcelona, feta aquell any per Jaume I.⁴¹ El document en qüestió és una petició, adreçada al papa pel bisbe Ramon d'Anglesola, per a variar el valor de la moneda episcopal. El bisbe argumentava que mentre el rei havia fet córrer la moneda de doblenc, aquesta es canviava amb la quaternal vigatana a raó de dos diners de Barcelona per un de Vic, d'acord amb els seus continguts d'argent. En

34. J. GUDIOL, *La Veu de Montserrat*, any 1898, p. 195. Botet, I, p. 184, núm. 156.

35. Hem de parlar ara d'un document del 1294 que Gudiol donà com del 1244. Això féu que en un treball anterior penséssim que estava referint-se a la moneda de Vic que hem atribuït al rei Pere I. Aquesta correcció de data no altera els arguments adduïts en fer aquella atribució, la qual es manté. Posat el document en la data que li pertoca, 1294, no ens aporta res de nou, ja que la moneda de doblenc i la de tern a què fa referència ha d'ésser simplement moneda de Barcelona, la qual circulava ja a Vic. Vegeu R. GINEBRA I MOLINS, «La pretesa moneda de tern de Vic de 1244», *Ausa*, vol. XVI, 1995, p. 185-194.

36. Apèndix documental, doc. núm. 43, 44 i 45.

37. *Ibid.*, doc. núm. 43.

38. *Ibid.*, doc. núm. 46 i 47.

39. *Ibid.*, doc. núm. 48. Sobre els antics drets dels Montcada, vegeu també el document de l'any 1224, doc. núm. 42.

40. *Ibid.*, doc. núm. 49.

41. *Ibid.*, doc. núm. 50.

haver pujat el rei el diner barceloní a llei ternal, s'havia establert un canvi paritari amb la moneda vigatana, amb greu perjudici per a aquesta, ja que tenia més argent el quatern de Vic que el tern de Barcelona. En conseqüència, demanava al papa poder alterar la llei del diner episcopal, malgrat els anteriors decrets que en fixaven una llei quaternal. Sembla que el prelat volia ajustar també la seva moneda a una llei ternal, per tal d'equilibrar-ne els valors, o qui sap si rebaixar-la fins a una llei de dos diners, per millorar els seus guanys. Cal advertir que una part del desequilibri era, de fet, compensat ja per la talla superior, o si es vol pel pes inferior, del diner vigatà. Recordem que aquest es fabricava a vint sous el marc, mentre que el diner de tern de Barcelona s'obrava a divuit sous. En aquest sentit, doncs, el canvi anterior 2/1 era, en realitat, favorable al diner vigatà.

El papa, que sempre havia atès favorablement les peticions de confirmació dels drets monetaris dels bisbes osonencs, també degué aprovar el projecte de Ramon d'Anglesola. El fet és que el bisbe inicià l'emissió de moneda. Així ho evidència l'ordre donada per Jaume I, l'any 1273, als obrers de la moneda de Vic perquè cessin tota encunyació per al bisbe de Vic o per a qualsevol altra persona que fos.⁴²

Aquesta ordre degué ésser definitiva, ja que no tornem a trobar notícies fins al 1315, quan el bisbe cedeix el domini de la ciutat, amb tots els drets que hi detenia, entre els quals hi ha la moneda, al rei Jaume II. Aquest acord és el punt final del dret de moneda dels bisbes de Vic que, des d'aleshores, només en conservaran el delme, segons es preveu. L'antic domini senyorial dels bisbes de Vic ha quedat reduït, per aquesta cessió al rei, a la percepció d'unes rendes en compensació material. L'acord clou, però, la llarga pugna pel domini de Vic.⁴³ De l'antic dret de moneda dels bisbes de Vic no en quedarà ni el record. Observem que, quan l'any 1460 els síndics de Vic demanen al rei la facultat de batre moneda, invoquen l'antic precedent com si fos el d'una moneda municipal i no episcopal.⁴⁴

ATRIBUCIÓ I ORDENACIÓ DE LES MONEDES VIGATANES

De les monedes emeses a Vic pels bisbes —i ocasionalment pels comtes— des del segle X fins al XIII ens n'han arribat força tipus diferents. Assajarem tot seguit d'ordenar-les segons la seva seqüència cronològica i presentarem al mateix temps unes hipòtesis d'atribució a determinats bisbes. La dificultat fonamental que trobarem serà, però, la manca d'uns elements explícits de datació com podria ésser, per exemple, la indicació del nom del bisbe en la moneda. Aquesta només apareixerà una vegada i encara en la forma d'unes inicials, B-G. Les monedes porten, en canvi, la informació del seu origen molt ben indicat en la forma AVSONA, que en les darreres emissions és substituïda per la lectura EPISCOPI VICI, també prou clara.

A l'hora d'establir, doncs, la seqüència de les monedes que ens han arribat, haurem de conjugar totes les dades i tots els indicis que puguin oferir-nos els documents, les troballes, l'evolució i els nexes tipològics de les mateixes monedes, el seu art i estil. No hem d'oblidar tampoc que el contingut d'argent és una guia molt valuosa, però malauradament no sempre podrem accedir-hi.

42. *Ibid.*, doc. núm. 51.

43. *Ibid.*, doc. núm. 52.

44. *Ibid.*, doc. núm. 53.

Tradicionalment s'ha encapçalat la sèrie vigatana amb una moneda que porta una efígie entre S-P a l'anvers i AVSONA al voltant d'una creu, al revers. El seu art tosc, la distribució del revers, que manté encara una inspiració dels tipus carolingis, juntament amb l'aspecte d'estar fabricada amb argent feien versemblant aquesta posició. La recent comprovació per anàlisi del contingut metàl·lic d'aquestes peces ha corroborat que eren efectivament d'argent (93,8 % AR), la qual cosa fa que les mantinguem, ara amb bases més segures, en aquest primer lloc, és a dir, al segle X.

A continuació haurem de situar-hi un tipus que mostra a l'anvers una efígie força semblant a la de l'anterior, però de millor art i amb un disseny més detallista. Al revers incorpora una creu, als espais de la qual hi ha les síl·labes de la paraula AU-SO-NA i una flor al quart espai. No disposem en aquest cas d'una anàlisi del contingut metàl·lic, però sembla també de bona plata. Correspondria a primers del segle XI i, possiblement, al temps del bisbe Oliba (1017-1046).

El tercer tipus, que és probablement el darrer d'argent, és el magnífic diner «dels bous». Amb aquest epítet era conegut també al seu temps; «*moneta bovum*», diu un document del 1083. I un altre del mateix any encara és més explícit, en indicar «*moneta Vici optima ubi boves sunt depicti*». Aquests esments, als quals podem encara afegir un altre de semblant del 1082,⁴⁵ donen certes orientacions del moment de circulació del diner que mostra les efígies enfrontades de sant Pere i de sant Pau, a l'anvers, i un home llaurant amb una parella de bous, al revers. Aquests esments tan excepcionalment precisos, gairebé descriptius de les monedes, fan que aquest tipus dels bous hagi estat atribuït, sense vacil·lacions, a l'episcopat de Berenguer Sunifred de Lluçà (1078-1099). Això respon tant a un criteri de correspondència estricta entre les dates dels esments, 1082-1083, i la cronologia d'aquest prelat, com al fet que altres fonts documentals semblen corroborar que s'emetia moneda durant el seu temps (vegeu la nota 19).

De tota manera, és possible que l'emissió d'aquest tipus hagués començat en l'episcopat anterior, el del bisbe Guillem (1046-1076), si tenim en compte que aquest tipus d'esments, tan explícits, solen aparèixer quan hi ha concurrència d'altres tipus monetaris en el mercat i, en aquest cas, solen apuntar-se en aquells tipus que comencen a ésser menys usuals en el circulant del moment. Un altre fet, que sembla confirmar també una major antiguitat de l'inici d'aquest tipus, és que la seva representació de sant Pere i de sant Pau, tan perfecta, hauria probablement servit de model a una emissió, de seca no explícita i d'art tosc, que podem atribuir a Ramon Berenguer I i, amb reserves, al comtat d'Ausona (vegeu l'explicació en el capítol del comtat de Barcelona). Sembla, doncs, que la moneda «dels bous» pot situar-se en l'episcopat del bisbe Guillem (1046-1076) i potser fou continuada en el del bisbe Berenguer Sunifred de Lluçà (1078-1099).

Aquesta moneda té un pes elevat —proper al gram— i és encara d'argent, com mostra prou bé el seu aspecte. Aleshores, en comprovar que, fins el 1086, tots els esments de moneda de Vic la denominen «grossa» o bé de plata puríssima, termes que són equivalents, sembla clar que els dos tipus que hem descrit abans, amb efígie entre S-P a l'anvers, han d'ésser anteriors a la moneda dels bous, potser l'única que queda cronològicament més ben determinada.

És possible, però, fer una atribució més precisa dels dos tipus anteriors al dels bous? És difícil respondre amb precisió. D'una banda, els esments monetaris donen indicis de circulació del diner de Vic des del 966.⁴⁶ Si tenim en compte que la concessió de la moneda als bisbes fou

45. *Ibid.*, doc. núm. 32, on donem referències d'aquests esments.

46. Segons els buidats d'esments monetaris efectuats per a la nostra tesi doctoral. També BOTET, I, p. 168.

ferma a partir del 911 —segons hem dit—, potser resulta lògic pensar que les emissions comencessin a la segona meitat del segle X. Podríem, amb Gudiol,⁴⁷ atribuir, de manera convencional, l'inici del primer tipus al bisbe Guadamir (948-957), restaurador de la canònica, i en temps del qual s'esmenta el dret de moneda.

Certament que l'esment monetari del 966 és aïllat i que el gros d'altres de similars —referits a la moneda de Vic en els pagaments— es situa entre el 1041 i el 1093 (24 esments). L'escassetat d'esments específics de moneda vigatana abans del 1041 no contradiu, però, l'existència d'emissions anteriors, ja que per l'experiència del que succeeix en altres llocs sabem que només es designa l'origen de la moneda amb la qual es farà un pagament quan, en el mercat, hi ha concurrència de monedes diferents.⁴⁸

El fet que el bisbe Oliba (1017-1046) dicti penes per als que falsifiquin la seva moneda, unit a l'abundància d'esments que trobem des del 1041, fan plausible atribuir a aquesta alta figura episcopal el segon tipus que hem descrit més amunt. És a dir, el de l'effigie entre S-P a l'anvers i les síl·labes de la paraula AU-SO-NA, distribuïdes en els espais d'una creu, en el revers.

No hi ha grans diferències estilístiques i tipològiques entre aquest segon tipus, atribuït amb prou versemblança al bisbe abat Oliba, i el primer, donat convencionalment a Guadamir. Tenint present que la seguretat de l'emissió durant aquest darrer episcopat es basa únicament en l'esment del 966, l'atribució podria ésser modificada si aquest —que prové del testament de Sunifred de Cerdanya— fos discutit quant a la seva autenticitat (vegeu l'apèndix documental, doc. núm. 68). Possibles noves descobertes monetàries podran també introduir variacions en aquest panorama, encara força obscur, de les emissions episcopals vigatanes.

Amb la moneda dels bous es clou el període més brillant de la moneda dels bisbes de Vic. En aquesta etapa, hi hem trobat tres tipus de diners de plata gairebé pura, d'un pes elevat —als voltants d'un gram— i d'una factura de les més perfectes que hom pugui trobar dintre de l'art monetari del romànic europeu.

A continuació cal situar un diner, conegut en un únic exemplar que manté el bon art però que presenta una seriosa caiguda de pes: només 0,6 grams. Ignorem, a més, si segueix essent de plata o conté quelcom de lliga. Aquest diner presenta a l'anvers la figura dreta d'un bisbe i al seu davant hi ha B (a dalt) i G (a baix). Al revers hi ha dues figures enfrontades, molt semblants als sants Pere i Pau del diner dels bous. Sembla ben plausible de considerar les lletres B-G com les inicials del nom del bisbe que encunyà la moneda. D'altra banda, hi ha l'enllaç tipològic amb el diner dels bous, i la caiguda de pes el fa posterior. Caldria, per tot plegat, atribuir aquest diner al bisbe Berenguer Guillem (1099-1101).

Posteriorment tindríem encara una emissió, coneguda també per un exemplar per ara únic, atribuïble al temps del bisbe Arnau de Malla (1102-1109),⁴⁹ en temps del qual tenim constància documental d'emissions. Aquesta encunyació tancaria la primera etapa d'amonedacions vigatanes.

A partir del 1104 s'obre un buit en la documentació que sembla coincidir amb una recupera-

47. J. GUDIOL, *Les monedes episcopals vigatanes*, Vic, 1896, p. 14.

48. M. CASTAIN SICARD, M., «Monnaies féodales et circulation monétaire en Languedoc X-XIII siècles», *Cahiers de l'Association Marc Bloch de Toulouse. Études d'Histoire Méridionale*, vol. 4, 1961, p. 8, arriba a una conclusió similar pel que fa al Llenguadoc.

49. A. M. BALAGUER, «A new type of episcopal coin from Ausona», *Spink Numismatic Circular*, vol. 9, 1990.

ció de la moneda de Vic per part dels comtes de Barcelona, tot i que no sembla impossible que els comtes de Barcelona haguessin pogut fer amb anterioritat alguna emissió paral·lela a l'episcopal, com fan a Girona. Tot i així, en el cas de Vic seria molt menys clar. Només ho fan sospitar —i encara amb moltes reserves— unes emissions de seca no especificada del temps de Ramon Berenguer I, de les quals hem tractat a bastament en el capítol de Barcelona.

Sembla evident —malgrat algun dissentiment poc fonamentat— que el diner amb la llegenda RMN-BRG, al revers, cal atribuir-lo a un comte de nom Ramon Berenguer, ja que hi ha la moneda la menció AVSONA i no es coneix cap bisbe vigatà amb un nom assimilable a l'abreviatura esmentada. Tenint present l'anàlisi històrica que hem fet, en parlar de la crisi del segle XII, no sembla possible atribuir-la a un comte Ramon Berenguer anterior al tercer, ja que no es marca una interrupció en la documentació monetària episcopal fins aquest comte i, per tant, cal pensar que en temps anteriors s'anirien succeint amb regularitat les emissions episcopals. Hem assenyalat, també, que la política de refer el patrimoni comtal, empresa per Ramon Berenguer III, fa versemblant una recuperació de la moneda vigatana pel comte barceloní. Per tant, li atribuirem aquest diner que manté a l'anvers la figura de sant Pere, tradicional en les emissions vigatanes, mentre que al revers hi apareix la menció explícita del nom del comte, Ramon Berenguer.

Els bisbes no deixaren, però, tan fàcilment els seus antics drets sobre la moneda a disposició del comte i en demanen la confirmació al papa. Aquesta arriba —com hem vist en parlar de la documentació monetària— l'any 1148, i el 1174 tenim documentat el restabliment de les emissions episcopals, fet pel bisbe Pere de Redorta (1147-1185). Sembla que hauria de correspondre a aquest moment el tipus monetari que presenta a l'anvers una mà beneint i les lletres NA, que completen la lectura A-U-S-O dels espais de la creu del revers. El seu aspecte més arcaic, respecte a d'altres tipus episcopals coneguts i el fet d'haver estat trobat un tresoret de 68 d'aquests diners de la mà, juntament amb 3 diners del lliri de Barcelona —tipus atribuït al temps dels comtes Ramon Berenguer III i Ramon Berenguer IV— justifiquen aquesta atribució.⁵⁰ D'altra banda, l'aspecte del metall dels diners de la mà sembla correspondre's bé amb el billó de llei quaternal que assigna el bisbe Pere de Redorta a les emissions vigatanes en fer la restauració de la moneda.⁵¹

Cal advertir, també, que es coneixen dues varietats diferents de diners i d'òbols de la mà beneint que bé poden correspondre a dues emissions. Si fos així, pensem que caldria considerar com la més antiga la varietat que porta a l'extrem de la màniga dos rengles de perles, ja que les lletres S del revers són ajagudes, com en tipus vigatans anteriors, mentre que a la varietat que dibuixa uns plec de roba dels quals en surt la mà, les lletres S del revers són dretes.

Hi ha bones raons, com hem vist en analitzar la documentació, per pensar que el comte rei Pere I s'emparà novament de la moneda de Vic. Sembla que ha de correspondre a aquest moment un diner amb la llegenda PETRVS al voltant d'una creu, a l'anvers, i AVSONA, al voltant

50. Es tracta de la troballa de l'ermita de Santa Magdalena de la parròquia de Sentfores (Vic), publicada per J. GUDIOL a *La Veu del Montserrat* el 1898, p. 131. Vegeu també el nostre apartat de troballes, comtat d'Ausona, núm. 3.

51. Apèndix documental, doc. núm. 39. Cal advertir també que la coexistència en una mateixa troballa de diners de la mà beneint i de diners barcelonins del lliri, amb una llei comprovada de cinc diners per a aquests darrers, no contradia la llei inferior de la moneda vigatana. És ben freqüent que en una troballa hi hagi diners de lleis diferents, ja que circulaven al mateix temps. El mercat era, però, ben conscient de les diferents valoracions que calia atribuir a cada moneda, segons el seu contingut de metall fi.

*Les monedes episcopals de Vic són notabilíssimes mostres de l'art monetari del romànic català.
La moneda que porta un home llaurant amb una parella de bou és d'un detall extraordinari.
No trobariem en tot Europa unes monedes d'aquesta època tan belles ni tan perfectes.*

d'un estel, al revers. L'atribució clàssica d'aquest diner al bisbe Pere de Redorta ha de desestimar-se, tant pel fet que el nom del bisbe —almenys escrit de forma completa— no apareix a les monedes, com per l'existència dels diners de la mà beneïnt, que poden atribuir-se amb millor versemblança al temps d'aquest prelat. És també un altre argument el cert paral·lelisme tipològic que presenten els diners encunyats per Pere I a Barcelona amb aquest tipus de Vic.

De l'evidència numismàtica actual ens resten encara tres tipus per atribuir. Han de correspondre a l'etapa final de les encunyacions episcopals vigatanes que s'obre amb la restauració de la moneda, feta l'any 1254, pel bisbe Bernat de Mur.

Hi ha hagut sempre unanimitat de criteri, entre els numismàtics, d'atribuir a Bernat de Mur el tipus que presenta un bisbe amb la lectura SANTI.PETRI, a l'anvers, i dues claus amb la llegenda EPISCOPI VICI, al revers. Les seves característiques tipològiques, estilístiques i paleogràfiques —algunes lletres gòtiques i les S dretes— justifiquen prou bé la seva pertinença al segle XIII. Referma encara més aquesta datació la troballa d'un diner d'aquest tipus en terres valencianes, on els bisbes tingueren abundants possessions després de la conquesta de Jaume I.⁵²

Per la nostra banda, mantindrem l'atribució dels diners amb la figura del bisbe a l'anvers a Bernat de Mur, tot i que disposem d'altres tipus monetaris —recentment descoberts— atribuïbles també al mateix segle XIII. Es tracta, en primer lloc, d'un òbol que sembla de caràcter episcopal i que només amb reserves podem atribuir al taller vigatà, perquè no hi llegim clarament AUSONA o Vic, com als altres tipus. Presenta una efígie nimbada, a la dreta, amb una clau a la mà i una lectura que sembla al·lusiva a sant Pere. Al revers, hi tenim una creu interior amb anells als espais i al voltant la llegenda, només parcialment llegible, +SI+..+..+NA+. Certament és completable fins a donar AVSONA i amb un seguit d'hipòtesis a fer sobre la forma d'interpretar la partícula SI, que tant podria situar-se al principi com al final.

Malgrat les incerteses, les possibilitats que sigui un tipus episcopal vigatà hi són per la procedència de l'exemplar —d'una col·lecció formada a Vic— i per l'al·lusió a sant Pere. Com a moneda vigatana, se'ns agermanaria amb les emissions de l'etapa central —segle XII— per l'efígie de perfil, i si hi ha, efectivament, al·lusió a AVSONA, haurem també de considerar-la anterior a les emissions clarament més tardanes que adopten la forma VICI. En l'estat actual de l'evidència escrita i numismàtica, pensem que podria atribuir-se aquesta peça a una primera emissió de Bernat de Mur, possiblement la que correspon a la primera restauració de la moneda, feta per aquest bisbe al principi del 1254.⁵³ Reservaríem per a la segona restauració de la moneda, del mateix Bernat de Mur i feta l'any 1256, el tipus amb bisbe a l'anvers i lectura EPISCOPI VICI, abans descrit, i del qual se'n coneixen diners i òbols.

La recent descoberta d'un òbol, que presenta una estreta vinculació tipològica i de llegendes amb aquest darrer, ens permetrà d'atribuir-lo al bisbe Ramon d'Anglesola, el darrer prelat vigatà per al qual tenim constància documental d'haver batut moneda.⁵⁴ La peça en qüestió és un

52. Vegeu el nostre apartat de troballes. Per a les possessions de la seu vigatana a València, vegeu, per exemple, els documents que conté el *Diplomatari de Sant Bernat Calbó*. Reus, 1956, apartat IX, «Sant Bernat Calbó a la conquesta de València».

53. Vegeu M. CRUSAFONT I SABATER i A. M. BALAGUER, «Les emissions episcopals de Vic de Ramon d'Anglesola (1264-1298)», *Actas del IX Congreso Nacional de Numismática*, Elx, 1994, p. 322-323, on es parla d'aquesta moneda, que atenent la seva incertesa no hem incorporat en el nostre catàleg.

54. *Ibid.*, p. 321-324, i apèndix documental, doc. núm. 50.

òbol amb un bàcul i lectura EPISCOPI, a l'anvers, i una clau vertical i llegenda VICI, al revers. La simplificació tipològica, respecte al tipus anterior, la seva llei, que sembla més baixa, i el seu pes, més feble, ens porten també a situar-la al final de la sèrie. Cal considerar, a més, que la seva raresa abona aquesta atribució, ja que Ramon d'Anglesola disposà d'un curt espai de temps per a batre moneda.

METROLOGIA. EVOLUCIÓ DEL VALOR DEL DINER DE VIC

El nombre considerable de documentació monetària de Vic —que ens ha permès traçar amb més precisió que en altres comtats la història i la seqüència de les seves emissions— conté en canvi poques dades útils a l'estudi metrològic. Per tant, haurem d'atendre'ns moltes vegades, i sobretot en els primers temps, a les dades que ens aporten les mateixes monedes.

Un dels trets més destacats dels primers tres tipus monetaris osonencs és, precisament, el del seu elevat pes, proper al gram, que juntament amb la bona qualitat metàl·lica i amb la perfecció artística dels seus gravats els tan només comparables amb les emissions inicials de Besalú.

L'any 966, un esment —contingut en el testament del comte Sunifred de Cerdanya-Besalú— sembla equiparar els diners de Vic amb els de Barcelona i Girona, en fer menció d'un llegat de «*pesas decem de dinarios Ausonae aut Barcinonae aut Gerundae*». ⁵⁵ Això significaria que els diners batuts en aquests tres comtats, units políticament sota l'ègida dels comtes de Barcelona, serien, o bé haurien estat, equivalents a mitjan segle X. La proximitat de pes de la moneda barcelonina de Ramon Borrell i de les de Vic més antigues conegudes semblen corroborar-ho, tot i que no tenim de moment dades per a Girona.

Dissortadament no disposarem, per al que resta del segle X i per al segle XI, d'equivalències entre la moneda de Vic i el mancús d'or, o bé entre el diner osonenc i el d'altres comtats. És una llàstima que l'esment del 982 que diu «*propter pesas de dinarios [que cal pensar que són de Vic] similes quos tu mihi dedisti aut valente de auro*» ⁵⁶ no acabi de concretar la xifra d'or que seria. Tot i així, aquest esment sembla corroborar que la paraula *pesas* o *penas* —el significat exacte de la qual no ha estat encara escatit— ha de referir-se a un pes de certa importància i no a peces de moneda, com també s'havia pensat. ⁵⁷ Altrament no es parlaria de la possibilitat de pagar en or una xifra tan reduïda de diners.

Els pesos dels 21 diners d'Ausona del tipus sant Pere/AVSONA al voltant d'una creu, que encapçalen la sèrie, són força regulars. Ens donen un pes mitjà de 0,94 g., si prescindim del pes 0,60, irregularment baix, i 0,92 g si no ho fem. Els pesos dels dos òbols coneguts d'aquest tipus (0,48 i 0,47 g) són també en plena consonància amb el pes del diner. Pel que fa al seu contingut metàl·lic, les anàlisis efectuades corroboren que són efectivament d'argent (93,8 % AR) com feia pensar la seva aparença i com s'havia considerat tradicionalment.

Aquests paràmetres metrològics es mantenen per a les dues emissions següents. És a dir, l'atribuïda al temps del bisbe Oliba (1017-1046) amb sant Pere/AVSONA en els espais d'una creu,

55. Apèndix, doc. 68.

56. E. Junyent, *Diplomatari de Vic*, Vic, 1980, doc. 497.

57. Per exemple, el mateix E. Junyent tradueix el «*propter precium pensa I*» del document 523 del *Diplomatari de Vic* per «una peça» i no per «una pesada».

i per a la que presenta, al revers, un parell de bous llaurant, que degué iniciar-se en temps del bisbe Guillem (1046-1076). És a dir, que la moneda de Vic es manté en l'argent i en un pes molt elevat, proper al gram, fins a la fi del segle XI, cosa que no trobarem en cap altre comtat.

Els tipus monetaris del segle següent mostren ja una clara davallada en el pes. Observem com els diners atribuïts als bisbes Berenguer Guillem (1099-1101) i Arnau de Malla (1102-1109) —coneguts per exemplars únics— i els que a continuació degué emetre a Vic Ramon Berenguer III de Barcelona —també molt rars— ens mostren uns pesos buscats d'uns 0,60 g. Poca cosa podem dir de la qualitat del metall, ja que no disposem d'anàlisis fiables que la raresa de les peces acaben de dificultar. De tota manera, poden ésser encara d'argent com mostra la seva aparença.

En arribar al temps de Pere de Redorta i al restabliment que féu aquest bisbe de la moneda de Vic, disposarem ja de dades documentals ben explícites. Es diu clarament que la moneda ha de tallar-se a 18 sous el marc i que la seva llei ha d'ésser de 4 diners (33 % AR).⁵⁸ Dintre d'aquests mateixos paràmetres es troben també la moneda barcelonina coetània d'Alfons I i la del seu successor Pere I, amb l'excepció de l'emissió fraudulenta, realitzada entre el 1211 i el 1213.⁵⁹ Això fa probable que el diner encunyat a Vic per Pere I sigui també quaternal. En tractar-se també d'una peça única, la comprovació per anàlisi no ha estat possible. Pel que fa al seu pes (0,75 g), cal dir que és també equiparable al dels diners barcelonins i als osonencs de Pere de Redorta, considerant que es tracta d'una peça un xic incompleta.

El 1256, el bisbe Bernat de Mur restaura novament la moneda i li assigna una talla de 20 sous el marc i una llei de 4 diners, amb la qual cosa rebaixa una mica el pes del diner, que passaria a ésser d'uns 0,97 g.⁶⁰

Hem vist que les emissions vigatanes no degueren cloure's amb aquesta emissió, com sempre s'havia suposat, sinó que n'hi degué haver almenys una altra del temps del bisbe següent, Ramon d'Anglesola (1264-1298). Disposem avui del document justificatiu d'aquesta emissió i d'una moneda atribuïble a aquest bisbe, com hem vist. El document conté, però, dades interessants per a la metrologia. Es tracta d'una petició al papa de l'any 1269⁶¹ que s'originà amb la confirmació solemnia de la moneda ternal de Barcelona que el rei feia en aquesta data. Argumentava el bisbe al papa que mentre el rei havia fet córrer moneda de doblenc de Barcelona, aquesta es canviava amb la quaternal vigatana a raó de dos diners barcelonins per un de vigatà, d'acord amb els seus continguts d'argent. En haver apujat el rei el diner barceloní a llei ternal, s'havia establert un canvi paritari amb la moneda vigatana amb greu perjudici d'aquesta, ja que tenia més argent el quatern vigatà que el ternal barceloní. En conseqüència, el bisbe demana al papa poder alterar la llei del diner vigatà, malgrat els anteriors decrets que el fixaven en una llei quaternal. Cal suposar que el prelat volia ajustar també la seva moneda a una llei ternal per tal d'equilibrar-ne els valors, o qui sap si fins rebaixar-la a llei doblenca per a millorar els seus guanys. Hem d'advertir, però, que una part del desequilibri de què el bisbe es queixava era, en realitat, compensat pel pes inferior del diner vigatà, que es tallava a 20 el marc, mentre que el diner ternal barceloní es tallava a 18. En aquest sentit, doncs, el canvi 2/1 era en realitat favora-

58. Apèndix. doc. 39.

59. BOTET, II, p. 25.

60. Apèndix de documents, doc. 46.

61. *Ibid.*, doc. 50.

ble al diner vigatà. El papa, que sempre havia atès favorablement les peticions de confirmació dels drets monetaris dels bisbes osonencs, devia autoritzar el canvi de llei de la moneda. El bisbe degué, aleshores, iniciar les emissions que ocasionaren la fulminant ordre de Jaume I (1273) als obrers de la moneda que s'encunyava a Vic perquè cessessin tota encunyació per al bisbe o per a qualsevol que fos.⁶²

CIRCULACIÓ MONETÀRIA AL COMTAT D'AUSONA

Les fonts

Pel que fa a aquest comtat, disposem d'una mostra prou important d'esments monetaris fins a l'any 1000. Després d'aquesta data i fins al 1200, el nombre d'esments recollits és sensiblement més reduït. El *Diplomatari de Vic*⁶³ és una de les fonts principals, però malauradament la seva publicació s'atura vers l'any 1000. Tenim dades també dels documents de l'Arxiu Comtal de Barcelona, publicats per Udina;⁶⁴ del *Cartulari de Sant Cugat del Vallès*;⁶⁵ del *Libri antiquitatum*;⁶⁶ del *Liber feudorum maior*⁶⁷; del *Llibre Blanch*⁶⁸ de Santes Creus. S'ha fet també el despull dels repertoris editats per F. Monsalvatje⁶⁹ i P. de Marca.⁷⁰ El *Diplomatari de sant Bernat Calbó*⁷¹ i les *Jurisdiccions i privilegis de la ciutat de Vic*,⁷² editats per E. Junyent, han estat també de molta utilitat. També ens han aportat dades altres repertoris⁷³ i els documents editats per Font i Rius.⁷⁴

Entre el 881 i el 1200, treballarem amb 250 esments. A aquests n'hi sumarem encara 211 més del període 951-1000⁷⁵, pel que fa a l'anàlisi qualitativa de pagaments en moneda o pagaments en espècie.

L'altra font de dades, amb vista a l'estudi de la circulació, és la de les troballes monetàries. En el cas de Vic, hem aplegat 13 notícies de descobertes de monedes, que seran un referent força valuós a l'hora d'encarar l'evidència documental amb l'arqueològica. Entre aquestes troballes cal destacar l'important tresor de la Mare de Déu del Coll que, a més de 17.000 diners del lliri de Barcelona, contenia diners del Rosselló, d'Empúries i d'Ausona. Un altre tresor importantíssim és el de mancusos de Barcelona realitzat a Òdena, un punt de la marca osonenca.

62. *Ibid.*, doc. 51.

63. E. JUNYENT, *Diplomatari de Vic*, Vic, 1980, 4 fascicles.

64. F. UDINA MARTORELL, *El Archivo Condal de Barcelona s. IX-X*, Barcelona, 1951.

65. J. RIUS SERRA, ed., *Cartulario de Sant Cugat del Vallès*, Barcelona, 1946, 3 vol.

66. *Libri antiquitatum* (Cartulari de la Catedral de Barcelona).

67. F. MIQUEL ROSELL, ed., *Liber feudorum maior*, Barcelona, 1945, 2 vol.

68. F. UDINA MARTORELL, *El «Llibre Blanch» de Santes Creus*, Barcelona, 1947.

69. F. MONTSALVATJE Y FOSSAS, *Noticias históricas*, Olot, 1890-1911, 25 vol.

70. P. DE MARCA, *Marca Hispanica*, París, 1688.

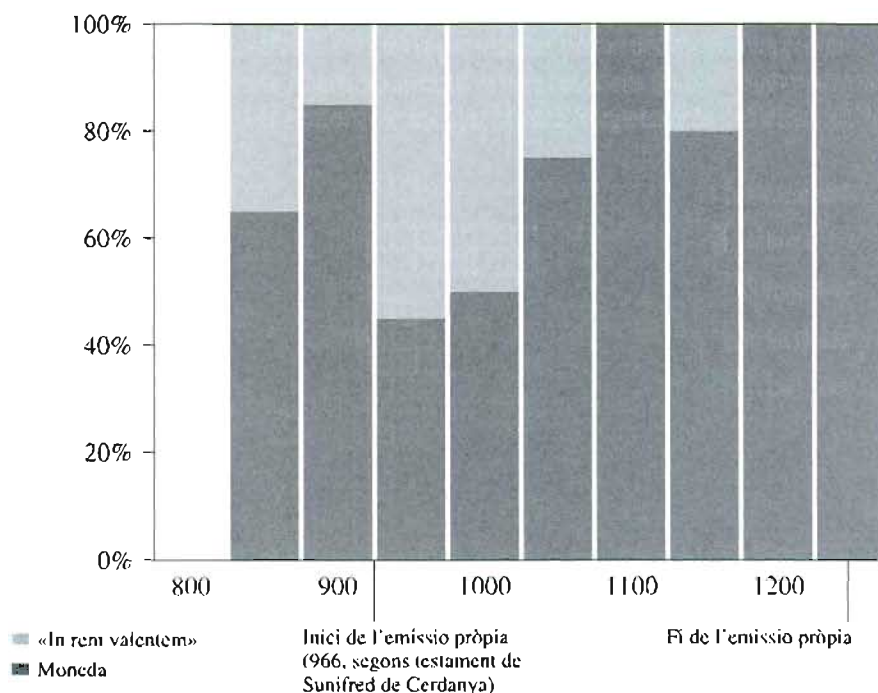
71. E. JUNYENT, *Diplomatari de Sant Bernat Calbó, abat de Santes Creus i bisbe de Vic*, Reus, 1956.

72. E. JUNYENT, *Jurisdiccions i privilegis de la ciutat de Vic*, Vic, 1969.

73. *Colección de documentos inéditos*, Barcelona, 1849, vol. IV.

74. J. FONT I RIUS, *Cartas de población y franquicia*, Barcelona, 1969, 2 vol.

75. Es tracta bàsicament dels continguts en els fascicles 3 i 4 del *Diplomatari de Vic*, ambdós apareguts molt més tard.

Gràfic 10. Evolució percentual dels pagaments en moneda i «in rem valentem». Asona.

Pagaments en moneda i pagaments en espècie

Observem que a la segona meitat del segle IX el nombre de pagaments efectuats en moneda arriben a representar el 67 %. Aquest percentatge s'incrementa fins al 86 % durant els cinquanta anys següents (900-951) i una davallada sensible, fins al 45 %, entre el 951 i el 1000. Aquest nivell sembla que es manté a la primera meitat del segle XI, en què trobem només un 50 % de pagaments efectuats en moneda. La recuperació s'inicia a la segona meitat d'aquest segle, quan els pagaments efectuats en moneda assolixen el 78 %. Al segle XII, els pagaments en espècie gairebé han desaparegut. Tenim, doncs, uns inicis amb una situació de monetització gairebé completa. Es produeix una crisi de manca de moneda, entre els anys 950 i 1000, malgrat que el taller monetari de Vic sigui ja actiu en aquest període i que l'or àrab hagi començat a fer acte de presència, tot i que tímidament, en el circulant vigatà. Tot fa pensar que el numerari disponible no era encara suficient per a proveir la moneda necessària per a totes les transaccions que es realitzen.

Presència de moneda d'or

Pel que fa a la moneda d'or, la nostra anàlisi s'estén des de la dècada del 981-990 fins al 1250. El nombre d'esments recollits és de 126, dels quals 46 són de moneda d'or, la qual cosa ens dona una presència d'or del 37 %. És cert que per a Asona la nostra mostra d'esments és

molt reduïda, però no hi ha dubte que si es pogués augmentar aquests percentatges no observarien grans variacions, ja que alguns sondeigs efectuats han mostrat una sostinguda presència d'or en els pagaments vigatans del segle XI.

Com a fet destacat cal observar que la presència d'or a Ausona és molt primerenca. Tenim notícia d'un pagament aïllat el 941 al qual en seguiran d'altres el 981. A partir d'aquesta data, els esments de moneda d'or a la documentació notarial vigatana aniran succeint-se de manera més continuada. Tot sembla indicar que el comportament del circulat auri a Ausona segueix la tònica del de Barcelona, comparable al que trobarem per a Girona, que juntament amb Ausona forma part del grup inicial de comtats adherits al de Barcelona.

D'altra banda, cal observar que Vic —amb una extensa marca vers al-Àndalus— es beneficià del cobrament de tributs o paries dels dominis musulmans veïns i desenvolupà iniciatives per aconseguir ingressos per aquesta banda.⁷⁶ El bisbe de Vic i els nobles de la zona no deixaren de participar en les expedicions i en les diferents accions contra al-Àndalus, encapçalades pel comte de Barcelona i encaminades a obtenir soldades, tributs o botí.⁷⁷

Les troballes monetàries també ens corroboren la presència d'or musulmà i de mancusos de Barcelona al comtat de Vic. Recordem que és precisament a Òdena, en la marca osonenca, on es produirà la descoberta d'un dels tresors de moneda d'or més importants d'aquest període —primera meitat del segle XI—, i que contenia mancusos de Barcelona i almenys un dinar àrab dels hammudites.⁷⁸

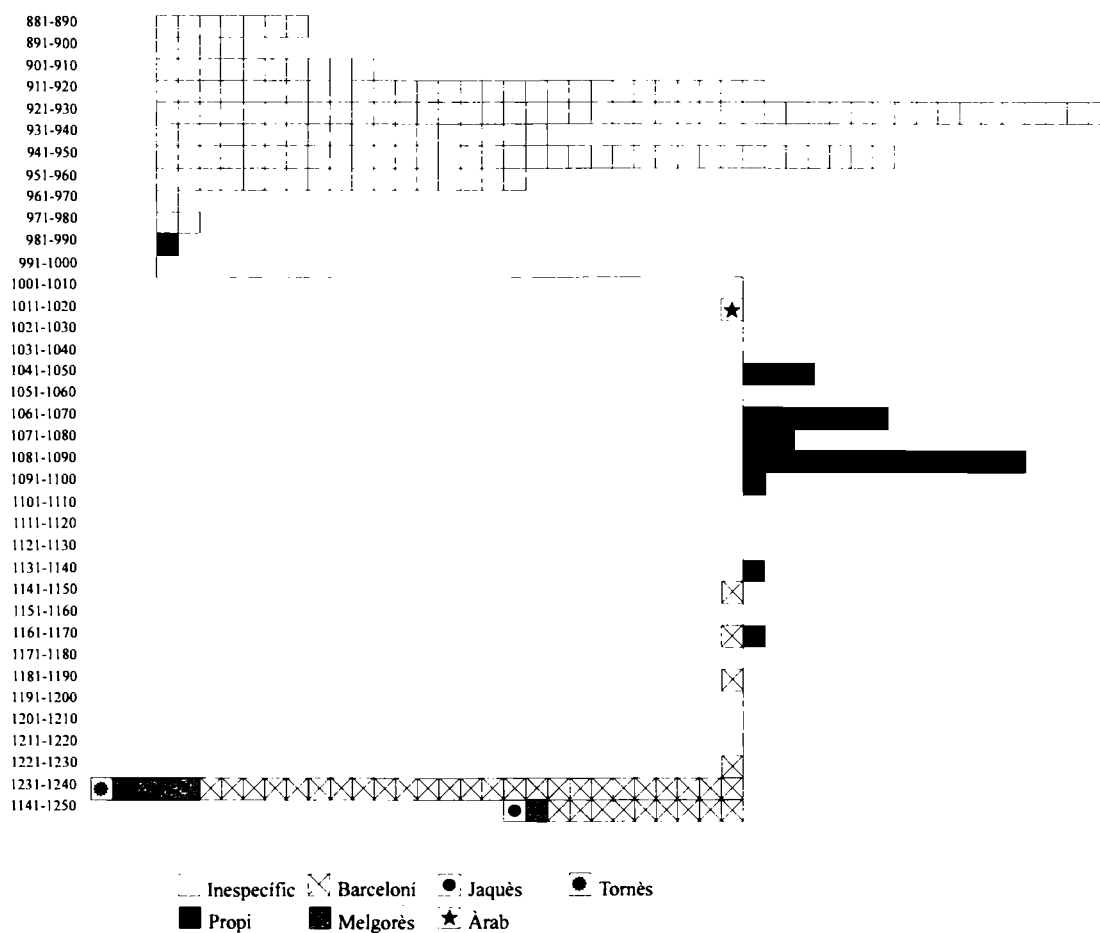
Circulació de la moneda d'argent-billó

Els esments monetaris recollits en els documents, des del 881 al 980, no especifiquen mai l'origen de la moneda amb què es fa el pagament. És a dir, que la quantitat s'expressa en sous i diners sense dir mai si són de Vic, de Barcelona o d'altres comtats. Tot i això coneixem una

76. Un exemple podria ésser el cas de Guillem, senyor del castell de Mediona i levita de la Seu de Vic. E. Junyent no dubta a qualificar-lo com un dels homes més emprenedors en la consolidació i en el repoblament de les terres de la Segarra. És a dir, un autèntic «home de marca» al qual els bisbes de Vic havien fet confiança en lliurar-li, el 1015, castells tan importants de la zona com el de Calaf i també els de Calafell i Ferreria amb les terres que ell mateix «extirpà de l'erm». El 1023, li foren encomanats pel bisbe Oliba els castells de Montbui i de Tous perquè repoblés i consolidés les seves terres. El seu testament —atorgat l'any 1032, quan es disposava a fer una expedició vers Hispània en la qual tem trobar la mort— acaba de configurar-lo en aquest perfil. Observem com, a part de les seves nombroses propietats immobles prop de la marca, Guillem posseïa una bona quantitat d'or i de numerari auri en efectiu que li devia provenir de les seves bregues en les terres musulmanes d'Hispània i que guardava la seva muller, Arsenda. D'aquest cabdal, disposa una quantitat, que podem estimar en prop de 170 mancusos de set a l'unça, en llegats pietosos, als quals destina a més la meitat del valor de la seva vaixel·la d'argent. Després de tot això, encara compta que amb l'or restant un dels seus fills redimeixi el castell de Maçana i se'l quedi. El levita Guillem, braç armat dels bisbes de Vic a la marca, morí, com ell bé pressentia, a mans dels sarraïns. Això succeí, però, dos anys després de l'expedició que originà el seu testament i fou a conseqüència d'un contraatac musulmà quan es trobava reunit amb altres cabdills cristians prop del castell de Queralt. Vegeu E. JUNYENT, *Diplomatari i escrits literaris de l'abat i bisbe Oliba*, ed. a cura d'A. M. Mundó, Barcelona, 1992, doc. 108, p. 176-181.

77. A. M. BALAGUER, *Del mancús a la dobla. Or i paries d'Hispània*, Barcelona, 1993.

78. A. M. BALAGUER, «Troballes i circulació monetària: Corpus de les troballes de moneda àrab a Catalunya s. VIII-XIII», *Acta Numismàtica*, vol. 20, 1990, p. 107-108.

Gràfic 11. Nombre d'esments de les espècies monetàries d'argent i de billó. Ausona.

primera referència a la moneda de Vic, del 966. És la continguda en el testament de Sunifred de Cerdanya-Besalú. Sabem també, per la concessió del terç del benefici de la moneda als bisbes l'any 912, que des de la primera meitat del segle X se n'encunyava a Vic. Per tant, els esments que trobem a partir d'aquesta data devien saldar-se en la moneda pròpia, que ja s'emetia. Mentre no disposem d'altres informacions documentals o numismàtiques, haurem de pensar que els pagaments anteriors a aquesta data que tenim documentats devien saldar-se en moneda carolíngia. Observi's que comencem a tenir certa evidència de troballes de monedes d'aquesta sèrie a Catalunya (vegeu el mapa I i el repertori al capítol dedicat a la moneda carolíngia).

El 990 tenim un esment que ens parla de moneda *ipsius terrae*,⁷⁹ que es refereix, segura-

79. Cf. J. GUDIOL, J., *Les monedes episcopals vigitanes*, Vic, 1896, p. 11.

ment, a moneda de Vic i, malgrat la precarietat de dades, podem assenyalar també la concurrència de moneda d'argent àrab, l'any 1020.⁸⁰ No disposem, en canvi, d'informació de troballes per al segle x i la primera meitat de l'XI, excepte la d'un diner molt gastat, datable entre el 1017 i el 1046, d'una descoberta individual feta a Tàrraga (mapa 3, núm. 6). També és interessant dir que, a la dedicació de la catedral de Vic (1038), hom parla de «*monetam publicam sue regionis*».⁸¹

Arribem ara al període veritablement important de la moneda de Vic, 1041-1100, per al qual disposem de 23 esments específics de moneda. Malauradament, tots provenen de fonts selectives —bàsicament, el recull fet per Botet— i això no ens permet conèixer el context del circulant en què es produeixen.⁸² De tota manera, cal pensar que deu haver-hi certa concurrència de numerari exterior, fet que originaria aquest sovinteig dels esments específics.

El període 1100-1170 ja sabem que és crític per a la moneda de Vic i que, després d'un diner atribuït a Arnau de Malla (1102-1109), no coneixem altres emissions fins a la restauració de la moneda, feta el 1174 per Pere de Redorta (1147-1185). Malgrat la pobresa de dades tenim, dintre d'aquest període, l'evidència documental de concurrència de moneda de Barcelona, detectada a partir del 1148, i la de moneda pròpia (vegeu gràfic 11). Sembla clar que a partir d'ara la moneda barcelonina anirà guanyant terreny en el circulant osonenc. Les troballes, per la seva banda, corroboren aquest fet. Al tresor descobert a la Mare de Déu del Coll, amb unes dates límit entre el 1096 i el 1174, hi havia setze mil diners i cinc-cents òbols de Barcelona i només un diner d'Ausona (mapa 3, núm. 4). També tenim presència de moneda de Barcelona, encara que en proporció molt inferior, a la troballa de Sentfores, prop de Vic (mapa 3, núm. 3).

No és sorprenent la presència puntual d'un diner d'Ausona de Ramon Berenguer III (1096-1113) trobat a la tomba de Sant Pere de Roma (núm. 2), juntament amb una gran quantitat de les monedes procedents dels llocs més diversos, aportades pels pelegrins.

La darrera etapa de la moneda vigatana s'obre amb la restauració del bisbe Pere de Redorta i es clou amb la fi de les emissions, al segle XIII. Tot sembla indicar, però, que les emissions foren de poc abast i que la seva circulació no ultrapassa, possiblement, la ciutat de Vic o els seus rodals. Observeu, a la gràfica, que no tenim cap esment de moneda vigatana i, en canvi, tenim 43 esments de moneda de Barcelona, la qual sembla haver esdevingut hegemònica a Ausona. Aquest fet troba també la seva confirmació arqueològica en la descoberta, vers el 1822, d'un tresoret, a Vic mateix, format per unes seixanta monedes de Barcelona (18 diners i 42 òbols) de Pere I (1196-1213).⁸³

La incidència del diner melgorès la trobarem a partir del 1231 i fins al 1250, amb sis esments. També la circulació del melgorès trobarà confirmació en les troballes de l'Esquerda, Tàrraga, Cervera, Moià i el rodal de Vic (mapa 3, núm. 5, 7, 8, 9 i 10). En canvi, no sembla tenir gran relleu la incidència d'altres monedes foranes, com el jaquès o el tornès, que trobarem esmentats en una sola ocasió.

80. P. BONNASSIE, P., *La Catalogne du milieu du X a la fin du XIe siècle*, Tolosa, 1975, p. 385, en referència al document de l'Arxiu de la Catedral de Vic núm. 839.

81. E. JUNYENT, *Diplomatari i escrits literaris...*, doc. 133, p. 223-224.

82. Ens referim al següent reguitzell d'esments: 1041, «*moneta de Vico grossa*»; 1084, al qual s'afegeix «*grossa argenti purissimi*»; 1068 i 1084, «*de plata et de moneta Vici*»; 1063, 1075, 1093 i 1159, «*de moneta de Vici*» i d'altres que recull BOTET, I, p. 168.

83. BOTET; II, p. 36.

Pel que fa a les troballes de moneda vigatana d'aquesta etapa final, tenim l'evidència d'una descoberta feta fora del comtat. Ens referim al diner de Bernat de Mur (1244-1264) trobat a València i que pot explicar-se per la participació de Vic en la conquesta de València (mapa 3, núm. 11).

REPERTORI DE LES TROBALLES MONETÀRIES. COMTAT D'AUSONA

Com en d'altres comtats i seguint els criteris que hem exposat més àmpliament en l'encapçalament del repertori de troballes del comtat de Barcelona, hem fet una recopilació de la informació de les troballes. Aquest recull té la doble vessant de les troballes fetes a l'interior del comtat i de la possible expansió de la seva moneda pròpia fora de l'àmbit de circulació legal. És a dir, fora dels límits del comtat.

1. Òdena, comtat d'Ausona. Tresor. Ceuta: 1 diner de Yahyà al-Mutafí. Barcelona: gran quantitat de mancusos d'or del tipus més abundant conegut avui. És a dir, els de 10 a l'unça del temps de Ramon Berenguer I (1035-1076) (tipus 26). Hi ha indicis suficients per pensar que la troballa fou d'alguns centenars de peces.

A. M. BALAGUER, «Primeres conclusions de l'estudi de la moneda comtal», *I Symposium Numismàtic de Barcelona*, 1979, vol. II, núm. 11, p. 321. També «Troballes i circulació monetària: Corpus de les troballes de moneda àrab a Catalunya (segles VIII-XIII)», *Acta Numismàtica*, vol. 20, 1990, F.1, p. 107-108.

2. Roma. Aïllada d'excavació. Ausona: 1 diner dels atribuïts a Ramon Berenguer III (1096-1131) (tipus 48).

Esplorazioni sotto la confessione di San Pietro in Vaticano, eseguite negli anni 1940-1949, en l'apartat degut a SERAFINI, C., «Appendice Numismatica», Vaticà, 1951, 2 vol., p. 225-244.

3. Santa Magdalena, ermita del terme de Sentfores, comtat d'Ausona. Tresoret. Barcelona: 3 diners del tipus del liri (tipus 36 i 38), atribuïts a Ramon Berenguer III i a Ramon Berenguer IV (1096-1162). Ausona: 67 diners del tipus de la mà beneïnt (tipus 49), atribuïts al temps del bisbe Pere de Redorta (1174-1185).

A. M. BALAGUER, «Primeres conclusions...», núm. 13, p. 321.

4. Mare de Déu del Coll, ermita del terme d'Osor, comtat d'Ausona. Tresor. Barcelona: 16.500 diners i 500 òbols del tipus del liri (tipus 34-39), atribuïts al temps del coregnat de Ramon Berenguer II i Berenguer Ramon II, al temps de Ramon Berenguer III i al de Ramon Berenguer IV. Tot abraça el període 1076-1162. Vic: 1 diner del tipus de la mà beneïnt (tipus 49), atribuït al temps de Pere de Redorta (1174-1185). Empúries: 3 diners del tipus de bust (tipus 101-103), atribuïts a Hug II (1078-1116). Rosselló: 1 diner del tipus de la creu alçada (tipus 96), atribuït a Gausfred III (1115-1164). Incerta: 1 diner amb monograma.

A. M. BALAGUER, «Primeres conclusions...», núm. 14, p. 321.

5. L'Esquerda, Roda de Ter. Aïllada d'excavació. Melguelh: 1 diner (segles XI-XII). Exposada a les vitrines del Museu Municipal de Roda de Ter, com a resultat de les primeres campanyes d'excavació.

6. Tàrraga, marca d'Ausona. Aïllada. Ausona: 1 diner del tipus de sant Pere, entre S-P, a l'anvers, i AV-SO-NA, en els espais de la creu del revers (segona meitat del segle X) (tipus 42). Consta que era en molt mal estat.

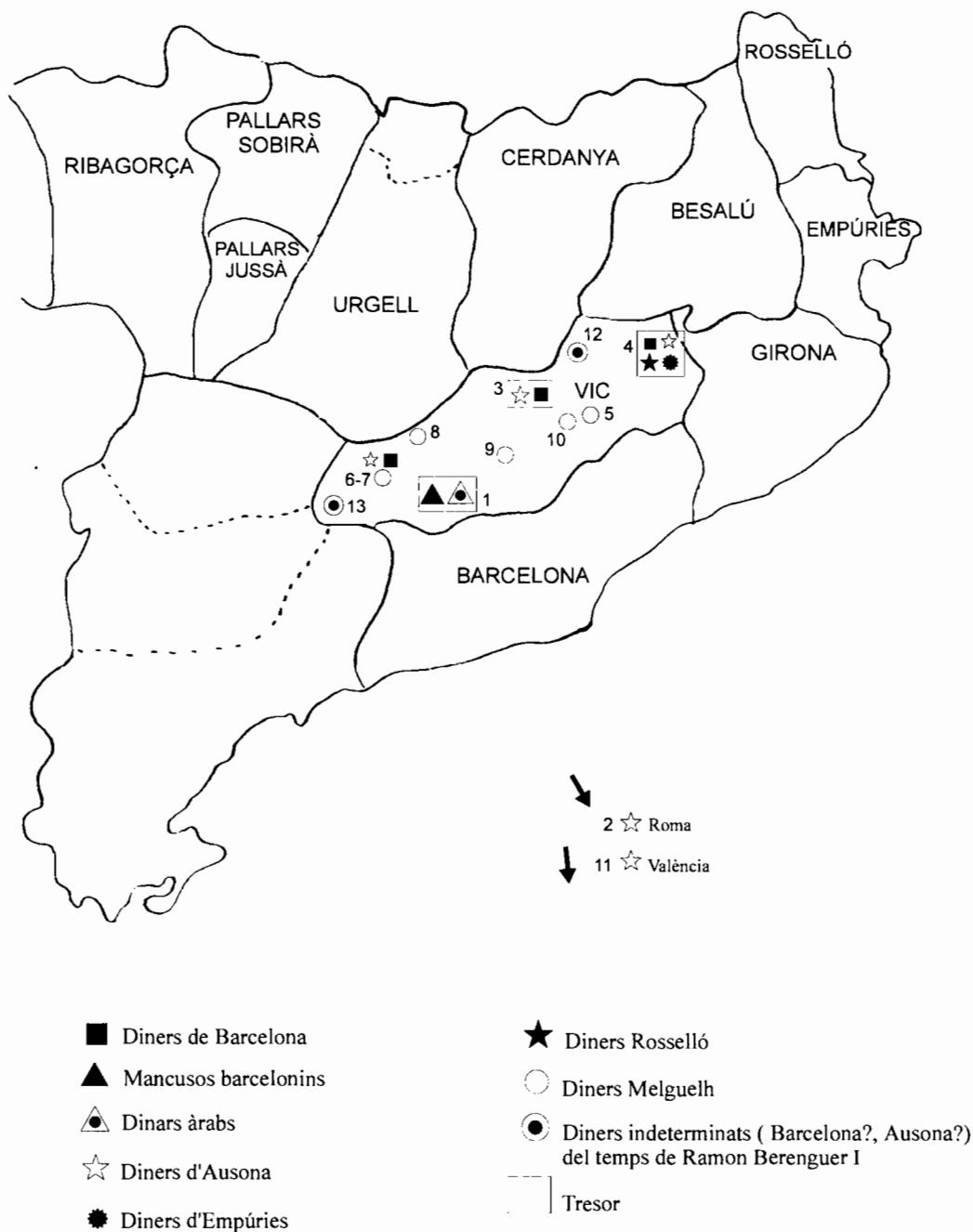
Notícia inèdita.

7. Tàrraga, marca d'Ausona. Aïllades, trobades en diferents indrets i moments. Barcelona: 1 òbol i 1 diner de Barcelona del temps del coregnat (1076-1096) (tipus 34). Melguelh: 2 diners melgoresos.

Notícia inèdita.

8. Cervera, comtat o marca d'Ausona. Aïllada. Melguelh: 2 diners i 3 òbols, trobats en diferents moments i indrets.

Notícia inèdita.

Mapa 3. Troballes monetàries. Ausona.

9. Moià, comtat d'Ausona. Aïllada. Melguelh: 1 òbol melgorès.

F. MATEU Y LLOPIS, «Hallazgos monetarios VI», *Ampurias*, vol. XIII, 1951, núm. 347.

10. Vic, rodalia, comtat d'Ausona. Aïllada. Bearn: 1 diner morlà a nom de Cèntul, tipus immobilitzat dels segles XII al XV.

A. M. BALAGUER, Tesi doctoral, apèndix «Corpus de les troballes», núm. 13, p. 84. Notícia inèdita.

11. València, rodalia. Aïllada. Ausona: 1 diner episcopal amb bust a l'anvers i claus al revers (tipus 52), atribuït al bisbe Bernat de Mur (1244-1264).

A. M. BALAGUER, «Corpus de les troballes», apèndix de la tesi doctoral, núm. 7, p. 78.

12. Sant Vicenç de Torelló, comtat d'Ausona. Aïllada d'excavació. Seca inespecificada: 1 diner atribuït a Ramon Berenguer I (1035-1076) i, amb moltes reserves, al comtat d'Ausona, com hem exposat en el capítol dedicat a la moneda del comtat de Barcelona, en el present treball. En donà una primera notícia i la fotografia J. M. Nuix; la campanya d'excavació fou dirigida per A. López Mullor, que tingué en compte l'evidència d'aquesta troballa en diferents estudis i resultats publicats de l'excavació. Forma part dels materials reunits per la tesi de M. Clua. Es tracta de la peça del nostre catàleg tipus 31.

J. M. NUIX, *Diputación de Barcelona, setenta años catalogación y conservación de monumentos*, Barcelona, 1985, p. 75.

13. Sud de la Segarra, comtat d'Ausona. Aïllada. Ausona (?), Barcelona (?), seca no especificada: 1 diner del temps de Ramon Berenguer I (1035-1076), (tipus 33).

Notícia inèdita.

La moneda vescomtal de Cardona-Calaf

LES DADES DE LA DOCUMENTACIÓ ESCRITA

Cap de les cases vescomtals catalanes emeté moneda ni tingué, que sapiguem, cap dret ni intervenció en aquest afer, llevat dels anomenats vescomtes de Cardona, els quals trobarem encunyant moneda a final del segle XI al seu castell de Calaf.

Cal recordar que els vescomtes de Cardona són, inicialment, vescomtes d'Ausona. Els seus bens patrimonials es situen al Cabrerès, sobre el Ter fins a Rupit i, a l'altra banda del riu, des de Casserres fins a Savassona, on tingueren el seu castell. El 986, el vescomte Ermemir rebé del comte Borrell de Barcelona-Ausona la senyoria sobre el castell de Cardona, el nom de Cardona acabà per desplaçar el d'Ausona i —almenys des del 1062, amb Ramon Folc I— es titularen vescomtes de Cardona.¹

Els vescomtes de Cardona —així els anomenarem d'ara endavant de forma general— es consideraven en possessió del dret de moneda. Ho demostren ben clarament les al·lusions contingudes en els documents següents:

Any 1019, el vescomte Bermon fa donació a l'església de Sant Vicenç de Cardona del terç del guany de la moneda: «*decimam et tertiam tolonei partem et monete*».²

Any 1040, el vescomte Eribau confirma l'anterior donació de la «*tertiam atque decimam partem placitorum et monete*»,³ en l'acta de dedicació de l'església de Sant Vicenç del castell de Cardona.

Any 1088, acord entre el vescomte Folc II de Cardona (llavors ardiaca de la Seu d'Urgell) i el bisbe Berenguer de Vic per al repartiment del guany de la moneda que el de Cardona volia batre al seu castell de Calaf.⁴

Any 1101, donació i restitució a Sant Vicenç de Cardona que fan els vescomtes, Bernat Amat i Almodis, del delme de la moneda «*ubicumque facta fuerit in omni honore qui ad cardonense castrum pertinet*».⁵

Com s'originà aquest dret? És molt probable que derivi de la carta de repoblament de Cardona que donava l'any 986 el comte Borrell II de Barcelona, ampliant el contingut d'una carta

1. E. JUNYENT, *Jurisdiccions i privilegis de la ciutat de Vic*, Vic, 1969, p. 31-33.

2. Regest i referència a l'apèndix documental, núm. 55.

3. *Ibid.*, núm. 56.

4. *Ibid.*, núm. 57.

5. *Ibid.*, núm. 62.

anterior atorgada per Guifré el Pelós. En la part ampliativa es llegeix: «*Et abeatís inter eos omni tempore negotium rectum et mercatum perfectum, et moneta una et mera sine mutatione, et sine aliqua falsitate; ut qualis fuerit prima, talis omni tempore, ut semper abeat firmitatem*».⁶ La primera part d'aquest text («una sola moneda sense alteració») pot semblar un senzill advertiment sobre la necessitat de rebutjar la moneda falsa, però la segona part es fa difícil d'entendre si no existeix o es dona el dret de moneda. Efectivament, com podran els cardonins fer que la moneda «com fou al principi perseveri sempre a fi que sempre tingui el mateix valor», si no en controlen la fabricació?

Ajuda a creure també que la moneda era vinculada al castell de Cardona i, per tant, derivada d'aquesta carta i no pas un dret del llinatge dels Cardona, el text del vescomte Bernat Amat del 1101, ja que parla de poder fabricar moneda en «tot honor dependent del castell de Cardona». Per què, però, els Cardona es feien seu el benefici de l'emissió? Cal observar que és a la mateixa carta de repoblament de Borrell II on s'estableix el domini dels Cardona sobre el castell: «I us dono per patró el vescomte Ermemir i els seus descendents»⁷. És clar, doncs, que els descendents d'Ermemir, que seran els Cardona, són els designats per a administrar aquest dret monetari.

El que és més difícil d'explicar és la poca claredat de la concessió, gairebé amagada dins un text tan ampli i exposada en termes tan poc evidents. No sembla que puguem pensar en una reserva del comte per l'existència d'una possible alta sobirania carolíngia, perquè ja el 934 el comte Sunyer havia disposat plenament de la moneda de Girona, en una donació ben explícita i transparent a favor de la seu gironina, manifestant fins i tot el dret a alienar aquella moneda si ho creia convenient.⁸

És ben curiós, però, que en ple segle XVI els llavors ducs de Cardona semblin encara valer-se d'aquest antic dret per a batre moneda a Arbeca, on tenien el palau de la seva residència. El noble no s'amaga de l'exercici d'aquest dret davant del seu sobirà, encara que es tracti del temible Felip I, quan aquest el visità l'any 1585. El secretari i cronista del rei es meravella del fet dient: «*Creo que ningún grande de España puede hacer moneda sino este duque*».⁹

Malgrat la concessió del dret monetari del 986 i de les al·lusions que hi fan els documents del 1019 i del 1040, per a tenir una plena seguretat d'emissions de moneda per part dels vescomtes de Cardona haurem d'esperar l'any 1088. En aquesta data, com ja hem dit, el vescomte i el bisbe de Vic acordaren els termes en què es faria l'encunyació al castell de Calaf. D'aquest acord hi ha dues versions. L'un no fou signat pel vescomte, probablement perquè no li era gaire favorable: no podia batre moneda sense l'autorització del bisbe i els percentatges respectius dels guanys no hi eren concretats. L'altre acord, signat per les dues parts, és el que, probablement, entrà en vigor i disposa un repartiment al 50 % dels guanys, però deixa el vescomte en llibertat d'emetre quan ho cregui convenient.¹⁰

6. *Ibid.*, núm. 54.

7. *Ibid.*, També publica la carta, amb la traducció catalana, J. SERRA VILARÓ, *Historia de Cardona*, vol. I, Tarragona, 1966, p. 50-58, per bé que hi ha algunes diferències de transcripció.

8. Vegeu el capítol corresponent al comtat de Girona.

9. H. COCK, *Relación del viaje hecho por Felipe II en 1585 a Zaragoza, Barcelona y Valencia*, Madrid, 1876, p. 109, on descriu també les monedes locals d'Arbeca.

10. Regest i referència a l'apèndix documental, núm. 57.

La resistència del bisbe vigatà era ben explicable, perquè tant Cardona —on s'havia establert el dret monetari— com Calaf —on el vescomte volia fer l'emissió— eren dins el comtat d'Ausona. El bisbe de Vic tenia el dret de la moneda d'aquest comtat en virtut d'una donació que es pretenia carolíngia, però que en realitat havia estat plantejada a la mort de Guifré II i en la redacció del seu testament.¹¹ En qualsevol cas, a les terres del vescomte havia circulat fins llavors la moneda episcopal vigatana, tal com ens ho mostren algunes mencions contingudes en pagaments anteriors al 1089.¹² L'emissió i la circulació de la moneda de Calaf havia de perjudicar els ingressos monetaris del bisbe.

Un cop arribat a un acord satisfactori per a les dues parts, el vescomte s'apressà a realitzar l'emissió, atès que el 1089 ja apareix un pagament fet amb «*moneta de Calaph*».¹³ No sembla, però, que hi hagués emissions posteriors, ni que la que es derivà de l'acord del 1088 fos gaire abundant. Les mencions de la moneda de Calaf són relativament escadusseres.¹⁴ Sabem que almenys des del 1176 el vescomte de Cardona participava amb un 15 % en la percepció de beneficis de l'encunyació de la moneda episcopal vigatana. Tot sembla indicar que, per algun altre acord que encara desconeixem, el vescomte degué renunciar o cessar en les seves emissions a canvi d'aquesta percepció sobre la moneda episcopal i potser d'algunes altres compensacions.¹⁵

Per què el vescomte Folc II féu l'emissió a Calaf i no a Cardona mateix? Probablement a causa que el castell de Cardona havia estat alienat al comte de Barcelona, el 1057, per un període de 33 anys. L'any 1090, el mateix vescomte Folc II, en recuperar el castell, el tornà a alienar, ara a favor del comte Guillem Ramon de Cerdanya. Tot plegat justifica la precisió, continguda en el document del 1101, d'assegurar a Sant Vicenç de Cardona la percepció d'un delme sobre el guany de l'emissió de moneda cardonina, tant si es feia a Cardona com en qualsevol castell que en depengués.¹⁶

11. Vegeu el capítol corresponent al comtat de Vic.

12. Consta la circulació de «*denarios de Vico*» en documents del 1052 (venda de terres al castell de Conill), del 1086 (venda d'uns molins a Sant Vicenç de Cardona) i del 1088 (el sagristà de Sant Vicenç de Cardona compra una casa). Vegeu J. SERRA VILARÓ, *Història...*, p. 38, 39 i 130.

13. Regest i referència a l'apèndix, doc. núm. 58.

14. *Ibid.*, núm. 58-61. Els esments de moneda de Calaf ens consten en contractes de compravenda dels anys 1089, 1090, 1091, 1093 i 1098. Hi ha encara un esment, dintre de la dècada 1081-1090, d'un pagament de 36 sous de moneda de Calaf que ha d'ésser examinat amb reserves, ja que no se'n dóna la font; vegeu A. BENET I CLARA, «La circulació de moneda a Manresa durant els segles X-XI», *Dovella*, núm. 15, març 1985, p. 8, article certament poc rigorós que fou contestat per nosaltres a «La moneda de Manresa i la santa ira del Sr. Benet», *Dovella*, núm. 22, abril 1987, p. 5-7. En una publicació anterior d'aquest autor (*Història de Manresa dels orígens al segle XI*, Manresa, 1985, p. 435-436) es donen dades una mica més precises d'aquest document. Ara diu que d'aquests 36 sous de moneda de Calaf, «23 figuren com a moneda de compte i els 13 restants no ho podem saber per procedir la notícia d'un extracte». Tampoc aquesta vegada explicita la font, però deduïm, pel que diu la pàgina següent, que es tracta del document al qual dóna el número 840, amb la referència de l'Arxiu Històric de la Ciutat de Manresa, pergami de Sant Benet de Bages, núm. 10. Benet i Clarà dóna a entendre també que coneix força esments de moneda de Calaf en vendes fetes al Bages (p. 434). De tota manera, no en dóna les referències ni els anys. Tan sols esmenta un pagament del 1090 de l'Arxiu Capitular de Barcelona (Divers, C (b), caps 3, núm. 307) que es féu en espècie, però amb el referent de la moneda de Calaf.

15. Regest i referència, apèndix, núm. 40.

16. Sobre l'alienació del castell de Cardona, vegeu E. JUNYENT, *Jurisdiccions...* p. 32; J. SERRA VILARÓ, *Història...*, p. 35, i *Liber feudorum maior*, vol. I, doc. 218.

L'emissió vescomtal dels Cardona tingué, doncs, ben poca durada. Pel que fa al dret monetari que administrava el llinatge, només en tindrem notícia a partir del segle XV, quan s'inicià la generalització de les monedes locals, fenomen que es mantingué fins al segle XVII.¹⁷

IDENTIFICACIÓ DE LES MONEDES DE CARDONA I DE CALAF

Darrerament, hem pogut estudiar un tipus monetari que era completament desconegut i que correspon a les monedes de la sèrie vescomtal de Cardona, que tenim documentada.¹⁸ Les lectures i les característiques de la peça, en general, no fan dubtar que l'emissió d'aquesta moneda es féu a Cardona mateix. Anem, doncs, a descriure-la i analitzar-ne els trets.

Descripció:

— Diner d'argent.

— a.: Efigie de sant, mirant a l'esquerra, que porta una creu, entre les lletres S-V. Orla lineal.

— r.: CNO-CAR(D)ONA-(?)AT en tres línies en el camp i amb NA unit. Orla triple, les exteriors lineals, la central de punts.

— p.: 0,44 g, però en manca un bocí; Ø: 15,8 mm.

Aquesta peça, fins ara única, està en un estat força deficient. Inicialment era recoberta d'una substància quitranosa que gairebé impedia la lectura de la lletra C inicial. Tampoc s'apreciava la unió NA, que permet completar la lectura CARDONA, encara que la D central no sigui visible. Les lletres S-V de l'anvers, evidentment al·lusives a S(ant) V(icenç), ajuden a l'atribució recordant els drets de l'església d'aquesta invocació, situada al castell, sobre la moneda de Cardona. La peça té l'aspecte de plata. Afermen aquesta suposició el fragment que hi manca i l'altre que se n'ha després, perquè és ben sabut que la plata de bona llei té tendència a fragilitzar-se.

Des del punt de vista tipològic i metrològic, sembla que la peça s'ha de situar al segle XI i, més concretament, en la primera meitat. Efectivament, l'orla triple del revers s'apropa molt a les que trobem als diners de Berenguer Ramon I (1018-1035), i també al tipus de Vic atribuït al període del bisbe Oliba (1017-1046), que en porta a les dues cares. L'efígie de l'anvers s'apropa molt a la d'alguns tipus emesos pels comtes barcelonins, com ara els de Berenguer Ramon I de la troballa d'Òrrius o el tipus emès a Vic, però la similitud més gran l'observem respecte al diner dit de la «creu calada», atribuïble als primers temps de Ramon Berenguer I (1035-1076). Des del punt de vista paleogràfic, les lletres s'acosten molt a les dels diners vigatans dels bous, atribuïbles al bisbe Guillem (1046-1076).

També la metrologia sembla concordar amb aquesta primera etapa del segle XI, caracteritzada per diners d'argent fi, però de feble pes, com els de la sèrie episcopal gironina o els abans esmentats de Barcelona.

17. Fou emesa moneda local en moltes altres poblacions dels Cardona a part de la mencionada Arbeca, molts dels tipus amb l'heràldica dels Cardona i de Cardona. Així, Bellpuig, Solsona, la Pobla de Segur, etc. De tota manera és dubtós que el fonament legal d'aquestes emissions fos l'antic dret monetari dels Cardona. En alguns casos, consta de manera expressa una autorització directa del rei. Vegeu M. CRUSAFONT I SABATER, *La moneda catalana local*, Barcelona, 1990.

18. A. M. BALAGUER i M. CRUSAFONT I SABATER, «Diner vescomtal de Cardona del segle XI, inèdit», *Acta Numismàtica*, vol. 26, 1996, p. 138-145.

Si partim de les bases documentals, la peça ha d'ésser posterior al 1019, que és l'any en què el vescomte Bermon va donar el delme de la moneda de Cardona a l'església de Sant Vicenç. D'aquesta manera, es justifica la presència preeminent del sant a l'anvers. També sembla lògic que la peça sigui anterior al conveni del 1088, conclòs entre el vescomte de Cardona i el bisbe de Vic per a l'emissió de la moneda de Calaf. Això darrer es justifica amb la menció explícita de Cardona a la llegenda del revers.

Podem intentar precisar una mica més sobre la cronologia d'aquesta peça si tenim presents altres dades. Les lletres CNO del revers poden fer referència a la canònica de Sant Vicenç, consagrada el 1040. Per tant, aquesta seria la data a partir de la qual podria situar-se l'inici de l'emissió d'aquest tipus. L'altre extrem cronològic podríem situar-lo l'any 1057, data en la qual els vescomtes alienen el castell de Cardona al comte de Barcelona per trenta-tres anys. Aquesta alienació fou perllongada el 1090 en favor del comte Guillem Ramon de Cerdanya.¹⁹ Tot plegat explica que l'emissió de moneda del 1088 es faci a Calaf, castell que els vescomtes havien recuperat el 1038, i al qual devien traslladar-se alguns anys abans de cedir el de Cardona a Ramon Berenguer I, l'any 1057.

L'espai més probable per a l'emissió del tipus que comentem es mouria, doncs, entre la consagració de la canònica de Sant Vicenç, el 1040, i l'alienació del castell de Cardona el 1057. Dins d'aquest espai, sembla lògic que hàgim de situar-la més aviat a la part inicial, ja que versemblantment els vescomtes no passarien a Calaf immediatament abans del 1057, sinó un temps abans.

Hi ha, doncs, molts elements concordants per creure que la data solemniel del 1040, amb la consagració de la nova església i la confirmació del seu dret al delme pel bisbe Eribau, fou un moment ben oportú per a l'emissió de la moneda que comentem. És encara possible suposar que l'encunyació fos de poc abast i que el batiment no s'allargués més enllà de la mort d'Eribau, ocorreguda vers el 1042.²⁰ Això explicaria la raresa de les peces i la manca de rastres en la documentació de la seva circulació. Recordem que Eribau, bisbe de la Seu, més aviat es va abocar a la seva labor eclesiàstica i que compartí el govern de Cardona amb el seu germà Folc I, almenys des del 1035. En morir Folc I el 1040, el govern de Cardona i la titulació vescomtal (encara d'Ausona) passaren al seu nebot Ramon Folc I (1040-1086), que fou el continuador del llinatge.

El fort accent religiós de la moneda també ens fa decantar per una atribució a Eribau, i la compartició del govern fa sobresortir la data del 1040, en què aquest vescomte deuria tenir un paper rellevant en un acte de caràcter religiós com el de la consagració de la nova canònica. Ja hem dit que, a més de l'estampa i les lletres al·lusives a sant Vicenç, sembla que la moneda conté una referència a la qualitat de canònica en la part CNO. De tota manera, els trams complementaris de la lectura del revers no podran ésser interpretats amb seguretat fins que no se'n pugui estudiar un exemplar que permeti la lectura de la primera lletra del tram inferior de la llegenda, on ara només apreciem (?) AT. La nostra conclusió seria, doncs, que la moneda és un diner vescomtal d'argent batut a Cardona a la primera meitat del segle XI i que probablement fou emesa en els darrers anys de regiment del vescomte Eribau i, en concret, entre el 1040 i el 1042.

19. J. SERRA VILARÓ, *Els senyors de Cardona*, Tarragona, 1966. La major part de les informacions històriques que emprarem es troben recollides en aquest llibre.

20. *Ibid.* p. 110.

Aquesta nova descoberta no contradiu que puguem continuar considerant que el tipus anepigràfic —que Botet donava com a incert— correspon a les emissions fetes a Calaf en temps de Folc II (1086-1099).²¹ Observem que el nou tipus sembla més arcaic i molt clarament cardoní. És difícil de creure que la gent denominés «moneda de Calaf», com veiem en els pagaments coneguts, un tipus monetari amb tan clara lectura CARDONA i que a Calaf s'hi batessin monedes tan marcadament cardonines. En canvi, el tipus anepigràfic s'adequa a una peça feta a Calaf i emparada pel dret monetari situat inicialment a Cardona. Recordem que, l'any 1101, el vescomte Bernat Amat i la vescomtessa Almodis restituïren el delme a Sant Vicenç de Cardona de tota moneda que s'obrés en qualsevol dels honors dependents del castell de Cardona. Aquesta dependència era, és clar, la que podia legitimar l'emissió monetària i l'afirmació dels vescomtes. Era una interpretació que els resultava convenient, però molt *sui generis*, de la ja confusa concessió monetària del 986. Però aquesta interpretació prevalgué, i encara se'n servia el llinatge dels Cardona al segle XVI, quan batia moneda local a la seva residència d'Arbeca, com hem dit abans.

La moneda que identifiquem amb la de Calaf no té llegendes i porta en una de les cares un genet llancer i en l'altra cara una figura que sembla d'un bisbe o d'un sant que té al davant una creu. La participació dels bisbes de Vic en el 50 % dels beneficis de l'emissió justificarien plenament aquest repartiment vescomtal / episcopal dels motius de la moneda. Recordem l'aparició d'un bàcul a les monedes comtals urgelleses, probable conseqüència d'un acord d'unificació del numerari del comtat d'Urgell entre el comte i el bisbe o l'estampa de la mitra, que omple l'anvers de la moneda provençal batuda a Arle per l'acord entre Alfons I i el bisbe el 1177, tot i que el bisbe només percebia el delme del guany.²²

D'altra banda, cal considerar la semblança entre la figura episcopal o d'un sant de la moneda cardonina i els diners episcopals vigatans coetanis. Nosaltres pensem que la figura de la moneda de Calaf ha d'al·ludir a un sant, més que no pas a un bisbe per la manca d'atributs episcopals. El més probable és que es tracti de sant Vicenç, com a la moneda cardonina que hem descrit. Aquest seria un element de parentiu entre els dos tipus, com ho és també la triple orla del revers, amb un rosari de punts a la banda central.

El genet ha de fer referència als comtes. La figura dels reis i dels comtes a cavall i amb llança és constant a Catalunya en els segells des de Ramon Berenguer IV fins a la fi del segle XIII. A partir de llavors els nobles i els reis apareixen a cavall però brandant una espasa. Fins més tard no apareixen asseguts al tron.²³ El segell dels Cardona més antic que coneixem fou emprat des del 1258 i porta igualment la figura del vescomte a cavall i amb llança.

De tota manera, també seria possible que s'inspirés en la peça urgellesa amb un genet que

21. J. Botet, III., p. 548. Publicada per primera vegada en fotografia per M. CRUSAFONT I SABATER, *Numismàtica de la corona catalano-aragonesa medieval*, Madrid, 1982, p. 159. En comentar la peça (p. 38) hi ha, però, un error en la justificació possible de la figura, que es creu episcopal i és atribuïda a Folc II, com a bisbe de la Seu, dignitat que el vescomte encara no tenia el 1088. Es tracta d'un exemplar únic, conservat al Instituto València de Don Juan de Madrid.

22. La presència del bàcul a la moneda urgellesa ha originat moltes explicacions errades. Vegeu el capítol corresponent al comtat d'Urgell i també, A. M. BALAGUER, «Les primeres amonedacions episcopals i comtals d'Urgell», *Acta Numismàtica* vol. 21-23, 1991-1993, p. 395-406, especialment p. 404-405. Per a Provença, M. CRUSAFONT, *Numismàtica...*, p. 75-76.

23. Vegeu F. DE SAGARRA, *Sigil·lografia catalana*, Barcelona, 1922.

hem atribuït a Ermengol V (1092-1102). Això crearia un cert inconvenient cronològic, perquè sabem, pels esments monetaris dels documents notariais, que la moneda de Calaf circulava ja el 1089. Cal considerar, però, que podia haver-hi hagut més d'una emissió de moneda de Calaf i que aquesta correspondria a una de cronologia una mica més tardana. En qualsevol cas, les atribucions de les monedes de tot aquest període tenen encara unes bases tan febles que resulta inútil voler-hi fer excessives precisions.

Malgrat el caràcter anepigràfic de la peça, creiem que hi ha bones raons per a acceptar la identificació d'aquest exemplar únic, conservat a l'IVDJ de Madrid, —on arribà per mediació de Pedrals, però procedia de Catalunya—, amb la moneda documentada de Calaf des del 1089.²⁴

El diner de Calaf pesa gairebé el doble que el de Cardona, però Botet l'aprecià com de billó, mentre que el de Cardona sembla clarament de plata. No tindria res d'estrany que els vescomtes cardonins haguessin fet el mateix que els comtes de Barcelona en aquelles mateixes dates: mantenir el contingut d'argent, però afegir el mateix pes d'aram a fi d'obtenir monedes menys fràgils i més manejables.

Aquella puresa reclamada per Borrell II, el 986, a la carta de repoblament era dubtosa, però novament els vescomtes «interpretaven» a la seva manera. I les interpretacions es degueren anar produint amb relaxació creixent si tenim present que l'abans esmentat numerari d'Arbeca del segle XVI era ja d'aram pur.

Per concloure, si ens cenyim a allò que els juristes denominen «fets demostrats», podem dir que coneixem un nou tipus monetari de Cardona i que correspon al segle XI. La resta són hipòtesis més o menys fonamentades i, en conseqüència, revisables en el futur.

Segell del vescomte Ramon de Cardona amb un genet llancer. Acompanyava un document datat el 1258 (Sagarra, I, 2067).

24. Botet encara la pogué veure en poder d'A. Pedrals, com indica en el vol. III, p. 547.

La moneda de Manresa

L'any 1818, el numismàtic Josep Salat¹ assenyalava ja un esment de «moneda de Manresa nombrada bruna» que contenia un document datat el 1111. Des d'aleshores, hom ha donat a conèixer altres mencions de moneda de Manresa amb dates 1098, 1105 i 1114.²

Es tracta dels esments següents:

—1098, venda que es salda amb tres sous de diners de Manresa (Arxiu de Montserrat, fons Bages, núm. 1617).

—1105, 15 sous de moneda de Manresa, valor amb el qual es salda un pagament (J. PASCUAL, *Sacrae antiquitatis Cataloniae monumenta*, vol. III, p. 46, manuscrit conservat a la Biblioteca de Catalunya).

—1111, 32 sous de moneda de Manresa anomenada bruna «in rem valentem» (J. PASCUAL, *Sacrae antiquitatis...*, vol. III, p. 49).

—1111, 12 sous de moneda de Manresa anomenada bruna que s'esmercen en la venda d'un mas, al terme de Guardiola, efectuada per P. Mercuri i muller a Montserrat. (Arxiu de Montserrat, caixa 10, lligall, 38, f. 8, citat per J. SALAT, *Tratado de las monedas...*, p. 109).

—1114, s'esmenten 12 sous de moneda de Manresa anomenada bruna. (Arxiu de la Corona d'Aragó, Monacals-Universitat, 11.80, C.49-50, B575).

L'evidència numismàtica encara no ens ha donat, però, cap prova ni cap indicatiu de l'existència d'aquesta moneda. Aquest fet, i també d'altres que exposarem tot seguit, fan que ens preguntem si existí realment una moneda de Manresa. En cas que hàgim de decantar-nos per una negativa, caldrà donar una explicació a aquests esments.

En primer lloc, cal advertir que, almenys fins avui, hom no ha pogut delimitar una base jurisdiccional que pugui justificar l'existència d'aquesta moneda. Malgrat les repetides vegades en què els documents de l'època esmenten un «comtat de Manresa», aquesta referència ha estat sempre interpretada com una designació geogràfica, ja que, de moment, cap dada històrica permet afirmar que Manresa hagués constituït mai un comtat autònom.³ Es donen altres casos

1. J. SALAT, *Tratado de las monedas labradas en el Principado de Cataluña*, Barcelona, 1818, p. 109.

2. A. BENET, «La circulació de moneda a Manresa durant els segles X-XII», *Dovella. Revista Cultural de la Catalunya Central*, Manresa, núm. 15, març 1985, p. 7-9, i continuació al núm. 21, gener 1987, p. 5-8. Hem d'advertir, però, que diferim de les conclusions d'aquest autor, com restà palès en la rèplica que ens obligà a adreçar-li a *Dovella*, núm. 22, abril 1987, p. 5-7.

3. R. DE ABADAL, *Els primers comtes catalans*, Barcelona, 1961, p. 86-87, féu una notable aportació a l'aclariment d'aquesta qüestió.

semblants amb designació de comtat, com és ara el Vallès que, com és sabut, sempre formà part del de Barcelona.

D'altra banda, cal recordar que la pretesa segregació d'un comtat de Manresa independent, en benefici d'un fill de Berenguer Ramon I (1018-1035), fou ja desmentida per P. Bofarull.⁴ Manresa, per bé que amb una certa personalitat geogràfica i socioeconòmica pròpia, formà part sempre del comtat d'Ausona i incloïa la seva zona de marca. Per aquesta banda, doncs, no hi ha cap raó per pensar en un *ius monetae* independent i, per l'altra, tampoc hi ha dades de cap circumstància especial que justifiqui —com en el cas del vescomtat de Cardona— unes emissions fetes a Manresa.

És cert que coneixem avui unes emissions, de seca no especificada, però del temps de Ramon Berenguer I (1035-1076), que poden respondre, amb moltes reserves, a una emissió feta per aquest comte a Ausona o en terres de la marca ausonesa. Tot i així no hi ha cap dada, més o menys explícita, que apunti, ara per ara, cap a Manresa.

Consta també que Ramon Berenguer III s'emparà de la moneda vigatana durant un temps, com justifica l'existència d'un tipus monetari amb RMN-BRG, a l'anvers, i AV(sona), al revers, la qual cosa tampoc permet justificar que hagués estat batuda a Manresa.

No trobem, doncs, dades o arguments que ens justifiquin l'existència d'un segon taller a Manresa, tan si li busquem un caire comtal, com si pensem que era amb intervenció episcopal.

Els esments documentats de moneda de Manresa bé podrien designar, senzillament, la moneda «corrent a Manresa». Aquesta era, per dret, la dels bisbes de Vic, ja que el que a voltes s'anomena comtat de Manresa formava part del d'Ausona. Ara bé, el qualificatiu de *bruna*, aplicat a la moneda corrent a Manresa, no és en bon acord amb la qualitat de les monedes que trobem en circulació, en aquest temps, al comtat d'Ausona. Recordem que en aquest període trobem esments que es refereixen a la moneda de Vic com a «*denariorum moneta Vici argenti purissimi ubi boves sunt depicti*».⁵ És a dir, el diner d'argent amb representació d'una parella de bous, avui ben coneguda. En canvi, l'apel·latiu *bruna* fa sempre referència a una moneda fosca, és a dir, de billó. En aquest sentit, cal recordar que, en temps d'Alfons I (1162-1196), *bruna* és el qualificatiu donat a la moneda barcelonina de quatern, amb només un 33 % d'argent.

No seria sorprenent que a Manresa s'hi hagués introduït la moneda barcelonina de billó, és a dir, bruna, desplaçant —en compliment de la coneguda llei de Gresham— la moneda de plata vigatana. Un esment del 1048, referent a la venda d'una vinya a Manresa per «*solidos XII ex dinarios de Vicho*»,⁶ no sols mostra la circulació de la moneda osonenca a Manresa, sinó que és l'indici que comença a haver-hi concurrència de diferents numeraris a la zona.

En realitat, l'àmbit de circulació de la moneda de Vic degué recular davant l'avenç, certament imparabile, del diner barceloní. El fet que, l'any 1254, el bisbe Bernat de Mur⁷ arribi a l'extrem d'amenaçar amb pena d'excomunió els habitants de la mateixa ciutat de Vic si no empren la seva moneda, denota la situació extremadament precària a què ha arribat la moneda vi-

4. P. BOFARULL, *Los condes de Barcelona vindicados*, Barcelona, 1836, vol. I, p. 241-242.

5. Vegeu l'apèndix, doc. núm. 32, i el capítol dedicat a Ausona.

6. Marcús ven a Ramon Miró unes vinyes al comtat de Manresa, al camp de Bages, al lloc de Montpeità, pel preu indicat de 12 sous de moneda de Vic. C. BARAUT, *Els documents dels anys 1093-1100 de l'Arxiu Capítular de la Seu d'Urgell*, *Urgellia*, vol. 8, 1986-1987, doc. 15, p. 129-130.

7. Vegeu l'apèndix, doc. núm. 44, i el capítol dedicat a Ausona.

gatana, i cal pensar que la davallada no es produí sobtadament. Manresa, un centre allunyat i amb capacitat d'iniciatives pròpies, podia haver estat el punt de partença d'aquest dissentiment monetari. Per a la gent de Vic i del seu comtat estricte, la moneda corrent a Manresa devia ésser diferent, ja que era bruna, i això pogué originar els esments que ens han arribat.

Tot això no significa, però, que la moneda osonenca deixés de circular pels territoris de Manresa o de Cardona, zones extremes del comtat d'Ausona en un sentit ampli. Més aviat cal pensar que començava a produir-se el fenomen de concurrència de diferents monedes. Com veurem repetidament en aquest estudi, és precisament la concurrència en un mercat determinat de diferents espècies monetàries el fet que origina l'aparició a la documentació d'esments específics que ens diferencien unes espècies d'unes altres.

No podem afirmar, malgrat tot el que hem exposat fins aquí, la impossibilitat de l'existència d'una moneda de Manresa. Es tracta només de posar atenció sobre el fet que les dades avui disponibles no semblen portar-nos cap a aquesta conclusió.⁸

8. Tampoc el treball rigorós i pacient de S. Datzira sobre la moneda i la circulació monetària a Manresa i la seva zona, basat en l'estudi de troballes i dades documentals, ens aporta noves clàricies sobre aquest punt. S. DATZIRA, *La moneda a la Catalunya Central*, Manresa, 1991.

Comtat de Girona

PRELIMINARS

Al comtat de Girona foren emeses tres sèries monetàries: la carolíngia, l'episcopal i la comtal. En total disposem d'una trentena de tipus monetaris, la major part d'argent, que constitueixen el conjunt d'atribució i d'interpretació més difícil de tot el context comtal català.

A la manca de dades de les mateixes monedes —que només expressen, i encara no sempre, el taller d'origen (GIRVND)— s'hi afegeix una gran pobresa documental. Per a un nou plantejament i una nova interpretació de les amonedaments comtals gironines ens hem valgut dels elements següents:

— Reconstrucció de tres importants troballes de moneda gironina que es produïren el segle passat i que mai no foren analitzades com a conjunt.

— Aplec d'esments documentals de pagaments, amb recull d'equivalències i sistematització de la cronologia de les mencions específiques.

— Corpus de l'evidència numismàtica (183 exemplars), la qual cosa ens ha permès l'estudi metrològic amb garanties.

— Incorporació de les dades de la troballa d'Òrrius.¹

No repetirem la totalitat de l'anàlisi,² però en donarem els resultats essencials.

LA SÈRIE CAROLÍNGIA

Incorporada als dominis carolingis l'any 785, Girona fou un dels quatre tallers monetaris que emeteren moneda dins l'àmbit català.

L'organització carolíngia no emeté moneda en tots els comtats, però resulta significatiu que reprenguessin emissions els quatre tallers visigots de l'antiga Narbonesa que eren dins els seus dominis: Girona, Roda, Barcelona i Narbona. Només hi fou innovat un taller: el d'Empúries, de tanta tradició a l'antiguitat.

1. A. M. BALAGUER i M. CRUSAFONT I SABATER, «Els diners de Berenguer Ramon I. Una important troballa en els límits del Vallès», *Arrahona*, núm. 13, Sabadell, 1982. *Ibidem*, *Estudi preliminar de la troballa de monedes comtals a Òrrius*, Barcelona, 1983.

2. Hom pot ampliar la informació a A. M. BALAGUER, *Història de la moneda catalana comtal*, tesi doctoral, Universitat Autònoma de Bellaterra, 1989.

La sèrie carolíngia gironina es redueix a un tipus monetari a nom d'un rei Carles, que Botet i Sisó considerà de Carles el Calb i que darrerament hom ha pogut demostrar que correspon a Carlemany (768-814).³

Girona emeté, doncs, diners d'argent de tipus epigràfic en temps de Carlemany, dels quals només han arribat fins avui tres exemplars. No hi ha, per ara, cap evidència que Girona emetés moneda amb Lluís el Piadós, tal com ho feren els altres tres tallers de l'àmbit català. L'encunyació carolíngia a Girona fou, doncs, breu i ben probablement d'escàs volum. Atenent a la tipologia del diner gironí, podem precisar que degué ésser emès entre el 793 i el 812.⁴

LA SÈRIE COMTAL

Fins més d'un segle després no trobem noves notícies del taller monetari del comtat de Girona. L'any 934, el comte Sunyer de Barcelona-Vic-Girona (911-947) estenia un document de transcendental importància, no solament per a les qüestions monetàries sinó també per a l'aclariment dels orígens i la cronologia d'uns comtats catalans independents del reialme franc.⁵

Sunyer feia donació a l'església de Santa Maria de Girona, en virtut d'aquest document, del terç del benefici de la moneda que es batia a Girona o a qualsevol altre lloc del comtat. Pel context es dedueix que a partir d'aquell moment la fabricació de la moneda gironina serà feta sota el control del bisbe de Girona, per bé que el comte es reserva el dret de fer-ne batre ell, tenint els seus administradors i sense altre compromís que mantenir al bisbe la percepció de la tercera part del guany. També diu el comte que, en cas que volgués alienar la moneda comtal gironina, ho podia fer, cedint al bisbe la tercera part del preu de la venda obtingut. Finalment, preveu penes per als falsificadors.⁶

Tal com hem assenyalat, Sunyer actuà en aquest document com un veritable sobirà, disposant plenament de la moneda, —tret ben significatiu de sobirania—, i atorgant al bisbe aquella part del benefici que els reis carolingis cedien abans als comtes. Si Sunyer es creu fins i tot amb dret d'alienar la moneda és ben clar que se'n considera plenament posseïdor. Cal advertir també que la donació del comte no implica pas la seva renúncia al domini i la possessió de la moneda gironina, sinó que cedeix exclusivament un terç del benefici i l'administració del taller monetari. És clar doncs que, en rigor, no podem considerar que la moneda gironina que a partir d'ara s'emetrà tingui un caràcter plenament episcopal, per bé que puguem qualificar-la així per distingir-la de la que més endavant féu batre el comte al seu nom, com veurem.

La donació del 934 fou confirmada pel papa Silvestre II l'any 1002,⁷ en fer la confirmació general dels béns de l'església de Girona, i obtingué una nova confirmació, ara de Ramon Be-

3. M. CRUSAFONT I SABATER, *Numismàtica de la corona catalano-aragonesa medieval*, Madrid, 1982, p. 25-28.

4. *Ibid.*, p. 26. Una reforma que inaugura aquest tipus fou feta el 793-794. El 806 o bé el 812 hom passa als tipus amb titulació imperial.

5. A. M. BALAGUER, «Catalunya, més d'un mil·lenni?», *Acta Numismàtica*, vol. 17-18, 1989, p. 16-17.

M. CRUSAFONT I SABATER, i A. M. BALAGUER, «De les encunyacions carolíngies a l'autonomia monetària», *Symposium Internacional sobre els Orígens de Catalunya*, Barcelona, 1991, p. 463-475.

6. Vegeu el nostre apèndix documental, doc. núm. 63.

7. *Ibid.*, núm. 64.

renguer I, l'any 1038, en la solemne consagració del nou temple gironí.⁸ Aquesta donació i les confirmacions són totes les notícies directes que ens han arribat sobre la moneda gironina. Cap altre document, fora dels pagaments, s'hi refereix d'una manera expressa, si exceptuem la menció que en fa Ramon Berenguer III en el seu testament.

L'evidència numismàtica registra una gran varietat de petites peces de plata amb pesos que es mouen entre els 0,15 i els 0,30 grams. Només un dels tipus arriba a pesar mig gram. Botet i Sisó ja diferencià dos grups de monedes. Aquelles que porten temes religiosos i la llegenda GIRONDA, o bé excepcionalment SANCTA CRUX, i les que porten, a més, la menció RAMVN. A la vista d'aquest segon grup, Botet i Sisó suposà que en algun moment —probablement en temps de Ramon Berenguer III— els comtes haurien recuperat el domini de la moneda del comtat de Girona i, des d'aquell moment, haurien emès al seu nom. Els altres tipus serien els episcopals, que comprendrien des del 934 fins al regnat de Ramon Berenguer III.⁹

Avui cal fer serioses objeccions a aquest plantejament. D'una banda, resulta inexacte parlar de recuperació. Ja hem vist que el comte no va renunciar pas al domini de la moneda gironina sinó només —i encara amb reserves— a la seva fabricació i al terç del guany. La discrepància més gran es produeix, però, en analitzar l'atribució del grup designat com a episcopal. L'anàlisi de les tres troballes¹⁰ a què abans fèiem referència demostra que totes tres contenien exemplars del tipus més modern, és a dir, que eren dipòsits realitzats en la darrera fase de l'amonedament gironí, que podem situar al final del segle XII. L'amagament s'hauria d'haver produït, doncs, entre mitjan i final d'aquell segle. El contingut d'aquests tresors ha de donar mostres del circulat coetani amb una certa proporció de tipus residuals anteriors. Aquest residu no pot, però, allargar-se fins a mostrar-nos tipus de dos segles abans. Dit d'una altra manera, una troballa amb composició predominant del segle XII no pot aportar tots els amonedaments compresos entre el 950 i la meitat del segle XII. Hem de creure, doncs, que la mostra reflecteix, a més del circulat del moment, una part, no gaire allunyada (cent anys ja seria molt) dels tipus en curs amb anterioritat.

Aquesta consideració, i altres dades que no podem examinar en aquest moment amb tot el detall¹¹, porten a la conclusió que probablement en temps ja de Ramon Berenguer I hom començà a batre a Girona tipus monetaris a nom del comte i paral·lelament als tipus de caràcter parcialment episcopal. Només així s'explica tanta varietat de tipus en tan poc temps. Caldrà encara suposar que hom canviava l'estampa a cada emissió —potser cada set anys—, per arribar a comprendre la multiplicitat d'estampes.

En temps de Ramon Berenguer III —i coincidint amb el procés de recuperació del patrimoni comtal que emprengué, un cop superada la fase de debilitat del període del fratricida, Berenguer Ramon II —es produí la «recuperació» definitiva de l'amonedament gironí. Més ben dit, ara el taller comtal es converteix en exclusiu. El canvi de metrologia del diner comtal d'aquest moment —que ara s'anivella amb el de Vic i el de Barcelona— i la composició de les troballes acaben de donar versemblança a la hipòtesi.

8. *Ibid.*, núm. 65.

9. BOTET, I, p. 90-110.

10. Es tracta de les troballes fetes al segle passat i que es realitzaren a la rodalia de Girona, a Montjuïc (Girona) i a Figueres. Foren estudiades per autors anteriors a Botet i ens en donen dades més o menys esparses en diferents treballs, que hem anat confegint per a fer una reconstrucció del que contenia cada troballa.

11. Per a un plantejament detallat, vegeu A. M. BALAGUER, tesi doctoral, vol. I, p. 254-295.

Així doncs, l'amonedament plenament comtal gironí s'iniciaria amb Ramon Berenguer I (1035-1076) i es clouria amb Alfons I (1161-1196), segons l'evidència dels pagaments en moneda dita específicament de Girona que després comentarem. A partir de Ramon Berenguer III, els amonedaments dels comtes seran les úniques emissions batudes a Girona i l'amonedament semiepiscopal, o de participació episcopal, cessarà definitivament.

Una darrera consideració ajuda a fonamentar aquesta hipòtesi. Les confirmacions, del 1002 i del 1038 semblen advocar per una permanència de la situació creada per la donació de Sunyer. El testament de Ramon Berenguer III, del 1130, sembla, però, mostrar un canvi important en aquest sentit.¹² El comte cedeix temporalment el terç de la moneda de Girona a Sant Pere de Galligants fins que es rescabali de certa quantitat (200 morabatins). No fa cap menció de drets o beneficis en possessió de Santa Maria de Girona, ni de cap intervenció d'aquella església en la fabricació de moneda. Això sembla indicar que d'alguna manera Ramon Berenguer III havia extingit els anteriors drets episcopals.

La moneda gironina de caràcter comtal s'iniciaria, doncs, amb Ramon Berenguer I, amb un tipus a nom de Ramon. Es modificaria metrològicament i es faria exclusiva en temps de Ramon Berenguer III, amb l'emissió de tipus diferents, però també a nom de Ramon. Amb Ramon Berenguer IV i Alfons I es passaria a uns tipus comtals anònims que perviurien fins a mitjan segle XII.¹³ Vers aquesta època, Alfons I preferiria d'introduir i estendre al comtat exclusivament la moneda de Barcelona, procés que es va generalitzant per a tots els comtats catalans.

En resum, seria així:

<i>Tipus</i>	<i>Exemplars coneguts</i>
Bust de front coronat / RAMUN	5
Anells / creu i també anells RAMUN / alfa i omega	13
Bust amb ínfules de penjant / alfa i omega	56

LA SÈRIE EPISCOPAL

La sèrie de participació episcopal —que així l'hauríem d'anomenar per a ésser més exactes— s'inicia arran de la donació de Sunyer, el 934. Aquest fet és testificat per les primeres

12. Vegeu apèndix documental, doc. núm. 66.

13. Un esment del 1167 sembla evidenciar la persistència de l'emissió comtal gironina en els primers temps d'Alfons I, en dir: «*denariorum gerundensis monete, et si moneta mutata et peiorata fuerit reddamus vobis morabetinos boni auri et recti pensi avinaiars ad concambium VII solidos*». *Cartoral de Carlesmany*, f. 339-340. Cf. BOTET, I, p. 92. Un altre, del 1187, de «*solidos monetae Raimundi Comitis*», tot i que podria referir-se a moneda barcelonina, pot voler indicar les emissions gironines de Ramon Berenguer IV. Vegeu J. VILLANUEVA, *Viaje literario a las iglesias de España*, Madrid, 1850, t. XIV, p. 198.

mencions específiques de moneda de Girona, que es produïren el 953 i el 966.¹⁴ La manca de mencions específiques durant molts anys del segle XI no significa pas l'absència d'amoneda-ments, sinó més aviat el domini de la moneda gironina dintre del seu àmbit. S'ha pogut comprovar que les mencions es fan específiques, justament quan hi ha concurrència de monedes diferents al mercat. Així els esments gironins reapareixeran abundantment al principi del segle XII, en què la moneda de Barcelona ha començat a envair ja el comtat de Girona, on acabarà imposant-se.

La sèrie episcopal cobrirà, doncs, l'espai comprès entre mitjan segle X i el final del segle XI com a moneda gairebé exclusiva del comtat de Girona, bé que, des dels temps de Ramon Berenguer I (1035-1076), hi haurà també un amonedament gironí comtal. L'inici del segle XII marcarà la decadència de les emissions episcopals, fins que Ramon Berenguer III les faci cessar definitivament. La mostra recollida per les tres troballes abans esmentades ens proporciona els tipus de moneda corresponents a mitjan segle XI. L'extinció i l'abundància de tipus diferents fa pensar en alguna disposició de canvi sistemàtic de tipus, circumstància que es dona també en altres països. El fet que els dos tipus apareguts al tresoret d'Òrrius, amagat a començament del segle XI, no estiguin representats a les tres troballes aparegudes al segle XIX demostra que no són conegudes les possibles emissions anteriors a mitjan segle XI. Al marge, doncs, dels dos tipus d'Òrrius, res sabem de les monedes de caire episcopal batudes a Girona des de la donació de Sunyer fins a mitjan segle XI. Si ja des d'un principi s'establí la norma del canvi sistemàtic de tipus en cada emissió, el nombre i varietat de monedes gironines que són encara desconegudes ha d'ésser ben notable.

Per a ordenar cronològicament els tipus coneguts ens hem basat, sobretot, en la representació de cada un d'ells en el conjunt d'aquestes tres troballes esmentades. Els més antics han d'ésser els menys representats. Aquesta hipòtesi es comprova també amb els altres escassos elements de què disposem, com és ara la presència d'una P en un tipus —al·lusió probable al bisbe Pere de Carcassona—, tipologia aquesta que sembla inspirar-se en les monedes de Besalú.

Les monedes episcopals gironines mostren una tipologia de caràcter religiós i es mantenen en els febles pesos de què abans hem parlat. Això les fa extremadament inconsistents i origina sovint exemplars defectuosos o mal gravats, pel fet de picar un encuny contra l'altre en el moment de l'encunyació, en no trobar entremig un cospell del gruix necessari que els faria de coixí i prolongaria, sens dubte, la vida de l'encuny i la qualitat del seu gravat. Per aquest motiu es fa també molt difícil la tasca d'identificació dels encunys diferents en les monedes conegudes. Cal dir, però, que els pocs exemplars ben encunyats mostren, en general, un dibuix acurat. Un fet ben remarcable, si tenim present la petitesa de les peces d'aquesta sèrie, que les fa comparables al bon art que trobàvem per a alguns diners de Vic i de Besalú, tot i que no arriben a igualar-s'hi.

La sèrie episcopal de monedes gironines conegudes s'ordenaria, d'acord amb l'evidència numismàtica i de les troballes analitzades, de la manera següent:

14. Ambdues ja conegudes per BOTET, I, p. 91.

<i>Tipus</i>	<i>Nombre d'exemplars coneguts</i>
Verge MA-RIA (Òrrius)	1
Verge S-M (Òrrius)	3
T / Arbre	1
Àngel amb lletra P	1
Àngel / mà	2
Arbre / creu SANCTA CRUX	4
Caps {	
creu	1
arbre	9
creu lobulada	5
Crist	10
Verge	9
Sant Feliu	13
Àngel / SANCTA CRUX	13
Arbre sol	14
Arbre / creu, GIRUNDA a les dues cares	14
Balances	12

En fer l'estudi de l'evolució del valor del diner gironí, veurem com dades metrològiques donen també suport a la panoràmica i a l'ordenació que hem traçat dels amonedaents gironins.

METROLOGIA. EVOLUCIÓ DEL VALOR DE LA MONEDA GIRONINA

Les dades disponibles no són abundants. Per a una bona part de les sèries episcopals i comtals gironines només disposarem dels pesos de les mateixes monedes. A partir del darrer quart del segle XI tindrem alguns esments documentals que ens permeten anar una mica més enllà.

La sèrie episcopal (s. X-XI) es manté dintre dels paràmetres del diner d'argent d'uns 0,3 g-0,35 g de pes. L'extraordinària varietat de tipus i l'escassa evidència d'exemplars de cadascun d'ells no permeten dur a terme càlculs estadístics de pesos, els quals a voltes són fins i tot un xic inferiors als 0,3 g, encara que també en trobem alguns que arriben als 0,4 g.

Vers la fi de la sèrie episcopal i en els tipus de Sant Feliu, àngel / Santa Crux i arbre sol constatem l'existència, a part dels diners, d'unes peces que, tot i tenir les empremtes de la mateixa mida dels diners, foren encunyades en cospells de dimensions inferiors. Inicialment, i tot seguint Botet, els havíem considerat com a òbols, però la mida de les seves empremtes ens féu agrupar-los amb els diners, ja que és molt difícil destriar-los clarament. La reiteració del fenomen fa pensar, però, en una pràctica volguda i no pot descartar-se que es tracti d'òbols batuts

amb encunyats del diner damunt de cospells retallats. Es tractaria, de tota manera, d'una pràctica que evidenciaria certa descurança en les tasques pròpies de la seca, situació que seria potser també la causant del tipus híbrid arbre / creu amb lectura GIRUNDA a les dues cares, tot aprofitant encunyats obsolets. Aquesta hipòtesi donaria, tal vegada, explicació i raó d'ésser al següent tipus, el darrer de la sèrie episcopal, que porta unes balances i la lectura IVSTVM (just de pes), el qual presenta una execució acurada. Tot plegat, com si hi hagués una voluntat per a recuperar la confiança del públic en la moneda.

Un esment del 1084 ens fa saber que determinat pagament s'ha realitzat en diners de «*quaque moneta que currit in Gerunda gerundensem*»,¹⁵ és a dir, en qualsevol moneda gironina de les que corren a Girona. Això evidenciaria, en primer lloc, que es produí efectivament una situació de duplictat de la moneda episcopal i de la comtal, fet que hem situat en temps de Ramon Berenguer I (1035-1076) i que podia ésser encara vigent el 1084. En segon lloc, mostra que l'una i l'altra moneda devien ésser d'un valor similar, o almenys que el mercat les considerava equivalents.

L'emissió de la moneda del tipus dels anells, en temps de Ramon Berenguer III, donarà explicació una altra menció que diu: «*XII denarios gerundensis monete aut V argenteis plate si hac moneta mutata fuerit*».¹⁶ Si considerem l'argenç com a divisió ponderal de la lliura i amb un pes d'1,35 g, i tenim que cinc argenços són igual a dotze diners, resultarà que un argenç equival a 2,4 diners i, per tant, el pes del diner serà igual a $1,35\text{g} : 2,4 \text{ diners} = 0,56\text{ g}$. Aquest pes només el donen els diners dels anells, dintre de la sèrie gironina; per tant, caldrà situar-lo en temps de Ramon Berenguer III (1196-1131) i representa el pes legal o, si més no, l'acceptat pel mercat per als diners d'aquest tipus.

Un altre grup de mencions monetàries, entre els anys 1128 i 1130, es refereixen a diners de Girona dels quals setze fan el sou.¹⁷ Es tractaria, doncs, de sous de setze diners de Girona. Si suposem que es vol expressar que setze diners de Girona equivalen a dotze diners de Barcelona —altres hipòtesis que ens hem formulat no condueixen a resultats coherents—, tindrem:

$$\frac{12}{16} \times 0,37\text{ g (contingut } \mathcal{R} \text{ del diner de Barcelona)} = 0,28\text{ g del diner episcopal de Girona.}$$

Aquesta precisió podria ésser necessària en els pagaments efectuats en moneda antiga, en el moment en què és ja present en el mercat la nova moneda de Ramon Berenguer III del tipus dels anells, la qual pesa, pràcticament, el doble que l'episcopal i que les primeres emissions comtals atribuïdes a Ramon Berenguer I.

Entre els anys 1143 i 1167,¹⁸ un seguit d'esments monetaris donen equivalències en previsió que el valor intrínsec de la moneda fos rebaixat. Això pot ésser conseqüència de l'emissió de diners del tipus del bust amb ínfules de Ramon Berenguer IV amb una llei de nou diners (75 % AR), que comença a circular en un mercat acostumat a la moneda d'argent fi.

Una altra sèrie de mencions, de mitjan segle XII, mostren l'equivalència en aquell moment

15. *Cartoral de Carlesmany*, f. 329. Cf. BOTET, I, p. 91.

16. L'esment és de c. 1129, vegeu J. VILLANUEVA, *Viaje...*, vol. XIV, p. 197.

17. *Cartoral de Carlesmany*, doc. 230, 231, 232 i 236.

18. Contenen previsions d'aquest tipus: «*si moneta fuerit peiorata*» o bé «*si moneta mutata et peiorata fuerit*», etc. Vegeu, per exemple, les esmentades per BOTET, I, p. 92.

entre el diner de Girona i el de Barcelona. En resum, i prescindint de petites oscil·lacions de mercat, són les següents:

— 1 morabatí mercader = 5 sous de moneda de Girona o de Barcelona.¹⁹

— 1 morabatí = 6 sous 6 diners de moneda de Girona o de Barcelona.²⁰

— 1 morabatí = 7 sous de moneda de Girona o de Barcelona.²¹

Això mostra una igualtat de valors entre aquestes monedes vers la meitat del segle XII, és a dir, en l'època que s'encunyarien a Girona els diners de bust amb ínfules. Si prenem l'equivalència que ens dóna set sous de moneda de Girona per morabatí i aplicant el canvi or-plata 1:8, podrem calcular el pes de la plata continguda en aquest diner.

$$\frac{3,87 \text{ g} \times 8}{7 \times 12} = 0,36 \text{ g; pes d'argent del diner.}$$

Prenent aquest pes i sabent, segons les anàlisis metal·logràfiques²², que el diner gironí amb bust i ínfules penjant té una llei de nou diners (75 % *Æ*) obtindrem el seu pes teòric total,

$0,36 \times \frac{12}{9} = 0,48$ que es correspon, efectivament, amb el pes dels exemplars ben conservats d'aquest tipus.

CIRCULACIÓ MONETÀRIA AL COMTAT DE GIRONA

Les fonts

Per a aquest comtat disposem de força informació. Entre el 901 i el 1250, hem recollit de diferents cartularis prop de cent vuitanta esments. A aquests encara n'hi sumarem uns dos-cents més —extrets dels pergamins de la mitra gironina— per al període 1065-1390, al qual estendrem la nostra anàlisi pel que fa a la moneda de billó.²³ Un dels repertoris que ens ha donat més dades és el *Cartoral de Carlemany*.²⁴ Ha estat útil el recull de Montsalvatje²⁵ i ens han donat

19. BOTET, I, p. 66, nota 10, i p. 92, notes 5, 6 i 7.

20. F. MONSALVATJE, *Noticias históricas*, vol. xxv, p. 96-100, document del qual es dedueix que 200 sous de Girona valen 30 morabatins i, per tant, que 1 morabatí són 6 sous i mig de diners gironins, l'any 1168. El 1163 es veu en un altre pagament que 1 morabatí de Barba-roja val també 6 sous i mig de Girona (C. ÁLVAREZ, «El señorío de Ódena», HID, Sevilla, 1978, doc. 41, p. 60). Pel que fa als diners de Barcelona, tenim que 1 morabatí aiadí equival a sis sous i mig, l'any 1160, i a sis sous i tres diners, l'any 1158. Vegeu BOTET, I, p. 66, notes 8 i 9.

21. En un document del 1168, s'equipara el valor del morabatí llupí o bé aiadí a set sous de moneda de Barcelona (ACA, perg. d'Alfons I, núm. 65, Cf. F. MONSALVATJE, *op. cit.*, vol. xv, doc. 2244, p. 376-377.) Pel que fa a Girona, el 1167 un morabatí *avinaiar* s'equipara amb set sous de diners gironins (*Cartoral de Carlesmany*, doc. 295; Cf. BOTET, I, p. 92).

22. Realitzades al laboratori del Museu Britànic pels doctors Oddy i Meeks.

23. J. M. MARQUÈS PLANAGUMÀ, *Pergamins de la mitra (891-1687)*. Arxiu diocesà de Girona, Girona, 1984.

24. J. BOTET I SISÓ, *Cartoral de Carlesmany. Index cronològic del cartoral de la curia eclesiàstica de Gerona, anomenat de Carlomagno*, Barcelona, 1905-1909. Publicat fa poc en la seva totalitat per J. M. MARQUÈS, *Cartoral dit de Carlemany, del bisbe de Girona*, Barcelona, 1993, 2 vol.

25. F. MONSALVATJE Y FOSAS, *Noticias históricas*, Olot, 1898-1897, 25 vol.

també dades els despulls d'esments del *Liber feudorum*,²⁶ del *Libri antiquitatum*²⁷ de la seu barcelonina, del *Diplomatari de Vic*²⁸ i de les *Cartes de Sant Martí Sacosta*.²⁹

L'altra font de dades per a l'estudi de la circulació és la que ens proporciona l'evidència de les troballes monetàries. En el cas de Girona, hem aplegat set troballes monetàries. D'aquestes, cal destacar-ne els tres tresorets apareguts al segle passat a Figueres, al rodal de Girona i al Montjuïc gironí, dels quals procedeixen la major part dels exemplars de moneda de Girona que avui coneixem. Cal destacar també la troballa d'un diner de transició carolíngia de Barcelona a Sant Julià de Ramis, i algunes troballes de moneda àrab i una de mancosos.

Pagaments en moneda i pagaments en espècie

A la gràfica que hem confeccionat a partir de les dades recollides, el comtat de Girona ens apareix plenament monetitzat durant tot el segle X (vegeu gràfica 12). És a dir, que entre el 900 i el 1000 tots els pagaments que trobem en els documents expressen una quantitat en moneda que mai es fa seguir de la fórmula *in rem valentem* o una de similar, per a indicar que el pagament es fa en espècie, i tampoc trobem operacions de troc. Per tant, cal pensar que es devien saldar en moneda.

La pregunta de quina devia ésser la mena de moneda emprada en aquestes operacions —que planteja incerteses per a bastants dels comtats catalans— pot tenir, en canvi, una resposta més segura per al de Girona. Recordem que fou taller monetari en època carolíngia i que el 934 tornem a disposar de notícies sobre la fabricació de moneda a Girona. Es tracta de la donació del terç del benefici de la moneda gironina que atorga el comte al bisbe d'aquella seu. Cal pensar, doncs, que aquestes emissions, tot i que ens han deixat una minsa evidència numismàtica, devien cobrir les necessitats del circulant, potser ajudades encara de numerari extern, barceloní o fins i tot franc. La troballa d'una moneda de Barcelona de transició (segle X) a Sant Julià de Ramis, prop de Girona, i també, la d'un diner carolíngi de seca franca ens donen uns indicis en aquest sentit.³⁰

A la primera meitat del segle XI, detectem un lleuger descens de la presència de moneda en els pagaments documentats. Es situa ara en un 88 %. A la segona meitat d'aquest segle, el percentatge dels pagaments en moneda augmentarà fins al 96 %, xifra entorn de la qual es manté durant tot el segle XII. Aquesta petita crisi, que l'aparició de la fórmula *in rem valentem* evidència, segueix un perfil semblant al que trobarem en el comtat de Barcelona, però fins i tot a un nivell més baix. Es clou en arribar al 1200. Com hem vist a Barcelona, aquesta lleugera manca de numerari sembla respondre, més que a una crisi veritable, a una forta demanadissa generada per un creixement sobtat i accelerat del volum dels pagaments.

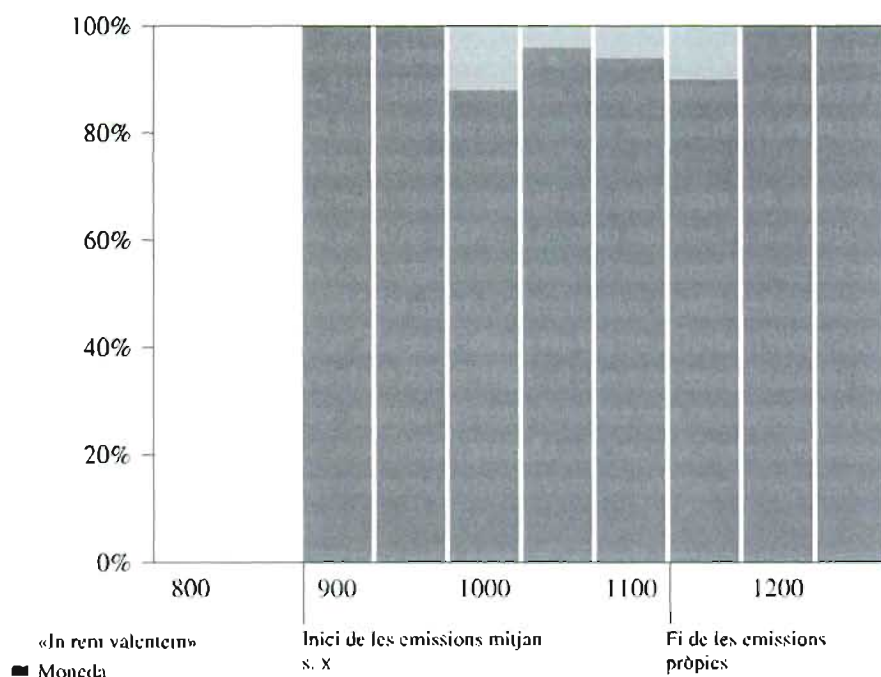
26. F. MIQUEL ROSELL, (ed.), *Liber feudorum maior*, ed. Barcelona, 1945, 2 vol.

27. *Libri antiquitatum* (Cartoral de la Seu de Barcelona).

28. E. JUNYENT, *Diplomatari de Vic*, Vic, 1980.

29. J. RIUS, «Cartes de Sant Martí Sacosta», *Analecta Sacra Tarraconensia*, 1928.

30. Vegeu el mapa de les troballes de Girona, núm. 1, i el de les troballes de moneda carolíngia, núm. 12.

Gràfica 12. Evolució percentual dels pagaments en moneda i «in rem valentem». Girona.

Presència de l'or

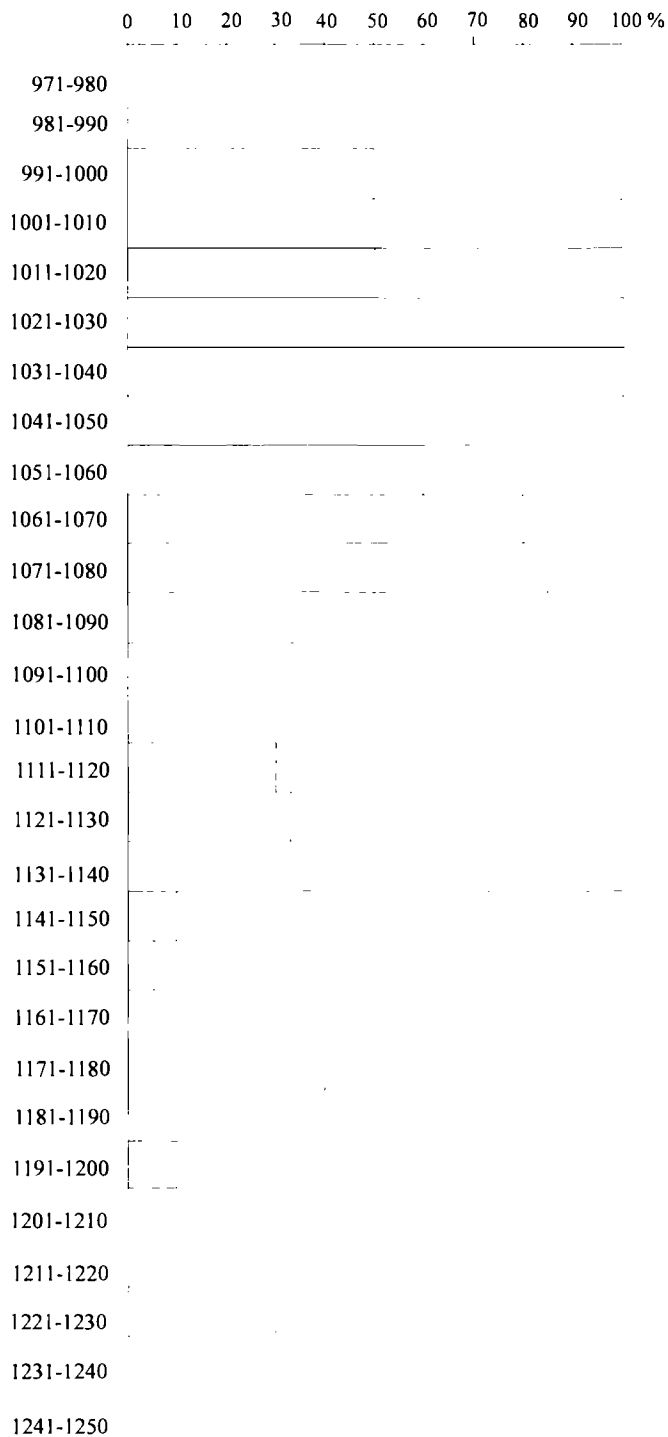
Per a aquest comtat tenim prou dades per a confeccionar una gràfica amb els esments de moneda d'or recollits entre la dècada del 991-1000 i la del 1221-1230. De tota manera, el nombre d'esments no és sempre prou elevat i això ens obligarà a fer algunes matisacions, sobretot quan trobem que alguns percentatges arriben, en determinats moments, fins i tot a superar els que trobem per Barcelona (vegeu gràfica 13).

L'aparició de l'or al comtat és força primerenca; trobem un primer esment el 996, un altre el 1005 i un de mancuso iafarins el 1007,³¹ al qual seguiran d'altres, alguns d'ells especificant que es tracta de mancuso de Ceuta, amurins, d'or d'Hispània i fins i tot d'or nou d'Hispània. El primer esment específic d'or de Barcelona és una mica tardà, del 1055.³² Aquesta data no ha d'ésser necessàriament observada com una fita inicial de la seva circulació a Girona, ja que d'altres pagaments en mancuso, que no ens especifiquen el seu origen, poden haver-se fet igualment en mancuso de Barcelona.

El grau d'incidència de l'or en el circulat gironí, des de la darrera dècada del segle X i durant tot el segle XI, és certament molt elevat. D'una presència d'or del 50 % a la darrera dècada del segle X, passem a un 100 %, percentatge que tomarem a trobar entre el 1021 i el 1050. De tota manera, aquests percentatges no poden ésser llegits al peu de la lletra, sinó que s'han d'entendre com la mostra que corre molt or al comtat, però no pas més del que trobarem a Barcelona, com

31. *Cartoral de Carlemany*, doc. 67, 71 i 73.

32. *Liber feudorum maior*, doc. 398.

Gràfica 13. *Evolució percentual dels pagaments, en moneda d'or. Girona.*

equivocadament aquestes xifres percentuals ens podrien fer pensar. Aquesta cautela és necessària si tenim present que el nombre d'esments disponible és reduït i si considerem que, encara que el percentatge sigui elevat, els que obtenim per a Barcelona es basen en un nombre molt alt d'esments. És gairebé segur que si disposéssim de més informació aquest percentatge es situaria al voltant del 90 %, és a dir, a nivells similars als que trobem per a Barcelona. Podem dir, doncs, que a Girona hi corre or, podem pensar que és l'espècie monetària predominant, però fóra exagerat creure que absolutament tots els pagaments documentats es van fer en moneda àuria.

Tot i així ens trobem en un punt àlgid de presència d'or a Girona que coincideix bé amb el període de les entrades d'or procedent d'al-Àndalus, les quals s'originen primer en les expedicions mercenàries de finals del califat, i posteriorment en l'exigència de paries o tributs, en cavalcades més o menys ocasionals per a aconseguir botí, etc. El comtat de Girona, unit políticament al de Barcelona, el qual portava la veu cantant en totes aquestes actuacions, també hi participa i aconsegueix la seva part en el benefici que se'n deriva.³³ No podem oblidar tampoc les entrades —diguem-ne indirectes— d'or al comtat a través de donacions en metàl·lic a la seu de Girona o a d'altres esglésies i monestirs gironins, efectuades pels comtes de Barcelona o per altres magnats i particulars, més o menys enriquits, de fora del comtat.

A la segona meitat del segle XI, i concretament entre el 1051 i el 1080, els percentatges de moneda d'or en els pagaments documentats són inferiors. Arriben a un 60 % entre el 1051 i el 1060, i es recuperen fins al 78 % i el 83 % a les dues dècades següents. Hi ha un descens apreciable, fins al 50%, entre el 1081 i el 1090, coincidint amb la progressiva desaparició del mancús del circulat i amb l'aparició, certament efímera, de l'or de València. La crisi s'aguditza i no tenim presència d'or a les dues dècades següents, és a dir entre el 1091 i el 1110. Aquí podríem repetir, però en sentit invers, el que s'ha dit per als elevats percentatges de presència d'or que trobàvem a la primera meitat del segle XI. Són massa poc els esments per a poder pensar en una desaparició absoluta de l'or, però cal entendre que les nostres mostres el que ens indiquen és un apreciable enrariment de l'or, més que una absència total.

Certa recuperació vindrà a partir del 1111, ja dintre de l'etapa en què la moneda d'or circulat és el morabatí almoràvit. Per a les cinc dècades que van des d'aquesta data fins al 1160, tindrem una presència continuada d'or que sembla assenyalar el moment àlgid de la circulació del morabatí a Girona. Després, la presència de moneda d'or és força intermitent.

Si mirem el mapa de les troballes (mapa 4) pel que fa a la moneda d'or, observem que una troballa (núm. 6) confirma per via arqueològica la presència de mancúsos de Barcelona a Girona. No tenim, en canvi, constància de troballes de moneda àrab d'or.

Circulació de la moneda d'argent-billó

Comentarem ara la gràfica en què hem resumit els esments de moneda d'argent-billó (gràfica 14). Tenim un primer període, entre el 891 i el 950, d'esments de sous i diners sense que se n'especifiqui l'origen. És a dir, no es diu si es tracta de moneda de Girona, de Barcelona o bé d'altres llocs. Certament que a Girona no hi ha constància d'una continuïtat entre els diners en-

33. A. M. BALAGUER, *Del mancús a la dobla. Or i paries d'Hispania*, Barcelona, 1993.

cunyats en temps de Carlemany, en aquella ciutat, i la posterior moneda comtal i episcopal. La primera notícia que tenim d'emissions és del 934, quan el comte de Barcelona dona el terç de la moneda de Girona al seu bisbe. De tota manera, aquest no és necessàriament un punt de partença per a l'encunyació de moneda a Girona després dels temps carolingis, sinó, simplement, el de la intervenció de l'episcopat en els afers de la fabricació monetària. Tampoc cal descartar, dintre d'aquest període, la circulació de moneda externa, com és ara la barcelonina o potser fins i tot la de més enllà del Pirineu. La troballa d'un diner barceloní de transició (s. X) a Sant Julià de Ramis (mapa 14, núm. 1), i la d'un diner carolingi de seca franca (mapa 1, troballes carolíngies, núm. 12) ens ofereixen exemples en aquest sentit.

Els esments inespecífics, que trobem entre el 931 i el 1050 poden ser ja clarament de moneda de Girona. No sembla que hi hagi concurrència d'altres monedes, malgrat que tenim una menció específica de moneda de Girona. Observem durant aquest període la presència, molt puntual per cert, de peces gironines fora dels límits del comtat. Ens referim a l'aparició de tres exemplars de diners gironins a Òrrius, al NE del comtat de Barcelona, que formaven part d'un tresor de prop de dos-cents diners barcelonins coetanis. Aquesta serà, però, una de les poques ocasions que les troballes registren moneda de Girona fora del seu comtat (mapa 4, núm. 5).

Entre el 1051 i el 1080, trobem els primers esments de monedes exteriors. Es tracta de moneda de Besalú,³⁴ amb una incidència força puntual representada per un sol esment, i de moneda de Barcelona, la qual retrobarem abundantment a la segona meitat del segle XII. Aquesta situació de concurrència de diferents monedes en el mercat gironí fa que trobem esments específics de Girona en aquest mateix període. Les troballes assenyalen, però, una presència prou escadussera de moneda exterior en aquest període: un dirhem de les taifes (mapa 4, núm. 7) i un diner d'Empúries, en un tresor format per moneda de Girona coetània i també una mica més tardana (mapa 4, núm. 2). Correspon també a numerari dels segles X i XI la troballa efectuada al Montjuïc de Girona (mapa 4, núm. 3).

Entre els anys 1081 i 1160, tenim un 50 % d'esments específics de moneda gironina i la resta són esments inespecificats. Els primers revelen, però, que continua havent-hi concurrència. Les troballes, per la seva banda, mostren un àmbit de circulació circumscribit al comtat i força concentrat a l'entorn de Girona. Els dos tresors més importants (núm. 2 i 3 del mapa 4) es situen en el rodal de la ciutat i només el de Figueres (núm. 4) s'aparta una mica d'aquest esquema. Aquest darrer tresor és format per diners de finals del segle XI i del segle XII.

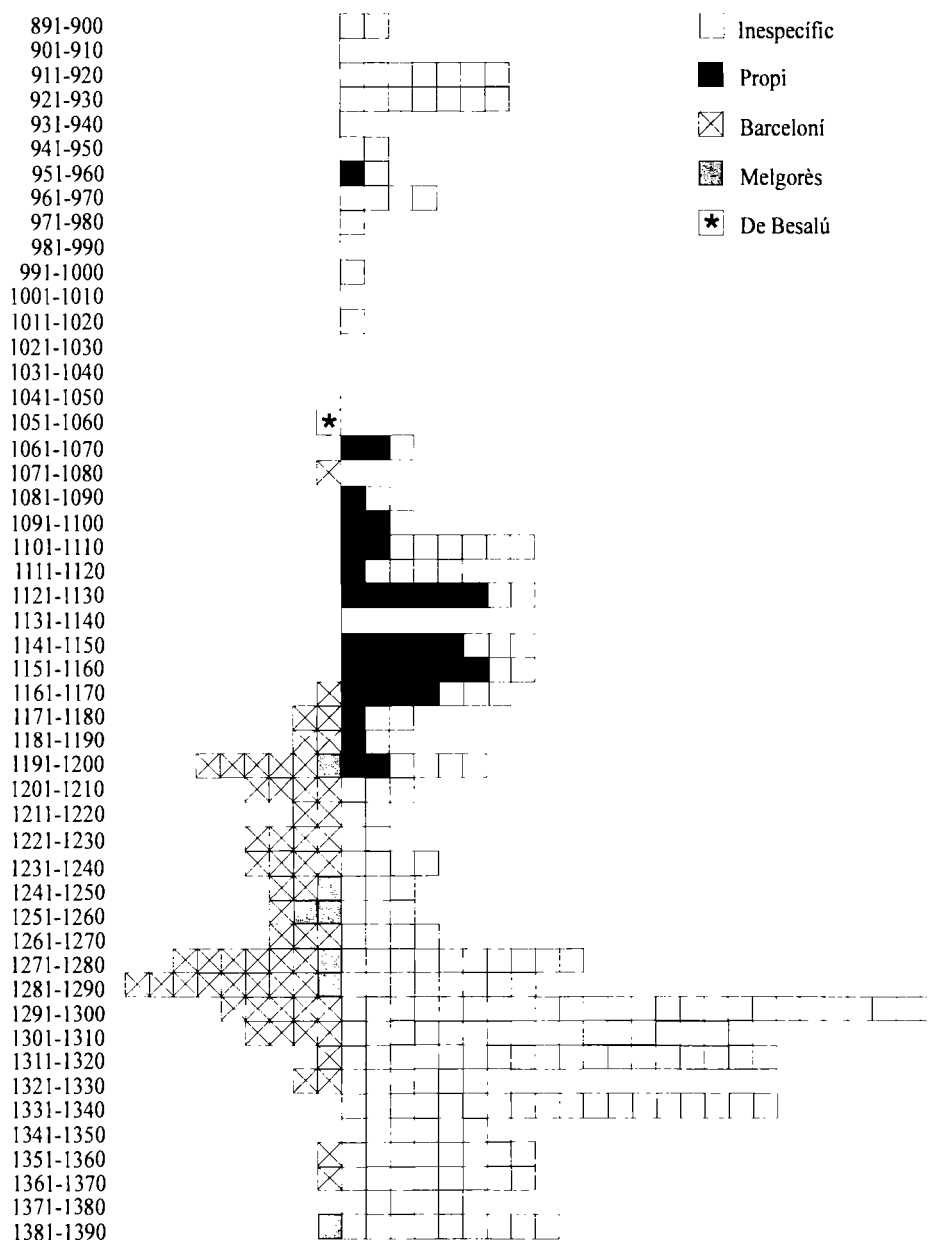
A partir del 1161, la presència de la moneda de Barcelona en el comtat de Girona és important, i entre el 1161 i el 1200 les mencions de monedes gironines baixen en nombre relatiu i en nombre absolut (19 esments de Girona i 28 entre mencions de barcelonines, de melgoreses i d'inespecífiques). En relació amb el total d'esments de Girona i d'esments específics, aquests darrers representen un 44 %, però en relació amb el total de pagaments només representen un 26 %. Això sembla evidenciar ja la progressiva marginació de la moneda gironina i la seva substitució per la de Barcelona. Efectivament, aquests esments de diners de Girona són les darreres notícies que tenim d'aquestes emissions, que devien acabar vers la fi del segle XII.

En el període 1191-1200, i coincidint amb la desaparició definitiva de la moneda de Girona en el mercat, ens hi apareix una altra moneda externa, el diner melgorès. Malgrat que la seva

34. F. MONSALVATJE, vol. XII, doc. 576.

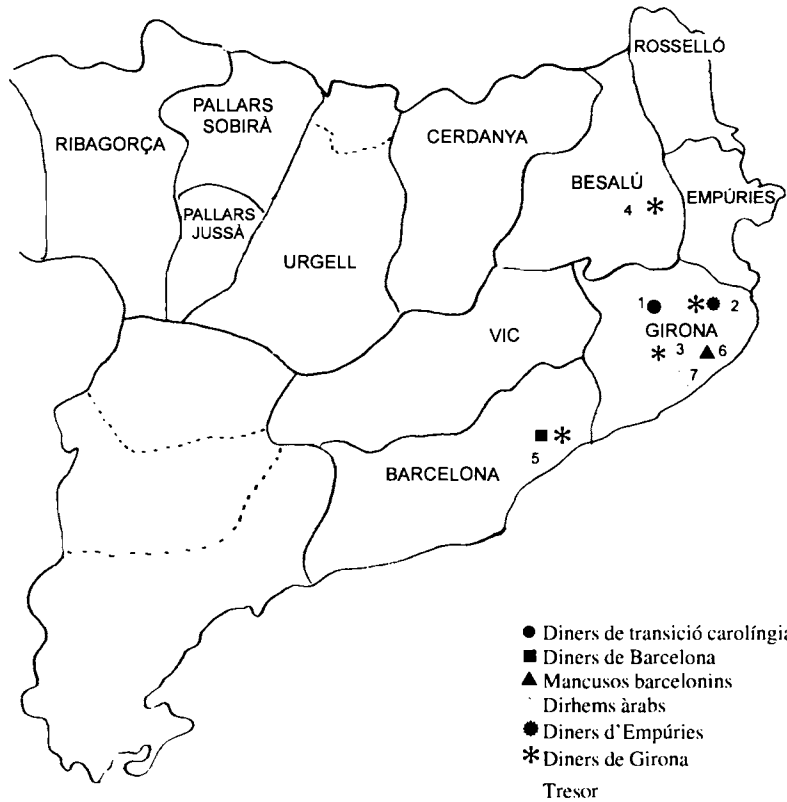
incidència no sembla important, el 5,3 %, és suficient per a provocar que es mantinguin esments específics fins a nivells del 45 % representats per moneda de Barcelona.

A partir del 1291, el diner barceloní obté la supremacia total. Observem com després d'aquesta data només tenim un esment de melgorsos. L'hegemonia del diner de Barcelona com-

Gràfica 14. Nombre d'esments de les espècies monetàries d'argent i de billó. Girona.

porta una ràpida disminució dels esments específics. Aquests s'han reduït, entre el 1291 i el 1390, a un 10 %, la qual cosa demostra una manca de concurrència en el mercat de diferents monedes o el domini indiscutible del diner barceloní, que ve a ésser el mateix.

Mapa 4. Troballes monetàries. Girona.

REPERTORI DE LES TROBALLES MONETÀRIES. COMTAT DE GIRONA

Com en altres comtats —seguint els criteris que hem exposat més àmpliament en l'encapçalament del repertori de troballes de Barcelona— hem fet una recopilació i una cartografia de les troballes. Aquest recull té la doble vessant de les troballes fetes a l'interior del comtat i de la possible expansió de la seva pròpia moneda fora dels límits del comtat i de l'àmbit de circulació legal.

1. Sant Julià de Ramis, comtat de Girona. Aïllada. Barcelona: 1 òbol de transició carolíngia a nom de Carles (tipus 9). M. CRUSAFONT I SABATER, «Consecuencias de dos hallazgos de monedas catalano-carolingias de transición», *Mélanges offerts à M. Colbert de Beaulieu*, París, 1987, p. 230.

2. Girona, rodalia, comtat de Girona. Tresor. Girona: 1 diner amb τ / arbre (tipus núm. 59 del nostre catàleg), 1 diner amb àngel P / creu (tipus 60), 1 òbol amb balances (tipus 77), 1 òbol amb bust coronat de front (tipus 79), 1 diner amb bust / creu amb alfa i omega (tipus 83). Empúries: 1 òbol de bust (tipus 100). És possible que contingués alguna moneda més de cada tipus i potser d'algun altre tipus diferent. Aquesta informació es basa en haver confegit les

informacions donades, en diferents treballs, per Botet, C. Pujol i Camps i M. Lafuente. Segons Pujol, l'òbol d'Empúries que Botet dóna a la troballa de Figueres correspon a aquesta troballa.

A. M. BALAGUER, Tesi doctoral, apèndix «Corpus de les troballes», núm. 1, p. 134.

3. Montjuïc de Girona, comtat de Girona. Tresor. Contenia molts diners de Girona. Segons l'informe que Pujol i Santo envià a la Real Academia de la Historia de Madrid i les làmines de l'estudi que preparava A. Pedrals i que publicà M. Lafuente en la seva *Historia de España*, hem arribat a una reconstrucció dels diferents tipus que contenia. En referència al nostre catàleg, són els següents: Girona: 1 diner amb àngel / mà (tipus 61), diner amb arbre / creu (tipus 62), 1 diner amb efígie de sant a l'esquerra (tipus 63), diner amb bust / arbre (tipus 64); 1 òbol de l'anterior (tipus, 65), 1 diner amb Crist de front (tipus 67), 1 diner amb Mare de Déu (tipus 69), 1 òbol de l'anterior (tipus 70), 1 diner amb àngel / SANCTA CRUX (tipus 72), 2 diners del tipus arbre / creu (tipus 73), 1 diner amb arbre / creu amb GIRUNDA (tipus 74), 1 diner de les balances (tipus 76), 1 diner amb bust de cara coronat / creu alfa i omega (tipus 78), 1 diner dels anells (tipus 80), 1 òbol de l'anterior (tipus 81), 1 diner amb RAMVN / creu alfa i omega (tipus 82); 1 diner i 1 òbol amb bust de perfil / creu amb alfa i omega (tipus 83-84).

A. M. BALAGUER, tesi doctoral, «Corpus de les troballes», núm. 2, p. 136-137.

4. Figueres, comtat de Besalú. Tresoret. El seu contingut es determina confegint les dades que ens donen C. Pujol i Pedrals Moliné. Sembla que no contenia —com diu Botet erròniament— l'òbol d'Empúries que, com hem vist a la troballa de Girona núm. 1, formava part d'aquella. La composició del conjunt, amb referència al nostre catàleg pel que fa als tipus, és la següent: Girona: 1 diner de les balances (tipus 76), 1 diner dels anells (tipus 80), 6 o 7 diners del tipus de bust de perfil (tipus 83).

A. M. BALAGUER, tesi doctoral, «Corpus de les troballes», núm. 3, p. 138.

5. Òrrius, comtat de Barcelona. Tresoret. Barcelona: 1 diner de la rosa, atribuït amb reserves a Berenguer Ramon I i a aquesta seca (tipus 23), 191 diners de Berenguer Ramon I (1018-1035) de Barcelona (tipus 24 i 25). Girona: 4 diners amb efígie de la Mare de Déu (tipus 57 i 58).

A. M. BALAGUER, i M. CRUSAFONT I SABATER, *Estudi preliminar de la troballa de monedes comtals d'Òrrius*, Barcelona, 1983.

6. Girona. Individual (?). Barcelona: 1 mancús de Ramon Berenguer I de Barcelona del tipus més abundant (tipus 26).

A. M. BALAGUER, «Corpus de les troballes de moneda àrab a Catalunya», *Acta Numismàtica*, vol. 20, 1990, núm. F.5, p. 190.

7. Lloret de Mar, comtat de Girona. Àrab: 1 dirhem dels regnes de taifes.

A. M. BALAGUER, *Ibid.*, núm. C.6, p. 104-105.

Comtat de Besalú

ORÍGEN DE LA MONEDA DE BESALÚ

L'emissió de moneda al comtat de Besalú, que coneixem tant per l'evidència numismàtica com per la documentació escrita, té uns orígens certament obscurs. No disposem de cap precedent carolingi, ni tenim cap document que ens reveli les bases legals o bé els arguments pels quals els comtes disposen del dret de moneda. És probable que senzillament se l'atribuïssin i iniciessin emissions monetàries seguint el comportament dels comtats veïns de Girona, Vic o Barcelona, per exemple.

El fet és que l'any 969¹ tenim documentat un pagament en moneda de Besalú, un esment específic força primerenc si tenim en compte que, fins als voltants de l'any 1000, no trobarem dades similars per als comtats de Cerdanya - Berga (990), Rosselló (c.1000) i, fins molt més tard, no tindrem indicis per a Empúries (1078), Cardona (1089) o Urgell (1099)².

Si ens fixem, doncs, en els esments haurem de pensar que els amonedaments de Besalú pogueren començar en una data anterior al 969. És a dir, que hauríem de situar el seu inici, com a mínim, al final del govern de Sunifred (957-966), o molt al principi dels dies de Miró (966-984).

Una dada sembla, però, oposar-se a la suposició que Sunifred, comte de Cerdanya i de Besalú, arribés a emetre moneda en els seus dominis. Es tracta del llegat a Sant Pere de Cluny que disposa en el seu testament, de «*pesas decem de denarios Ausonae aut Barchinonae vel Gerundae*»³. Sembla que si Sunifred hagués disposat de moneda pròpia no hauria expressat aquesta darrera voluntat en moneda del grup comtal barceloní. Aquesta fou ja la visió de Botet⁴, certament carregada de bon sentit, però no ens sembla un argument tan definitiu com a ell li semblà; sobretot si tenim present que no es tracta d'uns diners en efectiu, disponibles en les arques del comte, sinó que les 10 *pesas* de diners de Barcelona, Ausona o Girona han de provenir d'una operació en la qual intervenen unes terceres persones. És a dir, que els diners en efec-

1. F. MONSALVATJE I FOSSAS, «*Colección diplomática del condado de Besalú*», dins l'obra monumental *Noticias históricas* del mateix autor, en 25 volums. Per a aquest esment en concret vegeu el vol. XI, p. 155.

2. BOTET, I, p. 123, nota 1. ACA, perg. núm. 118 de Ramon Borrell. BOTET, I, p. 138, nota 1, amb referència a J. TABERNER ARDENA, «Historia de los condes de Ampurias», *Revista de Ciencias Históricas*, vol. 3-4; J. VILLANUEVA, *Viaje literario a las iglesias de España*, vol. VIII, p. 207; AHN, clero perg. Poblet, carpeta 1994, núm. 15.

3. *Marca Hispanica*, ap. 104.

4. BOTET, I, p. 123.

tiu per a donar a Cluny han d'ésser «aprosos» a Eldelric i al seu germà, als quals se'ls hauran d'haver retornat uns alous que eren de la seva propietat.

En quines condicions el comte retenia aquests alous? Es tractava d'un empenyorament? D'un vell litigi? On eren situats els alous? Eren els antics propietaris súbdits del comte? Evidentment no podem respondre aquestes preguntes, però totes aquestes qüestions poden condicionar el tipus de moneda en el qual es demana que es faci el pagament.

Amb les dades disponibles no és possible afirmar l'emissió de moneda en temps de Sunifred. De tota manera, la proximitat de l'esment del 969 a les dates del seu govern i les matisacions que hem introduït a les deduccions fetes per Botet a partir del testament del comte, fan que tampoc pugui descartar-se la possibilitat de la fabricació de moneda a Besalú, almenys en els darrers anys de Sunifred.

El que sembla, però, fora de discussió és que es baté moneda en temps del seu successor Miró (966-984), ja que l'esment del 969 així sembla justificar-ho. M. Crusafont⁵ assenyalà la possibilitat que Miró, que fou comte de Besalú i bisbe de Girona, s'emparés en el dret monetari gironí per emprendre la iniciativa de fer moneda a Besalú. Una empara tan feble i tan discutible com les que ens presenta la història de la moneda en d'altres comtats en aquesta època. No tenim dades escrites sobre aquesta vinculació monetària entre Girona i Besalú, però hi ha un fet digne d'esment. Ens referim a la similitud tipològica d'un seguit de monedes de Girona amb les de Besalú. En ambdues sèries hi trobem representacions com és ara la de la Mare de Déu de cara, la mà oberta, l'àngel de perfil i fins i tot la llegenda SANCTA CRUX, tan freqüent a Besalú, com veurem. L'art monetari i la qualitat en l'execució minven, però, en la sèrie gironina. Això induiria a pensar que les monedes de Girona copiaven les de Besalú i no a l'inrevés, com pensava Botet.

LA DOCUMENTACIÓ MONETÀRIA: L'ESCRITURA DEL 1075

Les dades documentals són força escasses i sovint indirectes. L'instrument més important —i de fet l'únic document monetari *stricto sensu* per ara conegut— és el de l'any 1075 i correspon a Bernat II (1052-1097)⁶. Afortunadament és força explícit i conté una doble informació.

D'una banda, el comte reconeix que el seu pare, Guillem, havia donat a Déu, al «sant arbre de la Creu» i a Santa Maria, església que és al costat dels murs de la població, la moneda de Besalú. De l'altra, manifesta que ell té l'esmentada moneda per a benefici de Santa Maria, i per aquest fet dóna a Déu, al sant arbre de la Creu, a santa Maria, a sant Miquel, a sant Genís i a tots els sants que tenen relíquies en aquella església, el delme de la moneda que es fabriquí a Besalú. El document diu encara que el delme que ara concedeix serà tant sobre la moneda d'or com sobre la de plata, com sobre el *monetatico* i el *capite*. Més endavant parlarem d'aquests dos darrers termes.

5. M. CRUSAFONT I SABATER, *Numismática de la corona catalano-aragonesa*, Madrid, 1982, p. 60-61.

6. Referència i regest al nostre apèndix de documents monetaris, doc. núm. 67.

ENCUNYACIONS DE MONEDA D'OR A BESALÚ

La circulació de moneda d'or al comtat és ben documentada a partir del 1021⁷, però això sol no seria un argument per a provar que s'hi encunyà moneda d'aquest metall. En aquesta època, la moneda d'or andalusina i la barcelonina circulaven per tots els comtats catalans amb més o menys abundància i tan sols ha pogut establir-se amb seguretat l'emissió de numerari d'or a Barcelona.

Els diversos pagaments, estipulats en moneda d'or, que els comtes de Besalú es comprometeren a fer al papat tampoc semblen un argument decisiu, però poden observar-se com un indicatiu positiu, si recordem que hi ha coneixement d'emissions àuries fetes per països en els quals ni tan sols circulava l'or, amb l'únic objectiu d'atendre pagaments al papat. Els compromisos contrets amb la Santa Seu per part de Besalú que coneixem són els següents: l'any 978, la creació del monestir de Sant Pere donà al papa cinc sous d'or anyals⁸; la destitució de l'abadessa Ingilberga i la concessió de Sant Joan de les Abadesses als clergues, tres mancusos anuals, l'any 1016⁹; la consagració de Guifré, fill de Bernat Tallaferro, com a bisbe de la nova diòcesi de Besalú, una lliura d'or¹⁰. D'altra banda, l'any 1077 el comte Bernat II, que havia estat cavaller de l'Església, es comprometé a un pagament anual de cent mancusos al Papa¹¹. Reduint aquests valors a dinars aràbics califals o, cosa que és igual, a mancusos de set l'unça, resulta que el papa havia percebut 140 mancusos, l'any 1077, i havia de percebre un total de 131 mancusos més cada any pels compromisos esmentats.

Una citació concreta d'equivalència monetària ens aportarà un argument de més consistència a la hipòtesi d'unes emissions àuries a Besalú. Es tracta d'un testament de l'any 1104 en el qual es reconeix un deute per valor de nou unces d'or, cadascuna de les quals val un auri i cinc *nuincos*, moneda de Besalú¹². Deixant a part si «*nuincos*» és una mala transcripció de «mancusos», o bé té un altre significat, sembla que l'apel·latiu de «moneda de Besalú» que els acompanya és extensible igualment a la paraula anterior, auri, terme que en aquest període equival a mancús.

La dada més important per a poder concloure que fou emesa moneda d'or al comtat de Besalú és, però, el document abans esmentat de l'any 1075 i signat pel comte Bernat II. Efectivament, recordem que aquest comte, en cedir el delme del benefici de la moneda a l'església de Santa Maria de Besalú, diu que ho fa «*tant de la moneda d'or com de la d'argent*». Sembla clar, doncs, que almenys amb anterioritat s'havia batut or al comtat de Besalú.

L'evidència numismàtica registra l'existència de dos mancusos d'or que, tot imitant els dinars del califa Hixem II (976-1013), porten l'un una creu en un dels camps i l'altre la paraula CRVCEM, superada de creu en un dels camps, mentre que l'altra cara —només amb una creu—

7. F. MONSALVATJE, *op. cit.*, vol. I, p. 8. *Ibid.*, VOL. XI, 283 i 284 per a l'any 1028. *Marca Hispanica*, ap. 191, per a l'any 1021. Són només alguns exemples.

8. A. SEQUESTA, *Sant Pere de Besalú. Abadia reial de la congregació claustral tarraconense (977-1835)*. Edicions de Santa Maria del Mont, 1934, p. 21-24.

9. J. VILLANUEVA, *Viaje...*, vol. VIII, ap. XIII, p. 237-241.

10. F. CAULA I VEGAS, *Besalú comtat pirinenc*. Olot, 1969, p. 106, amb referència a *Marca Hispanica*, ap. CLXXVIII, col. 1009-1010.

11. A. SEQUESTA, A., *op. cit.* p. 37; Botet, I, p. 112; F. CAULA I VEGAS, *op. cit.* p. 145-149.

12. F. MONSALVATJE, VOL. XI, 397.

sembla del mateix encuny que la peça abans esmentada. Aquesta coincidència d'encunys per a una de les cares delata un origen comú.

Tal com podrem veure més endavant, la majoria de les monedes comtals d'argent o de billó de Besalú porten en una de les cares una creu i la llegenda SANCTA CRVX, al·lusiva a la relíquia de la vera Creu que el comte Bernat Tallaferro havia dut de Roma.

Si els mancusos en qüestió imiten una moneda àrab peninsular i si la simbologia cristiana s'acosta tant a la utilitzada a Besalú, sembla plausible considerar aquests mancusos com a obrats en aquest comtat, l'únic, fora del de Barcelona, que disposa de prou indicis documentals que ens permetin fer aquesta suposició. Cal recordar, d'altra banda, que al principi del segle XI els altres regnes cristians peninsulars eren encara a les beceroles en matèria monetària i, per això, semblen descartables.

Tant per la cronologia del model imitat com per la importància de les iniciatives i transaccions realitzades, sembla que el moment adequat per a situar aquesta emissió és el temps del comte Bernat Tallaferro (988-1020). És probable que aquest comte —havent tornar de Roma amb el *lignum Crucis* que donaria tema a les monedes del comtat— fes batre aquestes peces àuries per atendre els nombrosos compromisos de pagaments en moneda d'or que havia contractat amb aquell papa que tan fàcilment —si més no en aparença— li havia concedit una nova seu episcopal per al seu fill Guifré.¹³

Les emissions àuries de Besalú degueren ésser tan breus com els dies de glòria i poder del comtat. La migrada evidència actual, amb només dos exemplars i, encara, amb repetició d'un dels encunys, no ens permet pas de suposar una emissió àuria àmplia i sostinguda.

LA MONEDA D'ARGENT-BILLÓ. ORDENACIÓ I ATRIBUCIÓ

Els inicis. Diner amb una mà a l'anvers i B-L-D-O al revers

La sèrie de diners i d'òbols de Besalú que ens ha arribat és relativament curta i no hi ha hagut gairebé noves peces per incorporar-hi. L'excepció és la d'una peça procedent del Pròxim Orient, la qual fou adquirida a Alep.¹⁴ A l'anvers presenta una mà oberta, d'estil bastant esquemàtic, i al revers les lletres B-L/D-O, distribuïdes en els espais d'una creu equilàtera molt simple.¹⁵

Es tracta, sense cap mena de dubte, d'una peça de Besalú amb una mà oberta, i amb el senyal d'haver estat clavada, que trobarem a gairebé tota la sèrie besaluenca i que representa, molt probablement, la mà del Salvador, una de les advocacions de l'església de Besalú. La lectura abreviada del revers és també ben explícita: B(isi)LDU(n)O. Molt més complex serà intentar situar la cronologia d'aquesta moneda, dintre de la sèrie dels tipus besaluencs coneguts. Tenint en compte que l'ordenació i l'atribució del grup central de monedes de Besalú sembla bastant

13. Sobre aquest viatge, F. CAULA I VEGAS, *op. cit.*, p. 105-117.

14. Les dades de la peça ens foren comunicades pel doctor F. Mannuci, cònsol general d'Itàlia a Tessalònica, per indicació del doctor A. Stahl, conservador de la moneda medieval de l'American Numismatic Society de Nova York.

15. La peça fou publicada amb un detingut estudi d'atribució a A. M. BALAGUER, «Diner inèdit del comtat de Besalú», *Acta Numismàtica*, vol. 17-18, 1987-1988, p. 219-223.

ben establert per l'evidència d'una troballa, se'ns planteja la doble possibilitat de situar aquesta peça a l'inici o al final de la sèrie. Una anàlisi detinguda de totes les dades històriques i numismàtiques disponibles ens decanta, però, a situar-la a la capçalera i fer una hipòtesi d'atribució a Bernat Tallaferro (988-1020). El seu pes elevat, 0,89 g, i el seu aspecte d'argent de bona llei són dos arguments força decisius. Ens ajuda també a descartar la possibilitat d'una emissió tardana el fet que no porti el nom del comte, ja que seria un nou factor de desavinença amb les emissions més tardanes que porten el nom del governant. D'altra banda, cal observar que l'estil tosc d'aquesta moneda sembla revelar cert arcaisme.

Diguem, finalment, que si l'emissió d'aquest tipus correspon, efectivament, al temps de Bernat Tallaferro encara ens restaria per conèixer la moneda batuda, com a mínim, des dels dies del comte bisbe Miró.

Diners i òbols de la Mare de Déu. Atribució a Guillem I (1020-1052)

Aquestes peces presenten una Verge de front i SANCTA MARIA, a l'anvers. Una creu amb SANCTA CRUX inscrit en els braços i BI-SIL-DU-NO als espais ocupen el revers. El seu pes és elevat, proper al gram, i el seu aspecte, de plata sense aliatge, la qual cosa indica que es tracta d'una emissió primerenca. Sembla, però, que el moment més adient per a situar-la seria el temps de Guillem I, quan ens consta que el comte donà la moneda de Besalú a Déu, al «sant arbre de la Creu» i a l'església de Santa Maria. Malauradament, no coneixem directament aquesta donació, però en fa esment, ben explícit, el document del 1075 del qual abans hem parlat. La donació, malgrat la seva importància, no és sorprenent, ja que tenim constància d'altres ofrenes de beneficis fiscals propis del comte —tant com ho és la moneda— fetes també a l'esmentada església de Santa Maria.¹⁶

Sembla, però, que les donacions no acabaren aquí. J. Botet assenyala ja que el comte havia donat a més la relíquia del *lignum Crucis* que, segons la tradició, Bernat Tallaferro havia portat de Roma.¹⁷ Si posem en relació totes aquestes dades, és a dir, les donacions de Guillem I de la moneda i de les relíquies a l'església de Santa Maria de Besalú, haurem de concloure que les monedes amb la Mare de Déu a l'anvers i la creu al revers corresponen a aquest moment. Per tant, podríem situar l'inici de l'emissió d'aquest tipus en temps de Guillem I (1020-1052) i en una data posterior a la donació de la relíquia —el 22 d'abril del 1026—¹⁸ i posterior també a la donació de la moneda feta a aquesta església per aquest mateix comte en una data desconeguda.¹⁹

16. Tenim la donació del delme de la dominicatura del comtat i del fisc d'Orriols, el delme del pa, el del vi i d'altres collites, el fisc de Porqueres i d'un alou a Olot, feta l'any 1026 pel comte. F. MONSALVATJE, VOL. XII, 574, p. 13-14.

17. BOTET, I, p. 118.

18. F. MONSALVATJE, VOL. XII, ap. XVII, p. 260-262. Cf. CAULA I VEGAS, *op. cit.* p. 121. Botet, I, p. 118, datava aquesta donació el 1025 i Rovira i Virgili el 1027.

19. F. CAULA I VEGAS, *op. cit.*, p. 141, diu que Guillem I donà la moneda l'any 1025, però no ho justifica aquí, ni en el capítol dedicat a aquest comte. Pensem que la precisió d'aquesta data pot deure's a una confusió.

Diners i òbols amb l'arcàngel sant Rafael a l'anvers. Atribució al final del temps de Guillem II o al congovern de Guillem II i Bernat II (1052-1066)

Conexim unes peces amb una imatge de mig cos nimbada i alada acompanyada de les lletres S-R. A l'altra cara, BISIL-DUNO o una variant al voltant de la característica mà oberta. El pes d'aquestes monedes és d'uns 0,60 g de mitjana.

Sobre aquest tipus, Botet ja aclarí que l'efígie corresponia a sant Rafael, i desfeia així altres identificacions fetes anteriorment i que eren errades. Sant Rafael tenia un altar construït i dotat pel comte bisbe Miró a l'església de Sant Vicenç de Besalú. Aquest fou donat, juntament amb la dita església, a la de Sant Genís i Sant Miquel, pel mateix Miró.²⁰ Recordem que l'església de Sant Salvador, Sant Genís i Sant Miquel Arcàngel —com apareix a la butlla de Benet VIII, en què concedeix al comte Bernat Tallaferro l'erecció d'un bisbat als seus dominis— la trobarem més endavant amb l'advocació de Sant Salvador, Santa Maria, Sant Miquel i Sant Genís.²¹ Es tracta, doncs, de l'església principal de Besalú que, com hem vist, rebé de Guillem la moneda del comtat, diversos beneficis fiscals i també la relíquia de la creu que, segons la tradició, el seu pare havia portat de Roma.

Per tant, si l'església de Sant Vicenç, en la qual hi havia l'altar dedicat a sant Rafael, fou donada a l'església que més endavant rebria el benefici de la moneda, no és sorprenent que en un dels tipus hi aparegui sant Rafael, encara que no sigui un dels sants de l'advocació de l'església.

Pel que fa a la mà del revers, A. Puiggarí pensà que podia ésser la de Sant Prim, les relíquies del qual es conservaven, l'any 970, a l'església de Sant Pere de Besalú. Aclarit, però, que la imatge de l'anvers no és sant Pere, sinó sant Rafael, Botet pensà que la hipòtesi de l'al·lusió a sant Prim deixava de tenir versemblança i s'inclinà a pensar que era una representació de la mà del Salvador.²² Ho suposava així en part perquè trobà aquesta mateixa representació a la moneda gironina. Aquest fet, però, no és probatori si considerem els paral·lelismes entre l'amonedament dels dos comtats veïns, que ja hem assenyalat. Ho és encara menys si acceptem que els tipus gironins copiaven els de Besalú.

D'altra banda, si hom recorda l'impacte que l'arribada de les relíquies de sant Prim féu a la població de Besalú, no creiem que sigui encertat d'abandonar aquesta possible identificació.

El que sí que és cert és que la datació de la moneda no pot acostar-se al moment de l'arribada de les relíquies, sinó que, en tot cas, hauria de recordar el fet més tardanament. El recull de pesos que hem vist no permet dubtar de l'ordenació proposada.

La cronologia d'aquest tipus resulta delimitada per la composició del tresor de la Jonquera. En la mostra, ben representativa, que estudià Puiggarí, hi havia 21 monedes de Besalú a nom de Bernat, atribuïbles a Bernat II i a Bernat III (1066-1111), 8 del Rosselló a nom de Gausfred, atribuïbles amb seguretat al segon (1014-1074) i només 2 monedes de Besalú del tipus que ara ens ocupa.²³ Lògicament les monedes de Besalú, que trobem en una proporció menor, han

20. F. MONSALVATJE, vol. XII, ap. XIII, p. 244. Botet, I, p. 119.

21. *Marca Hispanica*, ap. CLXXVIII i CLXXVII; vegeu també J. PELLICER I PAGÈS, *Santa Maria del Monasterio de Ripoll*, Mataró, 1888.

22. BOTET, I, p. 120. A. PUIGGARÍ, *Note sur des monnaies seigneuriales de Besalú et de Roussillon trouvées près de la Jonquera*, Perpinyà, 1899.

23. *Ibid.*,

d'ésser les més antigues i no poden situar-se en una cronologia massa allunyada de les del Rosselló, també en petita proporció a la troballa. Possiblement, si aquesta descoberta s'hagués produït en un indret allunyat del comtat del Rosselló, aquest argument tindria poca força, perquè la llunyania del comtat emissor podria explicar l'escassetat de peces en la troballa, més que no pas la seva major antiguitat i, per tant, la seva relativa escassetat en el circulat, del qual la troballa és una mostra. En aquest cas, es dóna la circumstància que el lloc on aparegueren les monedes, prop del castell de Rocabertí, a la Jonquera, és un punt gairebé equidistant dels dos centres emissors.

Si prenem, doncs, en consideració les dades que ens dóna la troballa, haurem de situar aquesta moneda en unes dates concordants amb les de Gausfred II del Rosselló (1014-1074) i, per tant, atribuir aquesta moneda al final del congovern de Guillem II i de Bernat II (1052-1066), com féu ja Botet.²⁴

Realment, podríem encara pensar que l'emissió d'aquest tipus s'allargà fins al 1075, data del document pel qual el comte Bernat recuperà la moneda, la qual havia estat donada a l'església de Santa Maria pel seu pare.

La moneda que comentem, encara sense nom de comte, ha de tenir el caràcter eclesiàstic de l'anterior, amb el bust de la Mare de Déu i també anònima.

Diners i òbols amb creu a l'anvers i mà al revers a nom de Bernat. Atribució a Bernat II i Bernat III (1066-1111).

Sabem que l'any 1075 Bernat II recuperà la moneda de Besalú, la qual havia estat donada pel comte Guillem a l'església de Santa Maria. El fenomen és similar al que degué produir-se a Barcelona, quan trobem que d'uns amonedaments inicials de caràcter episcopal —que arrenquen de la donació al bisbe Frodoí del terç de la moneda per part de Carles el Calb— passem a tenir documentat, en temps de Ramon Berenguer III, que el comte té la moneda en feu del bisbe, el qual en rep únicament el delme.

Les monedes que comentem porten una creu a l'anvers amb les lectures SANC-TA CR-VX horitzontalment i verticalment als braços, i en els espais de la mateixa creu, BR-NR-DS-CO. Al revers, hi veiem la mà estesa i BISIL-DVNO. Els seus pesos són entorn dels 0,50 o 0,60 g.

A més de la raó òbvia —la de portar el nom del comte— per a situar aquesta peça després de la recuperació comtal de la moneda, observem que la troballa de la Jonquera també ens la situa com a més tardana. Veiem que la major part de les monedes d'aquesta important troballa eren, precisament, d'aquest tipus, el qual ha d'ésser, lògicament, posterior als altres tipus presents a la troballa en menor proporció. Si hem determinat, gràcies a les peces del Rosselló (1014-1074), que les monedes anteriorment descrites havien de correspondre al temps de Guillem (1020-1052) o del congovern de Guillem i de Bernat (1052-1066), tindrem que les monedes que ara ens ocupen, a nom de Bernat, es pogueren batre a partir de Bernat II. És a dir, que les lectures de la moneda, la documentació i l'evidència de la troballa coincideixen a assenyalar-ho així.

Els autors que han tractat del tema, Botet i Puiggarí, estan d'acord en indicar que han d'ésser

24. BOTET. I, p. 120.

posteriors a la recuperació de la moneda pel comte. És plena de versemblança l'opinió de Botet de considerar que aquest tipus restà immobilitzat, i que cobrí els regnats de Bernat II i de Bernat III. Així ho havia suggerit ja Puiggari basant-se en certes degeneracions estilístiques d'alguns exemplars.²⁵

FI DEL AMONEDAMENTS A BESALÚ

Els esments de sous i diners de Besalú que apareixen en algunes escriptures s'allarguen fins bastant més enllà de la mort del darrer comte privatiu, Bernat, el 1111, o fins i tot de la de Bernat Guillem de Cerdanya, que reclamà i obtingué el comtat, malgrat que per certs convenis corresponia a Ramon Berenguer III de Barcelona. Bernat Guillem regí el comtat fins a la seva mort, el 1117, data en la qual tant el seu comtat de Cerdanya com el de Besalú foren incorporats, definitivament, pel casal barceloní. Certament, el fet de trobar el darrer esment de moneda de Besalú en una data tan avançada com ho és el 1198²⁶, ens fa pensar en la possibilitat d'una immobilització de tipus després de Bernat III. També és possible que els nous comtes, Bernat Guillem de Cerdanya i Ramon Berenguer III de Barcelona, fessin encunyar moneda a Besalú amb tipus propis. En tot cas, això resulta poc probable pel que fa a Ramon Berenguer III, interessat com mostrà estar a estendre el curs de la moneda de Barcelona als comtats que incorporava.²⁷ El fet és que no coneixem monedes de Besalú atribuïbles al període 1117-1177, en el qual es concentren gairebé tots els esments de moneda de Besalú posteriors a la mort del seu darrer comte privatiu.

«IN MONETATICO ET IN CAPITE»

Ens hem anat referint al document del 1075, però ens resta parlar encara d'un aspecte molt important relacionat amb la fiscalitat que ens revela aquest document.

Recordem que, en virtut d'aquesta carta, Bernat II (1066-1097) feia donació del delme de la moneda a l'església de Besalú i, al mateix temps, assenyalava que ell disposava de la moneda per benefici de la mateixa església, a la qual el seu pare l'havia concedit anteriorment.

Cal entendre, doncs, que Bernat recuperà la moneda de Besalú, cedida pel seu pare, però reconeix que en disposa per benefici de Santa Maria, església a la qual en donarà, per aquest fet, el delme. Aquest darrer punt el document el manifesta de la manera següent: «*Ipsam decimam de ipsa moneta quae fuerit facta in predicto Bissulduno amodo et usque sempiternum. Tam de auro quam de argento quam in monetatico et in capite*».²⁸

La primera part de la frase no presenta dificultats. Es tracta de la donació a perpetuïtat del delme de la moneda feta a Besalú, tant d'or com de plata. Ara bé, com interpretar les paraules «*quam in monetatico et in capite*» que segueixen? La paraula «*monetaticum*» apareix en altres

25. BOTET, I, p. 121.

26. BOTET, I, p. 113.

27. El veiem introduir oficialment el curs exclusiu de la moneda de Barcelona al comtat de Cerdanya el 1118.

28. Vegeu apèndix documental, núm. 67.

documents referint-se a la compensació fiscal que ha de percebre el governant a canvi del cobrament pel qual aquest es compromet a no variar la llei i el pes de la moneda.²⁹ La paraula «*capite*», en canvi, no sembla pas tenir un significat coherent en aquest context. J. Bastardas, en el seu glossari, fa referència a aquest mateix document i dóna el seu significat, en aquesta ocasió, com a incert.³⁰ Cap dels numismàtics o historiadors de la moneda no ha reparat en el problema que planteja la segona part d'aquesta frase.

Pel context, i entenent que «*monetaticum*» es refereix a un import, hom pot arribar a suposar que «*in capite*», fa també referència a una taxa, lògicament relacionada amb la moneda o amb el monedatge. Ara bé, no hi ha cap constància d'un impost anomenat així. Caldria, potser, suposar que es tractava d'una manera impositiva especial del comtat de Besalú. En qualsevol cas, aquesta hipòtesi té ben poca versemblança, mancats com estem de tota evidència.

És, en canvi, ben versemblant la hipòtesi que la paraula «*capite*» fos una mala lectura de «*acapta*». Aleshores la frase pren tot un sentit. Així, caldria entendre que el comte dóna el delme de la moneda que es faci a Besalú, tant de la d'or com de la de plata, tant pel que fa al monedatge com pel que fa a l'*acapte*, entenent això darrer com el benefici que es deriva de l'exercici d'un dret, en aquest cas el d'encunyar moneda.

Tindríem, per tant, que el delme que ha de percebre l'església seria una participació en tots els conceptes pels quals el comte pot derivar guanys de l'emissió de moneda. Ens explicarem. Inicialment una autoritat deriva uns beneficis, diguem-ne directes, de la fabricació mateixa de la moneda. És a dir, que la moneda emesa és posada en circulació a un preu superior al del seu valor intrínsec. Aquesta diferència cobreix les despeses de fabricació i el guany per a l'autoritat amb dret de batre moneda. Aquest benefici, derivat de l'exercici del dret d'encunyar, és anomenat «*acapte*» per altres documents monetaris de l'època, la qual cosa ens convenç de la plausibilitat de l'error de lectura abans assenyalat.³¹

Naturalment, una manera fàcil d'obtenir guanys o bé d'incrementar-los, per part de l'emissor, és la de rebaixar successivament la llei o el pes de les monedes i fer-les circular per un valor igual o fins i tot superior al que tenien abans de la seva reducció de valor intrínsec. A la llarga però, això sol conduir a una pèrdua de confiança en una determinada moneda i, en definitiva, a altra mena de problemes pel fet d'estar obertament en contra de les normes de l'Església, de les ensenyances dels juriconsults civils i de la manera habitual d'actuar dels mercaders, com assenyalà Grierson.³²

29. Els exemples són nombrosos. Ens referim tan sols al document de creació de la moneda de tern per Jaume I (1257), pel qual eximeix Catalunya, o millor dit, l'àrea de circulació de la moneda barcelonesa, d'aquesta taxa que a l'Aragó, a València i a Mallorca es cobrarà durant tota l'edat mitjana. Diu així: «*Promittimus [...] non petemus vel exigemus monetaticum vel receptionem aliquam ratione dicte monete.*» (ACA, reg. 24, f. 69-70; Botet, III, apèndix IV, p. 244-246).

30. *Glossarium mediae latinitatis cataloniae*. Barcelona, 1963, fasc. 5, p. 388, IV. Vid. també J. F. NIERMEYER, *Mediae latinitatis lexicon minus*, Leiden, 1954-1976.

31. Vegeu per exemple el document del 1056 referent a l'arrendament de l'encunyació de la moneda de plata feta per Ramon Berenguer I a Marcús i a Bonfill Fredal: «*[...] dederunt comes et comitissa ad Marcucio et ad Bonifili Fredal, monetarios, ipsa moneta de argent, ut ipso accapte quod inde exierit [...]*». (ACA, Ramon Berenguer I, perg. 182).

32. P. GRIERSON, «Notes sobre les primeres amonedacions reials a Barcelona. Els termes «bruneta», «bossonaya» i el «Chronicon Barchinonense», *Symposium Numismàtic de Barcelona*, 1979, vol. II, p. 278-287.

Com que l'usuari de la moneda no era pas indiferent a les seves variacions, no és sorprenent que hom arribés a establir sobre la moneda compensacions de caire fiscal per a evitar la sempre fàcil i lucrativa manipulació del seu contingut metàl·lic per part del poder emissor.

Així, el compromís que adquireix el sobirà de no mudar la moneda en rebre una altra compensació fiscal va perfilant-se des de final del segle XI amb una sèrie de casos puntuals, que acabaran cristalitzant en una imposició fiscal ben instituïda.

Un cas molt clar de precedent és el de Cerdanya, el 1118, i el de Girona el mateix any.³³ Des d'aquesta perspectiva sembla, doncs, que la referència a monedatge continguda en el nostre document de Besalú ha d'al·ludir a una imposició fiscal. D'altra banda, no tenim pas constància que *monetaticum* tingui un altre sentit testificat, almenys a Catalunya. Bisson afirma que en aquest cas la paraula «*monetatico*» designa el benefici obtingut de la seca per part del governant.³⁴ De tota manera, l'autor no argumenta ni justifica la seva afirmació. Obcecat com està per demostrar —contra tota l'evidència documental disponible— que el monedatge no s'inicia a Catalunya fins al 1205,³⁵ tampoc es para a reflexionar ni a intentar una interpretació global de la frase que conté el mot «*monetaticum*», al document de Besalú.

Efectivament, si entenem els mots «*in capite*», de l'edició disponible del document, com un error d'«*accapta*» i sostenim, com fa Bisson, que la paraula «*monetatico*» designa el benefici obtingut directament de la fabricació de moneda per part del governant, tot queda en una redundància. Si pensem, en canvi, que la lectura «*in capite*» és correcta, arribem a la constatació que el seu significat és incert, però el context i l'estructura de la frase suggereixen que es tracta, molt probablement, d'una taxa fiscal o benefici relacionat amb la moneda; altrament la frase no té sentit. Aquesta hipòtesi tampoc guardaria massa coherència amb l'afirmació de Bisson.

Si acceptem la hipòtesi que en el document del 1075 de Besalú que estem comentant, el terme «*in monetatico*» que hi apareix fa efectivament referència a una taxa cobrada a canvi de mantenir la moneda a una determinada qualitat, haurem de convenir que es tracta de la

33. ACA, Canc., reg. 4 f. 42 r., editat per F. MIQUEL ROSELL, *Liber feudorum maior*, Barcelona, 1947, vol. II, doc. 691. F. SOLDEVILA, *Història de Catalunya*, Barcelona, 1963, p. 144, es refereix a les promeses fetes a la cort de «pau i treva» de Girona de l'any 1118 de no mudar la moneda, establertes en condicions similars al document de Cerdanya del mateix any. Vegeu també F. SOLDEVILA, «A propòsit del servei del bovatge», *Anuario de Estudios Medievales*, VOL. I, 1964, p. 573-587.

34. T. N. BISSON, *Conservation of coinage. Monetary exploitation and its restraint in France, Catalonia and Aragon* (c. 1000-1225), Oxford, 1979, p. 91.

35. Bisson dedica tot un llibre a parlar de l'impost del monedatge a Catalunya —el que hem citat a la nota anterior— i és autor de diversos articles sobre el tema. Guia tot el seu discurs la posició inamovible que l'inici de l'impost del monedatge a l'àmbit català ha de situar-se el 1205, segons les dades recollides al segle XVI per Jerónimo Zurita. Res hi fa que hi hagi bastants documents anteriors que fan referència al monedatge, anirà eludint-los. Per tot això, creguérem necessari de fer una reconsideració del tema, vegeu A. M. BALAGUER, «Sobre els orígens de l'impost del monedatge a Catalunya» (segles XI-XII)», *Ermanno A. Arslan Studia Dicata*, Milà, 1991, vol. III, p. 791-802.

Malauradament, en estudis recents sobre fiscalitat a Catalunya no s'ha tractat de l'impost del monedatge, vinculat als orígens del bovatge, impost que continuà després del segle XIII, mentre que el del monedatge desapareix amb Jaume I. Ens referim a l'obra, d'aportacions puntuals de valor desigual que és encara molt lluny de poder donar una visió global i interpretativa de les qüestions impositives, *Estudios sobre renta fiscalidad y finanzas en la Catalunya bajomedieval*, aportades per diversos autors i que apareixen aplegades per M. SÁNCHEZ MARTÍNEZ, Barcelona, CSIC, 1993.

primera ocasió en què és documentada una imposició d'aquesta índole. Es fa recular així la data fins ara considerada més antiga per aquest impost. És a dir, el 1118 que ens dóna el document de Cerdanya que comença amb «*Cunctis pateat*» i que passà després al cos dels Usatges.³⁶

No podem oblidar les especials circumstàncies en què es troba la fabricació de moneda a Besalú l'any 1075. La facultat de batre moneda ha estat a mans de l'Església des de la donació feta per Guillem (1020-1032) a Santa Maria, com reconeix ara (1075) Bernat II en recuperar-la. És possible que el monedatge, esmentat en aquest document, sigui una taxa establerta en els anys que l'Església controlava la fabricació de moneda, o bé que es tracti d'una innovació resultant dels acords entre el comte i l'Església, previs a la recuperació de la moneda per part del comte.

Tant si succeí d'una manera com de l'altra, el que sembla clar és que hi ha en tot aquest afer una intervenció de l'Església, ja que aquesta no retornaria la moneda al comte sense algunes garanties, tant pel que fa als ingressos que ha de percebre (el delme, en aquest cas), com pel que fa a assegurar que el comte adquireix certs compromisos sobre la qualitat de la moneda en el futur.

Efectivament, tant l'Església com els usuaris de la moneda en general estaven interessats que el valor del numerari mantingués una estabilitat. És a dir, que no fos lliurement mudable segons la voluntat o les necessitats del comte. Així, veiem que en el document de Cerdanya del 1118 hi ha també la intervenció de l'Església, la qual participa en aquesta ocasió en el terç del benefici del cobrament de l'impost pel qual el comte es compromet a no alterar el valor de la moneda.

METROLOGIA. EVOLUCIÓ DEL VALOR DEL DINER DE BESALÚ

El nombre d'exemplars de moneda d'aquesta sèrie és certament reduït. Això no ens permetrà fer càlculs estadístics, però serà suficient per a observar una evolució en les tendències dels pesos de les monedes.

Els inicis de la sèrie de Besalú es caracteritzen per la bona qualitat metàl·lica i els pesos elevats —propers al gram— de les seves monedes. Tant el diner atribuït a Bernat Tallaferro (988-1020), que pesa 0,89 g, com el de la Mare de Déu (1020-1052), amb un pes mitjà de 0,95 g, són, probablement, de plata. Ambdues condicions, pes i qualitat metàl·lica, les fan molt semblants a la moneda de Vic d'aquesta mateixa època. És a dir, als tres primers tipus vigatans, amb els quals presenten, també des del punt de vista artístic, grans afinitats. Aquestes es fan paleses sobretot en el diner de Besalú amb la Mare de Déu a l'anvers.

S'observa, en els tipus següents de la sèrie besaluenca, una davallada en el pes del diner, el qual passaria a situar-se al voltant de 0,6 g. Així ho mostren els escassos exemplars complets, ben conservats i de bon art del tipus àngel / mà (1052-1066). El darrer tipus, mà / creu (1100-1111) es situarà encara una mica per sota, tot i que es fa molt difícil establir, amb certa segure-

36. Vegeu-ne la referència a la nota.

37. F. MONSALVATJE, vol. XI, doc. 397.

tat, quin devia ésser el pes teòric, a causa de la precarietat de dades, de la mala conservació de les monedes i de la dispersió de pesos que observem en alguns exemplars. Resulta, també, difícil emetre cap judici sobre la qualitat metàl·lica d'aquestes dues emissions, sense disposar dels resultats d'unes anàlisis. Tot i així, cal dir que el seu aspecte fa pensar que poden iniciar ja l'emissió de billó.

Estem també mancats de dades documentals útils per a l'estudi metrollògic. Una sola equivalència, i encara de difícil interpretació, ens proporciona una única dada d'interès. Es tracta d'un testament, de l'any 1104, en el qual hom reconeix un deute per valor de 9 unces, cadascuna de les quals val un *aureo* i cinc *nuinnicos* moneda de Besalú.³⁷

Ignorem què vol dir «*nuinnicos*». Botet interpretà que volia dir «*mancusos*» i, suposant que les unces eren d'or de València, conclou que això dóna una relació 14 : 11 entre la moneda de Besalú i la de Barcelona. Observem, però, que en fer això Botet introdueix la interpretació que l'auri i els cinc *mancusos* havien de pagar-se en diners d'argent o de billó del comtat.³⁸

Per la nostra banda, hem examinat diferents possibilitats, com és ara que les unces fossin de bona llei i no d'or de València, que «*nuinnicos*» volgués indicar sous de moneda de Besalú o també que es tractés de peces de plata. Tots aquests camins ens han dut a resultats completament fora de lloc. És molt probable, doncs, que les unces siguin d'or de València, el qual comença a circular al comtat el 1089, i en tenim un esment posterior, del 1099. És a dir, només cinc anys abans del nostre document del 1104, el qual, més endavant, fa esment també de l'or de València.³⁹

A partir d'aquí podem fer tres hipòtesis. Primera, que *nuinnicos* fossin diners, la qual cosa ens portaria a un contingut d'argent per al diner completament inviable. Segona, que fossin sous de diners, amb la qual cosa arribaríem a un contingut de 0,45 g d'argent pel diner.⁴⁰ Aleshores obtindríem —sabent que els diners de Besalú pesen prop de 0,60 g— una llei d'uns 9 diners.⁴¹ En aquest cas tindríem que la moneda de Besalú seria pràcticament del mateix valor que la de Barcelona, la qual ha estat augmentada de valor en aquest període i té un contingut d'argent d'uns 0,42 g. La tercera possibilitat seria considerar que *nuinnicos* fossin *nummos*, és a dir, peces de moneda d'or de Besalú. Aleshores tindríem un contingut de 0,77 g d'or per *nummo*. Això suposaria, però, que Besalú hauria fabricat peces d'or de baix contingut, potser semblants als *mancusos* de Jaca de Sanç Ramir (1063-1094) que pesen 1,95 g i que, segons P. Beltrán, tindrien un contingut d'or similar al que acabem de calcular.⁴²

Tot això no sembla desencaminat si recordem que l'any 1077 —en plena època de la circulació de l'or de València— Bernat II, en ésser investit cavaller de la Santa Seu, es compromet a pagar un cens al papa de 100 *mancusos* l'any.⁴³ És ben establert que compromisos d'aquest ti-

38. BOTET, I, p. 113.

39. F. MONSALVATJE, VOL. XI, doc. 357, i *Liber feudorum maior*, doc. 516.

40. $3,857 \text{ g del mancús} \times 7 \text{ mancusos l'unça} = 5 \text{ sous} \times 12 \text{ diners} = 0,4499 \text{ g d'argent pel diner}$, que prendrem a 0,45 per operar.

41. $\frac{0,45}{0,60} \times 12 = 8,998 \text{ diners de llei}$

42. «Notas sobre monedas aragonesas», a *Obra completa* vol. II, p. 490-495. Per a una revisió i actualització de l'estat de la qüestió sobre el mancús de Sanç Ramires, vegeu A. M. BALAGUER, *Del mancús a la dobla. Or i paries d'Hispania*, Barcelona, 1993, p. 72-76.

43. Vegeu la nota 11.

pus els ocasionaren encunyacions excepcionals a diferents països europeus i entre ells cal assenyalar el cas, abans esmentat, de Sanç Ramir d'Aragó.

Per tant, sembla que la segona i la tercera hipòtesi que hem formulat són versemblants. La primera es correspon millor amb l'evidència numismàtica coneguda, però obliga a llegir *solidos* per *nuinnos*, la qual cosa sembla una mica forçada. La segona ens permet interpretar *nummos*, mot ben proper a *nuinnos*, però en canvi no ens permet identificar aquests *nuinnos* o *nummos* de Besalú amb cap moneda coneguda. Malgrat tot, cal convenir que la citació és més lògica si es compara or amb or. És a dir, si ens dona l'equivalència en peces d'or respecte a l'unça d'or, ja que la menció a l'argent no hi és continguda. Finalment, cal dir que l'auri esmentat pot ésser entès com a mancús àrab o barceloní, però també, i amb més lògica, s'hi pot estendre la denominació «moneda de Besalú» que, segons sembla, engloba les dues espècies esmentades (l'*aureo* i els cinc *nuinnos*). Aleshores es tractaria de mancusos de Besalú de 7 per unça i reforçaria l'atribució a aquest comtat dels mancusos amb llegenda CRUCEN.

CIRCULACIÓ MONETÀRIA AL COMTAT DE BESALÚ

Les fonts

Pel que fa a Besalú, disposem d'una mostra força representativa d'esments monetaris, uns cent vuitanta, compresos entre el 900 i el 1250. La major part es concentren, però, als segles X-XI. Aquests esments inclouen els corresponents a la vall de Ripoll, un territori que tot i haver estat inicialment vinculat a Ausona, passà aviat a ésser un domini dels comtes de Besalú-Cerdanya, i en dividir-se aquests dos comtats, el 986, passà definitivament a Besalú. També el Vallespir formà part dels dominis dels comtes de Besalú.

No hem pogut comptar amb un cartulari o diplomatarí específic com a font principal d'informació. El que ens proporciona més dades és l'encara valuosa obra de Montsalvatje,⁴⁴ seguit pel fons de l'ACA publicat per Udina.⁴⁵ Hi sumarem també informacions del *Cartoral de Carlesmany*,⁴⁶ del *Liber feudorum maior*,⁴⁷ algunes dades puntuals del *Cartulari Rossellonès*,⁴⁸ alguns documents de l'Arxiu Capitular de la Seu d'Urgell⁴⁹ i els esments monetaris dels pergamins de la mitra de Girona.⁵⁰ Hem revisat també una obra sobre el priorat de Lladó,⁵¹ tot i que les seves dades són més aviat tardanes.

L'altra font de dades per a l'estudi de la circulació l'aportarà l'evidència de les troballes. En el cas de Besalú, la informació disponible no és gaire abundant —només sis troballes—, però

44. F. MONSALVATJE Y FOSSAS, *Noticias históricas*, Olot, 1899-1919, 25 vol.

45. F. UDINA MARTORELL, *El Archivo Condal de Barcelona*, Barcelona, 1951.

46. BOTET I SISÓ, J., *Cartoral de Carlesmany. Index cronològic del cartoral de la curia eclesiàstica de Gerona*, Barcelona, 1905-1909. Publicat fa poc en tota la seva extensió per MARQUÈS, J. M., *Cartoral de Carlesmany, del bisbe de Girona*, Barcelona, 1993, 2 vol.

47.— F. MIQUEL ROSELL, (ed.), *Liber feudorum maior*, Barcelona, 1945, 2 vol.

48. J. ALART, *Cartulaire roussillonnais*, Perpinyà, 1880.

49. C. BARAUT, «Els documents de l'Arxiu Capitular de la Seu d'Urgell», *Urgellia*, vol. II-IV, 1979-1981.

50. J. M. MARQUÈS I PLANAGUMÀ, *Pergamins de la mitra (891-1687)*. Arxiu Diocesà de Girona, Girona, 1984.

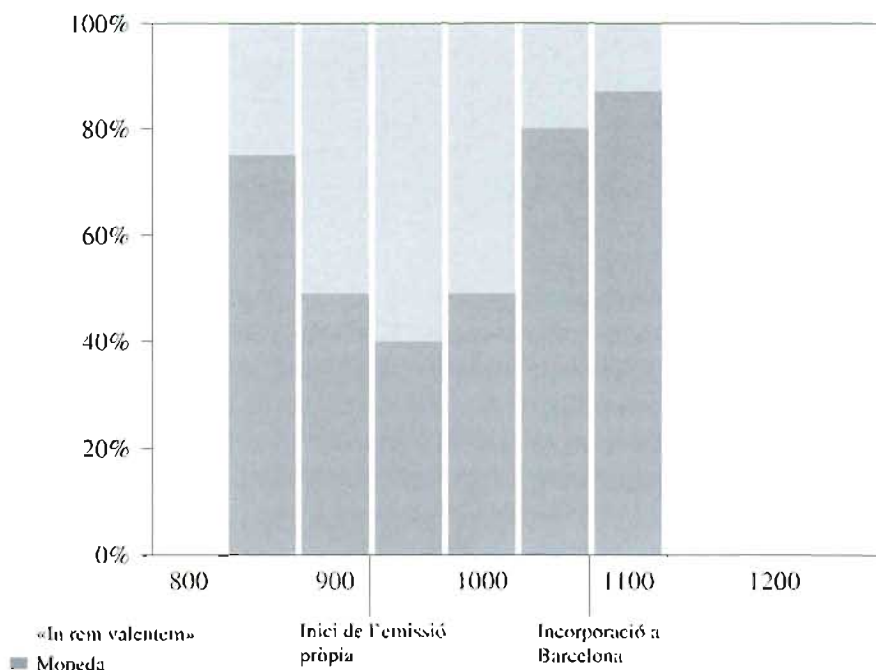
51. P. VAYREDA Y OLIVAS, *El priorat de Lladó i les seves filials*, Barcelona, 1931.

resulta prou significativa. D'una banda, ens registra presència de mancusos de Barcelona i, de l'altra, sembla testificar, amb diverses descobertes de diners de Besalú, que la circulació de la moneda del comtat rarament excedia els seus límits o l'entorn proper d'aquests. Un fet aïllat i excepcional és el d'una troballa d'un diner besaluenc a Alep (Síria), relacionable amb les croades i les pelegrinacions a Terra Santa.

Pagaments en moneda i pagaments en espècie

Observem que, a la segona meitat del segle IX, Besalú apareix com un comtat força monetitzat on els pagaments fets en moneda representen el 75 %. A partir de la primera meitat del segle X, hi ha una sensible davallada fins a poc menys del 50 %, i la presència de moneda encara disminuirà entre el 950 i l'any 1000. Es marca, doncs, una profunda crisi de presència de moneda durant tot el segle X. Aquest fet pot haver estat el desencadenant de la iniciativa d'emetre moneda pròpia, que podem situar vers el 967. Els efectes de la posada en circulació de les emissions del comtat es fan notar a partir de l'any 1000 amb un lleuger augment dels pagaments saldats en moneda, i s'inicia la recuperació a partir del 1051. Fins al 1150, els pagaments en numerari arriben a ésser del 78 % (1051-1100) i del 87 % (1101-1150).

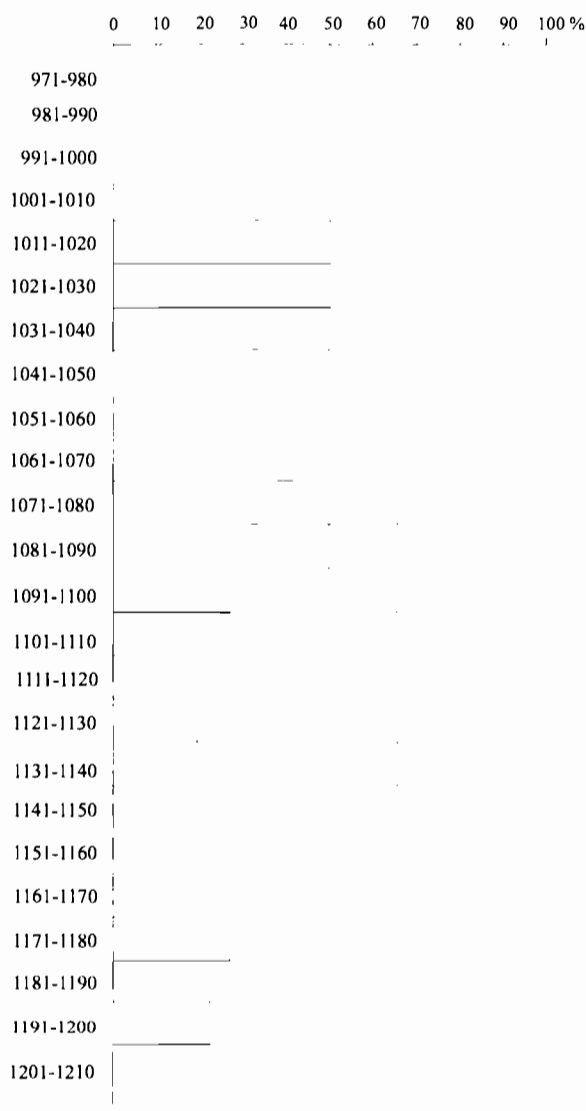
El fet que les emissions pròpies acabin segurament vers el 1111, arran de la incorporació de Besalú a Barcelona, no canvia el signe ascendent de la monetització, ja que aleshores el circulant s'alimentarà de moneda barcelonina, en fort procés d'expansió en aquell moment.

Gràfica 15. *Evolució percentual dels pagaments en moneda i «in rem valentem». Besalú.*

Presència de moneda d'or

Besalú és un dels comtats catalans fora del grup barceloní que presenta un circulant apreciable en moneda d'or. La presència àuria es produeix, però, més tardanament que en el grup barceloní de comtats. Precisament per això sembla que no deu haver-hi hagut la presència de l'or andalusí que, a final del segle X o a principi de l'XI, trobem a Barcelona, a Ausona i encara en altres comtats. L'aparició de l'or sembla coincidir a Besalú amb els darrers temps de Bernat Tallaferro (988-1020) i relacionar-se amb la captació d'or que segurament ocasionà l'expedi-

Gràfica 16. *Evolució percentual dels pagaments en moneda d'or. Besalú.*

ció mercenària a Còrdova del 1010, la qual originà unes possibles emissions àuries al comtat.⁵²

Observem a la gràfica 16 que en els trenta anys que van del 1011 al 1040 la presència d'or en els pagaments es manté a nivells del 50 %, i que desapareix en l'espai 1041-1070. El 1071 hi ha una represa. Aquesta vegada sabem pels esments que és mercès al numerari barceloní i es produeix en un moment que en el comtat de Barcelona els pagaments en or arriben a superar el 90 %. Es tracta ara d'un fenomen de difusió del mancús barceloní que, en aquest cas, arriba fins a Besalú. Les troballes també confirmen per via arqueològica aquest fet, ja que disposem d'una important troballa de mancusos de Barcelona feta a Besalú mateix (mapa 5, núm. 5). A partir d'aquest moment la presència de l'or al comtat sembla que segueix, a grans trets però amb intermitències, el perfil del circulant auri del grup barceloní, al qual s'incorpora el 1111. Cal observar la coincidència en el descens a partir de la dècada del 1081-1090,⁵³ que es continua en les següents, i també en la represa a partir del segle XII. Aquesta coincideix amb una segona onada d'or, la que es correspon amb l'etapa del morabatí almoràvit.⁵⁴ Aquesta darrera etapa segueix, encara que amb algunes interrupcions i a un nivell més baix, la tònica que s'observa en dominis barcelonins.

Circulació de la moneda d'argent-billó

En aquesta ocasió, allargarem el nostre recull d'esments fins gairebé el final de l'època medieval. Això ens permetrà observar el fenomen de la presència, relativament important, del diner melgorès en un moment que l'única moneda amb curs legal a Besalú és el diner de Barcelona. Amb les dades disponibles hem construït la gràfica que tot seguit comentarem.

Veiem que en les sis dècades que van del 890 al 940 disposem d'esments monetaris, expressats en sous i diners, però en cap dels trenta-dos de la mostra s'especifica el seu origen. És a dir, si són de Besalú, de Barcelona, etc. A partir del 941, es detecta la presència de numerari extern o almenys la concurrència de monedes diferents, la qual cosa origina l'aparició de la primera menció específica. Es tracta de moneda de Tolosa i es produeix a la dècada 941-950.⁵⁵ A la dècada següent tenim ja un esment de moneda de Girona i el 966 trobarem la referència que fa el testament del comte Sunifred de Cerdanya-Besalú de diners de Girona-Ausona-Barcelona.⁵⁶ Dintre de la dècada 961-970 tindrem el primer esment de moneda de Besalú, coincidint amb la concurrència dels altres amonedaments que acabem de referir.⁵⁷ Cal remarcar també que aquesta menció específica de moneda de Besalú és força anterior a la data a la qual s'atribueix la primera moneda coneguda del comtat. Per tant, pot considerar-se que la numismàtica desco-neix encara emissions que encapçalarien la sèrie besaluenca.

Des del 971 i fins al 1120, tenim un període en el qual sembla mostrar-se una baixa concu-

52. A. M. BALAGUER, *Dels mancús a la dobla...*, especialment p. 28-30.

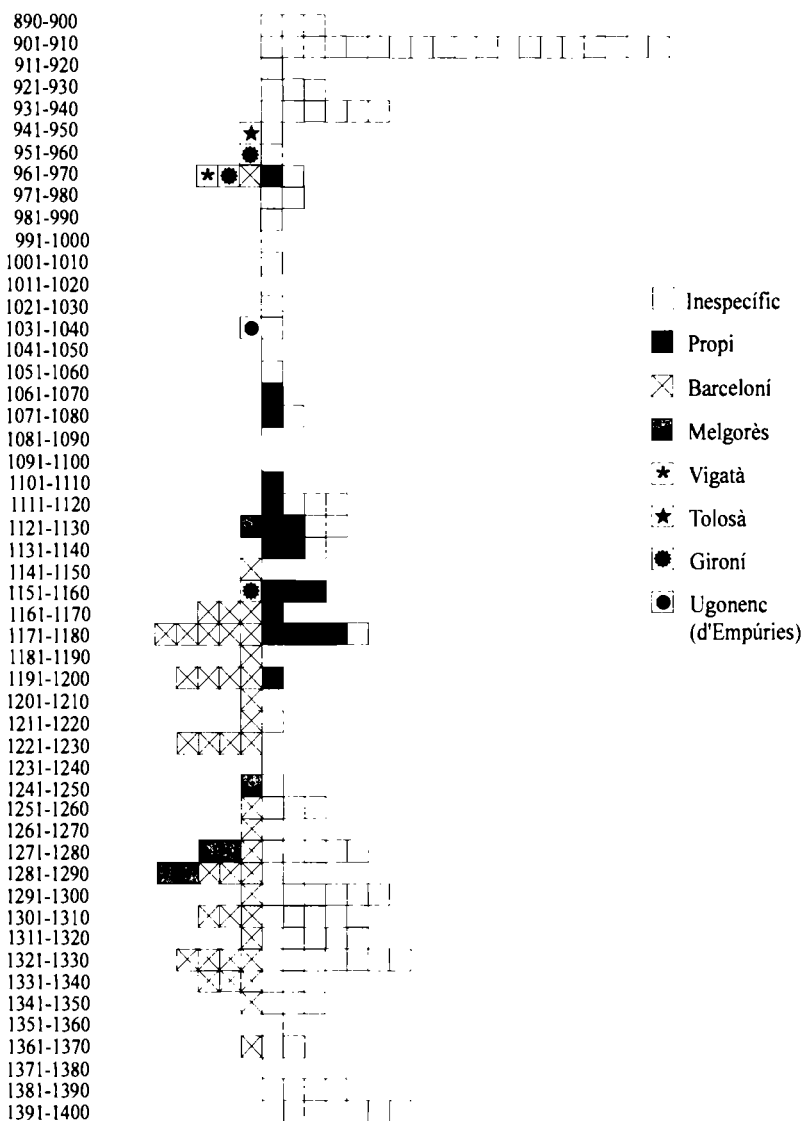
53. Durant aquest període trobem els esments de l'anomenat or de València, MONSALVATJE, VOL. XI, 357; *ibid.*, vol. XV, 2297, i *Liber feudorum*, 516, per exemple.

54. Les primeres mencions de morabatins les trobem el 1126 i el 1129, MONSALVATJE, VOL. XV, 2228, i vol. XII, 579.

55. *Ibid.*, vol. XI, 92

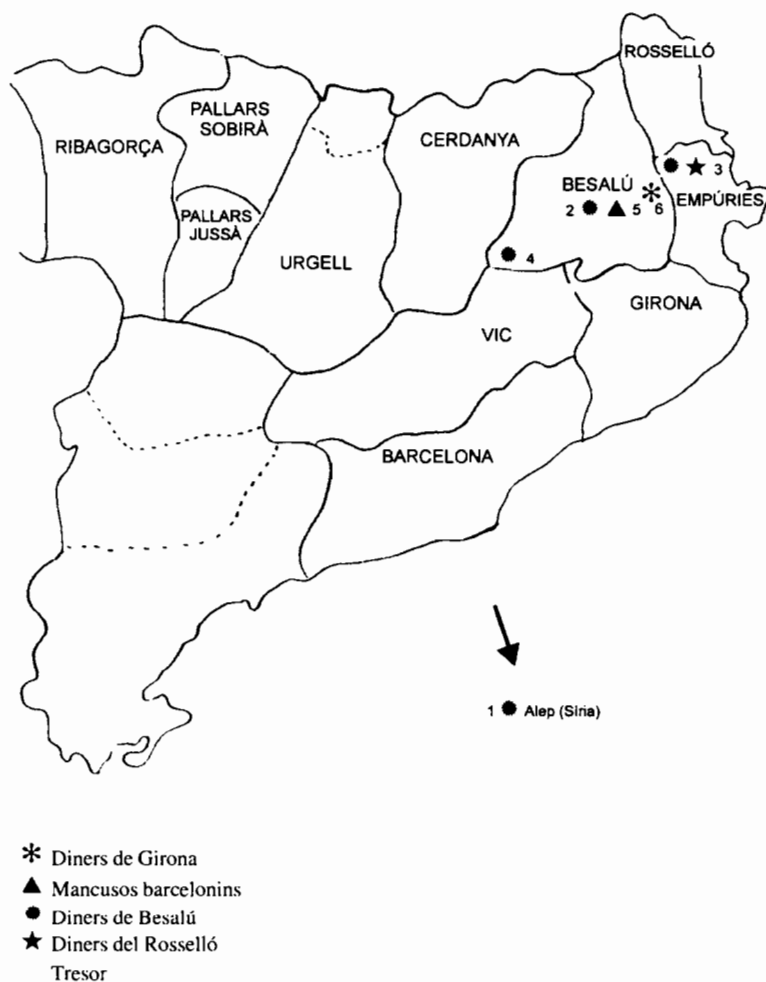
56. *Ibid.*, vol. XI, 150, i vol. I, 3.

57. *Ibid.*, vol. XI, 155.

Gràfica 17. Nombre d'esments de les espècies monetàries d'argent i de billó. Besalú.

rrència d'amonedaments exteriors, la qual cosa no és sorprenent, ja que es correspon amb el moment d'emissió i de circulació de la moneda pròpia. La informació disponible de troballes monetàries que hem recollit en el mapa 5, també correspon a aquest període i observem que de les quatre troballes que contenen moneda de Besalú, dues (núm. 2 i 4) es produeixen dintre dels límits del comtat, una tercera en la zona fronterera amb Empúries-Rosselló i només la quarta (núm. 1) ens porta lluny, a Alep (Síria). Aquesta darrera ja hem dit que pot respondre a una exportació en temps de la primera croada o per causa de les peregrinacions a Terra Santa. En definitiva, podem dir que les troballes mostren una circulació de la moneda de Besalú circums-

Mapa 5. Troballes monetàries. Besalú.

crita pràcticament al propi comtat, la qual cosa és en bona consonància amb els esments documentals i la reduïda evidència numismàtica; tot plegat configura una panoràmica d'uns volums d'emissió més aviat escassos.

Pel que fa a circulació de moneda d'altres comtats que ens mostren les troballes fetes dintre del comtat de Besalú, registrem la presència de moneda gironina, però en una descoberta feta a Figueres, ja en els límits amb Girona. Hem de recordar també la presència de mancusos de Barcelona a Besalú mateix, fet que ja hem comentat en l'apartat anterior, en parlar de l'or.

Entre els anys 1121 i 1200 trobarem una presència significativa d'esments específics que, com calia esperar, respon a una forta concurrència del diner barceloní amb les úniques altres ingerències externes d'un pagament amb moneda de Girona i d'un altre en moneda melgore-sa.⁵⁸ Observem també que dels trenta-tres pagaments, només quatre no especifiquen la moneda

58. *Ibid.*, VOL. XI, 505, i vol. XV, 2225, de diners gironins i melgoresos respectivament. De moneda de Barcelona ve-

amb què es salden. La significativa persistència d'un numerari comtal, un segle més enllà de la incorporació de Besalú al casal de Barcelona (1111), planteja l'interrogant de si la moneda de Besalú continuà emetent-se durant un temps després d'aquesta data. Es pot tractar també d'una circulació residual, ja que després de la dècada del 1171-1180 només tenim un esment aïllat.⁵⁹ Això significaria una supervivència del numerari besaluenc d'uns setanta anys, cosa que tampoc pot ésser considerada com a anòmala.

Després del 1200, la moneda de Besalú desapareix dels esments monetaris i s'inicia un clar domini de la de Barcelona. Hem de pensar que la moneda pròpia ha arribat a la seva extinció en el mercat monetari. Així quan, el 1295, es descobreix al castell de Milany un tresoret de moneda de Besalú, tot i que és identificada com a tal sense dificultats, la troballa causa sorpresa, fins al punt que es deixa constància escrita del fet.⁶⁰

En el període 1241-1290, hom assisteix a la pugna en el mercat monetari entre el diner de Barcelona i el de Melguelh. En el cas de Besalú, la penetració d'aquesta darrera divisa, tot i que no arriba a assolir un nivell elevat, és suficient perquè la seva concurrència faci que es mantinguin els esments específics a la documentació. El darrer sector estudiat, 1271-1390, registra exclusivament pagaments sense especificació de la moneda amb què es salden. És la culminació del procés d'una minvant concurrència en el mercat de monedes diferents i de clar domini de la de Barcelona.

REPERTORI DE LES TROBALLES MONETÀRIES. COMTAT DE BESALÚ

Hem dut a terme la recopilació i la cartografia de les troballes, de la mateixa manera que en els altres comtats, i seguint els criteris que hem exposat en l'encapçalament del repertori de troballes de Barcelona. Aquest recull té el doble vessant de les troballes fetes a l'interior del comtat i el de la possible expansió de la moneda pròpia fora dels seus límits.

1. Alep, Síria. Aïllada. Besalú: 1 diner de mà/B-L-D-O, atribuït a Bernat I (988-1020) (tipus 87).

A. M. BALAGUER, «Diner inèdit del comtat de Besalú», *Acta Numismàtica*, vol. 17-18, 1987-1988, p. 219-224.

2. Besalú, comtat de Besalú. Aïllada. Besalú: 1 diner del tipus de la Mare de Déu, atribuït a Guillem I (1020-1052) (tipus 88).

A. M. BALAGUER, tesi doctoral, «Corpus de les troballes», núm. 2, p. 103. Notícia inèdita.

3. La Jonquera, prop del castell de Rocabertí, comtat d'Empúries, *pagus* de Peralada. Tresoret d'un centenar de peces de les quals s'estudiaren les que esmentem. Besalú: 2 diners, sant Rafael / mà, atribuït a Guillem II i Bernat II (1052-1066) (tipus 90). Rosselló: 9 diners, creu / ROSCI-LONI, atribuïts a Gausfred II (1014-1074) (tipus 93).

A. M. BALAGUER, «Primeres conclusions del corpus de la moneda comtal», *I Symposium Numismàtic de Barcelona*, 1979, vol. II, núm. 6, p. 230.

geu, per exemple, MONSALVATJE, vol. XI, 486, 529 i 530; vol. XV, 224; vol. XI, 566; vol. XII, 602, 610, 628 i 648; vol. VII, 31 i 33, etc.

59. Es tracta d'un esment del 1198 de sous de moneda de Besalú citat per BOTET, I, p. 113, en referència a l'Arxiu de la Corona d'Aragó, perg. 279 de Ramon Berenguer IV.

60. F. MONSALVATJE, «Colecció diplomàtica de Besalú», dins *Notícies històriques*, Olot, 1899-1919, doc. 1094. Cf. BOTET, I, p. 114. El document qualifica d'òbols les monedes trobades, però pot tractar-se de diners, ja que aquesta denominació els podia ésser aplicada per comparació amb la mida i el pes dels diners barcelonins circulants el 1295, en efectuar-se la descoberta.

4. Milany, castell de, comtat de Besalú. Tresoret. Fou trobat el 1295 i un document coetani refereix la troballa com d'òbols de Besalú, segurament en comparança amb els diners de l'època. Hem de pensar que devien ser diners.
A. M. BALAGUER, *Ibid.*, núm. 7, p. 230.

5. Besalú, comtat de Besalú. Tresoret. Barcelona: un nombre indeterminat de mancosos del tipus més corrent (tipus 26) i del tipus bilingüe (tipus 27), ambdós de Ramon Berenguer I (1035-1076).
A. M. BALAGUER, *Ibid.*, núm. 9, p. 230. També «Corpus de les troballes de la moneda àrab a Catalunya», *Acta Numismàtica*, vol. 20, F.2, p. 108.

6. Figueres, comtat de Besalú. Tresoret. Girona: 1 diner de les balances (tipus 76); 1 diner dels anells (tipus 80) i 6 o 7 diners de bust de perfil (tipus 83).
A. M. Balaguer, tesi doctoral, «Corpus de les troballes», núm. 3, p. 138. Vegeu les explicacions per a aquesta mateixa troballa a les del comtat de Girona, núm. 4, en aquest treball.

Comtat de Cerdanya-Berga

ELS POSSIBLES AMONEDAMENTS DE CERDANYA-BERGA ALS SEGLES X-XI

El comtat de Cerdanya-Berga possiblement emeté moneda en els segles X-XI, tot i que no coneixem, ara per ara, cap tipus monetari que se li pugui atribuir. Autors com Gudiol i després Botet acceptaren ja la possibilitat d'emissions. Es basaven en un esment de sous de Berga, d'un contracte de compravenda de l'any 990 i en un altre de sous cerdans, d'una venda del 1039.¹ Aquest darrer continua essent l'únic conegut de moneda cerdana, malgrat la nombrosa documentació estudiada i publicada des d'aleshores. En canvi, pel que fa als sous berguedans podrem afegir-ne un altre de l'any 997.²

Aquestes mencions, encara que poc abundoses, es situen en un context d'emissions monetàries pròpies en altres comtats veïns. Recordem que Besalú —comtat que té uns orígens comuns amb el de Cerdanya i amb el qual sovint anirà unit, fins a la separació definitiva després d'Oliba Cabreta (988)— encunyà almenys des del 969, data del primer esment conegut de moneda pròpia. Això ens fa pensar que Besalú pogué ja emetre en temps de Sunifred (957-966), que era al mateix temps comte de Cerdanya,³ o que almenys degué fer-ho des de Miró (966-984), que fou bisbe de Girona i comte de Besalú, tot i que no coneguem monedes atribuïbles a aquest primer període. En morir Miró, els comtats de Cerdanya-Berga i el de Besalú es reuniran novament sota el govern d'un comte comú, Oliba Cabreta (984-988).

La conjunció de totes aquestes dades fa versemblant l'existència d'unes emissions realitzades des de final del segle X pel comte de Cerdanya en els seus dominis. Ara bé, el fet que dels tres esments coneguts dos ens parlin de sous berguedans i un de sous cerdans potser demana algun comentari que negligiren autors anteriors, possiblement perquè consideraren que eren una mateixa moneda, atès que ambdós comtats estaven units.

La veritable situació de l'antic *pagus* de Berga —organitzat com a comtat pels comtes cerdans des de principi del segle X— respecte a l'autoritat de Cerdanya és, però, mal coneguda. Encara que, en general, sembla que Berga es manté a la casa cerdana, trobarem algun comte

1. J. GUDIOL, *Les monedes episcopals vigatanes*, Vic, 1896, p. 8. BOTET, I, p. 123-124.

2. Vegeu la referència i el regist d'aquests tres esments a l'apèndix de documents monetaris, núm. 69, 70 i 71.

3. La possibilitat que Sunifred encunyés com a comte de Besalú ha estat considerada en parlar dels amonedaments d'aquell comtat. L'anàlisi que hem fet sobre la presència d'un esment de moneda de Barcelona, Vic i Girona al testament de Sunifred de Cerdanya-Besalú i la manca d'al·lusions a la pròpia moneda són també aplicables ara, en el cas dels comtats de Cerdanya-Berga. Vegeu aquest document regestat a l'apèndix, doc. núm. 68.

privatiu regint el Berguedà. És el cas, per exemple, d'Oliba, el futur bisbe i abat, que actuà durant alguns anys com a comte de Berga, per bé que supeditat al seu germà Guifré de Cerdanya.⁴ Amb aquestes dades caldria, doncs, concloure que les primeres monedes de què tenim esment s'haurien batut a Berga en temps d'Oliba (988-1003). Aquesta coincidència resulta significativa, no sols per la capacitat d'iniciativa que mostrà tenir Oliba, sinó també perquè sabem que més endavant encunyà com a bisbe de Vic. Junyent⁵ pensà que el responsable de l'emissió fou el seu pare, la qual cosa és possible, ja que el primer esment és del 990, quan només fa dos anys que s'ha apartat del govern del seus dominis. Això no contradiu, però, que les emissions puguin ésser posteriors, i més immediates al primer esment, del 990.

Pel que fa als sous cerdans, no en tenim notícia fins al 1039 i és mercès a una única menció.⁶ Aquesta es situa en temps de Ramon Guifré (1035-1068), però el responsable de l'emissió també podria haver estat el seu pare Guifré (988-1035). Efectivament, en temps d'aquests dos comtes la casa cerdana és potser en el seu millor moment i mostra una voluntat d'expansió cap al sud per a intentar participar amb Barcelona i Urgell en el cobrament de paries dels territoris musulmans veïns.⁷

La data final d'aquestes emissions és també difícil de deduir. Botet suposà que n'assenyala la fi el document del 1118 que s'inicia amb «*Cunctis pateat...*» i que després passà al cos dels Usatges.⁸ En aquest document, Ramon Berenguer III de Barcelona, que acaba d'adquirir el comtat, declara introduir a Cerdanya i al Conflent la seva moneda que ha jurat amb la seva mà, segons ho ha introduït ja en els altres comtats. D'aquest text se n'han tret tradicionalment dues deduccions:

1) Que la moneda introduïda a Cerdanya és la de Barcelona, la qual deu haver-se introduït també als altres comtats adquirits pel casal barceloní en aquell moment. És a dir, a Besalú i als que d'aleshores endavant vagi annexionant.

2) Que abans d'aquella data corria a Cerdanya una altra moneda que la barcelonina.

El document, en dir «*suam monetam quam habet propria manu firmatam*» no afirma, però, que sigui la de Barcelona. Podria també referir-se a la moneda que el comte pensa batre al comtat de què es tracta. Ara bé, el fet que digui que aquesta moneda ja l'ha jurat i introduït en altres comtats fa pensar, efectivament, en una moneda única. Aleshores es tractaria, lògicament, de la

4. E. JUNYENT, *El comtat de Berga als segles x-xi*, Berga, 1973, pensà en una separació completament autònoma d'un comtat de Berga i també del Ripollès a favor d'Oliba, el futur bisbe de Vic, però no trobà prou confirmació documental. Per això A. Pladevall i A. Mundó, a l'entrada «Comtat de Berga» de la *Gran enciclopèdia catalana*, accepten una subjecció al seu germà Guifré de Cerdanya, tal com plantejava R. DE ABADAL, *L'abat Oliba, bisbe de Vic, i la seva època*, Barcelona, 1962.

5. E. JUNYENT, *El comtat...*

6. Es tracta de la que ens parla de «*solidos sexanta cerdanos in res valentem*», la mateixa que conegué ja Botet, a través de Miret i Sans, i és la mateixa que publicà C. BARAUT al seu «Documents dels anys 1036-1050 de l'Arxiu Capítular de la Seu d'Urgell», *Urgellia*, vol. 1982, doc. 516. Vegeu el nostre apèndix de documents, doc. núm. 71. A. Benet i Clarà al·ludeix a un esment de «24 sous de Ceritania» (sic), però no en dona ni la font, ni la cita, ni la data exacta. Tot plegat ens obliga a mirar aquesta informació amb una suspicàcia prou justificada pel poc rigor d'aquest i d'altres punts de l'obra d'aquest autor. Vegeu A. BENET I CLARÀ, «La circulació de moneda a Manresa, s. X-XI», *Dovella*, núm. 15, 1985, p. 8, article que merescué una seriosa rèplica de M. CRUSAFONT I SABATER i A. M. BALAGUER, «La moneda de Manresa i la santa ira del Sr. Benet i Clarà», *Dovella*, núm. 22, 1987, p. 5-7.

7. A. M. BALAGUER, *Del mancús a la dobla. Or i paries d'Hispania*, Barcelona, 1993, p. 43 i apèndix, núm. 17 i 26.

8. Vegeu l'apèndix de documents monetaris, núm. 72 i 73.

de Barcelona. D'altra banda, l'evidència numismàtica corrobora aquesta interpretació, ja que no es coneix cap moneda de Cerdanya, de Besalú o del Rosselló, per exemple, feta a nom dels comtes barcelonins, després de la incorporació d'aquests comtats.

La segona deducció és, potser, una mica més discutible, ja que si bé és veritat que el document constata que abans no corria en el comtat de Cerdanya moneda de Ramon Berenguer III —la barcelonina, molt probablement—, d'aquí no es demostra que aquesta altra moneda fos, necessàriament i amb seguretat, una moneda cerdana, de la qual tenim tan poques notícies. Certament, és possible que el 1117, data de la incorporació de Cerdanya, encara se'n batés i fos substituïda pel nou comte, però també ho és que l'emissió de moneda pròpia devia fer-se de manera insuficient i discontinua i que el comtat s'abastia, fonamentalment, de numerari exterior, com efectivament mostraran les anàlisis de circulació monetària.

Diferents indicis ens han fet pensar en possibles emissions de moneda al comtat de Cerdanya-Berga. Els esments de «*solidos bergitanos*» i de «*solidos cerdanos*» semblen justificar-ho, però tot i així no podem passar per alt que, en els tres casos coneguts, la moneda cerdana i també la berguedana es prenen com a mesura de valor d'un preu pagat en espècie. És a dir, que cap d'aquests tres pagaments es féu en moneda física, sinó *in rem valentem* o bé en *solidatas*, i ja sabem que ambdues expressions es refereixen a un pagament en espècie prenent, però, la mesura de valor del diner a l'hora de fixar el preu.

Aquest factor —tot i que no s'oposa a l'existència d'una moneda berguedana i cerdana— ens obre, però, una altra possible interpretació per a aquests esments. Efectivament, hom pot pensar també que la precisió «*solidos bergitanos*» i «*solidos cerdanos*» es referís no a una moneda pròpia del comtat, sinó a la moneda que habitualment hi circulava. Des d'aquesta perspectiva, i tenint en compte les intermitents unions amb el comtat de Besalú, també podria pensar-se en un residu de moneda d'aquell comtat. Amb les dades actuals no podem, doncs, tenir una completa certesa d'amonedaments propis als comtats de Cerdanya i de Berga.

CIRCULACIÓ MONETÀRIA A Cerdanya

Les fonts

La mostra de pagaments recollida per als territoris de Cerdanya, Conflent i Berguedà que depenen del comte de Cerdanya és bastant representativa. Es tracta de més de cent seixanta esments, entre els anys 881-1198, però que es concentren de manera força equilibrada en els segles X i XI i esdevenen una mica menys nombrosos al segle XII.

Els repertoris documentals que ens han aportat dades han estat força nombrosos, però el que ens n'ha donat més ha estat l'Arxiu Capitular de la Seu d'Urgell.⁹ El *Diplomatari de Vic*¹⁰ ens forneix les dades interessantíssimes i per ara úniques de pagament en *solidos bergitanos*, i altres repertoris com ara el *Liber feudorum*,¹¹ el *Cartulari rossellonès*,¹² el *Cartoral de Carle-*

9. C. BARAUT, «Els documents de l'Arxiu Capitular de la Seu d'Urgell», *Urgellia*, vol. 1-IV.

10. E. JUNYENT, (ed.), *Diplomatari de Vic*, Vic, 1980.

11. F. MIQUEL ROSELL, (ed.), *Liber feudorum maior*, Barcelona, 1945, 2 vol.

12. J. ALART, *Cartulaire roussillonnais*, Perpinyà, 1880.

many,¹³ el de Poblet¹⁴, el de Tavèrnoles,¹⁵ *El «Llibre Blanch» de Santes Creus*,¹⁶ el *Dietari de Puigcerdà*¹⁷ i també els reculls editats per Monsalvatje¹⁸ ens aporten notícies. Per a l'anàlisi de la circulació de la moneda d'argent-billó, afegirem a les nostres dades una quantitat molt notable d'esments procedents, en exclusiva, del *Dietari de Puigcerdà*, que comprèn el període 1251-1290.

En el cas de Cerdanya-Berga, no disposem de notícies de troballes monetàries del període. Tan sols tenim les de dues troballes aïllades de diners carolingis de monograma a nom de Carles, que hauríem de situar, potser, com a circulant de final del segle IX o principi del segle X. Es tracta de les troballes recollides en el mapa de les troballes de moneda carolíngia amb els números 10 i 11.

Pagaments en moneda i pagaments en espècie

Cerdanya ens apareix com un comtat poc monetitzat, en l'inici, i que de manera gradual però progressiva, va incrementant la presència de moneda. Observem a la gràfica que, a la segona meitat del segle IX, només el 20 % dels pagaments es salden en moneda, xifra que augmenta lleugerament (23 %) a la primera meitat del segle X (vegeu gràfica 18).

En aquesta època, els pagaments saldats en moneda emprarien, probablement, numerari extern, bàsicament diners carolingis i carolingis tardans, com els que hom registrarà a Vinçà i a Llívia, darrerament. Es tracta de les troballes recollides en el mapa de troballes de moneda carolíngia amb els números 10 i 11. La proporció de pagaments en moneda s'incrementarà força considerablement, fins a un 41 %, entre el 951 i el 1000, xifra que encara pujarà una mica més en el mig segle següent.

Recordem que, vers el 990, els comtes de Cerdanya-Berga podrien haver iniciat emissions de moneda, com ens indiquen els dos esments de *solidos bergitanos* que trobem el 990 i el 997. El 1039, en tindrem un altre de *solidos cerdanos*.¹⁹ Tot fa pensar, doncs, que els increments observats en els pagaments en moneda poden posar-se en relació amb l'emissió de moneda pròpia entre final del segle X i principi del segle XI, quan la casa cerdana és en el seu millor moment i mostra una clara voluntat d'expansió vers el sud.

A la segona meitat del segle XI tenim una lleugera davallada dels pagaments en moneda, fins al 33 %, quan s'ha frustrat ja l'intent dels comtes cerdans per a obrir una zona de marca pròpia que els permeti participar, com Barcelona o bé Urgell, del cobrament de paries dels reialmes musulmans veïns.²⁰ Cal advertir també que això coincideix amb una caiguda força significati-

13. J. BOTET I SISÓ, *Cartoral de Carlesmany*, *Index cronològic de la curia eclesiàstica de Gerona, anomenat de Carlo Magno*, Barcelona, 1905-1909. Ara s'ha publicat complet en edició a cura de J. M. MARQUÈS, *Cartoral de Carlesmany, del bisbe de Girona*, Barcelona, 1993, 2 vol.

14. *Cartulari de Poblet*, Institut d'Estudis Catalans, Barcelona, 1938.

15. J. SOLER, (ed.), *Cartulario de Tavèrnoles*, *Boletín de la Sociedad Castellonense de Cultura*, vol. 16-18, Castelló, 1960-1962.

16. F. Udina, (ed.), *El «Llibre Blanch» de Santes Creus*, Barcelona, 1957.

17. J. MARTÍ SANTJAUME, (ed.), *Dietari de Puigcerdà*, Ripoll, 1926, i Lleida, 1928, 2 vol.

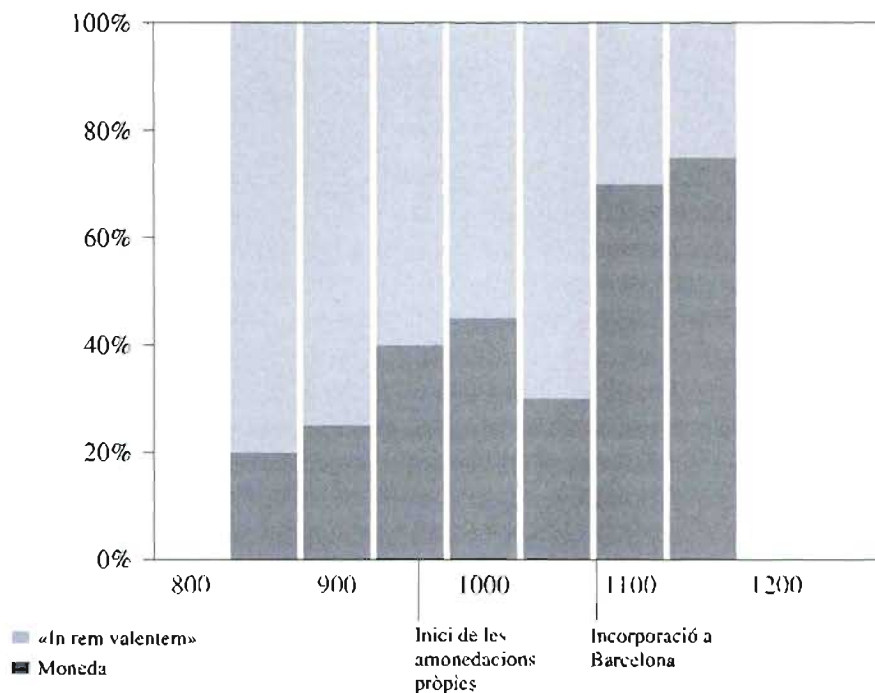
18. F. MONTSALVATJE Y FOSSAS, *Noticias históricas*, Olot, 1899-1919, 25 vol.

19. Vegeu la referència i el regist d'aquests tres esments a l'apèndix de documents monetaris, núm. 69-71.

va del nombre absolut de les transaccions; mentre que el 1001-1050 en teníem cinquanta-una, ara (1051-1100) en registrarem només divuit.

El silenci que, ara per ara, mantenen les troballes monetàries acaba de recalcar el baix nivell de monetització que ens configuren les fonts escrites.

L'any 1118 Cerdanya passarà al casal barceloní i es declararà que, d'aleshores endavant, la moneda de curs al comtat és la de Barcelona. Tot això coincideix amb un increment substancial de la presència de moneda en els pagaments, que se situa entre el 75 % i el 77 %, al segle XII.

Gràfica 18. Evolució percentual dels pagaments en moneda i «in rem valentem». Cerdanya.

Presència de moneda d'or

El primer esment de moneda d'or el trobem l'any 1003 i el darrer el registrem el 1173,²¹ tot i que el nostre recull s'esten fins a final del segle XII. Observem, doncs, que l'or fa acte de presència en una data relativament primerenca, però en canvi no arribarà mai a sovintejar en els pagaments. En xifres absolutes tenim, per exemple, que de cent disset pagaments que van des del 1001 al 1200, només tretze es resolen en moneda d'or. L'esment del 1003 ens parla de 7 «pensas de auro et argento».²² En seguiran d'altres d'unces d'or el 1016, el 1020 i el 1026.²³

20. A. M. BALAGUER, *Del mancús a la dobla...*, p. 42-44.

21. C. BARAUT, ACU, doc. 281, i «*Llibre Blanch*» de Santes Creus, doc. 162.

22. *Ibid.*, doc. 281.

23. *Ibid.*, doc. 341, 361 i 405.

Els anys 1030, 1043 i 1047 trobem esments de mancosos.²⁴ El 1061 tenim una fiança de 200 unces d'or, que no tindrem en compte en els nostres càlculs quantitius, ja que els pagaments d'aquest tipus solen ésser simbòlics.²⁵ El 1084, tenim un altre pagament d'unces d'or. El 1098 trobem esments d'or de València i el 1171 trobarem el primer esment de morabatins, al qual en seguirà un altre, el 1173, de morabatins *lupinos et aiars*.²⁶

És evident que els esments auris se'ns concentren dintre de l'etapa del mancús —és a dir, entre el darrer quart de segle X i vers el 1070-1080—, mentre que la circulació del morabatí és de poc relleu. La presència relativament seguida de moneda d'or durant el segle XI pot posar-se en connexió amb el moment d'expansió del comtat vers el sud, a través de la zona de Berga i de la formació de l'efímera marca de les Oluges. Sabem també que Guifré (988-1035) havia cobrat paries d'al-Àndalus i que, entre el 1050 i el 1068, el seu successor, Ramon, féu una sèrie de convenis i gestions per recuperar aquests tributs. Ignorem els resultats d'aquestes actuacions, però l'escassa presència d'or en el circulant cerdà a la segona meitat del segle XI fa pensar que si el comte arribà efectivament a reeixir en els seus propòsits, els ingressos d'or no degueren ésser voluminosos.²⁷

Ara per ara, tampoc tenim constància per via arqueològica de presència de mancosos o morabatins al comtat.

Circulació de la moneda d'argent-billó

Com hem indicat en parlar de les fonts, hem afegit a la nostra anàlisi de la circulació de la moneda d'argent-billó un nombre elevat de dades, entre el 1251 i el 1290, procedents del *Dietari de Puigcerdà*. Això ens permetrà observar certa competència entre el diner de Barcelona i el diner de Melguelh.

Comentarem ara la gràfica 19, que en aquest cas no podem anar contrastant, com hem fet en altres comtats, amb les troballes, ja que pràcticament no disposem d'informacions.

En el període 881-980, els esments són inespecífics, com ho són també a la major part dels comtats. Cal suposar que durant aquest període el comtat faria ús d'un circulant d'origen carolingi més o menys homogeni, però sense que, a la pràctica, es fessin distincions entre les monedes que intervenien en els pagaments. Les troballes de monedes carolíngies a Llívia i a Vinçà donen suport també a aquesta hipòtesi. Vegeu aquestes troballes recollides en el mapa de troballes de moneda carolíngia, amb els números 10 i 11.

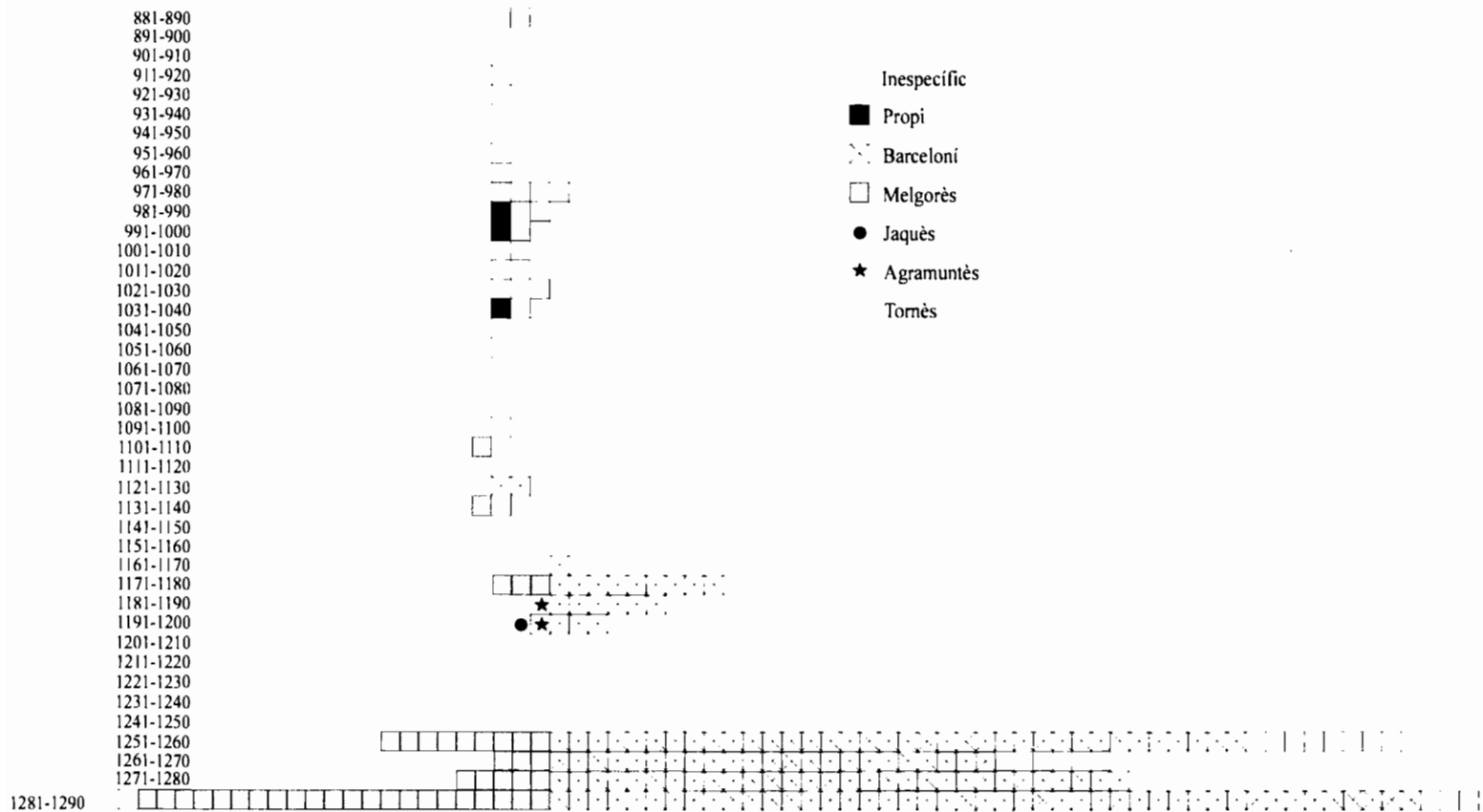
En l'espai 981-1100, tenim tres úniques mencions específiques que fan referència a una possible moneda berguedana i cerdana, la qual no ha estat encara identificada. Aquests esments es produeixen dins un ampli conjunt de pagaments inespecífics i sense que tinguem constància de concurrència de moneda exterior. Si al mateix temps no tinguéssim constància d'un importantíssim contingent de pagaments saldats *in rem valentem*, podríem pensar que, a partir de finals del segle X, el numerari propi ha substituït el circulant anterior i que és ara l'únic que corre din-

24. *Ibid.*, doc. 437; *Cartulari de la Seu d'Urgell*, doc. 697 i 723.

25. *Liber feudorum maior*, doc. 595.

26. *Cartulari de la Seu d'Urgell*, doc. 383; *Liber feudorum*, doc. 566; *Cartulari de Poblet*, doc. 304.

27. A. M. BALAGUER, *Del mancús a la dobla...*, p. 42-45.

Gràfica 19. Nombre d'esments de les espècies monetàries d'argent i de billó. Cerdanya.

tre del comtat. Ara bé, l'abassegadora presència de pagaments *in rem valentem* i també el fet que, precisament, les tres úniques mencions conegudes de moneda cerdana i berguedana ho siguin només com a punt de referència de valor, fan pensar en una feblesa extrema d'aquesta moneda comtal. La interpretació més versemblant és, doncs, suposar que el circulant inespecífic continua essent carolíngi o d'arrel carolíngia, el qual camina progressivament cap a la seva extinció, sense que les emissions comtals puguin arribar a cobrir aquest dèficit de numerari, tot i que la seva aparició sembla comportar una millora de la presència de moneda. L'evidència de troballes de moneda carolíngia al comtat de la Cerdanya, a la qual abans ens hem referit, ha començat a corroborar aquesta impressió. Esperem que noves descobertes puguin acabar de confirmar-la. En conseqüència, la imatge que dóna Cerdanya és molt semblant a les dels comtats sense emissions pròpies, com ara Ribagorça, Pallars o bé Urgell, en un primer període.

En el període 1101-1130, apareixen en el circulant cerdà els diners de Barcelona i els de Melguelh, dues divises amb vocació expansiva que es disputaran el mercat cerdà. Cal remarcar, però, que des del 1118, data de la incorporació de Cerdanya al casal barceloní, la moneda de Barcelona és oficialment introduïda a la Cerdanya com a moneda de curs. Observarem un domini del diner de Barcelona, ja que tenim vint-i-un pagaments efectuats en moneda barcelonesa, i només cinc en melgoresa, entre el 1101 i el 1200.

Malgrat aquest predomini del diner barcelonès, la prova que hi ha concurrència d'altra moneda en el circulant cerdà ens la dóna la pràctica desaparició dels pagaments expressats en moneda sense especificar. Això mostra, una vegada més, que quan hi ha concurrència de dues o més divises monetàries en un mercat determinat, els pagaments comencen a puntualitzar o especificar la moneda amb què es saldaran.

Quan reprenem la nostra informació, mig segle més tard, coincidint amb l'espai cronològic 1251-1290, la concurrència del diner barcelonès i del melgorès es manté, però resulta igualment preponderant la moneda de Barcelona, amb cent trenta-set esments, mentre que els de diners melgoresos són quaranta. Encara hi hem d'afegir l'evidència de vint esments inespecífics que, atesa l'hegemonia del diner de Barcelona hauríem, lògicament, de decantar a favor seu.

En el període 1181-1200 es constata, en termes del circulant monetari, el contacte i la proximitat entre els comtats d'Urgell i Cerdanya. Així, trobem dues mencions de moneda d'Agramunt i una de jaquesa. Tenim, finalment, dos esments de diners tornesos en el període 1281-1290. Aquests s'afegeixen a l'intent de penetració de la moneda ultrapirenaica protagonitzat per la melgoresa. De tota manera, no podem atribuir-li una transcendència particular.

Comtat de Rosselló

PRELIMINARS

Els comtes del Rosselló emeteren també moneda pròpia. Aquest petit comtat, que comprenia poc més que la franja costanera dels plans rossellonesos, fou separat del grup de comtats format inicialment per Empúries-Peralada-Rosselló per Gausfred I (931-991), que el cedí al seu fill, Guislabert I (991-1013), juntament amb certs drets al comtat de Peralada.¹

No hi ha, per ara, cap indici d'antecedents d'emissions carolíngies en terres rosselloneses i cal desfer l'equívoc de l'atribució, feta per Colson,² d'un diner carolingi de Talau, al proper Talau del Conflent, que correspon en realitat a un altre lloc de nom Talau a la Normandia.³

L'INICI DE L'AMONEDAMENT COMTAL I LES DADES DE LA DOCUMENTACIÓ ESCRITA

No es té un coneixement precís del moment en què s'iniciaren les emissions monetàries al comtat del Rosselló. Les dades disponibles permeten assegurar que se n'encunyava en temps de Guislabert I (991-1013), però no pot descartar-se que hi haguéssin hagut amonedaments del seu antecessor, Gausfred I (931-991), anteriors, per tant, a la divisió del grup comtal Empúries-Rosselló.

El primer esment conegut de moneda rossellonesa prové d'un document no datat, però de l'època de Guislabert I. Es tracta d'un empenyorament de terres fet per aquest mateix comte per la quantitat de «*centum solidos de Rossells*». Es preveu que si la moneda rossellonesa perdés valor, la xifra es referiria a un determinat valor en plata.⁴ És evident, doncs, que s'emetia moneda en aquest moment. El document també ens assabenta que hi ha hagut, o bé que hom es tem, una pèrdua de valor de la moneda. Previsions d'aquesta mena apareixen en contractes d'altres comtats i són pròpies de períodes d'inestabilitat monetària. En general, solen ésser precaucions posteriors a les caigudes de valor. Tot plegat sembla fer evident que, abans de la re-

1. J. BOTET I SISÓ, *La provincia de Gerona, a Geografia general de Catalunya*, F. CARRERAS CANDI, Barcelona, p. 462. Vegeu també S. SOBREQÜÉS, *Els barons de Catalunya*, Barcelona, 1957, p. 14.

2. COLSON, A., *Recherches sur les monnaies qui ont eu cours en Roussillon*, Perpinyà, 1853, p. 20-21.

3. F. POEY D'AVANT, *Monnaies féodales de France*, París, 1862, p. 32. També BOTET, I, p. 14, havia assenyalat la poca versemblança de l'atribució de Colson.

4. Vegeu el nostre apèndix documental, doc. núm. 74.

dacció d'aquest contracte d'empenyament, ja hi havia hagut una alteració de la moneda i, en conseqüència, una emissió més bona anterior i una de més dolenta posterior i pròxima a la redacció del document. Per tant, és probable que hi hagués hagut una emissió abans de Guislabert I, o si més no, dues emissions en temps d'aquest comte. Els tipus monetaris emesos en aquest període no són, però, coneguts per ara.

Després d'aquesta menció no es coneixen altres documents que esmentin la moneda rossellonesa fins al 1088,⁵ i a partir d'aquesta data apareix consignada reiteradament fins al 1172.⁶

Aquest ampli buit d'esments, entre els documents del temps de Guislabert I (991-1013) i el 1088, no significa pas una aturada de les emissions. En general hom no fa mencions específiques del tipus de moneda fins que no hi ha concurrència de diferents espècies monetàries en el mercat. La moneda rossellonesa devia circular en aquest temps, doncs, d'una manera gairebé exclusiva. D'altra banda, es coneixen les monedes emeses pel successor de Guislabert I, Gausfred II (1013-1074) i, en canvi, no han deixat pas traça en la documentació amb mencions específiques.

Es pot concloure, doncs, que hi hagué amonedaments propis al comtat de Rosselló, almenys des del temps de Guislabert I (991-1013) i que aquests es mantingueren fins que, el 1172, el rei Alfons I adquirí la sobirania comtal i en suprimí el taller privatiu, com s'havia fet en altres comtats adquirits amb anterioritat.

ELS TIPUS MONETÀRIS CONEGUTS: ATRIBUCIÓ I ORDENACIÓ

Es coneixen quatre tipus monetaris bàsics per al comtat de Rosselló. Tres d'aquests en diners i òbols i un altre només en diners. Les estampes són essencialment paleogràfiques, i només les creus hi aporten algun element figurat.

L'actual evidència de tipus no cobreix pas les emissions que s'han pogut documentar. En esquema, les atribucions són les següents:

<i>Comte</i>	<i>Cronologia</i>	<i>Tipus</i>
Guislabert I	991-1014	desconeguts
Gausfred II	1014-1074	diners i òbols d'argent
Guislabert II	1074-1102	desconeguts
Girard I	1102-1113	diners de billó
Gausfred III	1121-1164	diners i òbols de billó
Girard II	1164-1172	diners i òbols de billó

Són, doncs, desconegudes les emissions dels dos comtes de nom Guislabert, al marge de la possibilitat d'encunyacions anteriors. Hem de dir, però, que un exemplar únic i incomplet, que s'ha atribuït amb reserves a Berenguer Ramon I, podria ser de Guislabert I si la lectura, ara insegura, de l'anvers fos ...ABER CO... en lloc de ...NGER CO... que sembla llegir-s'hi. La part dels revers visible és ...CIIION... que tant es pot completar en BARCINONA com en ROCILIONIS, i la

5. A. COLSON, *Recherches...*, p. 237.

6. Segons els nostres reculls d'esments monetaris.

rosa de l'anvers es justificaria pel nom de moneda «rossella» o «de rossells» que esmenten els documents. Malauradament, no es pot assegurar l'atribució perquè la lectura de la G de l'anvers sembla clara en l'exemplar incomplet que ara es coneix.

Els altres tipus coneguts no tenen cap dificultat per a ser atribuïts al comtat de Rosselló; tots porten la menció ROSILIONVS o similar. Les atribucions a cada comte s'han pogut determinar, també, amb força precisió per les troballes, on han aparegut associades amb altres tipus de datació coneguda. D'altra banda, les anàlisis de contingut d'argent que hem pogut realitzar, conjugades amb l'estudi metrològic, han acabat de confirmar algunes de les atribucions.

Els quatre tipus bàsics coneguts tenen lletres al camp de l'anvers i creus interiors al revers, segons el quadre següent:

	<i>Anvers</i>	<i>Revers</i>
Gausfred II	ROSCI-LONI en creu	Creu sola
Girard I	PTA, PTV, PETR O PETV	Creu amb alfa i omega
Gausfred III	C-O-M-T	Creu i alfa i omega alterades
Girard II	PAS en triangle	Creu amb omega alterada

La disposició de les llegendes marginals sol contenir, en una cara, el nom del comte i la seva titulació comtal i, a l'altra, el del comtat. Hi ha l'excepció del tipus de Gausfred II, que no té llegenda marginal a l'anvers i la menció ROSCI-LONI és disposada en creu, amb estrelles als espais.

Les lletres del camp de l'anvers, en el cas de Gausfred III, sembla que han de voler dir COM(I)T(E), perquè és l'únic tipus que no porta la titulació comtal a les llegendes marginals.

Les lletres, PTA, PTV, PETR O PETV al camp, en el diner de Girard II, fan referència als drets d'aquests comtes a Peralada, com assenyalava Botet i darrerament s'ha pogut demostrar complidament, rectificat altres versions que creien veure un desdibuixament d'aquests drets.⁷

Al nostre parer, les lletres PAS del tipus de Girard II, que fins ara no havien estat correctament interpretades, han de tenir la mateixa significació. PAS pot ésser igualment una abreviatura de P(ETR)A(LATEN)S(IS), i es justifica pel desig dels comtes rossellonesos de mantenir en vi-

7. Com és sabut, els comtats d'Empúries i de Rosselló varen romandre units fins a la mort de Gausfred I (931-991), que deixà al seu fill Hug (991-1041) el comtat d'Empúries i al seu fill Guislabert (991-1014) el de Rosselló. Ara bé, sembla que malgrat la separació continuaren certes manifestacions del condomini originari dels dos comtats i del de Peralada. No cal dir que això degué ocasionar freqüents conflictes. Així ho comproven diferents pactes i concòrdies establerts c. 1074, el 1085, el 1121, el 1154 (*Liber feudorum maior*, doc. 697, 698-699, 700-702 i 704-706). Aquestes concòrdies i també el testament de Ponç I (1044-1078) (publicat per P. NEGRE I PASTELL, «Dos importants documentos del conde de Ampurias Poncio I», *Anales del Instituto de Estudios Gerundenses*, vol. XIV, 1960, p. 229-256) i el de Girard II del Rosselló del 1172 (*Liber feudorum maior*, doc. 707) i que podia fer estada a Castelló d'Empúries —ubicat al cor del comtat de Peralada— amb tot el seu seguici i cobrant, durant aquest temps, els censos i altres taxes degudes al comte, assenyalen una situació de condomini, potser cada vegada més nominal que real, sobre el comtat de Peralada, la fesomia del qual va esborrant-se. Aquesta situació i el desig de recordar els drets sobre Peralada justificarien prou bé l'aparició del nom d'aquest domini a la moneda rossellonesa.

gor els seus drets a Peralada que els disputaven els comtes emporitans. Això no contradiu la possibilitat que la disposició en triangle de les lletres volgués alhora imitar deliberadament els tipus del prestigiós diner morlà emès al vescomtat de Bearn, que semblen portar les lletres PAX en idèntica disposició. Sempre podia ajudar a l'acceptació d'una moneda feble, com ho era la rossellonesa, l'adopció d'un tipus copiat d'un model acreditat i de bona llei.

METROLOGIA. EVOLUCIÓ DEL VALOR DE LA MONEDA ROSSELLONESA

El recull sistemàtic de pesos i d'esments documentals, juntament amb les anàlisis de contingut de metall fi, permet conèixer, força exactament, l'evolució del valor intrínsec de la moneda rossellonesa. Els diners desconeguts de Guislabert I havien de contenir 0,61 grams de plata, segons l'equivalència del document que abans s'ha esmentat.⁸ Com que els diners de Gausfred II tenen pesos molt propers a 0,61 grams i per la seva fragilitat i aspecte semblen d'argent, és probable que les emissions d'aquests dos comtes consistissin en diners de plata fina amb 0,61 grams d'argent i, per tant, amb un pes total de 0,63 grams, tenint present que l'argent fi tenia mig diner sobre dotze d'aram. No es pot descartar, però, que aquestes peces siguin de llei més baixa, tot conservant el fi de 0,61 grams, si es té present que els exemplars del Museu Puig, dels quals es tenen els pesos, apareixen força desgastats. Aquesta és una qüestió que cal comprovar si l'evidència s'arriba a ampliar en el futur.

Una equivalència del 1112 dóna un contingut de fi aplicable al diner de Girard I de 0,45 grams.⁹ Com que el pes del seu diner es mou prop del gram, és probable que la llei sigui de 5 diners i, per tant, que el pes cercat sigui d'1,08 grams, amb les desviacions degudes, en part, al desgast. Encara que l'equivalència esmentada sigui ja dels anys de Gausfred III, el contingut de fi s'ha de referir encara a les produccions de Girard I perquè les anàlisis dels diners de Gausfred III han donat continguts força més baixos. És, doncs, molt probable que aquest darrer comte no arribés a emetre durant la seva minoritat i per això l'equivalència es refereix encara als diners de Girard I.

Amb Gausfred III hom té un ampli recull de pesos, amb una mitjana per al diner de 0,74 grams, susceptible de ser apujada fins a 0,78, admetent un 5 % de desgast. Els continguts de fi obtinguts per les anàlisis donen lleis properes al tern, o llei de tres diners, menys en el cas d'un òbol que té una llei propera al quatern, o quatre diners sobre dotze. Com que, en general, hom tendia a fer la llei dels òbols igual o, en tot cas, inferior a la dels diners, a fi de compensar el seu superior cost relatiu de fabricació, l'explicació que sembla més probable és que en temps de Gausfred III es fessin dues emissions, una a llei de quatre diners i una de posterior a llei de tres diners.

La llei, i amb aquesta el contingut de fi, torna a caure amb els diners de Girard II, amb què s'obtenen pesos semblants als de Gausfred III, però amb un percentatge de plata del 15 %. És a dir, una llei doblença.

En resum, amb les dades actuals sembla que la metrologia de les emissions monetàries rosselloneses ha d'ésser la següent:

8. Vegeu el nostre apèndix documental, doc. núm. 74.

9. A. COLSON, *Recherches...*, apèndix VIII. Botet, I, p. 127.

Ampliació d'un diner de Girard II (1164-1172). La llegenda PAS de l'anvers pot ésser una abreviatura de Petralatensis (Peralada), un territori en el qual els comtes rossellonesos mantenen certs drets.

<i>Comte</i>	<i>Pes</i>	<i>Metall</i>	<i>Llei</i>	<i>Contingut d'argent en grams</i>
Guislabert I	0,63	plata	11,5 d.	0,61 per diner
Gausfred II	0,63	plata	11,5 d.	0,61 per diner
Girard I	1,08	billó	5 d.	0,45 per diner
Gausfred III (A)	0,78	billó	4 d.	0,30 per diner
Gausfred III (B)	0,78	billó	3 d.	0,20 per diner
Girard II	0,78	billó	2 d.	0,12 per diner

La progressiva pèrdua de fi és un fenomen general a tot l'occident europeu postcarolingi, però en el cas del Rosselló sembla que l'afebliment és primerenc i, en qualsevol cas, més ràpid que al comtat de Barcelona, on la llei doblença no es troba fins al 1221. És una primera constatació de la debilitat d'aquesta sèrie comtal.

CIRCULACIÓ MONETÀRIA AL COMTAT DE ROSSELLÓ

Les fonts

Per a aquest comtat les dades aplegades són escasses i caldrà observar les nostres anàlisis com un primer intent d'aproximació. Partim d'un recull d'uns cinquanta esments que s'estenen entre el segle X i el segle XIII. Les principals fonts d'informació han estat el recull d'Alart d'un cartulari rossellonès, l'estudi de Brutails, la documentació compilada per Monsalvatje, el *Liber feudorum maior*, els documents de l'Arxiu Capitular de la Seu d'Urgell, la *Marca Hispanica*, els documents del priorat de Lladó, publicats per P. Vayreda, i algunes dades de J. Botet i Sisó.¹⁰

El fet de disposar d'informació tan fragmentària ens ha portat a afegir a les dades per a l'anàlisi de la circulació de la moneda d'argent-billó els esments aportats per Colson, malgrat el criteri selectiu del seu recull. Això ens ha permès ampliar la mostra fins a seixanta-vuit esments. Tot plegat ens permet disposar d'una panoràmica esquemàtica de la realitat, però malgrat tot prou representativa.

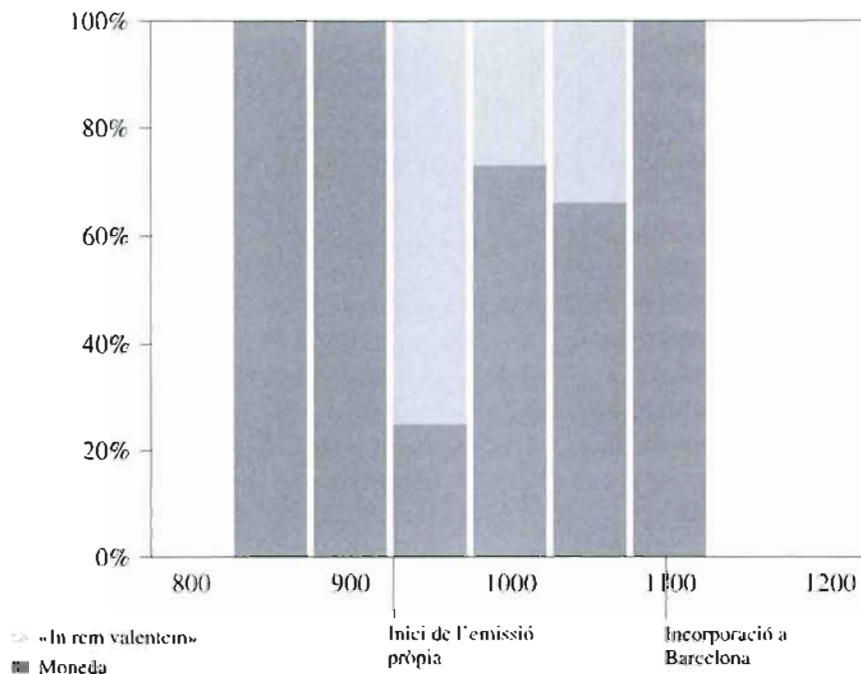
Una altra font de dades és la de les troballes monetàries que, al comtat de Rosselló, són força significatives. L'evidència disponible per a aquest comtat és de setze notícies de troballes. Cal destacar la de la Jonquera, realitzada al segle passat, i que ens donà a conèixer diners del Rosselló i de Besalú que eren desconeguts fins aleshores i dels quals després n'han aparegut ben pocs exemplars més. La troballa de Pià, també realitzada al segle XIX, és remarcable pel seu contingut, certament nombrós, de diners del Rosselló de Gausfred III. Entre les descober-

10. J. ALART, *Cartulaire roussillonnais*, Perpinyà, 1880. J. BRUTAILS, *Étude sur la condition des populations rurales en Roussillon au Moyen Age*, París, 1891. F. MONSALVATJE I FOSSAS, *Noticias históricas*, Olot, 1899-1919, 25 vol. F. MIQUEL ROSELL, (ed.), *Liber feudorum maior*, Barcelona, 1945, 2 vol. C. BARAUT, «Els documents de l'Arxiu Capitular de la Seu d'Urgell», *Urgellia*, vol. I-IV. P. DE MARCA, *Marca Hispanica*, París, 1688. P. VAYREDA I OLIVAS, *El priorat de Lladó i les seves filials*, Barcelona, 1931.

tes més recents cal remarcar les diverses troballes aïllades de diners comtals del Rosselló, de Barcelona, d'Empúries, de Melguelh, etc., realitzades en el curs de diferents excavacions i prospeccions. Finalment, cal parlar esment en el gran tresor del monestir del Camp, format bàsicament de morabatins almoràvits, que testimonia, per via arqueològica, l'abundant circulació que aquesta divisa assolí, entre la fi del segle XI i el segle XII, no sols al Rosselló, sinó als comtats catalans en general.

Pagaments en moneda i pagaments en espècie

Amb les dades disponibles sembla que el comtat de Rosselló parteix d'una situació de plena monetització entre el 850 i el 950, però experimenta una forta mancança de numerari a la segona meitat d'aquest segle i inicia una certa recuperació a partir de l'any 1000. després de les primeres notícies d'emissions pròpies al comtat. A la nostra gràfica, aquestes tendències s'acusen en grau extrem. Cal, evidentment, no prendre aquells percentatges al peu de la lletra, ja que amb una escassa disponibilitat de dades la fiabilitat dels percentatges és relativa.

Gràfica 20. Evolució percentual dels pagaments en moneda i «in rem valentem». Rosselló.

11. *Liber feudorum*, doc. 751.

12. F. MONSALVATJE, *Notícies...*, vol. XXV, p. 79.

13. J. ALART, *Curtulaire...*, p. 76.

14. *Liber feudorum*, doc. 764.

15. *Ibid.*, doc. 792.

16. A. M. BALAGUER, «Corpus de les troballes de moneda àrab a Catalunya», *Acta Numismàtica*, vol. 20, 1990, p. 105-106.

En el període que segueix l'inici d'emissions pròpies, 950-1000, els pagaments en moneda representen el 25 %, proporció que augmenta fins al 73 % a la primera meitat del segle XI. Aquesta experimenta una lleugera davallada, fins al 66%, entre el 1051 i el 1100, i es recupera el 100 %, entre el 1100 i 1150, quan el Rosselló s'ha incorporat ja a Barcelona.

Presència de moneda d'or

Les notícies de presència d'or en aquest comtat són minses. La primera que tenim prové d'un document sense data del *Liber feudorum*, però que podem situar entre el 1014 i el 1074 i no es tracta pròpiament d'un pagament, sinó d'una valoració en or del rescat d'uns ostatges.¹¹ El 1087 tindrem un pagament en unces d'or de València¹² i, a la fi del segle XI, un altre referit en unces d'or, sense més explicacions.¹³ I encara un altre de similar el 1128.¹⁴ El darrer esment d'or que hem trobat és del 1172 i és de morabatins.¹⁵ A través del recull d'esments es detecta, doncs, una minsa presència de moneda d'or en el circulat rossellonès, ja que de quaranta-nou esments, només els cinc que hem indicat són de divises àuries.

No hi ha evidència de troballes de mancusos, ni de fraccions de dinar del període de les taifes. La circulació del morabatí al Rosselló queda, en canvi, confirmada per via arqueològica gràcies a l'important tresor del monestir del Camp, constituït bàsicament per morabatins almoràvits africans i andalusins. Aquest tresor fou amagat després del 1120.¹⁶

Circulació de la moneda d'argent-billó

Hem advertit ja que per a aquesta anàlisi hem ampliat la nostra informació amb les dades aportades per Colson, malgrat el seu caràcter selectiu. Comentarem, doncs, la gràfica que hem realitzat i les notícies que ens aporten les troballes monetàries (vegeu gràfica 21).

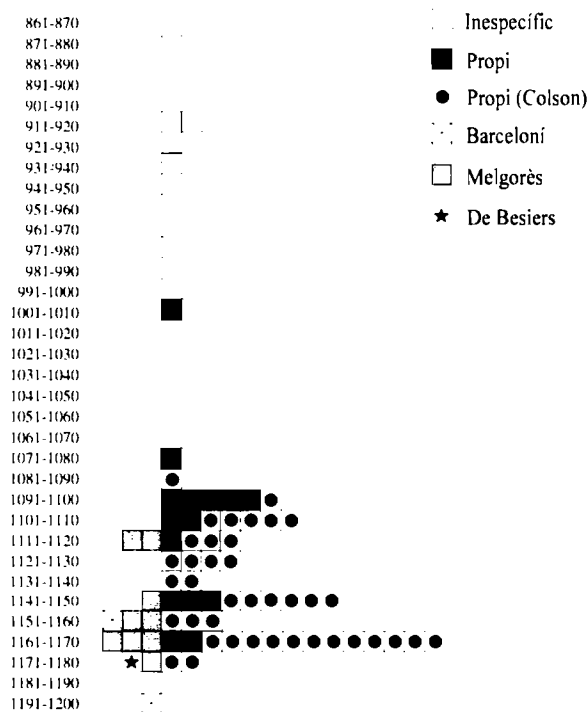
Fins a la dècada 1001-1010, els esments són inespecífics. El primer esment especificat és de moneda rossellonesa i es situa, segons la cronologia del comte Guislabert I, entre el 991 i el 1014. Com que es tracta, però, d'un document realitzat pel mateix comte, no ha d'ésser necessàriament revelador d'una concurrència de diferents monedes, sinó que l'especificació pot respondre, simplement, a la voluntat comtal de puntualitzar que el pagament en qüestió es farà en moneda rossella. Entre el 1011 i el 1060 no disposem d'informació documental, però sí de troballes. Aquestes ens assenyalen presència de moneda rossellonesa de Gausfred II (1014-1074) a la Jonquera, en el comtat d'Empúries però en els límits del Rosselló, i que formava part d'un tresor en el qual hi havia també diners coetanis del comtat veí de Besalú (mapa 6, núm. 3). No és sorprenent que aparegui un òbol rossellonès, també de Gausfred II, a Sant Pere de Roma, lloc de pelegrinatge on ha aparegut pràcticament moneda medieval de tot Europa (mapa 6, núm. 1). Dintre dels límits estrictes del comtat tindrem la troballa, al nord de Perpinyà (mapa 6, núm. 2), d'un conjunt format per moneda rossellonesa datable entre el 1014 i el 1172. També la d'un òbol de Gausfred II (1014-1074) (mapa 6, núm. 16) i la d'un diner d'aquest mateix comte a Panissars, on aparegueren altres monedes comtals rosselloneses, de Girard I (1102-1115) i de Gausfred III (1115-1164) (mapa 6, núm. 14).

Des del 1071, els esments de sous i diners rossells són regulars fins al 1180. Probablement

manquen moltes dades, però aquesta reiteració continuada sembla indicar una presència relativament important d'altres monedes en el circulat, possiblement la barcelonesa i la melgoresa serien les dues divises externes preferents. Observem com les troballes ens corroboren la presència d'aquestes dues monedes, que apareixen tant a les troballes individuals (mapa, núm. 8-11 i 14), com en el tresor de Vilanova de la Raó (mapa 6, núm 12), format per unes mil peces entre diners de Barcelona d'Alfons I i de Pere I, principalment, i diners de Melguelh. Es desconeix la proporció amb què estaven representades l'una i l'altra divisa al tresor. L'única dada és que J. Puig adquirí dos diners d'Alfons I i 180 diners i òbols de Pere I de Barcelona i uns 350 diners i òbols melgoresos, tots procedents d'aquesta descoberta. Tenim també documentat el diner de Besiers en la dècada 1171-1180, però sembla tractar-se d'un esment incidental que es conté entre els deutes que es mencionen en el testament del darrer comte rossellonès.

Les troballes monetàries deixen constància de la presència d'altres divises externes. D'una banda, d'un diner d'Empúries, fet gens sorprenent atesa la proximitat i l'estreta relació entre els dos comtats i entre les dues dinasties comtals que els regeixen. De l'altra, diners morlanesos dels Cèntul de Bearn, una de les divises monetàries llenguadocianes més profusament encunyada i que aconsegueix una àmplia difusió, només comparable amb la del diner melgorès.

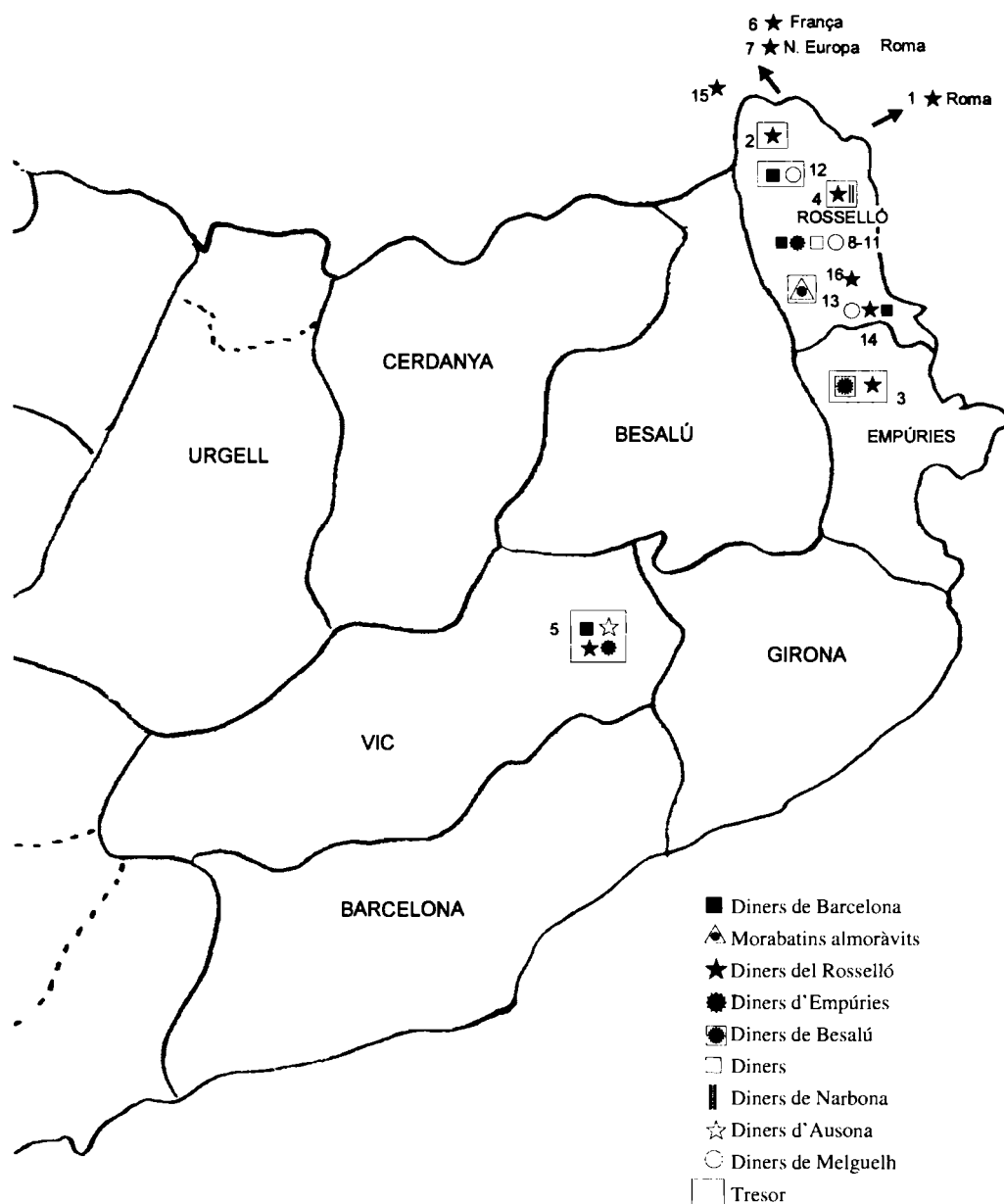
Dintre del període que va del 1074 al 1172, tenim l'evidència de dos conjunts formats per diners rossellonesos. Es tracta del petit conjunt trobat al nord de Perpinyà (mapa 6, núm. 2) que contenia diners des del 1074 al 1172, però la major part eren de Gausfred III (1115-1164) i de

Gràfica 21. Nombre d'esments de les espècies monetàries d'argent i de billó. Rosselló.

Girard II (1164-1172). Tot i que no es pot afirmar amb seguretat, és possible que tot aquest conjunt de monedes, aparegut successivament a l'entorn d'un indret, hagués format part d'un mateix dipòsit tancat que, amb el temps, s'hauria anat escampant a la terra. També hem de parlar del tresor de Pià (mapa 6, núm. 4), que contenia diners i òbols de Gausfred III de Rosselló i un diner de Narbona d'Alfons I Jordà.

Les troballes mostren també que la moneda rossellonesa difícilment la trobarem fora dels lí-

Mapa 6. Troballes monetàries. Rosselló.

mits del seu marc de circulació, és a dir, del seu comtat. En alguna ocasió tindrem constància de descobertes de monedes rosselloneses fora del comtat, però la seva presència serà gairebé anecdòtica, com és ara al tresor de la Mare de Déu del Coll, al comtat d'Ausona (mapa 6, núm. 5), o bé provindrà de notícies confuses i poc segures, sobre les quals no cal especular. Ens referim a les troballes marcades en el mapa 6 amb els números 6 i 7. La troballa feta a Roma és, en canvi, segura i es justifica pels pelegrinatges.

REPERTORI DE LES TROBALLES MONETÀRIES. COMTAT DEL ROSSELLÓ

La recopilació i la cartografia de les troballes s'ha fet segons els mateixos criteris aplicats en els altres comtats i que hem exposat més detingudament a l'encapçalament del repertori de les troballes de Barcelona. El recull inclou tant les troballes fetes en l'interior del comtat com les de moneda del comtat realitzades fora dels seus límits.

1. Roma, basílica de Sant Pere. Aïllada d'excavació. Rosselló: 1 òbol (tipus 94), atribuït a Gausfred II (1014-1074). C. SERAFINI, «Appendice Numismatica», a *Esplorazioni sotto la confessione di San Pietro in Vaticano. Esegueite negli anni 1940-1949*. Vaticà, 1951, p. 225-244, 2 vol.

2. Nord de Perpinyà, comtat de Rosselló. Aïllades trobades en diferents moments a l'entorn d'un indret. Rosselló: 1 diner (tipus 93) de Gausfred II (1014-1074); 1 diner amb lectura PTV (tipus 95) de Girard I (1102-1115); 3 diners de la creu alçada (tipus 96), atribuïts a Gausfred III (1115-1164); una trentena de diners amb lectura PAS (tipus 98), atribuïts a Girard II (1164-1172) i 3 o 4 òbols del mateix tipus i comte (tipus 99).
A. M. BALAGUER, Tesi doctoral, «Corpus de les troballes», núm. 2. p. 146

3. La Jonquera, prop del castell de Rocabertí, comtat d'Empúries, *pagus* de ~~Pesalada~~. Tresor format per un centenar de peces, de les quals s'estudiaren les que esmentem. Rosselló: 9 diners de creu /ROSCI-LONI, (tipus 93), atribuïts a Gausfred II (1014-1074). Besalú: 2 diners de sant Rafael /mà, atribuïts a Guillem II-Bernat II (1052-1056) (tipus 90).
A. M. BALAGUER, «Primeres conclusions...», *I Symposium Numismàtic de Barcelona*, 1979, vol. II, núm. 6, p. 320.

4. Pià, comtat de Rosselló. Tresoret. Rosselló: 200 diners i 80 òbols de la creu alçada (tipus 96-97), atribuïts a Gausfred III (1115-1164). Narbona: 1 diner d'Alfons I Jordà (1134-1143).
A. M. BALAGUER, «Primeres conclusions...», núm. 17, p. 322.

5. Mare de Déu del Coll, comtat d'Ausona. Tresor. Barcelona: 17.000 diners i 500 òbols del lliri des del coregnat a Ramon Berenguer IV (1076-1162) (tipus 34-39). Ausona: 1 diner (tipus, 49), atribuït a Pere de Redorta (1174-1185). Empúries: 3 diners de bust (tipus 101 i 103), atribuïts a Hug II (1078-1116).
A. M. BALAGUER, «Primeres conclusions...», núm. 14, p. 321.

6. França, lloc no determinat. Tresoret. Rosselló: 21 diners i 15 òbols (tipus 96-97) atribuïts a Gausfred III (1115-1164).
A. M. BALAGUER, tesi doctoral, «Corpus de les troballes...», núm. 6, p. 150.

7. Nord d'Europa. Tresoret (?). Rosselló: diners i òbols (tipus 98-99) atribuïts a Girard II (1164-1172).
A. M. BALAGUER, «Primeres conclusions...», núm. 17, p. 322.

8. Perpinyà, comtat de Rosselló. Aïllada d'excavació. Barcelona: 1 òbol de Ramon Berenguer III (1096-1131) del tipus del lliri.
MUSEU PUIG, *Les dominicains de Perpignan*, 1995, p. 38 i 41, núm. 1.

9. Perpinyà, comtat de Rosselló, Aïllada d'excavació. Empúries: 1 diner atribuït a Hug IV (1200-1230) (tipus 106).
MUSEU PUIG, *Les dominicains...*, p. 38.

10. Perpinyà, comtat de Rosselló. Aïllada d'excavació. Melguelh: 1 òbol i 1 diner melgoresos. MUSEU PUIG, *Les dominicains...*, p. 38.

11. Perpinyà, comtat de Rosselló. Aïllada d'excavació. Bearn: 4 diners morlanesos a nom de Cèntul del Bearn. MUSEU PUIG, *Les dominicains...*, p. 38.

12. Vilanova de la Raó, capella de Sant Julià, comtat de Rosselló. Tresor. Barcelona: 2 diners d'Alfons I (1162-1196), i més de 100 diners de Pere I (1196-1213). Melguelh: diners i òbols dels bisbes de Magalona. Tours: 1 diner tornès.

A. M. BALAGUER, tesi doctoral, «Corpus de les troballes», núm. 5, p. 178.

13. Monestir del Camp, comtat del Rosselló. Tresor. Moneda musulmana d'or. Fatimites d'Egipte: 9 dinars entre els anys 965 i 1101 dC, 1 diner de lectures molt degenerades (334-341 H / 946-953 dC). Almoràvits del Nord d'Àfrica: 7 morabatins de seques diverses, 484-513 H / 1091-1119 dC. Almoràvits d'al-Andalus: 48 morabatins de seques diverses, entre els anys 493 H i 512 H. Hi havia també més de 20 fragments. Les dates extremes del conjunt són 354-512 H / 965-1119 dC.

A. M. BALAGUER, «Corpus de les troballes de moneda àrab a Catalunya», *Acta Numismàtica*, vol. 20, 1990, p. 105-106, D.1.

14. Panissars, comtat de Rosselló. Aïllades d'excavació. Rosselló: 1 diner de Gausfred II (1014-1074) (tipus 93); 1 diner de Girard I (1102-1115) (tipus 95); 1 diner i l'òbol de Gausfred III (1115-1164) (tipus 96-97). Melguelh: 1 diner melgorès. Barcelona: òbols i diners de Jaume I (1213-1276).

G. CASTELLVÍ, «Extrait du rapport des fouilles de Panissars», *La Pallofe*, núm. 35, maig 1993, p. 27 i 30.

15. Santa Maria de Perapertús, vescomtat del Perapertusès, en els límits amb el comtat de Rosselló. Aïllada d'excavació. Rosselló: 1 diner de Gausfred III (1115-1165) (tipus 96).

L. BAYROU, «Extrait du rapport des fouilles de Peyrepertuse», *La Pallofe*, núm. 35, maig 1993, p. 27 i 31.

16. Rosselló, comtat de. Aïllada. Rosselló: 1 òbol de Gausfred II (1014-1074) (tipus 94). S'imposa, però, una certa reserva en la identificació d'aquesta peça, ja que l'autor que la dona a conèixer no aporta les dades elementals imprescindibles de pes i diàmetre. D'altra banda, les dimensions de la foto que publica s'acosten més a les del diner que a les de l'òbol.

B. DOUTRES, «Numismatique des comtes du Roussillon», *La Pallofe*, núm. 35, maig 1993, p. 14-16.

Comtat d'Empúries

PRELIMINARS

El comtat d'Empúries, amb tradició monetària des dels primers temps de la conquesta carolíngia, encunyarà després numerari a nom dels seus comtes. L'estudi i l'ordenació d'aquests amonedaments presentaven dificultats per l'escassetat tant de les fonts documentals com de les numismàtiques. Fins fa ben pocs anys un dels aspectes més sorprenents i més problemàtics era, per exemple, l'absència de monedes a nom de Ponç, tot i que hi hagué a Empúries fins a sis comtes que dugueren aquest patronímic, els quals s'alternen amb cinc altres comtes de nom Hug.¹ Per a aquests darrers hom disposava, en canvi, de monedes. La preocupant absència de monedes a nom de Ponç esdevingué un fet encara més insòlit en comprovar que la documentació escrita consignava emissions en temps de Ponç II i de Ponç V. Afortunadament han aparegut, en els darrers temps, peces a nom de Ponç, la qual cosa ens permet plantejar una revisió completa dels amonedaments emporitans.

LES EMISSIONS DE MONEDA AL COMTAT SEGONS LA DOCUMENTACIÓ ESCRITA

Les referències monetàries dels documents mostren que en temps d'Hug II (1078-1116) el comtat ja batia moneda pròpia. Monsalvatje recollí una cita de «*solidos VII de moneda de Ugo comes*», en una compravenda efectuada a Torroella de Montgrí l'any 1094, i que clarament fa referència als amonedaments del comtat.² D'altra banda, Taberner, citant Llobet, mostra amb documents dels anys 1078, 1085, 1096 i 1108 que s'encunyava moneda a Empúries.³

Si bé durant el govern d'Hug II és demostrat que el comtat disposava de moneda pròpia, res

1. Per a la genealogia dels comtes emporitans ens hem guiat amb l'actualitzada que dóna la *Gran enciclopèdia catalana*, 2.ª edició, 1987, a l'entrada «Empúries, comtat d'». Això produeix algunes discordances en els numerals dels comtes respecte a S. SOBREQUÉS, *Els barons de Catalunya*, Barcelona, 1957.

La successiva aparició de tipus nous ens ha obligat a revisar diverses vegades les atribucions. Això fa que hagim introduït alguns canvis respecte a articles anteriors que queden ara esmenats. Aquestes modificacions afecten treballs signats conjuntament o individualment per M. Crusafont i per A. M. Balaguer.

2. F. MONSALVATJE, *Notícies històriques*, vol. XI, doc. 367 i 375.

3. J. TABERNER ARDENA: «Historia de los condes de Empúries», *Revista de Ciencias Históricas*, vol. 3-4, p. 553-569, 37-71, 97-119 i 243-269.

no impedeix de pensar que les emissions comtals s'haguessin iniciat en temps dels anteriors comtes, o almenys en el de l'immediatament anterior, Ponç I (1040-78).

Si ens fixem en la data més reculada disponible de referències documentals de moneda d'Empúries; veurem que es tracta de l'any 1078. Això porta a considerar que hi devia haver una certa tradició en el batiment de la moneda al comtat i que, per tant, el comte Ponç I també en podria haver encunyat. És cert que Mateu i Llopis⁴ apunta la hipòtesi que el primer amonedament comtal emporità, que ell situa en temps de Gausfred (931-991), fos en realitat una encunyació episcopal del bisbe de Girona. El fet és que no hi ha cap evidència documental que ho avaluï, ni sembla que tingui cap sentit una intervenció d'aquesta mena per part del bisbe de Girona.⁵

L'any 1138⁶ hi ha un tractat de concòrdia entre Ramon Berenguer IV i Ponç Hug II (1116-1154) en el qual, a més d'altres condicions, el comte d'Empúries es compromet a destruir el castell de Quermançó i el comte de Barcelona, el de Rocabertí. El primer féu la pau amb els senyors de Peralada i els donà una participació de 6 diners per lliura de moneda que s'encunyés al comtat. Per la seva banda, els senyors de Peralada, Raimon i el seu germà Eimeric, havien d'escampar —posar en circulació— la moneda d'Empúries a Peralada.

Aquesta notícia té diferents vessants d'interès per a nosaltres. En primer lloc, explicita que en temps de Ponç Hug hom batia moneda al comtat. Fa conèixer també que la moneda d'Empúries devia circular a Peralada i que els senyors de Peralada, vescomtes d'Empúries, tenien una participació en el benefici de la moneda.

Pot sorprendre que l'àrbitre de tot aquest afer fos el comte Ramon Berenguer IV de Barcelona, però cal no oblidar que aquesta era tan sols una clàusula dintre un tractat de pau entre el comte de Barcelona i el d'Empúries. Els problemes i les lluites entre el poderós comtat de Barcelona i el bisbat de Girona, d'una banda, i el petit comtat d'Empúries, de l'altra, foren continus.

Si hom analitza aquest tractat, veurà que el gran perdedor fou el comte emporità, ja que hagué de destruir un castell, hagué de donar una participació en el benefici de la moneda als se-

4. F. MATEU I LLOPIS, *El ius monetæ en el condado de Ampurias*, ed. Palau de Peralada, 1957.

5. Mateu, amb argumentacions confuses, pretén suggerir que la donació del terç de la moneda als bisbes d'aquella seu per part de Sunyer, comte de Barcelona i de Girona, comportaria o desencadenaria alguna mena d'intervenció dels bisbes de Girona a la moneda d'Empúries. Això no té, evidentment, cap mena de base ni de sentit, ja que el que deté el dret de moneda a Empúries i, per tant, en disposa és el seu comte privatiu, el qual és completament independent del de Barcelona. D'altra banda, entre els nombrosos beneficis materials de què disposa el bisbe de Girona dintre del comtat d'Empúries no hi trobem cap al·lusió que es relacioni amb la moneda. Sembla que si hi hagués hagut algun dret en aquest sentit afloraria alguna referència sobre el fet en les contínues disputes que per drets i béns temporals sostenen, al llarg dels segles, els bisbes de Girona i els comtes d'Empúries. (Vegeu S. SOBREQÜÉS, *Els barons...*, p. 16-21 i 73-95, pel que fa a aquestes disputes). F. Mateu, per acabar d'arrodonir la seva hipòtesi, interpreta el traç corbat que apareix a la moneda com un bàcul que al·ludiria a la intervenció episcopal de la seu gironina a la moneda d'Empúries, però al mateix temps conclou que la figura que acompanya el bàcul és sant Martí. Tot i que això darrer seria versemblant, per l'advocació de l'església de Sant Martí d'Empúries, Mateu sembla no adonar-se que d'aquesta manera desvirtua els seus propis arguments, ja que aleshores el bàcul és, lògicament, l'atribut que acompanya sant Martí, bisbe de Tours, i es desdibuixa el seu pretès sentit d'al·ludir als drets episcopals gironins sobre la moneda. D'altra banda, en interpretar el traç corbat com un bàcul i no com una G, F. Mateu i Llopis es desfà ell mateix l'únic argument que té a favor de l'atribució d'aquesta moneda a Gausfred I, el de portar una G.

6. Vegeu el regest i la cita textual al nostre apèndix documental, núm. 75. El document prové del *Liber feudorum maior*, doc. 526.

nyors de Peralada, dret que era ben seu com a comte, i encara hagué de comprometre's a respectar les propietats de la seu gironina dintre el seu comtat i a altres condicions.

La precisió que fa el document que havien de deixar circular i escampar la moneda d'Empúries a Peralada, cosa que aparentment beneficiava Empúries, no és més que el reconeixement que la moneda de curs legal al vescomtat de Peralada havia d'ésser la del comtat a què pertanyia, és a dir, l'emporitana. Aquesta clàusula deixa entreveure, precisament, una dèbil circulació de la moneda d'Empúries a Peralada o, almenys, dificultats per a córrer-hi, segurament en benefici de la de Barcelona. Ara bé, hi ha algunes dades històriques⁷ que posen en qüestió la potestat del comte d'Empúries damunt de Peralada en favor del comtat de Barcelona, la qual cosa faria més entenedora la precisió feta pel document del 1138, que dóna o reconeix el curs de la moneda d'Empúries a Peralada.

L'any 1277 hi ha una altra notícia sobre emissions monetàries al comtat. El seu origen és similar al de l'anterior, ja que es tracta d'una carta del rei Pere II a Ponç Hug V (1277-1213). En aquesta lletra, i amb un punt d'ironia evident, el rei diu que s'admira molt de la injúria i el perjudici que el comte d'Empúries infligeix als interessos reials, pel fet de posar en circulació moneda emporitana en llocs on tan sols pot córrer la de Barcelona. El rei, en conseqüència, li ordena que repari l'ofensa i disposi la manera d'evitar-ho en el futur. La carta informa explícitament també que Ponç Hug V fabrica moneda en aquell moment.⁸

L'any 1298⁹ el mateix comte, Ponç Hug V, devia batre moneda novament, ja que el procurador del comte es dirigí al vescomte de Rocabertí per assabentar-lo que el comte es disposava a encunyar-ne i li demanà que enviés un home perquè veiés com es tallava i fabricava la moneda, i rebre després la part corresponent. L'origen d'aquesta participació dels senyors de Peralada en els beneficis arrenca del tractat de pau entre Ramon Berenguer IV i Ponç Hug II, l'any 1138. Aquesta notícia mostra clarament que aquesta clàusula es portà a efecte.

L'any 1303 Ponç Hug V emprengué una acció defensiva enfront de la moneda barcelonina, prohibint el seu curs en el comtat.¹⁰ Això indica que la circulació de la moneda de Barcelona devia començar a ésser important i el comte d'Empúries no estava disposat a deixar córrer lliurement la moneda del seu adversari en el propi territori.

Els esments monetaris de la documentació escrita mostren que a Empúries hom preferia utilitzar el diner melgorès abans que el barceloní. Fins i tot els mateixos comtes feien pagaments o establien llegats en moneda de Melguelh, la qual equivalia en valor a la de Barcelona.

Les altres dades documentals que hi ha sobre la moneda emporitana provenen de les rúbriques dels privilegis d'Empúries i tenen, evidentment, un interès relatiu, ja que són disposicions de caràcter jurídic molt general, no poden ésser datades en una data concreta i no po-

7. Sobrequés assenyala, però, el següent: «No sabem positivament si això va ocórrer en virtut del testament del jove Berenguer Renard o bé en compliment de l'esmentada concòrdia d'agost del 1128, en la qual hi ha una clàusula establint que Berenguer Renard no donés potestat dels seus castells al comte Ponç Hug d'Empúries fins passats cinc anys, durant els quals Ponç Hug no li'n pogués demanar la potestat. El fet és que Ramon Berenguer III comptava Peralada entre els seus dominis en el seu testament del 1131.» (S. SOBREQÜÉS, *Els grans comtes de Barcelona*, Barcelona, 1980, pàg. 172).

8. Vegeu el nostre apèndix documental, núm. 76.

9. *Ibid.*, núm. 77

10. *Ibid.*, núm. 78.

dem recórrer al document complet, contingut en el *Llibre de la xivella i dels botons*, avui perdut.¹¹

Hom pot veure, per exemple, que la rúbrica CXXXVII disposa que, en dies de fira, hi ha d'haver immunitat per als malfactors, a excepció dels traïdors, els criminals de lesa majestat, els falsificadors de moneda, etc.

Una altra rúbrica, la CLXX, diu textualment: «*Restitució de la quantitat de la moneda se era pagada per la confirmatio de la moneda comtal*». Malgrat el seu laconisme, sembla que cal entendre que es tracta del pagament d'un tribut de monedatge a Empúries per tal que el comte mantingués inalterada la moneda. És a dir, de l'impost que rebia el comte per comprometre's a no alterar el valor intrínsec de la moneda. Aquesta era una pràctica molt freqüent per tal de garantir la immutabilitat d'una moneda.

Una altra dada prou important que proporcionen les rúbriques és el fet que totes les penes pecuniàries que imposen pels diferents delictes siguin estipulades en moneda comtal. Això indica que la moneda legal en curs era, efectivament, la del propi comtat. Ara bé, les mateixes rúbriques contenen referències a redempcions d'imposts, com ara lleudes o bovatges, a canvi de pagaments efectius d'una certa importància. En aquest cas les xifres abonades són referides en moneda melgoresa.

Aquesta concurrència de dues monedes en el mercat, i de fet també la presència d'una tercera, la de Barcelona, fa que més endavant hi hagi diversos documents referents a les equivalències entre la moneda emporitana, la melgoresa i la barcelonina. El primer és un document del segle XV, el qual dóna una sèrie d'equivalències i assenyala que el diner de Melguelh val 1,5 diners d'Empúries. Altres equivalències del mateix document revelen que el diner de Barcelona era el mateix que 1,5 diners d'Empúries. Per tant, els valors de la moneda de Barcelona i de la de Melguelh són anàlegs.¹²

ELS TIPUS MONETARIS CONEGUTS: ORDENACIÓ I ATRIBUCIÓ

Òbol amb bust a la dreta portant un bàcul. Atribució a Ponç I (1040-1078)

Aquesta moneda és considerada tradicionalment com la més antiga que es coneix de la sèrie. Segons Celestí Pujol¹³ prové de la important troballa de moneda gironina comtal i episcopal, realitzada prop de Girona en construir el ferrocarril al segle XIX.

Es tracta d'un òbol amb un bust força esquemàtic a la dreta i al seu davant un traç corbat, que Pujol interpretà com una G i atribuï a Gausfred (931-991). La moneda restà perduda durant molts anys, però tinguérem la sort de retrobarla als fons de l'*Instituto Valencia de D. Juan* i examinada novament la peça sembla que el traç corbat no pot interpretar-se com una G, sinó més aviat com un bàcul. Donat que l'atribució a Gausfred es basava únicament en aquesta po-

11. *Ibid.*, núm. 79.

12. Segons el llibre de capbreuacions de l'arxiu de les monges de Sant Bartomeu de Bell-lloc de Peralada; vegeu M. GALO BARDES, *El sepulcre de Peralada*, ed. Palau de Peralada, 1955, p. 54.

13. C. PUJOL, «Sello de un conde de Ampurias», *Revista de Gerona*, 1877, p. 62-70. Es tracta de la troballa núm. 1 del nostre mapa de troballes d'aquest comtat.

sible lletra i donat, també, que la cronologia d'aquest comte sembla massa reculada, tant per què hi haguí ja emissions comtals a Empúries, com pel context de monedes més tardanes que l'acompanyaven en la troballa, caldrà desestimar aquesta atribució. Botet,¹⁴ per la seva banda, posa ja en dubte que el traç qüestió fos una G i assenyala que si era, efectivament, un simple ornament caldria atribuir aquest òbol amb més versemblança a Hug I (991-1040). Tot i així les dates són encara massa reculades. Tenim d'altra banda l'enrevessada interpretació que féu F. Mateu d'aquesta peça. L'autor la situa en temps de Gausfred i amb argumentacions ben poc clares i encara menys provades conclou que es tracta d'una encunyació episcopal del bisbe de Girona a Empúries, o al menys amb intervenció d'aquella seu¹⁵.

Les primeres notícies documentals conegudes de moneda d'Empúries són del temps d'Hug II (1078-1116) i disposen d'evidència numismàtica atribuïble a aquest comte. Es tracta, com veurem més endavant, d'unes peces que porten també un bust. Hi ha, però, una sèrie de detalls tipològicostilístics que no permeten assimilar aquest òbol amb el tipus de bust que donarem a Hug II. L'efigie és més arcaica, mostra una part del vestit i també el bàcul. Observem a més que el seu aspecte és de plata o de billó molt ric. Totes aquestes característiques fan pensar que cal, doncs, situar l'òbol del bàcul en una època anterior a la d'Hug II, però no massa allunyada. Si els primers esments documentals de moneda de comtat es situen el 1078, és a dir en el primer any d'Hug II, sembla lògic pensar que podien haver començat ja amb el seu predecessor, Ponç I (1040-1078).

Cal considerar, finalment, que poden aportar-nos en aquest sentit les dades disponibles sobre l'inici d'emissions pròpies al Rosselló, comtat amb importants vinculacions amb el d'Empúries. Sembla que els inicis dels amonedaments al Rosselló es situen en una data una mica anterior, el 1008.¹⁶ Aleshores, si pot haver-hi efectivament alguna relació entre el començament de moneda pròpia en ambdós comtats, veurem que el 1078 resulta una data fins i tot una mica tardana. Per tant, resulta prou versemblant que les emissions monetàries haguessin començat ja en temps de Ponç I (1040-1078).

Monedes amb bust. Atribució a Hug II (1078-1116)

Aquestes peces porten a l'anvers un bust a la dreta o a l'esquerra amb llegenda HUGO COMTI, o una variant. Al revers hi ha una creu interior equilàtera amb la llegenda IMPURIAS, o una variant. És cert que dins aquest gran grup de monedes de bust hi ha exemplars amb la llegenda escrita en els dos sentits (retrògrad i normal). La major part de les monedes conegudes són diners, a excepció d'un òbol, que no presenta llegenda a l'anvers, com la major part de peces d'aquest valor. Aquestes variacions de sentit de les llegendes, com també certes alteracions d'estil dintre un mateix grup tipològic de monedes, són freqüents en els amonedaments comtals. Aquestes consideracions permeten d'atribuir totes aquestes peces a un mateix comte, ja que bàsicament presenten el mateix tipus.

14. BOTET, I, p. 144.

15. F. MATEU Y LLOPIS, Treball citat a la nota 4. Per a una minuciosa disquisició de la futilitat de les argumentacions de l'autor, vegeu la nota 5.

16. Vegeu el capítol dedicat al comtat de Rosselló.

Passem ara a veure les dades que permeten d'atribuir aquestes peces a Hug II. En primer lloc, cal recordar que en temps d'aquest comte tenim ja documentada l'existència d'encunyacions pròpies.¹⁷ Ens decantarem per Hug II i, no per un altre comte posterior d'aquest nom, en considerar que el tipus del bust cal situar-lo abans de l'aparició de l'espasa a la sèrie emporitana. Aquest darrer tipus anirà evolucionant, però perviurà fins a la fi de les emissions del comtat. Hi ha encara una altra raó important per a fer aquesta atribució. És l'aparició de tres diners d'aquest tipus a la troballa de la Mare de Déu del Coll,¹⁸ que contenia disset mil monedes de Barcelona atribuïbles a Ramon Berenguer III i a Ramon Berenguer IV i, com és sabut, Hug II i Hug III són els comtes emporitans coetanis dels primers. De tota manera, l'esment del 1118,¹⁹ que probablement ha de referir-se encara a les monedes d'Hug II, ens dóna una equivalència de 30 sous de moneda d'Empúries per 12 sous i mig d'argent, la qual cosa ens donaria un contingut de 0,5625 g d'argent per diner. Tenint en compte que podem estimar un pes buscat de 0,7 g per a aquest tipus de diner, resulta aleshores que la seva llei hauria d'ésser de 10 diners. Malauradament no tenim dades per via de les anàlisis metal·logràfiques, que ens permetin utilitzar aquesta informació per a sostenir o no l'atribució, encara que sembla una llei molt elevada, tant per l'aspecte del metall de les peces com per l'època en què ens trobem.

Monedes amb una mà prement una espasa. Atribució a Hug III (1154-1173)

Comencem ara la sèrie de monedes d'Empúries amb espasa.²⁰ Presenten entre elles certes diferències tipològiques i estilístiques que ajuden a establir una seqüència cronològica de les peces conegudes. Hi ha sis tipus diferents de diners amb espasa. En tots hi ha al centre del revers una espasa sola, a excepció del tipus de què ara tractarem i en el qual una mà sosté l'espasa.

Si hom té en compte que aquesta és l'única peça que presenta una diferenciació tipològica molt notable respecte a la resta del conjunt, caldrà lògicament situar-la a l'inici o al final de la sèrie de l'espasa. A. Heiss²¹ la situà al final i Vidal Quadras²² també li donà una cronologia tardana. J. Botet²³, en canvi, pensà que havia d'ésser d'Hug III. És a dir, la primera del grup de l'espasa, perquè el nom Hug apareix amb H, la qual cosa enllaçaria amb els diners de bust anteriors, on apareix també amb aquesta ortografia. És cert que les altres monedes amb espasa presenten la forma UGO sense H, però pensem que hi ha altres raons que poden justificar millor una atribució primerenca.

Si observem les lectures, ens adonarem que totes les lletres són llatines, mentre que en altres

17. Vegeu la nota 3.

18. J. GUDIOL, «Una troballa», *La Veu de Montserrat*, 25 abril 1896, p. 130-131, BOTET, 1, p. 88, 144, 184 i 189. També als nostres mapes de troballes monetàries, tant el de Barcelona, núm. 12, com el d'Empúries, núm. 5.

19. J. M. MARQUÈS PLANAGUMÀ, (ED.), *Cartoral de Santa Maria de Roses*, Barcelona, 1986, doc. 23.

20. Cal fer un aclariment sobre el tipus de diner amb una mà que agafa l'espasa, i que pot originar confusions i desdoblaments d'atribució. J. Botet inclou amb el núm. 116 una variant en la qual es veu una part del braç. Aquesta prové d'un dibuix d'un catàleg francès i es tracta, possiblement, d'una mala interpretació del dibuixant. Per ara cal descartar la seva existència.

21. A. HEISS, VOL. II, lám. 87, núm. 6-7.

22. M. VIDAL QUADRAS, vol. II, núm. 5399-5400.

23. BOTET, 1, p. 145.

tipus del grup de l'espasa apareixen ja lletres d'estil gòtic. La creu de l'anvers és interior i no passant, com trobarem en monedes indubtablement més tardanes. D'altra banda, el diner amb una mà que agafa l'espasa porta en dos espais de la creu de l'anvers una petita estrella o flor de quatre pètals, la qual cosa recorda la creueta que en aquesta mateixa posició hi havia als diners de bust. Des del punt de vista tipologicoestilístic tot coincideix, doncs, a situar aquesta peça abans del grup amb espasa sola, i caldrà atribuir-la a Hug III.

Hi ha encara una altra dada nova que ens referma en aquesta opinió. Es tracta dels resultats de les anàlisis de contingut metàl·lic d'una d'aquestes peces, que donà un 23,7 % d'argent i un 76,3 % de lliga.²⁴ Veritablement sembla un contingut d'argent força baix per al tercer quart del segle XII, ja que significa emissions d'uns 3 diners de llei o tern. Sobretot si el comparem amb el de les emissions de Barcelona, que —a part de devaluacions puntuals com ara una de Pere I— mantenen la llei de la moneda a 4 diners fins al 1222. Ara bé, el contingut metàl·lic d'aquest tipus emporità serà, però, perfectament equiparable al que trobem a les monedes rosselloneses de la mateixa època.²⁵ És a dir, les de Gausfred III (1115-1164). Tot plegat no és sorprenent si tenim en compte que es tracta de comtats econòmicament força menys poderosos que el de Barcelona.

Monedes amb una espasa sola i creu interior. Atribució a Hug IV (1200-1230)

Aquest tipus presenta una espasa sola amb pom massís que, segons els exemplars, és triangular o romboïdal. Els de pom romboïdal tenen un travesser més corbat acabat en petits poms. Fora d'això, els exemplars són gairebé iguals. No creiem pas que aquests petits detalls de l'espasa justifiquin un desdoblament en dos tipus diferents, ja que en tot cas podrien ésser conseqüència de dues emissions diferents.

Desgraciadament, l'evolució de la forma de l'espasa en l'armament català, segons els estudis disponibles,²⁶ ajuda poc a precisar una cronologia. Observem sobreposicions i, en definitiva, s'arriben a establir unes seqüències molt àmplies, ja que segons sembla hi ha convivència de tipus, cosa prou lògica, d'altra banda.

A part l'aspecte més arcaic de l'espasa, hi ha altres raons que denoten una major antiguitat d'aquest tipus. Així, les lletres són encara totes llatines i la creu és interior, igual que als tipus precedents, tradició que encara no s'ha trencat a Empúries.

En general, sembla que l'aparició de la creu passant o que talla la llegenda marginal és una tendència tardana. A Barcelona les primeres apareixen amb Alfons I, però aquesta forma no es consolidarà definitivament fins a l'aparició de la moneda de tern amb Jaume I (1257). Un procés semblant es produeix a Carcassona, tan vinculada a Barcelona, fins ben entrat el regnat de Jaume I. No té, doncs, res d'estrany que Empúries introdueixi força més tard aquestes innova-

24. L'anàlisi ha estat realitzada al laboratori del British Museum pels doctors Odoy i Meeks, amb el suport i la col·laboració del professor P. Grierson i la senyora M. Archibald, responsables del material numismàtic analitzat.

25. Les peces del Rosselló donaren 21,9 % i 23,2 % d'argent, segons una anàlisi efectuada també al British Museum.

26. MARTÍ DE RIQUER, *L'arnès del cavaller, armes i armadures catalanes medievals*, Barcelona, 1968. V. CIRLOT, *El armamento catalán de los s. XI-XV* (resum de la tesi doctoral), Universitat Autònoma de Barcelona, 1980.

cions, segons les noves tendències en la forma de concebre els tipus monetaris. Les creus passants tenen una estilització que s'adiu millor amb les formes utilitzades en època gòtica.

Monedes amb espasa de pom d'anella i creu passant. Atribució a Ponç Hug IV (1230-1269)

Aquest tipus presenta a l'anvers una espasa amb pom d'anella i de llegenda COMES EMPUR, i al revers una creu passant i equilatral amb lectura: —PO-CI-V-GO. Ha estat objecte d'atribucions molt diferents per part dels autors que s'han ocupat d'aquesta sèrie. Les seves característiques tipologicoestilístiques fan pensar, però, en una emissió tardana. Ara bé, aquesta apreciació haurà de moderar-se davant l'aparició, en els darrers anys, de dos tipus monetaris a nom de Ponç Hug en els quals l'heràldica emporitana acompanya l'espasa i que semblen clarament posteriors. Aquests dos tipus amb escudets seran atribuïbles, per tant, a Ponç Hug V i a Ponç Hug VI, els dos darrers comtes d'aquest nom que emetran moneda al comtat.

Per aquest motiu, el tipus amb espasa de pom d'anella que porta també el nom de Ponç Hug ha de retrocedir fins al comte immediatament anterior d'aquest nom, que resulta ésser Ponç Hug IV. Aquest encaix té nombrosos avantatges respecte a l'atribució tradicional de Botet.²⁷ Se situa enmig de dues emissions amb espasa sola, en plena coherència amb el tipus que porta. La seva factura i el seu mòdul s'agermanen molt bé amb els dos tipus anteriors, mentre que observem que els tres tipus que el seguiran són, en canvi, d'un mòdul més petit i d'una factura més detallista, clarament en consonància amb un estil ja plenament gòtic.

Monedes amb espasa i creu de braços desiguals. Atribució a Hug V (1269-1277)

Aquest diner presenta una espasa de travessar corbat i pom d'anella, i lectura IMPV.RIAR. A l'altra cara hi trobem una creu de braços desiguals, dos dels quals tallen la llegenda, i amb un anell a cada espai. Al voltant, VGO C-OMES.

L'aspecte general de la moneda s'adiu bé amb una encunyació tardana. La forma estilitzada de la creu, el tipus d'espasa —que segons M. de Riquer²⁸ ha de correspondre al període 1280-1320—, el fet que porti lletres gòtiques i el seu mòdul un xic reduït justifiquen que la situem en temps del darrer comte de nom Hug (1269-1277).²⁹

27. Botet atribuï aquesta moneda a un comte Hug en considerar que els tres punts marcaven l'inici de la llegenda. Això el portava, però, a la lectura HUGO PONCIUS, que resulta incorrecta, ja que el nom de Ponç hauria d'adoptar el genitiu, en la forma HUGO PONCII. La nostra lectura PONCIUS HUGO (NIS) és, en canvi, correcta malgrat els tres punts que s'hi interposen i que, al nostre parer, només fan que omplir un espai buit en una seriació de grups de dues lletres.

28. M. DE RIQUER, *op. cit.*, vegeu els esquemes de la contraportada.

29. És cert que en contra d'aquesta atribució hom podria argumentar que la lectura IMPURIAR no enllaça amb la forma anàloga d'escriure aquell nom que trobem a les monedes d'Hug IV (1200-1230) i anteriors, ja que s'hi interposen els diners de Ponç Hug IV (1230-1269) amb lectura COMES EMPUR. Per a veure si les diferències en les formes d'escriure Empúries amb I o amb E eren determinants pel que fa a la cronologia, examinarem un gran nombre de documents i de segells. El resultat ha estat que ambdues formes conviuen, fins i tot, en un mateix document. Els segells, per la seva banda, mostren el títol del comte iniciat amb I, en dos segells dels anys 1300-1309 i 1332. (Vegeu-los a F. DE SAGARRA, *Sigil·lografia catalana*, Barcelona, 1914-1918, vol. II, núm. 251 i 194).

Les dues cares d'un segell de Ponç Hug II amb l'espasa a l'anvers i un segell de Ponç Hug IV brandant l'espasa (Sagarra, 251 i 252). Escut partit amb les armes d'Empúries i de Cabrera en la tomba de Ponç Hug IV. Dibuix de la làpida que hi havia hagut al castell de S. Salvador amb les armes d'Empúries.

Monedes d'espasa amb escudets a banda i banda. Atribució a Ponç Hug V (1277-1313)

Es tracta d'un tipus descobert en els darrers anys i és a nom d'un comte Ponç Hug. Llegim al voltant de la creu del revers³⁰ + POCI'VGO. El seu tret més destacat és la presència de dos escudets amb armes d'Empúries, a banda i banda de l'espasa. El seu estil artístic, força evolucionat dintre del gòtic, i també la presència d'additaments heràldics, són factors que ens porten a situar aquest tipus en les posicions més tardanes de la sèrie. D'altra banda, observem que el mòdul i la factura dels exemplars d'aquest tipus presenten un cert parentiu amb els d'Hug V. Tot plegat fa que hàgim de considerar-lo com a encunyat en temps de Ponç Hug V.

Monedes amb escut sobreposat a una espasa. Atribució a Ponç Hug VI (1313-1322)

Un altre tipus amb heràldica s'ha afegit, encara més recentment, a la sèrie emporitana.³¹ Com anunciàrem, la seva aparició ens ha obligat a replantejar les atribucions dels tipus a nom de Ponç Hug.³² En aquest cas, un únic escut, amb les armes d'Empúries, es sobreposa a l'espasa, mentre que a l'altra cara hi figura una creu interior amb una flor a cada espai, molt similar a la del tipus anterior.

Tot i que es coneixen molt pocs exemplars i tots en un estat força deficient, no hi ha dubte que aquest tipus és també a nom de Ponç Hug. Podríem, per tant, atribuir-lo a Ponç Hug VI, darrer comte emporità, que no té cap moneda atribuïda. Inicialment havíem defugit aquesta atribució considerant que Ponç Hug VI havia emprat, juntament amb les armes d'Empúries, les de Cabrera, per la seva mare Marquesa, tal com figuren en la seva tomba.³³ Creiem, però, que aquesta observació pot obviar-se pensant que la moneda havia de simbolitzar l'heràldica pròpia del comtat i que la titulació personal del comte és un element més marginal.³⁴

Cal assenyalar també que en aquest tipus es dona prioritat a l'element heràldic, l'escut, per damunt del preheràldic, l'espasa, mentre que en el tipus anterior l'espasa, per bé que acompanyada de dos petits escudets, era encara l'element de més relleu. La posició preponderant de l'escut és un signe d'evolució i, per tant, sembla que el tipus d'escut sobreposat ha d'ésser més tardà.

Pel que fa a l'heràldica d'Empúries, hem de dir que la trobem per primera vegada en una làpida procedent del castell de Sant Salvador. És del temps de Ponç Hug V i commemora la seva construcció, l'any 1283, i la seva recuperació de mans dels francesos amb l'ajut de Pere II,

30. Publicàrem aquesta moneda a «Diner heràldic del comtat d'Empúries», *Acta Numismàtica*, vol. 15, 1985, p. 187-201, tot i que hem d'advertir que l'aparició d'un altre tipus també heràldic ha fet modificar l'atribució que li donàrem en aquell primer treball.

31. Fou publicat per M. CRUSAFONT, «Dos tipus inèdits del comtat d'Empúries», *Acta Numismàtica*, vol. 16, 1986, p. 143-148, treball que ha estat també objecte de revisions posteriors.

32. A. M. BALAGUER I M. CRUSAFONT I SABATER, «La moneda del comtat d'Empúries», *Catalunya Romànica*, Barcelona, 1989, vol. VIII, p. 134.

33. A. M. BALAGUER, «Diner heràldic...», p. 201. Per a una descripció i una fotografia d'aquesta tomba a l'església de Castelló d'Empúries, vegeu, per exemple, J. MARQUÈS I CASANOVAS, *Santa Maria de Castelló d'Empúries*, Figueres, 1977, p. 68-69.

34. Així ho fa observar també M. CRUSAFONT, «Tipus inèdits...», p. 148.

l'any 1284.³⁵ Recordem que en manifestacions anteriors, com és ara en el segell³⁶ conegut de Ponç Hug III (1173-1200), hi trobem encara l'espasa sola. Veiem, doncs, que la cronologia de les primeres manifestacions heràldiques conegudes, que trobem en temps de Ponç Hug V (1277-1313), s'adiu bé amb l'aparició d'escuts a les monedes, fet que es produeix també en temps d'aquest comte.

DINERS EMPORITANS PARTITS, EMPRATS COM A DIVISORS?

En l'evidència conservada no és difícil trobar-hi alguns diners partits per la meitat, mitjançant un tall net certament intencionat. Tot plegat sembla suggerir que aquests diners foren dividits en dues parts per fer-los circular com a òbols. Aquesta pràctica, per ara no testificada a Catalunya, és ben documentada a Portugal vers el 1440³⁷ i la seva aplicació, en el cas d'Empúries, és prou versemblant si considerem l'extrema raresa de les malles emporitanes. Cal pensar que si els volums d'emissió dels diners eren ja reduïts en aquest comtat, els de les malles devien ésser-ho encara més. No pot oblidar-se que el cost de fabricació d'un òbol és equiparable al d'un diner, però el guany que pot deixar aquest darrer al poder emissor és més elevat, mentre que el benefici d'emissió d'una moneda tan menuda com ho són les malles és reduïdíssim o fins i tot nul.

METROLOGIA. EVOLUCIÓ DEL VALOR DE LES MONEDES EMPORITANES

Mirarem de traçar, amb les dades disponibles, l'evolució del valor de les monedes d'aquest comtat al llarg del període. Les nostres fonts seran els pesos de les monedes, les informacions escrites i els resultats d'algunes anàlisis de contingut metàl·lic.

La moneda més reculada que coneixem és un òbol, atribuït a Ponç I (1040-1078), que pesa 0,23 g i que correspondria, per tant, a un diner d'un mig gram. Es tractaria, possiblement, encara de moneda encunyada en plata, com sembla que ho era també la que es fabricava en aquell moment al Rosselló, comtat tan estretament vinculat al d'Empúries en el seu inici.

Una equivalència del 1118³⁸ —que ha de referir-se encara a monedes d'Hug II (1078-1116)— ens permet deduir que la llei devia ésser de 10 diners, partint d'un pes legal de 0,7 g per al diner. Aquesta llei resulta ésser molt propera encara a la d'11,5 diners que trobàvem al

35. La làpida fou publicada per E. TRAYTER, i P. MONCANUT, al *Butlletí de l'Associació d'Excursions Catalana*, 1880, p. 139-140. Segons una acta notarial inèdita, l'esmentada làpida fou arrencada l'any 1843 del seu lloc perquè figurés com a prova en un plet sobre l'adjudicació de béns del duc de Medinaceli, comte d'Empúries, contra l'Estat. Fou dipositada a casa de l'administrador, on la varen veure Trayter i Moncanut. J. Botet la reproduïx a la *Geografia general de Catalunya. Província de Gerona*, dirigida per F. Carreras Candi, p. 541. En *Els castells catalans*, vol. II, hom hi fa referència basant-se en les informacions de Botet i afegint que la làpida és avui perduda.

36. F. DE SAGARRA, *Sigil·lografia catalana*, vol. II, làm. LXXX, 251.

37. *Cronica de D. Fernando*, capítol LV. Vegeu, M. GOMES MARQUES, *Moedas de D. Fernando*, Lisboa, 1978, p. 252.

38. «[...] XXX solidi monete Ugoni comiti [...] aut [...] XII solidos et medio plate ad pensum a ferro [...]», *Cartoral de Santa Maria de Roses*, doc. 23.

Rosselló per a la moneda de Gausfred II (1014-1074) i que, tal vegada, es mantingué en temps del seu successor, Guislabert III (1074-1102), del qual no coneixem moneda. Tot i així, ja hem assenyalat abans que la llei de 10 diners —o bé els 0,5625 g de contingut d'argent per diner— que ens permet calcular l'equivalència del 1118 sembla força elevada.

No tornarem a disposar d'evidència numismàtica fins al temps d'Hug III (1154-1173), i sembla que hi ha hagut una forta davallada dels continguts de fi de les monedes. Així ho assenyalava el resultat d'una anàlisi metal·logràfica que dona un 23,7 % d'argent i un 76,3 % de lliga per al diner. Tenint en compte que el pes dels diners d'aquest tipus és d'uns 0,75 g, tindríem que la seva llei seria terna, la qual cosa consona, novament, amb els paràmetres que trobàvem en aquesta mateixa època per a la moneda del Rosselló, els quals també recolzen en resultats d'anàlisi de contingut de metall.

Dissortadament, el curiós episodi de la humiliant donació que aquest comte, Hug III, hagué de fer de la seva espasa a Ramon Berenguer III de Barcelona, i que podia redimir pagant deu mil sous amb muls o cavalls, o bé pagant vuit mil sous melgoresos, no ens aporta cap dada sobre el valor de la moneda d'Empúries.³⁹ Els deu mil sous al·ludits no porten cap epítet, però com que el que imposa les condicions és el comte de Barcelona, el més probable és que el referent sigui el sou barceloní, amb la qual cosa tindríem que un sou de Barcelona equivaldria aleshores a un sou i tres diners de Melguelh. Tot i així, hem de dubtar de la bondat d'aquesta equivalència, ja que el conveni pot haver introduït alguna diferència en el preu si el pagament es feia en espècie (cavalcadures) o bé en metàl·lic.

Les dades de tipus metrològic disponibles per als diners d'Hug IV, Ponç Hug IV, Hug V, Ponç Hug V i Ponç Hug VI que van de la meitat del segle XIII a la fi de la dinastia i de la moneda comtal, a mitjan segle XIV (1322), es redueixen, pràcticament, als pesos que ens donen les mateixes monedes i a algunes equivalències que trobem en documentació dels segles XV i XVI. Pel que fa als pesos de les monedes, veiem que el diner d'Empúries es manté al voltant dels 0,8 g entre Hug IV i Hug V i que baixa a uns 0,6 g a partir de Ponç Hug V.

La feblesa dels volums d'emissió de la moneda comtal emporitana ocasionà que els pagaments de certa importància es referissin sempre en moneda melgoresa. Aquesta concurrència de les dues monedes en el mercat, i de fet també la presència d'una tercera, la de Barcelona, fa que trobem diversos documents amb equivalències d'aquestes tres divises. El primer és del segle XV i dona diferents avaluacions: el diner de Melguelh val 1 diner i mig d'Empúries, mentre que altres equivalències contingudes en la mateixa escriptura revelen que 1 diner de Barcelona és el mateix que un diner i mig d'Empúries.⁴⁰ Per tant, la valoració de la moneda de Melguelh i la de Barcelona són anàlogues. Una altra notícia sobre equivalències és la que recull Botet⁴¹ del notari Onofre Caixes, del segle XVI. Aquest darrer diu que un sou de Barcelona val 18 diners comtals, segons uns, i segons uns altres en val 24. Afegeix que l'opinió més etesa a Castelló és que són 18 diners. Aquesta darrera equivalència la trobem també l'any 1790 en el llibre *Carmen de Peralada. Llevador major de censos*.⁴²

39. *Liber feudorum maior*, doc. 523.

40. Segons el llibre de capbreu de l'arxiu de les monges agustines de Sant Bartomeu de Bell-lloc de Peralada; vegeu M. GOLOBARDES VILA, *El sepulcre de Peralada*, Biblioteca Palacio de Peralada, 1955, p. 74.

41. BOTET, I, p. 139.

42. Citat per M. GALOBARDES VILA, *op. cit.*, p. 55.

Unes dades contingudes en les *Rúbriques*⁴³ ens poden, probablement, ajudar a aclarir la qüestió. La rúbrica 10 parla de la redempció del bovatge feta pels habitants de Castelló i d'altres llocs per la xifra de 300.000 sous forts. Més endavant, a la rúbrica 163, es diu que la redempció ha costat 150.000 sous melgoresos. Sembla que ambdues fan referència al mateix fet, ja que es parla dels mateixos indrets. Aquestes redempcions deuen ésser del temps de Ponç Hug V (1277-1313) ja que Malgaulí, és a dir, Ponç Hug VI (1313-1322), en voler cobrar el bovatge, es trobà amb l'oposició dels cònsols de Castelló, els quals manifestaren estar-ne exempts per privilegi del comte anterior.⁴⁴ Com que la quantitat de 150.000 sous melgoresos és just la meitat del 300.000 sous forts, tenim que 1 sou melgorès equival a 24 diners dels anomenats forts. Naturalment, sembla un contrasentit anomenar forts uns sous que valen just la meitat que la prestigiosa moneda melgoresa. Malgrat tot, pot tractar-se d'una manera d'anomenar la moneda del comtat, especialment si després d'aquesta va sorgir encara una moneda més feble.

En definitiva tenim, doncs, que la relació 1 : 2 entre la moneda melgoresa i la d'Empúries coincideix amb la segona equivalència donada per Onofre Caixes que 12 diners de Barcelona equivalen a 24 diners d'Empúries.

Per tant, i com que les monedes de Melguelh i de Barcelona són equiparables, podríem decantar-nos per l'equivalència 1 sou de Barcelona = 24 diners d'Empúries. De tota manera, no pot descartar-se completament l'equivalència 1 sou de Barcelona = 18 diners d'Empúries, per la qual es decanta Onofre Caixes, ja que pot haver estat una realitat en algun moment.

Ara bé, si considerem que 1 diner de tern de Barcelona equival a 2 diners d'Empúries, dels atribuïts als dos darrers comtes i amb un pes d'uns 0,65 g, tindrem que el pes de plata fina contingut en cada diner emporità és de 0,137 g, ja que sabem que el diner de tern barceloní en conté 0,2743 g. Això ens donaria una llei ternal per a les darreres monedes batudes en el comtat.

CIRCULACIÓ MONETÀRIA AL COMTAT D'EMPÚRIES

Les fonts

Les fonts documentals disponibles són força irregulars i molt minses en el període inicial dels segles X-XI. Això fa que hàgim d'incorporar, per a aquest moment, els esments de moneda pròpia del comtat que ens dona Taberner i Ardena,⁴⁵ tot i que —en tractar-se d'esments escollits— queden desvinculats del que podia ésser el context general del circulat coetani.

Ens aporten dades sobre la circulació al comtat diversos reculls documentals i cartularis,

43. A. BASSAS, «Els privilegis de Castelló i del comtat d'Empúries», *Estudis Universitaris Catalans*, vol. VIII, 1917, p. 5-61.

44. *Ibid.*, p. 14.

45. Vegeu la nota 3 i també BOTET, I, p. 138.

46. F. MIQUEL ROSSELL, *Liber feudorum maior*, Barcelona, 1947, 2 vol.

47. J. RIUS SERRA, *Cartulario de Sant Cugat del Vallès*, Barcelona, 1950-1957, 3 vol.

48. J. BOTET I SISÓ, *Cartoral de Carlesmany. Index cronològic del cartoral de la cúria eclesiàstica de Gerona, ano-*

com ara: el *Liber feudorum maior*,⁴⁶ el *Cartulari de Sant Cugat*,⁴⁷ el *Cartoral de Carlemany*,⁴⁸ els documents publicats per F. Udina,⁴⁹ les obres de P. de Marca⁵⁰ i de F. Monsalvatje,⁵¹ i, també les monografies de M. Galobardes⁵² i de I. Simó.⁵³ A aquest grup inicial de reculls documentals hi afegirem després les dades que ens aporten el *Cartoral de Santa Maria de Roses* i els pergamins de la mitra gironina, regestats per J. M. Marquès.⁵⁴

L'altra font de dades són les informacions que ens donen les troballes monetàries. Per a Empúries n'hem aplegat setze. Cal destacar les descobertes de monedes del mateix comtat que han aportat nous exemplars de tipus molt rars o bé desconeguts, com ara la troballa de l'ermita de Santa Margarida, descoberta en el curs d'unes excavacions, o les troballes aïllades fetes al rodal de Quermançó, de les Olives, prop de Peralada, etc. Tenim també dues troballes de mancusos de Barcelona, una a Peralada i una altra a Empúries.

Pagaments en moneda i pagaments en espècie

L'escassa base de dades disponible per a aquest comtat entre els segles IX i X i principi del XI no permet dur a terme càlculs similars als que hem fet per a altres comtats. De tota manera, les 4 dinerades de peix que trobem esmentades en un document del 1066⁵⁵ i també la previsió que es fa, el 1128, que el comte pugui redimir amb muls o cavalls els 10.000 sous amb què ha estat valorada la seva espasa, que li reté Ramon Berenguer III de Barcelona,⁵⁶ fan pensar que els pagaments en espècie tingueren també el seu paper en aquest comtat.

Presència de moneda d'or

El primer esment de moneda d'or el registrem l'any 1030 i es tracta de 4 unces d'aquest metall.⁵⁷ El 1040, el *Cartoral de Santa Maria de Roses*, doc. 46, esmenta 1 mancús, que intervé per arrodonir el preu d'una permuta. El 1054 tindrem un altre esment d'unces d'or i el 1066, un de mancusos de Barcelona.⁵⁸

Tot i que la documentació disponible no és abundosa, sembla clar que els esments de mone-

menat de Carlo Magno, Barcelona, 1905-1909. En els darrers anys s'ha editat el fons complet a cura de J. M. MARQUÈS, *Cartoral dit de Carlemany, del bisbe de Girona*, Barcelona, 1993, 2 vol. Nosaltres donarem les referències segons la primera d'aquestes obres, si no s'indica el contrari.

49. *El Archivo Condal de Barcelona*, Barcelona, 1951.

50. *Marca Hispanica*, París, 1688.

51. *Noticias históricas*, Olot, 1891-1919.

52. Vegeu la nota 12 i, del mateix autor, *El convento del Carmen de Peralada*, Barcelona, 1953.

53. I. SIMÓ RODRIGUEZ, «Un conflicto entre Ponce Hugo IV, conde de Ampurias, y los venecianos», *HID*, vol. 4, 1977, p. 583-596.

54. J. M. MARQUÈS I PLANAGUMÀ, *El cartoral de Santa Maria de Roses (segles X-XIII)*, Barcelona, 1986. Del mateix autor, *Pergamins de la mitra 891-1687. Arxiu Diocesà de Girona*, Girona, 1984.

55. *Cartoral de Santa Maria de Roses*, doc. 6.

56. *Liber feudorum maior*, doc. 523.

57. *Marca Hispanica*, doc. 202.

58. *Marca Hispanica*, doc. 240, i *Cartulari de Sant Cugat del Vallès*, doc. 647.

da d'or són força escadussers en aquest comtat. El 1091, trobem or de València, en una definició que fa el comte emporità dels delmes de Santa Maria de Castelló a favor de la seu gironina. En confirmar o definir a la mitra gironina aquests drets, el comte rep d'aquesta 40 unces d'or de València que ingressà a les seves arques, sempre poc plenes.⁵⁹ Anys més tard, el 1128,⁶⁰ el seu successor, Ponç Hug I, devia voler remoure la qüestió tot buscant algun benefici, però, pressionat pel comte de Barcelona, es veu obligat a firmar una nova definició en la qual reconeix que el seu pare havia cobrat aquelles 40 unces de mancusos de València que teníem en el document del 1091. Es tracta, per tant, de dos esments que fan referència a un sol pagament. Hem de cridar l'atenció que situacions com aquesta poden portar a equívocs; per això no sols cal llegir els documents amb prou atenció i tenir uns criteris metodològics prou clars sobre quins esments monetaris cal considerar i quins no, sinó que cal tenir també molt present quina moneda circula en cada moment. En aquest cas, per exemple, l'or de València es troba, el 1091, en el seu moment àlgid de circulació. Per tant, és lògic que el pagament s'estipuli en aquesta moneda, cosa que certament no ho seria el 1128, en què l'or de València és una divisa obsoleta que ha estat desplaçada, de manera clara i decidida des dels primers anys del segle XII, pel morabatí.

El 1125, tenim una esment de morabatins mercaders,⁶¹ en tindrem un altre el 1166 de 130 morabatins *avinaiars*, procedents de l'empenyorament que fa el comte de la vila d'Ullà al bisbe de Girona i un altre, el 1179, per 163 morabatins *avinaiars*, que és una renovació d'aquest crèdit.⁶²

Cal assenyalar també l'existència de tres esments de *morabitanos barbaroginos* o de «Barbaroja», dels anys 1167, 1174 i 1179.⁶³ Els dos darrers sembla que són pagaments amb una certa relació entre ells, ja que coincideix la quantitat, 7 morabatins, i el nom d'alguna de les persones que hi intervenen. Aquest tipus de morabatins no ha estat encara identificat.

Després de dos esments, del 1220 i el 1223, referits a auris —segurament morabatins—, en trobem un darrer de 50 morabatins alfonsins, l'any 1228.⁶⁴ Aquest mostra la penetració d'aquesta divisa àuria, encunyada a Toledo entre els anys 1173 i 1217, fins a un comtat català tan extrem com ho és el d'Empúries. Recordem que fins ara havíem trobat el morabatí alfonsí circulant en el grup de comtats Barcelona-Girona-Ausona i en els comtats més occidentals d'Urgell i Pallars.⁶⁵

En resum, podem dir que dels 111 esments recollits entre el 1030 i el 1300, en tenim 91, un

59. *Pergamins de la mitra*, doc. 21.

60. *Liber feudorum maior*, doc. 524.

61. *Cartoral de Santa Maria de Roses*, doc. 12.

62. *Cartoral de Carlesmany*, doc. 297 i 316.

63. *Cartoral de Santa Maria de Roses*, doc. 31, 59 i 61.

64. *Cartoral de Santa Maria de Roses*, doc. 94.

65. Per a una mostra d'esments d'aquest tipus de moneda als comtats catalans, que podrà ser encara completada en el futur, vegeu A. M. BALAGUER, *Del mancús a la dobla. Or i paries d'Hispania*, Barcelona, 1993, p. 83.

66. Recordem, per exemple, l'expedició de Sunyer II d'Empúries (891-892) a Almeria amb 15 naus que abordaren aquella zona d'al-Àndalus, obtingueren un ric botí i tot acabà en una profitosa operació comercial per als emporitans. Vegeu R. ABADAL, *Els primers comtes catalans*, p. 184-185, on reproduïx el passatge del *Muctabis*, obra de l'historiador Ibn Haiyan, que refereix aquest episodi. Abadal el pren de la traducció castellana publicada a *Cuadernos de Historia de España*, VOL. XXI-XXII, 1954, p. 336-338.

82 %, referits a moneda de billó; 17, un 16 %, a moneda d'or, i 2, un 2%, a pagaments en espècie. És clar, doncs, el predomini de la moneda d'argent-billó, el reduït nombre d'operacions saldades en espècie —fet que no sorprèn, tractant-se de cronologies tardanes, segles XII i XIII, bàsicament— i una presència de moneda d'or certament modesta.

La circulació del mancús sembla haver tingut poca incidència en el comtat, pel que reflecteixen les fonts escrites. Les troballes ens certifiquen, però, la circulació d'aquesta divisa, amb dues troballes individuals de mancúsos de Barcelona del tipus bilingüe (mapa 7, núm. 2 i 16). La presència de morabatins serà una mica més remarcable, sobretot pel fet que intervén en algunes operacions de crèdit en les quals el bisbe de Girona actua de prestamista del comte emporità. Un fet que, d'altra banda, configura la precarietat econòmica en què es movien els comtes d'Empúries.

Certament, no sorprèn l'escassa incidència del mancús i del morabatí en un comtat que no participà de manera directa en els cobraments de paries dels estats musulmans i que només intervingué en cops de mà per via marítima,⁶⁶ o en expedicions de més abast, com és ara la catalanopisana contra Mallorca, el 1114. Sembla que el petit comtat litoral, oprimit entre els interessos de la mitra gironina i la creixent hegemonia de Barcelona, desenvolupà els recursos que podia donar-li la seva posició marítima. Així, a principi del segle XIV trobem encara el comte Ponç Hug V (1277-1313) dedicat a la captura de naus.⁶⁷

Circulació de la moneda d'argent-billó

Disposem, per a dur a terme l'estudi de la circulació de la moneda d'argent-billó entre mitjan del segle XI i mitjan del XV, de bastant informació. A la gràfica 22 hi hem reunit 217 mencions monetàries d'argent-billó, contingudes en la totalitat de les fonts esmentades al principi d'aquest capítol.

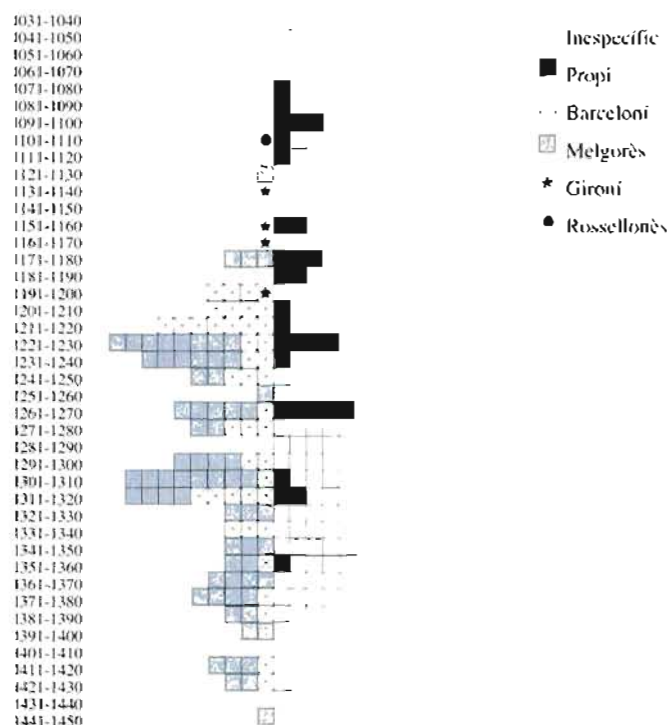
Tindríem un primer període, del segle IX al primer quart del segle XI, no reflectit a la gràfica, i del qual tenim només dos esments, un del 898 i un del 905,⁶⁸ referits amb sous i que potser responen a un circulant carolingi residual. Hem d'advertir, però, que aquest buit d'informació no deu respondre a una manca de transaccions en aquest període, sinó a deficiències en la conservació o disponibilitat actual de documentació accessible.

Els esments especificats de moneda pròpia els trobem a partir del 1078 i els anirem trobant en dècades successives. És interessant assenyalar que en aquesta primera època, entre el 1078 i el 1118 aproximadament, els documents, per a referir-se a la moneda emporitàna, ho fan d'una manera ben curiosa i ben diferent del que és habitual en altres comtats on, normalment, trobem les expressions «*monete Barchinone*», per a la moneda de Barcelona; «*solidos denariorum gerundensis monete*», per a la de Girona; «*solidos bisildunensis monete*», per a la moneda de Besalú; «*solidos cerdanos*» o «*bergitanos*», per a la de Cerdanya; «*solidos rossells*», per a la del Rosselló; «*solidos de moneta de Vicho*» o bé «*de Ausona*», per a la de Vic i, finalment, «*solidos agrimontenses*», fent referència a la seca, Agramunt, per als diners d'Urgell. A Empúries, en canvi, trobarem, en aquest primer període, indicacions que no fan referència al comtat o bé

67. Vegeu el treball d'I. Simó Rodríguez, citat més amunt, a la nota 53.

68. *Cartoral de Santa Maria de Roses*, doc. 53, i F. MONSALVATJE, *Notícies històriques*, vol. XV, doc. 2037.

al taller monetari, com és habitual, sinó al nom del comte. És a dir, «*solidos de moneta de Ugo comes*». ⁶⁹ Aquesta expressió, sens dubte genèrica, la trobem bàsicament en temps d'Hug II (1078-1116), però pot referir-se igualment a la moneda emesa en temps dels comtes Ponç o Ponç Hug que s'alternen amb els que només duen el patronímic Hug. El cert és que més endavant aquesta manera de referir-se a la moneda comtal emporitana desapareixerà i quan els documents vulguin referir-se a la moneda del comtat diran simplement «*solidos comitales*». ⁷⁰ És a dir, sous comtals o bé diners comtals, que comencem a trobar des de mitjan segle XII i s'estenen fins als darrers temps de la moneda comtal emporitana, a mitjan segle XIV.

Gràfic 22. Nombre d'esments de les espècies monetàries d'argent i de billó, Empúries.

Fem ara el comentari de la gràfica 22. Veiem que, després d'algunes mencions de moneda no especificada, s'inicien, el 1078, els esments de moneda pròpia. Aquestes dades més primerenques són extretes de Taberner i Ardena i s'estenen fins al 1110. ⁷¹ Veiem que no tenen el contrapunt amb moneda externa, perquè l'autor no va fer un recull sistemàtic d'esments, sinó que la informació és extreta d'un conjunt documental, i per tant queda, d'alguna manera descontextualitzada. El fet és que quan, a partir de la dècada del 1101, podem examinar informació més completa, com és ara la que ens dóna el *Cartulari de Roses*, veiem que al costat d'un

69. Vegeu, per exemple: F. MONSALVATJE, *Noticias històricas*, doc. 367 i 375, i també *Cartoral de Santa Maria de Roses*, doc. 1118.

70. Vegeu, per exemple, *Cartoral de Santa Maria de Roses*, doc. 77, 73, 71, 78, 44, 108, 11, 105, 80 i 66.

71. J. TABERNER ARDENÀ, *op. cit.*, a la nota 3. Sobre aquest punt, vegeu també el que en diu BOTET, I, p. 138.

esment de moneda pròpia ens n'apareix un altre de diners del Rosselló.⁷² Una vegada més s'acompleix la norma que l'aparició d'esments monetaris especificats és en funció d'una concurrència en el mercat de monedes de diversos orígens. En aquest període, les troballes ens marquen la presència d'un tresor de monedes del Rosselló i de Besalú, aparegut a l'extrem nord-occidental del comtat i en els límits amb aquells altres dos comtats (mapa 7, núm. 3). També tenim descobertes de monedes comtals emporitanes, com és ara la de l'ermita de Santa Margarida, tocant a Castelló (mapa 7, núm. 4).

En el període 1121-1170, trobem altres mostres de circulat exterior. D'una banda, el diner melgorès que té una presència encara menor i anirà prenent un paper important, com veurem. De l'altra, el diner de Girona. Els quatre esments de moneda gironina que trobarem entre el 1131 i el 1200, sense arribar a assenyalar una presència important, són el cas més marcat de penetració d'una moneda d'un altre comtat català, exceptuant, naturalment, el cas de la moneda de Barcelona. Sembla que aquest fet ha de respondre més que a una tendència expansiva dels amonements gironins —que semblen bastant reduïts— a la permanent precarietat en l'abastiment de moneda pròpia, la qual cosa afavoriria el circulat de numeraris externs. La penetració d'una moneda poc abundant, com ho era el diner gironí, pot ser explicada per l'avidesa de numerari que es sentia en el veí comtat d'Empúries i, tot plegat, afavorit per la proximitat i pels interessos econòmics que hi tenia el bisbe de Girona.

Té escassa significació la presència de tres diners d'Empúries en el tresor de la Mare de Déu del Coll, al comtat d'Ausona (mapa 7, núm. 5), que es componia de 17.000 diners i òbols de Barcelona, bàsicament, i que degué amagar-se vers el 1150. Es tracta, evidentment, d'una petita inclusió de circulat extern, certament accidental.

En el període que va del 1171 al 1250, trobem nombrosos esments de moneda de Barcelona, vint, en competència amb disset esments de melgoresos, mentre que tenim set esments de moneda del comtat i un de moneda de Girona. Només cinc esments deixen d'especificar l'espècie monetària, una xifra baixa, com cal esperar en un mercat on habitualment hi ha concurrència de tanta diversitat de monedes.

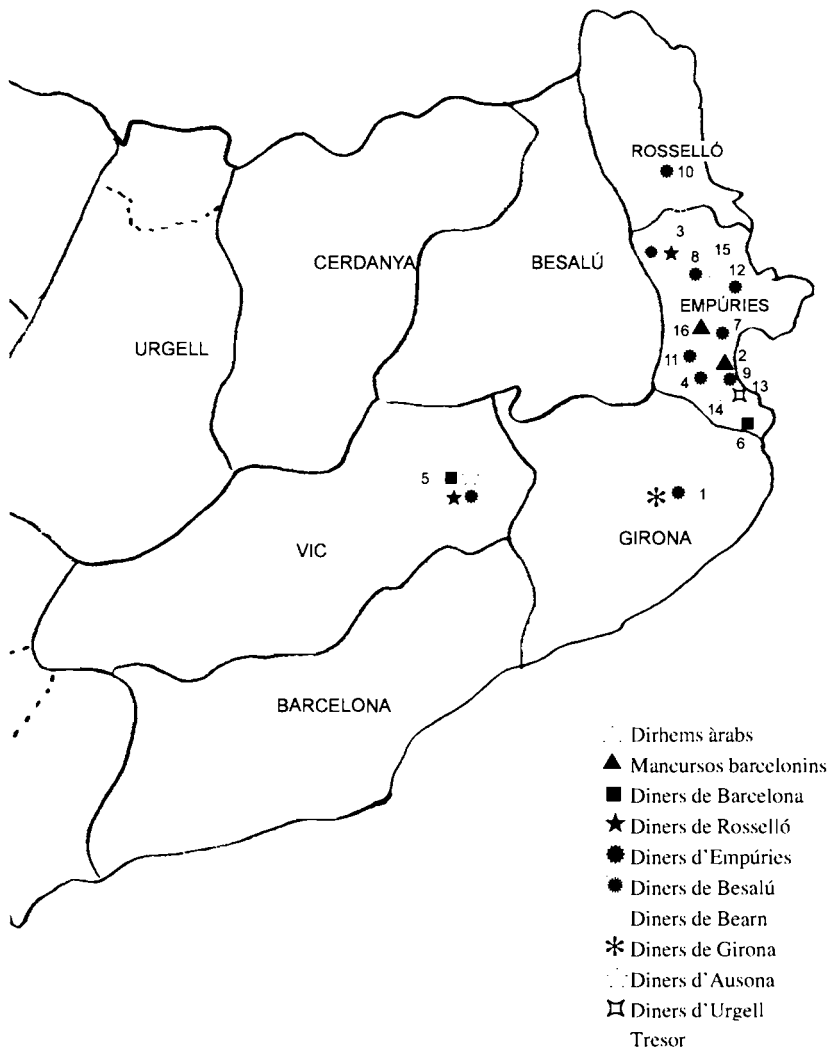
A partir del 1257 es produeix una forta irrupció del diner melgorès en el circulat. La concurrència amb el diner de Barcelona es va mantenint amb avantatge creixent del melgorès. De tota manera, crida l'atenció la gran quantitat d'esments inespecífics que registrem entre el 1271 i el 1390, període en el qual es produeix aquesta permanent concurrència del diner melgorès amb el barceloní, i encara amb els diners comtals emporitans. Aquest fenomen es pot explicar, en part, per la procedència de la nostra informació. Efectivament, observem que la major part d'esments no especificats provenen del fons de documents de la mitra de Girona, i un 70 % són documents emesos pel bisbat o per persones radicades a Girona, comtat que en aquesta època té un circulat constituït, gairebé en exclusiva, per moneda de Barcelona.

El diner comtal emporità, que ha mostrat tenir un cert paper entre el 1261 i el 1320, desapareix pràcticament del circulat a partir d'aquesta darrera data. Això coincideix de fet amb la fi de les emissions emporitanes, que es produeix a la mort de Ponç Hug VI (1313-1322).

De tota manera, l'abrupta desaparició de la moneda comtal emporitana dels pagaments documentats mostra el paper marginal que devia tenir i la reduïda massa monetària en circulació que devia haver-hi de peces d'aquesta sèrie en extingir-se el darrer comte emporità.

72. *Cartoral de Santa Maria de Roses*, doc. 98.

Les troballes, per la seva banda, ens ofereixen mostres de circulat propi (mapa 7, núm. 8 i 12) en troballes aïllades, i amb freqüents exemplars partits per a ésser emprats com a òbols. Tot plegat acaba de configurar que la moneda comtal devia circumscriure's a les petites transaccions quotidianes i és possible que encara no acabés de cobrir la necessitat de moneda en aquest sector. D'altra banda, és força revelador el fet que els mateixos comtes valorin o comptabilitzessin el seu haver en sous melgoresos i no amb la seva moneda comtal, la qual sembla relegada als escrits de caire legal, com ara els privilegis.⁷³ Un exemple ens el forneix el testament

Mapa 7. Troballes monetàries. Empúries.

73. A. BASSAS, *Els privilegis de Castelló i del comtat d'Empúries*, Barcelona, 1917, 59 p., extret d'*Estudis Universitaris Catalans*, vol. VIII. També A. BALAGUER MERINO, *Ordinacions y bans del comtat d'Empúrias*, Montpeller, 1879, opuscle de 40 pàgines.

de Ponç Hug V, redactat el 1309, amb motiu de marxar a Granada per combatre els infidels, en el qual fa llegats per valor de 40.000 sous melgoresos.⁷⁴

La continua oposició dels comtes d'Empúries amb els del casal barceloní i la debilitat emissor dels primers semblen haver conduït a la decisió dels comtes emporitans d'afavorir la presència, en el seu territori, d'un circulat complementari llenguadocià, el diner melgorès,⁷⁵ amb preferència de l'altre numerari exterior que podia haver abastit el mercat, és a dir el diner de Barcelona.

Ara per ara, no tenim constància de descobertes de melgoresos al comtat d'Empúries, fet que cal atribuir més a mancances en el registre i informació de les troballes realitzades que a una absència real de descobertes d'unes monedes que no tan sols són molt corrents, sinó que circularen amb seguretat i de manera molt profusa pel comtat. Tenim, en canvi, presència en les troballes d'una altra divisa abundant llenguadociana, el diner morlà (mapa 7, núm. 14), i la d'un diner urgellès d'Ermengol X (1267-1314) (mapa 7, núm. 10). Tenim també, troballes de moneda barcleonina, com la de Torroella de Montgrí, i ben segur moltes d'altres de moneda de Jaume I, Pere III que per tractar-se, en general de diners i ésser peces ben corrents passen sovint desapercebudes.

REPERTORI DE LES TROBALLES MONETÀRIES. COMTAT D'EMPÚRIES

La recopilació i la cartografia de les troballes s'han realitzat segons els mateixos criteris seguits en els altres comtats i que hem exposat a l'encapçalament del repertori de troballes de Barcelona. Aquest recull té el doble vessant de reunir tant les troballes fetes a l'interior del comtat com les de moneda del comtat fetes fora dels seus límits.

1. Girona, rogalia de, comtat de Girona. Tresor. Empúries: 1 òbol de bust, atribuït a Ponç I (1040-1078) (tipus 100). Girona: diversos diners comtals i episcopals segons la composició descrita en el repertori de troballes de Girona, núm. 2. A. M. BALAGUER, Tesi doctoral, apèndix «Corpus de les troballes», núm. 1, p. 134.

2. Empúries, comtat d'Empúries. Tresor (?), aïllada (?). Barcelona: 1 mancús bilingüe, atribuït a Ramon Berenguer I (tipus 27). A. M. BALAGUER, «Primeres conclusions...», núm. 10, p. 321. També a «Corpus de les troballes de moneda àrab a Catalunya», *Acta Numismàtica*, vol. 20, 1990, p. 109, F.4.

3. La Jonquera, prop del castell de Rocabertí, comtat d'Empúries, *pagus* de Peralada. Tresor format per un centenar de peces de les quals se n'estudiaren les que esmentem. Rosselló: 9 diners de creu / ROSCI-LONI (tipus 93), atribuït a Gausfred II (1014-1074). Besalú: 2 diners de sant Rafael / mà, atribuïts a Guillem II — Bernat II (1052-1066) (tipus 90). A. M. BALAGUER, «Primeres conclusions...», núm. 6, p. 230.

4. Santa Margarida, ermita prop d'Empúries, comtat d'Empúries. Petit conjunt aparegut en excavació. Empúries: 5 diners amb bust / creu (tipus 101-103), atribuïts a Hug II (1078-1116); 1 òbol similar i del mateix comte (tipus 102). A. M. BALAGUER, «Primeres conclusions...», núm. 12, p. 321.

74. *Cartoral de Carlesmany*, doc. 629, segons els registres publicats per Botet, en l'obra citada a la nota 48.

75. Veiem a la gràfica que la circulació de la melgoresa s'allarga fins a mitjan segle XV. Tot i que no és coneguda la data en què deixà d'encunyar-se aquesta moneda, A. Germain suposa que la seva emissió acabà vers la fi del segle XIV, ja que els esments de diners melgoresos comencen a fer-se molt escassos a la documentació llenguadociana vers la fi d'aquest segle. Vegeu A. GERMAIN, «Mémoires sur les anciennes monnaies seigneuriales de Melgueil et de Montpellier», *Mémoires de la Société Archéologique de Montpellier*, 1850, t. III, p. 171-172.

5. Mare de Déu del Coll, comtat d'Ausona. Tresor. Barcelona: 16.500 diners i 500 òbols del lliri, des del coregnat dels dos fills de Ramon Berenguer I, a Ramon Berenguer IV (1076-1162) (tipus 34-39). Ausona: 1 diner amb mà beneït (tipus 49), del temps de Pere de Redorta (1174-1185). Empúries: 3 diners del tipus de bust (tipus 101 i 103), atribuït a Hug II (1078-1116). Rosselló: 1 diner de Gausfred III (1115-1163) i un diner incert.

A. M. BALAGUER, «Primeres conclusions...», núm. 14, p. 321.

6. Torre-lla de Montgrí, comtat d'Empúries. Aïllada. Barcelona: 1 diner del tipus del lliri (tipus 34), atribuït al temps del coregnat de Ramon Berenguer II i Berenguer Ramon II (1076-1082).

A. M. BALAGUER, «Troballes monetàries X», *Acta Numismàtica*, vol. 24 1994, p. 206, AN 39.

7. Les Olives, Peralada, comtat d'Empúries, *pagus* de Peralada. Aïllades. Empúries: 1 diner de bust (tipus 101), atribuït a Hug II (1078-1116); 1 diner amb la mà que agafa l'espasa (tipus 104), atribuït a Hug III (1153-1173).

A. M. BALAGUER, tesi doctoral, apèndix «Corpus de les troballes», núm. 6, p. 118.

8. Quermançó, castell de, comtat d'Empúries. Troballes aïllades fetes en diferents moments i en diversos indrets i terrenys de conreu de la rodalia. Empúries: 2 diners de bust (tipus 101 i 103), atribuïts a Hug II (1078-1116); 2 diners de la mà agafant l'espasa (tipus 104), atribuïts a Hug III (1153-1173); 2 diners sencers i dos de partits del tipus espasa / creu interior (tipus 106), atribuïts a Hug IV (1200-1230); 1 òbol similar (tipus 107); 7 diners, algun dels quals era partit, d'espasa d'anella i creu desigual (tipus 108), atribuïts a Ponç Hug IV (1230-1269); 1 òbol similar a l'anterior i del mateix comte (tipus 109); 2 diners sencers i dos de partits, d'espasa entre escudets (tipus 112), atribuïts a Ponç Hug V (1277-1313).

A. M. BALAGUER, tesi doctoral, apèndix «Corpus de les troballes», núm. 7, p. 119-120.

9. Empúries, comtat d'Empúries. Aïllada. Empúries: 1 diner de la mà que agafa l'espasa (tipus 104), atribuït a Hug III (1153-1173).

A. M. BALAGUER, tesi doctoral, apèndix «Corpus de les troballes», núm. 8, p. 121.

10. Perpinyà, comtat de Rosselló. Aïllada d'excavació. Empúries: 1 diner.

MUSEU PUIG, *Les dominicains de Perpignan*, Perpinyà, 1995, p. 38.

11. Valveralla, comtat d'Empúries. Aïllada. Empúries: 1 diner partit del tipus de l'espasa amb pom d'anella i creu passant (tipus 108), atribuït a Ponç Hug IV (1230-1269).

A. M. BALAGUER, tesi doctoral, apèndix «Corpus de les troballes», núm. 9, p. 123.

12. Sant Sebastià de la Selva de Mar, comtat d'Empúries. Aïllada. Empúries: 1 diner, atribuït a Ponç Hug VI Malgaulí (1313-1322) (tipus 114).

A. M. BALAGUER, tesi doctoral, apèndix «Corpus de les troballes», núm. 10, p. 123.

13. Empúries, comtat d'Empúries. Aïllada, procedent de les excavacions fetes el 1909. Urgell: 1 diner d'Ermengol X (1267-1314) (tipus 133).

A. M. BALAGUER, tesi doctoral, apèndix «Corpus de les troballes», núm. 16, p. 129.

14. Empúries, comtat d'Empúries. Aïllada. Bearn: 1 diner morlanès a nom de Cèntul (segles XII-XV).

A. M. BALAGUER, tesi doctoral, apèndix «Corpus de les troballes», núm. 2, p. 215.

15. Vilajuïga, comtat d'Empúries. Aïllada. Musulmana: 1 dirhem de Muhammad I, encunyat a al-Àndalus l'any 250 H (864 dC).

A. M. BALAGUER, «Corpus de les troballes de moneda àrab a Catalunya», *Acta Numismàtica*, vol. 20, 1990, p. 100-101, B1 (bis).

16. Peralada, plaça Muntaner, comtat d'Empúries, *pagus* de Peralada. Aïllada d'excavació. Barcelona: 1 mancús bilingüe de Ramon Berenguer I (1035-1076) (tipus 27).

C. MONTALBAN I MARTÍNEZ, «Un mancús de Ramon Berenguer I», *Annals de l'Institut d'Estudis Gironins*, vol. XXXV, 1995, p. 47-53.

Comtat d'Urgell

PRELIMINARS

El comtat d'Urgell fou, sens dubte, el més destacat entre els comtats catalans després del grup comtal que formaren Barcelona, Ausona i Girona. L'ampli abast de la seva política exterior, tant envers Castella-Lleó com amb mires a Occitània —on assolí l'important domini de l'alta Provença o comtat de Forcalquier—¹ i és una mostra palpable. Urgell fou també l'únic comtat fora del grup barceloní en el qual la circulació de moneda àuria assolí nivells importants. Recordem la seva habitual col·laboració amb Barcelona en les accions bèl·liques envers al-Àndalus, la qual cosa li assegurà, a partir del segle XI, una part assenyalada en la percepció dels tributs o paries que pagaven els estats musulmans.

La sèrie monetària urgellesa és també una de les que tingué un paper més rellevant, i fou la darrera a desaparèixer d'entre els amonedaments comtals. Estudiada de bona hora per D. Monfar i per altres autors força primigenis, la moneda d'Urgell arribà a l'obra de J. Botet en un estat de coneixement bastant complet, especialment pel que fa a la part final de la sèrie.²

Tot i així, el nostre estudi farà un bon nombre de noves aportacions al coneixement de la moneda urgellesa. Aquestes es situaran, fonamentalment, a la capçalera de la sèrie, i veurem com, d'una banda, les novetats en monedes que aportem d'aquesta primera etapa fan que el nombre del conjunt tipus actualment coneguts d'Urgell sigui més del doble que el nombre de tipus que es coneixia en temps de J. Botet. D'altra banda, veurem que s'ha avançat en el coneixement de les fonts escrites, de manera que tindrem documentada la moneda agramuntesa gairebé un segle i mig abans, i descobrirem, també per via documental, una sèrie monetària episcopal l'existència de la qual era insospitada. El treball realitzat ha permès també conèixer els trets bàsics de la circulació de la moneda en aquest comtat.

1. En aquest domini, que acabarà revertint als reis catalanoaragonesos, van arribar a batre també moneda. Vegeu M. CRUSAFONT I SABATER, «Monedes catalanes al Llenguadoc i Provença», *I Simposi Numismàtic de Barcelona*, 1979, vol. II, p. 251-277.

2. D. MONFAR Y SORS, *Historia de los condes de Urgel*, Barcelona, 1852, 2 vol.: sobre moneda especialment vol. II, p. 283-324. J. VILLANUEVA, *Memorias cronológicas de los condes de Urgel*, Balaguer, 1976, p. 76-79. CAMPANER, A., «Descripción y ensayo de clasificación de las monedas del condado de Urgel», *Memorial Numismático Español*, vol. I, p. 42-63. BOTET, I, p. 147-164.

EMISSIONS DE MONEDA D'OR A URGELL?

La pregunta no és endebades. És, en efecte, versemblant que Urgell —un comtat que participà i col·laborà tan directament amb el de Barcelona en el cobrament de tributs als reialmes àrabs veïns— hagués encunyat moneda d'or en algun moment. Sabem de les contínues conquestes i ràtzies de cabdills com Arnau Mir de Tost, i encara d'altres, en terres de l'islam. També tenim notícia de la seva fortuna personal en numerari d'or i joies. Hi ha prou informació sobre les donacions a l'Església del delme de «la paria de Hispania» que cobraven els comtes urgellesos. Les referències a aquestes donacions s'inicien i es reiteren al llarg del segle XI i en trobem en el segle següent. Sabem també, dels pactes establerts entre Barcelona i Urgell per al cobrament de tributs als reialmes musulmans durant el segle XI, en els quals Urgell sol participar amb una tercera part.³

Tot i aquesta panoràmica, que sembla que podria haver conduït a la producció d'unes emissions monetàries àuries a Urgell, similars a les dels mancusos de Barcelona, hem de dir que no hi ha ara per ara indicis en aquest sentit, tant si observem les notícies de la documentació escrita com si mirem les dades numismàtiques.

Hi havia només la informació —i encara indirecta— d'uns «diners d'or de Ponts».⁴ L'esment era bastant insòlit, ja que semblava voler indicar que podia tractar-se d'unes monedes d'or amb els tipus de diner i fabricades a Pons (?). És a dir, unes peces similars a l'anomenat mancús de Jaca, o a altres diners d'origen llenguadocià fets d'or, els quals són certament molt excepcionals, però que corresponen a aquesta època. Això era almenys el que podia interpretar el numismàtic que llegia aquesta traducció del llatí de l'esment a què ens hem referit. Tot plegat era prou suspecte, però no hi havia manera de comprovar-ho amb l'original, del qual no teníem cap referència, i només la informació que havia format part de l'arxiu d'Àger, el qual s'havia dispersat. Fa poc Xavier Sanahuja, en la seva intensa labor de recerca en els nostres arxius, ha aconseguit localitzar una part de l'arxiu d'Àger a la Biblioteca de Catalunya i ha tingut la fortuna de retrobar aquest document. Avui, gràcies a la seva generosa col·laboració, podrem considerar aquesta qüestió amb prou base. L'esment diu «*nummus IX auri de Pontes (?) monete*», i correspon a un document notarial de l'any XIII del rei Felip, el 1070.⁵

En primer lloc, ens adonem que el document es refereix a *nummos*, una paraula que s'aplica en el sentit de moneda o de peces de moneda i que tant pot referir-se a la d'or com a la d'argent o billó. Així ho hem assenyalat ja en el segon capítol d'aquest treball, en parlar de la nomenclatura. Per tant, sembla que no ha de tractar-se necessàriament de diners d'or a l'estil llenguadocià o aragonès, sinó simplement de monedes d'or, que pel context d'altres esments similars hem de pensar que són mancusos.

La precisió de Pontes (?) és més difícil d'escatir. En primer lloc, perquè la seva lectura, amb una abreviatura intercalada, ja ofereix dubtes, en segon lloc, perquè no hi ha cap notícia ni indicatiu que ens permeti identificar Pontes (?) amb cap lloc o persona emissors o responsables de l'emissió de moneda.

3. Vegeu A. M. BALAGUER, *Del mancús a la dobla. Or i paries d'Hispania*, Barcelona, 1993, especialment els documents referits a l'apèndix amb els números 7, 10, 12, 13, 16, 21, 22, 25A, 26, 29, 30, 32, 33, 34, 41, 42, 54, 59, 60, 62, 64, 68, 70, 87 i 100.

4. P. SANAHUJA, *Història de la ciutat de Balaguer*, Balaguer, 1984, p. 40.

5. Biblioteca de Catalunya, arxiu, registre 3967, topogràfic, 4-VI-1.

Per l'època en què es data el document podria tractar-se ja de roals o d'or de València, la qual cosa permetria pensar, com suggerí el mateix X. Sanahuja, que es tractés de roals d'or fets a la petita taifa musulmana d'Alpont. Aquest petit territori emeté efectivament moneda, però no hi ha cap constància que en fes també d'or.⁶ Tot i així hi ha al seu favor el fet d'haver estat taller monetari, evidència que no tenim per a Ponts.

Certament, amb les dades disponibles i amb l'evidència d'un sol document, i encara de lectura dubtosa, no podem arribar a cap conclusió. De moment, el que sembla clar és que l'escriptura fa referència a determinat numerari d'or i no a diners d'or. Ara per ara hem de seguir considerant que no hi ha cap constància —o almenys cap constància segura— que s'hagués encunyat moneda d'or al comtat d'Urgell al segle XI. Noves descobertes poden, però, fer variar aquesta visió, ja que certament es donen unes circumstàncies històriques que semblen prou favorables perquè aquesta encunyació hagués pogut produir-se.

L'INICI DE LES EMISSIONS. EL PRIMER TALLER COMTAL: BALAGUER O AGRAMUNT.

Els primers indicis d'amonedaments urgellesos que trobà J. Botet i Sisó a la documentació escrita són de l'any 1174. Ara disposem, però, d'una data molt més reculada per a la sèrie comtal, el 1099, i d'una possible menció de la sèrie episcopal, el 1051.⁷

Això ens situa l'inici dels amonedaments comtals en una data que sembla molt més versemblant, ja que el 1174 resultava extremadament tardana per a un comtat que es mostra tan emprenedor.

Aquest primer esment del 1099 de passada contradiu la hipòtesi que les primeres emissions es fessin a Balaguer,⁸ perquè fa referència a moneda agramuntesa. Per tant, Agramunt era ja llavors —anys abans que es conquerís Balaguer definitivament (1105)— la seca comtal urgellesa. Cal també abandonar la idea tradicional que la seca agramuntesa havia estat establerta arran de la carta de poblament del 1163.⁹ Certament, la data de 1099, per bé que molt més reculada, no ens dóna encara constància de l'inici dels amonedaments, sinó que representa el testimoni més antic conegut, per ara, de la circulació de la moneda agramuntesa.¹⁰

LA SÈRIE MONETÀRIA EPISCOPAL

Pel que fa a Urgell, hi havia indicis d'una participació episcopal en els beneficis de l'encunyació de moneda del comtat, però mai no s'havia pogut pensar en l'existència d'uns amoneda-

6. A. PRIETO VIVES, *Los reyes de taifas. Estudio histórico-numismático de los musulmanes españoles en el s. V de la H. (XI de J.C.)*, Madrid, 1926, p. 136 i 220.

7. BOTET, I, p. 150. Vegeu el nostre apèndix de documents, núm. 81. *Cartulari de la Seu d'Urgell*, vol. I, f. 152r.-153r., doc. 446. Publicat per C. BARAUT, C., a *Urgellia*, núm. 6, 1983, doc. 642, p. 24-26.

8. Monfar es referia a uns diners «comitales urgelli» que suposava emesos a Balaguer. No justificava, però, aquesta hipòtesi, *op. cit.*, p. 296. BOTET, I, p. 152.

9. J. M. FONT I RIUS, *Cartas de población y franquicia de Cataluña*, Madrid-Barcelona, 1969, vol. II, p. 708.

10. A. M. BALAGUER, «Les primeres amonedacions episcopals i comtals d'Urgell». *Acta Numismàtica*, vol. 21-23, 1991-1993, p. 395-406.

ments propis del bisbat.¹¹ Avui l'evidència de dos documents demostra que el bisbe d'Urgell havia batut moneda al segle XI a principi del XII, i també que el seu taller monetari s'ubicà a Sanaüja. Podem, doncs, afegir una sèrie episcopal a l'àmbit d'Urgell. Entre final del segle XI i els primers anys del XII tindrem, per tant, constància de l'existència de dues seques a Urgell: l'una de caràcter episcopal, treballant a Sanaüja i una altra de comtal, a Agramunt.

L'esquema d'una duplicitat de monedes, comtal i episcopal, aparentment sense una mútua interrelació de concessions prèvies o de pactes entre comtes i bisbes, resulta completament original en l'àmbit de la moneda dels comtats catalans.¹² A Girona o a Vic, per exemple, els bisbes tenen una participació d'un terç en els beneficis de l'emissió de moneda que es batés en aquells comtats. A Besalú i probablement a Barcelona, en canvi, el dret de fabricació de la moneda ha passat, per pactes i concessions, de mans de l'Església o del bisbe a mans del comte, el qual continua cedint, però, el delme del benefici a l'autoritat religiosa.

De l'existència de dues seques a Urgell, en el trànsit del segle XI al XII, a la configuració, suggerida per Bonnassie, d'un comtat d'Urgell curull de petits mercats i tallers monetaris dels quals Agramunt o Sanaüja serien només un exemple, hi ha, però, un abisme.¹³

Fetes aquestes precisions, exposarem el contingut dels dos documents que ens porten a l'existència d'una seca de caràcter episcopal a Sanaüja.

El primer és un inventari del temps del bisbe Guillem Guifré (1042-1075), en el qual es constata que el bisbat percebia del castell de Sanaüja la meitat del benefici de la moneda, entre altres honors que tenia per ús i per dret.¹⁴

El segon és un conveni entre el bisbe Ot i Pere Ramon, del dia I de setembre de 1106, en el qual s'encomanen a aquest darrer els castells de Sanaüja, Paladol i Guissona, pels quals s'obliga a donar potestat al bisbe i fer-li cavalcada. Es diu que tindrà aquests castells en les mateixes condicions que els havien tingut Erimà i Ponç amb els bisbes anteriors i, finalment, es fa constatar que es compartiran per meitats els guanys derivats de la moneda i del servei del forn.¹⁵

Realment, ambdues referències semblen apuntar l'existència d'una seca a Sanaüja sobre la qual el bisbe tindria la meitat del guany, proporció tan elevada que gairebé significava la seva possessió. Recordem que a Girona, per exemple, el bisbe tan sols té un terç del benefici de la moneda i això representa pràcticament el control i responsabilitat de la fabricació. D'altra banda, Sanaüja és una localitat en la qual el bisbe exerceix un important domini i jurisdicció, ja que en rep també la meitat dels plets. Tot plegat configura la idea que la moneda batuda a Sa-

11. Botet entreveïé una certa participació del bisbe a la moneda, però acabava confessant: «sense que sapiguem en què consistia aquest dret i quin fou el seu origen», (BOTET, I, p. 152).

12. Sobre els inicis de l'autonomia monetària, vegeu M. CRUSAFONT I SABATER, i A. M. BALAGUER, «De les encunyacions carolíngies a l'autonomia monetària», *Symposium Internacional sobre els Orígens de Catalunya*, vol. I, Barcelona, 1991, p. 463-475.

13. P. BONNASSIE, *La Catalogne du milieu du Xe a la fin du Xe siècle*, Tolosa, 1976, vol. II, p. 837. Cal esborrar aquesta visió de Bonnassie, com tantes altres de l'autor francès sobre la Catalunya comtal, ja que sovint tan sols són transposicions de fets o d'idees que solen correspondre a altres moments i a altres realitats. La seva visió monolítica, i des de Barcelona, de la realitat que presenta un mosaic de comtats independents, però interrelacionats, és d'una simplicitat racionalista que trasllueix més una ideologia que una veritable comprensió de l'estructura política, econòmica i social del model que ofereixen els comtats catalans al segle XI.

14. Vegeu l'apèndix documental, doc. núm. 80.

15. *Ibid.*, document núm. 82.

naüja tindria un caràcter episcopal. Sembla que aquestes emissions, que es realitzaven ja en temps del bisbe Guillem Guifré (1042-1075), però que podrien haver-se iniciat amb anterioritat, degueren finalitzar el 1118 o poc abans. Aquesta data ens la dóna un segon conveni, de l'1 de setembre del 1118, entre el bisbe Ot i el mateix Pere Ramon sobre els castells de Sanaüja, Paladol i Guissona, redactat en termes similars a l'anterior, però en què no es fa ja referència a la moneda.¹⁶

Disposem també d'un possible indicatiu d'emissions de moneda episcopal a la Seu. Es tracta de l'esment de «*solidos XII de denarios de Vicco*»¹⁷ —que ha de voler referir-se pel context a la *Sede Vicco Urgelli* i no a Vic d'Ausona—, procedent d'un testament de l'any 1051 del sacerdot Vives. Aquesta menció sembla confirmar efectivament l'existència d'una moneda episcopal en circulació. El fet d'anomenar-la «*de Vicco*» podria al·ludir al seu caràcter episcopal o també a la circumstància que en aquell moment (1051) es batés a la Seu d'Urgell. Un posterior trasllat de la seca a Sanaüja, potser arran de la donació d'aquest castell atorgada per Ermengol IV al bisbe, harmonitzaria les dues informacions. De tota manera, no es pot descartar que l'esment, únic que coneixem, vulgui fer referència simplement a la moneda circulant a la Seu.

No deixa d'ésser significatiu que l'aparició, l'any 1471, d'una moneda local a la Seu d'Urgell —quan la moneda comtal urgellesa ja s'ha extingit— sembla produir-se sense cap al·lusió a la necessitat d'una autorització reial. Els jurats de la vila episcopal es troben, com els de moltes altres poblacions en aquell moment, mancats de moneda menuda, i amb una gran mostra de realisme i d'esperit pràctic acorden senzillament: «ques face moneda si bona se pot fer e que no si perde».¹⁸ El convenciment per part dels bisbes urgellesos d'estar en possessió de dret monetari, sembla fer-se encara més evident quan el capítol de la Seu autoritza la vila d'Organyà perquè bati moneda local, l'any 1587.¹⁹

Totes aquestes monedes locals dels segles XV i XVI són ben conegudes. Dissortadament no podem dir el mateix en el cas del seu antic precedent de moneda episcopal que, segons tots els indicis, es fabricà a Sanaüja el segle XI. Cal esperar que noves descobertes la facin conèixer algun dia.

ELS TIPUS MONETARIS CONEGUTS: ATRIBUCIÓ I ORDENACIÓ

L'ordenació de les monedes comtals urgelleses conegudes i la seva atribució a un o altre comte hauria pogut esdevenir problemàtica, gairebé un enigma de difícil solució, si els onze comtes de nom Ermengol s'haguessin succeït amb regularitat i sense interrupcions. La interposició d'emissions a nom de regents i les usurpacions dels Cabrera han estat, en aquest sentit, elements decisius per a poder establir la cadència de les emissions, especialment a partir d'Ermengol VIII (1184-1209). En el llarg període d'encunyacions anteriors persisteix, en canvi, la dificultat de la reiteració de comtes sempre del mateix nom.

16. Arxiu Capitular de la Seu, perg. 848. Publicat per C. BARAUT, a *Urgellia*, núm. 6, 1983, doc. 642, p. 24-26.

17. Document esmentat a la nota 7.

18. M. CRUSAFONT I SABATER, *La moneda catalana local*, Barcelona, 1990, p. 281.

19. *Ibid.*, p. 220-221.

La sèrie comtal urgellesa posterior a Ermengol VIII no ha tingut altres alteracions, després de l'obra de Botet, que l'addició d'alguns tipus complementaris. És a dir, els òbols d'Ermengol VIII (1184-1209), els de Guerau (1208-1209 i 1213-1228) i Ponç de Cabrera (1236-1243), també els diners d'Aurembiaix (1213 i 1228-1231) i, finalment, l'òbol heràldic de Pere d'Aragó (1347-1408). Tots han anat apareixent al llarg de les darreres dècades.

La panoràmica de la sèrie urgellesa anterior a Ermengol VIII, en canvi, ha variat d'una manera substancial des de l'obra de J. Botet. Aquest autor només pogué situar, en aquest període, el diner de bust a l'anvers i crismó al revers i el singular amonedament del regent Pedro Ansúrez. Per la nostra banda, havíem fet ja una hipòtesi d'ordenació amb els set tipus que llavors coneixíem i, per tant, havent-n'hi afegit cinc d'inèdits.²⁰ Aquella ordenació es basava, d'una banda, en la presència o no d'un bàcul presidint una de les cares de les monedes. De l'altra, en el pas de la menció territorial, Urgell, a la del lloc de fabricació, Agramunt.

No hem d'introduir ara cap modificació pel que fa a les monedes que tenen bàcul i que, per tant, enllacem amb els diners d'Ermengol VIII. Tampoc caldrà variar la situació del tipus amb creu alçada ja que, malgrat no tenir bàcul, és l'única on consta la menció «Agramunt» i, per tant, enllaça amb els tipus posteriors amb bàcul i Agramunt.

La reconsideració que farem ara de l'ordenació de la moneda urgellesa afecta, exclusivament, el capdamunt de la sèrie, constituïda pels tipus amb bust, el de Pedro Ansúrez i un nou tipus amb un genet que ha aparegut recentment i que només ens aporta el nom del comte, és a dir, Ermengol. Davant la dificultat de saber si a un mateix comte li poden correspondre un o més tipus seguirem, si no hi ha raons que ho contradiguin, l'habitual conveni d'atribuir un tipus a cada comte. Només se n'hi atribuirà més d'un si les tipologies resulten molt properes. L'aparició d'aquest nou tipus fa, doncs, que l'ordenació que ara proposem difereixi de la que havíem proposat en estudis anteriors i que l'inici dels amonedaments a Urgell els hàgim de situar ara en una cronologia una mica més reculada.

Les primeres emissions: Ermengol III (1038-1065)

Disposem avui de dos tipus monetaris que s'aparten completament de les característiques habituals de la sèrie urgellesa, ja que són d'argent i no de billó, com la resta de tipus coneguts.

L'existència de tipus d'argent és un fet que es correspon bé amb el que hem observat en altres comtats, com ara Barcelona, Girona o Besalú, i permet situar els tipus d'argent —probablement diners de pes feble— al capdamunt de la sèrie.

El parentiu tipològic d'aquestes dues monedes d'argent amb el tipus més antic de billó fins ara conegut ens porten a la conclusió que no ha d'haver-hi molta distància cronològica entre les dues sèries. Efectivament, els tipus d'argent porten l'efígie a l'anvers i una creu doblada en sautor, al revers, i el diner més antic de la sèrie del billó porta, igualment, una efígie a l'anvers i un

20. A. M. BALAGUER, «Les primeres amonedacions episcopals i comtals...», article citat a la nota 10. Darrerament encara hi hem afegit un altre tipus que fou publicat per A. M. BALAGUER i M. CRUSAFONT I SABATER, M., «Dinero condal de Urgel que copia un denario ibérico. Nota preliminar», *X Congreso Nacional de Numismática*, Albacete, octubre 1998 (actes en premsa). Vegeu, dels mateixos autors, l'estudi més aprofundit i amb més dades «Diner inèdit urgellès d'Ermengol V que copia un tipus de Bolskan», *Acta Numismática*, vol. 28, 1998, p. 133-139.

crismó, al revers. Només la factura canvia molt, ja que és molt més ruda en els diners d'argent.

No sorprendria que fos Ermengol III qui hagués iniciat l'emissió de numerari. De tota manera, la manca d'esments monetaris referits específicament a moneda urgellesa o agramuntesa durant el seu govern no ens permet descartar completament que aquests dos tipus de plata siguin tipus alternatius o bé divisors dels diners que atribuïrem a Ermengol IV. En canvi, podem descartar que siguin peces episcopals, ja que en un dels exemplars podem identificar, malgrat les dificultats de lectura de les lletres estrafetes, el fragment ERMENG(O)C, una clara al·lusió al comte Ermengol.²¹

El tipus del crismó. Atribució a Ermengol IV (1065-1092)

Fa alguns anys vàrem proposar que calia permutar els dos tipus que encapçalaven la sèrie urgellesa ordenada per J. Botet, i considerar més antic, i d'Ermengol V, el tipus amb efígie i crismó.²² Hi havia a favor l'argument d'un pes superior i un parentiu molt més estret amb algunes peces d'Alfons VI de Castella-Lleó (1073-1109), cosa que era ben adequada per a aquest comte que, com ja assenyalà Botet, passà bona part de la seva vida a Castella.²³ L'esment del 1099 referit a moneda agramuntesa ajudava també a poder recular l'atribució.

Actualment disposem encara d'un altre tipus atribuïble al segle XI, que és el que porta el genet llancer. Aquesta nova peça és de billó i el seu estret parentiu amb els tipus d'argent, també amb efígie, ens porta a pensar en la seqüència següent:

1. peces d'argent amb efígie.
2. peces de billó amb efígie.
3. peces de billó amb el genet.

Com que el tipus del regent Pedro Ansúrez ha de correspondre forçosament al període de minoritat d'Ermengol VI, la sèrie anterior s'hauria de distribuir, amb l'ordre que l'hem plantejada, entre els comtes Ermengol III, Ermengol IV i Ermengol V.

Amb aquesta nova ordenació els diners d'argent, situats ara entre el 1038 i el 1065, es corresponen cronològicament millor amb els altres tipus, també d'argent i de pes feble, que trobarem en altres comtats, i especialment en el de Barcelona.

D'altra banda, és evident que l'aparició del tipus del bust a la moneda urgellesa pot haver estat inspirat o suggerit pel que apareix a les monedes aragoneses. Recordem les estretes relacions entre Urgell i Aragó en aquest període, en què Ermengol III —que seria ara l'iniciador dels amonaments al comtat— era casat amb Sança, filla de Ramir I d'Aragó i també com aquest comte participà, de manera molt preminent, en l'exèrcit croat aplegat pels aragonesos per conquerir Barbastre (1064). Ermengol III en rebé el senyoriu i va morir en la defensa d'aquella plaça.²⁴

21. L'altre exemplar mostra una terminació (ELI)COT. Si les lectures fossin defectuoses o errades, hom podria pensar en el bisbe Ermengol (1010-1035). La seva datació sembla, però, molt allunyada.

22. Així ho férem en la versió original de la nostra tesi doctoral. *Història de la moneda dels comtats catalans*, presentada a la Universitat Autònoma de Barcelona (1989).

23. BOTET, I, p. 148. Sobre aquest punt és molt útil la síntesi de S. SOBREQÜÉS, *Els barons de Catalunya*, Barcelona, 1970, p. 24-27.

24. S. SOBREQÜÉS, *Els barons...*, p. 25.

En atribuir ara a Ermengol IV el tipus del bust, que és de billó i porta crismó al revers, no es contradiu la influència que pogué exercir per a la seva adopció el tipus amb crismó a l'anvers d'Alfons VI de Castella. Observem que hom disposa encara d'un llarg període de superposició en el temps del govern d'ambdós sobirans: Ermengol IV (1065-1092) i Alfons VI (1073-1109).

En canvi, deixarem de tenir l'argument positiu de la permanent estada del comte urgellès en terres de Castella-Lleó que era vàlid per a Ermengol V. De tota manera, cal pensar que les relacions d'Urgell amb aquells regnes peninsulars eren ja prou efectives en temps d'Ermengol IV, que es degué preocupar d'endegar el casament del seu fill, el futur Ermengol V, amb Maria Ansúrez, filla d'un dels nobles més influents de la cort lleonesa i castellana, Pedro Ansúrez. Una altra mostra ben significativa del que diem és que Ermengol IV disposà, en el seu primer testament, que en cas de produir-se una minoritat del seu fill, Ermengol V, l'enviessin a Castella sota la tutela del rei Alfons VI.²⁵

Per tot el que hem exposat, atribuirem a Ermengol IV el diner que porta una efígie de molt bon art i mirant a l'esquerra, amb la llegenda *ERMENGAU COMES.*, a l'anvers. Al revers hi apareix un crismó, també de molt bona factura, i voltat de la llegenda *VRGILO*.

Diner del genet. Atribució a Ermengol V (1092-1102)

Com ja hem indicat anteriorment, el tipus que ara atribuïm a Ermengol V ha estat descobert fa relativament poc temps. El tipus de lletra, en la banda on diu *ERMENGAUDVS*, és arcaic, i la seva associació en la troballa amb un diner tardà de Sanç Ramir (1063-1094) el fan adequat a una cronologia de final del segle XI, en bona correspondència cronològica amb el temps d'Ermengol V (1092-1102).

Es coneixen quatre exemplars d'aquest tipus, que foren produïts per quatre encunyys diferents per la banda del genet i tres encunyys diferents, per la banda de la creu. Tenim, per tant, una sola repetició que es produeix a la banda on hi ha la llegenda *ERMENGAUDUS*.

Aquests quatre diners i l'esmentat diner de Sanç Ramir d'Aragó foren trobats formant un bloc compacte prop d'Agramunt, fa més d'una vintena d'anys i de manera casual. La soldadura que s'havia format entre aquells cinc diners era tan perfecta que el seu posseïdor va pensar, durant molts anys, que no es tractava d'un conjunt de peces, sinó d'un pesal monetari. Desfet aquest equívoc, es pogué desagregar el conjunt i aparegueren les quatre peces urgelleses i el diner aragonès esmentat. Aquest darrer correspon al grup que qualifiquem d'elegant, però conté ja elements que fan que el puguem observar com de transició cap al grup d'art tosc, que ocupa els darrers anys de Sanç Ramir (1063-1094) i s'allarga encara en el regnat de Pere I (1094-1104).²⁶ L'excel·lent conservació del diner aragonès fa pensar que va circular molt poc.

El tipus del diner urgellès del genet té una acusada singularitat. Efectivament, en el revers hi

25. S. SOBREQÜÉS, *Els barons...*, p. 26, amb referència a Monfar.

26. Sobre aquest tema, vegeu M. CRUSAFONT I SABATER, i A. M. BALAGUER, «La numismàtica navarro-aragonesa altomedieval. Nuevas hipótesis», *Gaceta Numismática*, núm. 81, 1986, p. 35-66, i el treball, publicat més recentment i on es fan algunes noves precisions, A. M. BALAGUER, i I. M. PUIG FERRETÉ, «El fons de monedes medievals d'Aragó i Navarra de la dinastia aragonesa (1063-1134) del Gabinet Numismàtic de Catalunya», *Acta Numismàtica*, vol. 25, 1995, p. 101-120.

El comte Ermengol VIII és representat com a genet llancer en aquest segell (Sagarra, 278). L'altre ens mostra la comtessa Aurembiaix amb un lli o ceptre a la mà (Sagarra, 280). En els reversos hi veiem els escacs heràldics d'Urgell.

trobem un genet llancer que copia clarament una moneda ibèrica. Aquest darrer aspecte queda clarament confirmat quan, a sota del cavall i dintre d'un exerg, llegim una còpia, bastant ben feta, de la lectura ibèrica BOLSKAN, en uns caràcters que s'aparten completament de l'estil cal·ligràfic dels de la llegenda ERMENGAUDUS de l'altra cara i que imiten, sense cap mena de dubte, els signes ibèrics.

Què pogué motivar els gravadors que treballaven per als comtes d'Urgell a copiar d'una manera tan fidedigna una moneda ibèrica i, sobretot, a reproduir-ne la llegenda amb prou exactitud? No és impossible que algun dia aquesta motivació es pugui documentar. Fins que això no arribi, totes les explicacions que hom intenti donar no passaran, fet i fet, de simples hipòtesis. No creiem, per tant, que calgui perdre massa temps amb aquesta qüestió, però sí assenyalar algunes possibles motivacions, intentant situar-nos en la mentalitat de l'època.

És evident que el gravador va tenir al davant una peça antiga de Bolskan que li serví de model.²⁷ Per tant, podem pressuposar l'aparició d'una peça o bé d'un tresor —probablement de denaris— d'aquell taller ibèric. Això no seria, d'altra banda, un fet massa extraordinari si tenim en compte el volum molt elevat de monedes d'aquesta seca que han arribat als nostres dies. Fins i tot no seria sorprenent que la troballa fortuïta d'un conjunt de denaris de Bolskan hagués subministrat l'argent necessari per a l'encunyació, sobretot si tenim en compte els febles volums de les emissions d'aquell període de l'edat mitjana i l'escàs pes d'argent que conté cada diner. Ara bé, per què copiar-ne la tipologia? El gravador, que emprà una grafia completament diferent per escriure BOLSKAN de la que utilitza, en l'altra cara de la moneda, per gravar-hi ERMENGAUDUS, sembla ésser concient que, en la primera cara, està escrivint quelcom aliè a la seva llengua i alfabet. Si copia aquesta llegenda pot ésser per un cert temor reverencial en apropiant-se un tresor, potser sorgit d'una tomba, o tal vegada pretén conjurar possibles malefics conservant una iconografia.

També és possible pensar que les lletres BOLS en ibèric els semblessin atensades a la grafia de les lletres ERM, per Ermengol, i que hom pogués imaginar que aquell genet llancer era un antiquíssim antecessor dels comtes urgellesos. Hem dit ja que són moltes les hipòtesis, gairebé elucubracions, que hom pot fer entorn de tot això. L'explicació que sembla, però, més simple és considerar el pes que podien tenir encara la cultura i la civilització romanes en molts aspectes de la vida i de la mentalitat de l'època. La còpia d'un tipus aparentment romà seria igualment una explicació. En aquest sentit, cal tenir present que disposem d'un exemple proper. Ens referim a la moneda de Vic dita dels bous, de la qual Botet va assenyalar que era possiblement copiada o inspirada en un model monetari romà. Es tracta d'una temàtica que apareix en nombroses monedes hispanoromanes, especialment en la zona de la vall de l'Ebre.²⁸

27. Cal recordar que en la història de la moneda hi ha altres casos en què els moneders s'han inspirat en tipus monetaris molt anteriors. Un cas ben establert és el que ens ofereixen una sèrie d'amonedaments nord-africans i/o andalusins dels primers anys de la conquesta musulmana, segles VII-VIII dC, que no sols copien peces provincials romanes del temps d'August o d'Agripa, sinó també tipus monetaris més antics d'arrel púnica o neopúnica. Tot i que diversos autors, entre els quals em compto, han tractat de diferents aspectes d'aquest tema, l'obra de referència continua essent la de J. WALKER, *A catalogue of the Arab-Byzantine and post reform Umayyad coins*, Londres, 1956, especialment les pàgines XL-XLV.

28. BOTET, I, p. 182. Per a més detalls sobre la justificació i atribució d'aquest tipus, de la troballa dels quatre exemplars coneguts, de l'anàlisi d'encunys, etc., vegeu A. M. BALAGUER i M. CRUSAFONT i SABATER, «Diner inèdit urgellès d'Ermengol V que copia un tipus de Bolskan», article citat a la nota 20.

A manca de dades més sòlides per a poder establir una explicació, aquesta darrera hipòtesi sembla la més lògica, sense que això exclouï que, simultàniament, pot haver-hi presents alguns elements de les altres hipòtesis plantejades. Es tracta, com deiem al principi, d'una tipologia extraordinàriament singular per a una moneda d'aquest període, però no d'un fet que pugem qualificar d'inexplicable.

Dintre dels amonedaments dels comtats catalans trobarem una altra moneda amb un genet llancer. Es tracta de la moneda que Botet publicava ja com a incerta d'època comtal i que Crusafont atribuï²⁹ —no sense la precaució i les reserves degudes davant d'una peça anepigràfica com és aquesta— al vescomtat de Cardona i a la seca de Calaf. Nosaltres mantenim aquesta hipòtesi d'atribució ja que, almenys ara com ara, no hi ha cap argument sòlid per a variar-la. Voldríem, però, fer observar que hi ha analogies entre aquests dos genets llancers en la solució del braç, de les potes del davant del cavall, en la llança, en el peu del genet, etc., que poden fer pensar en la possibilitat que aquests dos tipus fossin obrats per un mateix gravador o equip de gravadors. Això, sense contradir que el genet anepigràfic pugui continuar essent observat com una emissió coetània de la seca de Calaf, ja que és sabut que en aquesta època els experts en fabricació de moneda es desplaçaven d'una seca a l'altra per exercir el seu ofici.³⁰ El que sembla evident també, en observar els dos genets, és que el gravador, en obrir l'encuny de la moneda que considerem de Calaf, ja no hauria tingut al davant el model de Bolskan, sinó, probablement, el de la moneda urgellesa que el copia. Així sembla indicar-ho la solució diferent que dóna a la gropa i al cap del cavall, que donen, juntament amb altres detalls, un aire més estàtic a tot el conjunt.

Pel que fa a l'absència del lloc d'emissió, és a dir, Urgell o bé Agramunt, en el tipus que ara comentem, hem de fer observar que tenim un cas equivalent, encara que no idèntic, en el tipus de l'òbol de bàcul entre anells. En aquest tipus s'hi gravà «Urgell» en una cara i «Agramunt», a l'altre, però no el nom del comte. Cert que en aquest cas es podria intentar de llegir VRGEL COMTE, de l'anvers, com a E VRGEL COMT, atès que no hi ha signe de començament de llegenda. Com advertia ja Poey d'Avant,³¹ resulta sempre una pràctica arriscada i poc recomanable atribuir significats a lletres isolades. D'altra banda, la lectura COMITE, és a dir, amb presència d'una E, la trobarem també en el cas d'algunes peces d'Empúries; per tant, sembla formar part de la paraula que designa la dignitat comtal.

Diner a nom de Pere. Atribució a Pedro Ansúrez i a la minoritat d'Ermengol VI (1102-1119)

La prematura mort d'Ermengol V, l'any 1102, féu que l'heretés el seu fill Ermengol VI. Aquest era encara un nen i es trobava aleshores en terres de Lleó, al casal del seu avi matern, l'influent comte de Zamora,³² Pedro Ansúrez, que acompanyà el seu nét cap a Urgell, on exer-

29. M. CRUSAFONT I SABATER, *Numismática de la corona catalano-aragonesa medieval*. Madrid, 1982, p. 37-38.

30. En un article extraordinari, Grierson ha demostrat que, almenys durant els primers segles de l'edat mitjana, es traslladaven d'un taller a un altre en acabar una emissió. P. GRIERSON, «The GRATIA DEI REX coinage of Charles the Bald», a *Charles the Bald court and kingdom*, Oxford, 1981, p. 36-51.

31. F. POEY D'AVANT, *Monnaies féodales de France*, París, 1860, 3 vol.

32. Sobre aquest personatge, que fou preceptor d'Alfons VI de Castella-Lleó, vegeu el que en diu R. MENÉNDEZ PI-

cí durant un temps la regència. Durant aquest període, es conquerí definitivament Balaguer, localitat important que els musulmans havien aconseguit recuperar.

Al període de regència de Pedro Ansúrez s'atribueix una moneda, fins ara única i només coneguda per un dibuix, que porta les llegendes PETRUS COMES al voltant d'una creu, a l'anvers, i al revers +URGELLODVS al voltant d'una T de la qual pengen alfa i omega.

El títol comtal que acompanya el seu nom ha de fer referència als seus títols com a comte de Zamora, Saldaña, Carrión, Melgar Cuéllar i Montsó, als quals s'afegeix encara que era senyor de Valladolid, de les terres de Cabrera a Galícia i de bona part de les de Cisneros.³³ No oblidem que, en propietat, no podia anomenar-se comte d'Urgell. Aquesta forma de traslladar un títol o una dignitat fora del seu context o del seu marc legal es dona en altres ocasions. Recordem que el bisbe de Girona i comte de Carcassona, Pere (1012-1050), es feia gravar la llegenda PETRVS EP (ISC) o (PU) S a les seves emissions carcassoneses.³⁴

Pel que fa a la lectura del revers, la interpretació més clara és llegir-la com a VRGELLO D (OMIN) US. És a dir, senyor d'Urgell, al·ludint a la seva autoritat o al seu paper com a tutor. Botet s'oposava a aquesta lectura perquè no tenia constància que Pedro Ansúrez s'hagués titulat mai d'aquesta manera.³⁵ Trobarem un document que sembla esvair les reticències que pugui haver-hi en aquest sentit. Es tracta d'una escriptura on s'estableix un contracte amb Ramon Berenguer III de Barcelona en el qual es tracta de la cessió a aquest darrer de la meitat de la suda de Balaguer. La part que ens interessa diu així: «*Hec est conveniencia quam facio ego comes Petrus et nos seniores de Urgello vobis, domno Raimundo, Barchinonensi comiti [...]*»³⁶

És clar que, d'una banda, Pedro Ansúrez es titula comte, però si realment hagués volgut titular-se comte d'Urgell ho hauria fet d'una manera més explícita, similar a la que és emprada en el document per a designar el comte de Barcelona. És evident que no hauria buscat la forma més ambigua i reservada del «*nos seniores de Urgello*», que sembla al·ludir o incloure el nét. Tot i així, és evident que s'anomena senyor d'Urgell i, per tant, es resolen els problemes que trobava Botet per interpretar aquella llegenda com a VRGELLO D(OMIN)VS.

El cartoral de Sant Serni de Tavèrnoles³⁷ ens facilita una dada important que podem relacionar amb l'emissió de moneda en aquest moment. Es tracta d'un instrument, del 8 d'octubre del 1105, en el qual consta una donació feta per Pedro Ansúrez i la seva muller Elo a l'esmentat

DAL, *El Cid Campeador*, Madrid, 1950 (ed. consultada, 1973), p. 32-36, i també a *La España del Cid*, Madrid, 1969, p. 171-192.

33. És cert, però, que hem vist un document en el qual s'anomena Pedro Ansúrez com a comte d'Urgell, vegeu J. VILLANUEVA, *Memorias...* ap. XVIII. Per les titulacions lleoneses i castellanes de Pedro Ansúrez, vegeu, M. MAÑECO i J. ZURITA NIETO, *Documentos de la iglesia colegial de Santa María de Valladolid*, Valladolid, 1917, p. 3-4 i 370. També R. MENÉNDEZ PIDAL, *El Cid Campeador...*, p. 36.

34. Sobre les emissions de la casa de Carcassona, vegeu, M. CRUSAFONT i SABATER, «Simó de Montfort i la moneda de Carcassona», *Acta Numismàtica*, vol. 17-18, 1987-1988, p. 225-255.

35. BOTET, I, p. 160.

36. F. MIQUEL ROSELL, (ed.), *Liber feudorum maior*, doc. 159.

37. J. SOLER, (ed.), *Cartulario de Tavèrnoles*, *Boletín de la Sociedad Castellonense de Cultura*, t. XXXVI-XXXVIII, 1960-1962, doc. 54. Anys més tard, veurem com Ermengol VI fa abundants donacions al monestir de Tavèrnoles, de l'herència de la seva mare, en terres de Lleó i Castella, qui sap si encara en agraïment per l'ajut rebut en ocasió del setge de Balaguer. Vegeu *Cartulario de Tavèrnoles*, doc. 65, publicat també per J. VILLANUEVA, *Memorias...* ap. XXI, p. 318-319.

monestir. La donació es fa en compensació dels 150 sous d'argent molt pur que el seu abat els havia lliurat quan estaven molt mancats de cabals durant el setge de Balaguer. El fet que es digui que es tracta d'argent molt pur fa pensar que està referint-se a argent en pasta que, versemblantment, Pedro Ansúrez hauria convertit en moneda. Això no sols ens dóna una cronologia més precisa de l'emissió, sinó que és també un argument més a favor que aquesta degué produir-se durant la seva breu regència, la qual no degué perllongar-se més enllà del 1106, com veurem.

Majoritat d'Ermengol VI (1108-1154). Les seves emissions.

Entre els anys 1106 i el 1108, consolidada ja la conquesta de Balaguer (1105), conclou la intervenció de Pedro Ansúrez, avi i tutor d'Ermengol VI, en els afers d'Urgell. Aleshores Ermengol VI, encara jovenet, és assistit en el govern pel vescomte Guerau Ponç.³⁸ En temps d'aquest comte, desapareixen les referències de la moneda episcopal, la qual devia extingir-se entre els anys 1106 i el 1118.

Darrerament han aparegut tres tipus urgellesos completament nous.³⁹ Aquests tenen força trets comuns i enllaços tipològics clars que semblen haver de correspondre a l'espai que resta buit entre l'emissió de Pedro Ansúrez i els diners i els òbols amb bàcul sobre v, els quals fins ara s'havien atribuït als comtes Ermengol VII i Ermengol VIII.

Hem de tenir present que la sèrie que s'inicia amb aquest darrer tipus té unes característiques molt persistents, amb la presència constant d'un bàcul, primer sobre v o variacions d'aquesta forma, i després entre dos trèvols, i amb una evolució estilística i paleogràfica que fan inversemblant d'intercalar-hi cap dels tres tipus nous. Aquests darrers presenten també pesos superiors i relacionables amb els exemplars que encapçalen la sèrie urgellesa. D'altra banda, no resta sense moneda cap comte de nom Ermengol posterior a Ermengol VIII, tenint present que Ermengol IX va sobreviure pocs dies el seu pare Ponç I i no és gens probable que arribés a encunyar.

Situats per exclusió i per consideracions ponderals en el període indicat, no ens resta més que assajar una ordenació i unes atribucions raonades per a aquests tres tipus. Tots tres porten la indicació de la seca d'Agramunt, a diferència de les peces anteriors, que només mencionaven, en tot cas, el comtat. Aquesta circumstància les fa enllaçar bé amb el tipus posterior que porta la llegenda AGRIMONT URGL.

Dos dels tres tipus porten un bàcul entre dos signes, mentre que el tercer porta una creu entre creixents. Sembla lògic considerar que el tipus de la creu ha de ser el més antic perquè els bàculs enllacen amb les peces posteriors. D'altra banda, la creu alçada equival als símbols de la T o del crismó anteriors.

A continuació tindriem una peça en la qual figura ja el bàcul característic i resulta ésser anònima. És a dir, les seves llegendes no consignen el nom del comte, com és habitual, sinó que al·ludeixen tan sols al títol d'Urgell i a la seca d'Agramunt. Aquesta peculiaritat unida a

38. D. MONFAR, *Historia de los condes...*, p. 373. P. SANAHUJA, *Història de la ciutat de Balaguer*, Balaguer, 1965, reedició 1984, p. 119.

39. Foren donats a conèixer i estudiats per A. M. BALAGUER, «Les primeres amonedacions...», article citat a la nota 10. Són els tipus 119, 120, 121 del Corpus.

l'aparició d'un bàcul a l'anvers, fa pensar que aquest tipus monetari pot correspondre al moment en què es produiria el conveni o l'acord entre comtes i bisbes per a la fabricació de moneda. El bàcul seria la mostra externa de la participació episcopal, mentre que la lectura UR-GEL COMTE faria referència a la part comtal i a l'àmbit polític, el comtat d'Urgell, on tenia curs la moneda. En el revers, s'hi manté la menció de la seca, Agramunt, com a la moneda precedent.

Recordem que la participació conjunta de comtes i bisbes en l'emissió de moneda és documentada indirectament per un contracte del 1303 entre J. de Finestres i dos altres personatges, en què el primer té el convenciment que serà nomenat mestre de la moneda que el comte i el bisbe d'Urgell es proposen d'encunyar.⁴⁰ Botet, en consignar aquest acord, es preguntava sobre el moment en què s'originà la participació del bisbe i acabà conclouent que podia haver estat en el moment de la donació del delme del benefici de la moneda, atorgada per Guerau de Cabrera al bisbe l'any 1223.⁴¹

Aquesta conclusió deixava, però, sense explicació l'aparició del bàcul a la moneda urgellesa. El mateix Botet havia argumentat que no podia ésser conseqüència de la donació d'una part del benefici de la moneda a Poblet del 1208, perquè aquest mateix any moria el comte Ermengol VIII, que l'havia atorgat i en la seva moneda, certament encunyada abans d'aquest any, ja hi figurava un bàcul. És evident, doncs, que alguna participació episcopal o abacial havia d'haver precedit la donació del 1208. L'existència d'una moneda de Sanauja del bisbe de la Seu, d'una banda, i l'evidència d'una intervenció del bisbe en la moneda comtal urgellesa, encara que tardana (1303), permeten suposar amb fonament que el bisbe degué renunciar a la seva moneda a canvi d'una participació en els beneficis de la moneda comtal. La donació de Guerau de Cabrera no marcaria, doncs, l'origen dels drets del bisbe, sinó que en seria una simple confirmació, més justificada encara pel fet d'iniciar aquest comte una nova dinastia comtal.

Sembla que aquest possible acord entre el bisbe de la Seu i el comte per a la fabricació de moneda degué produir-se el 1118 o poc abans. Recordem que el 1106 el bisbe de la Seu incloïa la moneda entre els béns i drets del castell de Sanauja que arrendava a Pere Raimon⁴² i que, en renovar l'arrendament el 1118,⁴³ no s'esmenta ja la moneda. És probable que aquest darrer document, eliminant de l'escriptura la referència a la moneda, respongui al fet que el bisbe i el comte han establert ja uns acords per a la fabricació d'una moneda conjunta i compartida a Agramunt.

Tindriem, doncs, que el conveni entre l'episcopat i el comte es produiria el 1118, o poc abans, i el seu resultat seria la moneda que acabem de presentar. El seu pes de 0,43 g per a l'òbol, únic exemplar conegut fins ara, ens donaria un diner de 0,86 g.

L'altre nou tipus amb bàcul porta ja menció del nom del comte i el considerarem posterior.

40. Vegeu el nostre apèndix de documents monetaris, doc., núm. 90.

41. Botet, I, p. 151-152. Vegeu la referència del document al nostre apèndix documental, núm. 87.

42. Vegeu apèndix de documents, doc. núm. 82.

43. Arxiu Capitular de la Seu, perg. 848. Publicat per C. BARAUT, a *Urgellia*, núm. 6, 1983, doc. 642, p. 24-26.

Les encunyacions d'Ermengol VII (1154-1184)

El darrer nou tipus que resta, amb bàcul sol entre T-creu i a nom d'Ermengol, sembla adequat per al comte Ermengol VII. Aquest tipus presenta una extremitat en forma de triangle que sembla prefigurar la v dels tipus posteriors, de manera que constitueix l'enllaç entre el tipus anònim i l'atribuït a Ermengol VIII.

Hem dit abans que el tipus, ja conegut de temps enrere, amb el bàcul sobre v, havia estat atribuït fins ara a Ermengol VII i a Ermengol VIII com un cas d'immobilització, bastant freqüent en aquesta època. L'aparició d'un tipus atribuïble a Ermengol VII sembla que hauria de desfer completament aquesta hipòtesi, si no fos per un altre factor que fa dubtar. Els tipus de bàcul sobre v, abans força escassos, s'han fet actualment abundants, i l'òbol, abans desconegut, ha aparegut en una desena d'exemplars. En canvi, el tipus que hem atribuït a Ermengol VII és un òbol únic. Certament que això podria ser simple conseqüència de diferències importants en els volums respectius d'emissió, però pensem que no es pot descartar totalment que el nou tipus pugui correspondre també a Ermengol VI, com els altres dos recentment apareguts, ni tampoc que sigui una primera emissió d'Ermengol VII, seguida al cap de poc temps per la del bàcul sobre v, que continuaria emetent-se amb Ermengol VIII, fet que constituiria una immobilització parcial. Les dades actuals no permeten, però, discernir amb tanta precisió. És per això que creiem més adequat deixar de moment aquest tipus atribuït a Ermengol VII i el del bàcul sobre v a Ermengol VIII.

Les emissions d'Ermengol VIII (1184-1209)

En temps d'Ermengol VIII cal situar l'inici del tipus monetari que servirà de model a gairebé la totalitat de les emissions urgelleses posteriors. El seu esquema tipològic és el bàcul sobre una v, a l'anvers, i una creu interior, al revers.

En introduir-se aquest tipus, observem que es produeix un cert reajustament metrològic pel que fa al pes; no sabem si aquest va, però, aparellat també a algun rebaix de la llei. Els pesos dels diners anteriors oscil·laven entre 1 g i 1,2 g, mentre que els pesos dels diners que s'encunyan a partir d'ara es mouran entre 0,7 i 0,8 g. El mòdul de les peces també es redueix una mica, fet que resulta més evident en el cas dels òbols. És possible que aquest reajustament, i potser encara d'altres que no coneixem, per manca de sèries completes d'anàlisis metal·logràfiques, respongui a la voluntat d'equiparar el valor dels diners urgellesos amb el dels barcelonins. Les dues sèries monetàries ens consten documentalment com a equivalents de valor en documents dels anys 1175,⁴⁴ 1196⁴⁵ i 1315.⁴⁶ Atenent a l'evolució del valor de la moneda barcelonina, aquestes dades signifiquen, pràcticament, una paritat permanent des del 1175.

Els comtes urgellesos foren protectors del monestir de Poblet. Recordem que Ermengol VII

44. AHN, *Cartulari de Poblet*, f. 93v., col. 1. Citat per B. MARTÍN MÍNGUEZ, *Notas Numismáticas*, 1916, p. 13 (opuscle).

45. Arxiu del Priorat de Sant Joan de Jerusalem de Catalunya, testaments, doc. 184. Cf. F. CARRERAS CANDI, «Les monedes de l'Urgellet», *Boletín de la Asociación Artístico-arqueológica de Barcelona*, 1906, p. 68.

46. D. MONFAR, *Historia de los condes...*, p. 162, amb referència a un registre de l'ACA.

l'havia pres ja sota la seva empara. Per això no sorprèn que l'any 1208 Ermengol VIII faci donació a Poblet del delme de la seva moneda.⁴⁷ És interessant destacar que aquest document — que abans s'havia pres com a motivador de l'aparició del bàcul— fa la donació del delme respecte a la moneda que s'encunyi a Agramunt o en altres llocs del comtat. Aquesta darrera precisió contrasta, o almenys crida l'atenció, davant de la unicitat de seca observada fins ara en la moneda comtal urgellesa. És clar, però, que la moneda continua batent-se a Agramunt i que l'afegit «o en altres llocs del comtat» té només el caràcter d'una previsió, de manera que Poblet no deixaria de rebre el delme, encara que el comte fabriqués la seva moneda en un altre indret.

També en temps d'Ermengol VIII es redactaren uns estatuts de pau i treva, que foren solemnement proclamats a Agramunt i a Castelló de Farfanya, i que tenien vigència per al comtat d'Urgell i el vescomtat d'Àger. Respecte a la moneda, cal remarcar que el vescomte, Ponç Guerau III, en posar els seus dominis sota la constitució de la pau i treva, fa acceptació explícita del curs de la moneda agramuntesa en els seus territoris.⁴⁸

Les emissions del llarg període de crisi: 1209-1231

La transmissió del poder comtal prevista per Ermengol VIII, que el deixava inicialment a la seva muller Elvira i després a la seva filla Aurembiaix, llavors de pocs anys, no fou acceptada pel vescomte Guerau Ponç IV de Cabrera, que assajà d'emparar-se del comtat. La usurpació fou evitada pel rei Pere I, el qual esdevingué tutor i es titulà comte d'Urgell en els pocs anys que sobrevisqué a Ermengol VIII. És a dir, del 1209 al 1214. A la mort de Pere I, Guerau Ponç IV de Cabrera usurpà de nou el comtat aprofitant la minoritat de Jaume I. La comtessa vídua Elvira es maridà llavors amb el poderós Guillem de Cervera, castlà de Lleida pels comtes d'Urgell, i sembla que en aquesta ciutat, meitat reial i meitat urgellesa, hi residí durant aquest període crític. Guillem fou llavors el tutor d'Aurembiaix, paper que es reforçà a la mort d'Elvira.

A aquest període sembla que han de correspondre dues singulars monedes de tipologia més aviat aragonesa, l'una a nom de Pere i l'altra a nom de Cervera, que degueren ésser emeses a Lleida pels dos tutors successius. La de Pere porta la menció URGEL,⁴⁹ i la de Cervera, la significativa llegenda PAX V(O)B(I)S.⁵⁰

Recordem que els comtes d'Urgell ja preveïen la possibilitat que alguna vegada s'encunyés moneda fora d'Agramunt, en el document de donació a Poblet del delme de la moneda del comtat. Per altra banda, cal tenir present que en la confirmació de privilegis a la vila d'Agramunt atorgada per Pere I quan acaba de fer-se càrrec del comtat, l'any 1210, hi consta el compromís de no batre ni permetre que es batés moneda a Agramunt mentre ell fos comte.⁵¹ És cert que aquesta mena de declaracions solen fer-se immediatament després d'una emissió, però també pot reforçar, en aquest cas, la idea que l'emissió es traslladés aleshores a Lleida.

47. Apèndix documental, doc. núm. 84.

48. Vegeu-ne regist a l'apèndix documental, doc. núm. 83.

49. A. M. BALAGUER, «Redescoberta del diner comtal urgellès de Pere el Catòlic», *Acta Numismàtica*, vol. 12, 1982, p. 168-172.

50. M. CRUSAFONT I SABATER, *Numismàtica de la corona catalano-aragonesa medieval*, Madrid, 1982, p. 64-65.

51. Vegeu l'apèndix documental, doc. núm. 85.

Com que Lleida era dintre de l'àrea de curs del diner jaquès, aquestes peces potser es poden alinear amb aquelles emissions, i es justifiquen així unes vagues notícies de batiments de jaquesos a Lleida que recull Botet i Sisó.⁵²

L'any 1228, quan Jaume I regia ja directament els seus estats, Guillem de Cervera assolí que el rei estigués d'acord a retornar el soli d'Urgell a Aurembiaix, filla d'Ermengol VIII, i es rebutgés novament l'usurpador Guerau de Cabrera. La comtessa pogué fruir durant poc temps la seva recobrada sobirania, ja que morí el 1231. Tot i així arribà a emetre moneda. Avui coneixem diners i òbols al seu nom.⁵³ La tipologia d'aquestes peces és molt acostada a la que presentaven les monedes del seu pare, però amb la particularitat que les llegendes són en català i no en llatí, com és habitual.

Escau també dintre d'aquest període, 1209-1231, una referència a l'impost del bovatge i del monedatge.⁵⁴ Es tracta de l'enfranquiment d'aquests tributs que atorga Pere el Catòlic, l'any 1213, als homes de l'Església d'Urgell, de la Seu i de les valls d'Andorra.⁵⁵

Les emissions de Guerau Ponç IV de Cabrera (1209/1213-1229)

En l'interludi de possessió del comtat, Guerau de Cabrera també va emetre el seu numerari, el qual era igualment apropiat als tipus d'Ermengol VIII. Però si en els darrers tipus d'aquell comte i en els d'Aurembiaix el bàcul sembla sustentat sobre una U quadrada, en les peces de Guerau la base sembla una doble fulla que s'obre als costats. Les emissions degueren produir-se a l'etapa 1213-1228, segons indiquen les dues notícies següents. L'una, del 1123, diu que Guerau cedí al bisbe de la Seu el delme del benefici de la moneda; sembla molt probable que aquesta donació no fos altra cosa que una confirmació de drets anteriors, justificada pel canvi de dinastia. L'altra notícia diu que, l'any 1226, el comte empenyorava la moneda a Ramon Pere en seguretat del pagament de certes quantitats.⁵⁶

La gran raresa dels diners a nom de Guerau, i encara més dels òbols, recentment descoberts, indica una feble emissió.

La nova dinastia dels Cabrera: les encunyacions des de Ponç I (1236-1243) fins a Ermengol X (1267-1314)

La mort d'Aurembiaix i els tractes del seu marit i successor amb Jaume I deixaren el comtat en mans reials. L'any 1235 el rei accedí, però, a cedir-lo en feu a Ponç I de Cabrera, fill de Guerau Ponç IV, que en reclamava drets d'herència. Així fou com la família dels Cabrera

52. BOTET, II, p. 43.

53. M. CRUSAFONT I SABATER, «Aurembiaix, retrobada», *L'Ardit*, núm. 8, 1991, p. 22-25. *Ibid.*, «Novetats a la numària tardana del comtat d'Urgell», *Acta Numismàtica*, vol. 21-23, 1991-1993, p. 407-414.

54. Per a una explicació sobre aquest impost vegeu A. M. BALAGUER, «Sobre els orígens de l'impost del monedatge a Catalunya (s. XI-XII)», *Ermanno A. Arslan Studia Dicata. GlauX* 7, Milà, 1991, p. 791-802.

55. Vegeu el document registat al nostre apèndix documental, doc. núm. 86.

56. *Ibid.*, doc. núm. 87. doc. núm. 88.

aconseguí finalment obtenir el comtat. Els Cabrera adoptaren tot seguit els emblemes urgellesos, i així veiem com a la seva sigil·lografia desapareix, tot seguit, la cabra heràldica del seu llinatge, substituïda pels escacs d'Urgell. Tampoc no feren alteracions en la moneda. L'única variació tipològica és una petita modificació de l'anvers, on veiem ara el bàcul entre dos brots de trèvol.

Dels quatre comtes d'aquesta dinastia només coneixem monedes del primer, Ponç I, i del darrer, Ermengol X. Per bé que és ben justificable la manca de moneda per a l'efímer Ermengol IX, que només sobrevisqué uns dies el seu pare, resulta més sorprenent la manca d'emissions en temps d'Àlvar (1243-1267). L'evidència numismàtica mostra unes emissions abundoses de diners per als dos comtes citats, però en canvi els òbols són extremament rars.

En aquest període es manté l'equivalència entre els diners barcelonins i els urgellesos. Les anàlisis de contingut d'argent i el recull de pesos permeten afirmar que la igualtat es basa en uns pesos diferents (0,76 / 1 gram Urgell / Barcelona) compensats per unes riqueses d'argent millors (33 % / 25 % Urgell / Barcelona), amb la qual cosa el contingut final d'argent per peça, i per tant el valor, era igual.

Altres notícies documentals mostren que el 1287⁵⁷ el comte Ermengol X farà renúncia de la percepció de l'impost del monedatge i d'altres drets en tota l'Església de la Seu. Hem vist com Pere el Catòlic, durant el període en què actuà com a regent del comtat, havia enfranquit del botatge i del monedatge els homes de l'església de la Seu i de les valls d'Andorra.

D'altra banda, una escriptura del 1303⁵⁸ mostra que persistia la participació episcopal en l'emissió de moneda, ja que un tal Jaume de Finestres signa un conveni amb dues altres persones perquè té el convenciment que serà nomenat mestre de la moneda que pensen fer el comte i el bisbe d'Urgell.

Extinció dels Cabrera. Emissions a nom de Teresa d'Entença (1314-1327)

La mort d'Ermengol X sense descendència i els acords previs amb el monarca català feren revertir novament la plena sobirania del comtat a la corona. El rei Jaume II el cedí al seu primogènit, Alfons, i alhora resolva les reclamacions dels descendents de Constança, una de les mullers d'Àlvar, maridant Teresa d'Entença, que en recollia els drets, amb el seu fill. Teresa d'Entença no sembla que arribés a batre moneda agramuntesa de billó, però en coneixem uns llautons incusos, emesos probablement a Balaguer, que devien córrer pel valor d'una pugesa o quart de diner. Uns porten el seu nom amb les formes abreujades TE COM o TER COM i d'altres només indiquen COMS, que al nostre parer són igualment una al·lusió a la comtessa en la forma COM(ITI)S(A). Aquests darrers serien de les primeres emissions.⁵⁹

57. *Ibid.*, doc. núm. 89.

58. *Ibid.*, doc. núm. 90.

59. M. CRUSAFONT I SABATER, «Nova incusa del comtat d'Urgell», *L'Ardit*, núm. 4, 1989, p. 133-135. *Ibid.*, *La moneda catalana local*. Barcelona, 1990.

La branca reial. Les encunyacions de Pere d'Aragó (1347-1408)

En morir Teresa d'Entença, l'any 1327, el rei Alfons III cedí el comtat al seu segon fill viu, de nom Jaume, mentre que el primer, Pere, seria el seu successor a la reialesa.

Jaume I d'Urgell (1328-1347) iniciava així la tercera i darrera branca comtal urgellesa, de la qual només coneixem monedes de Pere, fill del comte Jaume I. Els primers amonedaments d'aquest comte són idèntics —fora del nom del comte—, que els de la dinastia Cabrera, però no ens n'han arribat òbols.

L'any 1374, el comte Pere rebé autorització del seu oncle, Pere III el Cerimoniós, de fer batre la moneda a Barcelona pels argenters Joan Alegre i Ramon des Feu.⁶⁰ És molt probable, com diu Botet, que correspongui a aquesta emissió un nou tipus monetari que trenca finalment la llarga tradició del bàcul, que és ara substituït per un escut en cairó amb les armes de la nova dinastia i que combina els escacs urgellesos amb els pals catalans. No seria gens estrany que en aquest temps la participació episcopal en la moneda comtal urgellesa hagués cessat, perquè consta que l'any 1333 el rei Alfons III hagué de reconvenir el bisbe de la Seu perquè feia córrer a Sanauja la moneda barcelonina, en lloc de la urgellesa que li era pròpia.⁶¹ Represàlia o no el que sí indica aquesta notícia és que el bisbe no tenia cap interès a fer que el camp de circulació i, per tant, el volum d'emissió del diner urgellès fos important. Això mostra que no devia participar en els guanys que es derivaven de la seva fabricació.

Els tipus heràldics del comte Pere són força rars i fins fa poc no foren descoberts els òbols, dels quals coneixem només dos exemplars. Aquests tipus afegeixen també a les llegendes la terminació ET VI, que, com ja digué Monfar, cal completar amb ET VI (CECOMES AGERENSIS), ja que els comtes havien acumulat la dignitat dels fins llavors vescomtes d'Àger.

Els dos tipus emesos per Pere semblen abaixar una mica el pes, que se situa ara, per als diners, entre 0,65 i 0,7 grams, però no tenim constància que hagués variat la paritat amb el diner barceloní.

Els diners heràldics del comte Pere clouen, ara per ara, la sèrie comtal urgellesa.

Les pugeses de plom de la comtessa Beatriu (1363-1371)

Recentment s'han descobert uns ploms que corresponen també al temps del comte Pere i que segurament foren batuts per la comtessa consort, Beatriu, entre els anys 1363 i 1371, espai cronològic que va des del seu casament fins a l'any de la mort de la comtessa.⁶²

Es tracta d'uns ploms que porten a l'anvers un camp partit verticalment amb uns cards a l'esquerra —l'heràldica de la comtessa, que era hereva de la casa de Cardona— i a la dreta un monograma que pot interpretar-se com una sobreposició de les lletres B i E de Beatriu. El tipus i les llegendes del revers són anàlegs als que trobem en els diners de Pere de la primera emissió, és a dir: + A:COMES:URGELLI i creu interior amb punts als espais.

60. Apèndix documental, doc. núm. 92.

61. *Ibid.*, doc. núm. 91.

62. M. CRUSAFONT I SABATER, «Nova moneda amb heràldica cardonina», *XXXIX Assemblea Intercomarcal d'Estudiosos*, Cardona, 1997, vol. I, p. 277-280.

L'especial tipologia d'aquestes peces, que són de plom, i l'antecedent de l'emissió de pugeses per part d'una altra comtessa d'Urgell consort, Teresa d'Entença, són els principals arguments per a considerar-les també com a pugeses, atribuïbles en aquest cas a la comtessa Beatriu.

METROLOGÍA. EVOLUCIÓ DEL VALOR DEL DINER D'URGELL

Les minses dades numismàtiques i documentals no ens permetran fer gaires precisions sobre els valors intrínsecs i la metrologia de les primeres emissions urgelleses.

Hem vist que les dues monedes atribuïdes a Ermengol III (1038-1065), que encapçalen la sèrie, són de plata i que el seu pes (0,31 g i 0,25 g) és semblant al que trobem als amonedaments d'argent de Girona o de Barcelona, per exemple.

El diner atribuït a Ermengol IV (1065-1092) és ja de billó amb aspecte de tenir, però, un elevat contingut d'argent, i el seu pes és d'1,1 g. També en cronologia propera es produí a Barcelona el pas al billó i un increment del pes de les monedes. Aquests paràmetres degueren mantenir-se en l'emissió del genet, atribuïble a Ermengol V (1092-1102), en l'emissió a nom de Pedro Ansúrez, feta en la minoritat d'Ermengol VI (1102-1119) i en l'emissió a nom d'aquest darrer comte. Les peces conegudes, 3 diners ben sencers d'Ermengol V, ens donen una mitjana de 0,966 g, i el diner a nom de Pedro Ansúrez pesa 0,98 g. Tot plegat ens manté un pes del diner als voltants del gram. D'altra banda, els dos òbols atribuïbles a Ermengol VII tampoc contradiuen que es mantingui el mateix nivell ponderal. Els seus pesos, 0,43 i 0,58 g, continuarien portant-nos a un diner d'un gram.

Arribem ara a les emissions atribuïdes a Ermengol VIII (1154-1184), que inauguren el tipus del bàcul damunt d'una v, tipus que es mantindrà, pràcticament, fins al final de la sèrie. Cal pensar que els volums d'emissió de monedes d'aquest tipus foren molt més importants, ja que el nombre d'exemplars que en coneixem avui és sensiblement més elevat que el dels tipus precedents, sovint representats per un únic exemplar. En iniciar-se aquesta emissió, Barcelona està ja emetent el diner a una llei de quatern, i tot sembla indicar que la moneda d'Urgell adopta els mateixos patrons. Efectivament, tenim dades per a pensar que durant el segle XII, hi ha una analogia en el valor de les monedes de Barcelona, d'Urgell i també d'Aragó. A partir de Jaume I —que passa la moneda de Barcelona primer a llei doblença i després a llei ternal, en la qual es mantindrà invariada— es trenca aquesta analogia amb Barcelona, però es manté amb la moneda aragonesa. És a dir, que la moneda urgellesa i la jaquesa es mouen dintre de la mateixa cotització, com ens mostren diferents esments monetaris. Aquests ens indiquen també l'analogia inicial de valor amb la moneda barcelonina, la seva desviació i una nova aproximació cap al final del període. Efectivament, tenim un esment del 1175 que equipara els jaquesos, els barcelonesos i els agramuntesos;⁶³ un altre del 1196⁶⁴ que equipara els agramuntesos amb els

63. «XVIII numos de iaqs. vel de barcelonenses vel de agramontenses», Cartulari de Poblet, AHN, f. 93 v., col. 1^a. Cf. B. MARTÍN MÍNGUEZ, «Notas numismáticas», 1916, p. 13.

64. «[...] tria milia solidos denariorum monete agramonte et barchinone bene curribile in omnibus». Arxiu del Priorat de Sant Joan de Jerusalem de Catalunya, testaments, doc. 184. Cf. F. CARRERAS CANDI, «Les monedes de l'Urgellet», p. 68.

barcelonesos, i un del 1315⁶⁵ que dona com a equivalents la moneda jaquesa i l'agramuntesa.

D'altra banda, dos esments del 1258 i del 1268⁶⁶ ens documenten que la moneda urgellesa devia ésser de quatern (33 % AR), la qual cosa es correspon amb els resultats de les anàlisis de diners d'Ermengol X (1267-1314) i de Pere (1347-1408), del seu tipus primer del bàcul, realitzades al laboratori del Museu Britànic pels doctors Oddy i Meeks.⁶⁷

Recordem que, mentrestant, el diner de Barcelona ha passat, entre el 1222 i el 1257, per la davallada del diner de doblenc (16,5 % AR) —període durant el qual les cotitzacions de l'urgellès i del barceloní degueren divergir— per a estabilitzar-se, a partir d'aquesta darrera data, en una llei ternal (25 % AR). Des d'aquest mateix any, 1257, la moneda de Barcelona, la de València des del 1246, i l'aragonesa des del 1236, tindran la mateixa llei i essencialment el mateix valor.⁶⁸ Aquesta coincidència de valors del diner jaquès amb el barcelonès, ambdós de tern, semblan contradir l'equivalència que hem trobat el 1315 entre el jaquès i l'urgellès, ja que sabem positivament que aquest darrer era de llei quaternal. Avui, el recull sistemàtic de pesos que hem dut a terme ens permet explicar l'enigmàtica situació d'igualtat de valors que trobem a principi del segle XIV entre l'urgellès o agramuntès i el barceloní. L'equivalència de valor és possible a causa del pes inferior del diner agramuntès, justament en la proporció que el fa igual al barceloní. Per a calcular-ho amb xifres més exactes hem pres vint-i-cinc pesos de diners d'Ermengol X i dinou de Pere del tipus del bàcul i arribem, en els dos casos, a una mitjana de 0,76 g. Una operació similar amb diners de Barcelona ens donarà un pes mitjà proper al gram. Amb aquestes dades ponderals i sabuda la llei obtindrem el resultat d'un contingut de 0,25 g de plata fina per al diner de Barcelona i de 0,253 g per al diner agramuntès.⁶⁹ És a dir, que l'avantatge d'un diner de llei de l'agramuntès, respecte al diner de Barcelona, és compensada pel seu pes més feble.

CIRCULACIÓ MONETÀRIA A URGELL

Les fonts

Els esments monetaris recollits són força nombrosos. La font principal d'informació ha estat, sens dubte, la documentació de l'Arxiu Capitular de la Seu d'Urgell, que de manera tan pa-

65. «[...] *dictam monetam jaccensem pro dicta moneta acrimontensi cum tantum valeat moneta acrimontensis quantum valet moneta iaccensis [...]*», D. MONFAR, *op. cit.*, p. 296, amb referència a un registre de l'ACA, *Comitatus Urgelli anni MCCCXIV usque MCCCXXVII*.

66. BOTET, I, p. 150.

Diners d'Ermengol X (1267-1314)			Diners de Pere (1347-1408)		
% R pura		% R fina	% R pura		% R fina
29,4	$\frac{12}{11,5}$	30,6	30,8		32,14
31,6		32,9	28,1	$\frac{12}{11,5}$	29,32
			26,9		28
			26,5		27,65

68. El 1315, sabem que el jaquès i l'agramuntès són equivalents i que en aquesta mateixa data el jaquès i el barcelonès tenen una diferència de cotització inferior al 10 %, la qual cosa és gairebé irrellevant. Això es dedueix d'una informació que ens dona Monfar, en dir que, el 1315, 14 diners de Barcelona equivalien a 12 diners i tres pugeses jaqueses, la qual cosa equival a dir que un sou jaquès o dotze diners jaquesos valien 13,176 diners de Barcelona, cf. D. MONFAR, *op. cit.*, p. 297.

cient com eficaç ha anat publicant Cebrià Baraut en els darrers temps. Ens han aportat, també, dades per als períodes encara no publicats per aquest autor en el moment d'elaboració del nostre treball, el mateix cartulari de la Seu i el cartulari de l'obra de la Seu. Hem realitzat igualment el despull del cartulari de Tavèrnoles i del diplomatarí de Sant Llorenç de Morunys, i s'han incorporat les dades que han donat el cartulari de Poblet, el *Llibre Blanc* de Santes Creus, el *Liber feudorum maior*, el diplomatarí de sant Bernat Calbó i els reculls publicats per Font i Rius.⁷⁰ Entre el 860 i el 1286, hem aplegat una mostra de dos-cents seixanta esments monetaris.

L'altra font de dades prové de les informacions que ens donen les troballes monetàries. En el cas del comtat d'Urgell, n'hem aplegat una trentena. Veurem com les dades que ens aporten són força significatives i es corresponen força bé amb la panoràmica que la via documental ens va dreçant de la circulació en aquest comtat. D'altra banda, cal remarcar que la moneda urgellesa, especialment la d'Ermengol X, arriba a trobar-se en punts força allunyats del comtat, a Sòria, a l'Alt Garona, a Empúries, etc., la qual cosa sembla corroborar els elevats volums d'emissió que fa preveure l'abundant evidència numismàtica conservada d'aquest tipus. Això mateix s'observa per al primer tipus de Pere d'Aragó.

Pagaments en moneda i pagaments en espècie

Si observem la gràfica 23 per períodes de cinquanta anys, dreçada basant-se en l'anàlisi qualitativa de pagaments en moneda i de pagaments en espècie o expressats en *rem valentem*, veurem una presència ben important d'aquest darrer tipus de pagaments. Tenim, per exemple, que entre el 850 i el 900, de 13 pagaments només 2 són en efectiu (15 %). Del 901 al 950, de 16 pagaments només 3 són fets en moneda (18 %). Del 951 al 1000, de 27 transaccions 7 es salden en metàl·lic (26 %), i entre el 1001 i el 1050, de 71 pagaments 23 es realitzen ja en numerari (32 %).

Realment, fins a mitjan segle XI, el comtat d'Urgell ens apareix, segons aquesta anàlisi qualitativa, a molt poc monetitzat, la qual cosa pot observar-se també a la gràfica 24 que hem construït per dècades. Aquest fet sembla estar en consonància amb l'inici relativament tardà d'emissions pròpies a Urgell. Recordem que les primeres notícies d'emissions comtals les hem pogut fer recular fins al 1099 i que amb anterioritat tan sols tenim avui constància documental d'unes emissions episcopals fetes a Sanauja.

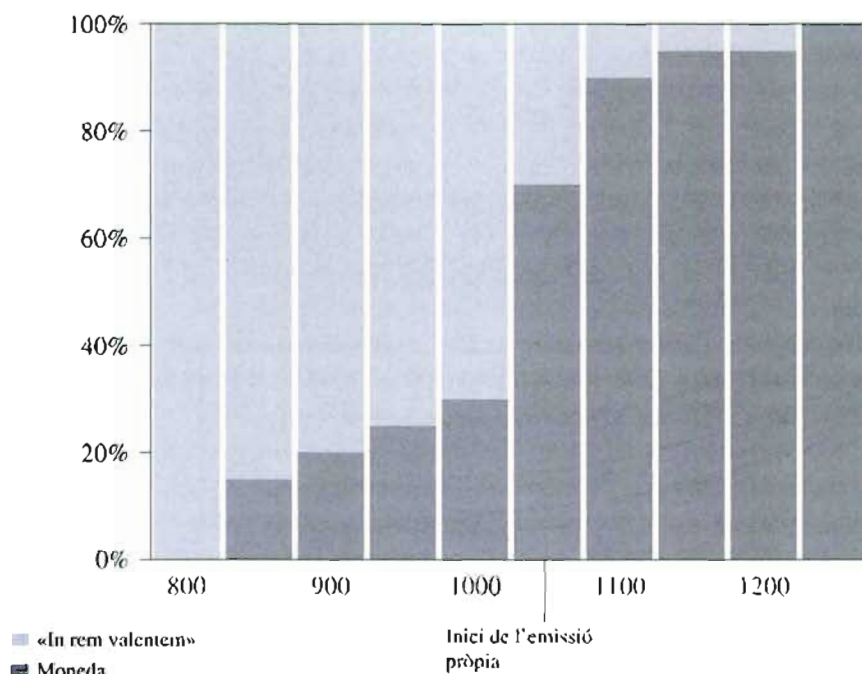
Observem com, en el període 1051-1100, les operacions saldades en moneda pugen a un 71 % en el càlcul qualitatiu, i passen a xifres superiors (90 %) del 1151 endavant. Sembla, doncs,

69. $1g \times \frac{3}{12} = 0,25g$ de contingut de plata fina per al diner de Barcelona.

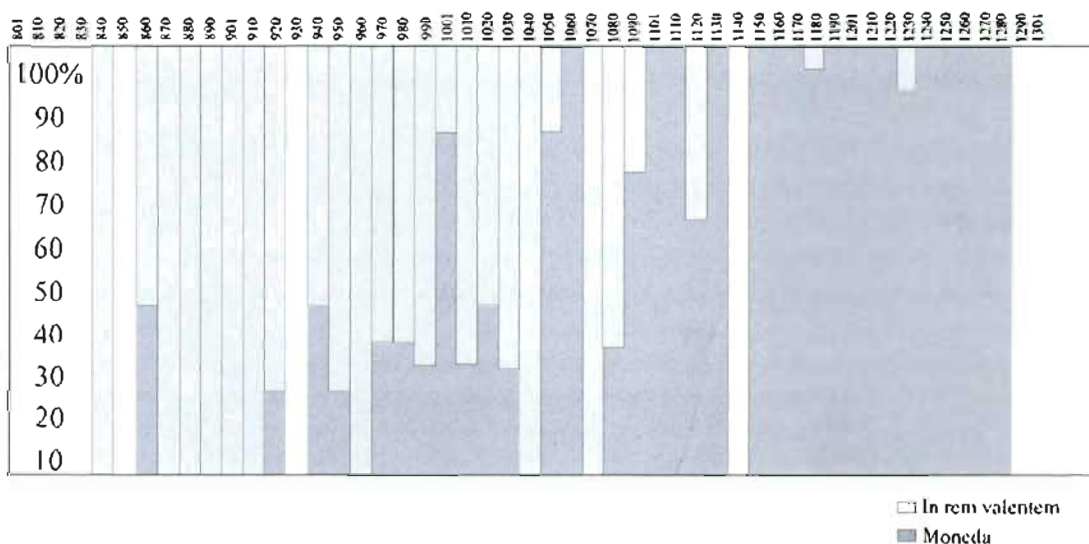
$1g \times \frac{4}{12} = 0,253g$ de contingut de plata del diner d'Urgell.

70. C. BARAUT, «Els documents de l'Arxiu Capitular de la Seu d'Urgell», *Urgellia*, núm. II-IV. J. SOLER, «Cartulario de Tavèrnoles», *Boletín de la Sociedad Castellonense de Cultura*, núm. 7. 36-38. Castelló, 1960-1962. M. RIU I RIU, «Diplomatarí del monestir de Sant Llorenç de Morunys», *Urgellia*, núm. IV, 1981, p. 187-260. *Cartulari de Poblet*, Barcelona, 1938. F. UDINA MARTORELL, *El Llibre Blanc de Santes Creus*, Barcelona, 1947. F. MIQUEL ROSELL, *Liber feudorum maior*, Barcelona, 1945, 2 vol. E. JUNYENT, *Diplomatarí de Sant Bernat Calbó*, Reus, 1956. J. M. FONT I RIUS, *Cartas de población y franquicia*, Barcelona, 1969, 2 vol.

que el procés vers una monetització plena s'inicia clarament amb l'aparició d'unes emissions comtals fetes, segurament, amb l'acord d'alguna participació episcopal, i que situem en el segon quart del segle XII.

Gràfica 23. Evolució percentual dels pagaments en moneda i «in rem valentem» per períodes de 50 anys. Urgell.

Gràfica 24. Desglossament de la gràfica 23 per dècades. Urgell.

Les espècies monetàries circulants a Urgell abans que tinguem notícies d'emissions pròpies, episcopals o bé comtals, hem de pensar que eren de numerari carolingi o d'arrel carolíngia, i probablement d'origen ultrapirinenc.

Avui les troballes monetàries semblen anar confirmant aquesta hipòtesi. Vegeu les troballes de diners i òbols carolingis fetes al comtat o al seu entorn immediat en el mapa de troballes del capítol dedicat al període carolingi. Es tracta de les següents: Pantà de Sant Ponç (núm. 13), i tres troballes aïllades fetes en indrets entre Tàrrega i Bellpuig (núm. 15, 16 i 17, sempre en referència al mapa 1 de troballes de moneda carolíngia).

A partir del 1150, Urgell ha arribat a un grau de plena monetització, amb una presència de moneda als pagaments documentats del 96 %, ja que de 50 pagaments només en 2 hi intervenen productes no monetaris. Aquesta proporció es manté en el mig segle següent (1200-1250), i entre el 1250 i el 1300 hom arriba ja a una monetització total, amb un 100 % de pagaments saldats en numerari.

La crisi de certa manca de moneda efectiva que es fa perceptible en els altres comtats durant el segle XI es fa més difícil de detectar al d'Urgell que, en aquesta cronologia, es troba encara en un baix nivell de monetització. De tota manera, l'anàlisi per dècades sembla revelar un cert retrocés entre el 1000 i el 1050 que després és reabsorbit. (Vegeu gràfica 24).

Presència de moneda d'or

El primer esment de moneda d'or el registrem el 1003. Una data igual, o bé equiparable, a les que teníem per a Cerdanya (1003), Ribagorça (1008) i Besalú (1016), i que resulta ésser relativament primerenca tenint en compte que, si bé en el grup Barcelona-Girona-Ausona l'or fa ja la seva aparició a la segona meitat del segle X, a la resta de comtats es situa en el segon quart del segle XI.

Els esments, des del 1003 al 1080, fan referència a unces i a mancusos sense altres especificacions. Ocasionalment, trobarem un pagament expressat en «*uncias de auro denesco*», és a dir, de Dènia, l'any 1038-1065,⁷¹ i el 1080, un en mancusos de Barcelona.⁷² El 1092 trobarem ja un pagament efectuat en morabatins, però això no significa que d'aleshores endavant tots els pagaments fets en moneda d'or es refereixin a aquesta nova divisa àuria, ja que seguirem trobant esments d'unces, de mancusos i d'or de València, per bé que aquests darrers en termes de *in rem valentem*.

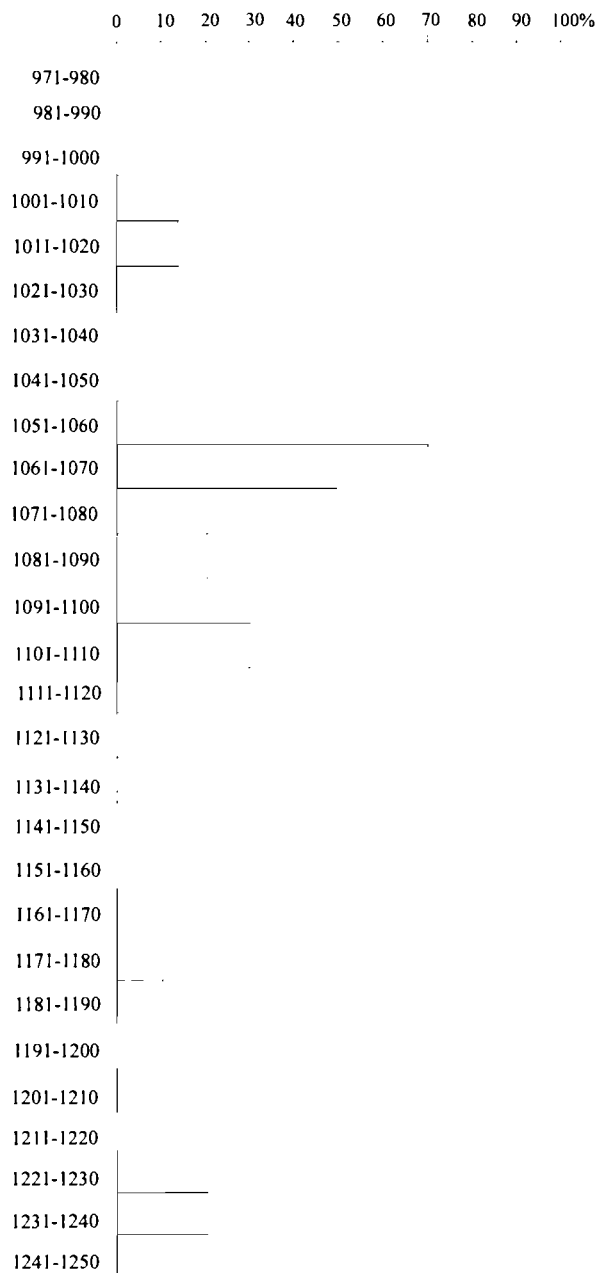
A partir del 1119, en canvi, el morabatí és ja l'única divisa d'or esmentada i alguna vegada trobarem, en el seu lloc, la d'*aureos*, que li és assimilable. El 1238 apareixen els morabatins alfonsins i el 1243 s'esmenten ja les masmudines i les masmudines *jucefies*. D'aleshores i fins al 1276, data del darrer pagament d'or que hem registrat, s'alternaran els pagaments en masmudines almohades amb els de l'anterior divisa almoràvit, el morabatí, que es resisteix a desaparèixer.

Hem confeccionat una gràfica amb els esments disponibles de moneda d'or (vegeu gràfica 25). Comprèn des de la dècada del 1001-1010 fins a la del 1241-1250 i s'hi recullen les quaran-

71. *Cartoral de Tavèrnoles*, doc. 24.

72. *Cartoral de l'obra de la Seu*, doc. 21.

ta-tres mencions d'espècies monetàries àuries que hem trobat en una mostra de dos-cents quatre documents. Això representa una presència de pagaments efectuats en divisa àuria del 21 % al llarg de tot el període. Si observem la gràfica més detingudament veurem que arrenca el 1001-1010 amb una presència d'or força apreciable, un 43 %, que minva també substancialment en

Gràfica 25. *Evolució percentual dels pagaments en moneda d'or. Urgell.*

les dues dècades següents fins a un 12 % i un 19 % i desapareix completament en les dues properes (1031-1050). Aquest esclat fugisser pot ésser fruit de l'entrada de moneda d'or que devia produir-se com a conseqüència dels serveis militars mercenaris que oferiren els guerrers catalans a al-Àndalus, com és ara el que representà el de la ben documentada expedició del 1010 a Còrdova per a ajudar un dels contrincants en la guerra civil de les acaballes del califat.

A la dècada del 1051-1060 reapareixen els pagaments en moneda d'or i no tornem a detectar intermitències fins després del 1120. La represa de la presència d'or es fa a nivells importants, del 75 % i del 70 %, a les dues dècades que van del 1051 al 1070, per a minvar fins a un 50 % entre el 1071 i el 1080, i baixa encara a un 20 %, del 1081 al 1090. La recuperació es produirà, coincidint amb l'aparició dels primers esments de morabatins, a la dècada del 1091-1100, amb un 45 %, i a les dues dècades següents trobarem respectivament un 33 % i un 60 % de pagaments saldatos en moneda d'or.

Aquesta continuada presència d'or en el comtat pot explicar-se, en el període 1000-1100, per les contínues intervencions dels comtes urgellesos, i també dels seus bisbes, en el cobrament de paries i en la seva iniciativa per a engrandir la seva zona de marca. Hem vist com Arnau Tost conquereix la vall d'Àger per a Urgell, i deixa el Pallars sense contacte amb els àrabs. D'altra banda, els pactes d'aliança entre Urgell i Barcelona per qüestions relacionades amb la percepció de paries són força seguits. Tot plegat mostra que la situació d'Urgell en la frontera occidental amb al-Àndalus és aprofitada per Barcelona per tal d'exercir la seva pressió sobre els reialmes musulmans de Lleida i Saragossa, unint, al mateix temps, les seves forces amb les d'Urgell en aquest objectiu. Les notícies disponibles sobre el cobrament de tributs per part del comte d'Urgell s'estenen des del 1048 al 1103, són força nombroses i en bona consonància amb la presència d'or als pagaments documentats.⁷³ Tenim també constància de la participació dels bisbes en el benefici de les paries, ja sigui a través de la percepció del delme o d'altres cobraments que devien percebre directament. És important de remarcar-ho, ja que les nostres dades es basen en bona part en documentació episcopal.

Tornant ara a la gràfica 25, veiem que a partir de la dècada 1131-1140, i fins al final del període estudiat (1250), la presència d'or és a nivells força més baixos i es produeixen intermitències notables. És evident que no es repetirà ara la sostinguda presència d'or que es produí entre la segona meitat del segle XI i les dues primeres dècades del XII, coincidint amb l'etapa del mancús i amb els primers temps del morabatí. Tot i així, hi ha en aquest període, 1121-1250, certa presència d'or que pot respondre encara a tributs i a altres ingressos procedents d'al-Àndalus per als quals no tenim una constància documental clara. Cal dir, però, que, la darrera notícia de cobrament de tributs és del 1163 i es tracta de la renúncia que fa el comte de la usurpació dels béns episcopals a la mort del bisbe i de la donació de cent morabatins anyals de la paria (*Cartulari de la Seu*, vol. I, doc. 13; VILLANUEVA, VOL. XI, ap. XV). Ens trobem ja en l'etapa final de l'or almoràvit, el morabatí, i en el moment d'arribada de l'or almohade, de la masmudina i de la dobla. Aquestes divises àuries arriben a assolir una important incidència en el circulat català, malgrat que l'or almohade no sembla haver circulat amb tanta profusió com el morabatí, segons ha mostrat M. Crusafont.⁷⁴ De tota manera, les troballes de la zona d'Ur-

73. Per al contingut i referències d'aquests documents, vegeu l'obra citada a la nota 3.

74. M. CRUSAFONT I SABATER, «Del morabatín almorávide al florín...», *I Jarique de Estudios Numismáticos Hispano-Árabes*, 1988, p. 191-200.

gell —que amb prou feines marquen certa presència de mancuso—⁷⁵ ens confirmen més plenament la de morabatins i de dobles. Observem la descoberta d'un morabatí a Comiols (mapa 8, núm. 25) i també la d'un tresoret de dobles almohades a Seròs (mapa 8, núm. 26).

Circulació de la moneda d'argent-billó

Per a aquest comtat, disposem d'una sèrie bastant seguida d'esments monetaris entre els anys 861 i 1320. Els aparents buits que observem a la gràfica, entre el 861 i el 1100, no són deguts a una manca d'evidència documental, sinó que les operacions o bé s'han satisfet en *rem valentem* o bé han estat saldades en moneda d'or, conceptes que evidentment no havíem de considerar en aquesta anàlisi. Fins a l'any 1200, les fonts emprades són relativament variades, però després la nostra informació es basa fonamentalment en el cartulari de la Seu o en el de l'obra de la Seu. Això farà que la nostra visió de la circulació monetària en el comtat sigui, bàsicament, la de l'àrea pirenaica o prepirenaica.

Si observem les dades disponibles, que hem reflectit a la gràfica 26, podrem treure'n les següents conclusions. Entre el 861 i el 1090, tenim pagaments de sous i diners dels quals no s'especifica la procedència; l'única excepció és un esment de moneda aràbiga d'argent de l'any 1016. En realitat, ignorem a quina o bé a quines espècies monetàries concretes respon aquest circulat d'argent-billó. Podem pensar, però, que inicialment podia tractar-se de moneda carolíngia i que més endavant podia haver-hi certa presència de moneda aràbiga de plata, tal com tenim documentat, o fins i tot de moneda d'altres comtats d'una i altra banda del Pirineu.

Les troballes monetàries, especialment les de moneda carolíngia o postcarolíngia, comencen a confirmar per via arqueològica aquesta hipòtesi. Pot veure's en el recull i la cartografia que hem realitzat, en el capítol dedicat a la moneda carolíngia, que tenim constància de quatre troballes de monedes d'aquesta sèrie, compreses entre els segles IX-X. Alguna, com és un diner de Carles el Gras (884-887), aparegué al pantà de Sant Ponç, prop de Solsona, dintre del comtat (mapa 1 de les troballes carolíngies, núm. 13). Les altres foren trobades prop dels límits del comtat, en una zona que, si ens guiem estrictament per la cronologia de les peces, era encara territori de marca. Ens referim a les tres troballes de diners carolíngis efectuades entre Tàrraga i Bellpuig (mapa 1 de les troballes carolíngies, núm. 15, 16 i 17).

El 1099 trobem el primer esment aïllat de moneda agramuntesa. Entre el 1111 i el 1160 tenim símptomes de concurrència en el mercat monetari de diners jaquesos i de diners barcelonins. Per via arqueològica es corrobora la presència d'ambdues divises. Així, tenim troballes de diners i d'òbols de Ramon Berenguer III i de Ramon Berenguer IV de Barcelona (1096-1162) a Agramunt, a la comarca del Solsonès i a Llorenç de Montgai (mapa 8, núm. 6, 7 i 8), i també de diners de Sanç Ramir d'Aragó (1063-1094) a Agramunt (mapa 8, núm. 5 i 30).

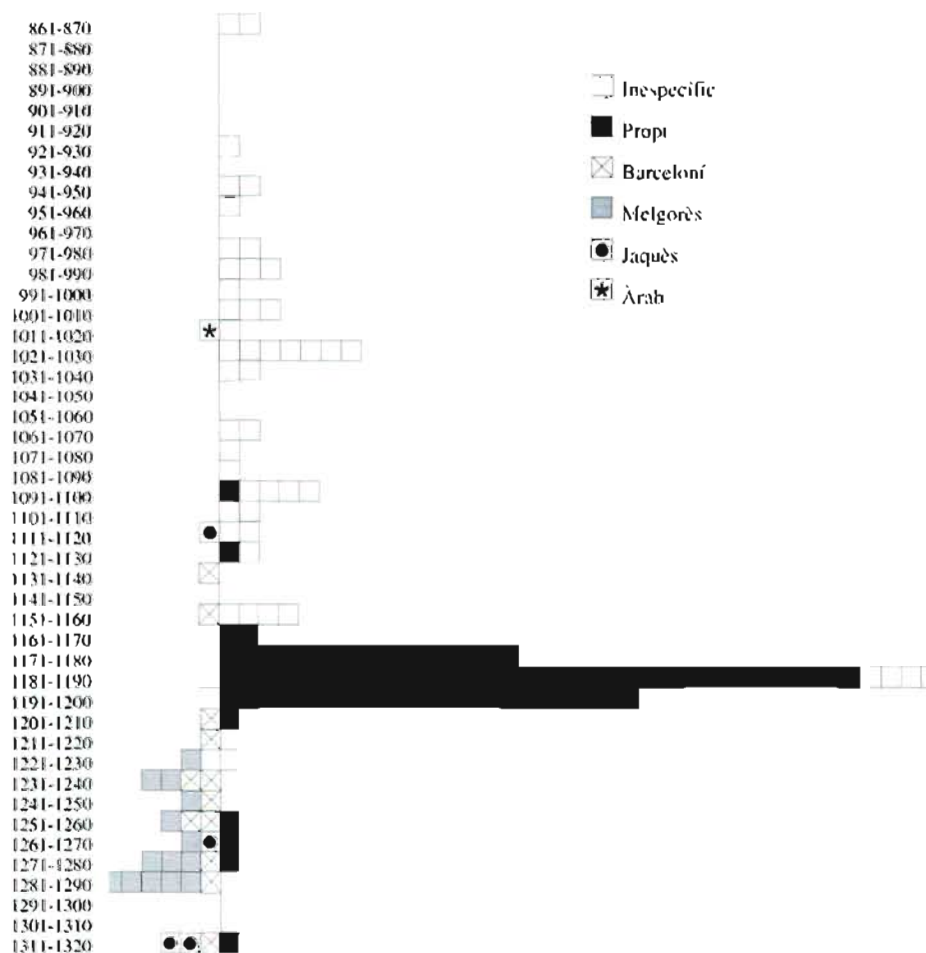
En un principi, aquesta incidència de moneda forana es trasllueix a la nostra gràfica per l'aparició d'un esment específic de moneda pròpia l'any 1122, i després per una veritable allau d'esments específics de moneda d'Agramunt entre el 1161 i el 1200. Fins aquesta darrera data, l'única concurrència important sembla la del barceloní.

75. Tenim tan sols la troballa al castell de Llordà, en els límits amb el comtat de Pallars, d'un mancús bilingüe daurat i amb ànima d'argent, però de factura molt bona (mapa 8, núm. 24).

Les troballes, per la seva banda, assenyalen la presència de moneda pròpia amb diverses descobertes de diners d'Ermengol V (1092-1102) (mapa 8, núm. 30), d'Ermengol VII i d'Ermengol VIII (1154-1209) (mapa 8, núm. 2 i 9). Tenim també constància de troballes de numèrari lleonès, fet gens sorprenent si tenim en compte els vincles establerts, des de finals del segle XI, entre la casa urgellesa i la monarquia lleonesa. Es tracta d'un diner de Ferran II (1157-1188) i de tres diners d'Alfons IX (1188-1230) apareguts a Agramunt (mapa 8, núm. 1 i 11).

A partir del 1200, canvia completament el panorama del circulant. Els pagaments en agramuntesos minven relativament. Hom observa un increment dels pagaments satisfets en moneda de Barcelona i també la incidència del diner melgorès. La presència del jaquès, en canvi, sembla tenir poc relleu, tot i que això resulta una mica sorprenent si recordem que el jaquès és la moneda de curs legal a Lleida fins al 1346.

És cert que a partir de la mort d'Ermengol VIII la moneda comtal ha de passar per un període

Gràfica 26. Nombre d'esments de les espècies monetàries d'argent i de billó, Urgell.

de crisi a conseqüència de la inestabilitat política, situació que es manté fins al canvi de dinastia comtal, l'any 1235. De tota manera, això no sembla suficient per a explicar l'abrupte caiguda dels pagaments en agramuntesos, ni la creixent penetració del diner melgorès, ni tampoc la lleu presència del jaquès. Hem de concloure, doncs, que el panorama deduïble de la nostra informació correspon bàsicament al circulat de la zona pirenaica o prepirenaica i no al conjunt del comtat. Observem que les troballes de diners melgoresos es solen produir a la zona septentrional (mapa 8, núms. 2, 3 i 4), però també en tenim a Agramunt mateix (mapa 8, núm. 5).

Sobre tota aquesta qüestió cal advertir que la nombrosa evidència actual de moneda agramuntesa de la nova dinastia dels Cabrera no pressuposa, malgrat tot, un volum d'emissió suficient per a cobrir les necessitats de numerari dels segles XIII-XIV, en els quals entren en joc masses monetàries molt més importants que en els dos segles precedents. La relativa feblesa del diner d'Agramunt es manifesta també en l'anàlisi feta per ⁷⁶ Alturo, basada en la col·lecció diplomàtica de Nostra Senyora d'Alguaire. L'autor, en 67 esments compresos entre els anys 1191 i el 1300, no en troba cap de sous d'Agramunt, només 4 de Barcelona, 1 de melgoresos, 23 sense especificar i la resta, és a dir, la majoria, corresponen a diners jaquesos. Certament que aquests pagaments han de correspondre a contractes fets fora del comtat, però ben a la vora dels seus límits. No hi ha dubte, doncs, que si els volums d'emissió de l'agramuntès haguessin estat importants el trobaríem en abundància en zones tan properes. La troballa feta a Lleida que es compon de 10 jaquesos i només d'un diner urgellès de Ponç de Cabrera és en bona consonància amb aquesta panoràmica (mapa 8, núm. 13).

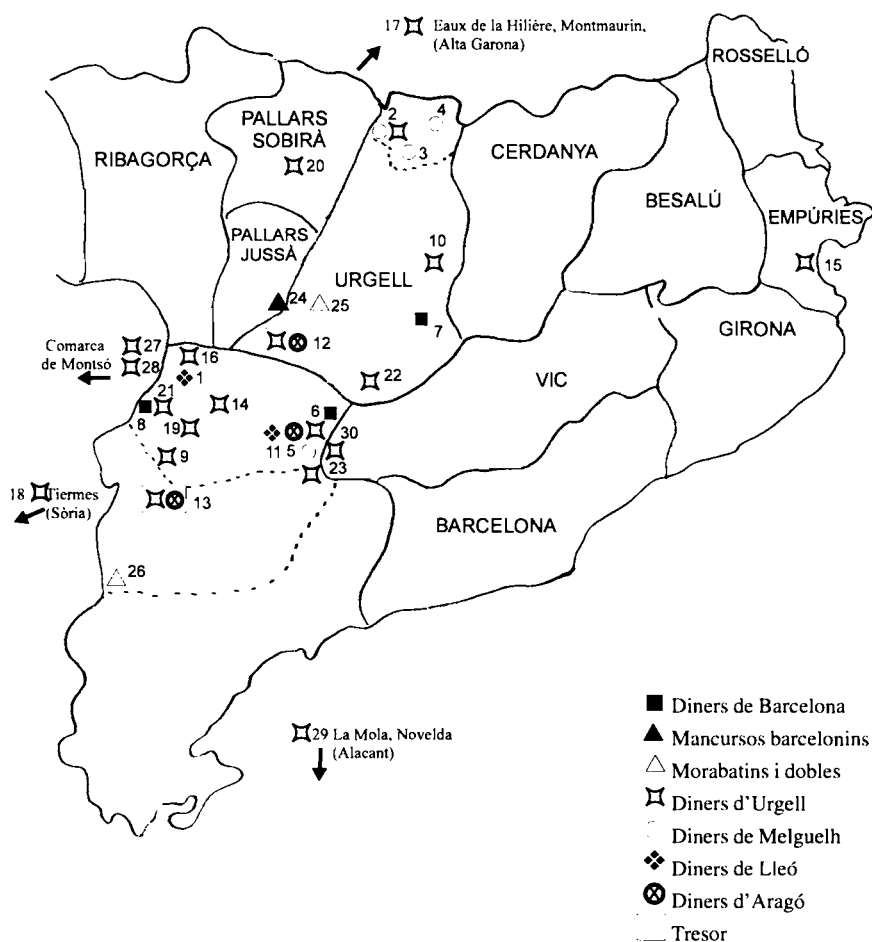
D'altra banda, si comparem l'evidència numismàtica d'agramuntesos del període dels Cabrera amb els diners de Barcelona coetanis veurem que el nombre d'urgellesos és insignificant. Recordem, simplement, que fa menys de vint anys els diners de Ponç de Cabrera eren molt rars. L'abundància relativa actual es deu únicament al fet puntual de la troballa d'un tresoret (mapa 8, núm. 12). Així comprovem que en les col·leccions formades fins a principi de segle, com ara la de J. Botet, la d'A. Campaner, la de R. Bosch i Alsina, i encara d'altres —les quals han anat a raure al Gabinet Numismàtic de Catalunya i eren ben importants en moneda comtal— només disposaven, entre totes, d'un sol exemplar de diner de Ponç de Cabrera i encara en un lamentable estat de conservació. Tot això ens aboca novament a la idea inicial d'unes emissions monetàries relativament febles que ens han arribat, sobretot, per l'atzar d'una troballa formada per uns cinc-cents diners de Ponç i que contenia també diners i òbols jaquesos de Jaume I (mapa 8, núm. 12). Pel que fa a l'àrea nord del comtat, cal assenyalar com a motivació del retrocés del diner d'Agramunt la tendència clarament preferent del bisbe de la Seu per la moneda de Barcelona, com mostra la carta de queixa que remet el rei Alfons III, aleshores també comte d'Urgell, al bisbe en la qual li demana que revoqui la disposició que ha donat referent a la circulació del diner barceloní pel territori de Sanauja, on ha de córrer la moneda d'Urgell.⁷⁷

Registrem un nombre apreciable de troballes individuals de moneda pròpia dintre del comtat o a la vora. Així, la d'un diner de Guerau a Sant Llorenç de Morunys (mapa 8, núm. 10), d'un diner de Ponç a Cubells (mapa, núm. 14) i de diners d'Ermengol X al Montsec (mapa 8, núm. 16) o bé a zones de l'Aragó molt properes (mapa, núm. 27-28). És cert que el diner d'Ermengol X el trobarem també en àrees força allunyades com ara Empúries (mapa 8, núm. 15),

76. *Symposium Numismàtic de Barcelona*, 1979, vol. II, p. 378-380.

77. Vegeu-ne el seu regist i la referència al nostre apèndix de documents, núm. 91.

Sòria (mapa 8, núm. 18) o bé el santuari Eaux de la Hilière a l'actual departament de l'Alta Garona (mapa 8, núm. 17). Pel que fa a troballes de pugeses de Teresa d'Entença, en tenim a Balaguer (mapa 8, núm. 19), a Sort al Pallars Sobirà (mapa, núm. 20), a Llorenç de Montgai (mapa 8, núm. 22), i tindrem constància de descobertes de diners de Pere en un lloc indeterminat de l'actual província de Lleida (mapa 8, núm. 22), a Agramunt (mapa 8, núm. 23) i al castell de la Mola a Alacant (mapa 8, núm. 29). Aquesta relativa dispersió del diner agramuntès queda justificada per uns volums d'emissió que, malgrat la seva modèstia, transcendeixen els que tenim habitualment per a les sèries comtals catalanes.

Mapa 8. *Troballes monetàries. Urgell.*

REPERTORI DE LES TROBALLES MONETÀRIES. COMTAT D'URGELL

La recopilació i la catografia de les troballes s'han realitzat segons els mateixos criteris seguits en els altres comtats i que hem exposat detalladament a l'encapçalament del capítol de Barcelona. Aquest recull té la doble vessant de reunir tant les troballes fetes a l'interior del comtat com les de moneda del comtat fetes fora dels seus límits.

1. Àger, comtat d'Urgell. Aïllada. Lleó: 1 diner de Ferran II (1157-1118).
A. M. BALAGUER, Tesi doctoral, «Corpus de les troballes», núm. 1, p. 154.
2. Sant Andreu del Prat del Campanar, Arinsal, Andorra, comtat d'Urgell. Aïllada d'excavació. Urgell: 1 diner (tipus 123) atribuït a Ermengol VIII (1184-1209). Melguelh: 1 diner melgorès.
A. M. BALAGUER, Tesi doctoral, «Corpus de les troballes», núm. 2, p. 155.
3. Sant Vicenç d'Enclar, Andorra, comtat d'Urgell. Aïllada d'excavació. Melguelh: 1 diner melgorès.
A. M. BALAGUER, tesi doctoral, «Corpus de les troballes», núm. 50, p. 206.
4. Santa Eulàlia d'Encamp, Andorra, comtat d'Urgell. Aïllada d'excavació. Melguelh: 1 diner melgorès.
M. CRUSAFONT I SABATER, «La moneda: identificació i significació», *Santa Eulàlia d'Encamp. Evolució històrica d'un edifici, Memòries del Patrimoni*, 2, Andorra, 1989, núm. 3, p. 89.
- 5.-Agramunt, comtat d'Urgell. Aïllades, en diferents indrets i moments. Aragó: 4 diners de Sanç Ramires (1063-1094). Urgell: 1 òbol de Ponç de Cabrera (1236-1243) (tipus 131). Melguelh: 1 diner melgorès.
Notícia inèdita.
6. Agramunt, comtat d'Urgell. Aïllada. Barcelona: 1 diner del lliri (tipus 36), atribuït a Ramon Berenguer III (1096-1131).
A. M. BALAGUER, «Troballes monetàries X», *Acta Numismàtica*, vol. 24, 1994, p. 208, AN 41.
7. Solsonès, comtat d'Urgell. Aïllada. Barcelona: 2 òbols del lliri (tipus 37), dels atribuïts a Ramon Berenguer III (1096-1131).
A. M. BALAGUER, «Troballes monetàries X», *Acta Numismàtica*, vol. 24, 1994, p. 207, AN 40.
8. Llorenç de Montgai, comtat d'Urgell. Aïllada. Barcelona: 1 diner del lliri (tipus 39), atribuït a Ramon Berenguer IV (1131-1152).
A. M. BALAGUER, «Troballes monetàries X», p. 210, AN 42.
9. Lleida, zona de. Aïllada. Urgell: 1 diner (tipus 123) (1184-1209).
A. M. BALAGUER, tesi doctoral, «Corpus de les troballes», núm. 3, p. 157.
10. Sant Llorenç de Morunys, comtat d'Urgell. Aïllada. Urgell: 1 diner de Guerau de Cabrera (1208-1209/1213-1228) (tipus 127).
A. M. BALAGUER, tesi doctoral, «Corpus de les troballes», núm. 4, p. 158.
11. Agramunt, comtat d'Urgell. Aïllada. Barcelona: 1 diner del lliri (tipus 36), atribuït a Ramon Berenguer III (1096-1131).
A. M. BALAGUER, «Troballes monetàries X», *Acta Numismàtica*, vol. 24, 1994, p. 208, AN 41.
12. Lleida, província de. Tresoret. Urgell: 500 diners o més de Ponç de Cabrera (1236-1243) (tipus 131). Aragó: diners i òbols de Jaume I (1213-1276).
A. M. BALAGUER, «Primeres conclusions...», *I Symposium Numismàtic de Barcelona*, 1979, vol. II, p. 322, núm. 19.
13. Lleida, pont sobre el Segre. Tresoret (?). Urgell: 1 diner de Ponç de Cabrera (1236-1243). Aragó: 10 diners jaquesos de Jaume II (1291-1327).
F. MATEU Y LLOPIS, «Hallazgos... VII», *Numario Hispánico*, núm. 1-2, 1952, núm. 581.
14. Cubells, sud del comtat d'Urgell. Aïllada. Urgell: 1 diner de Ponç de Cabrera (1236-1243).
A. M. BALAGUER, «Troballes monetàries IX», *Acta Numismàtica*, vol. 20, 1990, p. 222, AN 31.
15. Empúries, comtat d'Empúries. Aïllada de les excavacions del 1909. Urgell: 1 diner d'Ermengol X (1267-1314) (tipus 133).
A. M. BALAGUER, tesi doctoral, «Corpus de les troballes», núm. 8, p. 162.
16. Montsec, comtat d'Urgell. Aïllada. Urgell: 1 diner a nom d'Ermengol; hem de suposar que es tracta més probablement d'Ermengol VIII o bé d'Ermengol X.
A. M. BALAGUER, tesi doctoral, «Corpus de les troballes», núm. 9, p. 163.

17. Eaux de la Hilière, Montmaurin (Alta Garona, França). Aïllada d'excavació. Urgell: 1 diner (tipus, 133), atribuït a Ermengol X (1267-1314).
G. SAVES, G. i L. VILLARONGA, «Les monnaies de la péninsule Ibérique trouvées en France dans la région Midi-Pyrénées», *Acta Numismàtica*, vol. III, 1973, p. 171-172.
18. Tiermes, Sòria. Aïllada d'excavació. Urgell: 1 diner (tipus 133), atribuït a Ermengol X (1267-1314).
C. DE LA CASA MARTÍNEZ, «Moneda medieval hispano-cristiana en Tiermes», *Gaceta Numismática*, núm. 74-75, 1984, p. 190.
19. Balaguer, comtat d'Urgell. Aïllada. Urgell: 1 bracteada de Teresa d'Entença (1314-1328) (tipus 135-137).
F. MATEU Y LLOPIS, «Hallazgos... XXV», *Numisma*, 156-161, 1979, núm. 1588.
20. SORT, comtat de Pallars. Aïllada. Urgell: 1 bracteada de Teresa d'Entença (1314-1328) (tipus 136).
A. M. BALAGUER, tesi doctoral, «Corpus de les troballes», núm. 14, p. 169.
21. Llorenç de Montgai, comtat d'Urgell. Aïllades. Urgell: 2 bracteades de Teresa d'Entença (1314-1327) i una altra bracteada que correspon probablement a les pugeses que encunyà Arnau de Cervera a Balaguer, per concessió d'Alfons III.
M. CRUSAFONT I SABATER I M. SOLER I BALAGUERÓ, «Nova moneda del comtat d'Urgell, probable pugesa de Balaguer», *Acta Numismàtica*, vol. 13, 1983, p. 167-175.
22. Lleida, província de. Aïllada. Urgell: 1 diner (tipus 139) a nom de Pere (1347-1408).
A. M. BALAGUER, tesi doctoral, «Corpus de les troballes», núm. 16, p. 171.
23. Agramunt, comtat d'Urgell. Aïllada. Urgell: 1 diner (tipus 139) a nom de Pere (1347-1408).
M. CRUSAFONT I SABATER, «Troballes monetàries IX», *Acta Numismàtica*, vol. 20, 1990, p. 221-222, AN 30.
24. Llordà, castell de. Isona, límits entre el comtat d'Urgell i el Pallars Jussà. Barcelona: 1 mancus bilingüe, amb ànima d'argent i folrat d'or, probable falsificació d'època (tipus 28 F).
R. FONT, notícia apareguda al *Butlletí del Grup Filatèlic i Numismàtic de Terrassa*, 1988.
25. Comiols, comtat d'Urgell. Aïllada. Àrab: 1 morabatí almoràvit d'Alí ben Yusuf, encunyat a Sevilla el 517 H/1122 dC.
A. M. BALAGUER, «Corpus de les troballes de moneda àrab a Catalunya», *Acta Numismàtica*, vol. 20, 1990, p. 106, D.2.
26. Seròs, al sud del comtat d'Urgell. Tresor. Àrab: conjunt de dobles almohades; foren estudiades 1 dobla de Yusuf (610-612 H/1213-1224 dC) i dues peces més de dobla d'Umar (646-665 H/1248-1266 dC).
A. M. BALAGUER, *Ibid.*, p. 107, E.2.
27. Castejón del Puente, comarca de Montsó, Aragó. Aïllada. Urgell: 1 diner d'Ermengol X (1267-1314) (tipus 133).
P. LÓPEZ SÁNCHEZ, «Hallazgos numismáticos en el Cinca Medio», *Gaceta Numismática*, núm. 116, 1995, p. 6, núm. 2.
28. Saso, Ripol, comarca de Montsó, Aragó. Aïllada. Urgell: 1 diner (tipus 133), atribuït a Ermengol X (1267-1314).
P. LÓPEZ SÁNCHEZ, *Ibid.*, p. 12, núm. 9.
29. Castell de la Mola, Novelda, Alacant. Aïllada d'excavació. Urgell: 1 diner (tipus 139) de Pere (1347-1408).
C. NAVARRO POVEDA, i C. DOMÈNECH BELDA, «Estudio del material numismático del castillo de la Mola», *Gaceta Numismática*, núm. 118, 1995, p. 70, núm. 1.
30. Agramunt, zona de, comtat d'Urgell. Petit conjunt de cinc diners trobats formant un bloc que amb els anys s'havia soldat d'una manera gairebé perfecta, de manera que feia la impressió que es tractava d'una sola peça, identificable potser amb un ponderal o un *piéford*. En desagregar-ho aparegueren cinc diners. Urgell: 4 diners amb un genet llancer, a l'anvers, que sembla haver pres model del que apareix a les monedes ibèriques de Bolskan; a l'exerg uns caràcters semblen voler reproduir també aquesta llegenda. Al revers, ERMENGAUDUS al voltant d'una creu. El tipus, desconegut fins fa poc, és atribuït a Ermengol V (1092-1102) (tipus 118). Aragó: 1 diner de Sanç Ramires (1063-1094).
A. M. BALAGUER i M. CRUSAFONT I SABATER, «Diner inèdit urgellès d'Ermengol V que copia un tipus de Bolskan», *Acta Numismàtica*, vol 28, 1998, p. 133-139.

El comtat de Pallars

LES TARDANES EMISSIONS PALLARESES. UN EPÍLEG A LA MONEDA COMTAL

No disposem de cap indicatiu que ens permeti pensar en amonedaaments al Pallars entre els segles IX i XIV, tant si ens referim al Pallars Jussà —incorporat al casal barceloní després del 1177— com si pensem en el Pallars Sobirà, que es mantingué independent fins el 1491, quan fou conquerit per la força de les armes.

Els despulles d'esments monetaris de cartularis de la zona, com el de Santa Maria de Gerri o el de Lavaix, aquest en la propera Ribagorça,¹ no han donat cap indicatiu sobre una possible existència d'amonedaaments propis al Pallars al llarg d'aquests segles. L'evidència numismàtica és igualment negativa.

Només en el segle XV trobarem una grossa moneda d'aram a nom d'Hug Roger III, que degué ésser encunyada amb motiu de les guerres contra Joan II. Tant per la seva cronologia tardana, com per les circumstàncies de guerra que degueren motivar la seva emissió, i pel seu caràcter netament fiduciari, aquesta moneda escapa completament de l'esquema i dels patrons de la moneda comtal.

En altres paraules, totes les característiques d'aquesta emissió l'apropen a la moneda local, és a dir, als senyals que es baten en aquells moments en moltes poblacions de Catalunya per concessió reial. L'única diferència entre aquell i aquests amonedaaments residiria, tan sols, en el fet que el comte l'emetria sense necessitat de llicència i en virtut del dret monetari que s'arrogaren els comtes catalans.² Per tant, no tractarem en profunditat d'aquesta moneda pallaresa amb un significat i una funció completament diversos de la resta de les emissions comtals. D'altra banda, no disposem de documentació de cap mena sobre aquests amonedaaments.

En els capítols corresponents a la circulació monetària hem analitzat el comtat de Pallars al costat dels altres comtats catalans. En aquells apartats el lector podrà trobar el detall de les espècies monetàries circulants en aquest comtat, així com les proporcions entre presència de moneda en els pagaments i de transaccions saldades en espècie.

1. I. M. PUIG I FERRETÉ. *El monestir de Santa Maria de Gerri als segles XI-XV*, Institut d'Estudis Catalans, Barcelona, 1991, 2 vol. Ídem. *El cartoral de Santa Maria de Lavaix. El monestir durant els segles XI-XII*, la Seu d'Urgell, 1985.

2. J. BOTET, *Les monedes catalanes* vol. 1, 164-167.

També en el corpus de les monedes comtals hem inventariat els exemplars coneguts d'aquest epíleg dels amonedaments comtals catalans.³

CIRCULACIÓ MONETÀRIA AL COMTAT DE PALLARS

Les Fonts

Disposem d'un nombre considerable d'informació documental d'aquest comtat, gràcies sobretot als repertoris d'Abadal⁴ per als segles IX-X i als dos cartularis compilats i estudiats per I. M. Puig Ferreté.⁵ Ens referim a la documentació de Santa Maria de Gerri de la Sal i a la de Santa Maria de Lavaix. Els documents de l'Arxiu Capitular de la Seu d'Urgell, publicats per C. Baraut,⁶ o els que encara resten inèdits del cartulari de la Seu i de l'obra de la Seu,⁷ també ens aporten cert nombre d'esments, i extraïem algunes informacions del *Liber feudorum*.⁸ Amb totes aquestes fonts cobrim amb força regularitat d'informació l'espai cronològic que va del 800 al 1350. El nombre d'esments recollits és d'uns dos-cents.

Pagaments en moneda i pagaments en espècie

Registrem per a aquest comtat una presència força constant de moneda en els pagaments documentats. Tot i que aquesta presència només assoleix valors del 56 % i del 45 % per a les dues meitats del segle IX respectivament, aquestes xifres s'incrementen fins a un 70 % i un 87 % al segle següent.

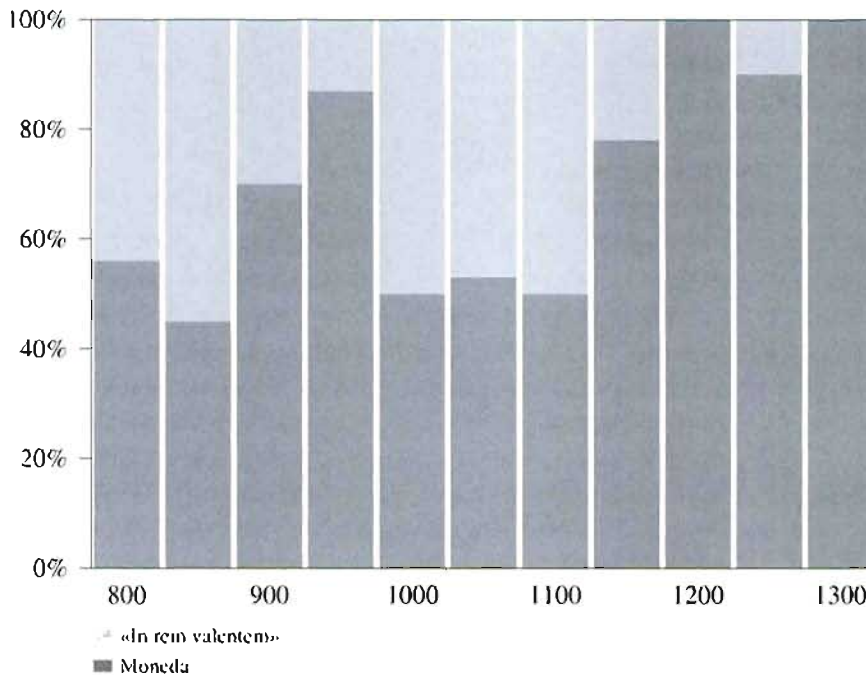
El fet que Pallars no disposi, almenys que ho sapiguem, d'amonedaments propis faria esperar graus de monetització potser inferiors als que registrem. També el seu aïllament i l'escassa implicació en les lucratives campanyes vers al-Àndalus, en general promogudes des de Barcelona, és un factor que no ajuda en aquest sentit. D'altra banda, cal observar que l'increment dels pagaments en moneda del segle X no pot ésser explicat, ara com ara, per una incidència de numerari àrab d'or, el qual no trobarem documentat en els pagaments fins a mitjan segle XI. Pot descartar-se també un circulant de moneda externa dels reialmes veïns d'Aragó i de Navarra, que encara no encunyen moneda en aquesta època. Podem, però, traçar la hipòtesi d'una aportació ultrapirinènica de numerari. Això implicaria determinades relacions amb aquells senyors, de les quals podríem assenyalar com a precedent la intervenció en la zona de Pallars i Ribagorça dels comtes de Tolosa en temps carolingi i els enllaços matrimonials amb dames de les diferents dinasties feudals llenguadocianes.

De tota manera, sense emissions pròpies o sense unes entrades més o menys regulars de moneda externa, era molt difícil sostenir un circulant alimentat de moneda. Això fa que en el segle següent (s. XI) i fins a mitjan del s. XII, la intervenció del numerari efectiu en els pagaments documentats es redueixi fins a un 50 %, tot i que la moneda d'or andalusina i barcelonina han fet ja acte de presència.

3. Una anàlisi d'aquesta moneda donà el següent contingut metàl·lic: 82,5 % de coure, 14,15 % d'estany, i petites quantitats d'altres elements, com és ara plom en un 1,28 %.

4. R. DE ABADAL, *Catalunya carolíngia. Els comtats de Pallars i Ribagorça*, Barcelona, 1955.

Des de la meitat del segle XII, quan el circulant pot començar a nodrir-se de les emissions ara abundoses i amb tendència expansiva, com és ara el diner de Barcelona, el melgorès, el morlà o bé el jaquès, la presència de moneda es recupera fins a un 78 % entre el 1151 i el 1200, i arriba a xifres que suposen una completa monetització dels pagaments documentats entre el 1201 i el 1350.

Gràfica 27. Evolució percentual dels pagaments en moneda i «in rem valentem». Pallars.

Presència de moneda d'or

Al comtat de Pallars pràcticament no es detecta una circulació de moneda d'or «a la menuda» com la que trobem sobretot en els comtats orientals de Barcelona, Vic, Girona i fins i tot Besalú, Empúries, etc. En aquests la documentació registra la realització de transaccions mitjanes i també de relativament petites entre particulars que es resolen en moneda d'or. Es tracta d'operacions freqüents de compra-venda d'una vinya, d'un hort, d'una casa o d'una peça de terra que es salden amb dos, tres, cinc, vuit, deu mancuses d'or. Al Pallars, en canvi, gairebé sempre que l'or intervé és per a saldar grans operacions entre dos magnats i sovint es tracta d'adquisicions de castells, d'esglésies, etc.

En la mostra d'esments recollida, el primer que es refereix a moneda d'or és del 1049 i trac-

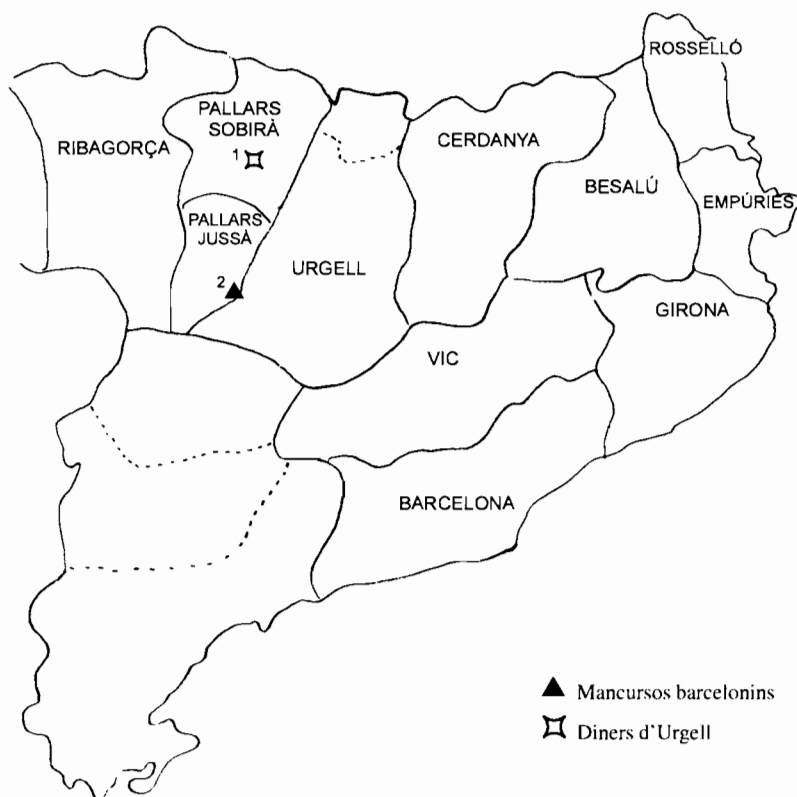
5. I. M. PUIG FERRETÉ. *El monestir de Santa Maria de Gerri*. Ídem. *El cartoral de Santa Maria de Lavaix*.

6. C. BARAUT, «Els documents de l'Arxiu Capitular de la Seu d'Urgell», *Urgellia*, núm. 1-IV.

7. Ens referim al moment de fer-se el recull per a la nostra recerca.

8. F. MIQUEL ROSELL, (ed.), *Liber feudorum maior*, Barcelona, 1945, 2 vol.

ta de la compra del castell d'Orcau per dos-cents mancursos.⁹ La política dels comtes de Barcelona, al segle XI, d'anar adquirint castells a la zona de Pallars-Ribagorça per pressionar els reialmes musulmans de l'Aragó i la conquesta d'Àger (1034) per Arnau Mir de Tost a benefici del comtat d'Urgell, el tradicional aliât de Barcelona, deixaren el Pallars sense una zona de marca pròpia i el privaren d'una percepció directa de paries o tributs.¹⁰ L'aïllament pirinenc en què restà el comtat, unit a unes condicions geogràfiques i climàtiques poc favorables al desenvolupament d'una agricultura altament productiva, no degueren afavorir pas que la moneda d'or afluís a la zona per mecanismes semblants al fenomen de difusió de la moneda d'or des de

Mapa 9. Troballes monetàries. Pallars.

9. *Cartulari d'Urgell*, doc. 599.

10. Per al coneixement de tota aquesta qüestió és fonamental l'estudi de P. SANAHUJA, «Arnau Mir de Tost, caudillo de la reconquesta en tierras de Lérida», *Ilerda*, núm. 1, fascicle II, 1943, p. 1-16, treball que continua en volums successius fins a *Ilerda*, núm. IV, 1946.

11. *Liber feudorum*, doc. 142.

12. I. M. PUIG FERRETÉ, *El monestir de Santa Maria de Gerri...*, doc. 130, 132, 139, 141, 142, 163 i 223. Ídem, *Cartoral de Santa Maria de Lavaix*, doc. 59. *Cartoral de l'obra de la Seu*, doc. 53.

13. *Cartulari d'Urgell*, doc. 29.

Barcelona que s'observa en els comtats orientals que no tenen una zona de marca amb al-Àndalus.

Les troballes monetàries, per la seva banda, registren la presència d'un mancús bilingüe al castell de Llordà, al límit entre el Pallars Jussà i Urgell, que resultà tenir l'ànima d'argent, encara que el seu aspecte no el revela pas com una falsificació i no pot descartar-se que es tracti d'una emissió oficial fraudulenta. De tota manera, aquesta presència d'un mancús barceloní a Llordà no és sorprenent si recordem que aquest és un dels molts castells dels comtes de Barcelona en aquesta zona.

Una altra qüestió que cal destacar és l'esment d'or de Jaca, un dels pocs coneguts d'aquesta sèrie, del testament de la comtessa València (c. 1100).¹¹ Els morabatins els trobem documentats el 1143 i fins el 1231¹² en trobarem set esments més, sempre en sumes importants o força crescudes. El darrer correspon al 1265 i és de morabatins alfonsins castellans.¹³

En termes generals podem dir, doncs, que tenim documentada l'etapa del mancús i la del morabatí, amb un buit de quatre dècades entre aquests dos moments de circulació d'or, que en ambdós casos es mostra molt feble.

Circulació de la moneda d'argent-billó

En primer lloc, cal considerar que Pallars és un cas força especial, ja que no hi ha constància de cap mena que el comtat emetés moneda pròpia. Només a la segona meitat del segle xv, i poc abans de la seva incorporació a Barcelona, el Pallars Sobirà emeté una moneda que, tant per les seves característiques com per la seva cronologia, s'acosta més a la moneda local coetània que a la moneda comtal.

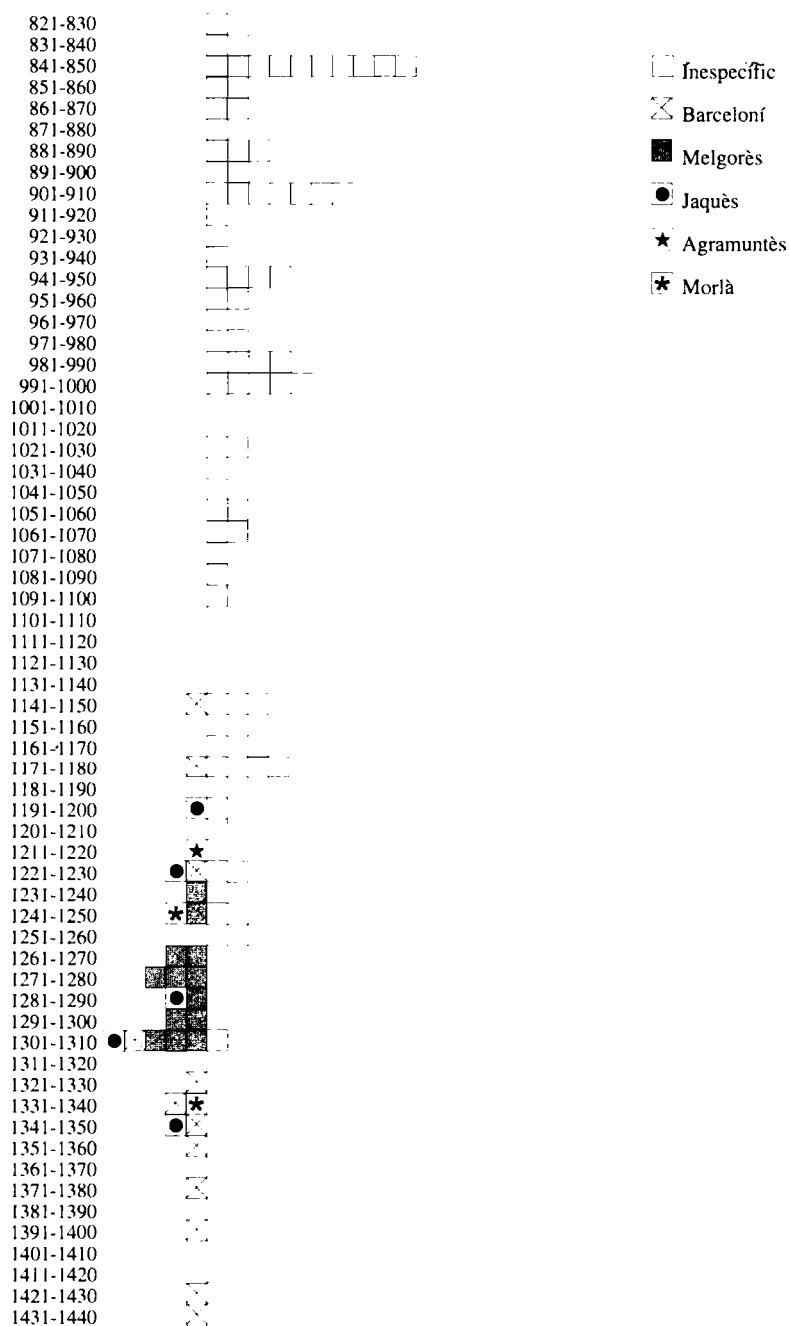
Comentem ara la gràfica 28 que hem construït amb els esments. Des del 821 al 1100, no ens especifiquen en cap cas a quina moneda es refereixen. Si en un primer moment el circulant podia ésser de moneda carolíngia, després deu nodrir-se, com hem assenyalat abans, d'alguna de les espècies monetàries ultrapirinenques, que de moment no podem identificar. El fet que els dos primers esments de moneda de Barcelona, que es situen entre el 1140 i el 1180, siguin específics i es trobin en un context de deu esments inespecífics, els quals han de referir-se al circulant habitual del comtat, sembla indicar que aquest circulant no pot ésser, doncs, barceloní.

A partir del 1191 apareixen altres monedes en el mercat: jaquesos, melgoresos, morlans i agramuntesos. És veritat que l'aparició del jaquès i de l'agramuntès no sembla tenir gran transcendència. La penetració de divises llenguadocianes, en canvi, té molta més força i arriba a esborrar del mercat la moneda de Barcelona, entre el 1231 i el 1300. En aquest període la concurrència de monedes diferents en el mercat fa desaparèixer gairebé els esments inespecífics. Així veiem que, entre el 1261 i el 1440, només trobem dues mencions inespecífiques enfront de vint-i-quatre que concreten l'espècie monetària amb què es salda l'operació.

Entre els anys 1301 i 1310 reapareix la moneda de Barcelona, i després d'aquesta dècada ja només trobem un esment de moneda del Llenguadoc. Des del 1351, la moneda de Barcelona torna a ésser l'única esmentada. En la desaparició del melgorès hi ha hagut d'influir tant el paper preponderant del diner de Barcelona com la mateixa crisi en l'emissió del melgorès. L'altre aspecte significatiu és l'afermament del barceloní respecte al diner jaquès, malgrat la proximitat amb l'Aragó i també amb Lleida, on el diner jaquès tingué curs fins al 1346.

Les informacions disponibles sobre troballes monetàries en aquesta zona són gairebé inexis-

tents i, malgrat la nostra atenció constant en el recull d'aquest tipus de dades, només hem pogut saber de la descoberta d'una pugesa bracteada de Teresa d'Entença, comtessa d'Urgell (1314-1328), a Sort, al Pallars Sobirà.

Gràfica 28. Nombre d'esments de les espècies monetàries d'argent i de billó. Pallars.

REPERTORI DE LES TROBALLES MONETÀRIES. COMTAT DE PALLARS

Pallars Sobirà

1. Sort (comtat de Pallars).

A. M. BALAGUER, tesi doctoral, «Corpus de les troballes», núm. 1, p. 142.

Pallars Jussà

2. Llordà, castell de, Isona (als límits entre el Pallars Jussà i el comtat d'Urgell).

R. FONT, Notícia al *Butlletí del Grup Filatèlic i Numismàtic de Terrassa*, 1988.

Comtat de Ribagorça

Els territoris que formaren els comtats de Pallars i Ribagorça foren conquerits pel comte de Tolosa en temps carolingis i sembla que el seu primer comte fou Guillem I de Tolosa, vers el 806. Els comtes tolosans els regiran fins que sorgirà una dinastia independent, encapçalada per Ramon II de Pallars-Ribagorça (872-920). Els seus fills es partiran l'herència i Isarn i Llop obtindran el Pallars i els altres fills, Unifred I i Miró I, la Ribagorça, s'obre un període de dificultats que acabarà, vers el 1025, amb la incorporació del comtat per part de Sanç III de Navarra. Després de l'efímer reialme de Sobrarb-Ribagorça que correspongué a Gonçal (1035-1045), fill del rei navarrès, aquests territoris passen a integrar-se en el naixent regne d'Aragó que regia Ramir I, un altre fill de Sanç III. D'aquesta manera el comtat de Ribagorça es decantava cap al vessant aragonès, tot i haver-se originat, com la resta dels comtats catalans, en les conquestes del temps carolingi. En formar-se la corona catalanoaragonesa sorgiren problemes de límits entre Catalunya i Aragó i Jaume I (1244) fixà la frontera en el Cinca, i inclogué dintre dels dominis del casal barceloní l'antic comtat de Ribagorça. Pressionat pels aragonesos, Jaume II aprovà un capítol de les corts de Saragossa del 1300 pel qual Ribagorça, Sobrarb i la comarca de la Llitera passaven a l'Aragó, amb la consegüent protesta dels catalans, que continuen considerant el país fins al Cinca com a català.¹

Els orígens del comtat de Ribagorça són, per tant, indestriables dels de la resta dels comtats catalans, i el considerarem també en el nostre treball, tot i que l'evidència d'uns amonedaments propis és confús. En realitat, els únics indicis d'emissions autòctones ens els donen quatre esments de «*solidos grossos de Ripacorza o de Ripacurza*». Vegem-los:

1064-1094. Venda d'una vinya a Riazuelo feta per Baró i la seva muller als canonges de Sant Vicenç de Roda «*propter precium III solidos ripzcurzenses et III argentazos*».²

1104-1126. Raimon Gomball de Porta Spanna, sa muller i son fill fan donació a Ramon Guillem, bisbe de Roda i Barbastre, de l'Almunia de Puyo Sivarano, en els termes de Castre, Capella i Graus. Reben per la donació «*centium XL solidos grossos de Ripachurza*».³

1. Per a una síntesi de la història d'aquest comtat, vegeu per exemple l'entrada «Ribagorça, comtat de», signada per Max Cahner, a la *Gran enciclopèdia catalana*.

2. J. YELA UTRILLA, *Cartulario de Roda*, Lleida, 1932. núm. VIII. p. 90, citat per P. BELTRÁN, *Obra Completa*, p. 486.

3. J. YELA UTRILLA, *op. cit.*, núm. XX, p. 74, i P. Beltrán, *op. cit.*, p. 487. També F. CARRERAS CANDI, «Les monedes de l'Urgellet», *Boletín de la Sociedad Artístico-Arqueológica de Barcelona*, 1906, p. 67-68 i Botet, I, p. 164, nota 3.

1129. L'ardiaca Bernat ven una vinya a Castro Galel per «*XV solidos grossos de Ripacurza*». ⁴

1119-1134. Venda d'un alou a *Fonte Tova* feta per Mir Altó a Sant Vicenç de Roda per «*precio placibile XX sollos (sic) grossos de Ripacorza*». ⁵

Amb la informació que ens donen aquestes quatre mencions és difícil arribar a conclusions segures sobre a què es refereix la denominació «*solidos grossos de Ripacurza o de Ripacorza*». Tenint en compte que ens indiquen gairebé sempre «*solidos grossos*» de Ribagorça i no diners d'aquesta espècie, i també que «*solido grosso*» —per oposició al diner de billó en circulació— sol expressar un pagament en plata o bé en l'equivalent en plata, podria inferir-se que es tracta, simplement, d'un pes de referència emprat a Ribagorça.

Hi ha, però, una altra interpretació per la qual els esmentats sous ribagorçans haurien estat diners de moneda efectiva, ja que podrien referir-se als diners batuts a Montsó per Sanç Ramires (1063-1094) i per Pere I (1094-1104), després de la conquesta i incorporació d'aquesta ciutat (1089), que esdevindrà un centre important, potser la capital, del comtat de Ribagorça. ⁶ Cal observar, també, que la cronologia d'aquestes emissions fetes a Montsó, que hem de situar entre el 1089 i el 1104, són prou concordants amb les dates que ens donen les mencions de sous grossos de Ribagorça. Hi ha la dificultat, però, que els documents els qualifiquen de «*solidos grossos*», mentre que la moneda feta a Montsó ha d'ésser de billó. Com que de fet no es parla de diners de plata, hem d'entendre que poden referir-se al sou com a unitat de compte, el qual tindria més diners dels dotze habituals. Recordem que un cas similar és conegut per a Girona. ⁷

CIRCULACIÓ MONETÀRIA AL COMTAT DE RIBAGORÇA

Les fonts

Disposem de força informació entre el final del segle IX i la primera meitat del segle XI, mercès als repertoris d'Abadal i al cartulari de Santa Maria de Lavaix, publicat per I. M. Puig i Ferrer. ⁸ També incorporarem dades del *Liber feudorum* i del diplomatarí d'Obarra. ⁹ Entre el 850 i el 1200, disposem de cent cinquanta-sis esments, la major part dels quals es concentren entre el 901 i el 1050.

4. J. YELA UTRILLA, *op. cit.*, núm. XXII, p. 115. Cf. P. Beltrán, *op. cit.*, p. 487.

5. J. YELA UTRILLA, *op. cit.*, núm. XIII, p. 125. Cf. P. BELTRÁN, *op. cit.*, p. 487. També F. CARRERAS CANDI, *op. cit.*, p. 67-68, i BOTET, I, p. 164, nota 3.

6. Aquesta hipòtesi fou plantejada ja per M. CRUSAFONT I SABATER, i A. M. BALAGUER, «La numismàtica navarro-aragonesa altomedieval. Nuevas hipótesis», *Gaceta Numismática*, núm. 81, 1986, p. 35-66, especialment p. 42-47. Vegeu també M. CRUSAFONT, «La circulación monetaria en Aragón medieval a partir de las menciones documentales», *Gaceta Numismática*, núm. 114, p. 37-62.

7. Vegeu per exemple els esments de sous de diners «*gerundensis monete ex XVI in solido*» dels anys 1128 al 1130, BOTET, I, p. 91, nota 10.

8. R. DE ABADAL, *Catalunya carolíngia. Els comtats de Pallars i Ribagorça*, Barcelona, 1955. I. PUIG FERRETÉ, *Cartoral de Santa Maria de Lavaix*, Societat Cultural Urgellitana, la Seu d'Urgell, 1983.

9. F. MIQUEL ROSELL, (ed.), *Liber feudorum maior*, ed. F. Miquel Rosell, Barcelona, 1945, 2 vol. A. J. MARTÍN DUQUE, *Colección Diplomática de Obarra s. XI-XII*, Saragossa 1965.

Pagaments en moneda i pagaments en espècie

Segons la gràfica 29 confeccionada a partir de la mostra qualitativa de pagaments efectuats en moneda o bé en espècie, el comtat de Ribagorça sembla partir d'una situació de poca monetització a la segona meitat del segle IX (33 %) per a passar a una situació de monetització plena, o gairebé plena, en els períodes següents. Aquest fet podria posar-se en relació amb l'observació d'Abadal que als comtats de Pallars i de Ribagorça la clàusula «*in rem valentem*», freqüent al segle IX, desapareix al segle X. Ara bé, això no significa que «en tot el corrent del segle X els preus s'estipulin en diners», com anunciava l'autor.¹⁰ Sovint trobarem les formes «*solidata*», «*denariata*», «*argenciata*» que, com sabem, són alternatives a la fórmula «*in rem valentem*» per a indicar que un pagament es fa en espècie, i registrarem també operacions de troc.¹¹ L'únic que pot dir-se —i el nostre recull d'esments posterior a les dates estudiades per Abadal ho corrobora també— és que la fórmula «*in rem valentem*» no devia arrelar en aquesta zona. En els cartularis d'Obarra i de Lavaix, que ens han donat més de noranta esments en el segle XI, no la hi trobem mai, i quan un pagament deixa de fer-se en moneda es diu que es farà efectiu amb una vaca, valorada en 7 sous, amb un bou de 8 sous, etc. Molt poques vegades trobarem la fórmula «*in rem valentem*» emprada a Ribagorça i potser la més destacable és la venda de la meitat del castell de l'Areny, el 1055, per 2.000 sous *in rem valentem*, una transacció d'importància que no reflecteix la forma més habitual d'expressar els pagaments documentats en aquest comtat.¹²

Els nostres reculls registren, tant per a la Ribagorça com per al veí comtat de Pallars, operacions no saldades en moneda a la primera meitat del segle X. En xifres absolutes, trobem per a Ribagorça tres pagaments efectuats en espècie i divuit en moneda i al Pallars, sis i catorze, la qual cosa representa una presència de pagaments documentats no efectuats en moneda del 32 % i del 30 %, respectivament. Uns percentatges que no poden ésser menystinguts i que mostren la persistència d'operacions no saldades en moneda, aparegui o no la fórmula «*in rem valentem*».

Una altra qüestió que voldríem comentar del treball d'Abadal és la seva afirmació sobre una desvaloració molt sensible de la moneda entre els segles IX i X.¹³ L'autor fonamenta aquesta opinió en una comparança dels preus que troba, i també en la impressió que ell té que, en el segle X, es generalitzen els pagaments en moneda, qüestió que, com acabem de veure, ha quedat desmentida o que almenys cal matisar molt. Abadal, per a parlar d'un augment significatiu dels preus i de la «desvalorització molt sensible de la moneda al segle X» que n'infereix, es basa en la comparança dels preus amb els del segle anterior. Disposa de cinc documents, entre els anys 845 i 847, del terme d'Orrit que fixen el preu de la mujada de terra als voltants d'un sou. El 867, al terme d'Aulet, una mujada es paga a dos sous, segons l'evidència d'un sol document. Pel que fa a preus del bestiar, disposa de dues referències, una de mitjan segle IX, d'un lot, i una altra de mitjan segle X, també d'un lot de bestiar. Naturalment l'un i l'altre lot no són iguals i

10. R. DE ABADAL, *Els comtats de Pallars i Ribagorça...*, p. 59-60.

11. El fet ja fou assenyalat i justificat per J. BALARI, *Orígenes històrics de Catalunya*, Barcelona, 1899, reedició Sant Cugat del Vallès, 1964, vol. II, p. 706-777.

12. *Liber feudorum*, doc. 123.

13. R. DE ABADAL, *Els comtats...*, p. 59-60.

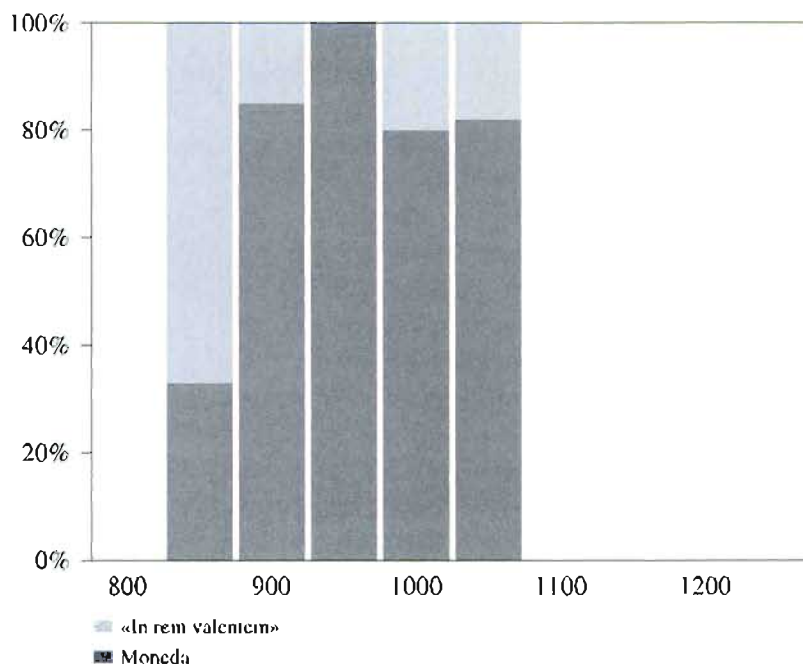
l'autor es veu obligat a fer un repartiment aproximat i a establir el conveni que en el primer conjunt el pollí valdria tres sous i sis el bou, mentre que en el segon el bou en valdria nou i el pollí, quatre. Realment sembla difícil arribar a concloure una desvaloració amb dades tan migrades i que cal encara matisar amb consideracions sobre la qualitat de la terra venuda, l'edat i bona cria dels animals en qüestió, entre altres condicionaments que els documents mai no ens expliciten. D'altra banda, hom s'adona que tampoc tindria massa sentit que els pollins només incrementessin el seu preu amb un 33 %, mentre que els bous ho farien un 50 %, com succeeix en l'exemple d'Abadal.

És cert que hi ha un increment de la monetització en el pas del segle IX al X. Aquest és un fenomen general en els comtats que disposen inicialment de poca moneda. Atès que aquest procés no és sobtat, sinó progressiu, no ens és permès de concloure una desvaloració de la moneda respecte als productes, fet que, d'altra banda, no és prou sostingut per la documentació. Ara per ara, no tenim cap indicatiu que ens permeti suposar una mutació de la moneda entre els segles IX i X. Tot sembla indicar que els patrons monetaris carolingis afeblits continuaran vigents almenys fins a la segona meitat del segle X. Pel que fa a l'estudi dels preus, només una anàlisi rigorosa d'una mostra significativa de pagaments d'uns mateixos productes podria permetre eludir les variacions pròpies de la qualitat entre els individus d'una mateixa espècie. Dubtem seriosament que amb el gruix de documentació ara disponible això sigui possible.

Si tornem ara al comentari de la nostra gràfica qualitativa de presència de moneda, veurem que de la forta incidència de pagaments en espècie entre el 850 i el 900 (67 %), passem a una situació gairebé de plena monetització, entre el 901 i el 950, en què un 85 % dels pagaments es salden en numerari, percentatge que arribarà al 100 % en el mig segle següent. Entre el 1001 i el 1050, amb una mostra molt representativa de 79 esments en moneda i 20 en espècie, tornarem a xifres del 80%, proporció que es mantindrà, amb un lleuger increment, durant la segona meitat d'aquest segle XI. Aquest sensible retrocés de la monetització coincideix amb un fenomen semblant ja constatat en altres comtats catalans, en què hem parlat de la ben coneguda embranzida econòmica que es produeix en el segle XI i per a la qual ni la sensible entrada de numerari andalusí ni la generalització de l'emissió de numerari propi semblen poder donar abast. En el cas de Ribagorça, aquest retrocés pot tenir, però, un significat completament diferent. Des del 1018, i potser ja des d'un cert temps abans, el comtat entra en l'òrbita de la dinastia navarroaragonesa i acaba, el 1043, formant part definitivament dels dominis del rei d'Aragó. Tant Navarra com Aragó estan en aquella època a nivells molt baixos de monetització, com ha mostrat recentment Crusafont.¹⁴ Per tant, el retrocés observat en el grau de monetització pot ésser la conseqüència d'haver-se vinculat ara a un espai politicoeconòmic que presenta uns nivells de monetització més baixos que els dels comtats catalans.

Al marge de la qüestió del grau de monetització, cal observar que tenim una mostra significativa de pagaments inespecífics que es reparteix entre el 821 i el 1100. En aquest cas, com en el del Pallars, podem invocar per a les primeres etapes un residual carolingi tardà, però per a la part final podem pensar també en una presència de numerari llenguadocià que pot resultar afavorida tant per les relacions inicials d'aquests comtats pirinencs amb el grup tolosà com per la perduració d'aquests contactes en temps de Sanç el Major de Navarra, que vers el 1018 s'emparà de la Ribagorça.

14. M. CRUSAFONT I SABATER, «La circulación monetaria en Aragón...», p. 37-62.

Gràfica 29. Evolució percentual dels pagaments en moneda i «in rem valentem». Ribagorça.

Presència de moneda d'or

La incidència de la moneda d'or és puntual, i gairebé sempre respon a grans operacions en què el comprador que paga la xifra estipulada és un magnat exterior, generalment el comte de Barcelona. La situació és, en aquest sentit, molt similar a la que trobem al comtat de Pallars.

El primer esment de moneda d'or el tenim el 1008 i es refereix a mancusos.¹⁵ En trobarem dos més, ara de mancusos de Barcelona, el 1067 i el 1072.¹⁶ En els tres casos, però, es tracta d'adquisicions del comte de Barcelona al comtat de Ribagorça. L'or de València s'esmenta en tres pagaments d'un cert volum, els anys 1095 i 1099, d'unes vendes de certs capmasos.¹⁷ Després d'això no tindrem més constància de presència de moneda àuria als pagaments. Aquesta manca de moneda d'or pot posar-se en relació amb el fet que Ribagorça no tingués, durant el segle XI, intervencions massa directes en la qüestió dels cobraments de paries, malgrat que alguns dels castells situats en el seu territori, —com és ara el de Casserres, entre altres— semblen haver estat punts estratègics importants per a exercir la pressió militar necessària perquè els reialmes musulmans veïns amollessin els tributs. De tota manera, aquests castells eren controlats pel comte de Barcelona, pel d'Urgell, el seu aliat, o bé pel capitost Arnau Mir de Tost, vassall d'aquest darrer. En aquestes condicions, cal pensar que aquests magnats devien canalit-

15. A. J. MARTÍN DUQUE. *Colección diplomática de Obarra...*, doc. 10.

16. *Liber feudorum maior*, doc. 152 i 156.

17. I. PUIG FERRETE. *Cartoral de Santa Maria de Llavaix*, doc. 40 i 42.

zar els tributs musulmans captats, dels quals la Ribagorça es devia beneficiar només marginalment. Podem dir, per tant, que el comtat participa llunyanament en el cicle del mancús en tant que es produeixen accions i adquisicions dels comtes de Barcelona que representen una certa aflluència d'or.

D'altra banda, l'adscripció de Ribagorça a l'àmbit aragonès tampoc afavorirà l'aflluència i circulació de la moneda d'or que, tant a l'Aragó com a Navarra, es detecta molt tardanament —vers el 1130— i a un nivell molt baix.¹⁸ Això i el progressiu aïllament pirinenc de la Ribagorça explicarien que des del 1100 deixem de trobar-hi esments de moneda d'or.

Circulació de la moneda d'argent-billó

En el primer període, 850-1050, no observem cap fenomen d'interacció monetària. No deixa, però, de cridar l'atenció el nombre important de transaccions que registren les fonts emprades, i sobretot el recull d'Abadal i els documents de Lavaix publicats per I. Puig. Aquests pagaments inicials no poden ésser en moneda de la zona, ja que no ens en consta l'existència, ni en moneda navarro-aragonesa, que no disposa d'emissions significatives fins a Sanç Ramires (1063-1094). Com hem dit abans, podria tractar-se de moneda ultrapirinenca. Per a la resta del període estudiat hi ha pobresa de dades, però podem assenyalar que el diner jaquès és la moneda que acaba imposant-se en exclusiva des del 1091 al 1270. (Vegeu gràfica 30).

En un període intermedi, c. 1094 a c. 1130, apareixen quatre únics esments de moneda ribagorçana, sense que tinguem cap indicatiu clar de concurrència monetària en aquest moment.¹⁹ D'altra banda, tampoc tenim notícia ni evidència numismàtica d'emissions comtals a Ribagorça. Ja hem assenyalat en les primeres pàgines d'aquest capítol que potser podríem identificar les monedes ribagorçanes de les quals ens parlen aquests documents amb les emissions fetes a Montsó. Aquesta ciutat, després d'ésser conquerida (1089), esdevingué un centre important dintre del comtat de Ribagorça —probablement exercí com a capital—, i tant Sanç Ramires com Pere I, en els primers temps del seu regnat, hi feren unes emissions de diners que ens són ben coneguts. D'altra banda, observem que la cronologia d'aquestes encunyacions de Montsó, que hem de situar entre el 1089 i el 1104, és concordant amb les dates de circulació dels sous de Ribagorça que ens forneixen els esments.²⁰ En qualsevol cas, la incidència d'aquest numerari és insignificant, la qual cosa és en bona consonància amb la migradíssima evidència numismàtica que ha deixat el diner de Montsó.

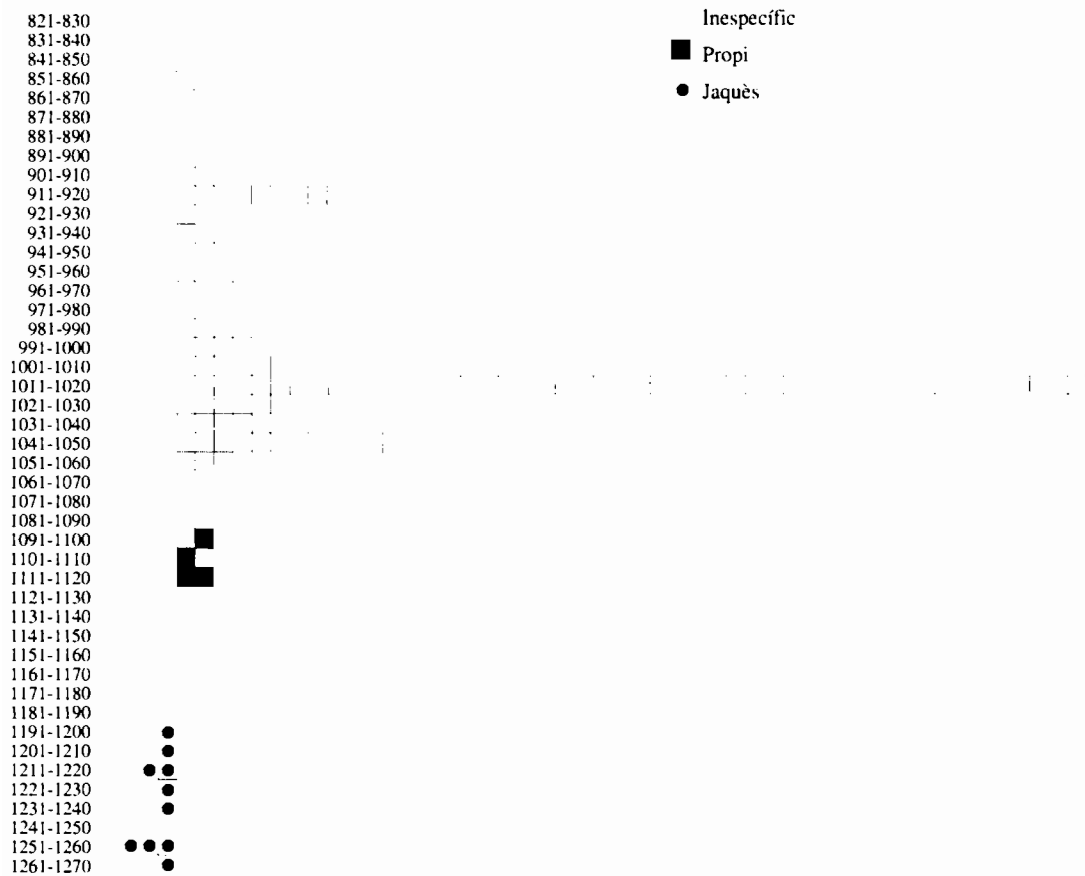
L'escàs desenvolupament de l'arqueologia medieval no ens permet, ara per ara, disposar de les informacions que podrien donar-nos les eventuales troballes realitzades a la zona.²¹

18. M. CRUSAFONT I SABATER, «La circulación monetaria en Aragón...», p. 37-62.

19. Les hem transcrit i n'hem donat referència al principi d'aquest capítol, notes 1-4.

20. M. CRUSAFONT I SABATER, i A. M. BALAGUER, «La numismática navarro-aragonesa...», p. 42-47.

21. Últimament s'ha publicat un article centrat en les descobertes de l'àrea de Montsó que registra, entre el numerari extern, un diner de Cèntul de Bearn (1150-1162) i dos diners d'Urgell d'Ermengol X (1276-1314). Tot això són, però, només petites ingerències de numerari extern que es produeixen quan la moneda circulant és ja la del reialme d'Aragó, és a dir, el diner jaquès. Per a les troballes vegeu P. LÓPEZ SÁNCHEZ, «Hallazgos monetarios en yacimientos del Cinca Medio», *Gaceta Numismática*, núm. 116, 1995, p. 3-14.

Gràfica 30. Nombre d'esments de espècies monetàries d'argent i de billó. Ribagorça.

Anàlisi de conjunt de la circulació monetària als comtats catalans

PRELIMINARS

Si haguéssim de dreçar una ràpida visió de conjunt, parlariem de pluralitat de situacions i de comportaments. Efectivament, l'anàlisi dels fenòmens monetaris i econòmics del període estudiat revelen amb prou exactitud la realitat d'un conjunt de petits comtats independents per bé que interrelacionats. Hom observa també que aquest mosaic de petits estats feudals, que tenen el seu origen en l'Imperi carolingi, es produeix en moltes altres zones d'aquell anterior domini i hom para especial esment en el proper Llenguadoc.

Per tant, en l'època comtal no podem parlar pròpiament de Catalunya, sinó de comtats catalans. Això fa que una anàlisi de conjunt no pugui ésser enfocada com una simple suma de comportaments parcials. La tasca serà la de comparar els comportaments dels diferents comtats, veure'n l'evolució en el temps i anar analitzant les analogies o les diversitats que poden observar-se. Certament que això significa una labor més complexa que la d'una simple addició de dades, però aquest treball és el que pot acostar-nos amb més rigor a la realitat.

No tots els autors que han tractat del període han tingut prou clara la circumstància d'un territori plural, integrat, de fet i de dret, per un conjunt d'estats autònoms, per bé que interrelacionats per vincles culturals, socials, lingüístics i, en part, també econòmics. Certament, els comtats catalans tenien en comú un origen carolingi, però a diferència d'altres territoris de l'antiga Marca Hispànica —Aragó, Navarra a l'inici— els comtats es varen mantenir més llargament en l'àmbit de l'Imperi. També tenien una situació comuna, compresos com estaven entre els poderosos blocs carolingi i andalusí. El fet que els comtats catalans acabessin, per aquestes i encara d'altres raons, constituint un territori polític unificat no ens autoritza a estendre aquesta situació al període que ara estudiem.

Per a fixar-nos en una obra relativament recent, posarem per cas la de P. Bonnassie, que prova d'oferir-nos una imatge globalitzada del que anomena Catalunya, entre la fi del segle X i les darreries de l'XI, de fet el període àlgid dels comtats catalans. Tot i els mereixements que té l'obra de l'autor francès —tant per la quantitat notable de treball que conté, com perquè hom no disposa de cap altre treball per al període que hi sigui comparable— hem de constatar que parteix del desenfocament inicial que apuntavem. Sovint, el que ens presenta com «*ensemble de la Catalogne*» és el resultat de sumar —com fa en el cas dels mitjans de pagament— dades procedents del pla de Barcelona i del Vallès, al comtat de Barcelona, i del pla de Bages i de la plana de

Vic, al d'Ausona.¹ Certament, això no reflecteix la realitat d'aquesta pretesa Catalunya global, sino tan sols la d'unes zones del grup comtal barceloní, integrat ja de bona hora pels comtats de Barcelona, Girona i Ausona. Aquesta manera de fer sembla també oblidar completament la realitat dels altres comtats independents, com ho són en aquell moment els de Besalú, Rosselló, Empúries, Cerdanya, Urgell i Pallars, tots ells regits per uns comtes privatis independents amb una realitat política i econòmica diversa i gairebé tots emissors de moneda pròpia.

Aquest mateix desenfocament inicial fa que, a voltes, l'autor acabi configurant, per exemple, l'existència d'una dispersió de tallers monetaris sorgits al redós dels mercats i dels quals, com suggereix, el d'Agramunt o bé el de Sanaüja només en serien una mostra. Així ens diu: «*Depuis Raimond Berenguer I, les comtes entourent les marchés d'une sollicitude agissante. Ils placent négociants et acheteurs sous leur sauvegarde, interdisent la concurrence que pourraient faire des marchés voisins, parfois même —comme á Agramunt ou à Sanahuja— autorisent la création d'un petit atelier monétaire.*»²

Amb aquest passatge sembla, d'altra banda, que Bonnassie situï tot Catalunya sota l'empara d'un comte de Barcelona. Efectivament, no té sentit invocar la figura de Ramon Berenguer I en referència a la creació d'uns tallers monetaris a Agramunt o a Sanaüja, fet que correspon a la competència del comte d'Urgell o, en tot cas, al bisbe de la seu urgellesa.

Hem dit ja que la frase també pretén suggerir que anirien sorgint tallers monetaris des dels temps de Ramon Berenguer I, fet que és en viva contraposició amb la política que durien els comtes barcelonins i que fou la d'anar tancant tallers monetaris i unificant la moneda, a mesura que anaven integrant nous comtats al seu casal.

Al marge de tot això, hem de dir encara que tot i que Bonnassie suma, moltes vegades, dades procedents d'àrees compreses en els dominis dels comtes de Barcelona, tampoc és clar que això sigui factible. Com veurem, els comportaments monetaris de cada comtat són diferents i només partint de l'anàlisi de cadascun és possible saber si hi ha prou analogies que puguin justificar una suma de dades de comtats diferents. En el cas que ens ocupa sabem que, malgrat que siguin regits pel mateix comte, Vic i Girona tenen monedes diferents i no podem suposar a priori un comportament monetari idèntic.

Cal esborrar, doncs, la visió que configura l'autor francès a la seva obra sobre la Catalunya comtal, ja que a voltes es tracta de transposicions de fets o d'idees que semblen correspondre a altres moments i a altres realitats. La seva visió monolítica i des de Barcelona del mosaic dels comtats catalans es revela com una lectura simplista que trasllueix més el rerefons d'una ideologia que una veritable comprensió de l'estructura política, econòmica i social del model que ens ofereixen els comtats catalans als segles X-XI.

CRITERIS PER A L'ANÀLISI DEL CONJUNT DEL CIRCULANT MONETARI ALS COMTATS CATALANS

Fetes aquestes precisions, passarem a intentar una anàlisi comparativa dels comportaments dels diferents comtats pel que fa a la circulació monetària. En traçar la història de la moneda de cada

1. P. BONNASSIE, *La Catalogne du milieu du Xe siècle a la fin du XIè siècle*, Tolosa, 1975, 2 vol., Vegeu per exemple p. 909.

2. *Ibid.*, vol. II, p. 837.

comtat ja hi incloïem una anàlisi de la circulació que es conjugava amb l'evidència de les troballes i considerava tres aspectes: el grau de monetització, la presència de moneda d'or i la incidència de la moneda d'argent-billó. Les gràfiques i càlculs que feiem aleshores eren de tipus qualitatiu. És a dir, partien del nombre de pagaments que trobàvem efectuats en moneda d'argent-billó, en moneda d'or, o bé en espècie, independentment de la suma de diners despesa a cadascun.

Ara, a l'hora d'intentar fer la comparança del circulant d'uns comtats amb el dels altres, ens ha semblat més adequat aplicar un càlcul quantitatiu dels pagaments. Fins ara, aquest tipus de càlcul només l'havíem aplicat i comentat àmpliament en el cas de Barcelona.

El càlcul quantitatiu no es basa només en el nombre de pagaments, sinó que considera la quantitat de diners esmerçada en els tres grans grups de formes de pagament amb expressió monetària que trobem en els documents. És a dir: els pagaments que es salden en espècie avaluada (*in rem valentem*), els que ho fan en moneda d'or i els que es refereixen a la d'argent-billó. Les quantitats que trobem en cadascun d'aquests conceptes es redueixen a un valor comú, per tal de fer-les sumables i comparables. El valor de reducció que hem triat és el mancús de set a l'unça, el qual coincidirà després amb el del morabatí. Evidentment, fer aquesta reducció només ha estat possible després d'haver establert unes bases metroològiques que ens han permès convertir les monedes de cada grup (or, argent-billó i espècie avaluada) a xifres homogènies.

L'anàlisi quantitativa té una sèrie d'avantatges. En primer lloc, ens reflecteix el volum de diner posat en joc en cadascun dels mitjans de pagament, en un moment determinat. És a dir, ens permet conèixer percentatges del valor del diner circulant en cada mitjà de pagament, cosa que l'anàlisi basada únicament en la comptabilització del nombre de pagaments en cada mitjà — anàlisi qualitativa— no ens donarà mai. Tot i així, hem de dir que els perfils de les gràfiques no varien de manera substancial en fer l'anàlisi quantitativa, però ens afegeixen precisió de cara a les comparances entre un comtat i un altre.

Hi ha encara una altra raó que no sols fa aconsellable, sinó que gairebé ens obliga a fer aquesta conversió quantitativa. Ens referim al fet que les diferents monedes comtals no tenen el mateix valor d'un comtat a l'altre i en cada moment, encara que ocasionalment pugui haver-hi coincidències. Resulta, en conseqüència, que sense reduir aquests valors a unes xifres comunes es podrien produir greus desviacions a l'hora d'establir comparacions.

Per a dur a terme l'anàlisi quantitativa de la mostra de pagaments recollida per a cada comtat, hem construït unes taules (vegeu taules II) on consten, reduïdes ja a mancúsos de 7, la suma de les quantitats esmerçades en moneda d'argent-billó, en moneda d'or i en espècies avaluada, per períodes de cinquanta anys. Hem mantingut, però, en columnes separades les sumes dels pagaments fets en cadascun d'aquests mitjans i, al costat de cada columna, hi consta el percentatge que representa. Al final hom hi trobarà la suma final i una darrera columna amb el càlcul del nombre de mancúsos d'or per any. Aquest darrer càlcul es fa només basant-se en els pagaments fets en moneda d'or i no s'hi han tingut en compte els pagaments fets en els altres dos mitjans.

Pel que fa als esments de mancúsos d'or en els quals el document no ens especifica si són de set, de deu o bé de catorze l'unça, prendrem el criteri de considerar-los de set fins a la dècada del 1051-1060, ja que a partir d'aquell moment apareixen amb certa freqüència els esments de mancúsos de deu per unça. L'aparició en el circulant dels mancúsos de catorze l'unça es situa cap a la dècada 1071-1080. Els mancúsos sense especificació de cap mena, entre el 981 i el 1010, s'ha considerat que són dinars àrabs i, per tant, s'han comptat a set l'unça. (Vegeu Taules II. Valors quantitativs per comtats).

Amb les dades contingudes en aquestes taules hem construït una gràfica per a cada comtat (vegeu gràfica 31). Prenem per a tots ells l'interval, relativament ampli, de cinc dècades, que ens permet extreure un percentatge representatiu per a aquells comtats on hi ha menys dades disponibles. El fet de prendre sempre el mateix interval ens farà comparables les dades d'uns i altres comtats. Encara que la informació disponible no abraça per a tots ells exactament tot l'espai cronològic considerat, veurem que gairebé en tots comprèn el període 900-1200 i en bastants arriba fins al 1300. Empúries és, potser, el cas més excepcional, ja que no disposem d'informació significativa fins als voltants del mil·lenni.

Finalment, hem recollit en una taula el nombre total d'esments de cada comtat entre el 900 i el 1200, la quantitat de mancusos d'or esmerçats, les quantitats esmerçades en moneda d'argent-billó i les quantitats esmerçades en espècie avaluada (*in rem valentem*). Totes aquestes dades han estat reduïdes a mancusos de set per unça. Hem calculat, en una darrera columna d'aquesta taula, els valors mitjans de les transaccions. (Vegeu taula III. General de valors quantitius).

Cal fer encara algunes observacions i matisacions. En els comtats amb més quantitat de dades, la influència d'un pagament important perd pes. En canvi, quan el nombre de dades és reduït i s'hi produeix un pagament d'origen exterior relativament important, la informació del conjunt pot quedar completament distorsionada. Aquest és el cas de Pallars i Ribagorça, per als quals, en un context d'extrema pobresa de pagaments d'or, apareixen algunes operacions puntuals, però molt importants, que corresponen a adquisicions fetes pel comte de Barcelona en aquella zona. Hem cregut que, en aquest cas, obtindríem unes dades més reals si prescindíem de determinats pagaments, que si bé proporcionaven un cert contingent d'or al comtat, no reflectien la situació real de la circulació de la divisa àuria a la zona.

DIFERENTS COMPORTAMENTS DELS COMTATS CATALANS EN LA CIRCULACIÓ MONETÀRIA: ANÀLISI COMPARATIVA DEL CONJUNT

La primera observació que cal fer és que ens trobem davant de comportaments que varien d'un comtat a l'altre. Tot i així, s'hi detecten uns trets comuns entre alguns d'ells. Això permet configurar uns models entorn dels quals s'agrupen els diferents comtats. Cal advertir, però, que cada comtat té peculiaritats pròpies i, evidentment, cap dels grups que es configuren serà perfectament homogeni.

Els punts que ens defineixen els models de comportament que trobarem són: el grau de monetització, la presència i la durada de la moneda d'or en el circulant i l'existència o no d'emissions monetàries en el mateix comtat.

Entenem per grau de monetització el percentatge en el qual la moneda efectiva intervé en les operacions econòmiques en un període determinat. Ens indica en quin grau el circulant de moneda efectiva abasteix el volum de les transaccions que s'efectuen en el període. Aquest índex es pot analitzar qualitativament, com hem fet en traçar la història de la moneda de cada comtat, o bé quantitativament, com farem ara.

Distingim quatre models de comportament. D'ara endavant anirem comentant-los i en fer-ho intentarem explicar, al mateix temps, les causes que poden haver influït en la configuració d'aquests diferents models de comportament del circulant monetari i els efectes que poden ha-

ver produït. És clar, per exemple, que el contacte amb el món musulmà resulta un factor decisiu per a la captació d'or i, en conseqüència, la seva circulació al comtat de què es tracti. En aquest sentit és evident que Barcelona, Ausona i Urgell, amb una bona zona de marca, estaran en millors condicions de gaudir d'aquest factor positiu. Tot i així, cal tenir sempre molt present que els factors monetaris constitueixen un dels aspectes que poden ajudar a explicar el perfil d'un circulant monetari determinat, però no són els únics. Així, no depèn exclusivament de preses de decisió que l'afectin, sinó que és en relació amb altres circumstàncies d'ordre econòmic i social, com són ara les condicions productives i demogràfiques, l'existència o no d'un comerç, i fins i tot l'estructura mateixa del poder. Certament que aquests darrers condicionaments escapen ja del nostre tema d'estudi.

Hem de dir també que els diferents comtats són comparables, però el gran volum de negoci es mou a Barcelona, en unes tres quartes parts. La fiabilitat d'aquesta dada, 72,5 %, és en relació amb la fiabilitat del mostreig realitzat. (Vegeu Taula III). És a dir, no sabem fins a quin punt els documents conservats són una mostra de les transaccions realitzades en igualtat de condicions per a cada comtat. De tota manera, és ben significatiu que el volum mitjà de les transaccions a Barcelona sigui el doble que la xifra més alta de qualsevol altre comtat i més de cent vegades superior que la del comtat de xifra més baixa. (Vegeu Taula III. Mancusos per esment).

1. Model nord pirenaic

Una escassa monetització unida a una dèbil penetració de la moneda d'or i a l'absència d'emissions pròpies són els trets que ens configuren aquest primer model. El trobarem en els comtats de Cerdanya, Pallars i Ribagorça, arrapats al Pirineu i situats cap a ponent. És evident a tots tres —encara que en graus diferents— l'elevat i sostingut nivell de transaccions saldades *in rem valentem* i la intervenció relativament feble de la moneda efectiva en el circulant. Un fet que, d'altra banda, és en bon acord amb la manca de notícies d'emissions monetàries pròpies en aquests comtats. És cert que en tenim indicis per al comtat de Cerdanya-Berga, però són tan escasses que no permeten pensar ni en volums significatius, ni en una cadència seguida d'emissions.

La presència de moneda d'or és també feble o molt escassa en aquests tres comtats. De fet, cap dels tres reeixí a sostenir la seva zona de marca amb el món andalusí, ja que aquesta els fou arrabassada pels estats cristians veïns més poderosos i emprenedors. Barcelona i Ausona acabaren incorporant l'efímera marca cerdana de les Oluges; Arnau Mir de Tost conquerí la vall d'Ager —l'expansió natural de Pallars vers el sud— per al comte d'Urgell i Ribagorça quedà encaixonada entre el creixent reialme d'Aragó i la pinça Urgell-Barcelona.

Examinarem què es veu més en detall comtat per comtat.

a) Cerdanya

Si mirem les dades que ens dóna el càlcul quantitatiu, expressades en la taula II i en el gràfic 31, ens adonarem que la visió que ja teníem, a través dels càlculs quantitatius, d'un comtat de Cerdanya poc monetitzat, ara encara s'accentua. Així, tenim que el valor dels pagaments fets *in rem valentem* puguen a un 95 % del total del diner esmerçat entre el 881 i el 900; a un 90 %, entre el 901 i el 950, per a baixar a un 43 % i a un 32 %, successivament, en els períodes 951-

1000 i 1001-1050. Recordem que és precisament en aquest període, entre el final del segle X i la primera meitat de l'XI, quan tenim indicis d'emissions monetàries a Cerdanya-Berga. Fins a quin punt podem creure que aquest increment dels pagaments en argent-billó pot ésser degut, almenys en part, a l'emissió de moneda al comtat? L'anàlisi qualitativa que hem fet anteriorment dels pagaments en argent-billó ens demostra que no hi ha concurrència d'altres monedes al comtat, ja que només hi consten pagaments fets en sous i diners sense especificar-ne l'origen, o bé en moneda cerdana o berguedana. Malgrat que aquests darrers siguin saldats finalment *in rem valentem*, no es pot descartar que el factor de les emissions pròpies hagi contribuït al redreç de la franja de pagaments en moneda d'argent-billó.

Aquest factor ha d'influir, almenys, en el període 950-1000. En canvi, és menys important en el següent espai cronològic, 1001-1050, ja que, en aquest darrer, l'espai deixat pels pagaments en espècie és ocupat, gairebé en la meitat, per la moneda d'or (29 %), que ara fa la seva aparició en el circulat cerdà.

Des del 1051 al 1100, les operacions saldades *in rem valentem* tornen a experimentar una puja que resulta espectacular, tant per la xifra del 89 % que representen, com per les dates força avançades en què ens trobem. Cal observar que en aquest període, 1050-1100, cap altre comtat català es mou en xifres comparables.³ En el mateix període, el valor de les transaccions efectuades en argent-billó és d'un 10 % i les d'or s'han reduït molt més encara, fins a un 1 %.

La davallada definitiva de les operacions expressades en termes d'espècie avaluada es produirà entre el 1101 i el 1150, un 13 %, i el 1151-1200, un 2 %, i aquesta modalitat de pagament serà substituïda bàsicament per l'ús de la moneda de billó. Un fet que era esperable si tenim en compte que el 1117 Cerdanya és incorporada per Barcelona i el diner barceloní és oficialment introduït en aquell comtat com la seva moneda de curs. Tot i això, ja hem vist que, durant el segle XII, l'abassegador diner melgorès també és present al mercat cerdà.⁴ D'ara endavant, però, Cerdanya anirà aproximant-se al conjunt de característiques del grup comtal barceloní.

b) Pallars

Vegem ara les dades quantitatives que ens donen la taula II i el gràfic 31 per a aquest comtat.

Hem de parlar d'un primer moment, 851-900, en el qual un 48 % del valor dels pagaments es salda en espècie, mentre que un 52 % es salda en sous i diners efectius. El percentatge és encara més positiu a favor de la moneda entre el 901 i el 950, quan un 70 % del valor dels pagaments és en moneda d'argent-billó, mentre que el valor de les operacions en espècie és el 30 % restant.

En el període següent, 951-1000, representa que el 100 % de les operacions es fan en moneda d'argent-billó efectiva. Cal observar, però, que en fer l'anàlisi qualitativa trobàvem un 13 % de pagaments no efectuats en moneda, però que com que no eren valorats en termes monetaris no poden reflectir-se en l'actual càlcul quantitatiu. Això fa que hàgim de matisar molt el sentit d'aquest 100 %.

3. Hem de fer tan sols l'excepció de Ribagorça.

4. Sobre l'àmplia circulació del melgorès al Llenguadoc, vegeu M. CASTAING-SICARD, *Monnaies féodales et circulation monétaire en Languedoc (X-XIII siècles)*, Tolosa, 1961. També *Trésors et émissions monétaires du Languedoc (XIIe-XIIIe siècles)*, estudis réunits per G. DEPEYROT, Tolosa, 1987, obra que conté una aportació sobre la circulació del diner melgorès i d'altres divises llenguadocianes al sud dels Pirineus d'A. M. BALAGUER, «La circulation de la monnaie médiévale française dans la péninsule Ibérique», p. 93-110.

El volum de pagaments saldats en espècie tornarà a ésser força important en els períodes següents. Entre el 1001 i el 1050 arriba a un 52 %, una xifra gairebé idèntica a la que obteníem en els càlculs qualitatiu (vegeu gràfica 27). Ara bé, en aquesta darrera anàlisi es mantenen unes xifres d'un 50-54 % fins al 1150, xifres que queden reduïdes en el càlcul que fem ara a un 34 % i a un 28 %.⁵

Per al període 1151-1200, el càlcul quantitatiu ens mostra un lleuger augment de les operacions saldades en espècie, fins a un 38 %, mentre que en l'anterior càlcul de tipus qualitatiu es mantenia a nivells d'un 22 %.

La comparança que hem anat fent de les dades que hem obtingut mitjançant l'un i l'altre camí d'anàlisi —quantitatiu i qualitatiu— ens mostra una certa superioritat de les operacions saldades en moneda, malgrat la presència molt important dels pagaments fets en espècie.

Si mirem la gràfica 31 quantitativa que comentem, veurem una discreta però continuada presència d'or entre el 1000 i el 1200, amb tendència decreixent en la darrera centúria. Cal, però, matisar molt el que realment significa aquesta incidència de l'or. Observem que el volum de diner pagat en or és del 28 %, xifra que sembla prou considerable. Ara bé, si mirem el detall de les transaccions veurem que l'or intervé en molt poques, només set, i es tracta sempre de grans operacions financeres, en les quals intervenen el comte, el magnat Arnau Mir de Tost o altes jerarquies eclesiàstiques. Tot plegat configura l'absència d'una veritable incidència de l'or en les transaccions petites i mitjanes.

El volum de la moneda d'or emprat a les transaccions baixarà encara en el període del morabatí. Entre el 1101 i el 1150, tindrem un 22 %, i un 12 % entre el 1151 i el 1200. Després d'aquesta data, i fins al 1300, deixem de tenir operacions saldades en moneda d'or. També deixem de trobar-ne en espècie i totes semblen liquidar-se en moneda de billó.

Si recordem ara que no tenim indicis que Pallars encunyés moneda, entre el segle XI i gairebé el final del xv, hom pot preguntar-se per l'origen de la moneda d'argent-billó que trobem circulant en el comtat. A partir de mitjan segle XII, tenim constància de pagaments efectuats en agramuntesos, jaquesos, morlans, però sobretot en melgoresos i barcelonins, com hem vist en analitzar la història de la moneda d'aquest comtat. Amb anterioritat al segle XII, els esments no especifiquen la divisa monetària amb la qual es salda una transacció monetària, ja que parlen tan sols de sous i de diners. En un primer període, hem de pensar que devia tractar-se de moneda carolíngia o carolíngia tardana transpirenaica, i més endavant, també de diners encunyats pels estats pròxims d'Aragó, Melguelh o Barcelona.

En termes generals, podem veure que el comtat de Pallars té un nivell d'activitat econòmica feble, com ho trasllueixen les xifres absolutes de les transaccions i també que una part important d'aquestes operacions es realitza en l'àmbit dels magnats. La monetització és insuficient de manera permanent, per bé que sembla observar's-hi dos cicles. En el primer (850-1000),

5. Hem de fer observar, però, que malgrat que hem procurat d'eliminar pagaments de gran preu d'adquisicions d'altres jerarquies foranes al comtat, com és ara el comte de Barcelona, o un gros dispendi del bisbe de la Seu del 1265 (CU 29), per a l'any 1055 han quedat inclosos en els nostres càlculs dos pagaments relativament importants fets per Arnau Mir de Tost al comte de Pallars. La xifra és de 2.000 mancusos en sous per compres i convenis sobre castells (LF 124-125). Realment es tracta d'un pagament important que representa ell sol gairebé un terç dels pagaments fets en billó en el comtat durant el període 900-1200. Aquesta observació ens situa encara més el comtat de Pallars dintre del grup de comtats amb un índex reduït de presència de numerari efectiu en el circulant.

sembla que es trasllueix una monetització plena, malgrat que els percentatges de total monetització del 950-1000 són fruit de la impossibilitat de quantificar uns pagaments especificats en espècie sense valorar. A partir del mil·lenni, s'inicia un nou cicle amb una manca de numerari encara més aguda que en l'anterior, ja que ni tan sols l'entrada d'una quantitat apreciable de moneda d'or arriba a rebaixar-ne el nivell. La combinació de pagaments en or amb pagaments en espècie configuren una situació de crisi de creixement més que de davallada. En una cronologia semblant, trobarem una evolució similar a d'altres comtats, entre ells el de Barcelona. El comportament de Pallars seria paral·lel al d'aquests, però es mouria a un nivell força més baix.

c) Ribagorça

En passar de l'anàlisi qualitativa (vegeu gràfica 29) a la quantitativa (vegeu gràfica 31) de les dades disponibles per a aquest comtat, veiem que les operacions saldades en espècie semblen adquirir més importància. Això mostra que els pagaments en espècie foren emprats per a saldar operacions de certa alçada. Aquest mateix fenomen s'observava ja a Cerdanya, però no al Pallars.

Tenim, doncs, que entre el 821 i el 850 el volum d'operacions *in rem valentem* és del 21 %. Entre el 851 i el 900 és del 94 %, mentre que en el càlcul qualitatiu era del 67 %. (Vegeu gràfica 29). Del 901 al 950, és el 32 % en el quantitatiu i només del 15 % en el qualitatiu. Ambdues anàlisis coincideixen a assenyalar, però, una alta monetització a partir del 950. Efectivament, entre el 951 i el 1000 el 100 % de les transaccions es salden en moneda d'argent-billó. En el període 1001-1050, reapareixen pagaments *in rem valentem*, que representen el 5 % del volum del diner esmerçat i, al mateix temps, fa la seva aparició l'or amb un 13 %.

En el període següent, 1051-1100, l'or pren un paper aparentment preponderant, un 95 % si mirem la gràfica 31, però aquesta és una xifra enganyadora quant al veritable circulant, ja que els 9.155 mancusos de 7 del darrer percentatge, en xifres absolutes, corresponen a adquisicions immobiliàries fetes pel comte de Barcelona a Ribagorça. És a dir, a unes operacions de procedència exterior que no reflecteixen el veritable moviment dintre del comtat. Fent aquesta excepció, ens trobarem amb nivells ben migrats de presència de moneda d'or al llarg del segle XI. Després no retrobarem més moneda d'aquest metall. (Vegeu Taula II).

Des del 1100 fins al 1300, tenim molt poques dades, però sembla que el comtat entra ja en una monetització plena o gairebé plena, ja que la forta presència de volum de pagaments en espècie que ens reflecteix la gràfica 31 entre el 1151 i el 1200 (75 %) procedeix d'un pagament concret. Feta aquesta excepció, veiem que l'evolució en aquest darrer període és molt similar a la que vèiem per al Pallars.

2. Model nord litoral

Els trets més sobresortints del conjunt de comtats que s'apleguen entorn d'aquest model de comportament són els següents. D'una banda, el fet de partir d'entrada d'una monetització plena, o gairebé plena. Més endavant ens apareixen operacions saldades en espècie avaluada, però ni el seu volum serà gaire elevat ni aquest sistema de pagament persistirà llargament. S'observa també una presència de moneda d'or, però aquesta tampoc serà ni molt elevada ni molt persistent.

L'emissió de moneda pròpia és una altra de les característiques. El començament d'aquestes

emissions es produeix, precisament, en un moment en el qual s'inicia una incidència d'operacions saldades en espècie i en el qual la moneda d'or fa també la seva aparició. Aquesta conjunció de factors, que es produeix entorn del mil·lenni, l'hem observat en altres models de comportament i sembla que ha de correspondre al fet que el numerari existent no arriba a cobrir les necessitats d'un creixent volum de transaccions, tot i l'ajut que representa l'entrada en joc de la moneda d'or.

Sembla probable, per tant, que la decisió d'encunyar moneda pròpia sigui motivada precisament per l'intent de suplir aquesta manca de numerari que els comtats que s'apleguen al voltant d'aquest model no haurien patit abans. És clar que això ens porta a preguntar-nos per l'origen d'aquest numerari preexistent. En el cas de Besalú, Empúries i Rosselló —que són els tres comtats que s'agrupen en aquest model— hem de pensar que podia tractar-se de numerari carolingi o carolingi tardà transpirenaic, o fins i tot barceloní. De fet, la posició geogràfica d'aquests comtats sembla més favorable a la captació de numerari franc o d'altra mena que no la del grup de comtats del model anterior. En el cas d'Empúries i Rosselló, cal incloure encara la possible captació de numerari per via marítima. Amb això no volem dir, però, que no hi pogués haver en el grup de comtats nord i pirinencs de Ribagorça, Pallars i Cerdanya una incidència de moneda transpirenaica, sinó, simplement, que la posició dels comtats del litoral nord podia resultar més afavorida per altres circumstàncies de tipus comercial o econòmic, optimitzades encara per una més gran facilitat de les comunicacions en aquesta zona.

Pel que fa a la moneda d'or, sembla que la seva presència també es produeix només en els moments àlgids de circulació de moneda d'aquest metall en els comtats que són els principals receptors de l'or andalusí. És a dir, Barcelona, sobretot, i Urgell. El fet no és sorprenent, ja que no hem d'oblidar que els comtats d'Empúries, Rosselló i Besalú no tenen, ni han tingut en cap moment, una zona territorial de contacte directe amb el món andalusí. Això no vol dir, però, que tot el circulant auri que detectem en aquests comtats hagi de ser el resultat de l'efecte expansiu d'aquest numerari des de Barcelona, o des d'altres comtats amb zona de marca i dels quals sabem, positivament, que cobraven paries.

Besalú degué beneficiar-se d'entrades de metall preciós, com la que degué suposar l'expedició mercenària a Còrdova l'any 1010, en la qual participà, segons sembla, el seu comte Bernat Tallaferró. És possible que guerrers del comtat i el mateix comte participessin encara en altres expedicions mercenàries o en cavalcades envers al-Àndalus, fetes en col·laboració amb els comtats de Barcelona o d'Urgell, més directament implicats en aquests afers.

Pel que fa a Rosselló i Empúries, amb una bona façana costanera, la captació d'or i d'altres objectes sumptuaris pot haver vingut per aquesta via. Sabem de cops de mà i d'expedicions contra l'islam de Sunyer II d'Empúries i Rosselló, vers el 891-892, de la participació dels emporitans a l'expedició catalanopisana contra Mallorca (1114) i, a principi del segle XIV, trobem encara Ponç Hug IV (1277-1313) dedicat a la captura de naus.⁶

Comentarem ara la gràfica 31 i la taula II quantitatives comtat per comtat, com hem fet amb el grup de comtats del model anterior.

6. Per a tot allò que fa referència a notícies sobre cobrament de paries, ràtzies i expedicions mercenàries, vegeu A. M. BALAGUER, *Del mancús a la dobla. Or i paries d'Hispania*, Barcelona, 1993. Sobre l'expedició del 1010 a Còrdova, pot veure's R. ORDEIG I MATA, «Documents vigatans relatius a l'expedició militar dels catalans a Còrdova, l'any 1010», *Ausa*, 1984, p. 108-109.

a) Besalú

Si mirem les xifres globals de la taula general quantitativa (taula III), veurem que és palesa la superioritat de les operacions fetes en moneda d'argent-billó, 3.280 mancosos de set, enfront dels 1.505 de les operacions saldades en espècie avaluada. Aquestes xifres ens mostren també una incidència relativament important de la moneda d'or, 1.732 mancosos dels de set per unça.

Observem que la tendència dels perfils que ens donava la gràfica qualitativa (gràfica 15) pel que fa al grau de monetització no resulta massa diferent de la que tenim a la gràfica quantitativa, 31. Això malgrat que hem afegit en aquesta darrera algunes dades procedents dels pergamins de la mitra gironina,⁷ la qual cosa ens ha permès ampliar la informació, sobretot pel que fa a dates bastant tardanes dels segles XII i XIII.

En el període 891-900, observem una monetització gairebé completa i el 99 % dels pagaments es salden en moneda. Aquesta tònica es manté el 901-950, amb un lleuger descens al 93 %. En l'espai 951-1000 s'experimenta un augment del valor de les operacions saldades en termes d'*in rem valentem*, de manera que el de les operacions saldades en moneda ens queda en un 61 % (vegeu gràfica 31). En l'anterior gràfica 15 qualitativa, l'augment de les operacions saldades en espècie avaluada es produïa a la primera meitat del segle X (50 %) i la presència de moneda encara disminuïa una mica més entre el 950 i l'any 1000 (43 %).

Com hem apuntat abans, la crisi de presència de moneda que s'assenyala durant el segle X pot haver estat un dels desencadenants de la decisió d'emetre moneda al comtat, la qual cosa podem situar vers el 967. Els efectes de la presència en el circulat d'aquestes emissions pròpies i també l'inici de presència de moneda d'or (23 %) s'aprecien en el període 1000-1050, amb una reducció de les operacions saldades en espècie avaluada que ens detecten tant els càlculs quantitius com els qualitius.

La segona meitat del segle XI presenta una conducta curiosa: un increment considerable de la presència de moneda d'or, fins a un 51 % del valor dels pagaments, i un augment també molt notable de les operacions saldades en termes d'espècie avaluada (49 %), amb la pràctica desaparició de la moneda d'argent-billó. Cal puntualitzar, d'una banda, la possibilitat d'emissions d'or en el mateix comtat, i de l'altra, el gruix insuficient de les informacions en aquest espai cronològic.

En el període següent, 1101-1150, assistim a la desaparició de les operacions saldades *in rem valentem*. La gràfica quantitativa 31 que comentem mostra que la moneda de billó arriba a representar el 72 % del valor del diner que circula, mentre que la moneda d'or és el 28 %. Dintre d'aquest mateix període es produeix la incorporació del comtat de Besalú al casal barceloní, circumstància que deu haver tingut les seves repercussions en el circulat. La tònica decreixent, però sostinguda, de la presència de moneda d'or en aquest període i en el següent sembla estar en relació amb aquest fet. Pel que fa a la moneda de billó, no hi ha dubte que la introducció de la moneda de Barcelona a partir de la incorporació degué ésser determinant, encara que els documents del nostre recull no registren esments específics de moneda de Barcelona fins a la segona meitat del segle XII.⁸

7. J. MARQUÈS I PLANAGUMÀ, *Pergamins de la mitra (891-1687)*. Arxiu Diocesà de Girona, Girona, 1984.

8. Vegeu la gràfica 17 sobre la moneda d'argent-billó en l'apartat de circulació corresponent a la història de la moneda de Besalú, que hem fet abans.

b) Rosselló

Les xifres basades en l'anàlisi quantitativa que donem a la taula general ens mostren clarament la superioritat de les operacions saldades en moneda d'or o de billó, per damunt de les que es liquiden en espècie avaluada. Així, tenim: 4.681 mancosos de 7, que és el valor total de la moneda d'argent-billó que trobem als pagaments; 2.085 mancosos de 7, que és el valor de la moneda d'or, i només 574 mancosos de 7, que representen el valor global de les operacions saldades en espècie. (Vegeu taula III).

Les tendències dels perfils de la gràfica quantitativa (gràfica 31) que ara presentem no són massa diferents de les que tenim a la gràfica qualitativa (gràfica 20) i que donàvem en fer la història monetària d'aquest comtat, pel que fa referència al grau de monetització. S'observa que el Rosselló parteix d'una monetització plena, en el primer període 850-950, com vèiem que succeïa, també a Besalú.

En l'espai 900-950 ens apareix la moneda d'or, certament en una data ben primerenca, però hem de dir que respon a un sol pagament, per bé que important, ja que arriba a representar un 15 % del valor de les operacions del període.

Semblantment al que succeïa a Besalú, a partir de mitjan segle X apareixen o s'incrementen les operacions saldades en termes de *in rem valentem*. Aquest fenomen apareix, també en aquest cas, en correlació amb les primeres notícies conegudes d'emissions pròpies al comtat, fet que es produeix als voltants de l'any 1000. En la gràfica quantitativa 31, el percentatge del valor que signifiquen les operacions liquidades en espècie són del 47 % i del 70 %, en els períodes 951-1000 i 1001-1050, respectivament. Unes xifres que el càlcul anterior qualitatiu (gràfica 20) ens dona gairebé capgirades, amb un 75 % d'operacions *in rem valentem*, del 951 al 1000, i del 27 %, entre el 1001 i el 1050.

Cal dir que les transaccions en espècie no desapareixen completament, entre el 1050 i el 1100, malgrat que la gràfica quantitativa 31 que ara comentem no pugui reflectir-les perquè no s'especifica la seva valoració en termes monetaris. En el període següent, 1101-1150, encara tenim un valor del 38 % de transaccions en espècie avaluada, un percentatge lleugerament inferior al que tenim en l'anterior càlcul qualitatiu.

Fins al període 1151-1200, en el qual s'escau la incorporació del comtat de Rosselló al casal barceloní (1172), no desapareixen els esments en termes de *in rem valentem*. Tot plegat configura que les emissions pròpies no arribaren mai, o gairebé mai, a cobrir les necessitats de circulat. En aquest sentit és interessant recordar que els esments en els quals s'especifica l'origen de la moneda esmerçada —que s'inicien entre el 1111 i el 1120—, quan no són de moneda pròpia, seran gairebé exclusivament de diners melgoresos, fins al 1180. En xifres quantitatives, entre el 1111 i el 1180 trobem el valor de 3.390,7 mancosos de 7 esmerçats en diners melgoresos. Aquesta xifra important sembla corroborar, d'una banda, la debilitat de les emissions pròpies i, de l'altra, la importància de la circulació del melgorès en aquell comtat abans de la seva incorporació a Barcelona. Certament no sembla que el diner barceloní tingui una incidència rellevant a Rosselló abans del 1172; tan sols trobem un petit pagament de 20 sous fet en aquesta divisa el 1157. El 1172, en tenim un de moneda de Besiers de 100 sous, però de fet hi ha una escassa incidència de monedes foranes al Rosselló, llevat de la de Melguelh. Pot considerar-se que aquesta darrera és la que abasteix el mercat rossellonès, ja que la moneda pròpia només representa, en xifres quantitatives, el valor d'uns 592 mancosos de 7 en el període 1111-1180,

mentre que en el mateix període hem vist que el melgorès representava el valor de 3.390,7 mancusos de 7.⁹

Pel que fa a la moneda d'or, al marge d'una primerenca i puntual aparició a la primera meitat del segle X, no tornarem a trobar-ne fins al darrer quart del segle XI, coincidint amb els darrers esclats del període àlgid de la presència d'or als comtats catalans. La següent reaparició és ja en el període 1150-1200 i respon a una sola operació. Ens trobem ja en plena època del morabatí almoràvit i cal recordar que de la presència d'aquesta divisa al Rosselló ens en dóna també testimoni la important troballa al monestir del Camp, la qual contenia un centenar de monedes d'or musulmanes que foren amagades vers el 1120.¹⁰

c) Empúries

Tenim dades molt parcials sobre aquest comtat. No podem iniciar, per aquesta raó, la nostra anàlisi fins al darrer quart del segle XI. El fet que la cronologia dels esments sigui tardana ens ha obligat a introduir una correcció a la taula general quantitativa. D'altra banda, hem de dir que després d'haver establert els càlculs quantitius —basant-nos en les notícies disponibles aleshores— i d'haver-hi afegit la informació rellevant que ens proporcionaven els pergamins de la mitra gironina per al període 1200-1400, hem de considerar encara la que ens dóna el cartoral de Roses.¹¹ Les dades d'aquesta darrera font les hem incorporat plenament en fer les anàlisis de circulació per via qualitativa, en el capítol corresponent a la història de la moneda d'aquest comtat. Per això, en fer els comentaris a la gràfica quantitativa (gràfica 31) que ara presentem, ens referirem sovint a l'anterior anàlisi qualitativa, la qual resulta una mica més matisada, ja que conté la informació de Roses, que amplia una mica —encara que no tant com voldríem— la nostra visió. (Vegeu apartat de circulació monetària en el capítol d'Empúries).

Hem de pensar que en l'etapa fosca que va des del 800 fins a l'inici d'emissions monetàries comtals —fet que hem de situar a la primera meitat del segle XI— el circulant estaria format de numerari carolingi i després carolingi tardà d'origen transpirenaic o bé barceloní. No oblidem que tant Roses com Empúries encunyaren moneda en temps carolingis.

A partir del mil·lenni comencem a tenir dades que ens configuren una feble però ininterrompuda presència d'or entre el segle XI i el XIII. Aquí cal dir que la imatge que ens presenta aquesta gràfica quantitativa (gràfica 31) és una mica deformada, ja que la xifra del 49 % que tenim entre el 1000 i el 1050 es basa en un sol pagament i la del període següent, en dos. Cal remarcar també que els percentatges que tenim entre el 1101 i el 1200 corresponen a xifres, expressades en morabatins, de préstecs que el bisbe de Girona havia fet al comte d'Empúries. De tota manera, també tenim constància de la circulació del morabatí a través d'alguns pagaments del Cartulari de Roses.

9. A la gràfica 21 dels diferents orígens de la moneda d'argent-billó que trobem circulant al Rosselló i que hem inclòs en traçar la història de la moneda d'aquell comtat, pot semblar que la incidència de la moneda pròpia ha d'ésser més important. Això es deu a l'efecte d'haver inclòs en aquella gràfica els esments selectius, és a dir descontextualitzats, de moneda rossellonesa que ens oferiria l'obra de M. COLSON, *Monnaies qui ont eu cours en Roussillon*, Perpinyà, 1854. En el càlcul quantitatiu que ara fem no podem, evidentment, tenir en compte aquests esments escollits, ja que ens deformarien la representativitat de la mostra.

10. Vegeu el repertori de troballes al comtat del Rosselló en aquest treball.

11. J. MARQUÈS I PLANAGUMÀ, *El cartoral de Santa Maria de Roses*, Barcelona, 1986.

Els pagaments en espècie valorada també són poc rellevants; només en tenim en l'espai 1101-1150. Aquesta presència perd encara importància si tenim en compte que procedeix d'un sol pagament i que es tracta d'una mena de deute de guerra del comte emporità a Ramon Berenguer III de Barcelona. Aquest darrer li reclama, per tres ostatices i per la seva espasa, 14.000 sous que podrà pagar en cavalls o muls, però si vol fer-ho en metàl·lic li demana 8.000 sous melgoresos.¹² Ens inclinem a pensar que el comte d'Empúries, sempre mancat de cabals, ho redimiria en cavalleries. Per tant, podem dir que Empúries ens apareix com un comtat monetitzat, durant tot el període que tenim representat a la gràfica. Això no impedeix que hi hagi algun pagament ocasional en espècie valorada com el que acabem de descriure.

Pel que fa a la moneda d'argent-billó, tenim una primera etapa que sembla caracteritzar-se per la presència de moneda pròpia i per la incidència relativament notable del diner de Barcelona. A partir del període 1221-1230, comença a tenir un paper molt destacat en el circulat emporità la forta divisa melgoresa, encara que amb una presència residual de moneda barcelonina. Cal dir que la franja dels pagaments elevats es sol fer en melgoresos, mentre que la moneda comtal queda relegada als petits pagaments.

3. Model central

Una monetització inicial moderada, una sostinguda presència de la moneda d'or després de l'any 1000 i l'existència d'emissions pròpies són els grans trets que defineixen aquest model de comportament. El trobarem en els comtats d'Ausona i d'Urgell, ambdós amb àmplies zones de marca amb al-Àndalus.

En aquest model, observem que les operacions saldades en espècie avaluada tenen una incidència bastant important en el primer període, però segueixen una evolució essencialment descendent i desapareixen d'una manera gairebé abrupta i definitiva després del 1100. Un fet que resulta particularment remarcable en veure que en comtats més monetitzats, com són ara el de Barcelona o el de Girona, s'hi mantenen operacions en termes de *in rem valentem* durant cinquanta o cent anys més. Analitzarem ara el comportament d'aquests dos comtats.

a) Ausona

En observar les dades de la taula general quantitativa (vegeu taula III) veurem que entre el 900 i el 1200, tenim un total de 8.444 mancosos de 7 en moneda d'or, 2.507 en moneda de billó i 2.479 en espècie avaluada. El total és de 13.420 mancosos de 7. Això, respecte al volum de diner que es mou als comtats catalans en aquest moment és del 5,3 %, una xifra propera al 6,2 % que trobarem per a Urgell. Ambdues xifres són els percentatges més elevats que tindrem després del de Barcelona. D'altra banda, veiem que el valor mitjà de les transaccions és de 56,43 mancosos per esment, també el valor més alt després del de Barcelona.

Aquestes xifres mostren una important incidència de la moneda d'or i gairebé una igualtat entre la d'argent-billó i els pagaments que s'expressen en espècie avaluada. A l'anàlisi qualitativa dels pagaments que hem fet en traçar la història monetària del comtat, veiem ja que les

12. *Liber feudorum maior*, doc. 523.

transaccions saldades *in rem valentem* tenien una certa entitat a Ausona. Tot i això, semblaven alinear-se encara en l'esquema dels comtats ben monetitzats i que ja emetien moneda a la segona meitat del segle X, com és el cas de Girona i de Barcelona. (Vegeu gràfica 10).

Si mirem ara la gràfica i la taula quantitatives, (vegeu gràfica 31 i taules II i III), veurem que aquesta visió es perfila i dona encara cert avantatge a les operacions saldades *in rem valentem*. Així tenim que, entre el 881 i el 900, el volum de les transaccions en espècie avaluada és d'un 68 %, mentre que el de la moneda d'argent-billó només representa un 32 %. En el període 901-950, el valor dels pagaments en espècie experimenta una reculada i es mou als voltants d'un 12 %, mentre que el de la moneda d'argent-billó és del 85,5 % i el de la moneda d'or, del 2,5 %. Del 951 al 1000, l'increment del valor de les operacions expressades *in rem valentem* és espectacular, fins a un 88 %. En el mateix període no trobem transaccions fetes en moneda d'or, i el valor de les realitzades en argent-billó representa un 12 %. Cal tenir present també que en aquest moment es tanquen operacions d'importància en termes de *in rem valentem*, la qual cosa denota una certa carència de numerari.

Veritablement Ausona té un comportament singular i és possible que tingui relació amb certes precarietats inicials del comtat. Recordem que el comte Guifré emprengué la tasca de repoblar-lo i consolidar-lo, després que havia quedat com a terra de ningú, arran de la rebel·lió d'Aissó del 827. La nostra anàlisi comença, precisament, en els darrers anys de Guifré, el 881. En tenir presents aquestes circumstàncies, no sorprèn una manca de moneda en un territori en reorganització. El redreç del mig segle següent sembla respondre a una integració a les coordenades del grup comtal Barcelona-Girona. Ara bé, l'arrencada del volum dels pagaments que vèiem produir-se a Barcelona a final del segle X i que originà l'aparició d'operacions en termes de *in rem valentem* en aquell comtat, degué tenir també els seus efectes a Ausona, comtat que degué acusar-ho fortament, ja que partia d'uns antecedents immediats encara precaris. L'inici de les emissions pròpies, que es situa en aquesta època, pot respondre a la voluntat de proveir de moneda aquest territori.

Després del mil·lenni, es redueix la incidència de les transaccions en espècie a percentatges molt petits, un 5 % i un 10 %, i d'aleshores endavant seran pràcticament inapreciables (vegeu gràfica 31). A Urgell observarem la mateixa tendència, també a partir de l'any 1000.

Observem ara les dades de la gràfica 31 pel que fa a la incidència de la moneda d'or, que resulta ésser força important en aquest comtat. Així, tenim una aparició tan primerenca com puntual, entre el 900 i el 950, que representa un 2,5 %. L'or reapareix en l'interval 1001-1050 i representa ara un 95 % del valor de les transaccions realitzades al comtat. Aquesta tònica es manté en el període següent, 1051-1100, coincidint amb el període de màxima presència de l'or als comtats catalans. Del 1101 al 1150, s'experimenta una davallada fins al 47 %. El període següent és de lleugera recuperació, per a passar novament al 41 %, entre el 1201 i el 1250.

És cert que el període 1000-1150 el tenim relativament poc representat en el nostre recull d'esments monetaris i que això afavoreix, molt possiblement, l'aparició de perfils més abruptes en la nostra gràfica percentual. De tota manera, no sembla que el seu comportament divergeixi de la tendència que observem a Urgell, en aquest mateix període, per a la moneda d'or. Ausona, com Urgell, tenia una àmplia zona de marca a través de la qual hom podia rebre or i altres béns, com a resultat de confrontacions militars o d'altra mena de contactes amb al-Àndalus. Aquests darrers podien ésser de tipus comercial o de prestació de serveis, com ho són les actuacions mercenàries que tenim documentades. Una mostra eloqüent de les actuacions a

la marca osonenca —denominada sovint comtat de Manresa a la documentació— per part dels bisbes de Vic ens la forneix el perfil de Guillem de Mediona. Aquest cavaller ens apareix, en la semblança que n'ha traçat E. Junyent,¹³ com el repoblador, el braç armat i l'home de confiança dels bisbes a la marca osonenca en la zona de contacte entre l'Anoia i la Segarra. Guillem de Mediona, que morí com ell es temia a mans dels sarraïns en un contraatac, deixà un llegat copiós en el seu testament. A part dels castells i béns immobles, disposà d'una fortuna personal important en or, que guardà la seva muller Arsenda, i hi esmenta també una vaixela d'argent.¹⁴

Finalment, hem de fer observar que la moneda d'argent, i després de billó, encunyada al comtat pels bisbes de Vic no sembla que arribés a tenir un paper massa predominant en el circulant. Més aviat fa la impressió que la seva àrea de circulació comença a circumscriure's, sobretot a partir de la segona meitat del segle XI, a l'entorn de Vic, i que anà essent desplaçada per la moneda de Barcelona, en les zones més allunyades de la capital del comtat.

b) Urgell

Si mirem la taula general quantitativa (vegeu taula III), veurem que entre el 900 i el 1200 resulta que el valor esmerçat en pagaments fets en espècie valorada és de 3.173,7 mancusos de 7, el de la moneda d'argent-billó és en total de 5.713 mancusos de 7 i el de la moneda d'or, de 6.772 mancusos de 7. Això, respecte al volum de diner que es mou en el mateix període als comtats catalans, representa el 6,2 %.

Aquestes xifres globals mostren una clara superioritat de la moneda d'or, seguida per la d'argent-billó, i els pagaments en espècie valorada resten en tercer lloc. Ara bé, si ho mirem per períodes a la gràfica, veurem que inicialment els pagaments en termes de *in rem valentem* tenen un paper preponderant, una situació que anirà canviant de signe progressivament a favor de la moneda (vegeu gràfica 31).

Veiem també que Urgell ens dona el percentatge més elevat, després de Barcelona, de volum de diner en circulació, amb un 6,2 %, encara que hi ha certament una llarga diferència fins a aquell 72,6 % que tenim per a Barcelona (vegeu taula III).

Si mirem ara les dades de la taula II i de la gràfica 31 quantitatives, veurem que només en el període 850-900 el volum del diner esmerçat *in rem valentem* es manté per damunt del volum de diner en moneda efectiva. Per als períodes que van del 901 al 1050, observem que el percentatge del valor de les operacions saldades *in rem valentem* es redueix, en aquesta anàlisi quantitativa, a nivells del 37 %, 38 % i 27 %, períodes per als quals l'anàlisi qualitativa ens donava una presència d'operacions saldades per aquest mitjà de pagament superior al 70 % (vegeu gràfica 23). Això ens indica que les operacions importants tendien a fer-se en moneda efectiva, ja fos d'or o d'argent-billó, mentre que les transaccions de menys importància tendien a fer-se en termes de *in rem valentem*.

A partir del període 1001-1050 apareix en el circulant la moneda d'or, que segons els càlculs quantitativs de la gràfica 31 que ara comentem representa un 50 %, mentre que la moneda d'argent-billó baixa fins a un 23 %, des del 62 % del període anterior. El valor de les operacions saldades en espècie experimenta també un descens, fins al 27 %. En el període següent, 1051-

13. E. JUNYENT, *Diplomatari i escrits literaris de l'abat i bisbe Oliba*, Barcelona, 1992, p. 179-180.

14. *Ibid.*, doc. 108.

1100, es mantenen proporcions similars per al billó, mentre que l'or guanya un cert terreny i les operacions *in rem valentem* en perden. Des del període 1101-1150, aquest darrer mitjà de pagament desapareix en els càlculs quantitius, ja que les poques operacions que d'ara endavant trobarem en aquests termes, i que ens eren reflectides a la gràfica qualitativa, no s'avaluen en moneda i, per tant, no són quantificables.

En termes generals, podem dir que les tendències de les anàlisis quantitatives i qualitatives coincideixen en donar-nos una visió bastant similar. Aquesta podria resumir-se així: ens trobem en una zona molt poc monetitzada a l'inici, que experimenta un procés de monetització creixent, el qual arriba a consolidar-se a partir de l'aparició de la moneda d'or, d'una banda, i gràcies a l'aparició d'unes emissions pròpies de billó, de l'altra.¹⁵

Si analitzem el comportament d'Urgell en el context de la resta de comtats, ens adonarem que aquest, tot i partir d'uns esquemes de circulació monetària similars als del model que ens oferien els comtats poc monetitzats, experimenta una transformació vers els esquemes propis dels comtats més monetitzats. Hem vist que a Ausona el procés era semblant. Creiem que un factor que pot haver influït en aquesta transformació és el de la decidida intervenció del comtat d'Urgell en el cobrament de paries i a obrir-se i mantenir una àmplia zona de marca amb Hispània, tot mantenint una estreta col·laboració amb Barcelona en tots aquests afers. No podem oblidar tampoc altres aspectes de la decidida voluntat de projecció i d'intervenció externa dels comtes urgellesos. La seva llarga relació i col·laboració amb la cort lleonesa, i després castellana, amb les quals també col·laboren en expedicions vers al-Àndalus, en són una mostra. Com ho són les seves estretes relacions amb Aragó i la important intervenció urgellesa en l'àmbit occità, que comportà la incorporació de l'Alta Provença.¹⁶

4. Model sud litoral

Tenim, finalment, el model de comportament en el qual se'ns mostra una monetització plena des dels inicis; una aparició d'operacions saldades en espècie avaluada tardana i sempre poc rellevant; una presència ininterrompuda, o gairebé ininterrompuda, d'emissions pròpies d'argent-billó des dels temps carolingis i, finalment, la incidència importantíssima i sostinguda de moneda d'or, a partir de mitjan segle X.

S'agrupen entorn d'aquest model els comtats de Barcelona i de Girona. És clar, però, que dintre d'aquest grup hi haurà encara diferències molt importants pel que fa tant al volum global d'operacions com a la seva mitjana de valors. L'avantatge de Barcelona és, per ambdós conceptes, molt important.

També veurem com l'aparició de les transaccions en espècie avaluada és tardana en aquests

15. Recordem que les primeres notícies d'emissions comtals no les tenim fins al 1099 i amb anterioritat hi ha només notícia d'unes emissions episcopals a Sanaüja, però no sembla que les emissions urgelleses prenguessin volada fins a l'inici d'unes emissions comtals fetes segurament amb l'acord d'una participació episcopal i que situem vers el segon quart del segle XII.

16. Aquest darrer aspecte és menys conegut; vegeu M. CRUSAFONT I SABATER, «Acuñaiones transpirenaicas de Navarra, Catalunya y Aragón», *VIII Congreso Nacional de Numismática*, Madrid, 1994, p. 65-90.

dos comtats i sembla que respon més a una manca de numerari originada per una ràpida acceleració dels intercanvis que a altres factors.¹⁷

Hem avançat ja que a tots dos comtats la circulació de moneda d'or és important i sostinguda, encara que es mogui a diferents nivells en l'un i l'altre. Cal considerar també que en el cas de Barcelona tenim la presència d'emissions pròpies de moneda d'or, almenys durant una bona part del segle XI.

Observarem tot seguit el comportament de cada comtat amb més detall.

a) *Girona*

A la taula III, general quantitativa veiem que entre el 900 i el 1200 tenim un valor de 3.427 mancusos de 7 esmerçats en moneda d'or, 2.114 en moneda d'argent-billó i 50 en espècie valorada. El total és de 5.591 mancusos de 7. Això, respecte al volum de diners que es mou en els diferents comtats catalans durant el mateix període és el 2,2 %. D'altra banda, veiem que el valor mitjà de les transaccions és de 37,77 mancusos de 7 per esment.

Aquestes xifres ens mostren una clara superioritat de les operacions saldades en moneda efectiva. El valor de les operacions saldades en espècie valorada ens dona el coeficient més baix de tot el conjunt de comtats catalans. La moneda d'or, per la seva banda, supera també, en termes de l'anàlisi quantitativa, la d'argent-billó, i el comportament general del comtat sembla reproduir l'esquema barceloní, però a un nivell molt més baix. Recordem que l'anàlisi qualitativa no feia altra cosa que confirmar la visió d'un comtat plenament monetitzat, ja que en tot el període els pagaments en moneda es movien en valors d'entre un 100 % i un 93 %, amb l'única excepció del període 1001-1050, en què era del 88 %. (Vegeu gràfica 12).

Observant ara la gràfica 31, quantitativa, pel que fa a la moneda d'or, ens adonem de la seva important incidència a Girona. Hi ha, efectivament, una aparició primerenca —segona meitat del segle X— i uns elevats percentatges de volum de moneda d'or en els pagaments durant el segle XI. El retrocés és sensible a partir del 1100-1150 i l'or sembla entrar en una franca reculada, tendint a l'extinció, després d'aquesta data. Si ho mirem en xifres, tindrem que entre el 951 i el 1000, el valor de les operacions saldades en moneda d'or representa només un 4 %. Entre el 1001 i el 1051 canvia totalment aquesta panoràmica i la moneda d'or esmerçada a la mostra de pagaments suma 1.147,5 mancusos de 7, mentre que la de billó representa una xifra tan insignificant, 0,5 mancusos, que podem afirmar que pràcticament el 100 % de les transaccions estudiades es salden en moneda d'or. Una situació similar es produeix a Barcelona.

En la segona meitat del segle XI, Girona es manté en una tònica similar. Així veiem que s'esmercen 1.508 mancusos de 7 en moneda d'or, un 96 %, mentre que en billó se'n despenen només 59, un 4 %.

Fins aquí el comportament del circulat gironí sembla reproduir el de Barcelona, però a un nivell molt més baix. Tot sembla coincidir a indicar que el to menor de l'acceleració dels intercanvis a Girona afavoreix que es puguin saldar en moneda d'or gairebé el 100 % de les transaccions, en el període 1000-1050, mentre que a Barcelona l'arrencada econòmica sembla haver estat tan forta que això no és possible. És a dir, que el volum de moneda d'or del circulat

17. La multiplicació dels intercanvis, en aquest període, ha estat ben demostrada per P. Bonnassie, en els capítols VI i VII de la seva obra abans citada.

gironí —tot i ésser gairebé quatre vegades inferior al de Barcelona— aconsegueix cobrir amb moneda pràcticament la totalitat de les operacions. Mentrestant, a Barcelona l'or cobreix només un 41 % del valor total esmerçat, i la resta de les operacions escripturades es liquiden en billó, o en termes de *in rem valentem*, tal és l'arrencada del volum de les transaccions. Una mirada als valors absoluts ens permetrà veure encara amb més claredat aquesta qüestió. A Girona, en aquest període, el total de moneda i d'espècie valorada presents en els pagaments de la mostra és de 1.418 mancusos de 7, dels quals 1.147 són de moneda àuria, mentre que a Barcelona el total és d'11.902,4 mancusos de 7, dels quals 4.900 són mancusos d'or. (Vegeu taules II).

Entre el 1100 i el 1150 la moneda d'or experimenta una reculada a Girona, fins a un 61 %. Aquesta davallada l'hem detectat a la majoria de comtats, com ara Besalú, Urgell, Pallars, Ausona, etc. Només el de Barcelona, el principal receptor de moneda d'or, aconsegueix mantenir una proporció relativament elevada, tot i experimentar un cert descens al 85 %, des del 97,3 % del període anterior. (Vegeu gràfica 31).

Tot plegat és en relació amb un afebliment de les entrades d'or procedents de les paries musulmanes i d'altres ingressos derivats d'operacions militars o comercials amb al-Àndalus. Aquests ingressos semblen minvar, de manera bastant substancial, després de la mort de Ramon Berenguer I. Aquest període de decandiment del flux auri és, evidentment, en connexió amb el progressiu exhauriment econòmic dels regnes de taifes, però també amb les iniciatives preses per altres regnes cristians peninsulars en el cobrament de paries als estats musulmans de la zona oriental d'al-Àndalus i, molt especialment, amb la intromissió del Cid. També les intervencions almoràvits, que es produeixen en aquest període, degueren posar certes dificultats.¹⁸

A Girona —com en altres comtats monetitzats sense zona de marca: Empúries, Rosselló, etc.— el circulat acusa ràpidament aquest afebliment de les entrades d'or. Això sembla constatar que la circulació àuria en aquestes zones és estretament vinculada a la realitat barcelonina. Comprovem també que en aquest mateix període (1100-1150), mentre s'inicia el procés de reducció de la moneda d'or a un 61 %, tenim una aparició puntual d'operacions *in rem valentem*, un 7 %, i la moneda de billó representa un 33 % del valor del diner esmerçat, amb un fort increment respecte al període anterior.

Del 1151 al 1200, la presència de la moneda d'or declina francament i trobem que només un 22 % del valor dels pagaments de la mostra correspon a la moneda d'or.

Pel que fa a la moneda d'argent-billó, tenim que entre el 900 i el 1270 fou esmerçat un valor de 1.398 mancusos de 7 en diners d'argent-billó de Girona, mentre que el valor en diners forans és de 1.245,8 mancusos de 7. La major part d'aquests diners forans correspon a moneda de Barcelona, i només l'equivalent a 300 mancusos, a diners de Melguelh, que es concentren en el període 1200-1250. Observem, doncs, que ni la situació relativament pròxima del comtat respecte a Magalona, ni la proximitat immediata del comtat d'Empúries, on circula amb abundància el melgorès, arriben a contagiar el circulat gironí de la forta divisa llenguadociana.

L'emissió de moneda a Girona s'allarga, probablement, fins a final del segle XII. Això fa que durant el mig segle següent els pagaments importants hagin de fer-se ja en moneda de Barcelo-

18. Tot i així, cal dir que a Catalunya i Aragó els efectes bèl·lics de les expedicions almoràvits es deixaren sentir poc. Hi ha, però, alguns casos isolats, com la gran derrota que sofriren a Martorell el 1114, vegeu F. CODERA, «Los almorávides», *Colección de Estudios Árabes*, III; també J. Bosh Vila, *Los almorávides*, Granada, 1998, p. 189-190.

na, però també que els documents especifiquin quan un pagament es fa en moneda de Girona, la qual devia resultar cada vegada més insòlita, tot i que deuria anar corrent fins a extingir-se.

b) Barcelona

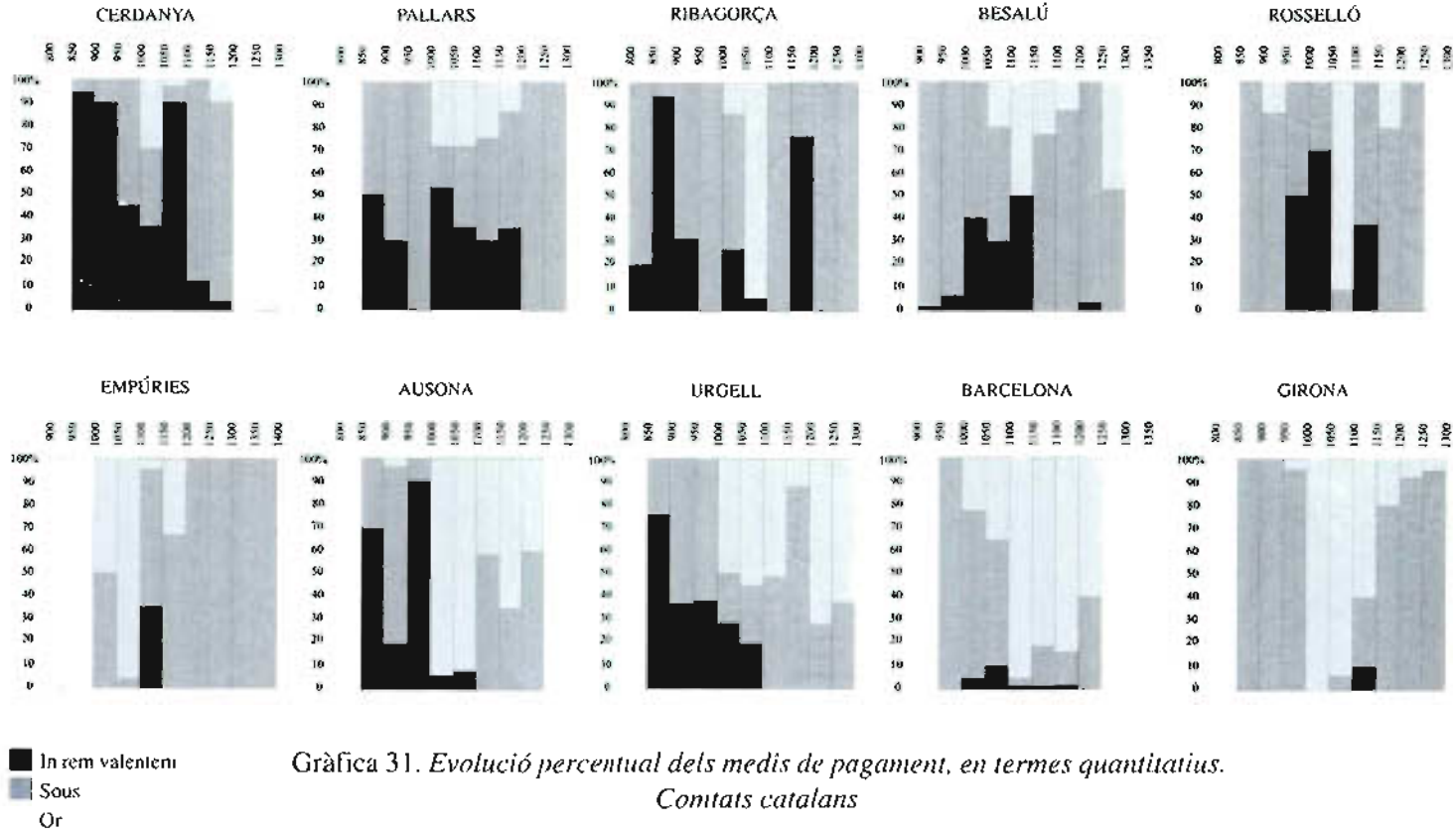
L'estudi del comportament del circulant a Barcelona —tant pel que fa a l'anàlisi quantitativa com a l'anàlisi qualitativa de la mostra de pagaments— ha estat ja globalment avançat en traçar la història de la moneda d'aquell comtat (vegeu gràfics 1-4 i 8). Això ens ha permès observar certs fenòmens, com és ara el de l'aparició d'operacions en espècie avaluada en períodes relativament tardans i en contextos de monetització plena, i establir algunes pautes d'interpretació. Per això no repetirem ara l'explicació de les dades de la gràfica quantitativa i d'altres que acompanyaven l'estudi del circulant barceloní.

Recordarem només algunes qüestions fonamentals. D'una banda, el comtat de Barcelona se'ns presenta amb un potencial monetari molt superior al dels altres comtats. Fins al 950, l'espai barceloní ens apareix molt monetitzat. Seguirà una etapa (950-1100) marcada per una expansió molt accelerada dels pagaments, de manera que resulta difícil pensar que les operacions saldades *in rem valentem*, que ara afloren, siguin un signe d'atonía. Sembla que més aviat cal interpretar-les com una mostra que la moneda circulant, d'or o bé d'argent, no era suficient per a cobrir la creixent demanadissa que ocasionà l'increment del volum de les transaccions.¹⁹ Observem que el volum de les operacions en espècie valorada té el seu punt culminant entre el 1000 i el 1050. Tot i així només representen el 9,5 %. Es mantindran encara fins al 1200, però a nivells molt baixos que no superen mai el 2 %.

La presència a Barcelona de moneda d'or és llarga i sostinguda, amb un moment àlgid entre el 1050 i el 1100, període dintre del qual s'escau l'emissió pròpia de moneda d'or. L'important volum de presència de moneda àuria en els pagaments barcelonins es manté amb un retrocés lleu durant el segle XII, quan la divisa àuria és el morabatí almoràvit. La davallada notable no es produirà fins després del 1200, ja en l'etapa de la dobla d'or almohade.

19. Vegeu la nota 17.

GRÀFICA QUANTITATIVA

Gràfica 31. Evolució percentual dels medis de pagament, en termes quantitativus. Comtats catalans

Taules II. *Valors quantitativs per comtats**

Comtat de CERDANYA

Anys	Argent Billó	%	Or	%	Espècie Valorada	%	Total	Mancusos d'or per any
881-900	2,7	5	-	-	49	95	51,7	-
901-950	4,5	10	-	-	39,5	90	44	-
951-1000	79	57	-	-	59	43	138	-
1001-1050	210	39	157	29	171,6	32	538,6	3,14
1051-1100	266	10	29	1	2.419	89	2.714	0,58
1101-1150	323,4	87	-	-	50	13	373,4	-
1151-1200	1.208,3	87	150	11	33,3	2	1.391,6	3

Comtat de PALLARS

Anys	Argent Billó	%	Or	%	Espècie Valorada	%	Total	Mancusos d'or per any
851-900	15,4	52	-	-	14	48	29,4	-
901-950	370	70	-	-	155	30	525	-
951-1000	38,8	100	-	-	-	-	-	-
1001-1050	143	20	200	28	382	52	725	4
1051-1100	2.029	38	1.666	28	2323,5	34	6.018,5	33,32
1101-1150	310	50	135	22	177	28	622	2,7
1151-1200	223	50	52	12	168	38	443	1,04
1201-1250	618	100	-	-	-	-	-	-
1251-1300	2.195	100	-	-	-	-	-	-

* Totes les xifres de les columnes argent-billó, or, espècie valorada, total i mancusos d'or per any expressen quantitats en mancusos de 7 per unça.

Comtat de RIBAGORÇA

Anys	Argent Billó	%	Or	%	Espècie Valorada	%	Total	Mancusos d'or per any
821-850**	5,5	79	-	-	1,5	21	7	-
851-900	1,5	6	-	-	23	94	24,5	-
901-950	43	68	-	-	25,5	32	78,5	-
951-1000	41,2	100	-	-	-	-	41,2	-
1001-1050	119	64	25	13	42	23	186	0,5
1051-1100	2		(9.155)	95	526	5	9.683	183
1101-1110**	10	100	-	-	-	-	10	-
1181-1200	14	25	-	-	43	75	57	-
1201-1250	437	100	-	-	-	-	437	-
1251-1270	6,5	100	-	-	-	-	6,5	-

Comtat de BESALÚ

Anys	Argent Billó	%	Or	%	Espècie Valorada	%	Total	Mancusos d'or per any
891-900**	52,5	99	-	-	0,5	1	53	-
901-951	1.177,28	93	-	-	97,95	7	1.275,33	-
951-1000	45	61	-	-	28,2	39	73,2	-
1001-1050	531,6	47	256	23	339,4	30	1.127	5,12
1051-1100	6		1.071	51	1.040	49	2.117	21,42
1101-1150	821	72	313	28	-	-	1.134	6,26
1151-1200	700	88	92	12	-	-	792	1,84
1201-1250	10.493	98	20	-	189	2	10.702	0,4
1251-1300	3.264	52	3.000	48	-	-	6.264	60

**Indica que no tenim informació pel mig segle complet.

Comtat de ROSSELLÓ

Anys	Argent Billó	%	Or	%	Espècie Valorada	%	Total	Mancusos d'or per any
861-870**	1,25	100	-	-	-	-	1,25	-
901-950	458	85	84	15	-	-	542	2
951-1000	17	53	-	-	15	47	32	-
1000-1030**	17	30	-	-	59	70	76	-
1071-1100**	53	6	901	94	-	-	954	30
1101-1150	113	62	-	-	500	38	1.313	-
1151-1200	3.423	76	1.100	24	-	-	4.523	22
1241**- 1250**	357	100	-	-	-	-	-	357

Comtat d'EMPÚRIES

Anys	Argent Billó	%	Or	%	Espècie Valorada	%	Total	Mancusos d'or per any
1030-1050**	29	51	28	49	-	-	57	1,4
1051-1100	1	2	58	98	-	-	59	1,2
1101-1150	1.441	69	80	4	571	27	2.092	1,6
1151-1200	1.036	64	593	36	-	-	1.629	11,86
1201-1250	585	100	-	-	-	-	585	-
1251-1300	13.413	100	-	-	-	-	13.413	-
1301-1350	37.091	53	(32.431)	(47)	-	-	69.522	(649)
1351-1400	21.067	100	-	-	-	-	21.067	-
1401-1430	2.409	100	-	-	-	-	2.409	-

Comtat d'AUSONA

Anys	Argent Billó	%	Or	%	Espècie Valorada	%	Total	Mancusos d'or per any
881-900	29	32	-	-	61	68	90	-
901-950	1.497	85,5	70	2,5	215	12	1.781	1,4
951-1000	200	12	-	-	1.416	88	1.616	-
1001-1050	-	-	39	95	2	5	41	0,8
1051-1100	-	-	7.476	90	847	10	8.323	150
1101-1150	667	54	569	46	-	-	1.236	11
1151-1200	143	33	290	67	-	-	433	6
1221-1250**	4.317	58	2.996	41	71	1	7.384	60

Comtat d'URGELL

Anys	Argent Billó	%	Or	%	Espècie Valorada	%	Total	Mancusos d'or per any
861-900	2	15	-	-	11,7	85	13,7	-
901-950	200,5	63	-	-	117,7	37	318,2	-
951-1000	617,6	62	-	-	377,2	38	994,8	-
1001-1050	1.726,5	23	3.810	50	2.010,7	27	7.547,2	76,2
1051-1100	859,5	23	2.206	59	668,1	18	3.733,6	44,12
1101-1150	315,5	48	335,6	52	-	-	651,1	6,71
1151-1200	1.993,5	83	421	17	-	-	2.414,5	8,48
1201-1250	2.153	25	6.320	75	-	-	8.473	126,4
1251-1290	1.971	35	3.670	65	-	-	5.641	73,5

Comtat de GIRONA

Anys	Argent Billó	%	Or	%	Espècie Valorada	%	Total	Mancusos d'or per any
861-900	2,5	100	-	-	-	-	2,5	-
901-950	498,5	100	-	-	-	-	498,6	-
951-1000	69,3	96	3	4	-	-	72,3	0,06
1001-1050	0,5	-	1.147,5	100	-	-	1.148	23
1051-1100	68	4	1.508	96	-	-	1.576	30
1101-1150	209	32	406	61	50	7	665	8
1151-1200	1.269	78	363	22	0,3	-	1.632,3	7
1201-1250	885	92	80	8	-	-	965	2
1251-1270	6.528	96	305	4	-	-	6.833	6

Comtat de BARCELONA

Anys	Argent Billó	%	Or	%	Espècie Valorada	%	Total	Mancusos d'or per any
891-900	-	-	-	-	-	-	-	-
901-950	1.574,7	100	-	-	-	-	1.574,7	-
951-1000	3.305,8	71	1.180	25	175	4	4.660,8	0,5
1001-1050	5.865,8	49,5	4.900,9	41	1.135,7	9,5	11.902,4	98
1051-1100	1.045,2	1,2	88.346,6	97,3	1.323,7	1,5	90.715,4	1.757
1101-1150	1.177,28	14	7.013,7	85	30	1	8.220,9	138
1151-1200	6.329,51	11	49.970	87	955,2	2	55.128,11	957
1201-1250	7.942,3	40	12.082	60	-	-	20.024,3	241

Taula III General de valors quantitius. Període 900-1200

Comtat	Nombre Esmets	Or. Mancu- sos de 7	Billó. Mancu- sos de 7	«In rem valentem» Mancusos de 7	Total	%	Mancusos per esment
Barcelona A1	1.715	151.411,18	19.298	3.619	174.328,18	72,5	88,28
Barcelona B	1.717	160.566,18	-	-	183.483	-	106,86
Girona	148	3.427	2.114	50	5.591	2,2	37,77
Ausona	238	8.444	2.507	2.479	13.430	5,3	56,43
Urgell	209	6.772	5.713,1	3.713,1	15.658,8	6,2	32,40
Ribagorça	145	25 (9.155)	230	229	484	0,2	0,17
Pallars	86	(2.053)	3.114	3.205	8.372	3,3	23,87
Cerdanya	163	336	2.091	2.772	5.199	2,1	2,06
Besalú	113	1.732	3.280	1.505,5	6.517,5	2,6	15,327
Rosselló	47	2.085	4.681	574	7.440	3	44,36
Empúries A2	20	759	2.507	1.164	4.430	-	38
Empúries B	30	1.138	3.760	1.746	6.634	2,6	38
Totals	2.886	185.689	46.788	19.353,2	252.809		

NOTES:

- Barcelona A. Pagaments corresponents al comtat de Barcelona estricta.
Barcelona B. Comprèn també els pagaments realitzats a Ribagorça per Ramon Berenguer I, per l'adquisició de castells, etc. Per als totals finals i per als tants per cent prenem aquesta darrera xifra.
- Empúries. Els esments disponibles comprenen el període 1001-1200.
Empúries A. Reflecteix les xifres reals del comtat.
Empúries B. Per a poder fer el comtat comparable amb els altres s'ha introduït la correcció 6/4.

Conclusions

1. LA MONEDA DEL PERÍODE COMTAL

El conjunt dels amonedaments comtals fa de pont entre el sistema monetari carolingi i el sistema català de l'època reial. És a dir, que els amonedaments comtals cobreixen el període que s'estén des del diner carolingi de plata de pes afeblit, 1,2 g, fins al primer intent per establir un sistema monetari català coordinat, que cal situar en el grup d'amonedaments quaternals d'Alfons I (1162-1196).

Ara bé, durant aquests gairebé quatre segles es produiran diferents circumstàncies que portaran canvis a la moneda. La dificultat per captar metall preciós és permanent al llarg de tot el període. Aquestes dificultats comporten d'entrada l'absència de moneda d'or i l'Imperi carolingi és ja desproveït d'aquest metall. Les posteriors dificultats en el proveïment d'argent, en els comtats autònoms, aboquen a una constant davallada del pes del diner d'argent. Des d'un diner carolingi de pes ja afeblit, 1,2 g, arribarem a unitats de 0,3 g d'argent a Barcelona i a d'altres comtats. Els problemes que comportava haver d'operar amb un diner de dimensions tan reduïdes —era fràgil, es perdia fàcilment, etc.— es resolgueren, més endavant, afegint una part de coure a aquests 0,3 g d'argent, per obtenir un diner proper al gram. Així nasqué el diner de billó, que en alguns casos, com és ara a Rosselló o a Empúries, tenia fins i tot un contingut d'argent inferior.

Només en l'etapa de captació d'or procedent d'al-Àndalus, entre els segles XI i XII bàsicament, deixa d'haver-hi l'habitual precarietat en l'aprovisionament metàl·lic. Tot i així, no deixa d'haver-hi dificultats, ja que aquest proveïment depèn, exclusivament, de l'encadenament de possibilitats i del desenvolupament d'actuacions que permeten captar-lo a través d'al-Àndalus. Observem que quan es produeix certa davallada en l'entrada d'aquest or, el mancús que s'encunya a Barcelona es redueix de pes, en dues etapes successives, fins arribar a la meitat del mancús barceloní inicial, que tenia un pes equiparable al del dinar andalusí.

Per a poder fer un càlcul quantitatiu de la moneda que trobem en els esments monetaris era imprescindible saber el canvi or/argent al llarg del període. Gràcies al recull d'equivalències monetàries que tenim documentades hem pogut establir que era de 1: 7 al segle XI i que, vers el segle XII, passa a 1:8. Aquest procés de puja a favor de l'or es va mantenint fins arribar a les xifres que seran més habituals d'1:12 o bé 1:13 a la baixa edat mitjana. Aquesta baixa valoració de l'or, durant el període estudiat, concorda amb la que s'observa, segons estudis d'altres investigadors, en el context general dels països de l'Europa occidental coetània i es justifica per l'escassa circulació de l'or en un període en el qual Europa vivia sumida en el monometal·lisme de l'argent.

2. EL MOSAIC COMTAL

No pot parlar-se, en propietat, de Catalunya, sinó de comtats catalans, en l'època estudiada. Hom ha d'enfocar l'estudi d'aquest període partint de la realitat d'un espai integrat per un mosaic de comtats o de grups de comtats, com el que formen Barcelona, Vic i Girona, o bé, en determinats moments, Rosselló i Empúries o Cerdanya i Besalú. Gairebé tots aquests petits estats, que tenen el seu origen en l'anterior administració carolíngia, acaben encunant la seva pròpia moneda.

La decisió de batre numerari —que es produeix en els diferents comtats amb una cronologia diversa al llarg dels segles X i XI— és un dels signes més clars de la sobirania i de l'autogovern que han assolit els comtats catalans. Al marge d'aquest fet polític, cal veure que les monedes ens mostren també una completa autonomia entre comtats.

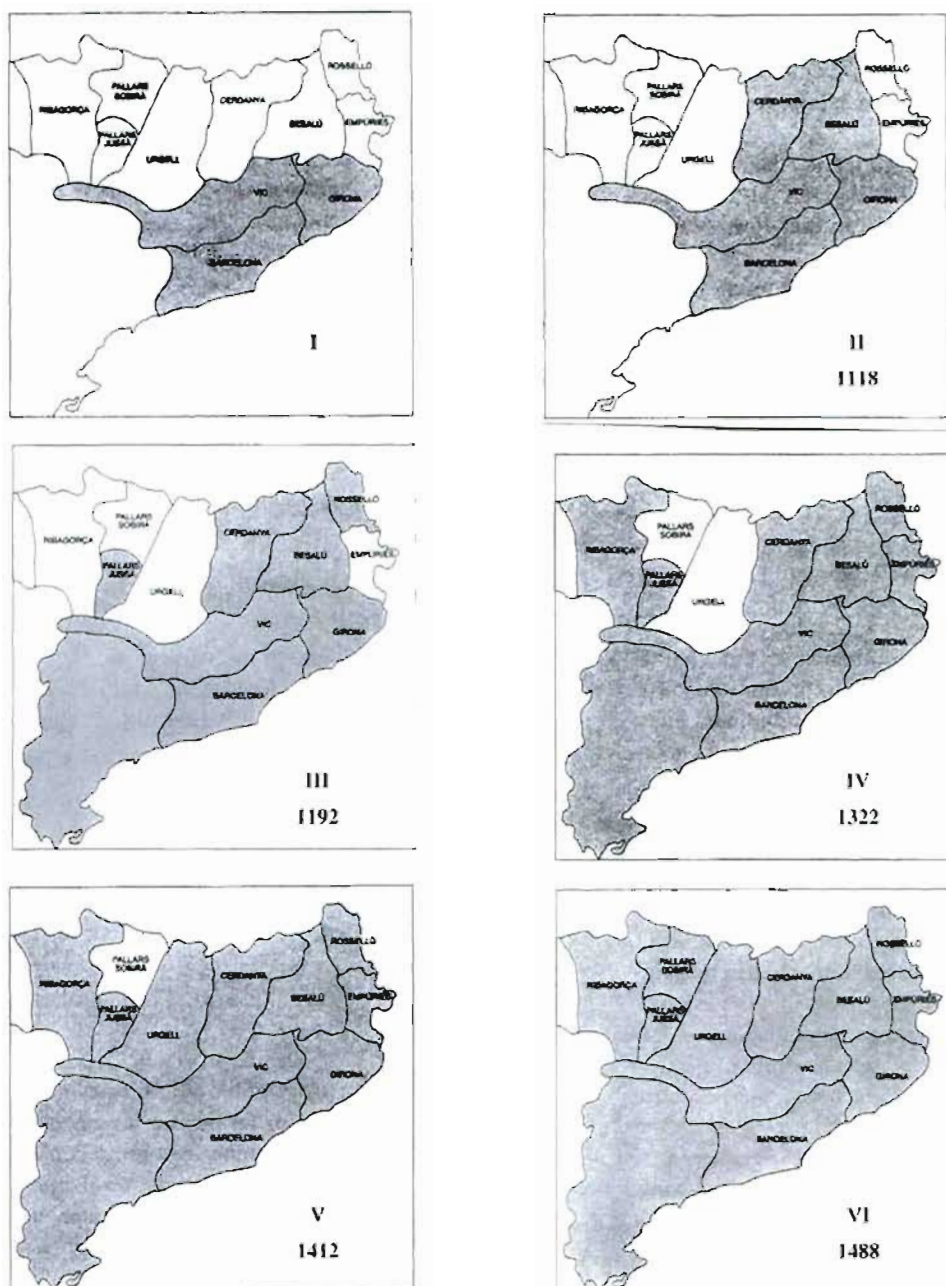
Hem vist com les estampes i la metrologia dels amonedaments de cada comtat varien de manera substancial. A Vic, per exemple, el diner es manté als inicis al voltant del gram d'argent, mentre que a Girona amb prou feines si arriba als 0,3 g d'argent, en el mateix període. Les diferències no es reflecteixen tan sols, però, en el fet d'emetre moneda o no, o bé en la seva diversitat tipològica i metrològica. Hem pogut mostrar, prou clarament, que el circulant monetari també variarà en volum, intensitat, presència de moneda d'or o d'operacions saldades en espècie valuada, etc., segons ens trobem en un comtat o en un altre. És cert que factors d'índole diversa, com ara les condicions demogràfiques i la situació geogràfica —que serà més avantatjosa de cara a la captació d'or si hi ha una zona de contacte amb al-Àndalus— ens determinaran una prosperitat econòmica més o menys florent i una línia evolutiva diferent d'un comtat a l'altre.

En partir d'aquesta realitat plural de monedes i de comportaments del circulant monetari, resulta obvi que no puguem considerar els comtats catalans com a unitats homogènies. Hom no pot, per tant, procedir a una simple addició de dades dels diferents comtats —i encara menys extrapolar conclusions obtingudes per a un a un altre— amb el propòsit d'arribar a la visió d'una entitat global que és heterogènia per si mateixa i que, d'altra banda, no existeix. El que caldrà fer és analitzar les dades disponibles per a cada comtat i, a partir d'aquí, apareixeran les interrelacions, les analogies, els fenòmens comuns, però al mateix temps es farà palesa també la diversitat. Per aquest camí hem vist que arriben a assenyalar-se certes analogies en els comportaments del circulant monetari d'alguns comtats. Això ens ha permès establir, com a màxim, uns models de circulació monetària en els quals s'agrupen els diferents comtats.

3. SOBIRANIA COMTAL

S'ha parlat i s'ha escrit molt sobre el tema de la sobirania. Hom ha posat especial interès a dilucidar el moment a partir del qual pot considerar-se que es féu efectiva. Hem vist com, en una data relativament recent, es dedicava des de l'àmbit acadèmic tot un simposi —al qual eren convidats destacats historiadors— a tractar del tema i del període.¹ Poc abans, en l'àmbit de la cosa pública, hom havia pres ja una data, el 988. Una fita que era certament discutible, com ho

1. *Symposium Internacional sobre els Orígens de Catalunya (s. VIII-XI)*, Barcelona, 1991, 2 vol.

Mapa 10. *Procés d'integració comtal i monetària. I. El nucli inicial Barcelona-Vic-Girona, patrimoni del comte de Barcelona el qual té la seca de Barcelona com a pròpia i les de Vic i Girona administrades pels bisbes respectius. II. Incorporació del comtat de Besalú (1111) i del de Cerdanya (1118). III. Incorporació del comtat de Rosselló (1172) i del de Pallars Jussà (1192). IV. Incorporació del comtat de Ribagorça (1244), que després s'integrarà a l'Aragó i del comtat d'Empúries (1322). V. Incorporació del comtat d'Urgell (1412). VI. Incorporació del comtat de Pallars Sobirà (1488).*

mostraren els estudis d'alguns dels historiadors reunits, però que havia propiciat la celebració, l'any 1988, del mil·lenari de Catalunya.

Ens trobem, sens dubte, davant d'una època fosca, i no tan sols per una manca relativa de documents sinó per les escasses clarícies que aquests ens donen sobre el procés d'afluixament dels vincles entre l'Imperi carolingi i els llunyans comtats catalans. És cert que alguns autors han exagerat molt la durada d'aquesta vinculació, fixant-se en qüestions com és ara la datació dels documents catalans per la cronologia dels reis de França fins a dates avançades. És evident que el fet no té altra transcendència que l'aplicació d'un còmput que la consuetud ha consolidat. Si anem al veritable fons de la qüestió, veurem que des de molt enrere, a mitjan segle IX, hi ha una absència d'actes de sobirania per part de la monarquia franca.² Al mateix temps, per la via de la història de la moneda, es constata l'apropiació per part dels comtes catalans d'un element significatiu d'aquesta sobirania. Ens referim, naturalment, a l'apropiació del dret d'emetre moneda, el *ius monetae*, un element d'ordre fiscal que constitueix un dels signes més clars de l'exercici de la sobirania damunt d'un territori i la seva població. Un fet que es produeix als comtats catalans a partir de final del segle IX i principi del X.

No cal atribuir a un excés de legalisme que els comtes catalans fossin cautelosos a l'hora d'apropiar-se de drets sobirans, com ho és el de fer moneda. Amenaçats pel poder andalusí, els convenia no mostrar-se massa arrogants amb l'encara poderós imperi franc. A la vegada, aquest fet els permetia mostrar certa ambigüitat respecte als seus lligams amb el món carolingi, la qual cosa podia representar una certa empara als atacs que poguessin venir des de Còrdova. Resulta il·lustratiu, en aquest sentit, el testimoni d'Ibn Haian que al-Mansur, en emprendre la seva expedició contra Barcelona, s'assegurà que «els barcelonins s'havien separat completament del regne dels francs».³ La forma desimbolta amb què els comtes barcelonins prenien les seves decisions sobre els afers del territori que dominaven fou, certament, advertida i valorada pel poderós califat de Còrdova. Així, vers la fi del segle X, no es dubta de qualificar de «*malik*», és a dir, de sobirà que no ha de donar comptes sinó a Déu, el comte de Barcelona, i arribat el cas, d'entendre's directament amb aquest darrer.⁴

El que acabà essent evident fins i tot per al llunyà govern cordovès era un fet des de molt abans en el si dels comtats catalans, i la moneda ens ofereix una de les mostres més clares, ja que l'ús lliure o alliberat del dret d'emetre moneda —sempre reservat a l'autoritat reial— constitueix, per ell mateix, un signe indiscutible de sobirania política. La disposició lliure d'aquesta prerrogativa sobirana, per part del comte de Barcelona, es mostra amb nitidesa i sense pal·liatius de cap mena l'any 934. Una data en la qual el comte Sunyer, en donar a la seu gironina la tercera part del benefici de la moneda que es bati en aquell comtat, actuà com ho hauria fet un sobirà reial. El comte està tan segur que deté i posseeix el dret de moneda que, a més de concedir-ne una participació al bisbe, fa la previsió d'una possible venda d'aquest dret. Una previsió que acaba d'afermar que considerava el dret de moneda com a propi. Aquest és, certa-

2. R. d'Abadal, per exemple, que en diferents treballs havia advocat per una independència més aviat tardana, sembla escurçar distàncies en el darrer treball publicat (*Els temps del regiment del comte Guifré el Pelós*, Sabadell, 1989, especialment l'apartat «Relacions amb els poders exteriors», p. 85 i següents).

3. M. COLL I ALENTORN, M., *La marxa cap a la independència de Catalunya (877-988)*, Barcelona, 1989, p. 71.

4. Vegeu l'excel·lent i documentat estudi de J. VERNET, «Barcelona del segle X, segons les fonts àrabs coetànies», *Symposium Internacional sobre els Orígens de Catalunya*, Barcelona, 1991, vol. II, p. 201-207.

ment, un dels signes més evidents de com els comtes del grup Barcelona-Girona-Ausona s'havien desfermat del domini i de l'autoritat franca molt abans del 988.

4. MONETITZACIÓ I CREIXEMENT

Cal abandonar la idea, difosa per la historiografia tradicional, d'una primera etapa de regressió vers una economia natural, en absència de numerari o de referents monetaris. Des dels temps més primerencs de l'etapa comtal, hi ha numerari en circulació. Comtats com Barcelona o Girona apareixen ja plenament monetitzats al segle X, i en altres comtats el grau de monetització és elevat o ben considerable.

El troc simple de béns no el trobarem gairebé mai. El referent monetari és el que regula les transaccions, de manera que fins i tot quan un pagament es liquida en espècie la seva avaluació s'expressa en moneda. Aquesta avaluació feta per una quantitat de moneda, de valor conegut i ben estable, va acompanyada de l'expressió «*in rem valentem*», la qual indica que la transacció es salda en espècie o, si es vol més literalment, «amb quelcom que valgui» la quantitat de moneda que s'estipula.

La solució de saldar unes operacions *in rem valentem* aflora, però, únicament en situacions de crisi. En els inicis podem trobar algunes situacions de crisi relacionades amb els primers passos que cal seguir fins a fonamentar una sobirania o consolidar un territori, com veiem en el cas de Vic o de Cerdanya. En els comtats més monetitzats, aquesta crisi no es produirà, però, en els primers temps, sinó que la trobarem en una etapa intermèdia. És a dir, entre final del segle X i principi del XI, coincidint, una mica paradoxalment, amb l'entrada en escena de la moneda d'or, amb l'inici d'emissions pròpies de diners, o almenys amb una encunyació més significativa, i també amb una dinàmica de creixement accelerada. La penúria de moneda que es detecta en aquests casos és, en realitat, l'expressió d'aquesta ràpida prosperitat i de la multiplicació del nombre d'intercanvis que du aparellada. Observem que, tot i els nous mitjans de pagament que ara es posen en joc, el numerari no arriba a cobrir les necessitats del creixent nombre de transaccions que es produirà. Això fa que apareguin o augmentin les operacions saldades en espècie avaluada en termes monetaris, entre final del segle X i principi del XI.

Tot i així veurem, sobretot en el cas de Barcelona, que la manera de pagament *in rem valentem* que ara aflora no arriba a assolir un paper important. És només d'un 4 % al segle X i d'un 5,5 % al segle següent, al comtat de Barcelona. Després del segle XI, aquest mitjà de pagament pràcticament desapareix o tendeix a desaparèixer a la majoria de comtats.

En el cas dels comtats menys monetitzats, aquest fenomen de carència de moneda es sobreposa al seu procés d'increment de la monetització, i provoca una reculada transitòria. El fet és, però, que a final del segle XII les operacions saldades en espècie avaluada han desaparegut pràcticament del tot als comtats catalans.

5. IMPORTÀNCIA I FUNCIÓ DE LA MONEDA D'OR

L'aparició en el circulant de la moneda d'or és un dels trets més singulars i determinants de la història de la moneda dels comtats catalans. Hem vist com l'or —que comença a tenir una

incidència en el circulant de diversos comtats a partir del darrer quart del segle X i és ja present a gairebé tots poc després del mil·lenni— arriba a assolir un paper predominant a molts dels comtats, durant el segle XI.

La presència d'aquest circulant auri és un cicle que acabarà tancant-se, però és de durada considerable, ja que abraça, bàsicament, els segles XI i XII, tot i registrar algunes oscil·lacions en la seva intensitat durant aquest llarg període.

L'or és quelcom extern que arriba des d'al-Àndalus, a través de determinats mecanismes, tributs especialment, soldades, cops de mà i, probablement també, d'algunes operacions comercials. El seu caràcter extern es manifesta igualment en el fet que quan algun dels comtats catalans arribi a prendre la iniciativa d'encunyar moneda d'or, ho farà seguint uns paràmetres tipològics i metrològics aliens. És a dir, andalusins o inspirats en aquells.

La importància de la presència d'aquesta moneda d'or als comtats catalans, en el context d'un Occident europeu desproveït de divises àuries, és un fet singular i ha estat interpretat de maneres molt diverses. Des de la idea que la Catalunya comtal hauria estat un passadís a través del qual l'or andalusí hauria arribat a afluir fins a Europa de manera significativa,⁵ fins a la visió oposada, que minimitza fins a l'extrem la presència de la moneda d'or als comtats catalans.⁶

L'estudi de la documentació relacionada amb la procedència de l'or —com ara les notícies de tributs o paries, d'expedicions militars o bé de ràtzies—, convenientment conjugada amb la presència de moneda d'or que ens aporten els pagaments documentats i l'estudi de l'evidència numismàtica, ens ha permès arribar no tan sols a una quantificació de l'or que pogué afluir als comtats catalans des d'al-Andalus, sinó també establir que hi ha unes zones que estan en millors condicions per a captar aquest flux i que es mostren especialment emprenedores a dur accions en aquest sentit.

Per aquest camí, hem pogut mostrar també que l'or d'al-Àndalus arriba a tots els comtats catalans, però que només incidentalment arriba a tenir alguna repercussió Pirineu enllà. Tan sols la important entrada dels 44.800 mancusos de 7 de l'adquisició dels comtats de Carcassona i Rasès per Ramon Berenguer I sembla que deixà cert rastre de circulat de moneda àuria en el Llenguadoc.⁷

Pel que fa a l'or entrat als comtats catalans i en concret al comtat de Barcelona, el principal receptor, hem pogut estimar que en l'etapa més florent, el temps de Ramon Berenguer I (1035-1076), seria d'uns 7.000 mancusos de 7 anyals. També, que retrobem en el període c. 1111-1140 —coincidint amb la generalització en el circulat del morabatí almoràvit i després de la davallada en l'etapa de l'or de València (c. 1081-1110)— uns nivells similars als de l'època del mancús en el càlcul percentual d'esments de moneda d'or. Tot plegat mostra, amb dades numismàtiques i documentals de primera mà, que la presència d'or als comtats catalans, i singularment al de Barcelona, té una incidència significativa durant gairebé dos segles. Per tant, no pot minimitzar-se fins a l'extrem d'arribar a considerar-la com un fenomen absolutament puntual i fugisser.

5. J. REGLÀ, *Història de Catalunya*, Barcelona, 1969, p. 209.

6. M. BARCELÓ, M., «L'or d'al-Àndalus a Catalunya: un or vist i no vist», *Symposium Numismàtic de Barcelona*, Barcelona, 1979, vol. 1, p. 313-328.

7. A. M. BALAGUER, *Del mancús a la dobla. Or i paries d'Hispania*, Barcelona, 1993, p. 11 i següents.

L'altre aspecte que hem pogut determinar és que hi ha diferències importants en la captació de moneda d'or d'uns comtats als altres. És bàsicament el de Barcelona el que desenvolupa uns mecanismes polítics i militars entorn de la captació d'aquest or. L'acció de Barcelona és, però, sovint secundada per altres comtats, especialment per Urgell, que és el seu més constant aliat. Tot això determina que hi hagi diferències en els volums de presència d'or que detectem en el circulat d'un o altre comtat. Cal remarcar que poden donar-se determinades circumstàncies que afavoreixen més o menys l'entrada d'or en un comtat; per exemple, si té o no una zona de marca amb al-Àndalus, si participa o no en expedicions militars vers el món musulmà, etc.

Hem vist també que l'aparició de la moneda d'or es produeix en un període en el qual s'inicia el procés d'acceleració dels intercanvis, fet ben establert per l'obra de P. Bonnassie. La presència d'aquest or augmenta el volum de numerari disponible, la qual cosa afavoreix i agilitza els pagaments del creixent nombre de transaccions. Tot i així, el creixement és tan accelerat que hom no podrà evitar recórrer, en certa mesura, a formes de pagament en espècie avaluada, en un moment en què la moneda d'argent-billó en circulació també es mostra insuficient.

La idea d'una Catalunya comtal amb un increment accelerat dels intercanvis i un desenvolupament molt positiu de la producció ha estat una de les conclusions fonamentals de l'obra de Bonnassie.⁸ A aquesta visió s'hi podria contraposar la idea d'un simple canvi de mans i d'una concentració de propietats per part dels més poderosos. Dit altrament, es podria entendre aquesta febre de compravendes com la fi dels petits propietaris lliures i la consolidació d'un procés de feudalització. Hi ha quelcom de cert en aquesta visió alternativa. El *Libri antiquitatum* ens mostra el cas d'un prevere, Goltred, que adquireix contínuament terres de petits o mitjans propietaris per a la Seu barcelonina. D'altra banda, però, també trobem petites adquisicions d'habitatges i d'equipaments que poden fer pensar en la millora de les explotacions agrícoles. És molt difícil, sense un estudi detallat de la significació de cadascun d'aquests contractes de compravenda, saber en quina proporció aquesta sobtada acceleració dels intercanvis ens està expressant un desenvolupament o un canvi de mans. Podem observar, però, el resultat final. La Catalunya que segueix a aquest període, la dels segles XIII-XIV, tindrà potencial demogràfic i econòmic per a llançar-se a una expansió territorial i excedents productius per a iniciar una florent política comercial en l'àmbit mediterrani. Si l'etapa prèvia hagués estat de simple concentració de poder a mans dels més afavorits, probablement aquesta hauria estat una etapa d'empobriment generalitzat.

Quina fou, doncs, la importància d'aquesta moneda d'or de l'etapa comtal? Certament no tingué transcendència de cara a Europa i la idea d'un corredor català alimentant d'or l'Occident europeu no té fonament. Sí que tingué, en canvi, una importància, i transcendental, per als comtats catalans. L'or circula en tots, per bé que amb diferències d'intensitat, i la seva presència es detecta tant en els grans com en els petits pagaments. En una etapa de fort creixement econòmic, l'or arriba a cobrir quotes del 90 % de les transaccions. Tot i així no arriba a poder cobrir les necessitats de numerari, ja que reafloren pagaments en espècie, i fins i tot les noves iniciatives d'encunyar argent a molts comtats es mostren poc rellevants enfront de les fortes necessitats de numerari. Aquest or procedent d'al-Àndalus fou, doncs, un element imprescindible perquè el llançament dels comtats catalans fos una realitat.

8. P. BONNASSIE, *La Catalogne du milieu du Xe a la fin du XIe siècle*, Tolosa, 1976.

6. HEGEMONIA DEL COMTAT DE BARCELONA

L'hegemonia econòmica del comtat de Barcelona es fa evident des d'un principi. A través de l'estudi de la moneda constatem, a partir del segle X, una sèrie de signes prou reveladors d'aquesta superioritat, que ha de respondre a diferents factors d'ordre geogràfic, polític, social, etc., els quals, certament, no són fàcils d'establir.

Barcelona es mostra des d'un principi com un comtat plenament monetitzat. D'altra banda, hi ha a Barcelona una continuïtat en l'encunyació de moneda des dels temps carolingis als comtals, sense que es marqui la ruptura, o almenys el buit d'evidència, que tenim per als altres comtats amb taller carolingi. Observem també que a Barcelona els volums de transaccions que registrem durant tot el període, en termes absoluts, són sempre els més elevats. Que la presència de la moneda d'or assoleix uns nivells molt per damunt de la que trobem als altres comtats. Així veiem, per exemple, que en xifres relatives el nombre de pagaments en moneda d'or és al comtat de Barcelona del 63 %, mentre que en xifres absolutes tenim 893 esments de moneda d'or, seguit pel de Girona, on en registrem 53. En termes quantitius, veurem que a Barcelona tenim un valor en or de més de 150.000 mancusos de 7, entre el 900 i el 1200, a llarga distància d'Ausona o bé d'Urgell, amb 8.444 i 6.772 mancusos de 7, respectivament.

És cert que Barcelona parteix, ja des de l'origen, amb els avantatges que li dona el fet de disposar d'una base territorial més àmplia. Recordem que el comte de Barcelona ho és també de Girona i d'Ausona, territoris que formen un grup de comtats clarament liderat pel de Barcelona. A aquest avantatge inicial s'hi sumarà encara la circumstància favorable de tenir una àmplia zona de marca amb al-Àndalus. Tot això, combinat amb una hàbil política d'aliances amb Urgell, d'adquisició de punts forts a Pallars i Ribagorça, i aglutinant sovint la col·laboració d'altres comtats, és el que permeté a Barcelona monopolitzar, pràcticament, el control dels tributs o paries dels reialmes musulmans i beneficiar-se'n en primer lloc. Evidentment, ni fer aquestes adquisicions de castells ni costejar les expedicions envers al-Àndalus hauria estat possible si Barcelona no hagués partit d'una situació econòmica molt més sòlida.

Davant de tot això, no sorprèn que Barcelona fos l'únic comtat que encunyà numerari d'or en quantitats significatives, durant el segle XI. Una emissió que sembla respondre a la necessitat de suplir la presència de moneda d'or, en un moment en què l'entrada de numerari auri musulmà sembla reduir-se.

Aquest signe positiu es manté a Barcelona, de manera que qualsevol anàlisi que fem, tant si és en volum de transaccions, com en valors absoluts o relatius de presència de moneda d'or, o bé si mirem el volum mitjà de les transaccions, la importància del circulant auri superarà sempre, de molt, el dels altres comtats.

L'estudi quantitatiu i de conjunt dels diferents numeraris comtals d'argent-billó és també revelador de la superioritat del diner barceloní. Hi ha, certament, un abisme entre el volum del numerari barceloní i el dels altres comtats. Aviat la moneda de Barcelona mostra una capacitat d'expandir-se cap a altres mercats, mentre que la major part d'amonedaments comtals amb prou feines si aconsegueixen abastir els pagaments del seu propi mercat interior. Aquestes carències d'alguns amonedaments comtals afavoreixen l'entrada de divises llenguadocianes, com és ara el diner melgorès. Sovint trobarem el diner de Melguelh i el de Barcelona competint en mercats gens o poc abastits de moneda pròpia, com ara la Cerdanya, Rosselló, Besalú o Empúries.

No és, per tant, sorprenent que sigui el comtat de Barcelona, el qual té una posició de partença ja avançada —un avantatge que no deixarà de créixer—, el que acabi incorporant la resta de comtats i convertint la seva moneda en única per tot Catalunya.

7. LA FORMACIÓ DE CATALUNYA: UNIFICACIÓ COMTAL I MONETÀRIA

Barcelona acaba convertint-se en l'element unificador dels comtats. És un procés lent, continuat i en general pacífic, de polítiques matrimonials, de compensacions econòmiques, però que no exclou certes polítiques de desgast o determinades pressions militars, com és visible en el cas d'Empúries. El fet és que, d'una manera o d'una altra, Barcelona va incorporant els comtats catalans al seu casal. Un resultat que la marcada hegemonia política i econòmica feia previsible i que comportà també l'adquisició d'altres senyories al Llenguadoc i a Provença.

A aquest procés d'unificació territorial dels comtats catalans Barcelona hi afegí encara una política d'unificació monetària, en estendre el curs únic de la moneda barcelonina a cada nou comtat que incorporava. En aquest camí cap a la unificació de la moneda, Barcelona acabà per clausurar els tallers de Girona i de Vic, on els bisbes d'aquelles seus batien moneda, en virtut de la concessió que els havien fet, en temps pretèrits (s. X), els mateixos comtes de Barcelona.

Cal dir també que en molts casos la moneda de Barcelona penetrà en els altres comtats abans de la seva integració al casal barceloní.

Apèndix documental.

Regests dels documents monetaris

CRITERIS

En aquest apèndix registem els documents que ens donen clàrícies sobre l'emissió de moneda i donem la citació literal de la part del document que fa referència específica a la moneda.

Els documents són d'índole diversa, ja que habitualment disposem, en aquesta època, de documentació estrictament monetària, com poden ser-ho, per exemple, els tres contractes d'arrendament de la fabricació de la moneda fets per Ramon Berenguer I. Sovint es tractarà de notícies més indirectes, com ara les que contenen les confirmacions papals o les consagracions de les esglésies de Vic i Girona, testaments de bisbes o de comtes on es fa alguna referència a les emissions, etc. Ocasionalment recollirem també algun esment monetari procedent de compravendes, com a element justificatiu de l'emissió de monedes encara no conegudes i de les quals tampoc tenim altres referències, com és el cas de la de Cerdanya-Berga, o bé en tenim una evidència numismàtica i documental escassa, com ara la moneda vescomtal de Cardona-Calaf.

Hem recollit, doncs, tota la documentació que podia ésser útil a la justificació de les emissions, la seva ordenació i atribució, sobre el dret de moneda, etc. En definitiva, allò que anomenem documents monetaris i que cal diferenciar dels simples esments monetaris que trobem en la documentació de tipus notarial, com ara compravendes, testaments, etc., que, d'altra banda, es compten per milers.

La documentació d'aquest apèndix s'ordena per comtats, començant pel de Barcelona, que juntament amb el de Vic posseeix alguns diplomes d'època carolíngia, com expliquem més endavant. La numeració s'ha seguit correlativa fins al final de l'apèndix, que reuneix 92 documents, alguns dels quals no han estat editats, però la majoria ho han estat en publicacions i repertoris molt diversos. La nostra tasca ha estat, fonamentalment, reunir-los i sistematitzar-los. Hom trobarà una relació dels arxius i dels fons amb les seves abreviatures i la relació completa dels repertoris impresos.

Pel que fa als diplomes carolingis es coneixen cinc documents monetaris d'aquesta època. Es tracta dels que registem en l'apartat del comtat de Barcelona amb els núm. 1, 2 i 3 i en el d'Ausona amb els núm. 1 i 25. El *postscriptum* del document núm. 2, que interessa el nostre treball, presenta problemes d'autenticitat, i el document núm. 27 és clarament suspecte d'ésser una falsificació posterior. Només el núm. 3, del rei Luís el Tartamut, de l'any 878, és conegut directament, i del seu contingut es dedueix l'anterior precepte de Carles el Calb, que hem de creure també autèntic, datat vers el 862 (doc. núm. 1). Vegeu els documents indicats en aquest apèndix i als capítols corresponents a la moneda carolíngia i als comtats de Barcelona i d'Ausona.

ABREVIATURES D'ARXIUS I FONTS

AEV	Arxiu Episcopal de Vic.
ACA	Arxiu de la Corona d'Aragó, Barcelona.
ACB	Arxiu de la Catedral de Barcelona.
ACC	Arxiu Capitular de Cardona.
ACU	Arxiu Capitular d'Urgell, la Seu d'Urgell.
ACV	Arxiu Capitular de Vic.
AHN	Archivo Histórico Nacional, Madrid.
AHDT	Arxiu Històric de Tarragona.
AMC	Arxiu Municipal de Cardona.
ASC	Arxiu de les Sis Claus, Casa de la Vall, Andorra la Vella.
APSMV	Arxiu Parroquial de Sant Miquel i Sant Vicenç, Cardona.
BC	Biblioteca de Catalunya, Barcelona.
LA	<i>Libri antiquitatum</i> (Arxiu de la catedral de Barcelona).
LDEU	<i>Liber dotaliorum Ecclesiae urgellensis</i> (Cartulari de la catedral de la Seu d'Urgell, Arxiu Capitular d'Urgell).
Lib. Dot.	<i>Liber dotaliorum</i> (Catedral d'Urgell)
Pasqual	J. PASQUAL, <i>Sacrae antiquitatis Cathaloniae monumenta</i> , vol. IV, ms. 729, Biblioteca de Catalunya.

ALTRES ABREVIATURES

ap.	apèndix
c.	calaix
cal.	calaix
carp.	carpeta
cf.	confronteu, citat per
col.	columna
doc.	document
ed.	editat
f.	foli
<i>ibid</i>	<i>ibidem</i>
lib.	<i>liber</i> , llibre
ms.	manuscrit
p.	pàgina
perg.	pergamí
r.	recto (al costat d'un número de pàgina)
reg.	registre
v.	verso (al costat d'un número de pàgina)
vol.	volum

REPERTORIS IMPRESOS

- R. DE ABADAL I DE VINYALS, *Catalunya carolíngia*. Vol. II. *Els diplomes carolíngis a Catalunya*. Barcelona, 1926—1962.
- C. BARAUT, «Els documents de l'Arxiu Capitular de la Seu d'Urgell». A *Urgellia*, vol. II-X, 1987-1991.
- , *Cartulari de la Vall d'Andorra. Segles IX-XIII*. Andorra, 1988.
- A. BASSAS, «Els privilegis de Castelló i del comtat d'Empúries». *Estudis Universitaris Catalans*, vol. VIII, 1917, p. 1-60.
- N. T. BISSON, *Conservation of coinage*. Oxford, 1979.
- P. DE BOFARULL Y MASCARÓ, *Los condes de Barcelona vindicados*. Barcelona, 1836, 2 vol.
- J. BOTET I SISÓ, *Les monedes catalanes*. Barcelona, 1908-1911.
- J. CALMETTE, «Une lettre close originale de Charles le Chauve» *Mélanges d'archéologie et d'histoire de l'École française de Rome*, vol. XXXII, 1902, p. 135.
- F. CARRERAS CANDI, «Monedes de l'Urgellet». *Boletín de la Asociación Artístico-Arqueológica de Barcelona*. Barcelona, 1906.
- CONSTITUCIONS I ALTRES DRETS DE CATALUNYA. Barcelona, 1874.
- F. DIAGO, *Historia de los condes de Barcelona*. Barcelona, 1603.
- E. FLÓREZ, *España sagrada*, Madrid, 1746-1918. Vol. 28. 52 vol.
- J. M. FONT I RIUS, *Cartas de población y franquicia de Cataluña*. Barcelona, 1969. 2 vol.
- A. GALERA I PEDROSA, *Diplomatari de la vila de Cardona (966-1276)*. Barcelona, 1996.
- G. GONZALVO I BOU, «La Pau i Treva de l'any 1187 per al comtat d'Urgell i vescomtat d'Àger». *Ilerda*, vol. XLVIII, 1990, p. 157-174.
- J. GUDIOL I CUNILL, *Les monedes episcopals vigatanes*. Vic, 1896.
- «Les bregues sobre lo senyoriu de Vich en temps del rey En Jaume I». *Congrés d'Història de la Corona d'Aragó*. Barcelona, 1909, vol. I, p. 194-218.
- A. HEISS, *Descripción general de las monedas hispano-cristianas desde la invasión de los árabes*. Vol. II. Madrid, 1869.
- E. JUNYENT, *Jurisdiccions i privilegis de la ciutat de Vic*. Vic, 1969.
- , *Diplomatari de la Catedral de Vic (segles IX-X)*. Vic, 1980.
- , *Diplomatari i escrits literaris de l'abat i bisbe Oliba*. Barcelona, 1992.
- P. KEHR, *Papstorkunden in Katalonien*. Berlín, 1926.
- P. DE MARCA, *Marca Hispanica sive limes Hispanicus...* París, 1688.
- F. MIQUEL ROSELL, (ed.), *Liber feudorum maior*. Barcelona, 1947. 2 vol.
- J. MIRET I SANS, J., «Los vescomtes de Cerdanya, Conflent i Bergadà». *Memorias de la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona*. T. VIII, fasc. II. Barcelona, 1927.
- J. V. MESTRE, *Història del castell d'Òdena. (Dels orígens al segle XII)*. Capellades, 1988.
- D. MONFAR I SORS, *Historia de los condes de Urgel*. Barcelona, 1853. *Colección de Documentos Inéditos del Archivo de la Corona de Aragón*. Vol. IX-XI. [Segons manuscrit del 1650].
- F. MONSALVATJE I FOSAS, *Noticias históricas*. Olot, 1890-1922. 25 vol.
- J. PELLA I FORGAS, *Historia del Ampurdán*. Barcelona, 1833. 2 vol.
- J. RIUS I SERRA, *Cartulario de Sant Cugat del Vallés*. Barcelona, 1946. 3 vol.
- *San Raimundo de Penyafort. Diplomatario*. Barcelona, 1954.
- J. SALAT, *Tratado de las monedas labradas en el Principado de Cataluña*. Barcelona, 1818.
- J. SERRA VILARÓ, *Història de Cardona*. Volumen I. *Els senyors de Cardona*. Tarragona, 1966.
- J. TORNER I PLANELL, «La moneda medieval: un exemple la moneda vescomtal de Cardona-Calaf». *Miscellanea Aqualatensia*. Igualada, 1995, p. 423-428.
- F. UDINA, *El Archivo Condal de Barcelona*. Barcelona, 1951.
- F. VALLS I TABERNER, «Pau i Treva del comtat d'Urgell en 1187». *Revista Jurídica de Catalunya*, XXXIV, 1928, p. 354-356.
- *Privilegis i ordinacions de les valls pirinenques: III, Vall d'Andorra*. Barcelona, 1920.
- J. VILLANUEVA, *Viaje literario a las iglesias de España*. Madrid-València, 1803-1852. 22 vol.
- *Memorias cronológicas de los condes de Urgel*. Balaguer, 1976.

COMTAT DE BARCELONA

1

[860, octubre — 862, agost]

Precepte del rei Carles el Calb, donat al bisbe Frodoí, en què concedeix a l'església de Barcelona la immunitat i la propietat de diversos béns, entre els quals hi hauria la tercera part del benefici de la moneda, com es dedueix del precepte posterior de Lluís el Tartamut del 878 que hi fa referència perquè és una confirmació dels dons rebuts en temps del seu pare, Carles.

R. D'ABADAL, *Els diplomes carolingis a Catalunya*, doc. 1, p. 66-67. Vegeu la detinguda anàlisi històrica i diplomàtica, que permetrà a l'autor escatir l'existència d'aquest precepte, avui perdut, i donar-li una datació, basant-se no sols en la posterior confirmació d'aquestes donacions per Lluís el Tartamut, el 878 (doc. núm. 3, més endavant), sinó per altres diplomes coetanis.

2

[877]¹

Carta de Carles el Calb adreçada als seus amics els barcelonins en la qual els lloa per la seva fidelitat i els bons sentiments que li han mostrat, segons n'ha estat assabentat pel seu fidel Judes, jueu. Els exhorta a continuar en aquest camí. En un post-scriptum, amb lletra diferent, s'hi afegeix que envia, a través del seu fidel Judacot, deu lliures d'argent al bisbe Frodoí per a reparar la seva església. Aquesta part que interessa el nostre treball diu així:

«Et sciatis vos quia per fidelem meum Judacot dirigo ad Frodoynum episcopum libras x de argento ad suam ecclesiam reparare.»

ACB. Original. Ed.: DIAGO, *Historia de los condes de Barcelona*, 1603, f. 62; FLÓREZ, *España Sagrada*, vol. XXIX, p. 185. J. CALMETTE, «Une lettre close originale de Charles le Chauve», *Mélanges d'archéologie et d'histoire de l'Ecole française de Rome*, vol. XXXII, 1902, p. 135. Per a una nova publicació i una discussió dels comentaris i bibliografia que ha originat aquest document, vegeu ABADAL, *Els diplomes carolingis...*, vol. II, segona part, doc. VIII, p. 434-435.

1. El document no porta data però es datable pel fet de donar el títol d'emperador a Carles el Calb, el qual el detingué només entre el 25 de desembre del 875 i el 6 d'octubre del 877, en què morí. Abadal s'inclina pel 877 quan, per la rebel·lió de Bernat de Gòtia, la fidelitat dels barcelonins té un alt significat per a ell.

3

878, setembre, 9, Troyes

Precepte del rei Lluís, lliurat a prec del bisbe Frodoí, en què concedeix a l'església de Barcelona, tal com ho havia fet son pare, Carles, la immunitat, atorga permís per a restaurar la canònica, i dóna i confirma la tercera part del teloneu, del portell i de la moneda, tal com ho havia ja concedit el seu pare i ho havia acceptat el marquès Bernat.

«Concedimus insuper ei terciam partem tolonei, sicut Bernardus marchio nostro per precep-

tum genitoris nostri ei acceptavit de suburbio loci ipsius, tam de mari quam de omni mercatio-
ni et de eremis terre et de portatico et de moneta [...]]»

Ed. R. D'ABADAL, *Els diplomes carolingis...* doc. II., p. 68-71.

4

1014

Document que ens dóna a conèixer el nom d'un moneder anomenat Guifré.

ACA, perg. Ramon Borrell, núm. 107. Cf. BOTET, I, p. 31.

5

1056, març, 29

*Arrendament de l'encunyació de la moneda d'argent fet pel comte Ramon Berenguer I a fa-
vor de Marcús i de Bonfill Fredal.*

«.IIII. kalendas aprilis sic dederunt comes et comitissa ad Marcucio et ad Bonifili Fredal, monetarios, ipsa moneta de argent, ut ipso accapte quod inde exierit de duos annos de illis sit, et illi donent ad comite et comitissa per istos duos annos decem kaficios de froment, unusquisque de illis. quinque. kaficios, et de istos X. caficios donent in unumquemque mense sestarios quinque de istos duos annos: super tale conveniencia donant illis comes et comitissa ipsa moneta, ut faciant de solidos de plata mera de pes solidos II de dinarios monetatos, sine henganno a numero, sine minuament et peiorament, et de dinario faciant quatuor medalias, et ut comes et comitissa operent et monetent in ipsa moneta illorum argento; et iam dictos monetarios conveniunt ad comite et ad comitissa ut iam dicta conveniencia faciant illis sicut supra scriptum est sino illorum hengan. si autem iam dicti monetarii non fecerint et non adtenderint ad supra scriptos comes et comitissa sicut superius scriptum est, veniat illorum alodio cum omnibus suis pertinenciis et mobile et illorum omnia in potestate prescriptis comes et comitissa ad faciendum quocumque voluerint.»

(segueixen les signatures)

ACA, perg. de Ramon Berenguer I, núm. 182. Ed. J. Botet, I, doc. IV p. 200.

6

[1058]

*Arrendament de l'encunyació de la moneda de plata fet pel comte de Barcelona Ramon Be-
renguer I a favor de Marcús i de Bonfill.*

«Hec est conveniencia quan faciunt domnus Remundus divina gracia comes et domna Almodis nutu Dei comitissa, cum ipsis monetariis de Barchinona scilicet Marcucio atque Bonofili: donant enim prescripti comes et comitissa prescriptos monetarios, ipsa moneta de argenta,

de ista Domini pasca quae fuit in anno XXVII regni Henrici regis usque ad alia pasca, tali videlicet ratione et conventu, ut habeant iam dicti monetarii, de ipsis centum solidos argenti quod prescripti comes et comitissa fecerint monetare in ipsa moneta per dispensa de illorum conducta, solidos IIII de alio vero argento quod prescripti comes et comitissa fecerint illis monetare, per illorum operas, de centum solidos argenti habeant prescripti monetarii solidos octo, et isti vero supra scripti monetarii donent in uno anno ad comite et comitissa kaficios quinque frumenti, ad mensuram unde eos dederunt preterito anno.»

(Segueixen les signatures, no hi ha data)

ACA, perg. Ramon Berenguer I, núm. 228. Ed. BOTET, I, doc. V.

7

1066, setembre, 22

Arrendament de la moneda de plata fet per Ramon Berenguer I a favor de Berenguer Adroer, de Bonfill Fredal i de David, jueu.

«Hec est convenientia quam faciunt Berengarius Adrouarii et Bonifilius Fredall et David hebreo ad domnum Raimundum Barchinonensem comitem et ad domnam Almodem comitissam. Vendunt namque predicti comes et comitissa ipsam monetam argenteam barchinonensem ad predictos Berengarium et Bonifilium et David de ista festa prima sancti Michaelis usque ad quinque annos in predicta festa sancti Michaelis completos, et predicti Berengarii et Bonifilii et David, conveniunt ad predictos comitem et ad comitissam, ut per ipsam monetam donent per unumquemque annum usque ad prefatum terminum kaficios V de bono frumento; et si aliquis eorum mortuus fuerit intra prescriptum terminum, ipsi qui super vicxerint donent et atendant fideliter supradictam convenientiam ad supradictos comitem et comitissam; et prenominati comes et comitissa retinent in predicta moneta, ut faciant monetare hi predicti Berengarius et Bonifilius et David omne illorum argentum quod abuerint opus ad illorum exprensa iam dicti comes et comitissa.»

(Segueixen signatures i la data)

ACA, perg. de Ramon Berenguer I, núm. 361. Ed. J. Botet, I, doc. VI, p. 201-202.

8

[1067]

Sagramental fet per diferents prohoms carcassonesos a Ramon Berenguer I. El darrer signant, Arnau Gilabert, promet no fabricar ni consentir la fabricació de moneda falsa a Carcassona.

«[...] et Arnallus Guilaberti super moneta (non defraudanda) Carcassone.»

ACA, *Liber feudorum maior*, f. 292-300. Ed. F. MIQUEL ROSELL, doc. 838.

9

1068, març, 2

Carta de definició de Ramon Bernat, vescomte, i la seva muller al comte de Barcelona de tota la ciutat de Carcassona, amb totes les seves pertinences, entre les quals esmenta la moneda.

«[...] facimus vobis domno Raimundo, Barchinonensi comiti, et domne Adalmodi hanc definitionem, evacuacionem et guarpiconem de tota ipsa civitate de Carcassona et de totos ipsos burgos qui in circuitu iam dicte civitatis sunt et de totas ipsas leddas et monetas de ipsa civitate, et de ipsos burgos et totos ipsos mercatos de ipsa civitate [...]»

ACA, perg. de Ramon Berenguer I, núm. 393. *Liber feudorum maior*, f. 285, ed. P. DE MARCA, *Marca Hispanica*, col. 1132-1133. F. MIQUEL ROSELL, *Liber feudorum maior*, doc. 818.

10

1070, abril, 22

Venda feta per Ramgarda, comtessa, de tot el que té a Rasès, Coserans, Comenge, Carcassona, Narbona, Menerbès i Tolosà. Entre els diferents drets esmenta la moneda.

«[...] vicecomitatus et alii honores et dignitates, castra vel castella, municiones sive fortedas, ecclesie, parrochie, ville, domus, census, redditus, mercata, telonea, leddes, pedadges, fire, rafefege, alberges, pascuaria, silve, garrice, arbores, horti, cultum vel eremum, montes e podii, petre et monete [...]»

ACA, *Liber feudorum maior*, f. 288. Ed. F. MIQUEL ROSELL, doc. 823.

11

1070, agost, 2

Carta de donació d'Adelaida, filla de la comtessa Ramgarda de Besiers, a Ramon Berenguer, comte de Barcelona, dels drets que té a Rasès, Coserans, Comenge, Carcassona, Narbona i Menerbès. Entre els diferents drets esmenta el de moneda.

«[...] vicecomitatus et alii honores et dignitates, castra vel castella, municiones sive fortedas, ecclesie, parrochie, ville, domus, census, redditus, mercata, telonea, leddes, pedadges, fire, rafega, alberges, pascuaria, silve, garrice, arbores, horti, cultum vel eremum, montes, et podii et petre, monete [...]»

ACA, *Liber feudorum maior*, f. 287. Ed. F. MIQUEL ROSELL, doc. 822.

12

[1069-1076]

Gerald i Esteve juren a Ramon Berenguer I que no fabricaran altra moneda d'or que la que el compte els ordeni. Ho juren en presència del bisbe Umbert i d'altres testimonis.

«Juro ego Gerallus et Stefanus, quod nec ego nec ullus homo, me sciente, non fecerit aliud aurum in ista moneta de domno Raimundo Barchinonensi comite, nisi qualem ipse mandaverit ibi facere, et si facit et possum hoc scite, qualicumque modo dixero hoc ad eum, me sciente, sine suo engan per Deum et hec sancta. Fecerunt predicti Gerallus et Stephanus istum sacramentum, simul in unum, in presentia Umberti episcopi et Bernardus Raimundi et Berengario Adroarii et Poncii Bernardi et Girberti Guitardi et Umberti Gauçberti et Mironis Fogeti.»

ACA, perg. sense data, núm. 48. Ed. BOTET, I, doc. VII, p. 202.

13

1078, abril, 10

Donació de cases i de les seves pertinences, dins els murs de la ciutat de Barcelona, prop de la Canonja, feta per Ramon Berenguer II i Berenguer Ramon II a Adaleda, cosina seva. Ho tenen en virtut de l'engany o falsedat que cometeren Joan Gamic i muller en la moneda dels comtes. Segons és manat en el llibre setè dels censos, que parla de furts i enganys, i en el títol sisè, capítol segon, dels falsadors de metalls, els qui adulterin els sous o monedes perdran la llibertat i com a persones d'humil condició se'ls assignarà el servei que preceptuï el sobirà.

«Propter imposturam sive falsitatem quam Johannes Gamizet et uxor eius fecerunt in nostra moneta quia percipiet de furtis et fallacii liber censorum reptimus de falseria metallorum titulo sexto, capitulo secundo de his qui solidos aut monetam adultavert ut humiliores persone statum libertatis sue ammittant cui rex iusserit servitio deputandum.»

ACB, *Libri antiquitatum*, vol. I, fol. 235, doc. 636.

14

[1079, 17 maig ?]

Pactes entre Ramon Berenguer II i Berenguer Ramon II de repartir-se per meitats la ciutat de Barcelona, castells, cases, torres i alocs des del Besòs al Llobregat, Castellvell de la Marca, Olèrdola, Vallmoll, etc. Pel que fa al palau dels comtes a Barcelona, disposen que l'ocuparan alternativament, l'un des de vuit dies abans de la Pentacosta i l'altre des de vuit dies abans de Nadal. En una altra escriptura sense data, però de contingut similar al d'aquesta i que es troba a continuació, hi trobem a més una clàusula que fa referència a la moneda i a altres drets de sobirania que es mantindran indivisos.

«Et laudaverunt ut retineant sibi ambos fratres iusticias et emptiones, et placitos, et leudas, et monetas auri et argenti, et mandamentum, et totum comitivum quod habent et habere debent in ipso mercato et in ipso ferragenale [...]».

ACA, perg. de Ramon Berenguer II, núm. 39. Ed. P. BOFARULL, *Los condes de Barcelona*, vol. II, p. 112.

15

1080, desembre 10

Pactes entre Ramon Berenguer II i Berenguer Ramon II, per a compartir el govern i posar fi a les qüestions que tenien sobre el castell de Barberà i la meitat de la Bleda, Carcassona i Rasès. Entre tots el drets i propietats que s'esmenten hi ha el de la moneda.

«[...] abbatias sive leddas et monetas et mercatos ac tabernas et ipsos comitatos et comitores sive usaticos quod habeant in commune sive placitos sicut de aliis earum civitatibus et comitatibus habent.»

ACA, perg. de Ramon Berenguer II, núm. 48. Ed. P. BOFARULL, *Los condes de Barcelona*, vol. II, p. 114.

16

1114

Document que ens permet conèixer el nom d'un moneder anomenat Guillem Bernat.

ACA, perg. de Ramon Berenguer III, núm. 179. Cf. J. BOTET, I, p. 54.

17

1116

Document que ens permet conèixer el nom d'un moneder anomenat Pere Bernat, segurament germà del moneder Guillem Bernat que trobem en el document anterior.

ACA, perg. de Ramon Berenguer III, núm. 187. Cf. J. BOTET, I, p. 54.

18

1124

El vescomte Gelabert fa certa donació a una filla del moneder Guillem Bernat, el qual tenia el seu obrador prop de la catedral.

ACA, perg. de Ramon Berenguer III, núm. 269. Cf. J. BOTET, I, p. 54.

19

1128

El moneder Guillem Bernat i la seva muller Adelaida donen a la Seu de Barcelona un alou en el territori de Barcelona, al terme de Banyols.

ACB, *Libri antiquitatum*, vol. II, f. 13, doc. 39.

20

1131, juliol, 9

Ramon Berenguer III fa donació a la Seu de Barcelona, al seu bisbe, Oleguer, i als seus successors del delme de les lleudes i usatges de tots els vaixells que entren i surten de Barcelona. Dóna també el delme de la moneda, la qual reconeix tenir pels esmentats bisbes.¹ Ho fa per la salvació de la seva ànima i de la dels seus pares.

«et decimam tocius mee monete, que teneo per Barchinonensem episcopum; in tali pacto, ut non possit eam dare in fevum, sed semper possideatur ad ipso Barchinonensi episcopo in perpetuum.»

ACB, *Libri antiquitatum*, vol. I, f. 191. Ed. J. BOTET, I, doc. VIII, p. 203.

1. L'any 1177, en una confirmació de béns, el papa confirmarà a la Seu de Barcelona i al seu bisbe els drets que tenien sobre la moneda (A. CAMPILLO, «Disertatio monetae barchinonensis», dins *Disquisitio methodi computandi anno aere christianae*, Barcelona, 1776, ap. XXVII). En diferents ocasions, però, els bisbes cediran temporalment al rei la seva participació, del 10 % o delme, en el benefici de la moneda. Això succeirà els anys següents: 1174 (L. A. I, f. 191, núm. 517. Ed. J. BOTET, III, doc. 1), 1210 (L. A. I, f. 191, núm. 518) i 1213 (L. A. I, f. 192, núm. 522). En les dues darreres ocasions, el 1210 i el 1213, el rei reconeix i confirma al bisbe la possessió del delme de la moneda.

21

1146, març, 14

Els canonges estableixen a Guillem Rodban unes cases i cortal al raval de Barcelona, sota el palau del comte; pel cantó de tramuntana, la finca limita amb una entrada i eixida comuna amb Pere Gerau, canviador.

ACB, *Libri antiquitatum*, vol. I, f. 229, doc. 620.

22

1153, setembre, 4

Maria, que fou filla de Calví, moneder, per malaltia i pobresa que pateix ven a Guillem Donuci una sèrie de propietats dins dels murs de Barcelona. El document ens permet conèixer el nom d'un moneder anomenat Calví, ja difunt.

ACB, *Libri antiquitatum*, vol. I, f. 95, doc. 227.

23

1161

Document que esmenta el nom d'un moneder, Guillem Ramon, i fa referència també al pare d'aquest, Bernat, i al seu fill, Pere. Al testament de Guillem de Santa Oliva del 24 de febrer del 1226 es fa esment de Maria, filla de Pere, moneder, que possiblement és aquest darrer.

ACB, *Libri antiquitatum*, III, f. 13, doc. 30. *Cartulario de Sant Cugat del Vallès*, ed. Rius Serra, J., núm. 1301.

24

s/d

Text de l'Usatge *Solidus aureus*

«(141. Solidus aureus.) Sou de or ha vuyt argents. Unça, quatorze. Liura de or, vint-y-un sous. Lo sou val quatre morabatins. La unça, set morabatins. La lliura val setanta-quatre morabatins.¹ Cent liuras de or de València han en si dos milia e cent sous de or, qui valen vuyt milia e quatre-cents morabatins. Cent unças de or de València valen dos-cents morabatins. E quatre mancusos e mig de aquell or,² valen un morabatí. E set mancusos de aquell mateix or fan una unça, qui val dos morabatins.»

1. Hi ha un error, ja que és evident que si la lliura té 21 sous i cada sou val 4 morabatins, la lliura ha de valer $21 \times 4 = 84$ morabatins.

2. Si l'unça d'or de València valia 2 morabatins i la mateixa unça valia 7 mancusos d'or de València, un morabatí ha de valer la meitat de 7 mancusos, és a dir 3,5 mancusos d'or de València.

Constitucions i altres drets de Catalunya, lib. X, tít. 2, vol. I, p. 470. BOTET, I, p. 58, fa ja les correccions aritmètiques que s'assenyalen.

COMTAT D'AUSONA

25*

[898-911]

Precepte del rei Carles el Simple en què concedeix al comte Guifré Borrell les terres fiscals i ermes i el dret de moneda del comtat d'Ausona. El precepte és reconstruït per Abadal a partir de diverses referències contingudes en altres documents, ja que es tracta d'un instrument perdut. Donem un extracte de la justificació i argumentació d'Abadal.

Del precepte en parla un document de l'abril de l'any 926, que és una venda feta per la comtessa Garsenda, vídua del comte Guifré-Borrell.

«[...] vindo tibi in comitatu Ausona, in apenditio de Sancti Laurenti, in villa Felgeirolas, terra que mihi advenit per precentum quod Carulus rex fecit ad viro meo Wifredi, qui vocabulum fuit Borrello».

La donació que els almoiners del comte feren a la seu de Vic, en execució testamentària, el 1r de desembre del 911, al·ludeix al precepte repetides vegades; el comte havia manat donar «suos alaudes qui sunt in comitatu Ausona, in villa que dicitur sede Vico, quantum ille ad diem mortis sue ibidem tenebat per comparacionem seu et per preceptum regis»; i afegia: «ut de ipsa moneta quod ego per donitum regis tenebam in villa Vico, ipsam terciam partem similiter donare faciatis ad domum Sancti Petri apostoli vel in manus predicto episcopo, kannonicos adque successores eorum qui in ipsius ecclesia ministrant, donec per se ipsos aut per legatos eorum ad regem pergant et preceptum exinde fideliter requirant ac recipiant».

Com una tercera referència al mateix precepte, crec que deu interpretar-se la cèlebre frase continguda en el document de venda d'un alou a Sant Julià Sassorba, en el terme de Gurb, al Lluçanès, feta pel comte Borrell a un tal Ansulf, per l'octubre del 961. La frase és aquesta: «Per hanc scriptura vindicionis me [el comte Borrell] vindo tibi alodem meum proprium qui mihi advenit per vocem genitoris mei et parentum meorum, et parentibus meis advenit per vocem preceptis regis Franchorum quod fecit gloriosissimus Charolus de omnibus fiscis vel et eremis terre illorum.»

R. D'ABADAL, *Els diplomes carolingis a Catalunya*, doc. XXXIV, p. 375-377.

(*) La cessió de la moneda no té versemblança com ja hem exposat al capítol corresponent al comtat d'Ausona.

26*

911

El bisbe Idalguer d'Osona, la comtessa Garsenda de Barcelona, el seu fill Sunyer i Ermemir, vescomte d'Osona, marmessors del comte Guifré de Barcelona, fan certes donacions a l'església de Sant Pere de Vic en compliment del testament del comte.

Existeixen dues redaccions del document. La primera no porta la signatura del notari ni les del bisbe Idalguer i del vescomte Ermemir, ambdós marmessors del comte. Aquestes dues redaccions es feren en l'espai d'un mes i, com assenyala ja E. Junyent, mostren dificultats i divergències en la qüestió del terç de la moneda de Vic, que apareix entre els bens llegats en el segon document.

911, octubre, 31

El document només tracta de la donació d'uns alous i uns camps a Vic dels quals n'assenyala els límits. No es fa cap al·lusió a la moneda, ni a la donació de la tercera part de la moneda de Vic al bisbe.

911, desembre, 1

La redacció d'aquest segon document és anàloga a la de l'anterior, amb la diferència de certes variacions en la descripció d'uns camps i la novetat important d'incloure, entre els llegats, la donació del terç de la moneda de Vic al bisbe. La part que fa referència a aquest fet diu així:

«Et iterum precipio vobis meos elemosinarios predictos Idelhero, Gersinde, Suniario et Ermemiro, ut de ipsa moneta quod ego per donitum regis tenebam in villa Vico, ipsam tertiam partem similiter donare faciatis ad domum Sancti Petri apostoli vel in manus predicto episcopo,

kannonicos adque succesores eorum qui in ipsius ecclesiae ministrant, donec per se ipsos aut per legatos eorum ad regem pergant et preceptum exinde fideliter requirant atque recipiant.»

ACV, cal. 9, episc. I, núm. 23 (original no autoritzat). ACA, perg. de Guifré II, núm. 3 (original autoritzat). Ed. E. JUNYENT, *Diplomatari...*, núm. 55, d'ambdós originals. El segon document, editat també a *Marca Hispanica*, ap. LXIV i per F. UDINA, *El Archivo Condal...*, núm. 33.

(*) L'autenticitat de les afirmacions sobre l'existència d'un dret de moneda sembla sospitosa pel fet que en una de les redaccions del testament no s'hi esmenta. Vegeu una més àmplia argumentació al nostre capítol sobre el comtat de Vic.

[Breisach, 938? agost]

Precepte de dubtosa autenticitat que segons alguns documents posteriors degué concedir el rei Lluís IV d'Ultramar a Sant Pere de Vic, en què li confirma la donació del terç de la moneda de Vic que havia rebut de Guifré II de Barcelona, l'any 911, en les seves darreres voluntats. Donarem un extracte de les justificacions i explicacions de Junyent sobre aquest document.

«Coneixem l'existència d'aquest precepte per un document de l'any 1104 en el qual Arnau de Malla, bisbe d'Osona, diu que no pot lliurar a Guillem Ramon, dapifer, part de la moneda de Vic, «*quia hoc quod ab eo querebat erat dominicatura Sancti Petri et eius canonicè et habitantibus in ea, quia domphus Leduicus rex concessit supradictis rebus iam dicte ecclesie eiusque canonicè, et eo tempore fecit excommunicare ut nullus hoc presumeret dare nec iam dicte canonicè iure tollere*»». (doc. núm. 35).

«Per una nota del segle XIV [al dors del document regestat amb el núm. 26] sabem que el precepte començava amb els mots «*In nomine Domini Dei et eterni Salvatoris nostri*». Aquesta nota sembla atribuir el precepte al rei Carles III el Simple, però en realitat potser es refereix al precepte pretesament lliurat (898-911) per l'esmentat rei al comte Guifré Borrell, fonament dels seus drets osonencs sobre la moneda. Cf. R. ABADAL, *Catalunya carolíngia II. Els diplomes carolíngis a Catalunya*, Barcelona 1952, p. 375-377. Ja hem indicat que també considerem manipulada l'al·lusió d'aquest document.

«La possible atribució del precepte a dos reis, Carles el Simple i Lluís d'Ultramar, i l'absència del document en el *Liber dotationum antiquarum*, escrit els primers anys del segle XIII, on figuren tots els més importants títols de la catedral de Vic, incloses les dues recensions conservades del precepte del rei Odó (document núm. 12 del *Diplomatari de Vic*), permeten de sospitar de l'autenticitat del text i, fins i tot, de la veritable existència del precepte. Sobre la datació que li assignem, vegeu ABADAL, op. cit., p. 330-301.»

E. JUNYENT, *Diplomatari de la catedral de Vic*, doc. 184.

28

957, juny, 10

El bisbe Guadamir restaura la canònica i la dota amb diversos béns, incloent-hi la tercera part dels mercats de la terra, el teloneu, la rafega o pasquari dels transeünts i la moneda.

«[...] et ipsam terciam partem [meritorum?] terre tholoneis ex rebus regalibus a Deo conlatis et beato Petro Apostolo et episcopis eiusdem ecclesie vel successoribus eorum concessis seu raficum Ausone transeuncium seu pasquarium atque eciam ipsa moneta.»

ACA, perg. Sunifred, núm. 50. Ed.: VILLANUEVA, VI, ap. IV; F. UDINA, *El Archivo Condal*, 138.

29

998, 9 maig

Butlla del papa Gregori V en la qual notifica que ha depositat de la seu de Vic al bisbe Guadald i s'ha confirmat el bisbe Arnulf amb tots els béns i dignitats que li corresponen. Entre aquests esmenta la moneda.

«[...] ita ut nullus homo vel iudiciaria potestas in praephato episcopatu vel sede aliquid contra hunc Arnulfum episcopum sive successoribus suis temerario ausu contra ecclesiam Sancti Petri, seu S. Mariae in Vico Ausonensi sitas disrumpere, invadere, subripere, vel deonestare, aut dilaniare, aut aliquid per vim auferre, contendere, vel extorquere presumat, id est, nec parroechias, neque fiscos, neque praedia, aut castella, neque monetam, neque telloneos neque pasquaria, neque omnia quicquid dici vel nominari potest, seu etiam abbatias, que ad ius ecclesiae pertinent.»

ACV, armari de les butlles (abans cal. 37). Ed. FLÓREZ, *España sagrada*, vol. 28, ap. VII, E. JUNYENT, *Diplomatari...*, doc. 624.

30

[1033 o poc després]

En un sínode celebrat a Vic, potser el de l'any 1027, amb assistència de l'arquebisbe de Narbona i dels bisbes de Barcelona, Girona i Urgell, Oliba, bisbe de Vic, imposà la pena d'excomunió als que falsifiquessin, retallessin o disminuïssin la seva moneda. Així ho comunicà en una carta posterior al 1033, als monjos de Ripoll.

«Ortamur etiam ut similiter omnibus dominicis diebus excommunicent, sicut nos excommunicavimus, quicumque monetam nostram falsaverit, aut minuerit aut denarios detonderit, ut facta res et patrocinatores aut qui cogoverit et celaverit omnes excommunicati permaneant»

ACA, ms. 40 de Ripoll. Ed.: J. VILLANUEVA, *Viaje*, vol. VI, ap. XXXI; Gudiol, *Les monedes*, p. 14.

31

1038

Dotació de l'església de Vic amb motiu de la seva consagració. Se li confirmen els mercats, el teloneu i la moneda de la seva «regió», entre altres béns.

«Monetam publicam suae regionis, et toloneum de mercatis ipsius loci, et Minorisae, ut semper obtineat, omnimodo roboramus.»

ACV, pergami original calaix 37, núm. 73, i còpia Lib. Dot., f. vi. Ed. FLÓREZ, *España sagrada*, vol. 28, ap. XIII; J. VILLANUEVA, *Viaje...*, vol. 6, ap. XXVI. E. JUNYENT, *Diplomatari de l'abat Oliba*, doc. 133.

32

1082 i 1083

Coneixem diversos esments de monedes procedents de documentació notarial en els quals, de manera molt excepcional, es fa referència a la seva estampa. En aquest cas uns bous que cal relacionar, evidentment, amb el conegut i magnífic tipus monetari de Vic que representa un parell de bous llaurant. Els esments són els següents:

1082, «denariorum monetae Vici argenti purissimi ubi bovis sunt depicti» (Cf. GUDIOL, *Les monedes*, p. 43.)

1083, «Solidatas denariorum moneta Vici argenti purissimi ubi sunt bovis depicti». (BOTET, I, p. 168, nota 15).

1083, «solidos monetae bobum» (GUDIOL, *Les monedes*, p. 43)

1083, «solidos monetae Vici optimae ubi bobes sunt depicti» (*Ibid.*).

33

1098

El bisbe Berenguer Sunifred de Lluçà dona dos sous de plata del benefici de la moneda de Vic a Guillem Ramon de Taradell, que els tenia en feu de la canonja.

«[...] duobus solidis platae quae tenet Guillelmus Raimundus de Taradell per fevum Canonicae iam dictae sicut adquisivit per Berengarium Archiepiscopum».

ACV, c. 6, núm. 1977, i Lib. Dot., f. 8v. Ed. J. GUDIOL, *Les monedes...*, p. 17. Aquesta donació no és directament documentada, sinó que s'hi fa al·lusió en aquest document, datat el 3 de gener del 1104 (document 35, més endavant). Cf. E. JUNYENT, *Jurisdiccions i privilegis*, 20.

34

1099, gener, 7

El bisbe Berenguer Sunifred de Lluçà, en el seu testament, llega a la canònica la fàbrica o instruments amb què s'encunyava la moneda.

«[...] percussura Vicensis villae numismatis quam hactenus habui dimitto canonicae Sti. Petri sicut recte sonat in suo privilegio».

ACV, Lib. Dot., f. XIII v. Regest: J. GUDIOL, *Les monedes...*, p. 15; BOTET, I, p. 172; E. JUNYENT, *Jurisdiccions i privilegis*, 21.

35

1104, gener, 3

Arnau de Malla, bisbe, cedeix a Guillem Ramon, dapifer, les lleudes de les mesures de la carn de la Quintana de dilluns a divendres i el dragma de la moneda de la Quintana que l'església de Vic posseïa per precepte del rei Lluís, excepte dos sous de plata que Guillem Ramon rebia en feu de la canònica. Guillem lliura uns alous a la canònica.

«Sit notum cunctis hominibus qualiter Guillermus Raimundi Dapiferi multoties requisivit dominum Arnaldum uenerabilem Ausonensem Episcopum ut daret ei ipsam leddam et dragmam quod habebat in ipsa moneta de Quintana villae Vici. Sed ipse episcopus dixit ei quod hoc nulla valebat facere ratione, quia hoc quod ab eo querebat erat dominicatura Sancti Petri et ejus Canonicae et habitantibus in ea quia dominus Ludovicus Rex concessit supradictas res jam dictae Ecclesiae ejusque Canonicae et eo tempore fecit excommunicare ut nullus hoc presumeret dare nec jam dictae Canonicae jure tollere. Similiter fecit Berengarium Tarraconensem Archiepiscopum et Bernardum Toletanum Archiepiscopum atque Legatum Romanae Ecclesiae, et Barchinonensem Episcopum firmaverunt praedicta omnia jam dictae Canonicae et excommunicaverunt ut nullus auferret inde et scripturam fecerunt. Ad ultimum vero cum multis precibus promitteret se esse fidelissimum semper sancti Petri et ejus Canonicae et omnibus rebus quibus hodie habet vel in antea potuerit acquirere et habitatoribus ejusdem loci, jam dictus vero Episcopus cum consilio et assensu omnium suorum clericorum laxavit tenere ei ipsam leddam de Quintana de ipsis scilicet mensuris et de carne a feria secunda usque ad feriam sextam non per donum nec per assensum sed per solam tantummodo laxationem et ipsam dragmam de moneta quem nunc tenet nostram Canonicae praeter duobus solidis platae quae tenet Guillermus Raimundus de Taradell per feudum Canonicae jam dictae sicut adquisivit per Berengarium Archiepiscopum. Et hanc laxationem fecimus tali conventu ut ipse Guillermus non possit dare neque vendere nec inalienare nisi ad habitatoribus istius villae qui non sint milites, et si fecerit statim revertatur sine ira et contrarietate nulla in potestate jam dictae Canonicae et habitantibus in ea ut post mortem ejus, uxor ejus neque filius ejus nec aliquis ex sua progenia nec homo nec femina qui tenuerit ipsum honorem quem ipse tenet possit requirere per hanc laxationem sed statim revertat in potestate praedictae Canonicae et quantum ipse tenuerit nullum malum nec aliquam novitatem in ipsa villa faciat.»

ACV, cal. 6, 1977. Ed. J. GUDIOL, *Les monedes...*, p. 17. Cf. E. JUNYENT, *Jurisdiccions i privilegis*, 23.

36

1104, abril, 9

Concòrdia entre el bisbe, Arnau de Malla, i Guillem de Lluçà per la qual el bisbe li concedeix vint sous de plata de la moneda de Vic. A canvi, li encomana la guarda i habitació del palau i de les batllies que té a Ausona, en la forma que ho tenia ja en temps del bisbe Berenguer de Lluçà. També li concedeix una participació en els plets de Vic i la tercera part dels de les batllies, a més de quatre porcells del teloneu del mercat de Vic.

«Scriptura donationis et conventionis quam facit Arnallus episcopus Guillermo de Luciano et Guillermus episcopo extat omnino. Donat denique idem episcopus eidem Guillermo XX solidos platae operandos in vicensi moneta et concedat ei palatium ad custodiendum et ad habitandum et bajulias habet in Ausona sicut solitus erat habere in diebus archiepiscopi [...]»

AEV, perg., XIII, 11, i v, 65. Ed. J. GUDIOL, *Les monedes...*, p. 19. Regest: E. JUNYENT, *Jurisdiccions i privilegis*, 24.

37

1150, abril, 27

El papa Eugeni III posa sota la protecció de la Santa Seu l'església de Vic i confirma tots els privilegis rebuts, així com la moneda i el teloneu.

«monetam quoque tue ciuitatis et teloneum de mercatis ipsius loci et Minorise».

ACV, Privilegis apostòlics, IV, 3. Ed. P. KHER, *Papsturkunden in Katalonien*, núm. 56.

38

1171, novembre, 3

Concòrdia entre el bisbe, Pere de Redorta, i Pere de Lluçà similar a la que ja havien fet el bisbe Arnau de Malla i Guillem de Lluçà l'any 1104 i per la qual es concedí, a més d'altres dominis, 20 sous de plata de la moneda de Vic.

«Et propter hoc ego Petrus episcopus dono tibi Petre de Luciano L morabatinos in auro et laudo tibi et concedo alios feuos quos tui antecessores adquisierunt de meis, videlicet viginti solidos platae operandos in moneta Vici et tertiam partem placitorum villae Vici sicut solitus erat habere, et in bajulis quas habeo in Ausona tertiam partem placitorum [...]»

ACV, pergamins XIII, 12; ACV, Lib. Dot., f. IXv. Ed. J. GUDIOL, *Les monedes episcopals vigatanes*, p. 19. Regest: E. JUNYENT, *Jurisdiccions i privilegis*, 37.

1174, desembre, 13

Restauració de la moneda de Vic pel bisbe Pere de Redorta. Estableix que tindrà una llei de quatre diners i una talla de divuit sous per marc. També es compromet a no mudar el seu pes i la seva llei mentre visqui. Com a disposició complementària afegeix que dintre de la vila de Vic totes les transaccions hauran de fer-se en la moneda que ara restaura, i descriu les penes que s'aplicaran als que deixin de fer-ho així.

«Notum sit omnibus hanc scripturam videntibus, quam ego Petrus Dei gratia Ausonensis episcopus, facio et restauro monetam Sancti Petri Ausonensis sedis, eiusdem ecclesie omnium canonicorum consilio, et Raimundi de Montescatano, et multorum proborum hominum, tam villae Vici quam episcopatus. Hanc autem monetam facio de lege quatuor denariorum argenti puri et de legitimo pondere, ita quod XVIII solidi denariorum exeant ad marcam. Et ut ista moneta in predicta lege et pondere firmiter observetur et teneatur, convenio ego jam dictus Petrus episcopus in verbo veritatis et fidei puritate, et facio jurare in periculo animae meae per duos canonicos, scilicet per Petrum de Tavartet et Raimundum de Medaia, et per duos nobiles et egregios viros, scilicet Raimundum de Montescatano et Petrum de Luciano. Convenio etiam quod prescripta moneta non mutetur in omni vita mea, nec in lege nec in pondere minuatur per nostrum consilium, vel stabilimentum, vel voluntatem: quas si quis minueret in aliquo, acciperem inde vindictam consilio meorum proborum hominum, si persona illa in meam potestatem pervenerit, et hoc fiat bona fide. predicti namque canonici, videlicet Petrus de Tavartet et Raimundus de Medaia, faciunt hoc sacramentum in periculo animae meae et animarum suarum et aliorum canonicorum, quod pro voluntate mea, vel consilio vel stabilimento meo, vel eorum canonicorum, jam dicta moneta, ut superius dictum est, in nullo minuatur. Nos etiam jam dicti Raimundus de Monte-Scatano et Petrus de Luciano hoc idem juramus, adjicientes quod per nos ipsos bona fide eam firmiter teneamus et teneri faciamus. Actum est hoc idus decembris, anno XXXVIII regni regis Lodovici Junioris.»

Sobre les penes, diu:

«Praeterea statuimus, quod si quis infra villam Vici vendiderit vel comparaverit quamcumque rem cum alia moneta nisi cum supra dicta, donet pro justicia X solidos si probus homo est et potens: si vero mediocris est, donet V solidos pro justicia; et si de minoribus est, ascendat in Ciconia, die mercati, et si infra septimanam contigerit, intret in Costel. de villanis, qui exterius venient et extraneis, ita statuimus, quod donent duos solidos unusquisque quando inter se mercantur cum alia moneta aut ascendat in Ciconia aut intrent in Costel; et si mercentur cum hominibus ville, donent homines ville numerum supradicte peccunie, scilicet X aut V solidos. hec autem pena, sit de illis qui usque ad C solidos mercabuntur cum alia moneta, et si ultra .c. solidos mercati fuerint, duplicetur jam dicta pena. Hanc etiam penam estatuimus de illis qui cambitores fuerint de villa vel extra villam, preter illos qui statuti sunt vel fuerint.»

(Segueixen les signatures)

ACA, perg. d'Alfons I, núm. 160. Ed.: J. VILLANUEVA, *Viaje...*, vol. VI, ap. I; J. GUDIOL, *Las monedas...*, p. 20-21; BOTET, I, doc. XVI, p. 211-212.

40

1176, febrer, 16

Ramon de Pou, encarregat de la distribució de la moneda de Vic, dóna compte del repartiment del benefici de l'encunyació davant del bisbe i d'altres autoritats eclesiàstiques i magnats.

«[...] juro super sancta IIII Evangelia, ut dicam veritatem de exitis monete Vici secundum quod oculis meis vidi et longo tempore divisi. Dico quidem et testificor, quod episcopus accipit medietatem ex omnibus illis exitis, et ex alia medietate accipimus ego et sacrista Vici duas decimas. Et de residuo accipit Guillelmus Raimundi Dapifer duas partes et Cardona terciam. Et ego teneo meam decimam per Sanctum Petrum Vici. Petrus etiam de Luciano facit operare in ipsa moneta unam libram argenti alleiadam singulis hebdomadis, ex qua michi donat excepto dimidio solido igni, et illam libram licet ex cambiare in foro Vici.»

(Segueixen la data i les signatures)

ACA, perg. d' Alfons I, núm. 294. Ed. BOTET, I, doc. XV, p. 211.

41

1197, març, 6

Pere I confirma a l'església de Vic i al seu bisbe Guillem de Tavertet els béns, facultats, drets, llibertats i regalies que haguessin adquirit o posseït en el seu temps, en el del seu pare o en temps anteriors. També confirma els privilegis obtinguts dels seus predecessors i declara que la present redempció de la moneda que rep en la vila de Vic, a causa de la imminent necessitat de l'exèrcit dels sarraïns, no l'exigirà més ni serà tampoc en perjudici que s'exigeixi d'aleshores endavant.

ACA, perg. de Pere I, núm. 26. ACV, c. 9, pergamins del bisbe Guillem de Tavertet. Regests: J. MIRET I SANS, «Itinerario del rey Pedro I» *Boletín de la Real Academia de Buenas Letras*, vol. III, p. 85; J. BOTET, I, p. 171; E. JUNYENT, *Jurisdiccions i privilegis*, 51.

42

1224, agost, 27

Sentència arbitral del plet entre el bisbe Guillem de Tavertet i Guillem de Montcada, sobre els malefics comesos al mercat general i a la plaça de la Quintana, sobre les justícies de Montcada, la compra feta pel bisbe Arnau Pere de Gurb, les cavalcades i la moneda. Sobre això darrer s'acorda que un diner de la moneda que es batés el percebria Guillem de Montcada per feu, i podria tenir-hi una participació més gran si podia demostrar que li pertocava.

ACA, perg. de Jaume I, núm. 239; ACV, calaix 6, núm. 2009. Regests: J. GUDIOL, «Les bregues...», p. 196; E. JUNYENT, *Jurisdiccions i privilegis*, 82.

43

1254, març, 6

El bisbe, Bernat de Mur, imposa el curs forçós i exclusiu de la moneda encunyada per l'església de Vic, que diu haver restaurat i fet, en els tractes i compres dintre de la ciutat, amb pena d'excomunió als contraventors.

«Monetam S. Petri Sedis Ausonensis, cui disponenti Domino praesidemus, fecerimus, et restauraverimus, ac gitaverimus, sive publicaverimus, et per totam villam Vici currere et recipere mandaverimus, prohibitione super hoc nichil ominus interposita, ne cum alia moneta aliquis vendat ibidem, vel emat, vel aliquod aliud commercium contrahat; quia aliqui de praedicta villa Vicensi, contemptis mandato et prohibitione praemissis, in dampnum ac praeiudicium nostrum et dictae ecclesiae, et in elusionem mandati ac prohibitionis superius contentorum, praedictam monetam refutant, et cum alia vendunt, emunt, contrahunt, quod nulla ratione possumus clausis oculis pertransire [...] dicimus, praecipimus, mandamus, et firmiter prohibemus omnibus generaliter, qui habitent villam Vici, quod nullus de cetero vendat, emat, aut aliquid aliud commercium contrahat in tota villa Vici, nisi cum praedicta moneta, quam fecimus et restauravimus, quae est propria Sedis S. Petri Ausonensis.»

ACV, c. 6, núm. 2013; ACA, perg. de Jaume I, núm. 1254. Ed. VILLANUEVA, vol. VI, ap. III; J. GUDIOL, *Les monedes...* p. 25.

44

1254, maig, 27

Requeriment presentat pels procuradors del bisbe de Vic al veguer per tal que no posés en execució el manament fet contra justícia de Jaume I per a suspendre l'encunyació de moneda per què és cosa contrària als drets del bisbe.

«[...]monuimus Petrum de Villari acuto vicarium domini Regis quod revocaret mandatum quod fecerat contra iustitiam vel grave dampnum et prejudicium Vicensis Ecclesie monetariis cudentibus monetam vicensem quibus mandaverant sub pena corporis et aueri quodomodo dictam monetam nen cuderent nec operarent in ea et sic pertinebat ius et possessioni ecclesie supradicte. Item rogavimus et monuimus eumdem Petrum de Villari accuto quod ad alia quod cederant ad dampnum prejudicium vel turbationum iuris nostri et ecclesie supradicte super dictam monetam [...]»

ACV, perg. lib. v, 39. Ed. J. GUDIOL, «*Les bregues...*», ap. X, p. 214.

45

1254, juliol, 15

Butlla d'Innocenci IV per la qual confirma i aprova l'encunyació de moneda episcopal, tal com els bisbes sempre havien fet.

«Cum itaque sicut ex tenore tue petitionis accepimus cusio monete in Civitate vicensi tam ex largitione Principum super hoc iurisdictionem habentium quam de antiqua et approbata ac hactenus pacifice observata consuetudine ad te et episcopos et ecclesiam vicensem pertinere noscatur. Nos tuis supplicationibus inclinati huiusmodi cusionem monete sicut eam iuste obtines et quiete tibi et per te tuis successoribus ac ipsi ecclesie auctoritate apostolica confirmamus et presentis scripti patrocinio communimus.»

ACA, lligall XIII, 68. Ed. J. VILLANUEVA, vol. VI, ap. II.; J. GUDIOL, «*Les bregues...*», ap. XI; *ibid.*, *Les monedes...*, p. 24.

46

1256, octubre, 17

El bisbe Bernat de Mur fa una nova restauració de la moneda amb el consentiment del capítol i del procurador de la comtessa Garsenda i del seu fill Gastó. Disposa la llei de quatre diners de plata pura i la talla de vint sous per marc, que jura mantenir immutables per a aquesta moneda. Mana que aquest numerari sigui emprat en les transaccions amb prohibició de tot altre i preveu penes pecuniàries per als contraventors, que seran aplicades a la construcció i reparació de les muralles de Vic. Sobre les participacions en el benefici de la moneda de Vic, manifesta que Guillem de Montcada hi té un diner com a porció i jur i que a Gastó li correspon la quarta part del lucre. També assenyala que aquest darrer i els seus successors hauran de fer córrer la dita moneda per tots els llocs on en temps reculats solia circular.

«Notum sit cunctis presentibus et futuris, quod nos Bernardus dei gracia vicensis episcopus, per nos et nostros successores facimus et restauramus monetam Sancti Petri ausonensis sedis, consilio totius capituli eiusdem ecclesie [...]

»Hanc autem monetam facimus de lege quatuor denariorum argenti puri et de legitimo pondere, ita quod viginti solidi exeant de marcha; et ut ista moneta in predicta lege et pondere firmiter perpetuo observetur et teneatur, juramus [...] quod predicta moneta non mutetur aliquo tempore, set perpetua sit nunc et semper, nec in lege etiam nec in pondere minuatur aliquo tempore per nostrum consilium et voluntatem.

»Preterea statuimus, quod, si quis minueret in aliquo, acciperemus inde vindictam consilio nostrorum proborum hominum, si persona illa in nostram potestatem pervenerit.»

Sobre els curs obligatori de la moneda i les penes als contraventors, diu:

«Item statuimus, quod si quis infra villam Vici vendiderit vel comparaverit quamcumque rem cum alia moneta nisi cum supradicta, donet pro justicia quinque solidos si probus homus est et potens. Si vero mediocris est, donet tres solidos pro justitia, et si de minoribus est, donet duodecim denarios. De villanis qui extra venient et de extraneis ita statuimus, quod donent duos solidos unusquisque quando inter se mercantur cum alia moneta, et si mercantur cum hominibus ville Vici, donent homines ville numerum supradicte monete.»

Sobre el repartiment dels guanys, manifesta:

· «quod ipse Guillelmus de Montecatano et sui habeant in perpetuum in moneta Vicensis episcopi et ecclesie, quando batebit, unum denarium in porcione et jure episcopi et Vicensis ecclesie per feudum et beneficium dicti episcopi et ecclesie, et cetera quota vel quanta pars de-

bent esse ille denarius quam in porcione et jure episcopi et ecclesie Vicensis dominus de Montechatano deberet recipere [...]

»[...]quod dictus Gasto et suis successores in perpetuum recipiant in lucro [...] quartam partem in dicta moneta quando batebit et non aliud, quam quartam partem ipse Gasto et sui in perpetuum teneant in feudum et beneficium pro episcopo et ecclesia Vicense, et dictus Gasto et sui successores possint ponere, quando dicta moneta batebit, sive cudetur, unam personam que intersit cum guardis domini episcopi, mescle, ponderi, garde et compoto dicte monete, et ad recipiendam dictam quartam partem.»

ACA, perg. de Jaume I, núm. 1462. Ed.: J. GUDIOL, «Les bregues...», ap. XII; J. BOTET, ap. XVII, p. 213-214.

47

1256, octubre, 28

Concòrdia entre el bisbe i el capítol de Vic sobre el repartiment dels guanys de la fabricació de la moneda, els quals serien a parts iguals entre el bisbe i el capítol, deduït el feu que hi tenia el senyor de Montcada i altres feus i una vegada pagades les despeses de fabricació.

«Talem scilicet compositionem et transactionem quod de omni lucro quod pertineat ut perveniat ad ecclesiam nostram totam monetam deducto feudo quod in dicta moneta tenet per nos et ecclesiam nostram dominus de Monte Chatano et deductis aliis feudis si qua sunt habebamus nos Episcopus et successores nostri medietate et nos Capitulum et successores nostri alia medietate. Et ita inter nos deductis expensis, omni tempore amodo observentur.»

ACV, calaix 37; concòrdies, 49. Ed. J. GUDIOL, *Les monedes...*, p. 26-27.

48

1258, setembre, 22

Garsenda de Montcada fa homenatge i jura fidelitat al bisbe de Vic al mateix temps que aprova i confirma la restauració de la moneda feta pel bisbe i el capítol.

«Laudamus etiam et approbamus restauracionem monetae Sancti Petri Ausonensis Sedis quam fecistis vos Domine Bernarde Vicensis Episcopo assensu et voluntate Capituli vestri et consilio Bernardi de Scintillis tenentis locum nostrum et Gastoni filii nostri. Quam monetam promittimus tenere et observare prout in forma instrumenti confecti per vos super dictam monetam plenius continetur. [...] Laudamus etiam et approbamus compositionem quam cum dicto Bernardo de Seintillis fecistis super parte quam nos et dictus Gasto filius noster debemus recipere in dicta moneta.»

(Segueixen la data i les signatures)

ACA, perg. de Jaume I, núm. 1544. Ed. J. GUDIOL, «Les bregues...» ap. XIII; id., *Les monedes...*, p. 27; A. HEISS, *Descripción...*, vol. II, ap. XXIX; J. Salat, *Tratado...*, vol. II, ap. IX.

1259, maig, 6

Bernat de Mur, bisbe de Vic, confessa a Ramon de Cardona, a Ramon de Galliners i a Pere Miró haver passat comptes de la moneda encunyada a Vic fins a la data, després de rebre d'ells per tal compte set-cents sous.

Ed.: F. CARRERAS CANDI, *Revista crítica de historia y literatura*, agost-setembre 1897. Cf. BOTET, I, p. 173; E. JUNYENT, *Jurisdiccions i privilegis*, 112.

[1269 o poc després]

A conseqüència de la introducció i confirmació de la moneda de tern de Barcelona, feta per Jaume I el 1269, el bisbe de Vic, Ramon d'Anglesola, demana al papa poder variar també el valor de la seva moneda, perquè el canvi de valor de la moneda del rei perjudicava la valoració que la moneda episcopal obtenia en el mercat.

«Supplicat S. V. Raimundus Vicensis episcopus quatinus bo. me. B. Vicensis episcopus, predecessor ipsius episcopi, intendens utilitatem Vicensis ecclesie facere meliorem, eique honores et iura in suo statu servare, prout ab antiquo spectabat ad eum in certo pondere sub suo et ipsius ecclesie Vicensis typario de consensu sui capituli cudi seu fabricari fecit in eadem civitate monetam, cui denarii singuli duos denarios monete regie, tunc in illis partibus currentis valerent, de servando monetam ipsam in eodem pondere, perpetuis futuris temporibus, corporalibus ab eo et a singulis de dicto capitulo prestitis iuramentis. Verum illustri Rege Aragonum in cuius regno civitas ipsa consistit, aliam monetam maioris valoris prima cudi postmodum de novo in eisdem partibus faciente, huiusmodi moneta ipsius episcopi, que valor denariorum singulorum huius monete ipsius episcopi valentia singulorum denariorum eiusdem monete regie posterioris excedit, ob negotiatorum seu mercatorum cupiditate ac malitia quasi totaliter est absorpta. Cum autem per hoc et ex eo quod contrahentes cum moneta ipsius episcopi in valore integro occasione huius non mercantur, eidem episcopo et predictae Vicensi ecclesie grave preiudicium generetur, et eidem cudendo etiam monetam suam, prout ad ipsum pertinent, posset in posterum gravius gravari, dictusque episcopus utilitatem et honorem suum et ipsius ecclesie prosequi sit paratus. Supplicat quatinus cudendi aliam monetam, iuramentis huiusmodi non obstantibus, prout alias ad eum petinet et sibi et utilitati eiusdem Vicensis ecclesie viderit expedire, concedatis sibi per vestras litteras liberam facultatem.»

ACA, extra inventari, 3130 (*olim* armari A, sac de Vic). Ed. RIUS SERRA, J., *San Raimundo de Penyafort. Diplomatario*, p. 176.

51

1273, desembre, 11

El rei Jaume I mana als obrers de la moneda que s'encunya a Vic que cessin tota encunyació per al bisbe de Vic o per a qualsevol altre.

Regest per F. CARRERAS CANDI a la *Revista crítica de historia y literatura*, agost-setembre 1897. Cf. BOTET, I, p. 174, i E. JUNYENT, *Jurisdiccions i privilegis*, 125.

52

1315, setembre, 22

Acte de concanvi de la partida episcopal de Vic entre el bisbe, Berenguer Saguàrdia, i el rei Jaume II. El bisbe cedeix el domini de la ciutat, les jurisdiccions, el mercat, la vegueria i la batllia. També la moneda, les lleudes, el major domini que li corresponia de la partida de Montcada i l'escrivania de la cúria del veguer. El bisbe es reserva el palau episcopal i una sèrie de béns immobles dintre de Vic, i també l'escrivania pública notarial. En compensació, el rei cedeix al bisbat les rendes que rebia a Gurb, Santpedor, Manresa, Cervera i Caldes de Montbui.

Pel que fa a la cessió de la moneda, el bisbe fa, però, la reserva del delme de la que en el futur pogués encunyar-se a la ciutat.

«Et cum moneta vicensis quam habemus et habere debemus et consuevimus in civitate Vicensi praedicta. Et cum iure cudendi et cursu ipsius monetae, salva et retenta nobis et successoribus nostris decima parte in dicta moneta quando batebitur seu cudetur. Et salvo eo si quid dominus Montis Chateni recipere debet in dicta moneta. Et salvo quod ibi possimus ponere custodem vel custodes ad custodiendum et recipiendum praedictam decimam partem. Et cum vexillo seu iure portandi vexillum quod ibi habemus et habere consuevimus [...]»

ACV, c. 37, privilegis IV, 69; ACA, registre 16 de Joan I, part II, f. 138. Ed. J. GUDIOL, *Les monedes*, p. 29. Regest, E. JUNYENT, *Jurisdiccions i privilegis*, 183.

53

1460, setembre, 21

Llicència d'encunyar moneda atorgada a la ciutat de Vic per Joan II. El rei fa referència al memorial que li han presentat els síndics de Vic sobre els antics drets de fabricar moneda a Vic i que es varen conservar, segons assenyala, fins al 1315, quan el bisbe va traspasar la ciutat a la Corona. Ara el rei els restaura la facultat de batre moneda.

«Vobis restituimus dictam consuetudinem et antiquam possessionem quam fabricandi et cudendi dictam monetam Vicensem habebatis, et in futurum valeatis ea frui perpetuo et ad omnes vestras voluntates, copacto quae a nobis fuit petitum per vestrum Syndicum.»

Ed. BOTET, III, doc. LXVI, p. 452-453.

VESCOMTAT DE CARDONA

54

986, abril, 23

Carta de poblament de Borrell, comte, als habitants de Cardona. Confirma i amplia les franqueses concedides per Guifré I, amb l'excepció de la immunitat dels criminals. Els dóna facultat per organitzar la seva defensa, el mercat, la moneda i el règim segons la llei goda, tot posant-los sota el govern del vescomte Ermemir.

«Et abeatis inter eos omni tempore, negotium rectum, et mercatum perfectum, et moneta una et mera sine mutatione, et sine aliqua falsitate; ut qualis fuerit prima, talis sit omni tempore, ut semper abeat firmitatem.»

AMC, perg. original. Ed. J. M. FONT I RIUS, *Cartas de población...*, vol. I, doc. 9, p. 14-16.

55

1019, juliol, 10

Restauració i dotació de l'església de Sant Vicenç de Cardona, feta pel vescomte Bermon, seguint els consells donats per Oliba, bisbe de Vic. Entre altres béns i drets dóna a la dita església el terç del benefici de la moneda.

«Primo cunctas ecclesias que intra Cardonensis terminos habentur oppidi, ecclesie concedimus et restituimus Sancti Vincentii, firma ditone et iure, et terciam omnium decimarum eiusdem ecclesie partem S. Vincentii, videlicet cum primiciis et offerendis, tertiam quoque placitorum et decimam partem, decimam etiam et terciam telonei partem et monete.»

Original perdut, abans a l'Arxiu de la Col·legiata de Cardona. Ed. J. VILLANUEVA, *Viaje*, vol. VIII, doc. XXXII, p. 285-289, també E. JUNYENT, *Diplomatari de l'abat Oliba*, doc. 59, i A. GALERA I PEDROSA, *Diplomatari de la vila de Cardona*, doc. 14.

56

1040, octubre, 23

Acta de dotació i consagració de l'església de Sant Vicenç del castell de Cardona, feta per Eribau, bisbe d'Urgell, príncep i senyor del castell de Cardona, i per Arnulf, bisbe de Roda. Entre altres dotacions s'esmenta el terç i el delme dels plets i de la moneda, en termes semblants a l'acta de restauració de l'esmentada església, feta pel vescomte Bremon l'any 1019 i al·ludint a la donació inicial del comte Borrell.

«In primis tradimus et condotamus predite ecclesie S. Vicentii cunctas ecclesias, que sunt intra terminos Cardonensis oppidi, cum primiciis et oferendis, ac tertiam partem decimarum omnium eiusdem ecclesie S. Vicentii. Deinde tertiam atque decimam partem placitorum et

monete, et tertiam et decimam partem tolonei, et omnia que liberalite Borrelli comitis et marchionis et predecessorum, sive successorum eius prefate ecclesie S. Vincentii largita sunt in sale Cardonensi quod in eorum edictis invenitur et protractiones quas nostra munificentia prelibate ecclesie addidimus in eodem sale.»

Ed. J. VILLANUEVA, *Viaje...*, vol. VIII, p. 291-296, que el copia de l'arxiu de la col·legiata de Cardona, avui a l'arxiu parroquial de Sant Miquel i Sant Vicenç de Cardona; vegeu-ne l'edició recent de A. GALERA I PEDROSA, *Diplomatari de la vila de Cardona*, doc. 33

57

1088, octubre, 29

Conveni entre el bisbe de Vic, Berenguer, i els vescomtes de Cardona, Folc i la seva muller Ermessenda, en el qual es tracta del lucre de la moneda emesa al castell de Calaf. El bisbe els encomana els béns que l'anterior vescomte tenia per l'església de Vic a canvi de certes prestacions feudals, com la de fer-li cavalcada. També hauran de donar potestat al bisbe pel castell de Calaf amb una parellada de terra, una quarta part de les vinyes, un home i la meitat de la moneda.

«Itidem conveniunt ei ut donent ei potestatem de ipso castro de Calaf, quod tenent per eum, [...] et in ipsa moneta de Calaf habeat Sanctus Petrus et iam dictus episcopus et successores eius medietate, et in ipso monedario similiter.»

Existeix un segon document sobre aquest conveni que no porta la signatura del vescomte Folc i sembla de data anterior al precedent. Pot tractar-se d'un esborrany que, per les seves condicions menys favorables, el vescomte es devia negar a signar. La part corresponent a les monedes diu així:

«Itidem vicecomes et vicecomitissae iam dicti conveniunt praedicto episcopo ut non faciant monetam in iam dicto castro, neque intra terminos eius, et si de assensu praefati episcopi facta fuerit ibi moneta, habeat episcopus et successores eius inde eam partem, et de monetario, quam hic praesens episcopus Berengarius cum eis concordaverit.»

ACV, vol. 13, núm. 84, i vol. *Calaf, castells de Montlleó, Lluçà i Calaf*, núm. 57. Ed. BOTET, J., I, doc. XVIII, p. 215-217.

58

1089

Venda feta al sagristà de l'església de Calaf pel preu de «III solidos et VIII denarios moneta de Calaph».

J. VILLANUEVA, *Viaje...* vol. VIII, p. 207. Cf. J. BOTET, I, p. 187.

59

1090 i 1091
1090, febrer, 2

Guillem i la seva esposa Guilla, juntament amb Pere i la seva esposa Belissèn, venen a l'església de Sant Vicenç de Cardona i a Ramon, sagristà, per al servei de la sagristia, una peça de terra conreada situada al comtat de Manresa, al terme del castell de Calonge o als Vilars propers a la font de Nero, pel preu d'11 sous i mig de moneda de Calaf.

«[...] uindimus uobis pecia I de terra culta cum pettras, que nobis aduenit per parentorum, uel per ullasque uoces. Et est ipsa terra in comitatu Minorisa, uel infra termineis de kastrum Cholonico, uel ad ipsos uilars prope ipsa fonte de Nero. [...] in propter precium placibile solidos XI et medium monete Chalafi.»

A. GALERA I PEDROSA., *Diplomatari de la vila de Cardona*, doc. 89. Original APSMV, Fons Sant Vicenç, ACC, núm. 102.

1091, maig, 2

Venda estipulada en 8 sous de bona moneda de Calaf, en el terme de Conill, al comtat d'Ausona, a favor de l'església de Sant Vicenç de Cardona.

J. SERRA VILARÓ, *Història de Cardona*, vol. I, p. 39, amb referència a J. PASQUAL, vol. IV, ms. 729 de la Biblioteca de Catalunya, p. 268. A. GALERA I PEDROSA, *Diplomatari de la vila de Cardona*, doc. 94.

60

1093

Venda realitzada al terme del castell d'Òdena, comtat de Manresa, «[...] precium solidos XII, monete de Calaph [...]»

Arxiu de Montserrat, Sant Benet de Bages, doc. 1064. Ed. J. V. MESTRE, *Història del castell d'Òdena*, Capellades, 1988, p. 228-229.

61

1098, març, 17

Venda d'Arnall Oliva a Ramon, sagristà, d'una peça de vinya situada en el terme de Sudau, en el lloc anomenat Perelló. Pel preu de 3 sous i 9 diners de moneda de Calaf.

«In Dei nomine. Ego Arnallus Oliva venditor sum tibi Raimundo sacricustodi. Per hanc scripturam vendicionis mee vindo vobis [tibi] sortiumculam unam terre complatam vinea, que pro necessitate Sancte Fidis vindo tibi ab opus S(ancti) Vicentii. Quam quidam homo dimisit pro anima sua nomine Aianricus predictae S(anctae) Fidei, de castro Colonico. Ets autem predictam vineam infra terminos de Sudau, in locum quem vocant Perello. Est affrontat ex omni parte in vineis prescripti S(ancti) Vicentii Cardonensis. Vindo autem tibi in precium pla-

cibile propter III solidos et VIII denarios monete Calaph. Et est manifestum quod si ego venditor aut utriusque sexus homo hanc cartam inquietare voluerit non hoc valeam vel valeat vindicare sed in triplo componat cum sua inmelioracione.»

(Segueix la data i les signatures)

BC, J. PASQUAL, *Sacrae antiquitatis*, vol. IV, ms. 729 (207 f., numeració antiga, i 153 r., de la moderna). Ed. J. TORNER I PLANELL, p. 428; també A. GALERA I PEDROSA, *Diplomatari de la vila de Cardona*, doc. 112.

62

1101, agost, 9

Esriptura dels vescomtes de Cardona, Bernat i Almodis, al monestir de Sant Vicenç sobre la donació i restitució del terç i el delme de la moneda cardonina. En el mateix document els vescomtes afirmen que tenen potestat per a encunyar moneda en tots els llocs dependents del castell de Cardona.

«Pateat uniuersitati hominum donum quod Bernardus, uicecomes Cardonensis, fecit Sancto Uincentio prefati castri eiusque clericis. Siquidem precedentium dominium uicecomitum habuerat Sanctus Uincentius prelibatus in moneta cardonensi tertiam partem et decimam. Sed quia mutatione locorum, hec diu supradictus martir perdiderat, pretextus uicecomes cum Almodis, uicecomitissa, coniuge sua, restituit sepedito Sancto Uincentio decimam in eadem moneta ubicumque facta fuerit in omni honore qui ad Cardonense castrum pertinet, perpetim sine cuiuscumque inquietatione. Quam si quis inquietare uoluerit quolibet ingenio, iram omnipotentis Dei incurrat et perpetuo anatheme percussus usquequo respiscens in duplo restituat feriatur.»

(Segueixen la data i les signatures)

Còpia del s. XVIII a P. PASQUAL, vol. IV, ms. 729 de la Biblioteca de Catalunya, f. 82 i 99. Publicat en part per J. SERRA VILARÓ, *Historia de Cardona*, vol. I, p. 152. Ed. A. GALERA I PEDROSA, *Diplomatari de la vila de Cardona*, doc. 119.

COMTAT DE GIRONA

63

934, novembre, 23

El comte Sunyer dóna a l'església de Santa Maria de Girona el terç de la moneda que s'encunyi a Girona o bé al seu comtat.

«In nomine Dei. Suniarius gratia Dei comes et marchio, donatur sum ad domum Sanctae Mariae Virginis, quae est sita in Gerunda civitate sedis de ipsa moneta dono ibidem tertiam partem de quacumque moneta ibidem expresserint, sic dono a supradicta ecclesia propter Deum et remedium patri meo Wifredi quondam, vel frati meo Wifredi quondam, et pro remedium animae meae vel filio meo Borrello. Propter hoc sic dono vel trado a praedicta ecclesia de

quacumque moneta in supra taxata ecclesia Gerunda facta fuerit vel in eius comitatu ipsam tertiam partem, in ea videlicet ratione, quod si ego aut filius meus vel successores mei eam vendiderint, ipsam tertiam partem accipiat episcopus de predicta ecclesia de ipso pretio, et si nos vel successores nostri ad opus nostrum retinere voluerimus ipsa monetae in manu ministrabilibus nostris consistat videntibus suis ministrabilibus, et nostris ministrabilibus donent eis in manu ministrabilium episcopi praedicta ecclesia ipsam tertiam partem sicut superius insertum est. Et si isti monetarii aut ullus homo ipsam monetam falsaverint, ego Suniarius comes vel successoribus meis distringere eos faciam vel faciant, et ipsum districtum apud nos retinemus, et si ego Suniarius vel filius meus aut ullusque homo qui de praedicta ecclesia aliquid extraxerint vel extrahere voluerint de hoc quod superius insertum est, non hoc valeant vindicare quod repent, sed component in vinculo solidos mille a praedicta ecclesia, et in antea ista donatio firmis atque stabilis permaneat omnique tempore.»

(Segueixen la data i les signatures)

Ed. P. DE MARCA, *Marca Hispanica*, doc. II; J. SALAT, vol. II, doc. I; BOTET, I, doc. II.

64

1002, desembre

Confirmació general de béns i drets de l'església de Girona realitzada pel papa Silvestre II i adreçada a Odó, bisbe d'aquella seu. Es tracta d'una relació força detallada de les pertinençes immobiliàries i drets que té l'església gironina. Entre aquests drets es fa esment de la moneda en els termes següents:

«tertiam partem de ipsa moneta de civitate Gerunda».

Ed. P. MARCA, *Marca Hispanica*, doc. CL.

65

1038, setembre, 21

Acta de consagració del nou temple de la seu de Girona. En ocasió tan solemne hi són presents la comtessa Ermessenda i el seu nét, Ramon Berenguer I, a més d'alts dignataris civils i eclesiàstics. En aquell moment és bisbe de Girona Pere de Carcassona, germà de la comtessa Ermessenda, la qual dóna, com consta en aquesta acta, tres-centes unces d'or per a construir un frontal d'altar. Diu així: «Trescentas auri contulit uncias ad auream construendam tabulam.» El document fa esment dels béns i drets de la seu gironina i fa esment que li han estat confirmats pel papa. Entre aquests drets hi trobem el de moneda, en els termes següents:

«[...]universa praedia, quantacumque vel ubicumque quorumlibet Deo devote militantium virorum dono juste sanctae matri ecclesiae sunt concessa vel in perpetuum erunt concedenda, cum silvis et pratis, cultis vel incultis, aut horum pascuariis, undecumque habet, vel habere debet aut habuit, sive rafigis, vel monetis aut teloneis, vel piscatoriis, stagnis, aut salinariis locis, vel maritimis piscariis et navium mercimoniis, sive naufragiis, quae cuncta noscitur habere

iam saepe praenominata sedes, sive in comitatu Gerundensi, vel Bisuldunensi, aut Impuritanensi, necnon etiam Petralatensi, absque ambiguitate.»

Més endavant afegeix:

«Ne vero praetermittam quoddam, et proprium hereditarioque iure perpetualiter possidendum, et ut ita dicam, tertiam partem de supra taxatis rafigis et monetis aut teloneis vel piscatoriis, stagnis, sive pasuariis, naviumque mercimoniis, quod hactenus visa est sancta ecclesia possidere in praedictis comitatibus regali, sive apostolicali censura.»

Ed. P. FLÓREZ, *España sagrada*, t. 43, ap. 29 bis; E. JUNYENT, *Diplomatari de l'abat Oliba*, doc. 134. D'aquesta redacció podria deduir-se equivocadament que la seu gironina tenia la totalitat del dret de moneda, no sols del comtat de Girona, sinó també de Besalú, Empúries i Peralada, tots ells compresos dintre de la seva diòcesi. Certament sabem que no era així, ja que tan sols li corresponia el terç del benefici de l'encunyació de Girona, com diu molt clarament la confirmació papal del 1002 i com aclareix en part la precisió que fa aquest mateix document que de les *rafigis, et monetis, aut teloneis* només en té un terç. El to solemni i retòric de l'acta de consagració de la nova església donarien explicació de la seva redacció poc precisa. JUNYENT (*Diplomatari de l'abat Oliba*, p. 230-231) incideix també en aquest fet, que atribueix a la precipitació en la convocatòria d'aquest acte, celebrat només tres setmanes després de la dedicació solemne de la catedral de Vic.

66

1130, agost, 19

Testament de Ramon Berenguer III. Entre els nombrosos llegats a diferents institucions religioses disposa la concessió a Sant Pere de Galligants del terç del benefici de la moneda de Girona fins que l'esmentat cenobi arribi a obtenir-ne el lucre de dos-cents morabatins.

«[...] Cenobio Sancti Petri Gallicantus ad opera ipsius ecclesie dimisit tertiam partem Gerundensis monete, ita ut predicti elemosinarii faciant eam miteri in opera ipsius ecclesie usque habeant ibi missos CC mohabetinos».

ACA, perg. de Ramon Berenguer III, núm. 316. Ed. F. MIQUEL ROSELL, F., *Liber feudorum maior*, doc. 493.

COMTAT DE BESALÚ

67

1075, setembre, 9

El comte Bernat fa donació del delme de la moneda d'or o de plata que es fabriqui a Besalú. Reconeix que el seu pare, el comte Guillem, l'havia donada a la dita església de Santa Maria i ara la té ell en feu de Santa Maria.

«Notum sit omnibus hominibus praesentibus et futuris, quia ego Bernardus gratia Dei comes recognosco quoniam pater meus Willelmus comes bonae memoriae dedit domino Deo et Sancto ligno crucis et Sanctae Mariae, cuius ecclesia est consecrata iuxta muros Bisulduni, ipsa moneta de prescripto Bisulduno, et ego teneo eam per beneficium praedictae Sanctae Mariae. Et propter hoc, in nomine Domini ego praedictus Bernardus gratia Dei comes, donator Domino

Deo, et Sancto ligno crucis, et Sanctae Mariae, et sancto Michaeli, et Sancto Genesisio, et omnibus sanctis quorum reliquiae sunt in praedicta ecclesia, propter elemosynam et propter animam praedictis patris mei, et fratris mei Willelmi vel omnium parentorum meorum, seu propter remedium animae meae de omnibus peccatis meis, ipsam decimam de ipsa moneta quae fuerit facta in praedicto Bissulduno amodo et usque in sempiternum, tam de auro quam de argento quam in monetatico et in capite, ut praedictus locus Sanctae Mariae semper quiete teneat et possideat sine blandimento de ullo homine vel femina, in tali videlicet ratione, ut nec ego nec aliquis comes qui futurus sit post me, neque abbas, neque aliquis clericus, posit ipsum praedictum decimum aliquo malo ingenio tollere aut commutare vel alienare, neque per fevum, neque per ullum asensamentum, sed semper stet in dominio et in communitate canonicae praedicti loci.»

(Segueixen la pena en què incorrerà el que ho contravingui, la data i les signatures).

Ed. P. DE MARCA, *Marca Hispanica*, doc. CCLXXXIII; J. SALAT, vol. II, doc. I; F. MONSALVATJE, vol. I, doc. XIII; BOTET, I, doc. X, p. 204-205.

COMTAT DE Cerdanya-Berga

68

966

Testament de Sunifred, comte de Cerdanya i de Besalú. Entre els llegats de terres i béns que disposa hi trobem un esment de diners d'Ausona, de Barcelona o de Girona, que han de rendir uns aious que esmenta i que en nombre de pesas decem de dinarios llega a Sant Pere de Cluny.

«[...] Et ipsos alodes qui fuerunt de Elderico et fratre suo Argemiro reddere illis faciatis; et apprehendere faciatis de illos pesas decem de dinarios Ausonae aut Barcinonae vel Gerundae, et ipsos donare faciatis ad coenobium sancti Petri de Cluniaco.»

Ed. P. MARCA, *Marca Hispanica*, doc. CIV.

69

990, març, 23

Els esposos Oliba i Ermessenda venen, a Dacó i a la seva muller Faquiló, una peça de terra situada al comtat d'Osona, a l'apèndix de Santa Maria (de Merlès ?), per l'equivalent de quatre sous berguedans.

«Sic vindimus nos vobis ipsa terra culta a vel erma ab integrum cum exio vel regresio suo, in propter precium solidos IIII bergitanos in rem valentem.»

ACV, cal. 6, doc. 2005. Ed. BOTET, I, doc. XI, p. 2206; E. JUNYENT, *Diplomatari...*, 4, doc. 548.

70

997, març, 28

Els esposos Transeric i Trudlem venen, a Morell i a la seva muller Ermengarda, un clos de terra situat al comtat d'Osona, al castell d'Oristà, a l'apèndix de Santa Eulàlia de Pardines.

«[...] in precium placibile que inter nos constad solidadas II bergitanas et argencio I et de ipsum precium ex nos emptoires non remansit et est manifestum».

ACV, cal. 6, núm. 798. Ed. E. JUNYENT, *Diplomatari...*, 4, doc. 615.

71

1039, octubre, 14

El vescomte Dalmau i la seva muller Arsén venen a l'arxipreste Radulf l'alou que tenen al comtat de Cerdanya, al territori del Baridà, en el lloc anomenat Villec, pel preu de l'equivalent a seixanta sous cerdans.

«[...] propter precium solidos sexanta cerdanos in res valentem».

ACU, perg. núm. 326. Ed. C. BARAUT, a *Urgellia*, vol. 5, doc. 516. Cf. J. MIRET I SANS, «Los vescomtes de Cerdanya, Conflent i Berga»; també J. BOTET, vol. I, p. 123.

72

1118, abril, 4

Ramon Berenguer III, comte de Barcelona, i el bisbe Pere d'Elna institueixen la pau als comtats de Cerdanya-Conflent protegint els bous, altres animals domèstics, els seus posseïdors i la moneda. El comte introdueix en el comtat la seva moneda i jura no mudar-la a canvi d'un impost.

«Cunctis pateat hanc videntibus vel audientibus scripturam, quoniam ego, Raimundus, Dei gracia Barchinonensis comes et marchio Provincie, atque domnus Petrus, Hel(e)nsis episcopus, consilio et iussione magnatum et militum tocius comitatus Cerritanensis atque Confluentis, mittimus pacem in predicto comitatu de bubibus atque ceteris animalibus arantibus et omnibus hominibus tangentibus illos vel arantibus, ita ut nullus homo vel femina, cuicumque sit ordinis, audeat tollere vel capere qualicumque modo vel ingenio; quod qui fecerit, boves restituat cui tulerit et insuper LX solidos monete comitis componat prenominato comiti, et tantum interim ab episcopo interdictus manerat, quoadusque hoc restitutum pleniter habeat. Quapropter, predictus comes, consilio omnium supradictorum, mittit suam monetam, quam habet propria manu firmatam, in predicto comitatu sicut et in ceteris suis comitatibus habet missam, ut omni tempore, quamdiu ipse superstes extiterit, prephatam monetam non mutet vel minuet lege vel penso, tali vero racione ut omnes homines vel feminas tocius predicti comitatus donet per paria boum XII denarios et per unum hominem VI denarios et exaders III denarios. Prepha-

tus, vero, comes promittit Deo et hominibus omnibus iam dicti comitatus quod, postquam iam dictos denarios fuerint donati pretitulato comiti, numquam amplius predictos denarios requirat iam dictis hominibus, sed predicta pax illibata atque firma semper maneat et a nullo homine vivente vel femina dirumpatur neque per guerram, quam comes vel prephati principes vel milites inter se habeant. De predicta, vero, iusticia LX solidorum habeat prephatus episcopus terciam partem. Actum est hoc II nonas aprilis anno X Leovico, rege. Sig+num Raimundi, comes. + Petrus, Hel(e)nsis episcopus. Bernardus, huius scriptor die et anno quo supra.»

ACA, reg. 4, f. 42 r. Ed. F. MIQUEL ROSELL, *Liber feudorum maior*, doc. 691, T. N. BISSON, *Conservation...*, doc. 1.

73

1118, abril, 4

Document anterior en versió catalana extret de les Constitucions de Catalunya: llibre X, tit. XI, vol.I, usatge Cunctis pateat.

«A tots veents e oints aquesta scriptura sia manifest, que jo Ramon per la gracia de Deu comte de Barcelona, e marques, e lo senyor en Pere bisbe de Elna, ab consell, e ab jussio de tots los magnats, e cavallers de tot lo comtat de Cerdanya, e de Conflent, metem pau en lo dit comtat, de bous e de altres animals arecs e de tots homens guardant aquells, o laurans, axi que null hom, o fembra, de qual orde sie, no gos tolre, o pendre aquells per qual se vulla manera o enginy, e si ho fara, restituhesca los bous, a qui los haura tolts, e ultra aço pac al comte sexanta sous de la moneda de dit comte, tan longament entre tant estiga entredit per lo bisbe, entro que aço haja plenament restituit. Emperamor de aço, lo dit comte ab consell de tots los sobredits met la sua moneda que ab sa propia ma ha fermada en lo dit comtat, axi com en los altres seus comtats ha mesa, axi que null temps, tant com ell viura, la dita moneda no mut ni minve en ley ni en pes: e per tal raho, que tots homens e fembras de tot lo di comtat do per parell de bous dotze diners e per un bou sis diners e per exades tres diners. Empero lo dit comte promet a Deu y a tots los homens del dit comtat, que puys que los dits diners seran donats al dit comte, null temps plus los dits diners demanara als dits homens: mas la dita pau estiga tots temps illibada, e ferma, e per null hom vivent, e fembra sia rompuda, ne per guerra que lo comte, o los dits princeps, o cavallers hajan entre ells. Empero de la dita justitia, alias pena de sexanta sous, haja la terça part lo dit bisbe. Fet fou aço dos nonas de abril. any deu de Luis rey. Senyal + de Ramon comte. Pere bisbe de Elna. Bernat escrivà de la present, die, e any de sus dit.»

COMTAT DE ROSSELLÓ

74

abans del 1008

El comte del Rosselló Guislabert i el seu fill Gausfred empenyoren unes terres per la quantitat de cent sous de moneda rossellonesa.

«[...] propter centum solidos de Rossells, masculos, sine ingan, et si Roselli afollaverint red-
damus nos prescripti debitores ad Poncius Bliger et ad coniuX sua Ulliard tale moneta que mi-
nus non valeat de ista, quadraginta et IIII solidos ad libra de plata, et post unum expletum.»

ACA, perg. núm. 118 de Ramon Borrell. Ed. J. BOTET, I, doc. III, p. 199.

COMTAT D'EMPÚRIES

75

1138, març, 5

Tractat de pau i concòrdia entre Ramon Berenguer IV, comte de Barcelona, i Ponç Hug d'Empúries. Entre altres condicions el comte d'Empúries es compromet a destruir els castells de Quermançó i el comte de Barcelona, el castell de Rocabertí. El d'Empúries haurà de fer la pau amb el senyor de Peralada i donar-li la participació de sis diners per lliura de la moneda que s'encunyi al comtat.

«Inter Raimundum, autem, de Petra Lata et fratrem eius Eimericum ac Poncium, comitem pre-
libatum, fiat pax sine engant et firma, et faciant ei hominum, et distringant ipsam monetam in Pe-
tra Lata et habeant sex denarios in unaquaque libra per fevum per predictum Poncium, comitem.»

ACA, perg. núm. 80, doc. I de Ramon Berenguer IV. Ed. F. MIQUEL ROSELL, *Liber feudorum maior*, doc. 526.

76

1277, maig, 28

*El rei Pere II escriu una carta a Ponç Hug, comte d'Empúries, protestant pel fet que encun-
ya moneda nova la qual introdueix en llocs on sols ha de córrer la moneda de Barcelona.*

«Intelleximus quod fecistis monetam novam quam misitis et currere facitis per loca per
quam currere non debet alia moneta nisi nostra, nec actenus est consuetum quod in ipsis locis
curret moneta vestra, de quo vobis plurimum admiramur quare nobis in predictis tantum preju-
diciuX et injuriam intulistis. Quare vobis monendo dicimus et mandamus, quatenus injuriam
illatam per vos, visis presentibus, revocetis, credimus (?) etiam quod super hiis que nobis illicit-
e intulistis, faceretis nobis illud quod facere debeatis.»

ACA, reg. 39, f. 193. Ed. J. BOTET, I, doc. XII, p. 207.

77

1298, setembre, 5

*Bernat Gibran, clergue, procurador del comte d'Empúries Ponç Hug, presenta un requeri-
ment a Bernat de Clusa, procurador general del vescomtat de Rocabertí, en el qual assenyala
que el comte d'Empúries volia encunyar moneda, i com que el vescomte de Rocabertí havia*

d'admetre-la a Peralada, el requeria a enviar un home que la veiés tallar i encunyar, i també per a rebre la part que li pertocava.

PUJADES, *Libro de los feudos del conde de Empurias*, f. 72. Cf. J. SALAT, *Tratado de las monedas labradas en el Principado de Cataluña*, p. 274.

78

1303

Ponç Hug V prohibeix el curs de la moneda de Barcelona en el seu comtat, segons un memorial de greuges fets pel comte d'Empúries que fou presentat al rei.

«Item que de ffluviá aença, tots temps han corregut barceloneses, e el comte dempuryes quel senyor Rey aná a Roma ha fet manament que noy prena hom sino comtals, e les cartes dels contractes quis facen a malguyreses, e exi es dan e minva del senyor Rey e de les gents.»

ACA, reg. 200, f. 228 v. Ed. J. PELLA I FORGAS, *Historia del Ampurdán*, ap. 500, p. 571-572.

79

Rúbriques dels privilegis concedits pels comtes d'Empúries que tenen alguna relació amb la moneda. La rúbrica 137 tracta de la seguretat de béns i persones en dies de mercat i fira. N'exceptua, però, diverses menes de malfactors, entre els quals esmenta els falsificadors de moneda. La rúbrica 170 al·ludeix al dret de monedatge.

1339, maig

Rúbrica 137. «Mercats y dies de fira de la pnt. vila son francs y guiats tots los qui hi vena en dits mercats y fira, tant en los bens y mercaderias llurs, com en llurs persones, tant venint, stant com tornantsen, y que endit temps no pugan esser presos, marcats ni penyorats, ans be son salvos y guiats, exceptat los traydors, falsificadors de moneda y los reos de crim de lesa magestat als quals nols valen mercats ni fira.»

Segons anota A. Bassas, aquest privilegi fou atorgat pel comte, l'infant Pere d'Aragó, i confirmat pel rei Pere III l'any següent (ACA, reg. 869, f. 158 i reg. 875, f. 158).

Rúbrica 170:

(sense data)

«Restitució de la quantitat de la moneda se era pagada per la confirmació de la moneda comtal.»

Rúbrica dels privilegis per los Exms. Clm. senyors comtes de Empúries concedits a la Universitat y particulars de la vila de Castelló y dit comtat d'Empúries, escrits y continuats en la casa de la Llotja en los llibres de la Xivella y dels Botons. Ed. A. BASSAS, «Els privilegis de Castelló i del comtat d'Empúries», p. 6-61.

COMTAT D'URGELL

80

[1042-1075]

Inventari de les percepcions i serveis que el bisbe d'Urgell rebia al castell de Sanaüja, per ús i per dret, entre els quals s'esmenta la meitat del benefici de la moneda.

«Hic est breve rememoratorium de hoc que debet abere episcopus in castrum Sanauga per usaticum et per directum. In primis de ipsos placitos medietatem sine ingenio et de ipso mercard medietatem de quantum inde exiit ad opus de seniores per iusticiam et per directum sive leddas, exceptus ipsos pits de vachas qui s[unt] de ipsa Sala. Et de ipso forn medietatem et de ipso avere de moneta medietatem.»

ACU, LDEU, I, f. 174 v., doc. 525. Ed. C. BARAUT, a *Urgellia*, 7, doc. 899.

81

1099, gener, 21

Venda de propietats per CCV solidos denariorum acrimontensium.

AHN, Clero, perg. Poblet, carp. 1994, núm. 15.

82

1106, setembre 1

Convinença entre el bisbe Ot d'Urgell i Pere Ramon. El primer li encomana els castells de Sanaüja, Paladol i Guissona amb les seves pertinences, llevat de l'església parroquial. Pere Ramon s'obliga a donar potestat al bisbe i a complir determinats deures feudals, com ara el de fer-li cavalcada. Tindrà aquests castells en les mateixes condicions que abans els havien tingut Erimà i Ponç, en temps dels bisbes anteriors. Finalment s'especifica que compartiran per meitats els guanys de la moneda i de l'ús del forn que fan els súbdits d'ambdós.

«Et ipse episcopus habeat prescriptum honorem sicut episcopi antecessores eius habuerunt cum Erimanno et Pontio, et quod exierit de moneta habeant per medium et furnun similiter per medium, ita ut homines episcopi et homines Petri Raimundi quoquant similiter ibi.»

ACU, LDEU, I, f. 175 r, 527. Ed. C. BARAUT, a *Urgellia*, 9, doc. 1239, p. 67.

83

Agramunt, Castelló de Farfanya

1187, maig, 19

Estatuts de pau i treva proclamats a l'església de Santa Maria d'Agramunt pel comte d'Urgell, Ermengol VIII, amb el suport del seu consell, del bisbe d'Urgell i de l'arquebisbe de Tar-

ragona, dels pròcers i magnats i davant de tot el poble. Els estatuts són després ratificats juntament amb Ponç Guerau III de Cabrera, vescomte d'Àger, a l'església de Sant Miquel de Castelló de Farfanya i seran vàlids per al comtat d'Urgell i el vescomtat d'Àger. Es tracta d'una sèrie de disposicions, repartides en dotze apartats, que fan referència a la seguretat i protecció de les esglésies, als seus béns, a totes les persones religioses, a les vies públiques, als mercaders i transeünts, i també als pagesos amb tots els seus béns i eines. Prohibeix calar foc, arrencar olivars i obliga a respectar la treva de Déu durant la quaresma, i preveu les penes que s'imposaran al que no respecti aquestes disposicions. El vescomte Ponç en posar tots els seus dominis sota la constitució de pau i treva, aprovada prèviament a Agramunt pel comte, n'especifica els límits i accepta el curs de la moneda d'Agramunt en els seus territoris.

«Et recipio monete agrimontese que currat per ipsa mea honore suprascripta sine dubio ad tota omnia.»

BC, pergami 4 094, procedent de l'antic fons d'Àger; còpia del s. XII. AHDT, *Cartulari de Sant Pere d'Àger* (ms. 18-1), doc. 315, f. 141 v.— 143 r.; còpia del s. XIV. Ed. F. VALLS I TABERNER, «La Pau i Treva del comtat d'Urgell en 1187», p. 354-356; J. VILLANUEVA, *Memorias...*, ap. XXIX, p. 334-337; G. GONZALVO I BOU, «La Pau i Treva de l'any 1187...», p. 170-173.

84

1208

El comte Ermengol VIII i la seva muller Elvira fan diverses donacions a Poblet entre les quals trobem el delme de la moneda que s'encunyi a Agramunt o en qualsevol altre lloc del comtat.¹

«Et preteres decimas omnium rerum quas aliquo modo accipio in Acrimonte et in eius terminis et de caminis et de moneta ubicumque fiat siue in Acrimonte siue in alio quocumque loco in toto comitato meo.»

AHN, *Cartulari de Poblet*, f. 16, doc. 55. Cf. F. CARRERAS CANDI, «Monedes de l'Urgellet», p. 68.
1. Sembla que aquest delme encara es feia efectiu el 1304, com consignà Monfar (BOTET, I, p. 152).

85

Agramunt

1210, març, 1

Carta de franqueses atorgada pel rei Pere I als habitants d'Agramunt. Els confirma les que reberen d'Ermengol VII. Respecte a la moneda, es compromet a no mudar-la ni alterar-la i també a no encunyar-ne ni permetre que se n'encunyi durant la seva vida.

«Convenimus, etiam, vobis quod monetam acrimontensem non mutemus nec viciemus nec mutari nec viciari sinamus in aliquo, nec cudamus nec cudi permittamus unquam quandiu nobis fuerit vita comes nisi sub era lege et pondere in quibus modo eam consistere constat.»

ACA, perg. núm. 355 de Pere I. Ed. J. M. FONT I RIUS, doc. 231, p. 322-324. Cf. J. BOTET, I, 151.

86

1213, juny, 12

El rei Pere declara que els homes de l'església d'Urgell, de la Seu i de les Valls d'Andorra han estat sempre exempts del tribut del bovatge i del monedatge i els enfranqueix per sempre d'aquests tributs i de qualsevol altra exacció comtal o reial.

«Unde ab omni bovatico et monetatico et alia qualibet exactione comitali sive regali et consuetudine vos et omnes homines Urgellensis ecclesie per nos et omnes successores nostros liberamus et absolvimus imperpetuum.»

ACA, reg. 476, f. 128 v.; ACU, còpia notarial en pergamí de 1312; ASC, còpia en pergamí de 1312. Ed. VALLS I TABERNER, *Privilegis*, III, núm. 8, p. 408-409, C. BARAUT, *Cartulari de la Vall d'Andorra*, núm. 105, p. 263-264.

87

1223, novembre, 18

Guerau de Cabrera dóna a l'església de la Seu d'Urgell el delme de la moneda d'Agramunt.

«[...] donamus, laudamus et perpetuum concedimus ac confirmamus auctoritate presentis instrumenti Domino Deo et Ecclesie Urgellensis Sedis et vobis domno P. Dei Gratia Urgellensi Episcopo et omnibus successoribus vestris decimam partem moneta Acrimontensis. Eo modo ut quocienscumque et quodcumque predicta moneta acrimontensis mutetur vel de novo cudatur vos et vestri successores et Ecclesia Urgellensis habeatis integre et sine contradictione predictam decimam plenarie per omnia supradicta.»

Ed. BOTET, III, p. 546, amb referència a un document de l'Arxiu Capítular de la Seu.

88

1226, agost, 17

Guerau de Cabrera, comte d'Urgell, i el seu fill Ponç reconeixen deure a Ramon Pere dos mil cinquanta morabatins alfonsins bons que varen manllevar-li per a recuperar el comtat. El préstec s'havia fet deixant com a garantia (penyora) el castell i la vila d'Albesa. Ara afegeixen a l'empenyorament el castell i la vila de Pinyana i, també, la moneda d'Agramunt amb tots els seus guanys, fins que es refaci.

«[...] quod de illa peccunia quam nobis manulevastis et acomodastis ad recuperandum comitatum Urgelli remanent ad persolvendum inde super nos quod vobis debemus, duo millia et quinquaginta morabetinos de cabal, sicut in instrumento vestro resonat, alfonsinos, bonos, pulcros, boni auri justique ponderis; pro quibus vos tenetis in pignore castrum et villam de Albesia sicut in instrumentis vestris continetur; et ad illud pignus addimus vobis Raimundo Petri et vestris, castrum et villam de Pignana [...] Item addimus et impignoramus vobis et vestris, monetam nostram Acrimontensiam, cum omni hoc quod in eam habemus et habere debemus;

percipientes monetariis, ut inde vobis Raimundo Petri et vestris attendant et respondeant sicut nobis tenentur respondere dum hec predicta fuerint sub vestro pignore, et vos et vestri, quod inde habeatis et accipiatis ad resarciendum dampnum et gravamen quod pro hac dicta pecunia dedistis et cotidie datis, in hoc presenti, scilicet anno, quingentos morabetinos alfossinos, bonos, boni auri justique ponderis, dum vobiscum concordabimus, et dicta pignora tenebitis; et si his quingentis morabetinis, vel in aliquibus istorum, falliretis, super omnibus pignoribus que de nobis tenetis, concedimus ut habeatis.»

ACA, perg. núm. 304 de Jaume I. Ed. J. BOTET, I, doc. XIII.

89

1287

El comte renuncia a tots els drets de mer imperi, monedatge, i d'altres en tota la terra de l'església de la Seu.

ACU, LDEU, II, f. 69, 110, doc. 67-69.

90

1303

Contracte de societat entre Jaume de Finestres, que té el convenciment que serà el mestre de la moneda que pensen fer el comte i el bisbe d'Urgell, i per altra part Castelló de Sant Pere i Bernat Oromir, els quals es comprometen a aportar per a l'encunyació, com a capital, 100 marcs de plata fina en plata o billó. Jaume de Finestres pensa tenir del comte i del bisbe la moneda en arrendament mitjançant el pagament de cert cens i havien convingut encunyar 10.000 marcs de plata.

BOTET, I, p. 151, amb referència a un document de l'Arxiu de la Catedral de Barcelona, pergami isolat pendent de classificació.

91

1333, gener, 28

El rei Alfons III escriu al bisbe de la Seu dient que està informat que recentment ha disposat que corri a Sanahüja la moneda de Barcelona en lloc de la d'Agramunt, com era acostumat. El rei demana al bisbe que revoqui aquest ordenament que perjudica el comte d'Urgell.

«Ad nostrum noveritis pervenisse auditum quod vos auctoritate propria ordinastis quod in loco de Sanahuja in quo moneta acrimontensis currebat et percipiebatur in venditionibus et emptionibus e aliis quibuscumque contractibus a tanto tempore citra quod hominum memoria in contrarium non existit currit nunc et percipitur moneta barchinonensis et instrumenta quoruncumque contractuum fiunt ad monetam barchinonensem supradictam. Sane cum predicta ordinatio si ita est in prejuditium comitatus Urgelli redundare noscatur: ideo jura et libertates

conservare volentes ut convenit illibatas requirimus et monemus vos quatenus ordinationem predictam revocare curetis alias nos ad conservationem juris dicti comitatus provideremus in predictis suadente justitia prout fuerit faciendum.»

MONFAR, *Historia de los Condes de Urgel*, p. 301-302.

1374, novembre, 11

El rei Pere III dóna permís a Joan Alegre i a Romeu des Feu, per a encunyar moneda del comte d'Urgell.

«Nos Petrus, etc. ad supplicationem vestri egregii et spectabilis viri, nepotis nostri carissimi, Petri comitis Urgelli et vice-comitis Agerensis domicelli, infrascriptis argentariis et monetariis licenciam contulimus cum littera nostra tenoris sequentis: Petrus Dei gracia rex Aragonum, etc. fidelibus nostris Joanni Alegre ac Romeo Dez Feu civitatis Barchinone, et quibuscumque aliis argentariis et monetariis, salutem et gratiam. Per egregium virum comitem Urgellensem et vice comitem Agerensem, nepotem nostrum carissimum, fuit nobis reverenter expositum. quod vos non vultis sculpere cunnos sive mollos cum quibus idem comes cudi faciat monetam quam pretendit se licite facere posse in comitatu predicto, ex eo quia dicitis quod absque nostri licencia, cum sitis in nostra terra populatis, illud facere non audetis: qua propter nobis humiliter supplicavit, ut vos licenciam sculpendi dictos cunnos et dictam monetam cudendi in dicto suo comitatu vobis concedere dignemur, ad hoc ne ipse ad predicta facienda alios magistros extraneos non requirat. Ideo supplicationi ejusdem comitis annuere volentes, absque tamen prejudicio nostri juris, vobis et cuilibet vestrum et quibusvis aliis ad predicta necessariis faciendi predicta, hujus serie licenciam impartimur, sic tamen quod ex concessione hujusmodi aut aliis in hac littera contentis vel que inde sequuntur, nullum jus cudendi monetam aut cudi faciendi dicto comiti acrescat nec etiam decrescat, nec ulla defensio adquiratur eidem, nec etiam regaliis ac juribus nostris decrescat, sed just nostrum et utique dicti comitis super hiis illessum remaneat sicut ante. Data Barchinone .x. die novembris anno subscripto. Unde volentes tam juri nostro quam vestro super hiis debite providere, decrevimus quod de premissis fiant duo consimilia publica instrumenta, sigillo regio apendicio comunita, quorum alterum remeneat penes nos et in archivo nostro et alterum penes vos: quoniam nostra est intencio, ut dicte littere series attestatur, quod per predicta juri nostro aut regaliis nostris nec utique juri vestro aliquatenus derogetur. et dego dictus comes, humilis nepos vester, confiteor et recognosco me supplicasse vobisin modum predictum, ut vos ad mei supplicationem dictis argentariis et monetariis fecisse dictam concessionem faciendi predicta, et assenciens condicionibus in dicta littera appositis, volo et consencio quod, licet intendam michi licitum esse cudere dictam monetam, quod ex concessione seu licencia predicta aut ex contentis in dicta littera vel aliis que inde sequuntur, nullum acrescat mihi jus nec utique decrescat, nec ex hoc michi deffensio aliqua adquiratur, nec vobis aut regaliis vestris, nec utique juri meo prejudicium generetur, et quod fiant inde ut predicatur duo publica instrumenta.»

ACA, reg. 926, f. 220 Ed. BOTET, I, doc. XIV.

CORPUS

de les monedes carolíngies i senyorials dels comtats catalans

PRELIMINARS

Un corpus de les monedes de determinat període és un mitjà utilíssim per aprofundir en molts aspectes del coneixement històric i numismàtic d'aquell moment. L'interès de disposar d'un recull tan exhaustiu com sigui possible dels exemplars de moneda conservats d'una sèrie depèn, també, del conjunt de dades documentals disponibles, en general, i de la raresa o de l'abundància de les peces.

En el cas de les monedes dels comtats catalans, la confecció d'un corpus té, evidentment, interès i utilitat, a causa de la raresa de gairebé tots els tipus de la sèrie i la relativa escassetat de notícies documentals directament relacionades amb l'emissió de moneda. Veurem, però, que les monedes que s'apleguen en un corpus de les encunyacions dels comtats catalans responen a situacions i a cronologies molt diverses i que pot haver-hi diferències en el nombre d'exemplars conservats, puntualment elevades en algun dels tipus. Aquesta és una de les raons per les quals no podem aplicar un criteri rígidament uniforme en la presentació del material.

El corpus de les amonedacions dels comtats catalans, que ara presentem, registra un considerable augment de tipus respecte a l'anterior intent de corpus, realitzat l'any 1979¹. Observem que dels 105 tipus que contenia el primer corpus hem passat ara als 143 tipus, tot i haver-ne suprimit algun de dubtós o d'erroni que el corpus del 1979 incloïa. Hi ha hagut noves incorporacions tipològiques a tots els comtats, fins i tot al de Besalú, que semblava un dels més difícils d'ampliar. On l'increment de tipus nous ha estat espectacular, però, és a Urgell, que ha literalment doblat el seu nombre, i ha passat de 13 a 28 tipus coneguts. També cal assenyalar el cas d'Empúries, on dels 9 tipus coneguts per Botet hem arribat als 15, havent-n'hi afegit 2 en el corpus de 1979 i 4 en l'actual. Una altra incorporació remarcable, per als comtats de Girona i de Barcelona, l'ha procurada la important troballa feta a Òrrius el 1981. Una altra novetat d'interès ens l'ha proporcionat l'aparició i la identificació de les monedes del vescomtat de Cardona, unes amonedacions que fins no fa gaire temps només eren conegudes per referències documentals.

Si comparem ara el corpus de 1979 amb l'actual pel que fa al nombre d'exemplars inventariats, veurem que hem aconseguit ampliar de forma ben considerable l'evidència numismàtica de la sèrie carolíngia i senyorial dels comtats catalans. En el primer corpus s'hi aplegaven 666

exemplars que corresponien a 105 tipus i en l'actual arribem, mercès a les noves incorporacions, als 890 exemplars inventariats, els quals corresponen a 143 tipus. L'augment és encara més considerable si tenim en compte que en els 666 exemplars del primer corpus se n'hi inclouen 150 de monedes de Gausfred III del Rosselló, d'Ermengol X i de Pere d'Urgell que ara hem deixat d'incloure-hi per les raons que explicarem més endavant.

Hem posat especial esment en el recull dels materials del període més difícil, però també més significatiu, de la moneda dels comtats catalans. Ens referim als segles IX-X-XI, quan aquestes amonedacions tenen un paper i una transcendència primordials en el circulant. Cal dir també que és en aquest període quan els nostres esforços per fer l'inventari dels encunyats coneguts ha donat els seus millors fruits. Sobretot en el cas dels mancusos de Barcelona, que ens han permès arribar a càlculs de volum d'encunyació, i també en el dels diners de Berenguer Ramon I que ens dona a conèixer amb prou abundància la troballa d'Òrrius.

A partir del segle XII, ens trobarem que hi ha alguns tipus amb una elevada o elevadíssima evidència d'exemplars. Hi ha casos en què, per aquest motiu, la realització d'un corpus es mostra ja d'entrada inviable, en els límits d'un llibre de dimensions raonables. Un exemple prou eloqüent en aquest sentit ens el donen els diners del lliure de Barcelona, dels quals n'aparegueren 17.000 en una troballa efectuada a finals del segle XIX.

Al marge de la qüestió de la viabilitat del recull sistemàtic i exhaustiu de les peces, quan ens movem en una evidència molt extensa d'exemplars, hi ha la de la utilitat. En aquest aspecte, hem comprovat per a alguns tipus amb abundància de peces que el nombre dels encunyats diferents es multiplica enormement, però que al mateix temps és difícil trobar reiteracions d'encuny. Això mostra que som lluny de tenir una mostra prou representativa que pugui donar-nos el nombre necessari de reiteracions per a dur a terme una anàlisi, per via estadística, de la producció monetària. Exemples del que comentem ens els donen els diners de Gausfred III del Rosselló, en els quals malgrat haver fet el recull i l'estudi dels encunyats d'unes 130 peces, gairebé no trobem reiteracions. Arribem a resultats semblants amb els diners urgellesos d'Ermengol X i amb el tipus primer de Pere d'Aragó². Aquí la regularitat de tipus i llegendes —no hi trobem altres variacions que petites diferències cal·ligràfiques i d'execució del dibuix— s'uneix amb la no reiteració d'encunyats i tot plegat fa que el recull sistemàtic d'exemplars, en aquestes èpoques tardanes, sigui d'escassa utilitat. Tant en aquests casos com en aquells en què la confecció d'un corpus no s'ha mostrat viable donarem la descripció del tipus i de les seves variants i en publicarem una peça de cadascun. Això succeirà tan sols en el cas de 15 tipus, sobre el total de 143 tipus que té el corpus que ara presentem. És a dir, que només en un 10,5 % dels tipus no donarem l'evidència exhaustiva de les peces. Cal remarcar que això només afecta produccions tardanes —alguna del segle XII, però més especialment del XIII i del XIV—, quan el fet de la moneda comtal ha esdevingut un fenomen gairebé residual.

PRESENTACIÓ I SISTEMATITZACIÓ DELS MATERIALS

La forma de presentar cada tipus i el recull de l'evidència de cadascun és la següent. S'encapçala cada apartat amb el nom del període, en el cas de l'etapa carolíngia, o bé del comtat corresponent, en l'etapa d'hegemonia comtal. Segueix el número del tipus, el valor monetari, el metall i el nom de la seca. A continuació es descriu l'anvers i el revers d'una peça prototípica i

s'indiquen les característiques diferencials de cada variant, si n'hi ha. Les variants es numeren consecutivament com a variant 1, 2, 3, etc. Segueix la referència bibliogràfica del tipus en els catàlegs especialitzats en el tema. És a dir, el de Botet, el corpus de 1979 i el de Crusafont³. Si el tipus en qüestió no es troba en cap d'aquestes obres s'indica on fou publicada.

Finalment, es realitza l'inventari. Mitjançant una taula, es donen les següents dades per a cada exemplar. Primer un número de referència, seguit de l'encuny de l'anvers i l'encuny del revers indicats com a a/ (encuny) A i r/ (encuny) B i successivament B, C, D, etc. per a cada encuny diferent i repetint la lletra per als que resulten ésser del mateix encuny. En el cas de no poder determinar l'encuny perquè es tracta d'una peça malmesa, hi posarem un interrogant. Això es donarà sobretot a Girona. En altres casos l'interrogant respon a no disposar de fotografia de la peça i es tracta, en general, de material conegut per dibuixos, de peces existents en col·leccions no accessibles, com és ara la de Vidal Quadras i Ramon, etc.

Segueix un espai destinat a donar la lectura o a indicar la variant (var. 1, var. 2, var. 3, etc.) de què es tracta. La lectura es farà, per a les monedes carolíngies i d'imitació carolíngia, com la del prototipus descrit, si no s'indica res. A continuació tenim el pes indicat en grams, que es posa entre parèntesis si la peça és foradada, retallada o incompleta. El diàmetre s'expressa en mil·límetres. La localització ens indica el nom de la col·lecció pública i en alguns casos la privada on es troba aquell exemplar. Finalment, la referència ens diu el lloc on ha estat publicat abans aquell exemplar concret. En general dirà Botet, Corpus (del 79), Crusafont o una altra referència seguida d'un número, però en alguns casos diu bibliografia, i s'indica així que es tracta del mateix exemplar publicat a la bibliografia citada més amunt. Si aquell exemplar no ha estat mai publicat s'indica que és inèdit⁴. En els casos que, per les raons que hem exposat, no es fa l'inventari complet, es segueix la mateixa estructura pel que fa a la descripció. La diferència és que tan sols s'inventaria un exemplar per tipus i un per a cada variant. En nota indicarem quan l'inventari no és complet.

Il·lustrarem tots els exemplars a mida real i donarem almenys una ampliació per a cada tipus. Excepcionalment pot faltar alguna fotografia d'algun exemplar, ho indicarem amb les sigles (NI).

Donarem, també una clau completa de la bibliografia emprada en la realització del corpus i la de les sigles de les col·leccions públiques que s'hi esmenten.

NOTES:

1. CRUSAFONT I SABATER, M.; BALAGUER, A. M.; PUIG FERRETÉ, I., «Els comtats catalans: Les seves encunyacions i àrees d'influència. Corpus», *I Symposium Numismàtic de Barcelona*, 1979, vol. 1, p. 377-508.

2. Part del material recollit, que ens ha servit per fer aquests sondejors, fou publicat al corpus de 1979, citat a la nota 1. Es tracta de 102 diners i òbols de Gausfred III del Roselló, 28 diners d'Ermengol X i 28 diners més del tipus primer de Pere d'Aragó, del comtat d'Urgell.

3. BOTET I SISÓ, J., *Les monedes catalanes*, Barcelona, 1908, vol. 1. El corpus de 1979 és citat a la nota 1. Pel que fa al catàleg de Crusafont, ens referirem, sempre que no s'indiqui altrament, al publicat el 1982, és a dir, CRUSAFONT I SABATER, M., *Numismàtica de la corona catalano-aragonesa medieval*, Madrid, 1982.

4. Algun dels exemplars conceptuals com a inèdits pot haver aparegut fotografiat en alguna de les edicions en què hem col·laborat. Procedeix, per tant, de l'arxiu que anàvem aplegant per a l'obra que ara presentem.

BIBLIOGRAFIA DEL CORPUS

- Amorós AMORÓS, J. *Enciclopèdia gràfica de la moneda*. Barcelona, 1931.
- Balaguer BALAGUER, A. M. *Del mancús a la dobla. Or i paries d'Hispania*. Barcelona, 1993.
- Balaguer (1982) BALAGUER, A. M. «Redescoberta del diner comtal urgellès de Pere el Catòlic». *Acta Numismàtica*, vol. 12, 1982, p. 167-171.
- Balaguer (1984) BALAGUER, A. M. «Reconsideració de l'amonedatge del comtat d'Empúries en base a un tipus inèdit atribuït a Ponç Hug III (1230-1269)». *Acta Numismàtica*, vol.14, 1984, p. 191-214.
- Balaguer (1985) BALAGUER, A. M. «El diner heràldic del comtat d'Empúries». *Acta Numismàtica*, vol. 15, 1985, p. 197-202.
- Balaguer (1990a) BALAGUER, A. M. «Diner inèdit del comtat de Besalú». *Acta Numismàtica*, vol.20, 1990, p. 219-224.
- Balaguer (1990b) BALAGUER, A.M., «A new type of episcopal coin from Ausona in the early twelfth century», *Numismatic Circular*, novembre, 1990, p. 311.
- Balaguer, (1991-1993) BALAGUER, A. M. «Les primeres amonedacions episcopals i comtals d'Urgell». *Acta Numismàtica*, vol. 21-23, 1991-1993, p. 395-406.
- Balaguer-Crusafont (1983) BALAGUER, A. M.; CRUSAFONT I SABATER, M. *Estudi preliminar de la troballa de monedes comtals d'Òrrius*. Barcelona, 1983.
- Balaguer-Crusafont (1998a) BALAGUER, A. M.; CRUSAFONT I SABATER, M. «Dinero condal de Urgell, inèdito que copia un denario de Bolskan. Nota preliminar». *X Congreso Nacional de Numismática*, Albacete, octubre 1998 [Actes, en premsa]
- Balaguer-Crusafont (1998b) BALAGUER, A.M.; CRUSAFONT I SABATER, M. «Diner inèdit urgellès d'Ermengol V que copia tipus de Bolskan». *Acta Numismàtica*, vol.28, 1998, p. 133-139.
- Beltrán BELTRÁN, P. «Interpretación del usatge solidus aureus». *Obra completa*. Saragossa, 1972, p. 304-339.
- Botet BOTET I SISÓ, J. *Les monedes catalanes*, vol. 1, Barcelona, 1908.
- Comas COMAS, R. «Una moneda inèdita del comtat d'Urgell». *L'Ardit*, vol.4, 1989, p. 136.
- Corpus CRUSAFONT I SABATER, M., BALAGUER, A. M.; PUIG FERRETÉ, I. «Els comtats catalans: les seves encunyacions i àrees d'influència. Corpus» *I Symposium Numismàtic de Barcelona*, 1979, vol. 1, p. 377-508.
- Crusafont CRUSAFONT I SABATER, M. *Numismàtica de la Corona catalano-aragonesa medieval*. Madrid, 1982.
- Crusafont (1980) CRUSAFONT I SABATER, M. «Nou tipus carolingi de Barcelona de Carles el Calb». *II Simposi Numismàtic de Barcelona*, 1980, p. 47-56.
- Crusafont (1983) CRUSAFONT I SABATER, M. «Nuevo tipo carolingio de la ceca de Roda», *Acta Numismàtica*, vol. 13, 1983, p. 125-135.

- Crusafont (1986) CRUSAFONT I SABATER, M. «Dos tipus inèdits del comtat d'Empúries». *Acta Numismàtica*, vol. 16, 1986, p. 143-148.
- Crusafont (1989) CRUSAFONT I SABATER, M. «Nova incusa comtal d'Urgell». *L'Ardit*, vol. 4, 1989, p.133-135.
- Crusafont (1990) CRUSAFONT I SABATER, M. *La moneda catalana local*. Barcelona, 1990.
- Crusafont (1991) CRUSAFONT I SABATER, M. «Aurembiaix retrobada». *L'Ardit*, vol. 8, 1991, p. 176.
- Crusafont (1991-1993) CRUSAFONT I SABATER, M. «Novetats de la numària tardana del comtat d'Urgell». *Acta Numismàtica*, vol. 21-23, 1991-1993, p. 406-414.
- Crusafont (1997a) CRUSAFONT I SABATER, M. «Variedad inédita de un dinero condal de Urgell». *Gaceta Numismàtica*, vol. 124, 1997, p. 35-37.
- Crusafont (1997b) CRUSAFONT I SABATER, M. «Nova moneda heràldica cardonina». *XXXIX Assemblea Intercomarcal d'Estudiosos*, Cardona, 22-23 octubre 1994, Cardona, 1997, vol.I, p. 277-281.
- Crusafont-Balaguer,(1994) CRUSAFONT I SABATER, M. i BALAGUER A.M., «Les emissions episcopals de Vic de Ramon d'Anglesola», *IX Congreso Nacional de Numismàtica*, Elx, 1994, p. 321-323.
- Crusafont-Balaguer, (1996) CRUSAFONT I SABATER, M., BALAGUER A.M. «Diner vescomtal de Cardona del s. XI inèdit». *Acta Numismàtica*, vol. 26, 1996, p. 139-145.
- Domingo Sellart (1990) DOMINGO SELLART, F. «Òbol inèdit del comtat d'Urgell» *L'Ardit*, vol. 5, 1990, p. 176.
- Doutres DOUTRES, B., «Numismatique des comtés du Roussillon». *La Palloffe*, núm.35, 1993, p. 4-32.
- Hennequin HENNEQUIN, G. *Catalogue des monnaies orientales. Cabinet des Médailles de Marseille*. Marsella, 1983.
- Heiss HEISS, A. *Descripción general de las monedas hispano-cristianas*. Madrid, 1867, vol. II.
- Lafuente LAFUENTE, M. *Historia de España*. Barcelona, 1879-1883, 6 vol.
- Lavoix LAVOIX, H. *Catalogue des monnaies musulmanes de la Bibliothèque Nationale*. París, 1891.
- Nuix NUIX, J. M. «Monedas halladas en las excavaciones de la iglesia de Sant Vicenç de Malla». *Diputació de Barcelona: setenta anys de catalogació y conservació de monuments*. Barcelona, 1985, p. 73-75.
- Poey d'Avant POEY D'AVANT, F. *Monnaies féodales de France*. París 1858.
- Puiggarí PUIGGARÍ, A. *Note sur des monnaies seigneuriales de Besalú et du Roussillon trouvées près de la Junquera*. Perpinyà, 1899.
- Richart RICHART, J. C. *Catalogue des monnaies du Musée de Carcassonne*. 1985.
- Serafini *Esplorazioni sotto la Confessione di S. Pietro in Vaticano. Appendice numismatico di C. Serafini*. Vaticà, 1951, vol. II, p. 225-245.
- Udina UDINA, F. «Una moneda inèdita de Cervera». *Gaceta Numismàtica*, vol. 16, 1970, p. 27-33.

COL·LECCIONS I ARXIUS

ABLLB	Acadèmia de Bones Lletres de Barcelona
ANS	American Numismatic Society, Nova York
ArxVill	Arxiu Villaronga, Barcelona
BM	British Museum. Department of Coins and Medals, Londres
BNP	Bibliothèque Nationale. Cabinet des Médailles, París
CBC	Col·lecció Banca Catalana, Barcelona
CC	Col·lecció «La Caixa», Barcelona
CMM	Cabinet des Médailles, Marsella
CPG	Col·lecció Philip Grierson, Cambridge
ECT	<i>Catálogo de la colección numismática de E. Carles Tolrà</i> , Barcelona 1937
FCS	Fons Caixa d'Estalvis de Sabadell, Sabadell
FNMT	Museo de la Fábrica Nacional de Moneda y Timbre, Madrid
GNC	Gabinet Numismàtic de Catalunya, Barcelona
HSA	Hispanic Society of America, Nova York
IVDJ	Instituto de Valencia de Don Juan, Madrid
MAB	Museu Arqueològic de Barcelona
MAN	Museo Arqueológico Nacional, Madrid
MC	Museu de Carcassona, Carcassona
MEV	Museu Episcopal de Vic
MH	Museu de l'Ermitage, San Petersburg
MP	Museu Puig, Perpinyà
MPe	Museu de Peralada, Peralada
MV	Museu Vaticà, Roma
RAH	Real Academia de la Historia, Madrid
SM	Staatliche Museen, Berlín
VQR	<i>Catálogo de la colección de monedas y medallas de Manuel Vidal Quadras y Ramon</i> , Barcelona 1892

ABREVIATURES

a/	anvers
AR	argent, plata
A/	or
c.	col·lecció
exc.	excol·lecció
Ind.	indeterminat, indeterminada
(NI)	No il·lustrada
núm.	número
oxid.	oxidacions
r/	revers
var.	variant

EMISSIONS CAROLÍNGIES

CARLEMANY (768-814)

Tipus 1. Diner. *AR*. Rodda (probablement Roses de l'Empordà). Emissions després del 793/4.

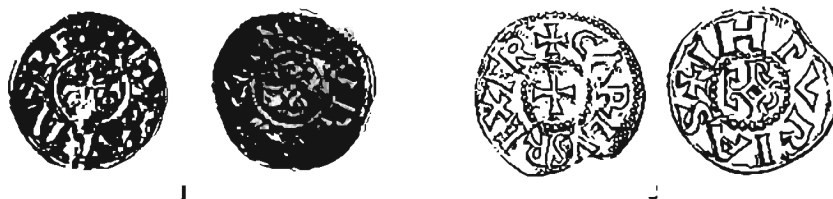
Descripció: a/ + CARLVS REX FR
r/ + ROD + D(A)

Creu interior
Monograma de KAROLVS. Cercles de punts interior i exterior a les dues cares.

Bibliografia: Crusafont (1983).

Inventari:	Núm.	Encuny	Lectura/variant	Pes	Ø	Localització	Referència
	1-1	a/A ; r/A	-	(0,8)*	22	-	Bibliografia

* Estimació del pes de l'exemplar sencer: 1 gram.

Tipus 2. Diner. *AR*. Empúries. Emissió posterior al 793-794.

Descripció: a/ + CARLVS REX FR
r/ + INPVRIAS

Creu interior.
Monograma de KAROLVS. Cercles de punts interior i exterior a les dues cares.

Bibliografia: Botet-10; Corpus-5; Crusafont-2.

Inventari:	Núm.	Encuny	Lectura/variant	Pes	Ø	Localització	Referència
	2-1	a/A ; r/A	-	1,01	20,4	SM	Corpus 5A1
	2-2	a/? ; r?	-	(1,00)	22	Exc.Coster (?)	Corpus 5A2

Tipus 3. Diner. *AR*. Girona. Emissió posterior al 793-794

Descripció: *a*/ + CARLVS REX FR Creu interior.
r/ + GERVND A Monograma de KAROLVS. Cercles de punts interior i exterior a les dues cares.

Bibliografia: Botet-11; Corpus-6; Crusafont-1.

Inventari:	Núm.	Encuny	Lectura/variant	Pes	Ø	Localització	Referència
	3-1	<i>a</i> /A ; <i>r</i> /A	-	1,38	20,2	BNP	Corpus- 6 A 1
	3-2	<i>a</i> /B ; <i>r</i> /B	-	-	19,2	MH	Corpus- 6 A 2
	3-3	<i>a</i> ? ; <i>r</i> ?	-	-	-	VQR	Corpus- 6 A 3

Tipus 4. Diner. *AR*. Barcelona. Emissió posterior al 801.

Descripció: *a*/ + CARLVS REX FR Creu interior.
r/ + BARCINONA Monograma de KAROLVS. Cercles de punts interior i exterior a les dues cares.

Bibliografia: Botet-9; Corpus-4; Crusafont-3

Inventari:	Núm.	Encuny	Lectura/variant	Pes	Ø	Localització	Referència
	4-1	<i>a</i> /A ; <i>r</i> A	-	(0,96)	20,8	-	Corpus- 4 A1
	4-2	<i>a</i> /B ; <i>r</i> /?	La S al revés	(1,21)	20,8	VQR	Corpus- 4B1
	4-3	<i>a</i> /B ; <i>r</i> /B	+ BARCILONA	1'05gr	20	-	Inèdita

LLUÍS EL PIADÓS (814-840)

Tipus 5. Diner. AR. Rodda (probablement Roses de l'Empordà)

1

Descripció: a/ + HLVDOVVICVS IMP Creu interior. Cercles interior i exterior de punts.
r/ (sense llegenda marginal) ROD/DA (trianglet) en dues línies en el camp.
Cercle exterior de punts.

Bibliografia: Botet-8; Corpus-3; Crusafont-6.

Inventari:	Núm.	Encuny	Lectura/variant	Pes	Ø	Localització	Referència
	5-1	a/A ; r/A	-	1,67	21	BNP	Corpus-3A1

Tipus 6. Diner. AR. Empúries.

Descripció: a/ + HLVDOVVICVS INP (La D sembla una P). Creu interior. Cercle exterior de punts.
r/ (Sense llegenda marginal) INPV/RIAS en dues línies en el camp. Cercle exterior de punts.

Bibliografia: Botet-6; Corpus-2; Crusafont-5.

Inventari:*	Núm.	Encuny	Lectura/variant	Pes	Ø	Localització	Referència
	6-1	a/A ; r/A	-	1,85	21	MP	Corpus-2A1
	6-2	a/B ; r/B	-	1,74	21	BNP	Corpus-2A3
	6-3	a/C ; r/C	-	1,67	19,6	HSA	Corpus-2A5
	6-4	a/D ; r/D	r/ una lluneta a la base de la V	1,64	21	IVDJ	Inèdita
	6-5	a/E ; r/E	-	-	22		Inèdita

6-6	a/F ; r/F	acaba IMP	1,57	22,3	SM	Corpus-2B1
6-7	a/G ; r/G	-	1,5	20	-	Inèdita
6-8	a/? ; r/?	-	-	-	VQR	Corpus-2 Ind. 2

*Observacions: Els exemplars 2A2 i 2A4 del Corpus les hem eliminat ja que, tal com sospitàvem, són falses. També és falsa una peça del MAN, Adquisiciones (1940-45), p. 228, i la que aparegué a la subhasta de la col·lecció Trampitsch, feta a París el juny de 1988.

Tipus 7. Diner. AR. Barcelona.

Descripció: a/ + HLVDVVICVS IMP Creu interior. Cercles interior i exterior de punts.
 r/ (Sense llegenda marginal) BAR/CINO/NA en tres línies en el camp.
 Cercles exterior de punts.

Bibliografia: Botet-1; Corpus-1; Crusafont-4.

Inventari:*	Núm.	Encuny	Lectura/variant	Pes	Ø	Localització	Referència
	7-1	a/A; r/A	-	1,62	22,2	BNP	Corpus-1A1
	7-2	a/B r/B	Acaba INP. trianglet a final de llegenda	1,61	21	HSA	Corpus-1B1
	7-3	a/C r/C	Sense I al nom del rei i INP. Trianglet a final de llegenda	1,50	20,4	CBC	Corpus-1F1
	7-4	a/C r/D	Com l'anterior Trianglet a final de llegenda	1,56	22	-	Corpus-1F2
	7-5	a/D r/E	La S al revés. Petit punt a final de llegenda	1,65	21	MP	Corpus-1C1
	7-6	a/E r/F	La S al revés BAR/CNIO/NA•	-	22	VQR	Corpus-1D1

7-7	a/F; r/G	BVR/CINO/NA	1,67	20	BNP	Corpus-1E1
7-8	a/G	Tres puntets a	1,30	22	BNP	Corpus-1H1
	r/H	final llegenda				
7-9	a/I	Punt a final	1,69	21	Ex.Garret	Corpus-Ind.4
	r/I	de llegenda				

*Observacions: Respecte al Corpus han estat eliminades les peces següents: la Ind-1 perquè, malgrat que al catàleg de Morrison-Grunthal es cita com a procedent del Staatliche Museen de Berlín, a l'esmentat Museu no n'hi ha cap d'aquest tipus; la 1, Ind.2, indicada per Botet com a existent a la B.N. (París), segon exemplar de pes 1,74, no apareix pas al catàleg de Prou, ni tampoc hi és actualment i per tant deu tractar-se també d'una confusió; la 1, Ind.4 que és citada per Morrison-Grunthal com a exc. Garret. S'elimina també la 1G1 ex col.lecció Fillon. Finalment, resulta que la 1 E 2, del Museu Puig (Perpinyà) és, com sospitàvem, una peça falsa.

CARLES EL CALB (840-877)

Tipus 8. Òbol. R. Barcelona

Descripció: a/+ CARLVVS REX F
r/ (Sense llegenda marginal)

Creu interior amb punts als espais.
Cercles interior i exterior de punts.
BARC/•/NONA en dues línies en el camp.
Les N i A del final de llegenda, nexades.
Cercle exterior de punts.

Contingut de plata: 90%

Bibliografia: Crusafont (1980). Crusafont-7.

Inventari:*	Núm.	Encuny	Lectura/variant	Pes	Ø	Localització	Referència
	8-1	a/A; r/A	-	0,52	16,5	-	Crusafont-7
	8-2	a/B	+ CAR... REX	(0,386)	15,5	-	Crusafont-7.1
		r/B	la C despenjada				
	8-3	a/C + CARLVSRX	(la S ajeguda)				
		r/C	BAR(C)/•/INONA	0,60	16,5	-	Inèdita

EMISSIONS D'IMITACIÓ CAROLÍNGIA

A NOM DE CARLES

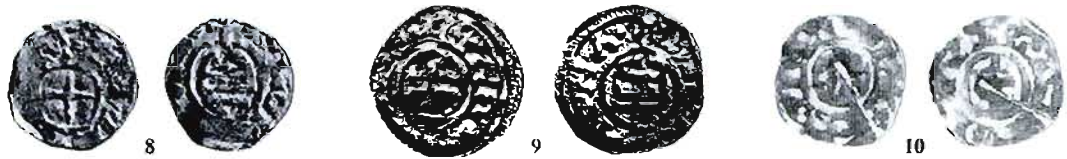
Tipus 9. Diner de llegendes normals. Æ. Barcelona.

Descripció: a/ + CARLVVS R II (botó), amb la S ajaguda i la A sense travesser.
 Creu interior. Cercles interior i exterior lineals.
 r/ + BARCINONA (punt), amb les A sense travesser. Monograma?.

Bibliografia: Botet-16; Corpus-3; Crusafont-8.

Inventari:*	Núm.	Encuny	Lectura/variant	Pes	Ø	Localització	Referència
	9-1	a/A; r/A	-	1,49	21	GNC	Corpus 3A1
	9-2	a/B	+ CAR.....RX	(0,94)	16	GNC	Corpus-3B1
		r/B	+ RARCINONA				
	9-3	a/C	+ CARL...RX(punt)	(1,30)	18	GNC	Corpus-3C1
		r/C	sense el punt final				
	9-4	a/D	+ CARLVVS RX	(1,25)	17	GNC	Corpus 3D1
		r/D	+ RARCINONA				
	9-5	a/E	+ CARL...S RX	(0,87)	17,4	-	Corpus-1 Ind1
		r/E	...RCI...				
	9-6	a/FRLV...	(0,96)	14,7	-	Corpus-1 Ind2
		r/FR.....				
	9-7	a/G	+.....	(0,82)	15	-	Inèdita
		r/G	+...A....				

9-8	a/H	+CAR...(X)	0,82	17,5	Inèdita
	r/H	+...RCI....			
9-9	a/I	+CARL....	1,38	19,5	Inèdita
	r/I	+BA(QC....)NA.			
9-10	a/J	+CA....	1,12	18	Inèdita
	r/J			

Tipus 10. Òbol de llegendes normals. *Æ*. Barcelona.

Descripció: a/+ CARLVVS REX amb la A sense travesser. Creu interior, amb punts als espais. Cercle interior i exterior de punts.
 r/+ RARCINONA amb les A sense travesser i les N cursives. Monograma?
 Cercles interior i exterior de punts.

Bibliografia: Botet-15: Corpus 4; Crusafont-9

Inventari:	Núm.	Encuny	Lectura/variant	Pes	Ø	Localització	Referència
	10-1	a/A; r/A	-	(0,66)	15	GNC	Corpus-4A1
	10-2	a/B	+ CARLVVS REX	0,56	13	-	Inèdita
		r/B	+ BARCINONA				
	10-3	a/C	(Lectura poc legible)	0,72	14	Arx. Vill.	Inèdita
		r/C					
	10-4	a/D	+ C (ARLV)S(REX)				
		r/D	(Lectura poc legible)	0,70	15	-	Inèdita

A NOM DE CARLES

Tipus 11. Diner amb llegenda de revers retrògrada. *Æ*. Barcelona.

Descripció: a/ + CARLVS REX amb la A sense travesser
 r/ + BARCINONA (punt) retrògrada i amb les A sense travesser.

Creu interior.
 Cercles interior i exterior de punts.
 Monograma?
 Cercles interior i exterior de punts.

Bibliografia: Botet-12; Corpus-1; Crusafont-8

Inventari:	Núm.	Encuny	Lectura/variant	Pes	Ø	Localització	Referència
	11-1	a/A; r/A	-	1,35	20	SM	Inèdita
	11-2	a/B r/B	+ CARL.... ...ANON...	(0'90)	15,3	ABLLB	Corpus-1A2
	11-3	a/?; r/?	-	1,35	19,6	Exc.Heiss (?)	Corpus-1A1

Tipus 12. Òbol amb llegenda de revers retrògrada. *Æ*. Barcelona

Descripció: a/ + CARLVS REX
 r/ + BARCINONA retrògrada.

Creu interior, amb punts als espais.
 Cercles interior i exterior (de punts?).
 Monograma?. Cercles interior i exterior.

Bibliografia: Botet-13; Corpus-2; Crusafont-9.

Inventari:	Núm.	Encuny	Lectura/variant	Pes	Ø	Localització	Referència
	12-1	a/A r/A	CARLVS REX BARCINONA	0,56	14,2	-	Inèdita
	12-2	a/B; r/B	-	1,60(?)	*15,5	-	Corpus-2A1

* El mòdul i la presència de punts als espais de la creu evidencien que la peça en qüestió és un òbol. El pes (que no hem pogut comprovar) no és correcte i pot tractar-se d'un error o d'haver estat batut sobre un cospell de diner.

A NOM DE LLUÍS

Tipus 13. Diner de llegenda retrògrada a l'anvers. Billó (?). Barcelona.

Descripció: a/ + H (punt) HCVSIVVV retrògrada. Creu interior. Cercle interior i exterior lineals.
 r/ + BARCINONA (punt) exterior. Monograma? Cercles interior i exterior lineals.

Bibliografia: Beltrán (1972); Corpus-5; Crusafont-10 A.

Inventari:	Núm.	Encuny	Lectura/variant	Pes	Ø	Localització	Referència
	13-1	a/A ; r/A	-	1,32	20	IVDJ	Crusafont-10A

Tipus 14. Diner de llegenda retrògrada al revers. Billó (?). Barcelona.

Descripció: a/ + HVDOIIVCI exterior. Creu interior. Cercles interior i exterior lineals.
 r/ + RARCI...NA retrògrada. Monograma?. Cercles interior i exterior lineals.

Bibliografia: Crusafont-10 B.

Inventari:	Núm.	Encuny	Lectura/variant	Pes	Ø	Localització	Referència
	14-1	a/A ; r/A	-	1,40	18,5	IVDJ	Crusafont-10B

EMISSIONS COMTALS DE BARCELONA

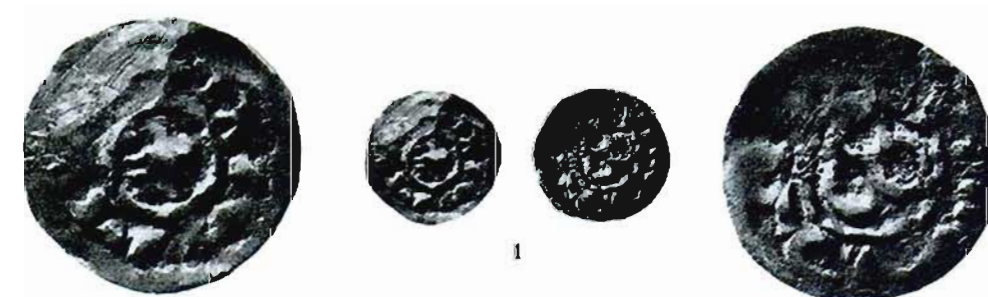
RAMON BORRELL (992-1018)

Tipus 15. Diner. Llegenda normal. Billó (?). Barcelona.

Descripció: a/ + RAIMS amb la S ajaguda. Creu interior.
 Cercles de punts interior i exterior.
 r/ + BARCA (signe ondulat). Tres anells en triangle.
 Cercles interior i exterior de punts.

Bibliografia: Botet-17; Corpus-1; Crusafont-43A.

Inventari:	Núm.	Encuny	Lectura/variant	Pes	Ø	Localització	Referència
	15-1	a/A ; r/A	-	1,17	19	GNC	Corpus-1A1

Tipus 16. Diner llegenda retrògrada al r/. Billó (?). Barcelona.

Descripció: a/ + RAIMS amb la S ajaguda. Creu interior. Cercles de punts interior i exterior.
 r/ + BARCA (...) retrògrada. Tres anells en triangle. Cercles interior i exterior de punts.

Bibliografia: Corpus-2; Crusafont-43B.

Inventari:	Núm.	Encuny	Lectura/variant	Pes	Ø	Localització	Referència
	16-1	a/A r/A	- ...TCA...	1,02	18,5	ABLLB	Corpus-2A1

Tipus 17. Òbol. Billó (?). Barcelona.

Descripció: a/ +..... (?) Creu interior. Cercles de punts interior i exterior.
 r/ (?) Tres anells en triangle. Cercles de punts interior i exterior.
 Malgrat les dificultats de lectura, l'atribució és possible per comparació amb els tipus 15 i 16.

Bibliografia: Crusafont-44.

Inventari:	Núm.	Encuny	Lectura/variant	Pes	Ø	Localització	Referència
	17-1	a/A : r/A	-	0.50	14	IVDJ	Crusafont-44
	17-2	a/B : r/B	-	0.49	14	IVDJ	Inèdita

BERENGUER RAMON I (1018-1035)

Tipus 18. Mancús. A/. Barcelona. 408 a H. anvers i 409 a H. revers (1017-1018 d C)

Descripció:	a/ لا اله الا الله وحده لا شريك له محمد	r/ الامام القاسم المأمون بالله امير المؤمنين BONNOM
	a/ بسم الله ضرب هذا الدينار بالاندلس سنة ثمان و اربعه BONNOM	
	r/ بسم الله ضرب هذا الدينار بالاندلس سنة تسع و اربعه	

Imitació d'un dinar d'al-Qàssim al-Mamun de la seca d'al-Àndalus.

Bibliografia: Lavoix-1124; Corpus-4 A 1; Crusafont-45; Balaguer-12.

Inventari:	Núm.	Encuny	Lectura/variant	Pes	Ø	Localització	Referència
	18-1	a/A; r/A	-	(3.92)	25	BNP	Corpus-A41

Tipus 19. Mancús. A/. Barcelona. 414 a H (1023-1024 d C)

Descripció:	a/ لا اله الا الله وحده لا شريك له محمد	r/ الإمام القاسم المأمون امير المؤمنين BONNOM
	a/ بسم الله ضرب هذا الدرر بمدينة برشتونة سنة اربع عشر وارسا	
	r/ بسم الله ضرب هذا الدرر بمدينة برشتونة سنة اربع عشر وارسا	

Mancús datat l'any 414 a H, encunyat a *Madina Barxinuna*. Imitació d'un dinar hammudita d'al-Àndalus. Un model molt pròxim el proporciona el tipus de Yahyà b. Alí del 413 a H d'al-Àndalus, com ha assenyalat T.Ibrahim*. El model exacte no és encara conegut, però hauria de correspondre a un dinar d'al-Qàssim del 414 i també de la seca d'al-Àndalus.

Bibliografia: Miles-2; Corpus-5A1; Crusafont-46; Balaguer-13.

Inventari:	Núm.	Encuny	Lectura/variant	Pes	Ø	Localització	Referència
	19-1	a/A; r/A	-	3,79	24	ANS	Corpus-5A1

* IBRAHIM T., «Nota sobre el posible origen del Mancuso de Bonnom». *II Jarique de Numismàtica Hispanoarab*, Mollerussa, 1990, p. 265-266.

Tipus 20. Mancús. *A/*. Barcelona.

Descripció:	a/	✱		o o	r/
		لا اله الا		الامام عبد الله	
		الله وحده		امير المؤمنين	
		لا شريك له		للموید بالله	
		المعتد?		BONOM	

Llegendes marginals indesxifrables.

Sense data ni menció de seca. Possible imitació d'un dinar tugibida de Saragossa (416-430 a H/1025-1038 d C)

Bibliografia: Lavoix-1125; Corpus-6A1; Crusafont-47; Balaguer-14.

Inventari:	Núm.	Encuny	Lectura/variant	Pes	Ø	Localització	Referència
	20-1	a/A; r/A	-	3,55	25	BNP	Corpus-6A1

Tipus 21. Mancús. *A/*. Barcelona. 417 a H (1026-1027 d C)

Descripció:	a/ القا لا اله الا الله وحده لا شريك له سم	r/ ولي العهد الامام يحيى المعتلى بالله امير المؤمنين ادريس
-------------	--	---

بسم الله ضرب هذا الدينر بمدينة سبتة سنة سبع و عشر ا/

بسم الله ضرب هذا الدينر بمدينة سبتة سنة سبع ر/

Imitació dels dinars de Yahyà al-Mútalí de Ceuta.

Bibliografía: Lavoix-1116; Crusafont-48; Balaguer-15.

Inventari:	Núm.	Encuny	Lectura/variant	Pes	Ø	Localització	Referència
	21-1	a/A; r/A	(417 a H)	3.46	23	BN	Lavoix-1116

Tipus 22. Mancús. A/ Barcelona. 418 a H (1027-1028 d C)

Descripció: Com l'anterior, però de l'any 418 a H.

Bibliografía: Corpus-7A1; Balaguer-16.

Inventari:	Núm.	Encuny	Lectura/variant	Pes	Ø	Localització	Referència
	22-1	a/B; r/B	(418 a H)	3.42	26	GNC	Corpus-7A1

Tipus 23. Diner. AR (?). Barcelona*.

Descripció: a/ ...NGERCO... (?) Rosa de set pètals, dins gràfila de triple traç el del centre de perles; al voltant, llegenda.
 r/ ...CINON... (?) Creu dins de gràfila similar a la de l'anvers, retrògrada.

Bibliografia: Balaguer-Crusafont (1983)-1: Crusafont-49.

Inventari:	Núm.	Encuny	Lectura/variant	Pes	Ø	Localització	Referència
	23-1	a/A: r/A	-	(0,2)	13	-	Balag-Crus-1

Observacions:

* Com ja indicarem en el nostre estudi sobre el tresor d'Òrius, la classificació que hem fet d'aquesta peça és força probable, malgrat que provisional. La hipòtesi alternativa amb lectura CILION al revers i ABERCO (més improbable pel canvi d'una B per una G que sembla clara), ens portarien a Gelabert I del Rosselló (927-1008) per al qual hi ha constància documental d'encunyacions.

Tipus 24. Diner. AR (?). Barcelona.*

Descripció: a/ BARCHINONA CIV Bust mirant a la dreta amb mà alçada en actitud de be-neir o d'autoritat. Du el cap cobert amb una mena de mocador subjecte amb un nus a la nuca i amb diadema de perles al front.
 r/ -B-E-G-CO- Creu de triple traç, el del centre de punts, acabada en els seus extrems amb petits creixents. Les lletres estan disposades en els espais de la creu en sentit giratori.

Bibliografia: Balaguer/Crusafont, 1983, 2-124.

* La creixuda xifra d'exemplars disponibles d'aquest tipus i del següent –la qual cosa ens ha permès de fer grups per encunyats relativament nombrosos– i també la complexitat en la descripció de la creu del revers i la disposició de la seva llegenda, han fet aconsellable de fer l'inventari més detallat del que ho hem fet per a altres tipus. D'altra banda, no ha estat possible fer la identificació dels encunyats de les dues cares a causa de la mala conservació de molts exemplars i de les deformacions dels encunyats. Les dues darreres columnes de l'inventari corresponen al pes i al diàmetre.

Inventari:

24.1 *Encuny d'anvers 1*

Bust de bon art, lletres ben traçades. Llegenda: + BARCHINONA CIV

24.1.1	a/ +BARCHINONA CIV	r/	$\frac{B E}{\sigma e}$	0,33	13,4
24.1.2	a/ +BARCHINONA CIV	r/	$\frac{B E}{\sigma e}$	0,31	14,1
24.1.3	a/ +BARCHINONA CIV	r/	$\frac{B E}{\sigma e}$	0,26	13,2

24.2 *Encuny d'anvers 2*

Bust de bon art. Lletres menys clares. Llegenda: + BARCINONA CINVI

24.2.4	a/ +BA.....(NA) CINVI	r/	Ind. recalcat anv.	0,15	13,5
24.2.5	a/ +B.....NONA ...VI	r/	$\frac{B E}{\sigma e}$	0,23	13,8
24.2.6	a/ +.....A CINVI	r/	$\frac{B E}{\sigma e}$?	0,19	13,5
24.2.7	a/ +BA.....NA CI...	r/	$\frac{B E}{\sigma e}$?	0,28	12,9

24.3 *Encuny d'anvers 3*

Bust més matusser. Llegenda: +BARCINONA CIVI (?)

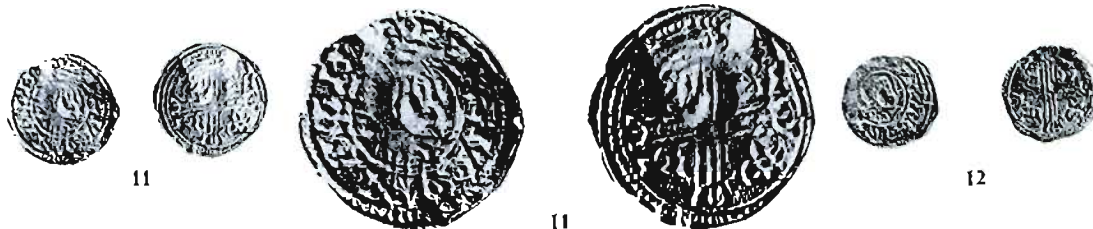
24.3.8	a/ +(BA).....N... ..VI	r/	$\frac{B E}{\sigma e}$	0,28	13,7
--------	------------------------	----	------------------------	------	------

24.4 Encuny d'anvers 4

Bust de bon art, lectures clares. Llegenda: +BARCINONA CIV

24.4.9 a/ +BARCINONA CIV	r/	$\frac{1}{3} \frac{81}{91} \frac{10}{10}$	0,32	14,5
24.4.10 a/ +BAR.....ACI(V)	r/	$\frac{1}{2} \frac{81}{91} \frac{10}{10}$	0,34	14

24.5 Encuny d'anvers 5

Bust de bon art. lletres ben traçades. Llegenda: +BARCINONA CIV

24.5.11 a/ +BA(R)CINONA CI(V)	r/	$\frac{1}{3} \frac{81}{91} \frac{10}{10}$	0,25	14
24.5.12 a/ :BARCINON.. R...	r/	$\frac{1}{2} \frac{81}{91} \frac{10}{10}$	0,27	14

24.6 Encuny d'anvers 6

Bust esquematitzat, algunes lletres degenerades. Llegenda: + BARCINONA CIV (?)

24.6.13 a/ +B.....(A) CIV	r/ Creu ind.	0,21	13
24.6.14 a/NON(A)	r/ Creu ind.	0,16	12,1

24.7 *Encuny d'anvers 7*

Bust de bon art, lletres ben executades. Llegenda:

+ BARCINONA CIV

24.7.15 a/ +.....NA CIV

r/ $\frac{\text{B}|\text{E}}{\text{C}|\text{I}}$? 0,34

14,2

24.8 *Encuny d'anvers 8*

Bust més petit i esquemàtic. Llegenda: +BARCINONA CIV (?)

24.8.16 a/ +BA.....NONA CIV

r/ $\frac{\text{B}|\text{E}}{\text{C}|\text{I}}$ 0,21

13,6

24.8.17 a/ (+)BAR.....

r/ $\frac{\text{B}|\text{E}}{\text{C}|\text{I}}$ 0,23

13,6

24.9 *Encuny d'anvers 9*

Bust de bon art. lletres ben traçades. Llegenda: +.BARCINONA CII

24.9.18 a/ +.BA(R)CINONA CII.

r/ $\frac{\text{B}|\text{E}}{\text{C}|\text{I}}$ 0,31

14

24.9.19 a/ +..BA R CINONA CII.

r/ $\frac{\text{B}|\text{E}}{\text{C}|\text{I}}$ 0,22

14,5

24.10 Encuny d'anvers 10

Bust de bon art. lletres ben executades. Llegendas: +BARCINONA CII

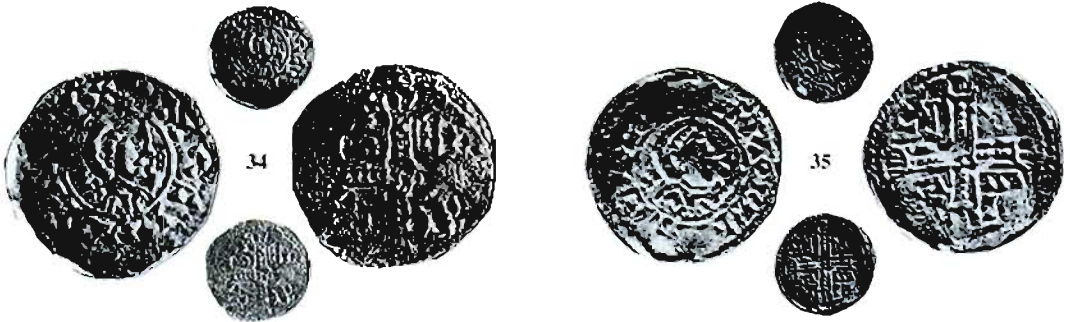
24.10.20	a/ +.BA R CINONA CII	r/ Ind. recalcat anv.	0.21	12.8
24.10.21	a/ + BA(RCI)NONA (CII)	r/ Ind. rastres creu	0.25	13.2
24.10.22	a/ +(B)ARCINONA ...	r/ Ind. recalcat anv.	0.25	13.2
24.10.23	a/ +BA RCINO(N).....	r/ Ind. rastre creu	0.22	13.4
24.10.24	a/ +B(A)R..... CII	r/ $\frac{\infty}{\sigma} \frac{E}{1e}$	0.22	13
24.10.25	a/RCINON.....	r/ Ind. recalcat anv.	0.19	13.5
24.10.26	a/ONA CII	r/ $\frac{\infty}{\sigma} \frac{E}{1e} ?$	0.21	14
24.10.27	a/ONA (C)	r/ Ind. oxid.	0.20	12.8
24.10.28	a/O..... CIV	r/Ind. rastre creu	0.29	13

24.11 *Encuny d'anvers 11*

Bust gran de bon art, lletres grosses i ben traçades. Llegenda:

+BARCINONA CI

24.11.29	a/ +...BARCINONA CI	r/	$\frac{\text{B} \text{E}}{\text{O} \text{I}e}$	0,34	13,6
24.11.30	a/ +BA(RCI)NONA CI	r/	$\frac{\text{B} \text{CI}}{\text{O} \text{I}e}$	0,36	14
24.11.31	a/ +BARCIN.....A CI	r/	$\frac{\text{B} \text{E}}{\text{O} \text{I}e}$	0,26	12,2
24.11.32	a/ +B.....NONA CI	r/	$\frac{\text{B} \text{E}}{\text{O} \text{I}e}$	0,29	13,2
24.11.33	a/ARCINON ...	r/	$\frac{\text{B} \text{E}}{\text{O} \text{I}e}$	0,32	13,5

24.12 *Encuny d'anvers 12*

Bust gran, ornament o nus de la nuca format per quatre perles. Llegenda:

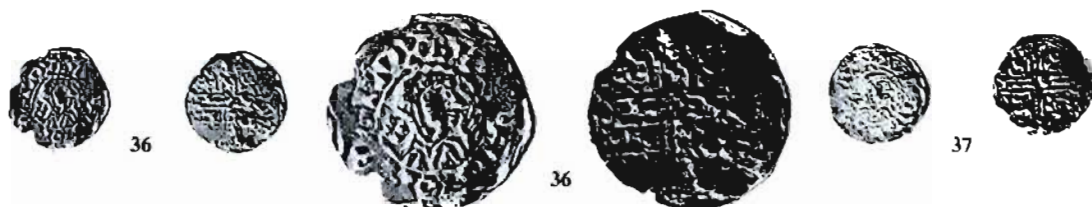
+BARCINONA CI (?)

24.12.34	+a/ BARCIN.... CI	r/	$\frac{\text{B} \text{E}}{\text{O} \text{I}e}$	0,25	13,6
----------	-------------------	----	--	------	------

24.13 *Encuny d'anvers 13*

Bust gran un xic degenerat, nus de la nuca format de quatre perles, lletres ben traçades. Llegenda: +BARCINON... (?)

24.13.35	a/INON... ..	r/	$\frac{\text{B} \text{E}}{\text{O} \text{I}e}$	0,25	13,4
----------	--------------------	----	--	------	------

24.14 *Encuny d'anvers 14*

Bust esquemàtic, quatre punts a la nuca, lletres poc clares. Llegenda: +BARCHINONA CIV(?) (exterior).

24.14.36 a/ +BARC(H)...IV r/ $\frac{\bar{B}}{3} \frac{C}{16}$ 0,31 13,5

24.14.37 a/ +BA.....NON.IV r/Creu ind. oxid. 0,19 13,2

24.15 *Encunys d'anvers 15*

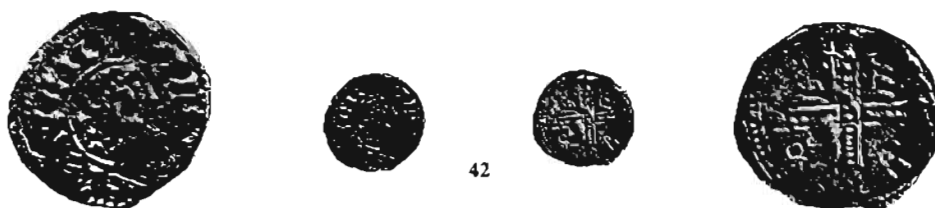
Bust d'art regular. Llegenda: +BARCHINON... (exterior)

24.15.38 a/ +(BA)RCHINON ... r/ $\frac{\bar{B}}{3} \frac{C}{16}$ 0,33 13,5

24.16 *Encuny d'anvers 16*

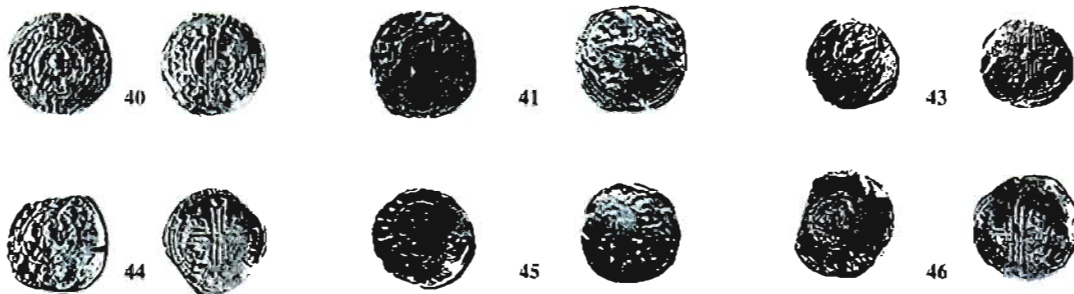
Bust d'art regular. Llegenda: +..R..... VI (exterior)

24.16.39 a/ +..R..... VI r/ $\frac{\bar{B}}{3} \frac{C}{16}$ 0,33 13,6

24.17 *Encuny d'anvers 17*

Bust poc cuidat artísticament. Llegenda: +BARCINONA CII (exterior)

24.17.40	a/ +BARC.....CII	r/ Ind. recalcat anv. rastres rev.	0,21	14
24.17.41	a/ +(B)AR.....CII	r/ Ind. mal conservat	0,29	13,4
24.17.42	a/ +(BA)...ONACII	r/ $\frac{10}{07} \frac{E}{1e}$ (?)	0,30	14
24.17.43	a/ +BA.....R...	r/ $\frac{10}{07} \frac{E}{1e}$ (?)	0,25	12,3
24.17.44	a/ +.....CII	r/ $\frac{10}{07} \frac{E}{1e}$ (?)	0,27	13,8
24.17.45	a/ +B..... CII	r/ Ind. mal estat	0,30	14
24.17.46	a/.....Il·legible	r/ Ind. mal estat	0,26	14,8

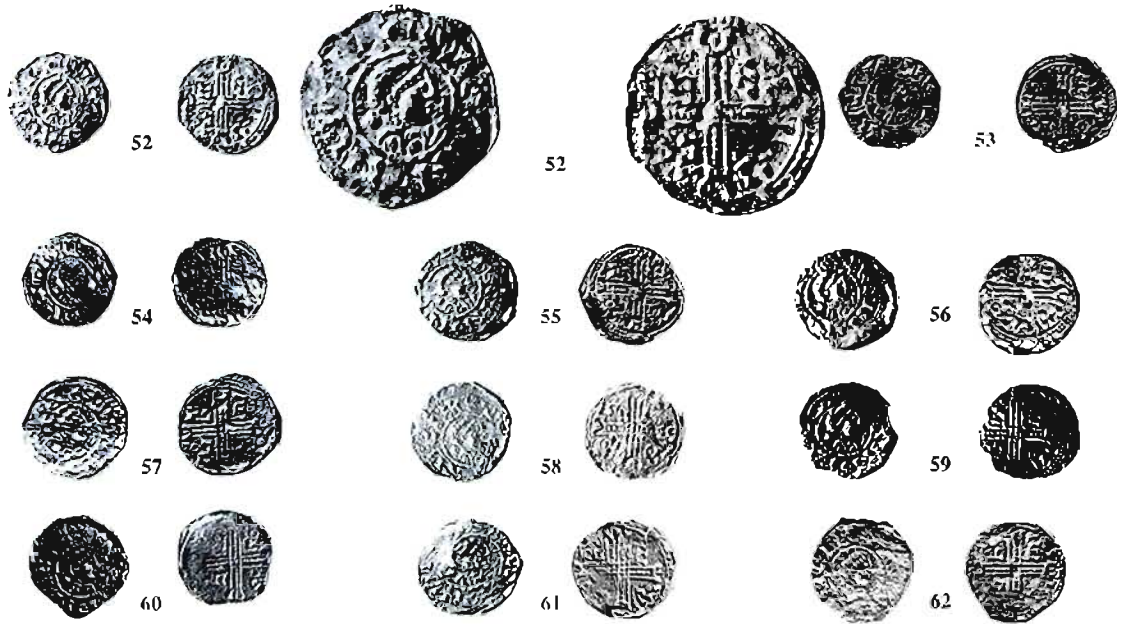
24.18 *Encuny d'anvers 18*
 Bust de bon art. Lletres ben traçades. Llegenda: +BARCINONA CI (exterior)

24.18.47	a/ +BARCI....A CI.	r/ $\frac{10}{07} \frac{E}{1e}$	0,30	14
24.18.48	a/ +BAR..... CI.	r/ $\frac{10}{07} \frac{E}{1e}$?	0,31	14,5

24.19 *Encuny d'anvers 19*
 Bust d'art regular. Llegenda: +BARCINONA CI (exterior)

24.19.49	a/ +B(AR)CINON(A)	C. r/ $\frac{10}{07} \frac{E}{1e}$	0,37	14,2
24.19.50	a/ +B.....R...NON A	CI r/ $\frac{10}{07} \frac{E}{1e}$?	0,25	14,5
24.19.51	a/R.R CINON A	.. r/ Ind. mal estat	0,20	12,6

24.20 Encuny d'anvers 20

Bust de bastant bon art. Llegenda: +BARCINONA CI (exterior)

24.20.52	a/ +BAR(CI)NONA	CI	r/	$\frac{\overline{1B}}{\overline{02}} \frac{\overline{E}}{\overline{e1}}$	0,30	13
24.20.53	a/ +.BAR(C)IN. NA	CI	r/	$\frac{\overline{1B}}{\overline{02}} \frac{\overline{E}}{\overline{e1}}$	0,39	13,4
24.20.54	a/ +B.....NONA	CI	r/	$\frac{\overline{1B}}{\overline{02}} \frac{\overline{E}}{\overline{e1}}$	0,27	12,8
24.20.55	a/ +(B)ARCINON...	..	r/	$\frac{\overline{1B}}{\overline{02}} \frac{\overline{E}}{\overline{e1}}$	0,25	14
24.20.56	a/ +BARCINON.....	..	r/	$\frac{\overline{1B}}{\overline{02}} \frac{\overline{E}}{\overline{e1}}$	0,30	13,2
24.20.57	a/ +BARCI.....	CI	r/	$\frac{\overline{1B}}{\overline{02}} \frac{\overline{E}}{\overline{e1}}$?	0,22	13,2
24.20.58	a/ +BA.....	CI	r/	$\frac{\overline{1B}}{\overline{02}} \frac{\overline{E}}{\overline{e1}}$	0,25	13,2
24.20.59	a/INON..	..	r/	$\frac{\overline{1B}}{\overline{02}} \frac{\overline{E}}{\overline{e1}}$	0,21	12,5
24.20.60	a/ON...	C.	r/	$\frac{\overline{1B}}{\overline{02}} \frac{\overline{E}}{\overline{e1}}$	0,24	13
24.20.61	a/ +(B).....N..	..	r/	$\frac{\overline{1B}}{\overline{02}} \frac{\overline{E}}{\overline{e1}}$?	0,31	13,9
24.20.62	a/I.....	..	r/	$\frac{\overline{1B}}{\overline{02}} \frac{\overline{E}}{\overline{e1}}$?	0,26	14

24.21 Encuny d'anvers 21

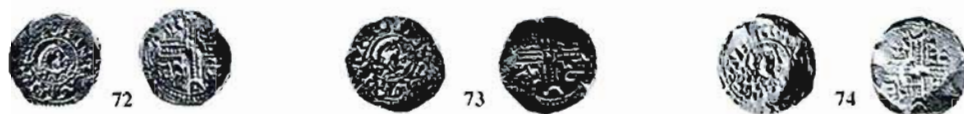
Bust d'estil semblant a l'anterior. Llegenda: +BARCINONA CI (exterior)

24.21.63	a/ + BA CINON.	..	r/	$\frac{\text{B} \text{C} \text{I}}{\text{E} \text{I} \text{C} \text{I}}$	0,26	14,2
24.21.64	a/ +BAR.....ON.	(CI)	r/	$\frac{\text{B} \text{C} \text{I}}{\text{E} \text{I} \text{C} \text{I}}$	0,30	13,6
24.21.65	a/ .BAR.....	..	r/	$\frac{\text{B} \text{C} \text{I}}{\text{E} \text{I} \text{C} \text{I}}$?	0,23	13,8
24.21.66	a/ +BA.....	..	r/	$\frac{\text{B} \text{C} \text{I}}{\text{E} \text{I} \text{C} \text{I}}$?	0,30	13
24.21.67	a/CINO..	..	r/	$\frac{\text{B} \text{C} \text{I}}{\text{E} \text{I} \text{C} \text{I}}$?	0,26	13
24.21.68	a/IN..	..	r/	$\frac{\text{B} \text{C} \text{I}}{\text{E} \text{I} \text{C} \text{I}}$	0,25	13,2
24.21.69	a/ +.....	..	r/	Creu ind. Mal estat	0,27	13,3

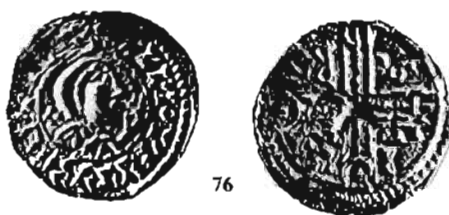

24.22 Encuny d'anvers 22

Bust de trets simplificats i arrodonits, nus de la nuca format de tres punts. Lletres degenerades i llegenda errònia, que comença darrere el cap. Llegenda: +BARIICNON C6I (exterior).

24.22.70	a/ +NBIVIICNOU	C6I	r/	$\frac{1}{10} \frac{B}{10} \frac{1}{10} \frac{1}{10}$	0,16	11,9
24.22.71	a/ +NBIVII.....	.6I	r/	$\frac{1}{10} \frac{B}{10} \frac{1}{10} \frac{1}{10}$	0,17	12,6
24.22.72	a/ +N.....V	C6I	r/	$\frac{1}{10} \frac{B}{10} \frac{1}{10} \frac{1}{10}$	0,20	13
24.22.73	a/ +N.....	C6I	r/	$\frac{1}{10} \frac{B}{10} \frac{1}{10} \frac{1}{10}$	0,31	13
24.22.74	a/ +N.....	C6I	r/	$\frac{1}{10} \frac{B}{10} \frac{1}{10} \frac{1}{10}$	0,17	13

24.23 *Encuny d'anvers 23*

Bust d'estil similar a l'anterior. Llegenda: +BARCHINOVA C (retrògrada i exterior).

24.23.75	a/RCHINONA	.	r/	$\frac{1}{10} \frac{B}{10} \frac{1}{10} \frac{1}{10}$	0,29	14,5
24.23.76	a/RCHINONA	.	r/	$\frac{1}{10} \frac{B}{10} \frac{1}{10} \frac{1}{10}$	0,21	12,8
24.23.77	a/ +B.....A	C	r/	$\frac{1}{10} \frac{B}{10} \frac{1}{10} \frac{1}{10}$	0,22	13
24.23.78	a/CHINO..	.	r/	$\frac{1}{10} \frac{B}{10} \frac{1}{10} \frac{1}{10}$	0,18	12,5

24.24 *Encuny d'anvers 24*

Bust de bastant mal art i d'estil similar als anteriors. Llegenda: +BAR-
CHINONA C (retrògrada i exterior).

24.24.79 a/ +BARCHI(NON)A C r/ Ind. recalcat 0,16 12,9
anv. rastres creu

24.25 *Encuny d'anvers 25*

Bust d'estil similar a l'anterior. Llegenda: +BARCHINONA C (?) (retrò-
grada i exterior).

24.25.80 a/ +.....ARC...NA C r/ Ind. mal gravat 0,20 13

24.26 *Encuny d'anvers 26*

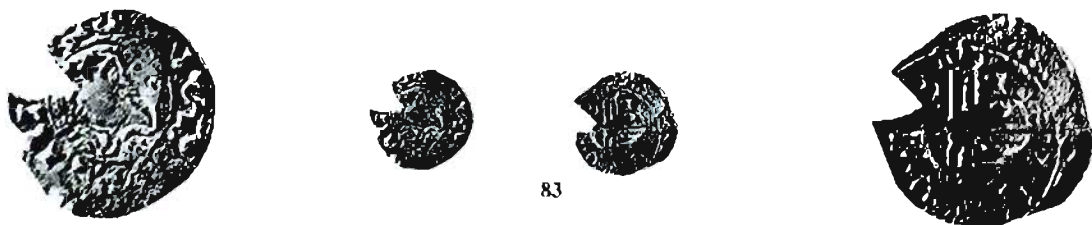
Bust d'art completament degenerat, lletres mal formades i llegendes errò-
nies. Llegenda: + I...VIISII? (exterior ?)

24.26.81 a/ + I...VIISII(?) r/ Ind. mal estat 0,26 13,3

24.27 *Encuny d'anvers 27*

Bust i llegendes similars a l'anterior. Llegenda: ..N IO...III

24.27.82 a/ ..N IO...III (?) r/ $\frac{-8|E}{\delta 1|e}$ 0,21 13,8

24.28 Encuny d'anvers 28

Bust i llegendes degenerats, similars als anteriors. Llegenda: NI.....CIII (?)

24.28.83 a/ ...NI.....CIII (?) r/ $\frac{-8}{\circ} \frac{E}{\circ} ?$ 0.13 14

24.29 Encuny d'anvers 29

Bust d'art degenerat. Llegenda: il·legible.

24.29.84 a/ Il·legible r/ $\frac{-8}{\circ} \frac{E}{\circ} ?$ 0.22 12.3

24.29.85 a/ ..Il·legible r/ $\frac{-8}{\circ} \frac{E}{\circ} ?$ 0.23 12.4

Monedes d'encuny no determinat i amb bust a la dreta

Llegendes de lectura interior.

24.86 a/ (BA).CINONA ... r/ $\frac{-8}{\circ} \frac{E}{\circ} ?$ 0.24 14

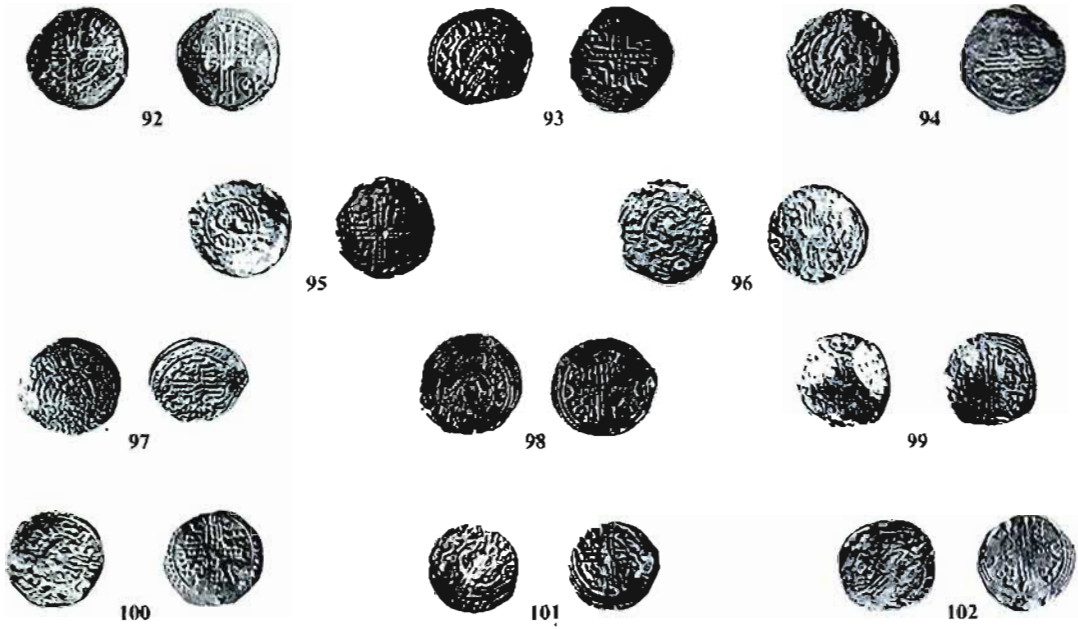
24.87 a/ ...B..CINONA ... r/ $\frac{-8}{\circ} \frac{E}{\circ} ?$ 0.22 12,7

24.88 a/CINONA ... r/ $\frac{-8}{\circ} \frac{E}{\circ} ?$ 0,25 13,2

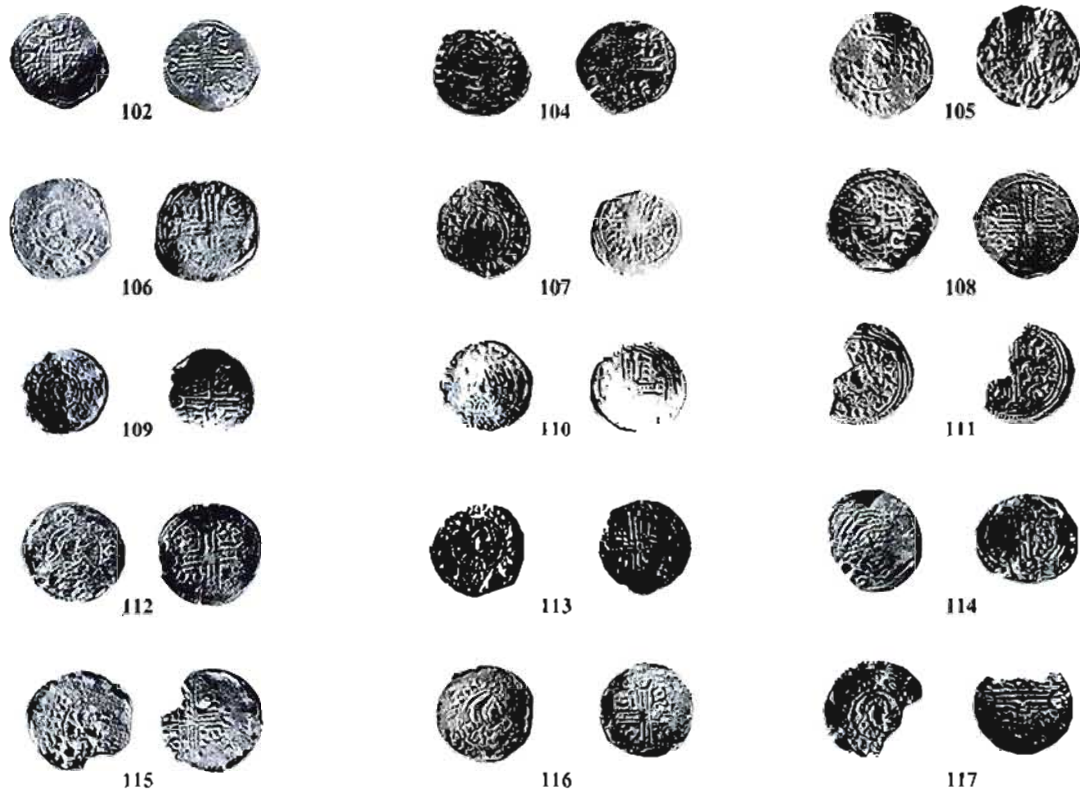
24.89 a/ +B.....NO.. CIV r/ Creu ind. 0,17 13
recalcat anv.. rastres rev.

24.90 a/CINO.. ... r/ $\frac{-8}{\circ} \frac{E}{\circ} ?$ 0.22 13.9

24.91 a/ ..RC..... .. r/ Creu ind. 0,22 13.5
mal estat

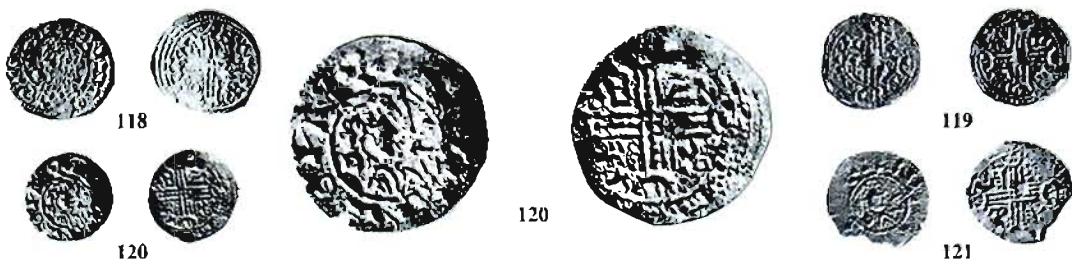

24.92	a/...R..... recalcat	r/	$\frac{\overline{B}}{\circ \int} \frac{\overline{E}}{e_1}$	0,20	13
24.93	a/ CIV	r/	$\frac{\overline{B}}{* \int} \frac{\overline{E}}{1e}$	0,23	14,8
24.94	a/ CIV	r/	$\frac{\overline{B}}{\circ \int} \frac{\overline{E}}{e_1} ?$	0,26	14,6
24.95	a/ (.IV)	r/	$\frac{\overline{B}}{\circ \int} \frac{\overline{E}}{e_1}$	0,20	13,3
24.96	a/O.. CIV	r/	Ind. mal estat	0,21	13,2
Llegendes de lectura exterior					
24.97	a/ +..RCHIN..... ..	r/	$\frac{\overline{B}}{\circ \int} \frac{\overline{E}}{1e}$	0,22	13,9
24.98	a/R CHI..N. .	r/	$\frac{\overline{B}}{\circ \int} \frac{\overline{E}}{1e}$	0,19	14
24.99	a/ ..AR CIN..... recalcat rev.	r/	$\frac{\overline{B}}{\circ \int} \frac{\overline{E}}{e_1}$	0,25	12,3
24.100	a/ ..AR CI..... recalcat rev.	r/	$\frac{\overline{B}}{* \int} \frac{\overline{E}}{1e}$	0,16	13
24.101	a/ ..AR CI..... recalcat rev.	r/	$\frac{\overline{B}}{\circ \int} \frac{\overline{E}}{1e} ?$	0,22	12,3
24.102	a/..ARC..... recalcat rev.	r/	$\frac{\overline{B}}{\circ \int} \frac{\overline{E}}{e_1} ?$	0,25	12

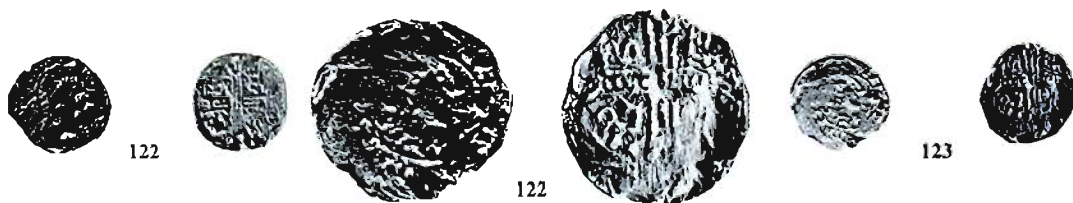
24.103	a/CINO..... recalcat rev.	r/ $\frac{\overline{B}}{\overline{C}} \mid \frac{\overline{E}}{e_1}$	0,22	13
24.104	a/ ..(RC)..... (exterior (?))	r/ $\frac{\overline{B}}{\overline{C}} \mid \frac{\overline{E}}{16}$	0,21	13.6
24.105	a/ +.....ON.. (exterior (?))	r/Creu ind.mal estat	0.21	13
Llegendes de lectura interior o exterior no determinable				
24.106	a/CHION.. ...	r/ $\frac{\overline{B}}{\overline{C}} \mid \frac{\overline{E}}{e_1} ? \frac{\overline{B}}{\overline{C}} \mid \frac{\overline{E}}{16} ?$	0,23	13
24.107	a/CINO... ...	r/ $\frac{\overline{B}}{\overline{C}} \mid \frac{\overline{E}}{e_1} ?$	0,24	13
24.108	a/ +(B)....(NO).. ...	r/ $\frac{\overline{B}}{\overline{C}} \mid \frac{\overline{E}}{e_1}$	0.19	14
24.109	a/ +(B)..... ...	r/ $\frac{\overline{B}}{3} \mid \frac{\overline{E}}{16} ?$	0.13	12.1
24.110	a/ON.. ...	r/Creu ind. mal estat	0,22	12,5
24.111	a/Cl..... ...	r/ Creu ind. incompleta (0,18)		13.8
24.112	a/ +....N..... ...	r/ $\frac{\overline{B}}{17} \mid \frac{\overline{E}}{16} ?$	0,22	12,3

24.113 a/ +.....N...	...	$r/ \frac{\overline{\text{B}}}{\text{OJ}} \frac{\overline{\text{E}}}{\text{e}'} ? \frac{\overline{\text{B}}}{\text{OJ}} \frac{\overline{\text{E}}}{\text{e}'} ?$	0,26	12,5
24.114 a/ +.....O...	...	r/Creu ind. mal estat	0,19	13,2
24.115 a/	C..	r/Creu ind. Incompleta(0,21)		14
24.116 a/ +.....	...	$r/ \frac{\overline{\text{B}}}{\text{OJ}} \frac{\overline{\text{E}}}{\text{e}'}$	0,25	13
24.117 a/ +.....	...	r/Creu ind. Incompleta	0,12	14

Llegendes de lectura exterior i retrògrada.

24.118 a/ +BARCINONA CI	$r/ \frac{\overline{\text{B}}}{\text{OJ}} \frac{\overline{\text{E}}}{\text{e}'}$	0,25	14	
24.119 a/ +BAR.....recalcat rev.r/	$r/ \frac{\overline{\text{B}}}{\text{OJ}} \frac{\overline{\text{E}}}{\text{e}'}$	0,20	13	
24.120 a/ +BA.....	...	r/Creu ind. mal gravat	0,15	12,5
24.121 a/ +..... (CI)	$r/ \frac{\overline{\text{B}}}{\text{OJ}} \frac{\overline{\text{E}}}{\text{e}'}$	(0,18)	13,9	

Llegendes il·legibles

24.122 a/ Il·legible	$r/ \frac{\overline{\text{B}}}{\text{OJ}} \frac{\overline{\text{E}}}{\text{e}'}$	0,24	13
24.123 a/ Il·legible	$r/ \frac{\overline{\text{B}}}{\text{OJ}} \frac{\overline{\text{E}}}{\text{e}'}$?	0,22	12,5

Tipus 25. Diner. \mathcal{R} ?. Barcelona.

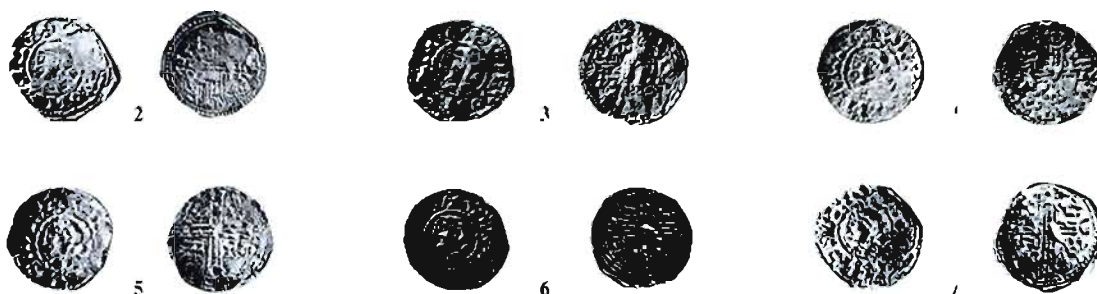
Descripció: a/ + BARCINONA CIV Bust mirant a l'esquerra amb una mà alçada en actitud de beneir o d'autoritat. Duu el cap cobert amb un nus a la nuca i amb una diadema de perles al front.
 r/ B-E-G-CO Creu de triple traç, el del centre de perles, acabada en els seus extrems amb petits creixents. Lletres i senyals d'abreviatura d'aquestes disposats en els espais de la creu en sentit giratori.

Bibliografia: Balaguer-Crusafont, 1983, 125-179.

Inventari:

- 25.1 Encuny d'anvers 1
 Bust bastant mal executat. Llegenda.: +BARCINONA (?) CIV
- 25.1.1 a/..... CIV r/ Creu ind. mal estat 0,27 13
- 25.2 Encuny d'anvers 2

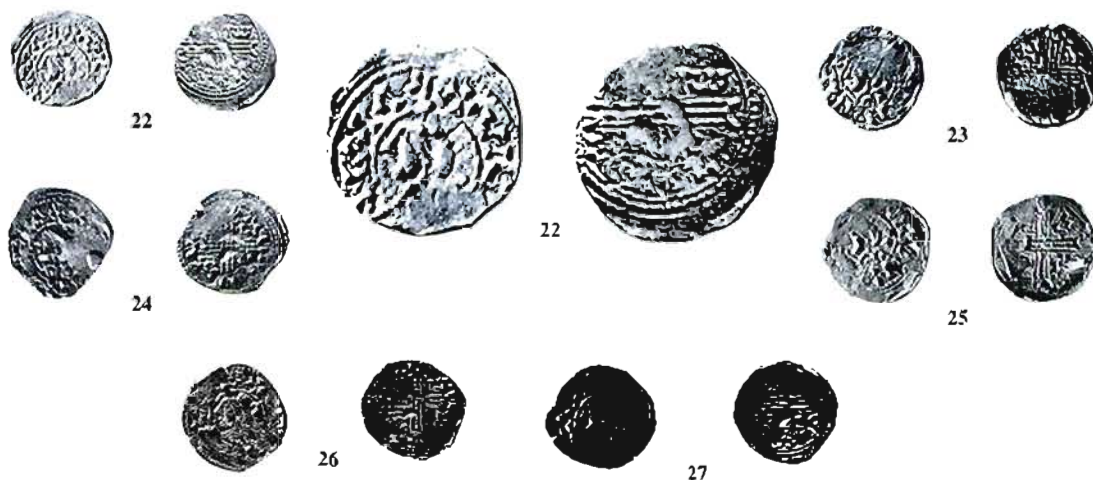

- Bust de bastant bon art. Llegenda: +BARCINONA CIV (retrograda interior).
- 25.2.2 a/ +BARCINON. ..V r/ Creu ind. mal estat 0,29 14,5
- 25.2.3 a/ +B.....NONA CIV r/ Creu ind. mal estat 0,24 14,2
- 25.2.4 a/ +BARCIN..... ..V r/ Creu ind. mal estat 0,24 14
- 25.2.5 a/ +B(AR)CI..... .IV r/ $\frac{\text{B}}{\text{E}} \frac{\text{G}}{\text{C}} \frac{\text{O}}{\text{O}}$? 0,25 14,1
- 25.2.6 a/ +BA...INONA ... r/ $\frac{\text{B}}{\text{E}} \frac{\text{G}}{\text{C}} \frac{\text{O}}{\text{O}}$ 0,24 13,5
- 25.2.7 a/ +BARCIN..... ... r/ $\frac{\text{B}}{\text{E}} \frac{\text{G}}{\text{C}} \frac{\text{O}}{\text{O}}$? 0,26 13,8

25.2.8	a/ +BAR..NONA CI	r/ $\frac{\text{B} \cdot \text{R} \cdot \text{A} \cdot \text{M} \cdot \text{O} \cdot \text{N} \cdot \text{I}}{\text{C} \cdot \text{I} \cdot \text{V} \cdot \text{I} \cdot \text{I} \cdot \text{I}}$?	0,31	13.1
25.2.9	a/ +B.....NO.. CIV	r/ $\frac{\text{B} \cdot \text{R} \cdot \text{A} \cdot \text{M} \cdot \text{O} \cdot \text{N} \cdot \text{I}}{\text{C} \cdot \text{I} \cdot \text{V} \cdot \text{I} \cdot \text{I} \cdot \text{I}}$?	0,23	13,6
25.2.10	a/ +B.....O.. CIV	r/ $\frac{\text{B} \cdot \text{R} \cdot \text{A} \cdot \text{M} \cdot \text{O} \cdot \text{N} \cdot \text{I}}{\text{C} \cdot \text{I} \cdot \text{V} \cdot \text{I} \cdot \text{I} \cdot \text{I}}$?	0,24	13,8
25.2.11	a/ +.....NONA CIV	r/ $\frac{\text{B} \cdot \text{R} \cdot \text{A} \cdot \text{M} \cdot \text{O} \cdot \text{N} \cdot \text{I}}{\text{C} \cdot \text{I} \cdot \text{V} \cdot \text{I} \cdot \text{I} \cdot \text{I}}$?	0,21	14
25.2.12	a/ +BAR..... .IV	r/ Creu ind. mal estat	0,23	13,7
25.2.13	a/ +BARCI..... ...	r/ $\frac{\text{B} \cdot \text{R} \cdot \text{A} \cdot \text{M} \cdot \text{O} \cdot \text{N} \cdot \text{I}}{\text{C} \cdot \text{I} \cdot \text{V} \cdot \text{I} \cdot \text{I} \cdot \text{I}}$?	0,23	13.5

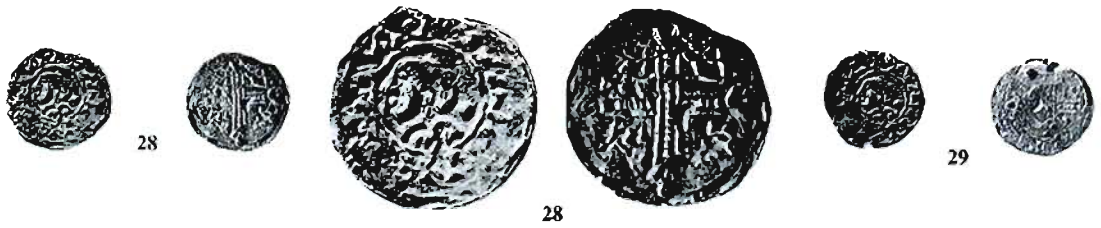
25.2.14 a/ +BARCI.....	...	r/ Creu ind. recalcat anv. (0,16)	13
25.2.15 a/CIN..	CIV	r/ $\frac{\overline{\text{BI}}}{\overline{\text{CIN}}}$ ^{astres rev.} ?	0,22 14
25.2.16 a/RCINON.	...	r/ $\frac{\overline{\text{BI}}}{\overline{\text{RCINON}}}$?	0,28 14
25.2.17 a/ +B.....N...	..V	r/ $\frac{\overline{\text{BI}}}{\overline{\text{N}}}$?	0,22 14
25.2.18 a/ +.....ON.	...	r/ Creu Ind. mal estat (0,25)	14
25.2.19 a/ +..R.....N.	...	r/ Creu Ind. mal estat 0,27	14
25.2.20 a/ +B.....	...	r/ $\frac{\overline{\text{BI}}}{\overline{\text{B}}}$?	0,18 13,5
25.2.21 a/N.	...	r/ $\frac{\overline{\text{BI}}}{\overline{\text{N}}}$?	(0,19) 14,1

25.3 Encuny d'anvers 3

Bust de bon art, lletres ben traçades. Llegendra: +BARCINONA CIV (retrògrada interior)

25.3.22 a/ +BARCIN...	CIV	r/Creu ind. mal estat 0,27	13,1
25.3.23 a/NONA	C..	r/ Creu ind. mal estat 0,22	13,9
25.3.24 a/ +BA.....ON.	...	r/ Creu ind. mal estat 0,24	14,8
25.3.25 a/ON	CIV	r/ $\frac{\overline{\text{BI}}}{\overline{\text{ON}}}$?	(0,20) 14,1
25.3.26 a/ +B.....	CIV	r/ $\frac{\overline{\text{BI}}}{\overline{\text{B}}}$?	0,23 14
25.3.27 a/ ...ARCI.....	...	r/ $\frac{\overline{\text{BI}}}{\overline{\text{ARCI}}}$?	0,23 14

25.4 Encuny d'anvers 4

Bust de bastant bon art, similar a l'anterior. Llegenda: +BARCINONA CIV (retrògrada interior).

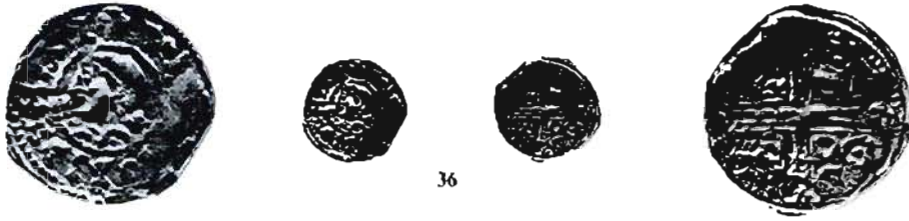
25.4.28 a/ +BA.....ON.	CIV	r/ $\frac{-8}{3} \frac{L_0}{e} ?$	0,21	14
25.4.29 a/ +BA.....	...	r/ Creu ind.mal estat	(0,19)	13,2

25.5 Encuny d'anvers 5

Bust similar als anteriors. Llegenda: +BARCINONA CIV (retrògrada interior).

25.5.30 a/ +BA.....	CIV	r/ $\frac{B-}{07} \frac{E-}{1e}$	0,25	13,5
25.5.31 a/ +BAR...(NA)	CIV	r/ Creu ind.mal estat	0,23	13,9
25.5.32 a/ +BAR.....	CI.	r/ $\frac{B-}{E} \frac{L_0}{91}$	0,25	13,9
25.5.33 a/NA	CIV	r/ $\frac{B-}{3} \frac{L_0}{91}$	0,18	13,1
25.5.34 a/ +.....	CIV	r/ $\frac{B-}{E} \frac{L_0}{91}$	0,3	14,3
25.5.35 a/ il·legible		r/ $\frac{B-}{3} \frac{L_0}{91}$	0,22	13,5

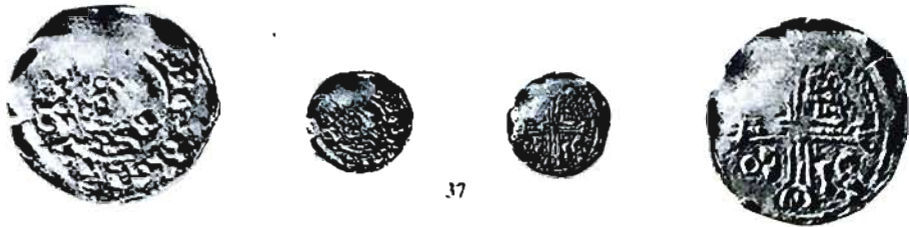

36

25.6 Encuny d'anvers 6

Bust de bastant bon art. Llegenda: +BARCINONA CIV (retrògrada interior).

25.6.36 a/ +BARCINO.. .IV r/ $\frac{\bar{8}}{3} \frac{10}{16}$ 0,25 14,1

37

25.7 Encuny d'anvers 7

Bust que sembla més estrefet. Llegenda: +BARCINONA CIV (?) (retrògrada interior).

25.7.37 a/ ..ARCINON ... r/ $\frac{\infty}{\infty} \frac{E-}{16} ?$ 0,26 13,9

38

38

39

25.8 Encuny d'anvers 8

Bust d'art regular. Llegenda: +BARCINONA CIV (?) (retrògrada interior).

25.8.38 a/ +BA..... .IV r/ $\frac{\bar{8}}{3} \frac{10}{16} ?$ 0,24 13,5

25.8.39 a/ ..AR..... ... r/ $\frac{\bar{8}}{3} \frac{10}{16} ?$ 0,23 14

40

40

41

25.9 *Encuny d'anvers 9*

Bust d'art bastant mediocre. Llegenda: +BARCINONA CIV (retrògrada interior).

25.9.40 a/ ..AR..... r/ Creu ind. mal estat 0.21 14

25.9.41 a/ il·legible r/ $\frac{\bar{a}}{13} \frac{L1}{21} ?$ 0.27 13.8

42

25.10 *Encuny d'anvers 10*

25.10.42 a/ +.....NACIV r/ Indeterminat mal estat 0.29 14

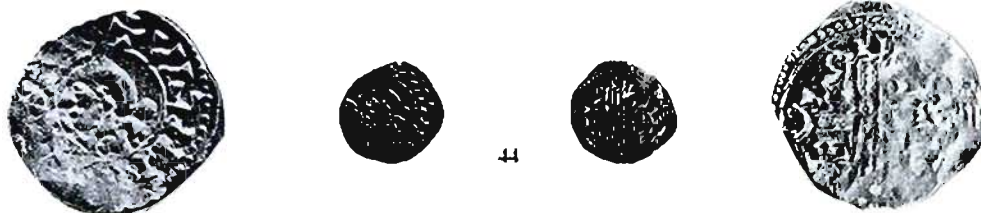
43

25.11 *Encuny d'anvers 11*

Bust poc acurat. Llegenda: + BARCINONA CIV (?) (retrògrada exterior).

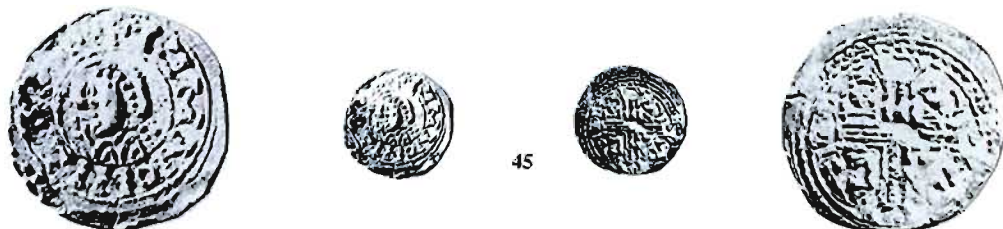
25.11.43 a/ +(B)ARCINO..... r/ Creu ind. mal estat 0.20 13.1

25.12 Encuny d'anvers 12

Bust esquemàtic. Llegenda: +BARCINONA CIV (?) (retrògrada exterior).

25.12.44 a/ +.....NACIV r/ Creu ind. mal estat 0.3 14

25.13 Encuny d'anvers 13

Bust bastant degenerat. llegendes errònies. Llegenda: +ICMNONI... (?)

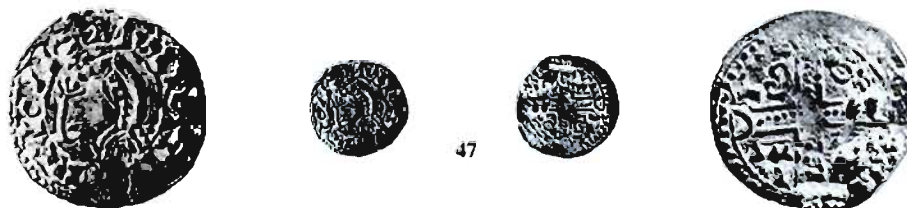
25.13.45 a/ +ICMNONI.... r/ $\frac{\overline{B}}{\overline{O}} \mid \frac{\overline{E}}{\overline{I}9}$ 0.32 14

25.14 Encuny d'anvers 14

Bust completament degenerat. llegenda errònia i lletres mal formades o girades. Llegenda: II II I IO... (?)

25.14.46 a/ II ∞ II δ II μ IO... (?) r/ $\frac{-8}{\overline{I}} \mid \frac{6}{\overline{O}}$ 0.16 12.9

25.15 Encuny d'anvers 15

Bust completament degenerat, lletres mal formades o girades, llegenda errònia. Llegenda: II ∞ II.....IOII::(?)

25.15.47 a/ II ∞ II.....IOII... r/ $\frac{-8}{\overline{I}} \mid \frac{6}{\overline{O}}$ (?) 0.23 12.5

Monedes d'encuny no determinat i amb bust a l'esquerra

Peces en bastant mal estat de conservació, que no permet la identificació dels encunys.

Llegendes retrògrades interiors:

25.48 a/ +BA.....NONA... r/ Ind. mal estat 0,21 14

25.49 a/ +.....CIV r/ Creu ind. trencada (0,20) 13,7

Llegendes retrògrades de lectura interior o exterior no determinable

25.50 a/ +B..... r/ Creu ind. mal estat 0,21 14

25.51 a/ CII (?) r/ Creu ind. oxid 0,20 13

Lectures il·legibles

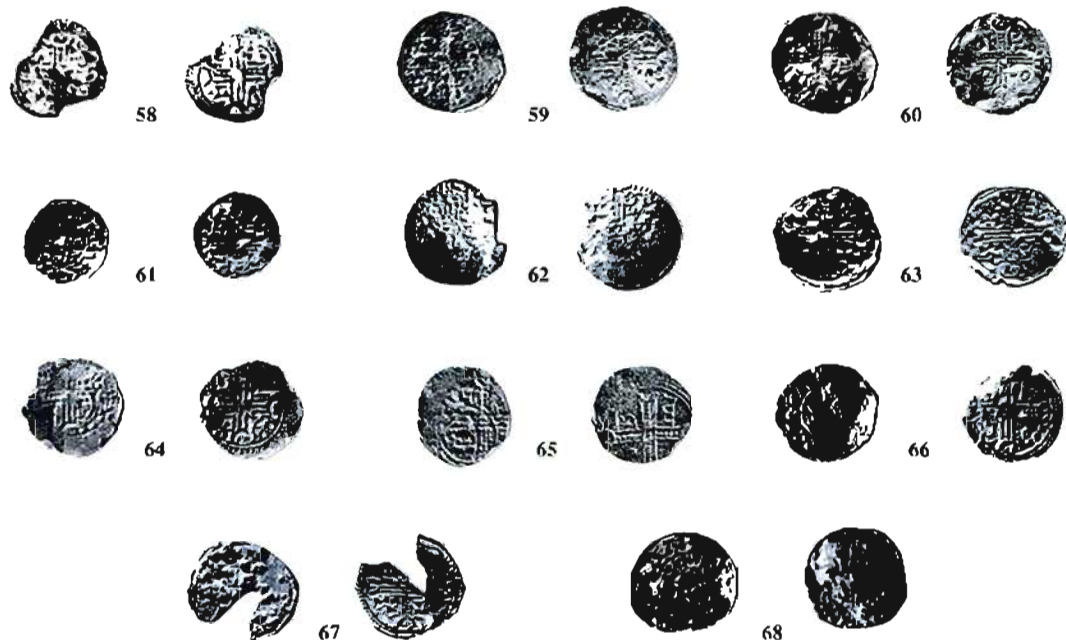
25.52 a/ Il·legible r/ $\frac{\overline{B}}{\overline{E}} \frac{\overline{C}}{\overline{9}} \frac{\overline{C}}{\overline{C}}$ (?) 0,23 14,1

25.53 a/ Il·legible r/ $\frac{\overline{B}}{\overline{3}} \frac{\overline{C}}{\overline{C}} \frac{\overline{C}}{\overline{C}}$ (?) 0,24 13,2

25.54 a/ Il·legibles, recalcat rev. r/ $\frac{\overline{B}}{\overline{E}} \frac{\overline{C}}{\overline{9}} \frac{\overline{C}}{\overline{C}}$ (?) 0,20 12,3

25.55 a/ Il·legible, trencada r/ Creu ind. mal estat (0,18) 14

Monedes amb el tipus de l'anvers i llegendes completament perduts

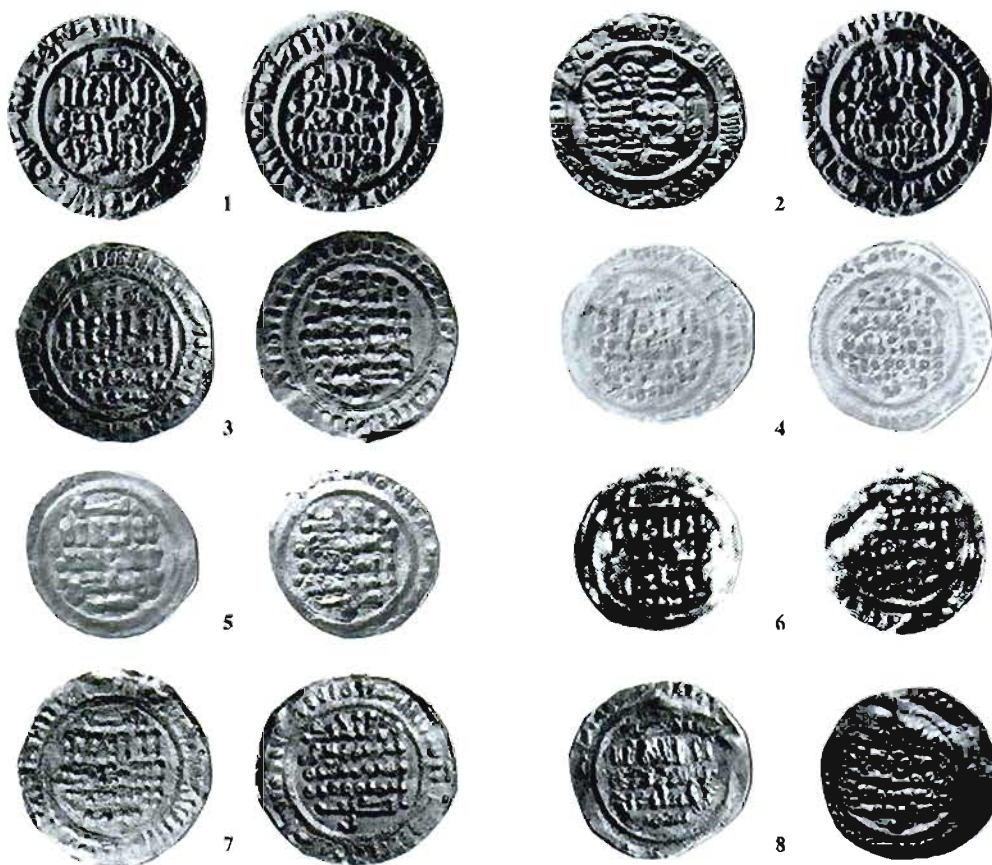
Es tracta de monedes molt mal conservades a les quals el recalcat del tipus del revers les ha afectades tan profundament que ni tan sols no podem apreciar si el bust és a dreta o a esquerra.

25.56	a/ Il·legible, recal. rev.	r/ Creu ind. mal estat	(0,20)	13,3
25.57	a/ Il·legible, recal. rev.	r/ Creu ind. mal gravada	(0,20)	13
25.58	a/ Il·legible, recal. rev.	r/ Creu ind. trencada	(0,12)	13
25.59	a/ Il·legible, recal. rev.	r/ Creu ind. mal estat	(0,19)	14,5
25.60	a/ Il·legible, recal. rev.	r/ Creu ind. mal estat	(0,17)	14,2
25.61	a/ Il·legible, recal. rev.	r/ $\frac{\overline{BB}}{\sigma \gamma} \left \frac{E-}{\sigma} \right.$ (?)	(0,17)	12,2
25.62	a/ Il·legible, recal. rev.	r/ Creu ind. mal estat	(0,12)	14,1
25.63	a/ Il·legible, recal. rev.	r/ $\frac{\overline{BB}}{\gamma \gamma} \left \frac{E-}{re} \right.$	(0,18)	14,2
25.64	a/ Il·legible, recal. rev.	r/ Creu ind. mal estat	(0,18)	13,8
25.65	a/ Il·legible, recal. rev.	r/ $\frac{\overline{BB}}{\sigma \gamma} \left \frac{E-}{\sigma} \right.$ (?) $\frac{\overline{BB}}{\gamma \gamma} \left \frac{E-}{e} \right.$	(0,17)	12,2
25.66	a/ Il·legible, recal. rev.	r/ $\frac{\overline{BB}}{\sigma \gamma} \left \frac{E-}{e} \right.$ (?)	(0,26)	13
25.67	a/ Il·legible	r/ Creu ind. trencada	(0,16)	14
25.68	a/ Il·legible	r/ Creu ind. mal estat	(0,20)	14

RAMON BERENGUER I (1035-1076)

Tipus 26. Mancús. A. Barcelona.

Descripció a/ Lectures il·legibles en el camp i en l'orla.
 r/ Lectures il·legibles en el camp i en l'orla, diferents de les de l'anvers.
 Imitació dels dinars de Yahyà al-Mutalí de Ceuta amb llegendes tan degenerades que no és possible de fer-ne la lectura.

Bibliografia: Botet-18; Corpus-7B; Crusafont-51; Balaguer-17.

Inventari:	Núm.	Encuny	Pes	Ø	Localització	Referència
	26-1	a/A; r/A	3,21	22,3	GNC	Corpus-7B1
	26-2	a/A; r/A	2,97	21,7	GNC	Inèdita
	26-3	a/B; r/B	-	25,5	-	Corpus-7B2
	26-4	a/C; r/C	2,55	23,6	-	Corpus-7B3
	26-5	a/D; r/D	2,55	23,6	ABLLB	Corpus-7B4
	26-6	a/E; r/E	2,52	22	-	Corpus-7B5
	26-7	a/F; r/F	2,60	25,5	Arx.Vill.	Corpus-7B6
	26-8	a/G; r/G	2,62	25,5	-	Corpus-7B7

26-9	a/H; r/H	-	22,4	-	Corpus-7B8
26-10	a/I; r/I	2,66	24,5	-	Corpus-7B9
26-11	a/J; r/J	2,51	24,5	-	Corpus-7B10
26-12	a/K; r/K	2,65	23	-	Corpus-7B11
26-13	a/L; r/L	2,59	23,5	Arx. Vill.	Corpus-7B12
26-14	a/L; r/L	-	23	-	Corpus-7B12
26-15	a/M; r/M	2,55	26	-	Corpus-7B13
26-16	a/N; r/N	2,66	22,5	GNC	Corpus-7B14
26-17	a/N; r/N	2,64	21,7	GNC	Corpus-7B14
26-18	a/N; r/N	2,70	23	Arx. Vill.	Corpus-7B14

26-19	a/N; r/N	2,68	21	GNC	Corpus-7B14
26-20	a/O; r/O	2,68	22,1	GNC	Corpus-7B15
26-21	a/P; r/P	2,66	22,3	GNC	Corpus-7B16
26-22	a/Q; r/Q	2,50	24,2	GNC	Corpus-7B17
26-23	a/R; r/R	2,65	24,6	GNC	Corpus-7B18
26-24	a/S; r/S	2,48	24,2	GNC	Corpus-7B19
26-25	a/T; r/T	2,82	22,9	GNC	Corpus-7B20
26-26	a/U; r/U	3,09	21,7	GNC	Corpus-7B21
26-27	a/V; r/V	2,88	23	HSA	Corpus-7B22
26-28	a/W; r/W	2,43	25	-	Corpus-7B23
26-29	a/X; r/X	2,69	25,5	-	Corpus-7B24
26-30	a/Y; r/Y	2,55	26	-	Corpus-7B25
26-31	a/Z; r/Z	2,63	20,5	-	Corpus-7B26

26-32	a/AA; r/AA	3.01	25	BNP	Lavoix-1117
26-33	a/BB; r/BB	2.57	23	BNP	Lavoix-1118
26-34	a/CC; r/CC	2.7	23	-	Inèdita
26-35	a/DD; r/DD	2.6	23	BNP	Inèdita
26-36	a/EE; r/EE	2.93	23	MAN	Inèdita
26-37	a/FF; r/FF	2.50	25	MAN	Inèdita
26-38	a/GG; r/GG	3.06	22	IVDJ	Inèdita
26-39	a/HH; r/HH	2.66	21.9	-	Inèdita
26-40	a/II; r/II	2.72	24.8	-	Inèdita
26-41	a/JJ; r/JJ	2.54	23	RAH	Inèdita
26-42	a/KK; r/KK	2.6	26.2	-	Inèdita
26-43	a/LL; r/LL	2.45	22	-	Inèdita
26-44	a/MM; r/MM	-	21.5	-	Inèdita

Tipus 27. Mancús. A/. Barcelona. Bilingüe.

Descripció: a/ الفاء
 لا اله الا
 الله وحده
 لا شريك له
 س

r/ ربي العهد
 الأنام يحيى
 المعتلى بالله
 امير المؤمنين
 أدريسى

a/ بسم الله ضرب هذا الدين بمدينة . . .

r/ RAIMVNDVS COMES (retrògrada i exterior. A sense travesser; S ajagudes).

Imitació dels dinars de Yahyà al-Mutali de Ceuta, amb la diferència que s'ha introduït la lectura *Raimundus Comes* en llatí en l'orla del revers.

Prototipus: segons descripció.

Variante 1: r/ les S de RAIMVNDVS COMES en posició normal.

Variante 2: r/RAINVNDVS OCMES

Bibliografia: Botet-19; Corpus-8; Crusafont-52; Balaguer-18.

Inventari:	Núm.	Encuny	Lectura/variant	Pes	Ø	Localització	Referència
	27-1	a/A; r/A	Prototipus	1,91	21	HSA	Corpus-8A4
	27-2	a/A; r/A	Prototipus	1,91	17,9	GNC	Corpus-8A5
	27-3	a/A; r/A	Prototipus	1,91	20	CPG	Inèdita
	27-4	a/A; r/A	Prototipus	1,9	20	RAH	Corpus-8 Ind.1
	27-5	a/A; r/A	Prototipus	1,9	21	-	Corpus-8 Ind.5
	27-6	a/A; r/A	Prototipus	?	20	-	Amorós
	27-7	a/A; r/A	Prototipus	1,90	20	SM	Inèdita
	27-8	a/A; r/A	Prototipus	1,90	19,2	IVDJ	Inèdita.
	27-9	a/A; r/A	Prototipus	1,9	19	ECT	Corpus-8B4

27-10	a/A: r/B	Prototipus	1.86	20	CMM	Hennequin
27-11	a/B: r/A	Prototipus	1.94	20	-	Corpus-8A2
27-12	a/C: r/A	Prototipus	1.98	17.6	ABLLB	Corpus-8A3
27-13	a/A: r/B	Var.1	1.94	19,2	GNC	Corpus-8B2
27-14	a/A: r/B	Var.1	1.91	19.3	FNMT	Inèdita
27-15	a/A: r/B	Var.1	1.90	21	-	Inèdita
27-16	a/A: r/B	Var.1	1.94	19	BNP	Corpus-8 Ind.3
27-17	a/D: r/B	Var.1	1.92	17,9	GNC	Corpus-8B3
27-18	a/E: r/D	Var.1	1.9	18.5	-	Corpus-8B1
27-19	a/F: r/E	Var.2	1.92	19,8	-	Corpus-8C1
27-20	a/? : r/?	-	1.85	20	MC	Richart
27-21	a/? : r/?	-	-	-	VQR	Corpus-9 Ind.2
27-22	a/? : r/?	-	-	-	-	Corpus-8 Ind.4

Tipus 28. Mancús. *A*. Barcelona. Bilingüe.

Descripció: Com l'anterior, però r/ RAIMVNDVS COMES (normal i exterior, A sense traesser, S tombades).

Bibliografia: Corpus-9-A: Crusafont-52B; Balaguer-19.

Inventari:	Núm.	Encuny	Lectura/variant	Pes	Ø	Localització	Referència
	28-1	a/A; r/A	-	1,91	20	-	Corpus-9-A
	28-2	a/A; r/B	-	1,88	19	BNP	Inèdita
	28-3	a/C; r/C	-	2,1	20	MAN	Inèdita

Tipus 28 -F. Mancús. Falsificació d'època en amb bany d'or. Barcelona. Bilingüe.

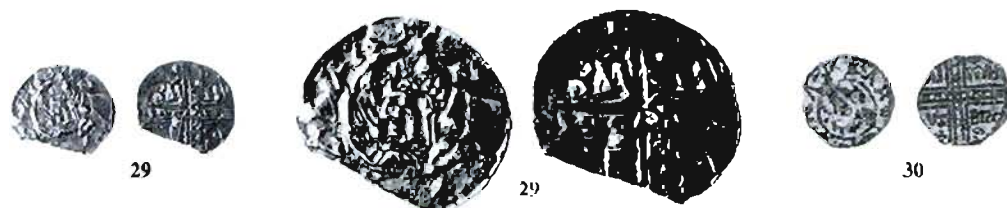

Descripció: Similar als anteriors, però RAIMVNDVS COMES (normal i interior).

El seu contingut d'argent és del 98 % amb un 2 % d'or, que forma un bany exterior uniforme i enganyós.

Bibliografia: Balaguer-20.

Inventari:	Núm.	Encuny	Lectura/variant	Pes	Ø	Localització	Referència
	28 F	a/A; r/A	-	1,65	18,2	-	Balaguer-20

Tipus 29. Diner. Billó. Barcelona.

Descripció: a/ + BARCINONA Bust diademat i potser nimbat que mira a l'esquerra i que beneeix amb la mà dreta. Orla interior lineal i exterior de punts.

r/ (Sense llegenda marginal) RAI/MVN/DVS/BRG als espais d'una creu ornada amb triangles. Orla exterior de punts.

Bibliografia: Botet-21; Corpus-11; Crusafont-53.

Inventari:	Núm.	Encuny	Lectura/variant	Pes	Ø	Localització	Referència
	29-1	a/A; r/A	-	(0,47)	14	GNC	Corpus-11A1
	29-2	a/B; r/B(?)	-	-	13	VQR	Corpus-11A2

Tipus 30. Diner. Billó. Barcelona.

Descripció: a/ (Sense llegenda marginal) Bust a l'esquerra entre les lletres R-B, damunt de les quals hi ha tres anells. Orla triple, la central de punts i les altres lineals.

r/ (Punt) BARCINON, exterior. Creu interior. Cercles interior i exterior de punts.

Contingut de plata: 50%

Bibliografia: Corpus-10; Crusafont [1980]; Crusafont-54.

Inventari:*	Núm.	Encuny	Lectura/variant	Pes	Ø	Localització	Referència
	30-1	a/A; r/A	-	0,72	18	-	Corpus-10A1
	30-2	a/B; r/B	-	0,63	17	CBC	Corpus-10A2
	30-3	a/C; r/C	⚔ BARCINON	0,83	16	-	Crus.Bibliog.

EMISSIONS INDETERMINADES DEL TEMPS DE RAMON BERENGUER I

RAMON BERENGUER I (1035-1076)

Tipus 31. Diner. *AR*. Seca indeterminada.

Descripció: a/ Bust de front molt esquemàtic, entre una S ajaguda (?) i una N (?). No pot descartar-se que hi hagi lectura marginal.

r/ RANVNDVS COMS

Creu formada per anells.

Bibliografia: Nuix, J. M., p. 75.

Inventari:	Núm.	Encuny	Lectura/variant	Pes	Ø	Localització	Referència
	31-1	a/A; r/A	-	0,33	12,5	-	Bibliografia

Tipus 32. Diner. *AR*. Seca indeterminada.

Descripció: a/ Anepigràfic. Dues figures enfrontades separades per una creu.

r/ REMVNDVS COME

Creu de doble traç ornada de punts en els extrems i en els espais.

Bibliografia: Inèdita.

Inventari:	Núm.	Encuny	Lectura/variant	Pes	Ø	Localització	Referència
	32-1	a/A; r/A	-	0,31	14	-	Inèdita

Tipus 33. Diner. *AR*. Seca indeterminada.

Descripció: a/ Efígies enfrontades (?).

r/ Efígie a la dreta que porta una creu alçada (?). Vestigis de llegenda marginal.

Bibliografia: Inèdita.

Inventari:	Núm.	Encuny	Lectura/variant	Pes	Ø	Localització	Referència
	33-1	a/A; r/A	-	0,26	12,5	-	Inèdita

RAMON BERENGUER II – BERENGUER RAMON II (1076-1096)

Tipus 34. Diner. Billó. Barcelona.

Descripció: a/✠BARCINON (exterior, les A sense travesser). Lliri o ceptre. Orla interior de punts i exterior lineal.

r/ Sense llegenda marginal. Creu amb anell a cada espai. Orla de punts entre dues de lineals.

Contingut d'argent: 41,6 % = 5 diners de llei.

Prototipus	Segons descripció	Botet-40
Variant 1	a/ La llegenda comença amb dos punts i a la part esquerra	Botet-39
Variant 2	a/: BARCINO, la llegenda comença a baix	Botet-37
Variant 3	a/)(BARCINO	Botet-41
Variant 4	a/ Com l'anterior, però la llegenda comença a la dreta	Botet-42
Variant 5	a/)(ajagut BARCINO	Botet-43
Variant 6	a/ Com l'anterior però comença la llegenda a dalt	Botet-44
Variant 7	a/ BARCINO (angle obert a la dreta)	Botet-36
Variant 8	a/ BARCIN (dos anells, l'un sobre l'altre al final de la llegenda)	Inèdita
Variant 9	a/ :: BARCINO	Inèdita
Variant 10	a/ Igual que a l'anterior, però la llegenda comença a la dreta	Botet-32

Bibliografia: Botet, núms. indicats; Corpus-12; Crusafont-58.

Inventari:*	Núm.	Lectura/variant	Pes	Ø	Localització	Referència
	34-1	Prototipus	0,92	16	MEV	Corpus-12A1
	34-2	Var.1	1,04	16,7	MEV	Corpus-12B1
	34-3	Var.2	0,69	16,6	GNC	Corpus-12C1
	34-4	Var.3	0,74	16	MEV	Corpus-12D1

34-5	Var.4	0,75	16,9	GNC	Corpus-12E1
34-6	Var.5	0,64	15,3	MEV	Corpus-12F1
34-7	Var.6	0,67	15,6	MEV	Corpus-12G1
34-8	Var.7	0,68	16,3	MEV	Corpus-12H1
34-9	Var.8	0,68	10,5	MEV	Corpus-12I1
34-10	Var.9	0,65	16	-	Corpus-12LL1
34-11	Var.10	0,48	16,7	GNC	Corpus-12M1

* D'aquestes peces, dels seus òbols i de les que s'hi assemblen dels regnats que segueixen, no ha estat possible fer-ne inventari d'encunys pel gran nombre que se'n concix. Gudiol («Una troballa», *La Veu de Montserrat*, 25 d'abril de 1896, p. 130-133) parla de la troballa de 17.000 d'aquestes monedes. L'inventari total no és possible. En el GNC se'n conserven unes 300 i són abundants al MEV i en altres museus i col·leccions.

Típus 35. Òbol. Billó. Barcelona.

Descripció: a/: BARCINO (exterior, les A sense travesser). Lliri o ceptre com l'anterior. La llegenda comença per baix.

r/ Igual que l'anterior.

Bibliografia: Botet-38; Corpus-13; Crusafont-59.

Inventari:	Núm.	Lectura/variant	Pes	Ø	Localització	Referència
	35-1	-	0,33	11,2	MEV	Corpus 13A1

RAMON BERENGUER III (1096-1131)

Tipus 36. Diner. Billó. Barcelona.

Descripció: a/ • BARCINO (exterior). Lliri o ceptre, la llegenda comença a baix.

r/ Anepigràfic.

Creu amb un anell a cada espai.

Contingut d'argent: 41,6% = 5 diners de llei.

Prototipus	Segons descripció	Botet-29
Variant 1	a/ Igual que l'anterior, però la llegenda comença a dalt	Botet-30
Variant 2	a/ Igual que l'anterior, però la llegenda comença a l'esquerra	Botet-31
Variant 3	a/ B. ARCINO	Botet-35
Variant 4	a/ BARCINO	Botet-26

Bibliografia: Botet, núm. indicats; Corpus-12; Crusafont-60

Inventari:	Núm.	Lectura/variant	Pes	Ø	Localització	Referència
	36-1	Prototipus	0,71	18,5	GNC	Corpus-12J1
	36-2	Var.1	0,73	17	MEV	Corpus-12K1
	36-3	Var.2	1,00	17	GNC	Corpus-12L1
	36-4	Var.3	0,65	—	MEV (NI)	Corpus-12N1
	36-5	Var.4	0,81	18	GNC	Corpus-12O1

Tipus 37. Òbol. Billó. Barcelona.

Descripció: Com l'anterior.

Contingut d'argent: 41,6 % = 5 diners de llei

Prototipus	a/ .BARCINO	Botet-33
Variant 1	a/ Com l'anterior, començant a l'esquerra	Botet-28
Variant 2	a/ Igual a l'anterior començant la llegenda a la dreta	Botet-34
Variant 3	a/ BARCINO	Botet-27
Variant 4	a/ BAICI III	Botet-46
Variant 5	a/ Llegenda degenerada	Botet-45
Variant 6	a/ Llegenda degenerada	Botet-45

Bibliografia: Botet, núms indicats; Corpus-13; Crusafont-61.

Inventari:	Núm.	Lectura/variant	Pes	Ø	Localització	Referència
	37-1	Prototipus	0,34	12,-	GNC	Corpus-13B1
	37-2	Var.1	0,26	12,7	GNC	Corpus-13C1
	37-3	Var.2	0,40	13,5	MEV	Corpus-13D1
	37-4	Var.3	0,38	13	GNC	Corpus-13E1
	37-5	Var.4	0,40	12,7	MEV	Corpus-13F1
	37-6	Var.5	0,30	12	GNC	Corpus-13G1
	37-7	Var.6	0,39	13,3	MEV	Corpus-13H1

RAMON BERENGUER IV (1131-1162)

Tipus 38. Diner. Billó. Barcelona.

Descripció: a/ BARCINO (exterior i retrògrada. A sense travessers). Lliri o ceptre. Orla interior i exterior de punts.

r/ (Sense llegenda marginal). Creu amb un anell a cada espai.

Contingut d'argent: 41,6% = 5 diners de llei.

Prototipus Segons descripció Botet-22

Variant 1 Llegenda degenerada, Botet-24

Variant 2 Llegenda degenerada, Botet-25

Bibliografia: Botet, 22, 24, 25; Corpus, 17; Crusafont, 67.

Inventari:	Núm.	Lectura/variant	Pes	Ø	Localització	Referència
	38-1	Prototipus	0,76	16	GNC	Corpus-17A1
	38-2	Var.1	0,85	18	MEV	Corpus-17B1
	38-3	Var.2	0,50	17	MEV	Corpus-17C1

Tipus 39. Òbol. Billó. Barcelona.

Descripció: igual que l'anterior.

Contingut d'argent: 41,6 % = 5 diners de llei

Bibliografia: Botet-23; Corpus-18; Crusafont-68.

Inventari:	Núm.	Lectura/variant	Pes	Ø	Localització	Referència
	39-1	-	0,39	13	GNC	Corpus-18A1

EMISSIONS EPISCOPALS DE VIC

ANÒNIMA. SEGONA MEITAT S. X

Tipus 40. Diner. R. Vic.

Descripció: a/ (Sense llegenda marginal) Bust barbat amb el cap tonsurat, a l'esquerra, entre les lletres S-P. Orla lineal.

r/ + AVSONA

Creu interior. Cercles lineals, interior i exterior.

Contingut de plata: 93,8 %

Bibliografia: Botet-72; Corpus-1; Crusafont-11.

Inventari:	Núm.	Encuny	Lectura/variant	Pes	Ø	Localització	Referència
	40-1	a/A; r/A	-	1,07	15	GNC	Inèdita
	40-2	a/A; r/A	-	1.06	14.5	-	Inèdita
	40-3	a/A; r/A	-	1.06	15	MEV	Corpus-1A1
	40-4	a/B; r/B	-	1,07	15	MEV	Corpus-1A2
	40-5	a/C; r/C	-	1,01	14	GNC	Corpus-1A3
	40-6	a/D; r/D	-	0,98	15	GNC	Corpus-1A4
	40-7	a/E; r/E	-	1,00	15	GNC	Corpus-1A5
	40-8	a/E; r/F	-	0.87	14	GNC	Corpus-1A6

40-9	a/E; r/F	-	0.95	15	-	Inèdita
40-10	a/F; r/G	-	1.05	14.8	MP	Corpus-1A7
40-11	a/G; r/H	-	0.97	15.8	ABLLB	Corpus-1A8
40-12	a/H; r/I	-	0.90	16	ABLLB	Corpus-1A9
40-13	a/I; r/J	-	0.75	13.4	ABLLB	Corpus-1A10
40-14	a/J; r/K	-	0.60	12	GNC	Corpus-1A11
40-15	a/K; r/L	-	0.89	15	-	Corpus-1A12
40-16	a/L; r/M	bust entre P-S	0.91	17	-	Corpus-1B1
40-17	a/M; r/N	la S al revés	0.87	14	GNC	Corpus-1C1
40-18	a/J; r/O	-	0.71	14.6	CBC	Corpus-1D1
40-19	a/N; r/A	-	0.91	15.9	FCS	Inèdita
40-20	a/O; r/P	-	0.89	16	FCS	Inèdita
40-21	a/Q; r/Q	-	0.90	15	-	Inèdita
40-22	a/?; r/?	-	-	16	VQR	Corp-1 Ind..2
40-23	a/?; r/?	-	-	-	VQR	Corp-1 Ind.3
40-24	a/?; r/?	-	0.95	15	RAH	Corp-1 Ind.3

Tipus 41. Òbol. *AR*. Vic.

Descripció: Com el tipus anterior.

Bibliografia: Botet-142; Corpus-2; Crusafont-12.

Inventari: *Núm. Encuny Lectura/variant Pes Ø Localització Referència*

41-1	a/A; r/A	-	0,48	11	GNC	Corpus-2A1
41-2	a/B; r/B	-	0,47	12	ABLLB	Corpus-2A2
41-3	a/C; r/C	-	-	12	VQR	Corpus-2A3

*ANÒNIMA. PRIMERA MEITAT S. XI***Tipus 42.** Diner. *AR* (?). Vic.

Descripció: a/ (Sense llegenda marginal) Bust barbat i amb el cap tonsurat, a l'esquerra, entre les lletres S-P. Orla de punts entre dues de lineals.

r/ (Sense llegenda marginal) AV-SO-NA- (flor de vuit pètals) als espais d'una creu patada. Orla de punts entre dues de lineals.

Bibliografia: Botet-145/147; Corpus-3; Crusafont-13.

Inventari:	<i>Núm.</i>	<i>Encuny</i>	<i>Lectura/variant</i>	<i>Pes</i>	<i>Ø</i>	<i>Localització</i>	<i>Referència</i>
	42-1	a/A; t/A	-	1,01	16	GNC	Corpus-3A1

42- 2	a/B; r/B	-	0,99	15	GNC	Corpus-3A2
42- 3	a/C; r/C	-	0,92	16	GNC	Corpus-3A3
42- 4	a/D; r/B	-	0,98	15	GNC	Inèdita
42- 5	a/D; r/B	-	0,96	14,2	M EV	Inèdita
42- 6	a/D; r/B	-	1,01	14	-	Corpus-3A4
42- 7	a/E; r/D	-	0,88	14	GNC	Corpus-3A5
42- 8	a/F; r/E	-	0,89	15	GNC	Corpus-3A6
42- 9	a/F; r/E	-	0,92	15	-	Inèdita
42-10	a/G; r/F	-	1,00	14	-	Corpus-3A7
42-11	a/H; r/G	-	0,92	14,5	-	Corpus-3A8

42-12	a/I; r/H	-	0,94	14,5	ABLLB	Corpus-3A9
42-13	a/J; r/I	-	0,72	14,5	ABLLB	Corpus-3A10
42-14	a/K; r/J	-	0,85	14,5	MEV	Corpus-3A11
42-15	a/G; r/K	-	0,95	14	MEV	Corpus-3A12
42-16	a/L; r/L	-	0,76	14,6	MEV	Corpus-3B1
Les síl·labes rev. disposades verticalment						
42-17	a/M; r/M	-	1,00	14,5	RAH	Inèdita
42-18	a/N; r/N	-	1,00	15	IVDJ	Inèdita
42-19	a/O; r/O	-	0,91	15	FCS	Inèdita
42-20	a/P; r/B	-	0,90	15	-	Inèdita
42-21	a/?; r/?	-	-	15	VQR	Corpus-3Ind.2
42-22	a/?; r/?	-	-	15	VQR	Corpus-3 Ind.3

Tipus 43. Òbol. AR (?). Vic.

Descripció: Com el tipus anterior.

Bibliografia: Botet-146; Corpus-4; Crusafont-14.

Inventari:	Núm.	Encuny	Lectura/variant	Pes	Ø	Localització	Referència
	43-1	a/A; r/A	-	0,58	9,7	MEV	Corpus-4A1
	43-2	a/B; r/B	-	0,51	10,7	MEV	Corpus-4A2
	43-3	a/B; r/B	-	0,45	11,5	GNC (NI)	Botet-146
	43-4	a/C; r/C	-	0,37	10,8	ABLLB	Corpus-4A3

ANÒNIMA. SEGONA MEITAT S. XI

Tipus 44. Diner. AR (?). Vic.

Descripció: a/ S.PETRVS (estrella de vuit raigs). S. PAVLVS (aquesta segona part de la llegenda, retrògrada). Efigies enfrontades dels dos sants que sostenen una creu que talla la llegenda per dalt. El cercle interior es doblega en angle a la part alta, vorejant la creu i acaba en anells. Cercle exterior lineal.

r/ AVSO-NA (la segona part de la llegenda, a l'exerg). Home que condueix una parella de bous. La línia de l'exerg i l'orla exterior, de punts.

Bibliografia: Botet-149; Corpus-6; Crusafont-15.

Inventari:	Núm.	Encuny	Lectura/variant	Pes	Ø	Localització	Referència
	44-1	a/A; r/A	-	1,01	15	MEV	Corpus-6A1
	44-2	a/A; r/A	-	0,98	15,9	-	Inèdita
	44-3	a/B; r/B	-	1,04	15	GNC	Corpus-6A2
	44-4	a/C; r/C	-	(0,79)	15	GNC	Corpus-6A3
	44-5	a/C; r/D	-	(1,00)	16	GNC	Corpus-6A4
	44-6	a/A; r/E	-	1,04	15	GNC	Inèdita
	44-7	a/A; r/E	-	0,97	15	GNC	Corpus-6A5

44- 8	a/A; r/E	-	0.98	15	GNC	Inèdita
44- 9	a/D; r/F	-	1.04	15,6	-	Corpus-6A6
44-10	a/A; r/G	-	1.00	15,5	IVDJ	Inèdita
44-11	a/E; r/H	-	1.10	16	IVDJ	Inèdita
44-12	a/F; r/I	-	1.03	16	FCS	Inèdita
44-13	a/J; r/D	-	1.07	16	-	Inèdita
44-14	a/?; r/?	-	1.03	16	VQR	Corpus-7 Ind.1

Tipus 45. Òbol. (?). Vic.

Descripció: Com el tipus anterior.

Bibliografia: Botet-150; Corpus-7; Crusafont-16.

Inventari:	Núm.	Encuny	Lectura/variant	Pes	Ø	Localització	Referència
	45-1	a/A; r/A	-	0.53	12	ABLLB	Corpus-7A1
	45-F*	a/B; r/B	S. PETAS	0.42	13	MEV	Corpus-7A2

*Aquest segon exemplar té tot l'aspecte d'èsser un fals d'època. Falsificacions de la moneda de Vic són documentades al s. XI. Botet cita erròniament la VQR-5249, que és d'un altre tipus.

AMB INICIALS B-G A L'ANVERS. INICI S. XII

Tipus 46. Diner. *AR* (?). Vic.

Descripció: *a/* (Sense llegenda marginal). Figura de mig cos d'un bisbe amb capa pluvial. La mà esquerra sosté un bàcul i la dreta és en actitud de beneir. Sobre la mà dreta, la lletra B, i a sota, la G. Orla de punts.

r/ (Sense llegenda marginal) Bustes nimbats i enfrontats que sostenen una creu cantonada de punts. Doble orla linial.

Bibliografia: Botet-148; Corpus-5; Crusafont-17.

Inventari:	Núm.	Encuny	Lectura/variant	Pes	Ø	Localització	Referència
	46-1	a/A; r/A	-	(0.47)	15	GNC	Corpus-5A1

ANÒNIMA. PRIMERA MEITAT S. XII

Tipus 47. Diner. *AR* (?). Vic.

Descripció: *a/* Figura episcopal de mig cos amb ceptre i creu. Al camp. S i P (?).

r/ Arbre superat de creu, horitzontalment AVS-ONA.

Bibliografia: Balaguer (1990, b).

Inventari:	Núm.	Encuny	Lectura/variant	Pes	Ø	Localització	Referència
	47-1	a/A; r/A	-	0.4	-	-	Bibliografia

EMISSIONS DELS COMTES DE BARCELONA AL COMTAT D'AUSONA

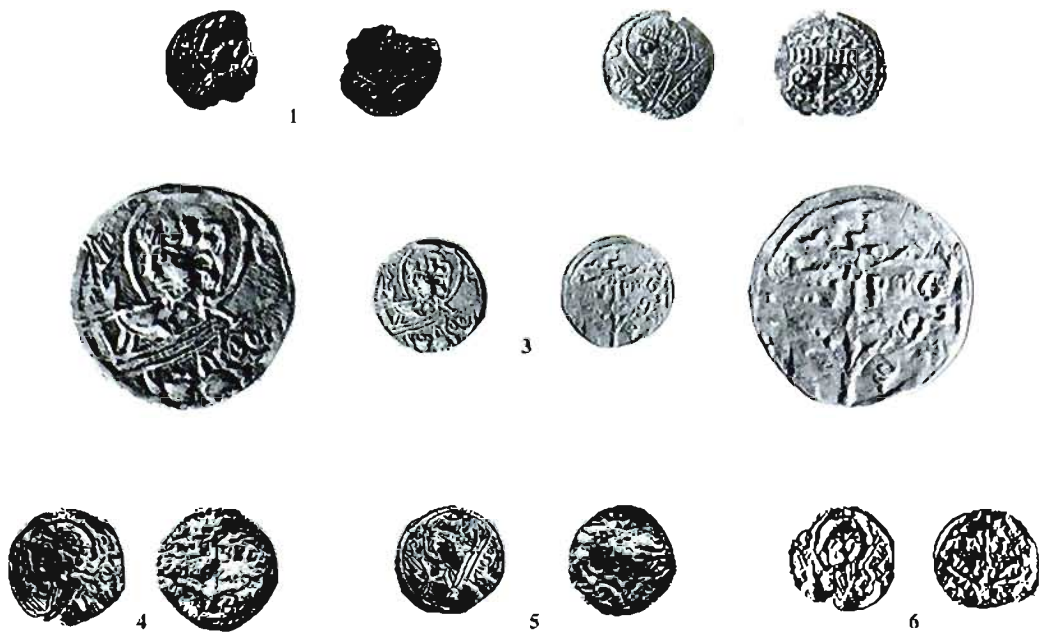
RAMON BERENGUER III (1096-1131)

Tipus 48. Diner. Æ (?). Vic.

Descripció: a/ (Sense llegenda marginal). Bust nibat a l'esquerra que beneeix amb la mà dreta i entre les lletres S-P. Amb la mà esquerra sosté una banda amb les lletres AVSONA. Orla exterior lineal.

r/ (Sense llegenda marginal). RMN-BRG horitzontalment en el camp. Cada grup de lletres, superat d'omega d'ales amples. El camp omplert per un arbre superat de creu, que queda partit per la llegenda. Orla exterior de punts.

Bibliografia: Botet-151/2; Corpus-16; Crusafont-62; Serafïni, p. 125-135.

Inventari:	Núm.	Encuny	Lectura/variant	Pes	Ø	Localització	Referència
	48-1	a/A; r/A	-	(0.50)	14.5	MEV	Corpus-16A1
	48-2	a/B; r/B	la S ajaguda	0.58	15.2	MEV	Corpus-16A2
	48-3	a/C; r/C	-	0.60	14.5	IVDJ	Inèdita
	48-4	a/D; r/D	-	0.48	15.5	-	Inèdita
	48-5	a/E; r/E	-	0.50	15	-	Inèdita
	48-6	a/?; r/?	-	-	15	MV (?)	Serafïni

EMISSIONS EPISCOPALS

ANÒNIMA, SEGONA MEITAT S. XII

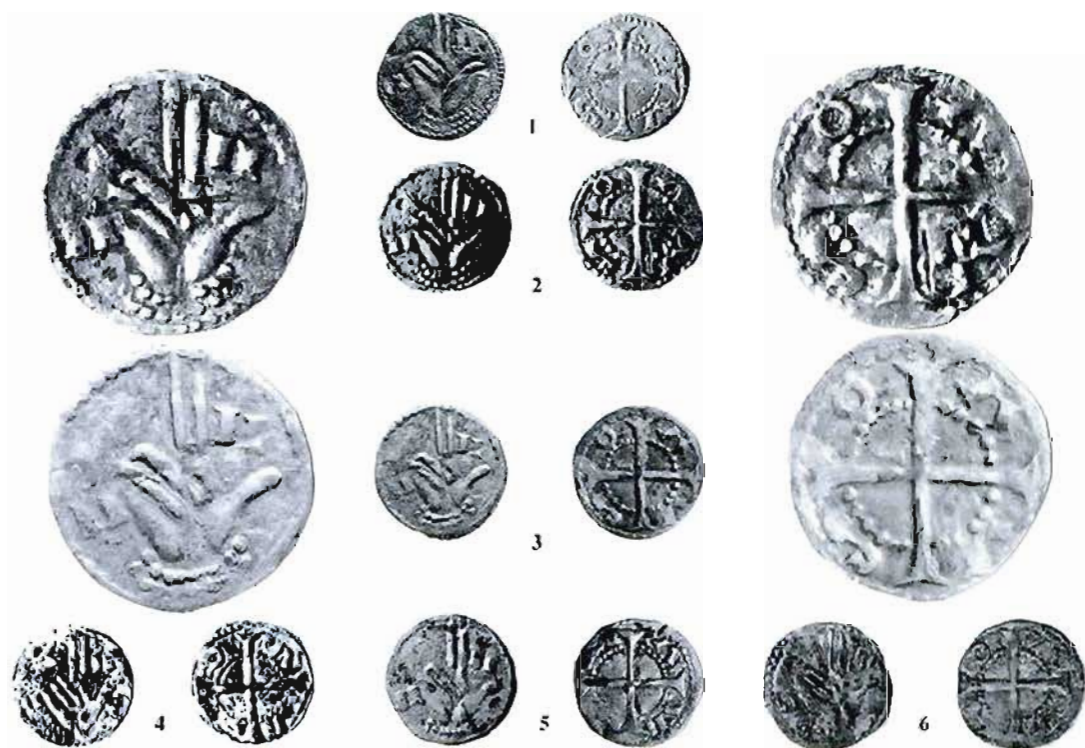
Tipus 49. Diner. Billó. Vic.

Descripció: a/ (Sense llegenda marginal). Mà beneint entre N-A (que completa la llegenda de l'anvers). Màniga indicada per doble anell de punts. Cercle exterior de punts. r/ -A-V-S-O- (la S tombada), als espais d'una creu que talla la llegenda. Orla interior i exterior de punts.

Prototipus: Segons descripció.

Variant 1: a/ Màniga indicada per plec de roba. r/ Punts als espais segon i tercer. La S. dreta.

Bibliografia: Botet-153/155; Corpus-8; Crusafont-18.

Inventari:	Núm.	Encuny	Lectura/variant	Pes	Ø	Localització	Referència
	49-1	a/A: r/A	Prototipus	0,80	16,8	MP	Corpus-8A1
	49-2	a/B: r/B	Prototipus	0,67	17	GNC	Corpus-8A2
	49-3	a/B: r/B	Prototipus	0,73	17,4	-	Inèdita
	49-4	a/C: r/C	Prototipus	0,84	17	GNC	Corpus-8A3
	49-5	a/D: r/D	Prototipus	0,88	16,7	-	Corpus-8A4
	49-6	a/? : r/?	Prototipus	0,66	17,5	-	Corpus-8A5

49- 7	a/: r/A	Prototipus	0,75	17	MEV	Corpus-8A6
49- 8	a/F; r/E	Prototipus	0,82	16	MEV	Inèdita
49- 9	a/F; r/E	Prototipus	0,91	27	MEV	Corpus-8A7
49-10	a/G; r/F	Prototipus	0,71	16,4	MEV	Corpus-8A8
49-11	a/B; r/D	Prototipus	0,80	17,5	-	Corpus-8A9
49-12	a/?; r/G	Prototipus	0,83	17,2	-	Inèdita
49-13	a/H; r/H	Prototipus	0,75	17,5	IVDJ	Inèdita
49-14	a/I; r/I	Prototipus	0,73	17,5	FNMT	Inèdita
49-15	a/J; r/J	Prototipus	0,60	16,5	MAN	Inèdita
49-16	a/K; r/K	Prototipus	0,80	16,4	FCS	Inèdita
49-17	a/L; r/L	Var. I	0,56	17,3	MEV	Corpus-8B1
49-18	a/M; r/M	Var. I	0,76	17	GNC	Corpus-8B2
49-19	a/N; r/N	Var. I	(0,50)	17	MEV	Corpus-8B3

Tipus 50. Òbol. Billó. Vic.

Descripció: a/ Com l'anvers del tipus anterior.
 r/ -A-V-S-O- als espais d'una creu que talla la llegenda. Punts als espais 1r i 4t.
 Cercle interior i exterior de punts.

Bibliografia: Botet-154; Corpus-9; Crusafont-19.

Inventari:	Núm.	Encuny	Lectura/variant	Pes	Ø	Localització	Referència
	50-1	a/A; r/A	-	0.52	11.2	MEV	Corpus-9A1

EMISSIONS DELS COMTES DE BARCELONA AL COMTAT D'AUSONA

PERE I (1196-1213)**Tipus 51.** Diner. Billó. Vic.

Descripció: a/ + PETRVS (S tombada). Creu interior d'extrems triangulars.
 r/ + AVSONA (S tombada). Estrella de 6 puntes amb botó central.

Bibliografia: Botet-156; Corpus-10; Crusafont-146.

Inventari:	Núm.	Encuny	Lectura/variant	Pes	Ø	Localització	Referència
	51	a/A; r/A	-	0.75	17	MEV	Corpus-10A1

EMISSIONS EPISCOPALS

ANÒNIMA. SEGONA MEITAT DEL S. XIII

Tipus 52. Diner. Billó. Vic.

Descripció: a/ + EPISCOPI VICI (les E. gòtiques). Cap mitrat a l'esquerra amb bàcul al davant. Cercle interior i exterior de punts.
 r/ + SANTI PETRI (la E. gòtica). Camp partit verticalment i claus verticals a cada espai en oposició. Cercles interior i exterior de punts.

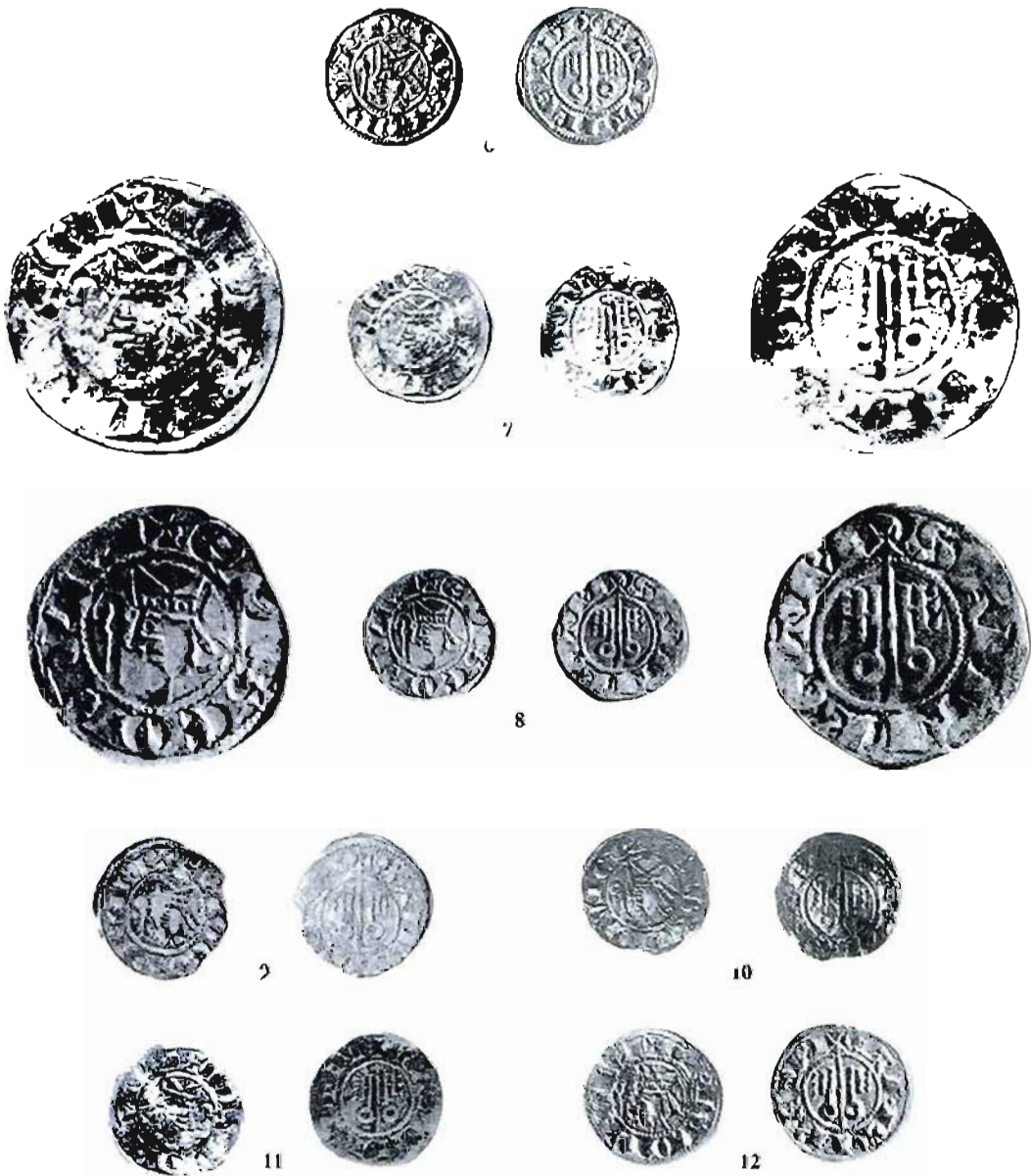
Prototipus: Segons descripció.

Variante 1: r/ petita base al pal vertical.

Bibliografia: Botet-157; Corpus-11; Crusafont-20.

Inventari:	Núm.	Encuny	Lectura/variant	Pes	Ø	Localització	Referència
	52-1	a/A; r/A	Prototipus	0.85	17.8	MEV	Corpus-11A1
	52-2	a/B; r/B	Prototipus	1.07	17,6	MEV	Corpus-11A2
	52-3	a/C; r/C	Var. 1	1.00	17.6	-	Corpus-11A3
	52-4	a/D; r/D	Var. 1	(0.91)	18	GNC	Corpus-11A4
	52-5	a/E; r/E	Var. 1	0.70	18	GNC	Corpus-11A5

52- 6	a/F: r/C	Var. 1	0.74	18.3	-	Corpus-11A6
52- 7	a/G: r/F	Var. 1	(0.55)	19	-	Inèdita
52- 8	a/H: r/G	Prototipus	0.55	18	IVDJ	Inèdita
52- 9	a/I: r/H	Var. 1	0.76	18	BNP	Inèdita
52-10	a/J: r/J	Prototipus	0,70	18	CBC	Inèdita
52-11	a/K: r/K	Prototipus	0.55	19	-	Inèdita
52-12	a/L: r/L	Prototipus	0.85	19	FCS	Inèdita
52-13	a/? : r/?	-	-	18	VQR	Corpus-11 Ind. 1

Tipus 53. Òbol. Billó. Vic.

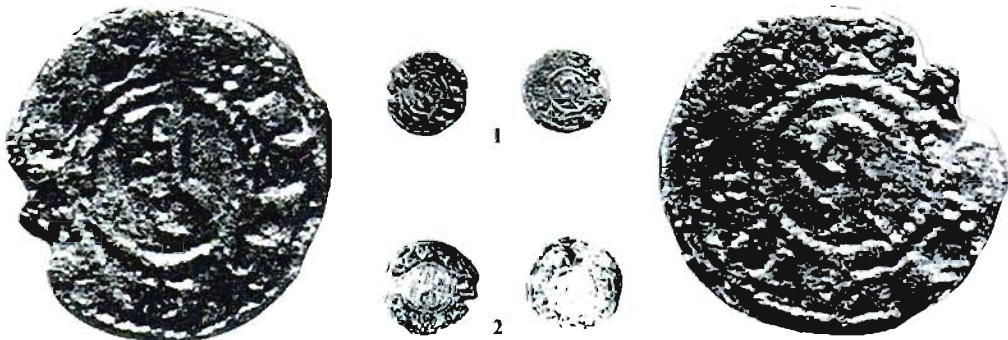
Descripció: Com el tipus anterior.

Bibliografia: Botet-158; Corpus-12; Crusafont-21.

Inventari:	Núm.	Encuny	Lectura/variant	Pes	Ø	Localització	Referència
	53-1	a/A; r/A	-	0.37	15	CC	Inèdita
	53-2	a/?; r/?	-	-	13	VQR	Corpus-12A1

ANÒNIMA. SEGONA MEITAT DEL S. XIII

Tipus 54. Òbol. Billó. Vic.

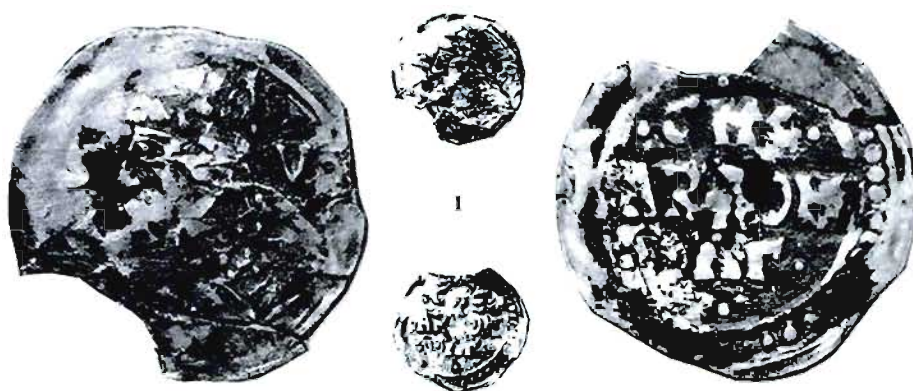
Descripció: a/+ EPISCOPI, clau disposada verticalment.

r/+ V : I : C : I. Bàcul

Bibliografia: Crusafont-Balaguer (1994).

Inventari:	Núm.	Encuny	Lectura/variant	Pes	Ø	Localització	Referència
	54-1	a/A; r/A	-	0.3	13.5	-	Bibliografia
	54-2	a/B; r/B	-	(0,21)	12,5	-	Inèdita

EMISSIONS VESCOMTALS DE CARDONA

Tipus 55. Diner. *R.* Cardona

Descripció: *a*/ Esfige de sant, que mira a l'esquerra i porta una creu, entre les lletres S-V. Orla lineal.

r/ CNO-CAR(D)ONA-(?) AT, en tres línies en el camp i amb NA unit. Orla triple, les exteriors lineals, la central de punts.

Bibliografia: Crusafont-Balaguer (1996).

Inventari:	Núm.	Encuny	Lectura/variant	Pes	Ø	Localització	Referència
	55-1	<i>a</i> /A; <i>r</i> /A	-	(0,44)	1,58	-	Bibliografia

Tipus 56. Diner. Billó (?). Encunyada al castell de Calaf.

Descripció: *a*/ (Anepigràfica). Testa mirant a la dreta amb una creu al davant. Doble cercle de punts.

r/ (Anepigràfica). Genet amb llança a dreta. Doble cercle de punts.

Bibliografia: Botet, p. 548, v. III com a incerta; Corpus-3 íd.; Crusafont-22.

Inventari:	Núm.	Encuny	Lectura/variant	Pes	Ø	Localització	Referència
	56-1	<i>a</i> /A; <i>r</i> /A	-	(0,80)	16	IVDJ	Crusafont-22

EMISSIONS EPISCOPALS DE GIRONA

ANÒNIMES. PRINCIPI S. XI

Tipus 57. Diner. AR (?). Girona.

Descripció: a/(MA)-RIA

La Verge, de front, amb el cap cobert amb vel, damunt del cap porta una creueta. Orla exterior de punts.

r/(CIVITAS?)-GI(R)VNDA Arbre de brancatge espès, tallant dalt i baix. Cercle interior i exterior de punts.

Bibliografia: Balaguer-Crusafont (1983), 196.

Inventari:	Núm.	Encuny	Lectura/variant	Pes	Ø	Localització	Referència
	57-1	a/A: r/A	-	0,20	12,2	-	Bibliografia

Tipus 58. Diner. AR (?). Girona.

Descripció: a/(Sense llegenda marginal)

La Verge, de front, amb el cap cobert amb vel, damunt del qual porta una creueta entre les lletres S-M. Sobre les lletres signe horitzontal d'abreviatura. Orla exterior de punts.

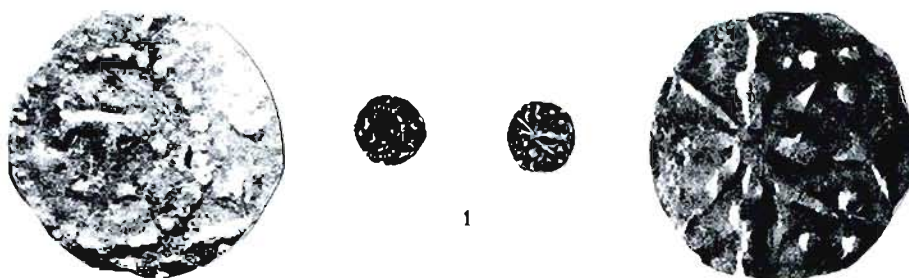
r/(CIVITAS-GIRVNDA) Arbre de brancatge espès, tallant dalt i baix. Cercle interior i exterior de punts.

Bibliografia: Balaguer-Crusafont (1983), 193-195.

Inventari:	Núm.	Encuny	Lectura/variant	Pes	Ø	Localització	Referència
	58-1	a/A: r/A	-	0,29	13,5	-	Balaguer-Crusafont, 193
	58-2	a/B: r/B	-	0,25	13,9	-	Balaguer-Crusafont, 194
	58-3	a/C: r/C	-	0,24	13,3	-	Balaguer-Crusafont, 195

ANÒNIMA. PRIMERA MEITAT S. XI

Tipus 59. Diner. AR. Girona.

Descripció: a/(GIR)VNDA Una T ocupa tot el camp. Cercles interior i exterior de punts.
r/ (Anepigràfica) Creu amb eixamplaments a la meitat dels braços, doblada de sautor, acabada en trèvols.

Bibliografia: Botet-68; Corpus-17; Crusafont-25.

Inventari:	Núm.	Encuny	Lectura/variant	Pes	Ø	Localització	Referència
	59-1	a/A; r/A	..VNDA	(0.18)	(?)	GNC	Corpus-17A1

AMB INICIAL P: BISBE PERE DE CARCASSONA (1010-1050)

Tipus 60. Diner. AR (?). Girona.

Descripció: a/ (Sense llegenda marginal). Àngel de mig cos, nimbat, que mira a l'esquerra i beneeix amb la mà dreta. Davant, una P. Orla exterior de punts.
r/ GIRVNDA Creu interior. Cercles de punts, interior i exterior.

Bibliografia: Botet-56; Corpus-8; Crusafont-37.

Inventari:	Núm.	Encuny	Lectura/variant	Pes	Ø	Localització	Referència
	60-1	a/A; r/A	-	-	12	VQR	Corpus-8A1

ANÒNIMES. SEGONA MEITAT S. XI (DESPRÉS DEL 1052)

Tipus 61. Diner. AR (?). Girona.

Descripció: *a/* (Sense llegenda marginal). Àngel de mig cos, nimbat, que mira a l'esquerra i beneeix amb la mà dreta. Orla exterior de punts.
r/ GIRVNDÀ. Mà oberta amb un punt al centre. Orla interior i exterior de punts.

Bibliografia: Botet-54; Corpus-7; Crusafont-39; Lafuente.

Inventari:	Núm.	Encuny	Lectura/variant	Pes	Ø	Localització	Referència
	61-1	<i>a/A</i> ; <i>r/A</i>	-	(0,20)	(12)	GNC	Corpus-7A1
	61-2	<i>a/?</i> ; <i>r/?</i>	-	-	-	-	Lafuente

Tipus 62. Diner. AR (?). Girona.

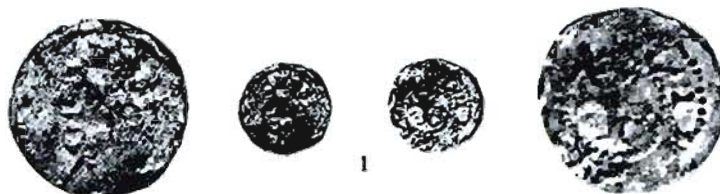
Descripció: *a/* (Sense llegenda marginal) GIRNDA horitzontalment en el camp, amb la N i la D nexades. Possiblement la V que manca a la llegenda vulgui ésser indicada per un nexa de la R i la N. Ornament vegetal, dalt i baix, format per dues branques acabades en fruits. Orla exterior de punts.
r/ (Estrella) SANCTA CRVX amb la S tombada. Creu interior. Orla de punts interior i exterior.

Bibliografia: Botet-60; Corpus-11; Crusafont-40.

Inventari:	Núm.	Encuny	Lectura/variant	Pes	Ø	Localització	Referència
	62-1	<i>a/A</i> ; <i>r/A</i>	-	0,24	12	GNC	Corpus-11A1
	62-2	<i>a/B</i> ; <i>r/B</i>	-	0,24	13	IVDJ	Inèdita
	62-3	<i>a/?</i> ; <i>a/?</i>	-	-	12	VQR	Corpus-11 Ind.1

ANÒNIMES. SEGONA MEITAT S. XI

Tipus 63. Diner. Æ. Girona.

Descripció: a/ (Anepigràfic). Cap barbut i diademat, a l'esquerra. Orla de punts.
r/ (☩) GIRVND A Creu interior. Cercles de punts interior i exterior.

Bibliografia: Botet-67; Corpus-16; Crusafont-30.

Inventari:	Núm.	Encuny	Lectura/variant	Pes	Ø	Localització	Referència
	63-1	a/A; r/A	GIRVN...	(0,20)	12	GNC	Corpus-16A1

Tipus 64. Diner. Æ. Girona.

Descripció: a/ (Anepigràfic). Cap barbut i diademat, a dreta. Orla exterior doble, de punts.
r/ (Sense llegenda marginal). GIRNDA horitzontalment en el camp. La N i la D, nexades i, possiblement la V que manca vol ésser indicada pel nexa de la R i la N. Ornaments vegetals de dues branques acabades en flors, dalt i baix. Doble cercle exterior, el de dins lineal i l'altre, de punts.

Bibliografia: Botet-63; Corpus-14; Crusafont-27.

Inventari:	Núm.	Encuny	Lectura/variant	Pes	Ø	Localització	Referència
	64-1	a/A; r/A	-	0,34	12	GNC	Corpus-14A1
	64-2	a/B; r/B	-	(0,21)	(10)	GNC	Corpus-14A2
	64-3	a/B?; r/C	-	(0,16)	11	GNC	Corpus-14A3
	64-4	a/C; r/D	-	0,24	11	GNC	Corpus-14A4
	64-5	a/?; r/E	-	0,30	11	MP	Corpus-14A5

64-6	a/D; r/?	-	0,25	12,1	FCS	Inèdita
64-7	a/?; r/?	-	-	12	VQR	Corpus-14 Ind. 1
64-8	a/?; r/?	-	-	12	VQR	Corpus-14 Ind. 2

Tipus 65. Òbol. *AR*. Girona.

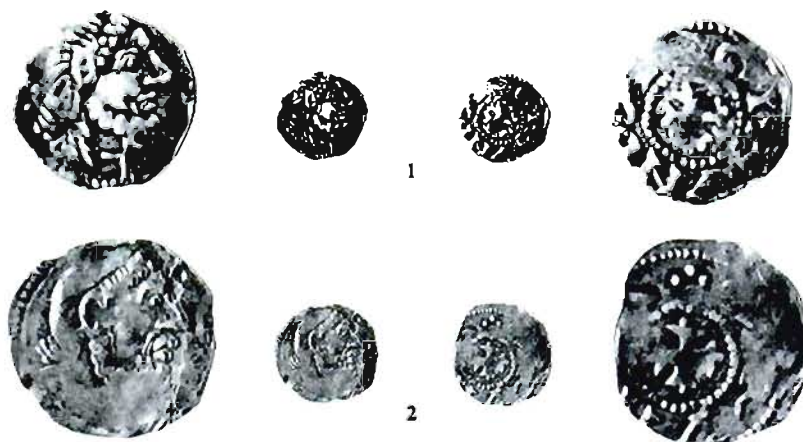

Descripció: Igual que el prototipus anterior.

Bibliografia: Crusafont-28.

Inventari:	Núm.	Encuny	Lectura/variant	Pes	Ø	Localització	Referència
	65-1	a/A; r/A	-	0,20	10	IVDJ	Crusafont-28

Tipus 66. Diner. *AR*. Girona.

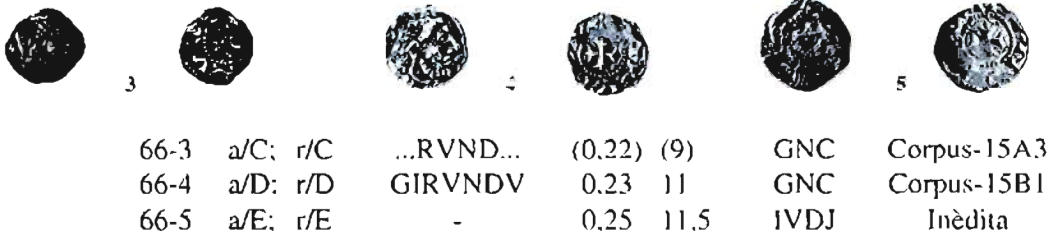
Descripció: a/ (Anepigràfic).

Cap barbut i diademat, a la dreta. Orla de punts.

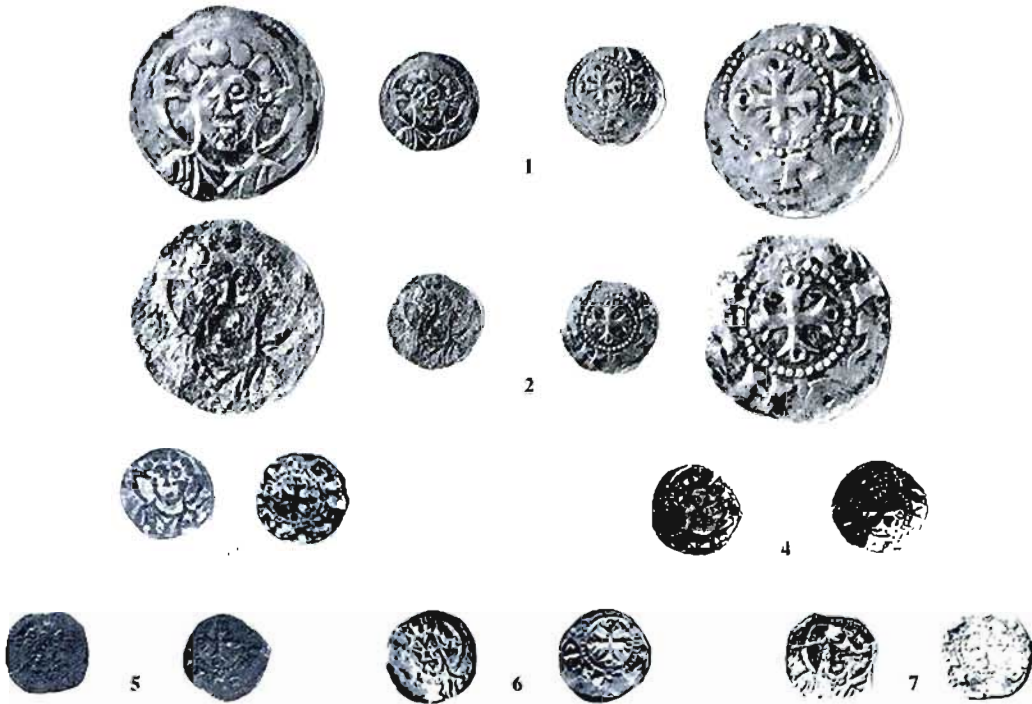
r/ (Quatre punts en creu) GIRVNDA. Creu d'extremes lobulats.

Bibliografia: Botet-65; Corpus-15; Crusafont-29.

Inventari:	Núm.	Encuny	Lectura/variant	Pes	Ø	Localització	Referència
	66-1	a/A; r/A	-	0,28	11	GNC	Corpus-15A1
	66-2	a/B; r/B	-	0,35	13,5	GNC	Corpus-15A2

Tipus 67. Diner. *AR*. Girona.

Descripció: a/ (Anepigràfic).

Bust de Crist amb barba, de front. Nimbe amb creu inscrita. Cercle exterior de punts.

r/ (Anell voltat de punts) GIRVNDV

Creu interior amb anells als extrems. Cercles interior i exterior de punts.

Bibliografia: Botet-49; Corpus-3; Crusafont-23.

Inventari:	Núm.	Encuny	Lectura/variant	Pes	Ø	Localització	Referència
	67-1	a/A; r/A	GIRVN...	0,30	13	GNC	Corpus-3A1
	67-2	a/A; r/B	-	0,29	12,5	GNC	Corpus-3A2
	67-3	a/B; r/C	-	-	13	VQR	Corpus-3A3
	67-4	a/?; r/D	-	(0,18)	11	GNC	Corpus-3A4
	67-5	a/C; r/E	...IRVN...	(0,19)	11	GNC	Corpus-3A5
	67-6	a/D; r/DND..	0,25	12	IVDJ	Inèdita
	67-7	a/E; r/F	-	0,25	12	FCS	Inèdita

Tipus 68. Òbol. AR. Girona.

Descripció: Igual que el prototipus anterior.

Bibliografia: Botet-51; Corpus-4; Crusafont-24.

Inventari:	Núm.	Encuny	Lectura/variant	Pes	Ø	Localització	Referència
	68-1	a/A; r/A	-	0,23	11	GNC	Corpus-4A1
	68-2	a/?; r/B	-	0,16	10	GNC	Corpus-4A2
	68-3	a/?; r/?	-	0,18	11	GNC	Corpus-4A3

Tipus 69. Diner. AR (?). Girona.

Descripció: a/SANCTA-MARIA

r/(+) GIRVND A

Bust de la Verge de cara. cobert amb vel, que duu damunt del front una creueta. Cercle interior lineal i exterior de punts. El bust talla la llegenda pel baix. Creu interior, el braç superior de la qual acaba en un petit peduncle. Anells als espais inferiors. Cercles de punts interior i exterior.

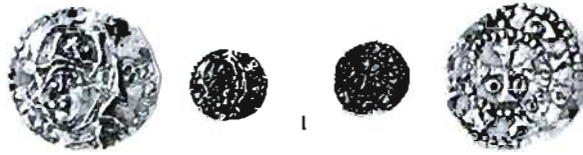
Bibliografia: Botet-47; Corpus-1; Crusafont-35.

Inventari:	Núm.	Encuny	Lectura/variant	Pes	Ø	Localització	Referència
	69-1	a/A; r/A	-	0,32	13	GNC	Corpus-1A1
	69-2	a/A; r/A	-	0,28	13	-	Inèdita
	69-3	a/B; r/B	-	0,27	12,5	GNC	Corpus-1A2
	69-4	a/C; r/C	-	0,28	11,5	GNC	Corpus-1A3

69-5	a/D; r/D	-	-	13	VQR	Corpus-1A4
69-6	a/E; r/B	-	0,29	13,5	GNC	Corpus-1B1
69-7	a/E; r/E	-	0,35	13	IVDJ	Inèdita
69-8	a/B; r/F	-	0,40	12	FCS	Inèdita

Tipus 70. Òbol. *AR* (?). Girona.

Descripció: a/ (Sense llegenda marginal) Bust de la Verge de cara, amb un vel que duu damunt del front una creueta. A la dreta, tres anells disposats en triangle. Cercle exterior de punts.
 r/ (•••) GIRVND. Creu interior, el braç superior de la qual acaba en un petit peduncle. Anells als espais inferiors. Cercles de punts interior i exterior.

Bibliografia: Botet-48, Corpus-2; Crusafont-36.

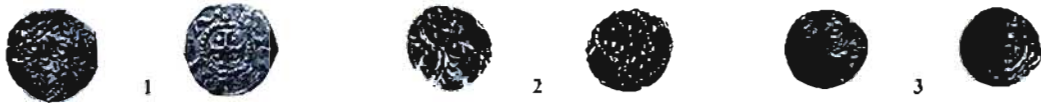
Inventari:	Núm.	Encuny	Lectura/variant	Pes	Ø	Localització	Referència
	70-1	a/A; r/A	-	0,13	10	GNC	Corpus-2A1

ANÒNIMES. FINAL S. XI PRINCIPIS S. XII

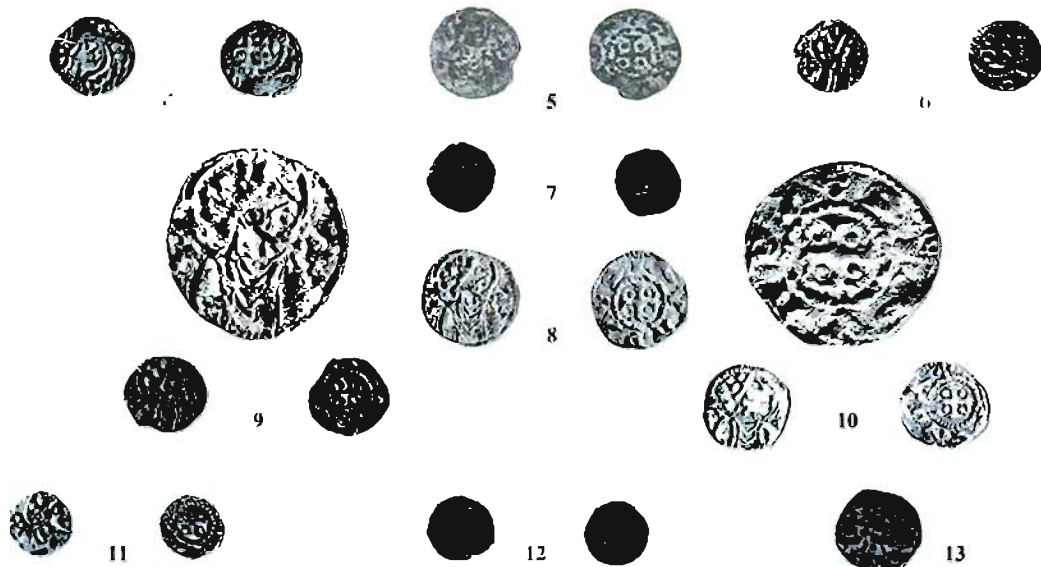
Tipus 71. Diner. *AR*. Girona.

Descripció: a/ (Anepigràfic) Bust de sant amb diadema i nimbe, que mira a la dreta. A cada costat, una creueta. Orla exterior de punts.
 r/ (•••) GIRVND. Creu interior amb un punt a cada espai. Cercles de punts interior i exterior.

Bibliografia: Botet,52-3; Corpus,5-6; Crusafont,33-4.

Inventari:	Núm.	Encuny	Lectura/variant	Pes	Ø	Localització	Referència
	71-1	a/A; r/A	-	0,40	12	GNC	Corpus-5A1
	71-2	a/B; r/A	..IRVN..	(0,21)	(11)	GNC	Corpus-5A2
	71-3	a/?; r/?	-	(0,30)	(11)	GNC	Corpus-5A3

71- 4	a/?; r/?	GIR..	(0,18)	(10,2)	-	Corpus-5A4
71- 5	a/C; r/B	-	-	12	VQR	Corpus-5A5
71- 6	a/D; r/?	-	(0,18)	(9)	GNC	Corpus-5A6
71- 7	a/?; r/?	-	(0,14)	(9)	GNC	Corpus-5A7
71- 8	a/E; r/C	-	0,25	12,5	IVDJ	Inèdita
71- 9	a/?; r/?	-	(0,18)	(11)	IVDJ	Inèdita
71-10	a/F; r/D	-	0,24	11	FCS	Inèdita
71-11	a/?; r/?	-	(0,12)	(8)	GNC	Corpus-6A1
71-12	a/?; r/?	-	(0,12)	(8,5)	-	Corpus-6A2
71-13	a/?; r?	-	-	11	VQR	Corpus-6A3

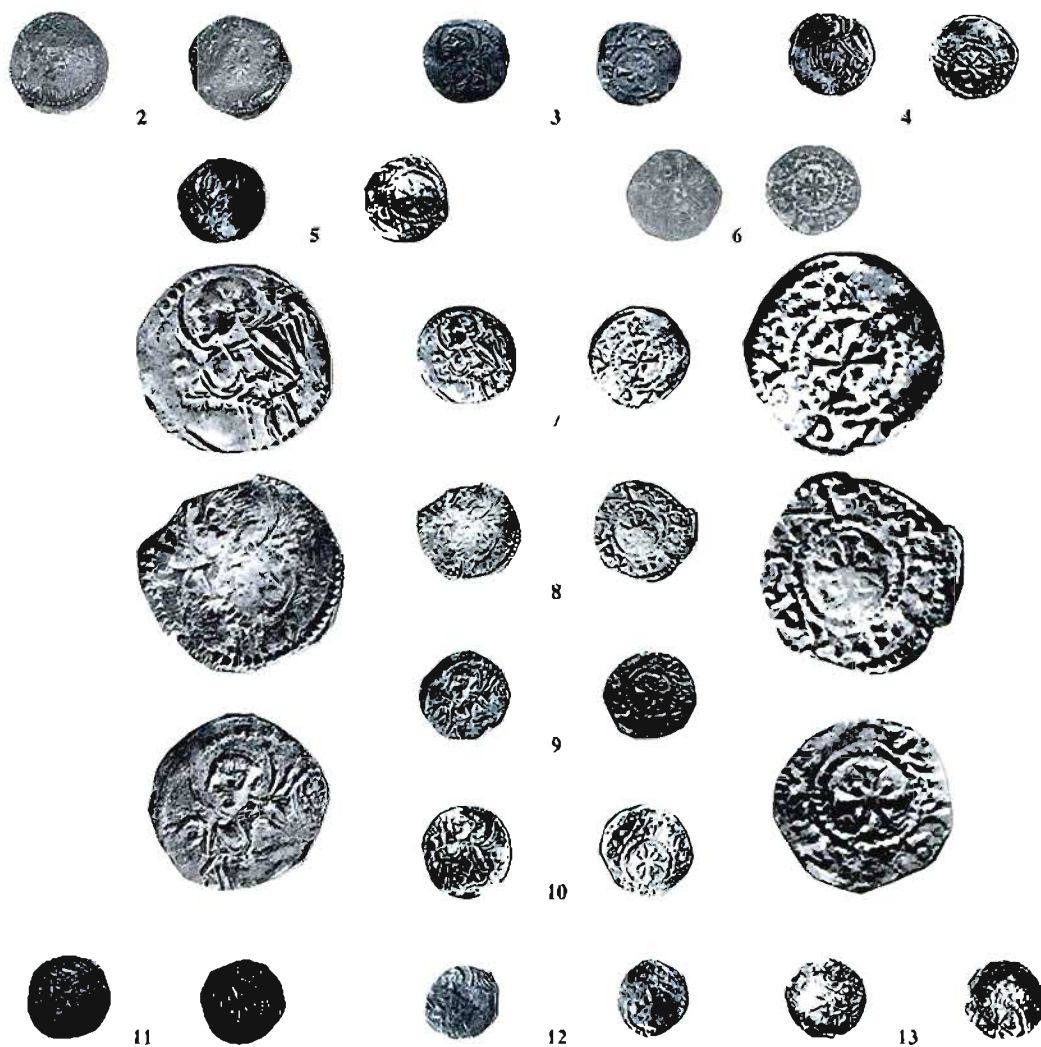
Tipus 72. Diner. AR (?). Girona.

Descripció: a/(Sense llegenda marginal) Àngel de mig cos, nimbat, que mira a l'esquerra i beneeix amb la mà dreta. Orla exterior de punts.
 r/(Estrella) SANCTA CRVX Creu interior, doblada d'aspa amb botons als extrems. Cercles de punts interior i exterior.

Bibliografia: Botet.57-8; Corpus.9-10; Crusafont-38.

Inventari:	Núm.	Encuny	Lectura/variant	Pes	Ø	Localització	Referència
	72-1	a/A; r/A	-	0,40	12	GNC	Corpus-9A1

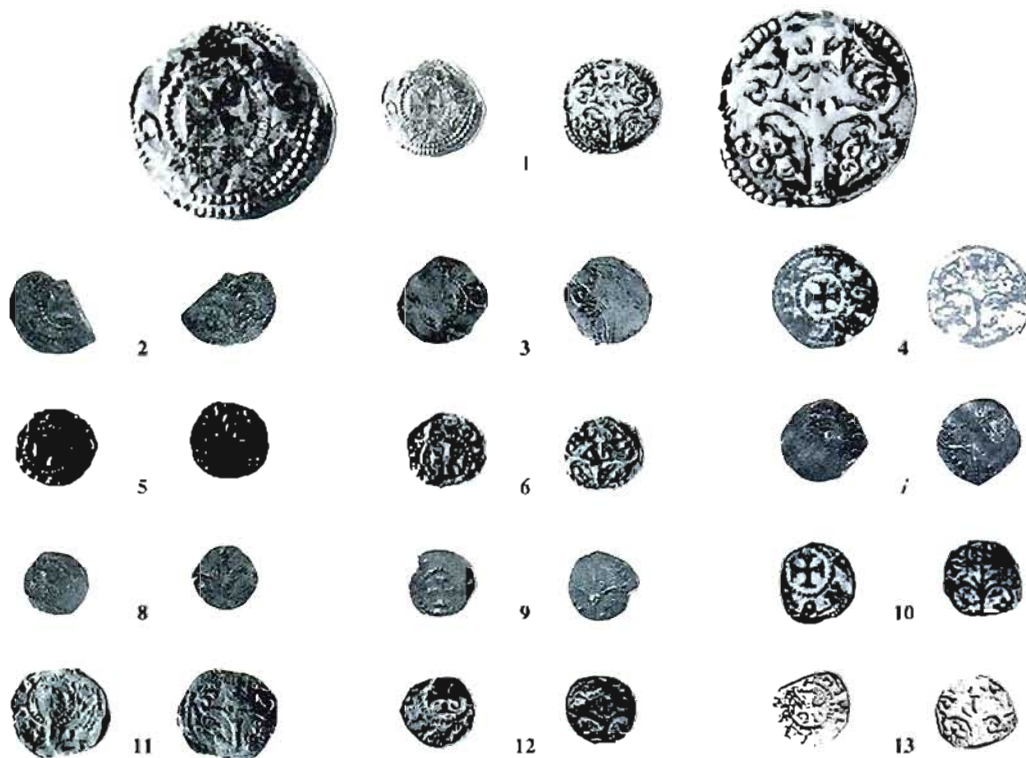

72- 2	a/?; r/?	-	0,43	13	GNC	Corpus-9A2
72- 3	a/B; r/?	-	0,41	11,5	GNC	Corpus-9A3
72- 4	a/?; r/?	-	(0,20)	(10,8)	-	Corpus-9A4
72- 5	a/?; r/?	-	(0,22)	(11)	-	Corpus-9A5
72- 6	a/?; r/B	-	-	12	VQR	Corpus-9A6
72- 7	a/C; r/C	-	0,30	13	IVDJ	Inèdita
72- 8	a/?; r/?	-	(0,20)	14	IVDJ	Inèdita
72- 9	a/?; r/?	-	(0,20)	12	IVDJ	Inèdita
72-10	a/D; r/D	-	(0,21)	12,5	FCS	Inèdita
72-11	a/?; r/?	SANC...	(0,26)	(11)	GNC	Corpus-10A1
72-12	a/?; r/	S...	(0,19)	(10)	GNC	Corpus-10A2
72-13	a/?; r/?	SA...	(0,18)	(10)	GNC	Corpus-10A3
72-14	a/?; r/?	-	-	11	VQR	Corpus-9 Ind. f

Tipus 73. Diner. *R.* Girona.

Descripció: a/(Estrella?) GIRVNDA Creu interior. Cercle interior i doble cercle exterior de punts.
 r/(Anepigràfic) Arbre superat de creu omplint tot el camp. Cercle exterior de punts.

Bibliografia: Botet.69-70; Corpus.18-19; Crusafont-26.

Inventari:	Núm.	Encuny	Lectura/variant	Pes	Ø	Localització	Referència
	73- 1	a/A: r/A	-	0,36	12,5	GNC	Corpus-18A1
	73- 2	a/? : r/?	..RVND..	(0,19)	13	GNC	Corpus-18A2
	73- 3	a/? ; r/?	..IRV...	(0,22)	(11,5)	-	Corpus-18A3
	73- 4	a/? ; r/?	-	-	14	VQR	Corpus-18A4
	73- 5	a/B; r/B	-	(0,22)	(11)	GNC	Corpus-19A
	73- 6	a/C: r/C	GIR.NDA	(0,20)	(10)	GNC	Corpus-19A2
	73- 7	a/? ; r/?	GIR...A	(0,24)	(11)	GNC	Corpus-19A3
	73- 8	a/? ; r/?	GI....	(0,17)	(8)	GNC	Corpus-19A4
	73- 9	a/? ; r/?	GI....	(0,22)	(6)	GNC	Corpus-19A5
	73-10	a/D; r/D	...VNDA	-	(10)	VQR	Corpus-19A6
	73-11	a/E: r/E	-	(0,27)	13	IVDJ	Inèdita
	73-12	a/? : r/?	..VND..	(0,15)	(9)	IVDJ	Inèdita
	73-13	a/F; r/F	-	(0,21)	10,4	FCS	Inèdita

Tipus 74. Diner. R. Girona.

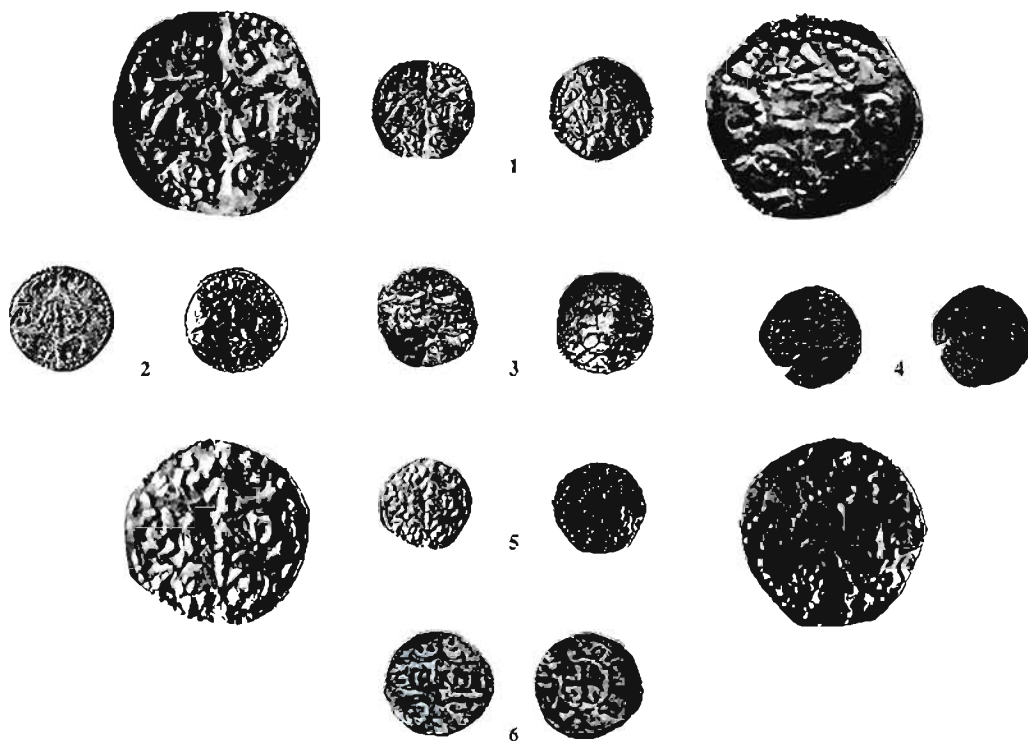
Descripció: a/ (Sense llegenda marginal) GIRNDA amb la N i la D nexades, horitzontalment en el camp. És possible que la V que hi manca vulgui ésser indicada pel nexa de la R i la N. Ornaments vegetals consistents en una doble branca acabada en flors dalt i baix. Cercle exterior de punts.

r/ (Anell) GIRVND A

Creu interior.. Cercle interior i exterior de punts.

Bibliografia: Botet-61; Corpus-12; Crusafont-31.

Inventari:	Núm.	Encuny	Lectura/variant	Pes	Ø	Localització	Referència
	74-1	a/A; r/A	-	0,29	13	GNC	Corpus-12A1
	74-2	a/B; r/B	-	0,39	13	GNC	Corpus-12A2
	74-3	a/C; r/C	-	0,39	13	GNC	Corpus-12A3
	74-4	a/D; r/D	-	(0,27)	13	GNC	Corpus-12A4

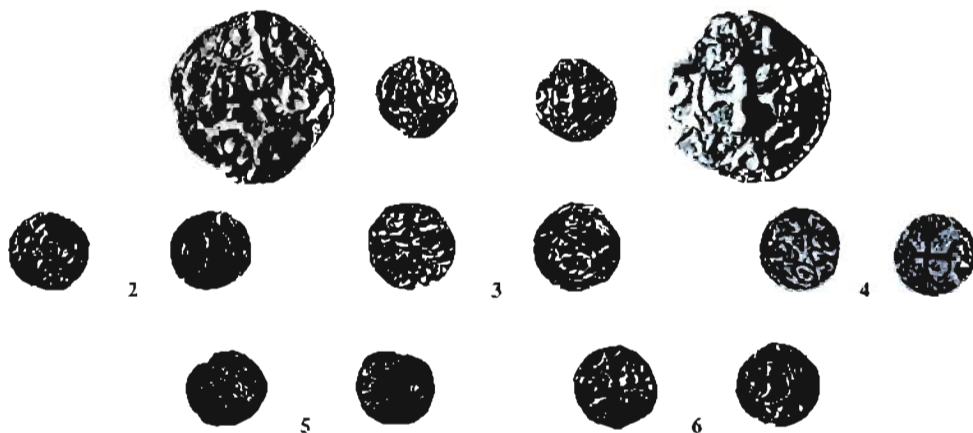

74-5	a/E; r/E	-	0,29	12	GNC	Corpus-12A5
74-6	a/C?; r/D?	-	-	14	VQR	Corpus-12A6
74-7	a/?; r/?	-	0,30	12,5	MEV(NI)	Inèdita
74-8	a/?; r/?	-	-	14	VQR	Corpus-12. Ind.1
74-9	a/?; r/?	-	-	12	VQR	Corpus-12. Ind.2

Tipus 75. Òbol. R. Girona.

Descripció: Igual que el prototipus anterior.

Bibliografia: Botet-62; Corpus-13; Crusafont-32.

Inventari:	Núm.	Encuny	Lectura/variant	Pes	Ø	Localització	Referència
	75-1	a/A; r/A	-	0,19	11	GNC	Corpus-13A1
	75-2	a/B; r/B	-	0,21	10	GNC	Corpus-13A2
	75-3	a/C; r/C	-	(0,16)	11	GNC	Corpus-13A3
	75-4	a/?; r/D	-	-	10	VQR	Corpus-13A4
	75-5	a/D; r/D	-	0,15	10,5	MP	Corpus-13A5
	75-6	a/E; r/E	-	0,19	11	FCS	Inèdita

Tipus 76. Diner. Billó (?). Girona.

Descripció: a/ (Sense llegenda marginal) IV/ST/VM en els espais d'unes balances que omplen el camp. Orla exterior de punts.

r/ (☉) GIRVND A

Creu interior. Cercle de punts únicament a l'exterior.

Bibliografia: Botet-71; Corpus-21; Crusafont-41.

Inventari:	Núm.	Encuny	Lectura/variant	Pes	Ø	Localització	Referència
	76-1	a/A; r/A	-	(0,28)	13	GNC	Corpus-20A1

76-2	a/B; r/B	-	0,36	13	GNC	Corpus-20A2
76-3	a/?; r/?	-	(0,27)	13	GNC	Corpus-20A3
76-4	a/?; r/?	-	(0,15)	12	GNC	Corpus-20A4
76-5	a/C; r/C	-	(0,22)	(11,5)	IVDJ	Inèdita
76-6	a/D; r/D	-	0,32	13,2	FCS	Inèdita
76-7	a/E; r/E	-	-	13,5	VQR	Corpus-20A5

Tipus 77. Òbol. Billó (?). Girona.

Descripció: Igual que el prototipus anterior.

Bibliografia: Botet-72; Corpus-21; Crusafont-42.

Inventari:	Núm.	Encuny	Lectura/variant	Pes	Ø	Localització	Referència
	77-1	a/A; r/A	-	0,17	9	GNC	Corpus-21A1
	77-2	a/B; r/B	-	0,19	10,5	GNC	Corpus-21A2
	77-3	a/C; r/C	-	0,17	10,3	-	Corpus-21A3
	77-4	a/D; r/D	-	-	10	VQR	Corpus-21A4

EMISSIONS DELS COMTES DE BARCELONA AL COMTAT DE GIRONA

RAMON BERENGUER I (1032-1076)

Tipus 78. Diner. Billó. Girona.

Descripció: a/ (Sense llegenda marginal). Efígie de front amb corona esquematitzada i espècie de penjolls a cada costat. Orla de punts.

r/ (Sense llegenda marginal). Creu. Als espais R/A/M/V/N. Orla de punts.

Bibliografia: Botet-75; Corpus-14; Crusafont-71.

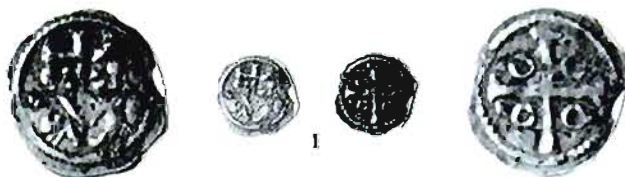

Inventari:	Núm.	Encuny	Lectura/variant	Pes	Ø	Localització	Referència
	78-1	a/A; r/A	-	0,40	12	GNC	Corpus-14A1
	78-2	a/B; r/B	-	0,35	14	GNC	Corpus-14A2
	78-3	a/C; r/C	-	0,24	13	IVDJ	Inèdita
	78-4	a/D; r/D	-	-	13	VQR	Corpus-14A3

Tipus 79. Òbol. Billó. Girona.

Descripció: Igual que l'anterior amb l'única diferència que en els espais de la creu hi té anells en lloc de la llegenda.

Bibliografia: Botet-76; Corpus-15; Crusafont-72.

Inventari:	Núm.	Encuny	Lectura/variant	Pes	Ø	Localització	Referència
	79-1	a/A; r/A	-	0,15	11	GNC	Corpus 15A1

RAMON BERENGUER III (1096-1131)

Tipus 80. Diner. (?). *AR* Girona.

Descripció: a/ + RAMVN

Quatre anells, quatre punts intercalats en els espais i, a la base, grup de tres punts. El conjunt de punts sembla formar una creu amb una petita base de tres punts. Cercles de punts interior i exterior.

r/(•) GIRVND

Creu interior. Cercles de punts interior i exterior.

Bibliografia: Botet-73; Corpus-19; Crusafont-63.

Inventari:	Núm.	Encuny	Lectura/variant	Pes	Ø	Localització	Referència
	80-1	a/A; r/A	-	0,71	15	GNC	Corpus-19A1
	80-2	a/B; r/B	-	0,61	15	GNC	Corpus-19A2
	80-3	a/A; r/B	-	0,45	14	GNC	Corpus-19A3
	80-4	a/?; r/C	-	-	16	VQR	Corpus-19A4
	80-5	a/?; r/D	-	0,51	15	GNC	Corpus-19A5
	80-6	a/?; r/?	-	0,64	14	MP	Corpus-19A6
	80-7	a/?; r/?	-	0,35	13,9	MP	Corpus-19A7
	80-8	a/C; r/B	-	-	13,5	MP	Corpus-19A8

80- 9	a/?; r/E	-	0.55	15	IVDJ	Inèdita
80-10	a/D; r/F	-	0.40	15	FCS	Inèdita

Tipus 81. Òbol. AR (?). Girona.

Descripció: a/ (Anepigràfic)

Quatre anells i quatre punts intercalats als espais formant una creu. Doble cercle exterior de punts.

r/ (Anepigràfic)

Creu interior. Doble cercle exterior de punts.

Bibliografia: Botet-74; Corpus-20; Crusafont-64.

Inventari:	Núm.	Encuny	Lectura/variant	Pes	Ø	Localització	Referència
	81-1	a/A; r/A	-	0,13	10	GNC	Corpus-20A1
	81-2	a/B; r/B	-	0,12	9,5	IVDJ	Inèdita

Tipus 82. Diner. Billó. Girona.

Descripció: a/ + R (AMV)N

Quatre anells, i als espais, cinc punts formant una creu. Cercle exterior de punts i potser també interior.

r/ (Anepigràfic)

Creu patriarcal. Dels braços de baix hi penjen una alfa, a l'esquerra, i una omega, a la dreta.

Bibliografia: Botet-77; Corpus-21; Crusafont-65.

Inventari:	Núm.	Encuny	Lectura/variant	Pes	Ø	Localització	Referència
	82-1	a/A; r/A	+R....N	-	15	Perduda	Corpus-21A1

RAMON BERENGUER IV (1131-1162)

Tipus 83. Diner. Billó ric. Girona.

Descripció: a/ (Sense llegenda marginal). Cap a l'esquerra amb diadema, els extrems de la qual pengen per darrera el cap. Orla de punts.
 r/ (Sense llegenda marginal). Creu patriarcal. Dels braços inferiors en pengen una alfa i una omega. Anells als costats del braç superior. Orla de punts.

Contingut d'argent: 72,9 % , 9 diners de llei, aproximadament.

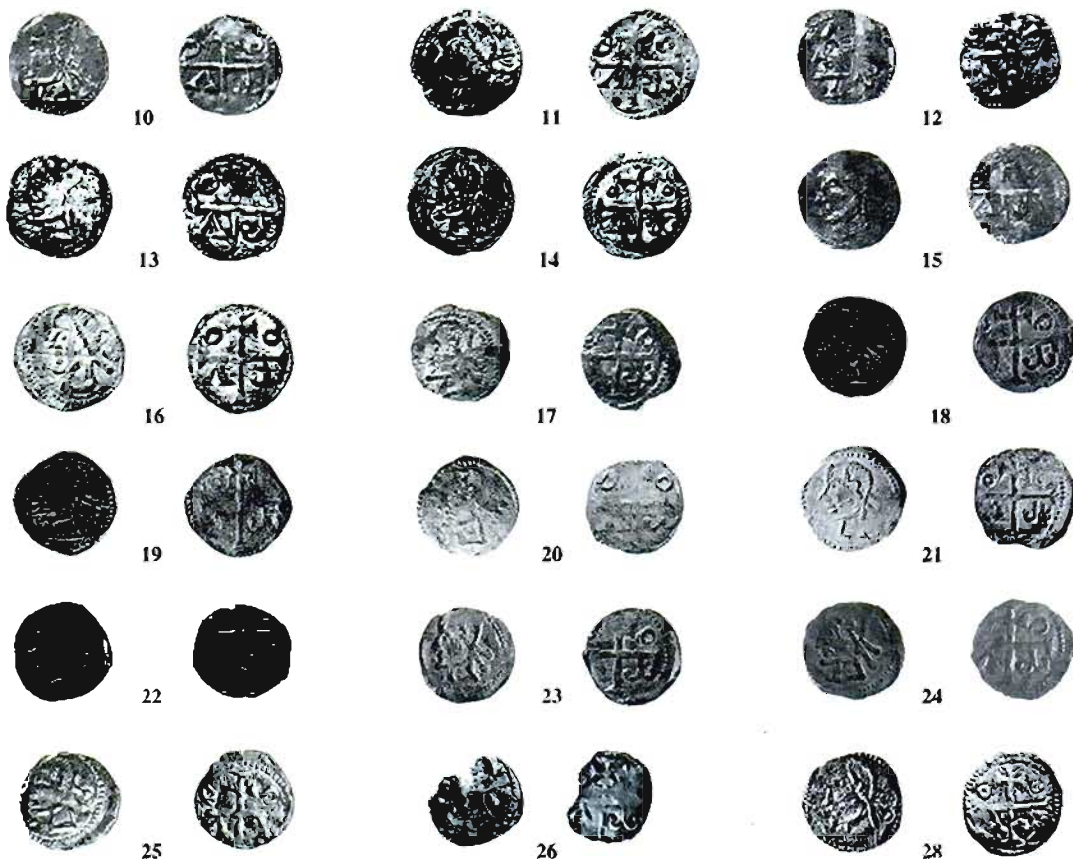
Prototipus: segons descripció.

Variants: 1: al revers travesser superior de la creu amb base.

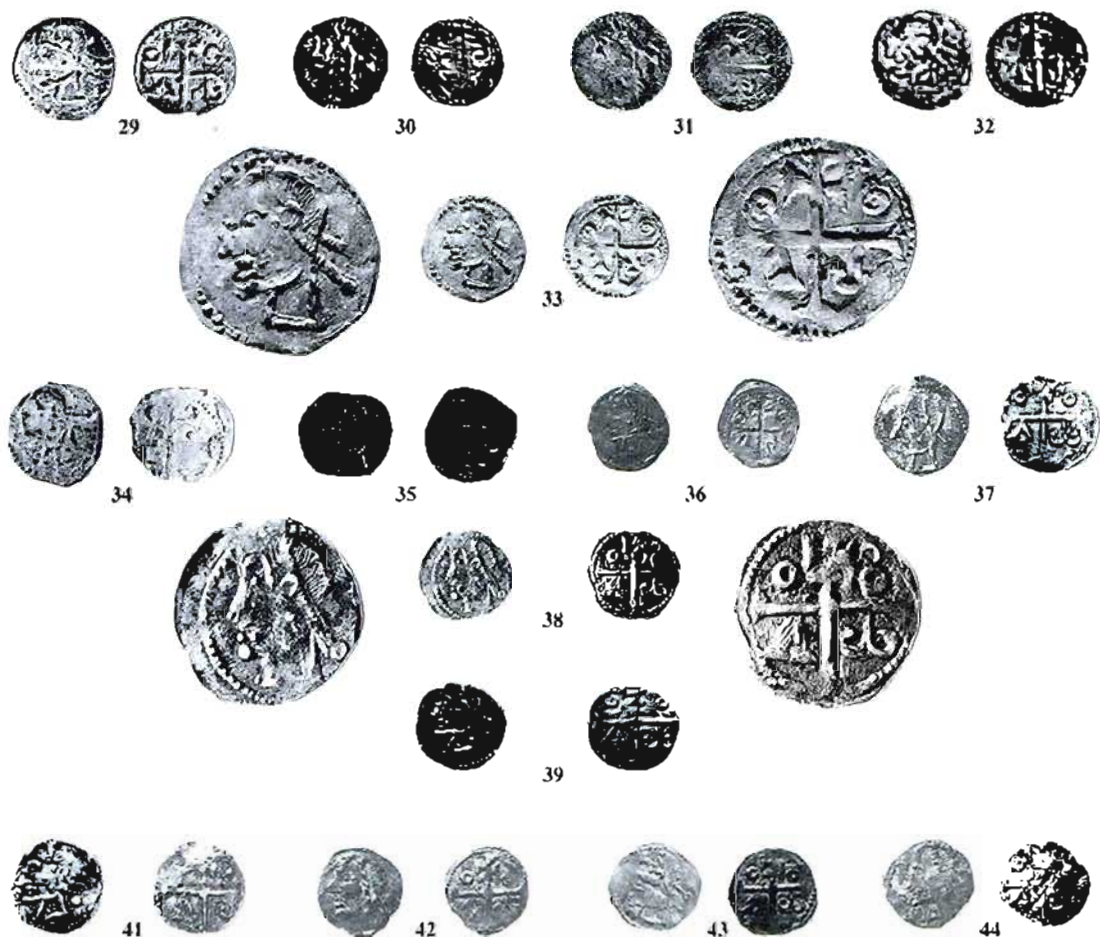
Bibliografia: Botet-78; Corpus-22; Crusafont-69.

Inventari:	Núm.	Encuny	Lectura/variant	Pes	Ø	Localització	Referència
	83-1	a/A: r/A	Prototipus	0.36	15	GNC	Corpus-22A1
	83-2	a/B: r/B	Prototipus	(0,29)	14	GNC	Corpus-22A2
	83-3	a/B: r/B	Prototipus	0.33	13,8	MEV	Corpus-22A2
	83-4	a/C: r/C	Prototipus	0.38	14	GNC	Corpus-22A3
	83-5	a/D: r/D	Prototipus	0.57	14	GNC	Corpus-22A4
	83-6	a/E: r/E	Prototipus	0.56	13	GNC	Corpus-22A5
	83-7	a/E: r/E	Prototipus	-	15	VQR	Corpus-22A5
	83-8	a/F: r/F	Prototipus	0.54	12	GNC	Corpus-22A6
	83-9	a/G: r/G	Prototipus	0.46	13	GNC	Corpus-22A7

83-10	a/H;	r/H	Prototipus	0,46	13,5	GNC	Corpus-22A8
83-11	a/I;	r/I	Prototipus	0,45	14	GNC	Corpus-22A9
83-12	a/J;	r/J	Prototipus	0,44	13	GNC	Corpus-22A10
83-13	a/K;	r/K	Prototipus	0,39	11	GNC	Corpus-22A11
83-14	a/L;	r/L	Prototipus	0,43	14	GNC	Corpus-22A12
83-15	a/M;	r/M	Prototipus	0,38	13	GNC	Corpus-22A13
83-16	a/N;	r/N	Prototipus	0,38	14	GNC	Corpus-22A14
83-17	a/O;	r/O	Prototipus	0,35	11	GNC	Corpus-22A15
83-18	a/P;	r/P	Prototipus	0,32	13,4	-	Corpus-22A16
83-19	a/Q;	r/Q	Prototipus	0,55	13	MP	Corpus-22A17
83-20	a/R;	r/R	Prototipus	0,34	12,7	MP	Corpus-22A18
83-21	a/S;	r/S	Prototipus	0,50	13,4	MP	Corpus-22A19
83-22	a/T;	r/T	Prototipus	0,60	12,2	MP	Corpus-22A20
83-23	a/U;	r/U	Prototipus	0,55	12,6	MP	Corpus-22A21
83-24	a/V;	r/V	Prototipus	0,55	13,4	CBC	Corpus-22A22
83-25	a/X;	r/X	Prototipus	0,32	13,6	-	Corpus-22A23
83-26	a/Y;	r/Y	Prototipus	(0,26)	12	(trencada)	Corpus-22A24
83-27	a/Z;	r/Z	Prototipus	-	10,8	GNC(NI)	Corpus-22A25
83-28	a/AA;	r/AA	Prototipus	0,42	14	FCS	Inèdita

83-29	a/BB: r/BB	Prototipus	0,40	14	FCS	Inèdita
83-30	a/CC: r/CC	Prototipus	0,40	14	-	Inèdita
83-31	a/DD: r/DD	Prototipus	0,45	13,9	CPG	Inèdita
83-32	a/EE: r/EE	Prototipus	0,55	14	-	Inèdita
83-33	a/FF: r/FF	Prototipus	0,40	13,9	IVDJ	Inèdita
83-34	a/GG: r/GG	Prototipus	0,30	13,9	-	Inèdita
83-35	a/HH: r/HH	Prototipus	0,35	13,7	MPe	Inèdita
83-36	a/II: r/II	Prototipus	(0,35)	11	-	Inèdita
83-37	a/JJ: r/JJ	Var.1	0,47	12	GNC	Corpus-22B1
83-38	a/JJ: r/JJ	Var.1	0,36	12	GNC	Corpus-23B1
83-39	a/KK: r/KK	Var.1	0,42	12	GNC	Corpus-22B2
83-40	a/KK: r/KK	Var.1	0,34	13,8	(NI)	Corpus-22B2
83-41	a/KK: r/KK	Var.1	0,35	11	GNC	Corpus-23B2
83-42	a/LL: r/LL	Var.1	0,29	11	GNC	Corpus-23B3
83-43	a/MM: r/MM	Var.1	0,28	11	GNC	Corpus-23B4
83-44	a/NN: r/NN	Var.1	0,25	11,5	GNC	Corpus-23B5

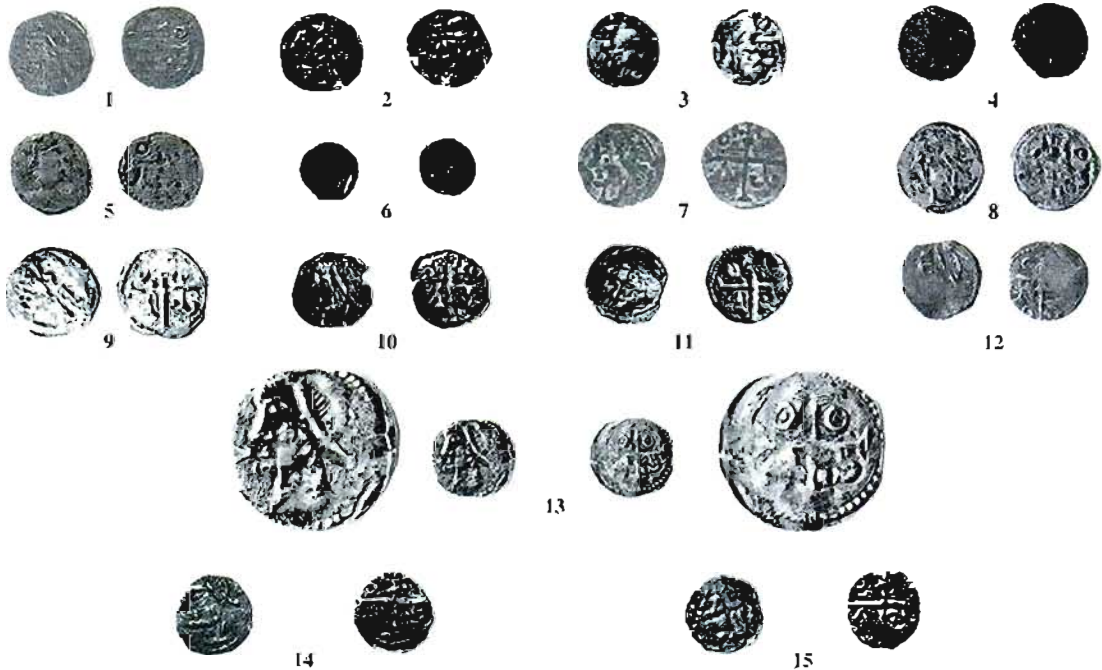
Tipus 84. Òbol. Billó. Girona.

Descripció: a/ (Sense llegenda marginal). Cap a l'esquerra com el tipus anterior.
 r/ (Sense llegenda marginal). Creu patriarcal com la variant I del tipus anterior.

Prototipus: segons descripció.

Variants: un angle davant la boca del bust de l'anvers.

Bibliografia: Botet, 79-80; Corpus-23; Crusafont-70.

Inventari:*	Núm.	Encuny	Lectura/variant	Pes	Ø	Localització	Referència
	84- 1	a/A; r/A	Prototipus	0,16	10,5	GNC	Corpus-23B6
	84- 2	a/B; r/B	Prototipus	0,16	10,5	GNC	Corpus-23B7
	84- 3	a/C; r/C	Prototipus	0,14	14	GNC	Corpus-23B8
	84- 4	a/D; r/D	Prototipus	0,21	9	MP	Corpus-23B9
	84- 5	a/E; r/E	Prototipus	0,16	11	-	Corpus-23B10
	84- 6	a/F; r/F	Prototipus	(0,15)	8	-	Corpus-23B11
	84- 7	a/G; r/G	Prototipus	-	11	VQR	Corpus-23B12
	84- 8	a/H; r/H	Prototipus	0,20	11,5	IVDJ	Inèdita
	84- 9	a/I; r/I	Prototipus	0,22	12	IVDJ	Inèdita
	84-10	a/J; r/J	Prototipus	0,18	11	FCS	Inèdita
	84-11	a/K; r/K	Prototipus	0,14	11	FCS	Inèdita
	84-12	a/L; r/L	Prototipus	-	11	MPe	Corpus-23 Ind.1
	84-13	a/M; r/M	Var. I	0,14	10	GNC	Corpus-23 C1
	84-14	a/M; r/M	Var. I	0,22	10	GNC	Corpus-23 C3
	84-15	a/N; r/N	Var. I	0,13	9,5	GNC	Corpus-23 C2

EMISSIONS COMTALS DE BESALÚ

BERNAT I (988-1020)

Tipus 85. Mancús. *A.* Besalú

Descripció: a/: لا اله الا
الله وحده
لا شريك له
عمر

r/: ✚
الامام هشام
امير المؤمنين
المريد بالله
محمد

Lectures marginals indesxifrables.

Bibliografia: Lavoix-1122; Crusafont-91; Balaguer-21.

Inventari:	Núm.	Encuny	Lectura/variant	Pes	Ø	Localització	Referència
	85-1	a/A; r/A	-	3.76	22	BNP	Crusafont-91

Tipus 86. Mancús. *A.* Besalú.

Descripció: a/: ✚
CRVCEN
لا اله الا
الله وحده

r/: ✚
الامام هشام
امير المؤمنين
المريد بالله
محمد

Lectures marginals indesxifrables.

Bibliografia: Lavoix-1123; Crusafont-92; Balaguer-22.

Inventari:	Núm.	Encuny	Lectura/variant	Pes	Ø	Localització	Referència
	86-1	a/A; r/A	-	3.87	22	BNP	Crusafont-92

Tipus 87. Diner. *AR* (?). Besalú.

Descripció: *a*/ (Anepigràfica). Mà oberta.
r/ B-L-D-O en els espais d'una creu.

Bibliografia: Balaguer, A.M. (1990, a)

Inventari:	Núm.	Encuny	Lectura/variant	Pes	Ø	Localització	Referència
	87-1	<i>a</i> /A; <i>r</i> /A	-	0.89	16.5	-	Bibliografia

GUILLEM I (1020-1052)

Tipus 88. Diner. *AR*. Besalú.

Descripció: *a*/ SANCTA-MARIA (les A sense travesser). Bust de la Verge, de cara, coberta amb vel, que porta damunt del front una creueta. Tot voltat d'un cercle lineal i d'un altre de punts, més exterior.

r/ -BI-SIL-DV-NO-

Creu que talla la llegenda i, a dins, SANCTA, horitzontalment, i CR-VX, verticalment (les A, sense travesser).

Bibliografia: Botet-81; Corpus-1; Crusafont-93.

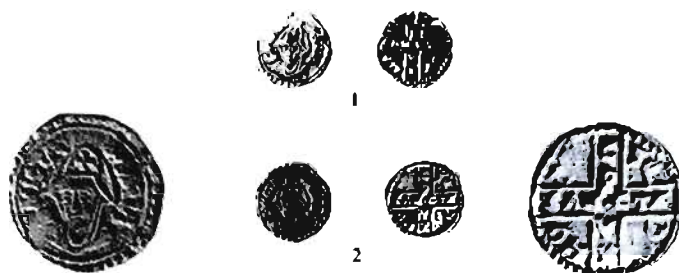
Inventari:	Núm.	Encuny	Lectura/variant	Pes	Ø	Localització	Referència
	88-1	<i>a</i> /A; <i>r</i> /A	-	0.99	14	GNC	Corpus-1A1

88-2	a/B:r/B	-	(0.77)	14	GNC	Corpus-1A2
88-3	a/C:r/C	-	0.98	14	GNC	Corpus-1A3
88-4	a/D:r/D	-	0.95	14	IVDJ	Inèdita
88-5	a/E:r/E	-	1	15	VQR	Corpus-1B1

Tipus 89. Òbol. *Æ*. Besalú.

Descripció: Igual que l'anterior.

Bibliografia: Botet-82; Corpus-2; Crusafont-94.

Inventari:	Núm.	Encuny	Lectura/variant	Pes	Ø	Localització	Referència
	89-1	a/A:r/A	-	0,39	10	GNC	Corpus-2A1
	89-2	a/B:r/B	-	0,50	10	IVDJ	Inèdita

GUILLEM I – BERNAT II (1052-1066)

Tipus 90. Diner. Billó ric (?).

Descripció: a/ (Sense llegenda marginal).

Figura de l'arcàngel sant Rafael que mira cap a l'esquerra, beneeix amb la mà dreta i porta una creu a l'esquerra. Les lletres S i R, a sobre i a sota la mà dreta respectivament. Tot dins una orla de punts.

r/. BISIL-DVNO

Mà dreta oberta amb un punt al mig. Màniga indicada amb ratlles. Orla de punts.

Prototipus: segons descripció.

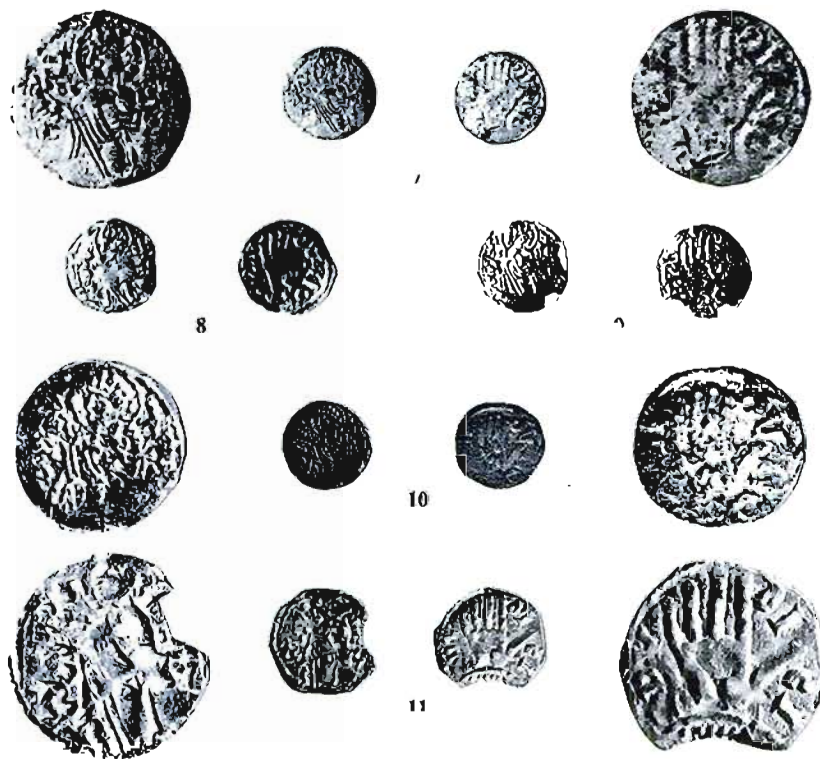
Variant 1: r/la S, al revés.

Variant 2: r/-BI-SI-DV-, la S girada i s'indica la màniga amb un arc de punts.

Bibliografia: Botet, 83-86; Corpu-3. Crusafont-95.

Inventari:	Núm.	Encuny	Lectura/variant	Pes	Ø	Localització	Referència
	90-1	a/A; r/A	Prototipus	0,58	12	MP	Corpus-3A1
	90-2	a/B; r/B	Prototipus	-	12	VQR	Corpus-3A2
	90-3	a/C; r/C	Prototipus	0,33	12	GNC	Corpus-3A3
	90-4	a/A; r/D	Prototipus	0,75	14	IVDJ	Inèdita
	90-5	a/D; r/E	Prototipus	0,67	13	BNP	Inèdita
	90-6	a/E; r/F	Var. 1	0,41	12,5	-	Corpus-3B1

90-7	a/F; r/G	Var. 1	0.41	12.5	MP	Corpus-3B2
90-8	a/G; r/H	Var. 1	0.35	12	GNC	Corpus-3B3
90-9	a/H; r/I	Var. 1	(0.29)	12	GNC	Corpus-3B4
90-10	a/I; r/J (la S no visible)?		0.40	12	MP	Corpus-3B/B
90-11	a/J; r/K	Var. 2	(0.30)	13.2	-	Corpus-3C1

Tipus 91. Òbol. Billó ric(?). Besalú.

Descripció: Semblant a l'anterior. Al revers, la S està al revés i sembla no haver-hi indicació de la màniga.

Bibliografia: Botet-86, Corpus-4, Crusafont-96.

Inventari:	Núm.	Encuny	Lectura/variant	Pes	Ø	Localització	Referència
	91-1	a/A; r/A	-	0.19	10	GNC	Corpus-4A1
	91-2	a/B; r/B	-	0.30	10	IVDJ	Inèdita

BERNAT II (1066-1100) – BERNAT III (1100 – 1111)

Tipus 92. Diner. Besalú.

Descripció: a/ –BR-NR-DS-CO–, Creu que talla la llegenda i, a dins, SAN:CTA horitzon-
començada per dalt talment i CR-VX verticalment (les A sense travesser).
a l'esquerra. Orla de punts.
r/:BISIL-DVNO. Mà dreta oberta amb un punt al mig. Orla de punts.
(les S al revés).

Bibliografia: Puiggarí; Botet, 87-89 i 91; Corpus-5; Crusafont-97.

Variants:

Prototipus: segons descripció.

Variant 1: a/ sense punt de separació SANCTA

Variant 2: a/ la llegenda marginal comença a llegir-se per dalt i a la dreta.

Variant 3: a/ la llegenda marginal comença a llegir-se per baix i a la dreta. Als angles de la creu hi surten peduncles acabats amb un punt.

Variant 4: a/ llegenda horitzontal de la creu capgirada i retrògrada. Llegenda vertical girada.

Variant 5: r/ les S normals.

Variant 6: a/ SANCTA sense punt de separació entre la N i la C. r/ Les S normals.

Variant 7: a/ als angles de la creu hi ha uns petits anells. r/ Les S normals.

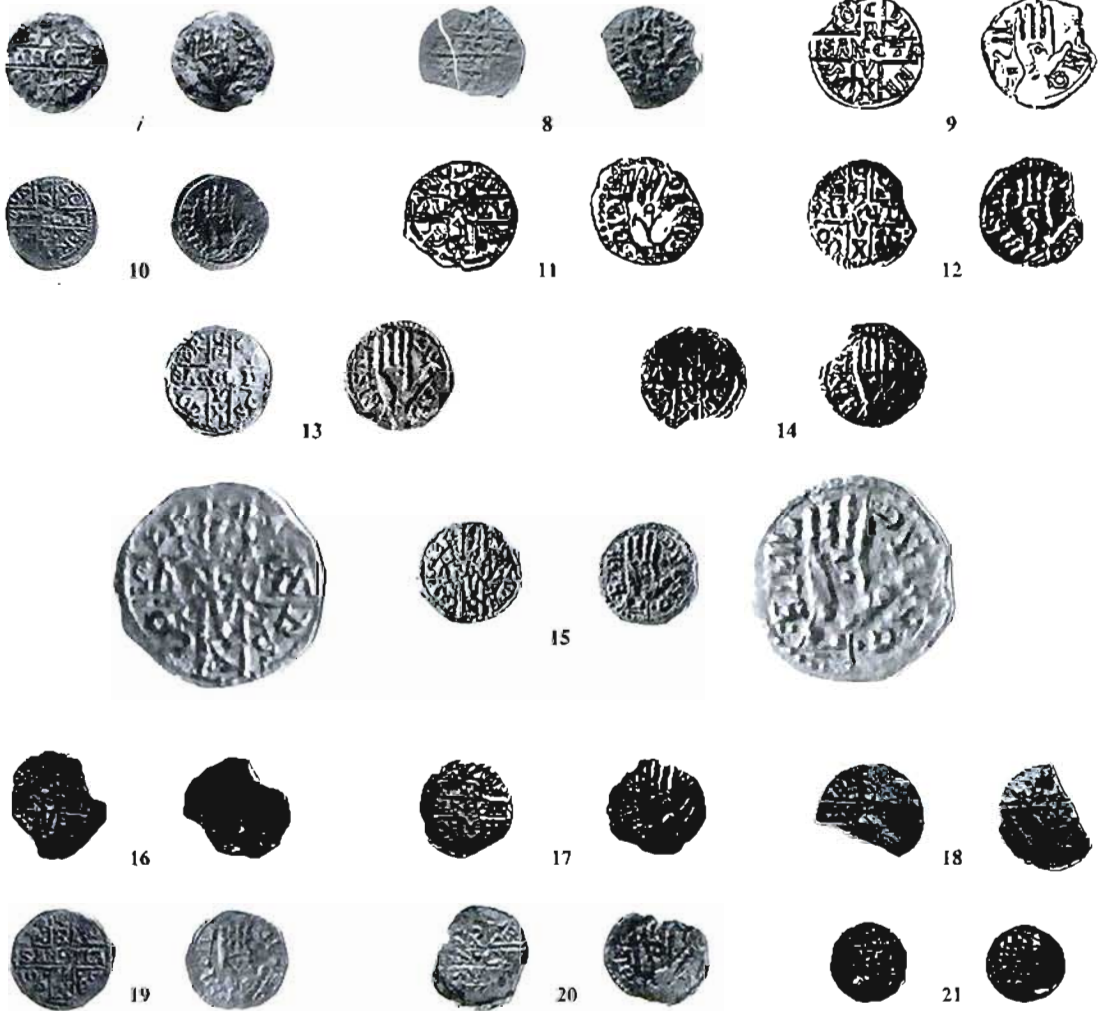
Variant 8: a/ peduncles com la D.

Variant 9: a/ peduncles com la D, la llegenda marginal comença per dalt a la dreta i amb la B en segona posició.

Variant 10: a/ la llegenda marginal comença a llegir-se per baix a l'esquerra. Sense punt de separació a SANCTA, A sense travesser.

Inventari:	Núm.	Encuny	Lectura/variant	Pes	Ø	Localització	Referència
	92-1	a/A; r/A	Prototipus	0,32	13,5	MP	Corpus-5A1
	92-2	a/B; r/B	Prototipus	0,52	13	GNC	Corpus-5A2
	92-3	a/C; r/C	Prototipus	(0,40)	13,5	GNC	Corpus-5A3
	92-4	a/D; r/D	Prototipus	(0,33)	13,5	GNC	Corpus-5A4
	92-5	a/?; r/E	Prototipus	(0,30)	13,3	MP	Corpus-5A5
	92-6	a/F; r/F	Var. 5	(0,39)	13,5	FCS	Inèdita

92- 7	a/G; r/G	Var. 1	(0.36)	13	GNC	Corpus-2B1
92- 8	a/H; r/H	Var. 1	(0.34)	13	GNC	Corpus-2B2
92- 9	a/?; r/?	Var. 2	-	14	—	Corpus-5C1
92-10	a/I; r/I	Var. 3	0.40	12.7	MP	Corpus-5D1
92-11	a/?; r/?	Var. 4	-	14	—	Corpus-5E1
92-12	a/J; r/F	Var. 5	0.42	13.5	—	Corpus-5F1
92-13	a/K; r/F	Var. 5	0.50	14	IVDJ	Inèdita
92-14	a/L; r/I	Var. 6	(0.37)	13.5	GNC	Corpus-5G1
92-15	a/M; r/K	Var. 7	0.30	12.5	GNC	Corpus-5H1
92-16	a/?; r/K	Var. 7	(0.25)	13.8	MP	Corpus- H2
92-17	a/N; r/L	Var. 8	-	13.4	MP	Corpus-5I1
92-18	a/?; r/M	Var. 8	(0.30)	13.6	MP	Corpus -5I2
92-19	a/O; r/N	Var. 8	0.41	13	CBC	Corpus-5I2
92-20	a/P; r/O	Var. 9	0.31	13	GNC	Corpus-5J1
92-21	a/Q; r/P	Var. 10	0.40	12	-	Corpus-6A1

EMISSIONS COMTALS DE ROSSELLÓ

GAUSFRED II (1014-1074)

Tipus 93. Diner . Æ (?). Rosselló.

Descripció: a/ + GOSFRIDUS CO.
r/ (Sense llegenda marginal).

Creu. Cercles de punts interior i exterior.
En el camp, horitzontalment ROSCI i verticalment LO-NI, que comença a dalt i queda interromput per la llegenda horitzontal, amb la qual forma una creu. Als quatre espais estrelletes de sis puntes.

Prototipus: segons descripció.

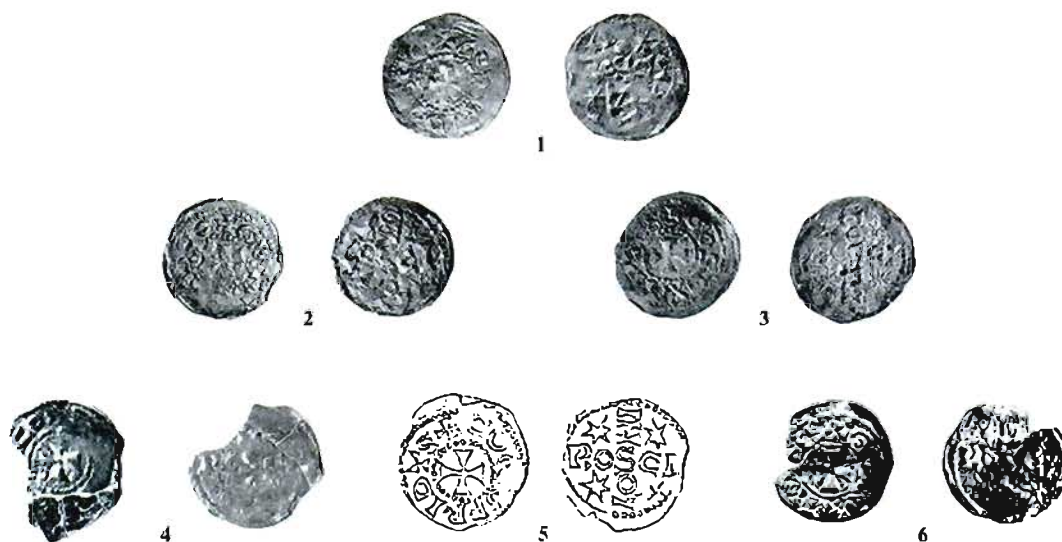
Variant 1: r/ la llegenda LO-NI comença per baix i l'horitzontal és COSCI.

Variant 2: a/ + GOSFRIDUS.

Variant 3: r/ la llegenda vertical comença per baix i la N és H, i el llegeix LO-HI.

Variant 4: a/ com la variant 2; r/ com la variant 4.

Bibliografia: Botet 92-96; Corpus-1: Crusafont. 84.

Inventari: Núm.	Encuny	Lectura/variant	Pes	Ø	Localització	Referència
93-1	a/A: r/A	Prototipus	0,54	16,8	MP	Corpus 1A1
93-2	a/B: r/B	Var. 1	0,60	16	MP	Corpus 1B1
93-3	a/C: r/C	Var. 2	0,58	16,6	MP	Corpus 1C1
93-4	a/D: r/D	Var. 3 incompleta	(0,48)	17	MP	Corpus 1D1
93-5	a/E: r/E	Var. 4	-	17	-	Corpus 1E1
93-6	a/F: r/F	Prototipus	0,60	17	IVDJ	Inèdita

93-7	a/G(?); r/G(?)	Prototipus (?)	(0.55)	1/	FCS	Inèdita
93-8	Indeterminada (Trencada, incompleta)	-	-	-	MP(NI)	-

Tipus 94. Òbol. *AR* (?). Rosselló.

Descripció: Com l'anterior, segons el prototipus.

Bibliografia: Serafini, p. 225-245; Crusafont-85; Doutres, p. 14.

Inventari:	Núm.	Encuny	Lectura/variant	Pes	Ø	Localització	Referència
	94-1	a/A;	r/A	-	13.8	MV(?)	Serafini=Crusafont, 85
	94-2	a/B;	r/B	0.40	14	-	Inèdita
	94-3	a/?;	r/?	-	-	MP (?)	Doutres*. Ind.

*Aquest autor, en donar a conèixer aquesta peça pretenia confirmar l'existència del tipus. Per a demostrar-ho no aportà, però, cap de les dades imprescindibles, això és, pes i diàmetre. D'altra banda, les dimensions de la fotografia que publica, si no és un xic ampliada, s'acosten més a les del diner que a les de l'òbol. S'imposa, doncs, certa reserva envers aquest exemplar.

GIRARD I (1102-1115)

Tipus 95. Diner. Billó. Rosselló.

Descripció: a/ + GUINARD (CO)

Creu amb alfa al tercer espai i omega al segon. Cercles de punts interior i exterior.

r/ + ROSILIONVS (la primera S al revés). En el camp, PTA amb creueta dalt i baix. Cercles de punts interior i exterior.

Bibliografia: Botet, 97-98; Corpus-2; Crusafont, 111-112.

Prototipus: segons descripció. És la mateixa peça que estudià Botet. A l'anvers es veu clarament que no hi diu GUIRARD com ell indica, sinó GUINARD, essent formada la N per dos pals i punt central. De les lletres finals de l'anvers, CO, es veu amb bastant claredat la C. En el revers, no s'hi veu la C de ROSCI i sí clarament ROSI. La L següent s'hi endevina en part, així com la resta de la llegenda, on veiem, clarament, només la meitat de la V i la S final. La llegenda comença a la dreta.

Variant 1: a/ acaba en COM. Al r/ROSILIONIS, al marge, i al centre PETV, és a dir, la A és invertida i esdevé V. La llegenda comença a l'esquerra.

Variant 2: a/ com el prototipus. Al r/lectura marginal retrògrada, la central PTV.

Variant 3: a/ com el prototipus. El r/ com el de la variant 1 (ROSILIONIS) i lectura central PETR.

Variant 4: a/ com el prototipus, però l'alfa de l'espai tercer ajaguda. Al r/ROSILIONIS, al centre, PE (TR).

Inventari:	Núm.	Encuny	Lectura/variant	Pes	Ø	Localització	Referència
	95-1	a/A; r/A	Prototipus	0,94	16	GNC	Corpus-2A1
	95-2	a/B; r/B	Var. 1	0,61	16	-	Inèdita
	95-3	a/C; r/C	Var. 2	-	16	-	Inèdita
	95-4	a/D; r/D	Var. 3	1,03	17	IVDJ	Corpus-2B1
	95-5	a/E; r/E	Var. 4	-	17	-	Inèdita

2

3

4

5

GAUSFRED III (1115-1164)

Tipus 96. Diner. Billó. Rosselló.

Descripció: a/ + ROSILIONVS (les S ajagudes).

En el camp, creu alçada, i als costats C-O dalt, i N-T a baix, abreviació de *Conti* (comte).

r/ + GAVFREDVS (la A sense travesser, la S ajaguda). Creu amb alfa esquemàtica al tercer espai i omega també simplificada, al segon. Cercles interior i exterior de punts.

Prototipus: segons descripció.

Variant 1: Com l'anterior, però les A prenen la forma d'una H més o menys oberta de baix i sempre amb travesser en forma d'una petita V.

Variant 2: a/ Els dos grups de lletres de l'anvers canviats: dalt C-T, baix N-O.

Variant 3: a/ L'alfa al segon espai i l'omega al tercer.

Variant 4: a/ L'omega al primer espai, l'alfa al quart.

Variant 5: r/ GAVFREDS

Variant 6: r/ GAVFREDIVS

Variant 7: r/ GVAPEDAS (llegenda exterior).

Contingut d'argent: 25% = 3 diners de llei.

Bibliografia: Botet,* 99-106; Corpus-3; Crusafont-87.

*Botet dóna, creiem que erròniament, ROSIIIONVS.

Inventari:	Núm.	Lectura/variant	Pes	Ø	Localització	Referència
	96-1	Prototipus	0,75	17,5	—	Inèdita
	96-2	Var. 1	0,79	17,7	MP	Corpus-3 B6
	96-3	Var. 2	0,72	17	GNC	Corpus-3 C1
	96-4	Var. 3	0,79	17,8	MP	Corpus-3 D2
	96-5	Var. 4	0,70	15,7	MP	Corpus-3 E1
	96-6	Var. 5	0,70	16	MP	Corpus-3 F1

96-7 Var. 6 0,68 17,9 MP Corpus-3 G1
 96-8 Var. 7 0,74 17 MP Corpus-3 H1

* No farem l'inventari d'encunys dels 126 exemplars descrits al Corpus. Sabem que es produí una nova troballa que ha estat dispersada en el context europeu. Estimem que pot haver-hi una evidència de 300 exemplars. En el Museu Puig n'hi ha uns 113 exemplars; el GNC en té 3; el BNP 2; a la CPG de Cambridge, 2, i l'IVDJ. El pes mitjà de 134 exemplars és de 0,74 g i els diàmetres es mouen al voltant dels 17-17,5 mm.

Tipus 97. Òbol. Billó. Rosselló.

Descripció: Igual que el prototipus anterior.

Contingut d'argent: 30,1%

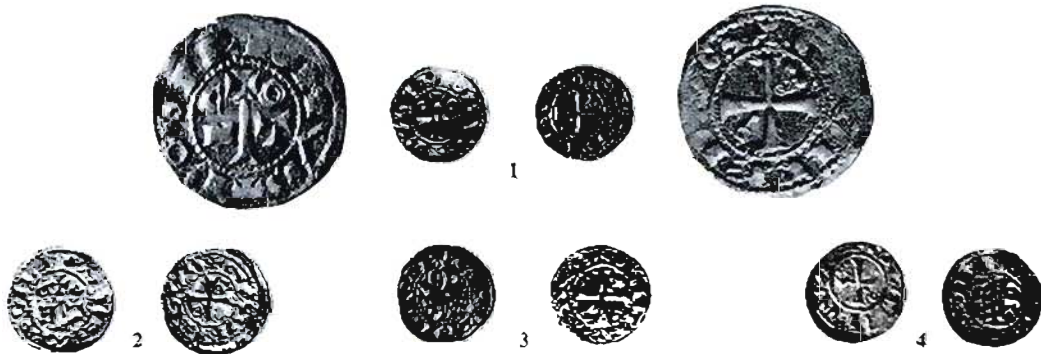
Prototipus: segons descripció.

Variant 1: com la variant 1 del diner.

Variant 2: com la variant 3 del diner.

Variant 3: com la variant 7 del diner.

Bibliografia: Botet, 100, 102, 107; Corpus-4. Crusafont-88.

Inventari:*	Núm.	Lectura/variant	Pes	Ø	Localització	Referència
	97-1	Prototipus	0,36	12,7	MP	Corpus 4-A1
	97-2	Var. 1	0,46	14	MP	Corpus 4-B1
	97-3	Var. 2	0,40	13,2	MP	Corpus 4-C3
	97-4	Var. 3	0,37	13,2	MP	Corpus 4-D2

* Per a l'inventari, hem procedit com en el cas del diner. L'evidència actual dels òbols deu superar els vuitanta exemplars. Al Museu Puig se'n conserven trenta-tres, a la CPG de Cambridge n'hi ha un, i un altre a la BN de París.

GIRARD II (1164-1172)

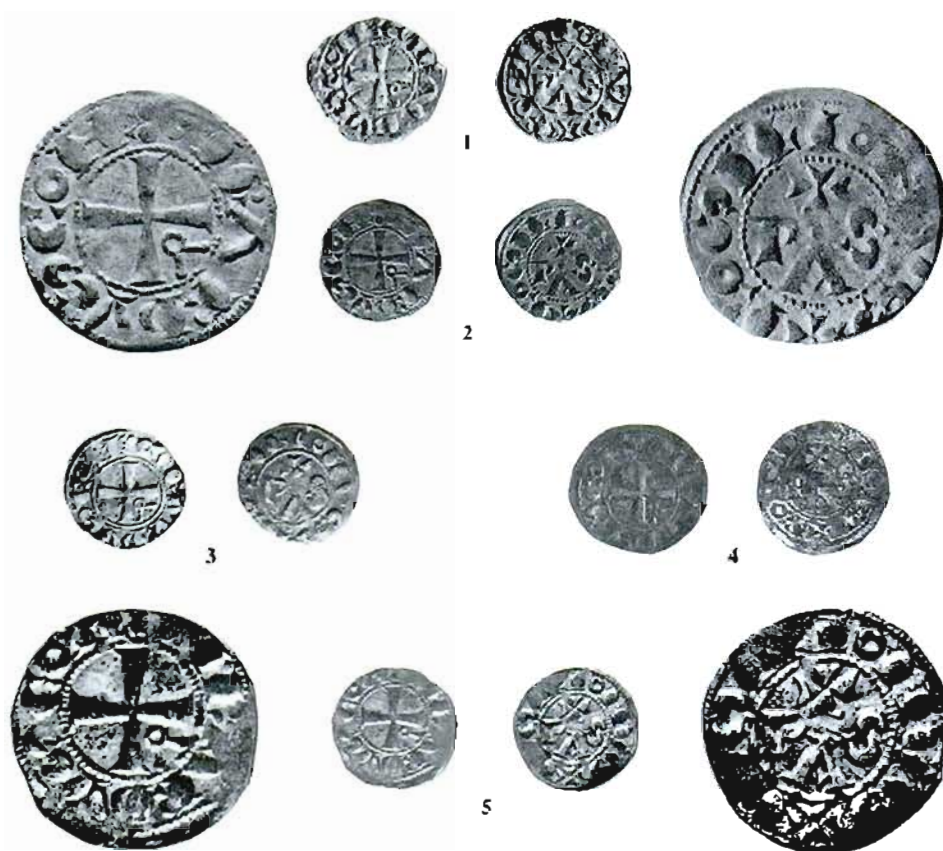
Tipus 98. Diner. Billó. Rosselló.

Descripció: a/: GIRARDVS COM (la S ajaguda). Creu interior amb omega esquemàtica al quart espai. Cercles de punts interior i exterior.

r/ + ROSILIONVS (les S ajagudes). En el camp les lletres PAS amb la A un xic més baixa, damunt la qual hi ha una creueta. Cercles de punts interior i exterior.

Contingut d'argent: 15%.

Bibliografia: Botet-108; Corpus-5; Crusafont-89.

Inventari:*	Núm.	Encuny	Lectura/variant	Pes	Ø	Localització	Referència
	98-1	a/A; r/A	-	0.67	16.4	MP	Corpus-5A1
	98-2	a/B; r/B	-	0.80	16	MP	Corpus-5A2
	98-3	a/C; r/C	-	0.80	16	MP	Corpus-5A3
	98-4	a/D; r/D	-	0.93	18	MP	Corpus-5A4
	98-5	a/E; r/E	-	0.86	16	GNC	Corpus-5A5

98-6	a/F; r/F	-	0.89	17	BNP	Inèdita
98-7	a/G; r/G	-	0.89	16.8	BNP	Inèdita
98-8	a/H; r/H	-	0.94	16.5	-	Inèdita
98-9	a/H; r/H	-	0.92	17.2	-	Inèdita
98-10	a/H; r/H	-	0.91	16.8	-	Inèdita
98-11	a/I; r/I	-	1.06	17.5	-	Inèdita
98-12	a/J; r/J	-	-	-	-	Inèdita
98-13	a/K; r/K	-	-	-	-	Inèdita

* Actualment pot haver-ne aparegut algun exemplar més.

Tipus 99. Òbol. Billó. Rosselló.

Descripció: Igual que l'anterior.

Bibliografia: Botet-109; Corpus-6; Crusafont-90.

Inventari:*	Núm.	Encuny	Lectura/variant	Pes	Ø	Localització	Referència
	99-1	a/A; r/A	-	0.40	13	MP	Corpus-6A1
	99-2	a/B; r/B	-	-	13	-	Inèdita
	99-3	a/C; r/C	-	0.40	13	-	Inèdita

*Botet assenyala l'existència de peces en dues col·leccions privades franceses. Avui pot haver-hi algun exemplar més.

EMISSIONS COMTALS D'EMPÚRIES

PONÇ I (1040-1078)

Tipus 100. Diner. Æ (?). Empúries.

Descripció: a/ Bust mirant a l'esquerra, cobert amb mantell. A la dreta signe que pot interpretar-se com un bàcul o com una G.

r/ + IMPVRIAS entre dos cercles. Creu que acaba amb un punt a cada extrem.

Bibliografia: Botet-110; Corpus-1; Crusafont-73.

Inventari:	Núm.	Encuny	Lectura/variant	Pes	Ø	Localització	Referència
	100-1	a/A; r/A	-	0,23	12,5	IVDJ	Corpus-1A1

HUG II (1078-1116)

Tipus 101. Diner. Billó. Empúries.

Descripció: a/ + HUGO COMTI començant per baix i entre un cercle interior lineal i un d'exterior de punts. Efigie d'art molt rude, sovint estrafe-ta, mirant a l'esquerra. Els cabells són representats per traços curvilinis que convergeixen al clatell, on semblen recollits i lligats. En algun exemplar sembla que s'apreciïn plects del vestit en el coll.

r/ + IMPVIIAS en disposició retrògrada, sense cercle interior i amb cercle exterior de punts. Creu interior equilatral amb extrems eixamplats. Una creueta en aspa al quart espai. Hi ha nombroses variants, de manera que gairebé cada exemplar és diferent.

Prototipus, segons descripció.

Variant 1: r/ + IMPVRIAS, cercle interior lineal i aspa al tercer espai.

Variant 2: a/ llegenda acaba COIMT i r/ IMVIVRIS, amb una aspa al tercer espai.

Variant 3: a/ llegenda acaba COITI i r/ llegenda com el prototipus, però en disposició normal, cercle interior i aspa al tercer.

Variant 4: a/ llegenda acaba COMITE i r/IMIVRIAS, normal, amb cercle interior i aspa al tercer espai.

Variante 5: a/llegenda acaba SVOMIDV i r/IMIVRIAS, normal amb cercle interior.

Variante 6: r/IMPVRSAL. normal i amb cercle interior.

Bibliografia: Botet-111-112; Corpus-2 i 3; Crusafont-74.

Inventari:	Núm.	Encuny	Lectura/variant	Pes	Ø	Localització	Referència
	101-1	a/A: r/A	Prototipus	0.75	17	GNC	Corpus-2A1
	101-2	a/B: r/B	Var. 1	0.55	17	MP	Corpus-2B1
	101-3	a/C: r/C	Var. 1	0.51	16.7	MAB	Corpus-2B2
	101-4	a/D: r/D	Var. 2	0.72	18	MEV	Corpus-3C1
	101-5	a/E: r/E	Var. 3	0.64	16.9	MAB	Corpus-3A1
	101-6	a/F: r/F	Var. 4	0.54	17,3	MAB	Corpus-3B1
	101-7	a/G: r/G	Var. 5	0.62	17	MAB	Corpus-3D1
	101-8	a/H: r/H	Var. 6	0,49	15	-	Inèdita

Tipus 102. Òbol. Billó. Empúries.

Descripció: a/ Sense llegenda marginal. Esfígie a l'esquerra amb un grup de tres punts davant la boca. Cercle exterior de punts.
 r/ +.....AS, exterior, entre cercle interior lineal i cercle exterior de punts. Creu interior d'extrems eixamplats amb una creueta en aspa al tercer espai.

Bibliografia: Corpus-4; Crusafont-75.

Inventari:	Núm.	Encuny	Lectura/variant	Pes	Ø	Localització	Referència
	102-1	a/A; r/A	-	0,25	12	MAB	Corpus-A1

Tipus 103. Diner. Billó. Empúries.

Descripció: a/ +HUG COMITE retrògrada, entre cercle interior lineal i exterior de punts. Esfígie que mira a la dreta de més mal art que en els dos tipus anteriors. Nas afuat i llarg, cabells representats per traços rectilinis inclinats, ull i orelia molt esquemàtics. De darrere el cap sembla penjar un cordó acabat amb una borla.
 r/ +SMIVRSAI en disposició retrògrada, amb la segona S al revés i entre cercle lineal interior i cercle exterior de punts. Creu interior equilateral d'extrems eixamplats i creueta en saltor al quart espai.

Contingut d'argent: 23,7 % , dos diners de llei aproximadament.

Prototipus: segons descripció.

Variant 1: r/ IM...SAI.

Variant 2: r/ IMIVRIAS, en disposició normal.

Variant 3: r/ com la variant 3 del tipus 101, però amb un creu al quart espai.

Bibliografia: Botet-113; Corpus-5; Crusafont-76.

Inventari:	Núm.	Encuny	Lectura/variant	Pes	Ø	Localització	Referència
	103-1	a/A; r/A	Prototipus	0,60	16,3	-	Inèdita

103-2	a/B; r/B	Var. 1	0.64	16.5	MEV	Corpus-5B1
103-3	a/C; r/C	Var. 2	0.62	17.1	MAB	Corpus-5C1
103-4	a/D; r/D	Var. 3	0.65	17.8	MAB	Corpus-5A1

HUG III (1153-1173)

Tipus 104. Diner. Billó. Empúries.

Descripció: a/ (Flor de quatre pètals) IMPVRIARVM, amb la M i la P nexades, entre cercles interior i exterior. Mà estesa, probablement recoberta d'armadura, que sosté el puny d'una espasa. Podem veure, per baix, el pom de l'espasa i, per dalt, la creuera que és recta, i la fulla que s'afua i talla per dalt la llegenda. El pom és sempre rodó.

r/ +HVGO COMES, entre cercles lineals interior i exterior. Creu interior amb extrems eixamplats. Als espais segon i tercer, una flor de quatre pètals.

Prototipus: segons descripció.

Variant 1: a/cercle interior de punts. L'articulació del canell representada per llunetes oposades i no paral·leles. En algun cas la creuera pot acabar en petits poms.

Bibliografia: Botet-114*; Corpus-6; Crusafont-77.

* Botet (núm. 116) treu de Pocy d'Avant una varietat amb la mà que ve de l'esquerra i no de la dreta. L'exemplar no ha estat trobat i és probable que es tracti d'una mala interpretació del dibuixant del tipus que presentem. En prescindirem (vegeu Corpus, tipus 7).

Inventari:	Núm.	Encuny	Lectura/variant	Pes	Ø	Localització	Referència
	104-1	a/A; r/A	Prototipus	0.60	15,6	IVDJ	Inèdita

104-2	a/B; r/B	Prototipus	0,66	17	CPG	Inèdita
104-3	a/C; r/C	Prototipus	0,93	17	GNC	Corpus-6A 1
104-4	a/D; r/D	Var. 1	0,50	16,2	-	Inèdita
104-5	a/E; r/E	Var. 1	0,70	17,5	-	Corpus-6A2
104-6	a/F; r/F	Var. 1	0,74	17,5	-	Inèdita
104-7	a/B; r/B	Prototipus	0,66	17	-	Inèdita
104-8	a/G; r/G	Var. 1	(0,54)	15,5	-	Inèdita
104-9	a/?; r/?	-	-	18	VQR	Corpus-6 Ind.1

Tipus 105. Òbol. Billó. Empúries.

Descripció: a/ (flor de 4 pètals) IMPURIARUM. amb la M i la P nexades, entre cercles interior i exterior de punts. Mà estesa amb armadura que sosté una espasa.
r/ +HUGO COMES, entre cercles interior i exterior lineals. Creu interior als espais segon i tercer.

Bibliografia: Botet-115: Corpus -7; Crusafont-78.

Inventari:	Núm.	Encuny	Lectura/variant	Pes	Ø	Localització	Referència
	105-1	a/A; r/A	-	0,30	13,5	IVDJ	Inèdita
	105-2	a/?; r/?	-	-	15	VQR	Ind.Corporus-7A 1

HUG IV (1200-1230)

Tipus 106. Diner. Billó. Empúries.

Descripció: a/ IMPVRIAR entre cercles de punts interior i exterior. Espasa amb pom triangular i creuera recta. La fulla, afuada, talla la llegenda per dalt.
r/ +VGO COMES amb la M i la E nexades i entre cercles interior i exterior de punts. Creu interior equilateral d'extremis eixamplats. Anell pedunculat amb l'apèndix dirigit al centre de la creu, al primer espai.

Prototipus: segons descripció.

Variants: a/ el pom de l'espasa en forma de cairó i la creuera acabada en boletes.

Bibliografia: Botet-117; Corpus-9; Crusafont-79.

Inventari:	Núm.	Encuny	Lectura/variant	Pes	Ø	Localització	Referència
	106-1	a/A; r/A	Prototipus	0,88	17	GNC	Corpus-9A1
	106-2	a/B; r/B	Var. I	0,57	16,8	-	Inèdita
	106-3	a/C; r/C	Var. I	0,75	15,8	-	Inèdita
	106-4	a/?; r/?	Var. I	-	15	-	Inèdita
	106-5	a/?; r/?	Prototipus	-	17	VQR	Corpus-9 Ind.1

Tipus 107. Òbol. Billó. Empúries

Descripció: a/ IMPVRIAR Espasa amb pom en forma de cairó i boles als extrems de la creuera.
r/ +VGO COMES Creu interior, anell pedunculat al primer espai.

Bibliografia: Corpus-10; Crusafont-80.

Inventari:	Núm.	Encuny	Lectura/variant	Pes	Ø	Localització	Referència
	107-1	a/A; r/A	-	-	13	MPe	Corpus-10A1
	107-2	a/B; r/B	-	0.36	12.4	-	Inèdita
	107-3	a/C; r/C	-	(0.21)	11	-	Inèdita

PONÇ HUG IV (1230-1269)

Tipus 108. Diner. Billó. Empúries.

Descripció: a/ COMES-EMPR, amb petit travesser a la cua de la R. M i E nexades. Segona E gòtica. Entre dos cercles de punts, l'un interior i l'altre exterior. Espasa de pom d'anella i creuera recta, amb la fulla recta, afuada només de la punta. Talla la llegenda per baix.

r/ -P-O-CI- V-GO- tallada per una creu equilateral d'extremes eixamplats i entre dos cercles de punts, l'un interior i l'altre exterior.

Prototipus: segons descripció.

Variant 1: a/la llegenda acaba EMPVR; ME no nexades.

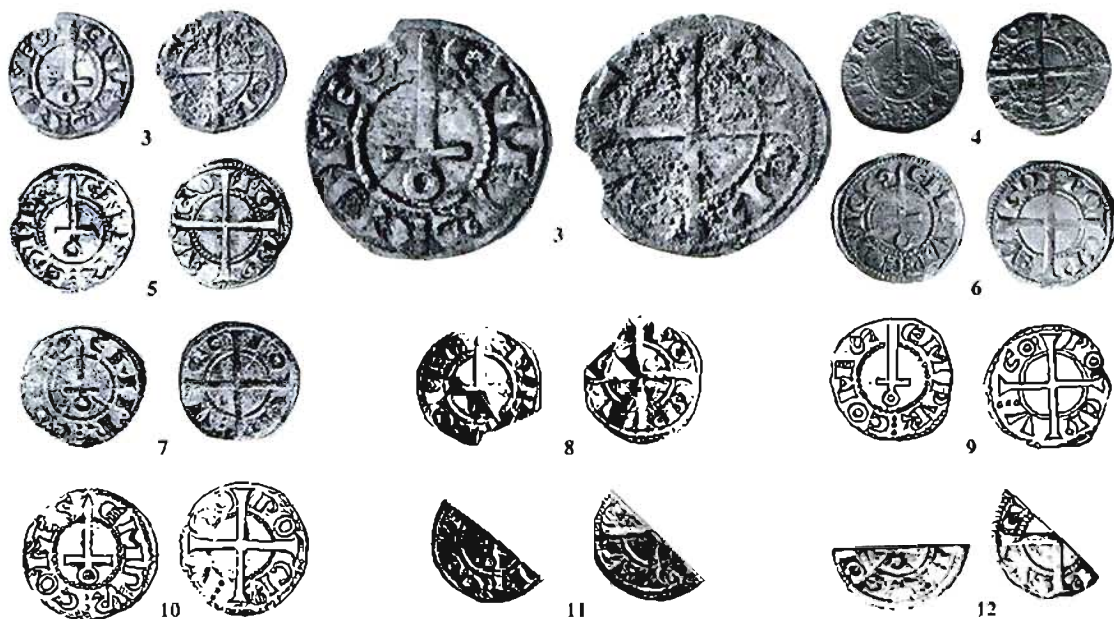
Variant 2: a/V i R, nexades, r/-V -

Variant 3: a/V i R, nexades.

Bibliografia: Botet-120; Corpus-13; Crusafont-83.

Inventari:*	Núm.	Encuny	Lectura/variant	Pes	Ø	Localització	Referència
	108-1	a/A; r/A	Prototipus	0.59	17,3	-	Corpus-13A3
	108-2	a/B; r/B	Prototipus	0.90	17	-	Corpus-13A1

108- 3	a/C; r/C	Prototipus	(0,55)	17	IVDJ	Inèdita
108- 4	a/D; r/D	Prototipus	0.75	16,5	MP	Corpus-13A2
108- 5	a/E; r/E	Prototipus	0.75	17,2	-	Inèdita
108- 6	a/G; r/G	Prototipus	0.70	16	-	Inèdita
108- 7	a/F; r/F	Var. 1	0.76	16	-	Corpus-13B1
108- 8	a/?; r/?	?	(0.75)	16	-	Inèdita
108- 9	a/?; r/?	Var. 2	-	16	-	Corpus-13C1
108-10	a/?; r/?	Var. 3	-	17	VQR	Corpus-13D1
108-11	a/?; r/?	?	(0.23)*	17	-	Inèdita
108-12	a/?; r/?	?	(0.27)*	16	-	Inèdita

*Meitat, possiblement per circular com a òbols. El tall sembla intencionat.

Tipus 109. Òbol. Billó. Empúries.

Característiques iguals que les del prototipus anterior.

Bibliografia: M. Crusafont (1986).

Inventari:	Núm.	Encuny	Lectura/variant	Pes	Ø	Localització	Referència
	109-1	a/A; r/A	-	0.30	13	-	Bibliografia
	109-2	a/B; r/B	-	0.25	12,5	-	Bibliografia

Tipus 110. Diner. Billó. Empúries

Descripció: a/ + IMPV-RIAR: entre cercles de punts. Espasa amb pom d'anella i creuera de braços inclinats cap a la fulla, la qual talla la llegenda i presenta estries i nervi central.

r/ -VGO C-OMES: entre cercles de punts. La E és gòtica. Creu de braços desiguals, amb els llargs tallant la llegenda i els curts interiors, i tots d'extremes eixamplats. Als espais, anells.

Bibliografia: Botet-118; Corpus-11; Crusafont-81.

Inventari:

Núm.	Encuny	Lectura/variant	Pes	Ø	Localització	Referència
110-1	a/A; r/A	-	0,79	16	GNC	Corpus-11A1

Tipus 111. Òbol. Billó. Empúries.

Respon a les mateixes característiques del diner anterior.

Bibliografia: Botet-119; Corpus-12; Crusafont-82.

Inventari:

Núm.	Encuny	Lectura/variant	Pes	Ø	Localització	Referència
111-1	a/A; r/A	-	0,25	11	-	Inèdita
111-2	a/B; r/B	-	-	11	Perduda	Corpus-12A1

PONÇ HUG V (1277-1313)

Tipus 112. Diner. Billó. Empúries.

Descripció: a/ +COMES EMPR, amb un petit travesser a la cua de la R i entre cercles de punts interior i exterior. La primera E, és llatina, i la segona, gòtica. Espasa de pom rodó i creuera corbada vers la fulla pels seus dos extrems. Fulla afuada que no excedeix el cercle interior. Als costats de l'espasa, escudets apuntats amb dues faixes, heràldica dels comtes d'Empúries.

r/ + POCI' VGO entre dos cercles de punts, l'un interior i l'altre exterior. Creu interior equilatral d'extrems eixamplats cantonada de roses de sis pètals i botó central.

Prototipus: segons descripció.

Variante 1: a/ les dues E són llatines i la fulla de l'espasa té estria central.

Bibliografia: Balaguer [1984] i [1985].

Inventari:	Núm.	Encuny	Lectura/variant	Pes	Ø	Localització	Referència
	112-1	a/A; r/A	Prototipus	(0,45)	15,5	-	Bibliografia (1985)
	112-2	a/B; r/B	Var. 1	0,65	16	-	Inèdita
	112-3	a/?; r/?	Var. 1	(0,28)*	15,5	-	Inèdita
	112-4	a/C; r/C	Prototipus	0,60	16	-	Inèdita
	112-5	a/?; r/?	Var. 1 (?)	(0,35)*	15,5	-	Bibliografia (1984)

* Meitat, possiblement per circular com a òbol. El tall sembla intencionat.

Tipus 113. Òbol. Billó. Empúries.

Descripció: Com el prototipus de diner anterior.

Bibliografia: Balaguer (1985).

Inventari:	Núm.	Encuny	Lectura/variant	Pes	Ø	Localització	Referència
	113-1	a/A; r/A	-	0,27	11	-	Bibliografia
	113-2	a/B; r/B	-	0,3	12,5	-	Inèdita

PONÇ HUG VI O MALGAULÍ (1313-1322)**Tipus 114.** Diner. Billó. Empúries.

Descripció: a/ (Del pom de l'espasa) COMES-EMPUR', entre dos cercles de punts. Escut faixat de les armes emporitanes, darrera el qual se aprecia una espasa de creuera recta que surt per sota l'escut, la seva part inferior, talla la llegenda.

r/ + PONCIVS:VGONIS, entre dos cercles de punts. Creu interior d'extrems eixamplats.

Prototipus: segons descripció.

Variant 1: a/ acaba EMPR

Bibliografia: M. Crusafont, (1986).

Inventari:	Núm.	Encuny	Lectura/variant	Pes	Ø	Localització	Referència
	114-1	a/A; r/A	Prototipus	(0,55)	15,5	-	Inèdita
	114-2	a/B; r/B	Var. 1	(0,24)*	16	-	Bibliografia
	114-3	a/?; r/?	?	(0,23)**	10	-	Inèdita

* Meitat, per circular com a òbol.

** Fragment

EMISSIONS COMTALS D'URGELL

ERMENGOL III (1038-1065)

Tipus 115. Diner. AR.

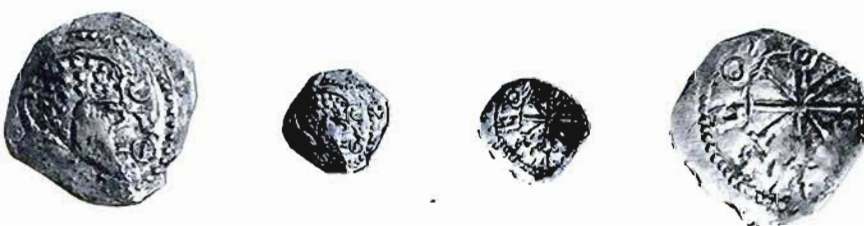

Descripció: a/ ERMENG(O)C. Efigie que mira a l'esquerra, de dibuix molt tosc.
 r/ +(?)O(?...)(il·legible). Creu doblada de sautor amb anell en un dels extrems i patents els altres.

Bibliografia: Balaguer, A.M. (1991-1993).

Inventari:	Núm.	Encuny	Lectura/variant	Pes	Ø	Localització	Referència
	115-1	a/A; r/A	-	0,25	13	-	Bibliografia

Tipus 116. Diner. AR.

Descripció: a/ DLO... Testa a la dreta.
 r/ +..(E)LICOT. Creu doblada de sautor amb anell en un dels extrems i patents els altres. Similar a l'anterior.

Bibliografia: Balaguer, A.M. (1991-1993).

Inventari:	Núm.	Encuny	Lectura/variant	Pes	Ø	Localització	Referència
	116-1	a/A; r/A	-	0,31	13	-	Bibliografia

ERMENGOL IV (1065-1092)

Tipus 117. Diner. Billó.

Descripció: a/ : ERMEGAV COMES (M i E nexades). Testa mirant a l'esquerra.

r/ + : VRGI. LO

Monograma de Crist d'on pengen l'alfa i l'omega. Cercles de punts interior i exterior.

Bibliografia: Botet-123; Corpus-2; Crusafont-100.

Inventari:	Núm.	Encuny	Lectura/variant	Pes	Ø	Localització	Referència
	117-1	a/A: r/A	-	1,1	19	IVDJ	Corpus-2A1

ERMENGOL V (1092-1102)

Tipus 118. Diner. Billó.

Descripció: a/✠: ER•MENGAVDVS. Creu interior.

r/ Genet llancer a la dreta. A l'exerg: ✠†N†•

Bibliografia: Balaguer-Crusafont (1998 a) i (1998 b).

Inventari:	Núm.	Encuny	Lectura/variant	Pes	Ø	Localització	Referència
	118-1	a/A: r/A	-	1,04	17,5	-	Bibliografia
	118-2	a/A: r/B	-	0,87	17	-	Bibliografia
	118-3	a/B: r/C	✠ERMENGAVDVS	0,99	17	-	Bibliografia

118-4 a/C; r/D XERMENGAVDVS (0.79) 17

- Bibliografia

ERMENGOL VI (MINORITAT) (1102-1108)

Tipus 119. Diner. Billó. Minoritat d'Ermengol VI (1102-1108), a nom del seu tutor, Pedro An-súrez.

Descripció: a/ PETRVS.COMES (M i E nexades). Creu interior. Cercles de punts interior i exterior.

r/ + VRGELLODVS Lletra T entre alfa i omega. Cercles de punts interior i exterior.

Bibliografia: Botet-122; Corpus-1; Crusafont-99.

Inventari:	Núm.	Encuny	Lectura/variant	Pes	Ø	Localització	Referència
	119-1	a/A; r/A	-	0.93	17	VQR	Corpus-1A1

Tipus 120. Diner (?). Billó. Agramunt. Abans del 1118.

Descripció: a/ERMENGO CO S. Creu alçada entre dos creixents.
r/AGREMONTIS. Creu equilatral interior.

Bibliografia: Balaguer, A.M. (1991-1993).

Inventari:	Núm.	Encuny	Lectura/variant	Pes	Ø	Localització	Referència
	120-1	a/A; r/A	-	0,65	17	-	Bibliografia
	120-2	a/B; r/B	-	0,65	17	-	Inèdita

Tipus 121. Òbol. Billó. Agramunt. Inici de la participació episcopal.

Descripció: a/VRGEL COMTE. Bàcul entre un creixent i un anell.
r/-AG-RE-MO-TE. Creu equilatral que talla la llegenda.

Bibliografia: Balaguer, A. M. (1991-1993).

Inventari:	Núm.	Encuny	Lectura/variant	Pes	Ø	Localització	Referència
	121-1	a/A; r/A	-	0,43	15	-	Bibliografia

ERMENGOL VII (1154-1184)

Tipus 122. Òbol. Billó. Agramunt.

Descripció: a/ERMGO COMS (la S. ajaguda). Bàcul d'extrem triangulat entre una T i una creueta.
 r/AGEMONTIS (la S. ajaguda). Creu equilatral interior amb creixent al primer espai i anell al segon.

Bibliografia: Balaguer, A.M. (1991-1993).

Inventari:	Núm.	Encuny	Lectura/variant	Pes	Ø	Localització	Referència
	122-1	a/A; r/A	-	0.58	15	-	Bibliografia

ERMENGOL VIII (1184-1209)

Tipus 123. Diner. Billó. Agramunt.

Descripció: a/AGRIMONT VRGL (les A com H). Bàcul sobre U de base plana.
 r/+ERMENGO COMES (ME nexades, S ajaguda). Creu equilatral amb trèvol al segon i tercer espais.

Prototipus: segons descripció.

Variante 1: a/ El bàcul acaba a baix amb dues bifurcacions que reposen sobre una V (base apuntada). Les A, més tancades de dalt i amb travesser horitzontal. Bona factura.

Variante 2: a/ Com l'anterior, de pitjor factura. La A amb el travesser angulat.

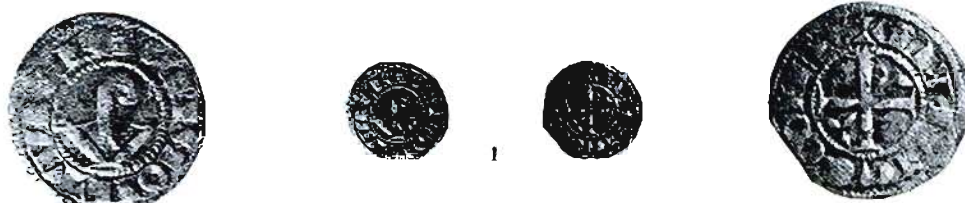
Variante 3: r/ Com el prototipus, però els trèvols als espais primer i quart.

Bibliografia: Crusafont, (1991-1993). Per les variants 1 i 2: Botet-124*; Corpus-3; Crusafont-101. La variante 3, Crusafont (1997 A).

Inventari:**	Núm.	ectura/variant	Pes	Ø	Localització	Referència
	123-1	Prototipus	0.86	18	-	Crusafont (1991-1993)
	123-2	Var. 1	0.82	17.5	-	Corpus-3
	123-3	Var. 2	0.8	17.8	-	Corpus-3
	123-4	Var. 3	0.7	17,5	-	Crusafont (1997)

* Botet dona erròniament la lectura AGRIMONT VRGI.

** No fem l'inventari d'encunyats dels exemplars existents, que avui pot sobrepassar la cinquantena. L'any 1979 hi havia 2 exemplars al GNC. També n'hi ha al IVDJ i al VQR.

Tipus 124. Òbol. Billó. Agramunt.

Descripció: a/AGRIMONT VRGL Bàcul acabat en dues bifurcacions que reposa damunt d'una V. com en les variants 1, 2, del tipus anterior.

r/+ERMENGO COMES Creu interior amb trèvol al segon i tercer espais.

Bibliografia: Domingo Sellart, F. (1990).

Inventari:*	Núm.	Encuny	Lectura/variant	Pes	Ø	Localització	Referència
	124-1	a/A; r/A	-	0,45	9	-	Bibliografia

* Avui pot haver-hi alguns exemplars més.

*PERE I DE CATALUNYA-ARAGÓ (1209-1213), TUTOR I COMTE D'URGELL.***Tipus 125.** Diner. Billó. Lleida (?).

Descripció: a/•PETRUS COME (M i E nexades). Creu interior. amb un punt al 3er espai.

r/ Sense llegenda marginal. En el camp, VRGEL horitzontalment sobre arbre.

Bibliografia: Botet-125*; Balaguer (1982).

Inventari:	Núm.	Encuny	Lectura/variant	Pes	Ø	Localització	Referència
	125-1	a/A; r/A	-	0.84	18	FCS	Bibliografia
	125-2	a/B; r/B	-	1.02	19	-	Inèdita

* Tant Botet com nosaltres en el Corpus no coneixíem la imatge de la peça. disposavem només amb una descripció. Retrobàrem la moneda, perduda tant de temps, a la col·lecció Vinke, avui a la Caixa d'Estalvis de Sabadell. Després n'aparegué un segon exemplar.

GUILLEM DE CERVERA (1213-1228), TUTOR DE LA COMTESSA AUREMBIAIX.

Tipus 126. Diner. Billó. Lleida (?).

Descripció: a/ (Creu de punts) CERVARIE Creu sobre pal entre alfa i omega.
r/ PAX VIS, horitzontalment sobre arbre, superat de creu.

Bibliografia: Udina. F.: Crusafont-103.

Inventari:	Núm.	Encuny	Lectura/variant	Pes	Ø	Localització	Referència
	126-1	a/A; r/A	-	0,91	19	-	Udina
	126-2	a/A; r/B	-	1,07	20	IVDJ	Inèdita
	126-3	Indeterminada. Ha d'existir un tercer exemplar, segons Udina.					

GUERAU DE CABRERA (USURPADOR, 1208-9, 1213-1228)

Tipus 127. Diner. Billó. Balaguer (?).

Descripció: a/ + GERALD?:COMES (la S ajaguda). Bàcul bifurcat en la seva base que descansa damunt una V d'estrems corbats.
r/ + VRGELLENSIS (les S ajagudes). Creu interior. Cercles de punts interior i exterior.

Prototipus: segons descripció.

Variant 1: a/ Sense la L de Gerald.

Bibliografia: Botet-126*; Corpus-5; Crusafont-104.

Inventari:**	Núm.	Encuny	Lectura/variant	Pes	Ø	Localització	Referència
	127-1	a/A; r/A	Prototipus	0,79	17	GNC	Corpus-5A1

127-2	a/B; r/B	Prototipus	0,86	17	GNC	Corpus-5A2
127-3	a/C; r/C	Prototipus	0,75	16,7	CBC	Corpus-5A3
127-4	a/D; r/D	Prototipus	0,98	16,6	-	Inèdita
127-5	a/E; r/E	Var. I	0,78	19	-	Inèdita
127-6	a/F; r/F	Prototipus	0,69	17	-	Inèdita

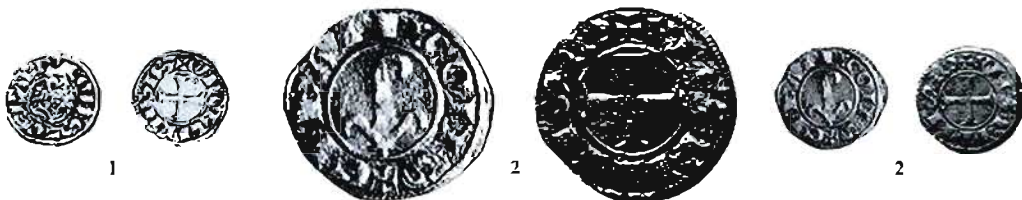
* Botet llegeix erròniament Girard.

** L'inventari no és exhaustiu, ja que en els darrers temps han anat sortint exemplars i no sempre hi hem tingut accés. Calculem que avui pot haver-hi prop d'una vintena de peces.

Tipus 128: Òbol. Billó. Agramunt.

Descripció: Com l'anterior.

Bibliografia: Comas, R.

Inventari:*	Núm.	Encuny	Lectura/variant	Pes	Ø	Localització	Referència
	128-1	a/A; r/A	-	0,35	12,5	-	Bibliografia
	128-2	a/B; r/B	-	0,38	13	-	Inèdita

* Pot haver sortit algun exemplar més en els darrers temps.

AUREMBIAIX (1228-1231)

Tipus 129. Diner. Billó. Agramunt.

Descripció: a/:COMTESA VRGL Bàcul sobre U de base plana.
 r/ +:AVRENBIAIX: Creu interior equilatral amb creixent al segon espai i tres punts al primer i quart.

Prototipus: segons descripció.

Variant 1: r/ tres punts al segon i tercer espai i creixent al primer.

Variant 2: r/ com l'anterior el creixent al quart, com a la variant 1 de l'òbol, però sense seguretat absoluta, ja que s'en coneix sols un fragment.

Bibliografia: Crusafont (1991-1993).

Inventari:	Núm.	Encuny	Lectura/variant	Pes	Ø	Localització	Referència
	129-1	a/A; r/A	Prototipus	0.61	17	-	Bibliografia
	129-2	a/B; r/B	Var. 1	0.74	17	-	Inèdita
	129-3	a/C; r/C	Var. 2	(0.32)	?	-	Bibliografia

Tipus 130. Òbol. Billó. Agramunt.

Descripció: com el prototipus, del diner.

Prototipus, segons descripció.

Variant 1, com la variant 2 del diner.

Bibliografia: Botet-127; Corpus-5; Crusafont-105; Crusafont (1991); Crusafont (1991-1993).

Inventari:	Núm.	Encuny	Lectura/variant	Pes	Ø	Localització	Referència
	130-1	a/A; r/A	Prototipus	0,33	14	-	Crusafont (1991-1993)
	130-2	a/B; r/B	Var. 1	0,45	14	-	Crusafont (1991-1993)
	130-3	a/B; r/B	(Punts 2n quarter poc visibles) Var. 1	(0,25)	13,5	-	Crusafont (1991)
	130-4	a/?; r/?	Prototipus	0,48	114	VQR	Corpus-6A1

PONÇ DE CABRERA (1236-1243)

Tipus 131. Diner. Billó. Agramunt.

Descripció: a/+ PONCI COMES (la S ajaguda i ME nexades). Bàcul sobre base d'on parteixen dues branques que acaben en trèvol, i més amunt un punt. Cercles interior i exterior de punts.
r/ + VRGELLENSIS (les S ajegudes). Creu interior amb punts als espais. Cercle interior i exterior de punts.

Prototipus: segons descripció.

Variant 1: r/ URGELLESIS.

Variant 2: a/ ME no nexades; r/ URGELLENSIS.

Variant 3: a/ ME no nexades; r/ URGELLESIS.

Bibliografia: Botet, 128-129; Corpus-7; Crusafont-106.

Inventari:*	Núm.	Lectura/variant	Pes	Ø	Localització	Referència
	131-1	Prototipus	0,80	17,2	-	Corpus-7B
	131-2	Var. 1	0,73	17,5	-	Corpus-7D
	131-3	Var. 2	0,80	17	-	Corpus-7A1
	131-4	Var. 3	0,88	17,2	-	Corpus-7C1

* No fem l'inventari dels encunys: hi ha notícia d'una evidència d'un miler d'exemplars. El pes mitjà sobre una mostra representativa, quaranta peces, és de 0,75 gr

Tipus 132. Òbol. Billó. Agramunt.

Descripció: Com el diner anterior, però r/+VRGELLESIS..

Prototipus: segons descripció.

Variant 1: r/ acaba URGELLENSIS.

Variant 2: a/ ME separades, r/ com la var. 2 del diner

Variant 3: a/ ME separades, r/URGELENSIS.

Bibliografia: Corpus-8; Crusafont-107.

Inventari:*	Núm.	Lectura/variant	Pes	Ø	Localització	Referència
	132-1	Prototipus	0,38	14,3	-	Corpus-8A1
	132-2	Var. 1	0,52	14	-	Inèdita
	132-3	Var. 2	0,40	14,5	-	Inèdita
	132-4	Var. 3	0,35	14	-	Inèdita

* No és exhaustiu, poden haver aparegut una dotzena d'exemplars.

ERMENGOL X (1267-1314)

Tipus 133. Diner. Billó. Agramunt.

Descripció: a/ +ERMENGA VDVS (les E gòtiques). Bàcul com en l'anterior.
 r/ + COMES:VRGELLI (les E gòtiques). Creu com en l'anterior.

Contingut d'argent: 31,6%.

Bibliografia: Botet-130; Corpus-9; Crusafont-108.

Inventari:*	Núm.	Lectura/variant	Pes	Ø	Localització	Referència
	133-1	-	0,60	17	IVDJ	Inèdita
	133-2	-	0,60	17	FCS	Inèdita
	133-3	-	0,57	16,5	CPG	Inèdita
	133-4	-	0,71	17	GNC	Corpus 9A9
	133-5	-	0,80	18,5	MAN	Inèdita

* No es fa l'inventari d'encuny, tot i que hem recollit i analitzat l'evidència de 52 exemplars, sense trobar gairebé cap reiteració d'encuny. Actualment l'evidència pot superar el centenar d'exemplars. Al GNC i al MAN hi trobarem tretze peces a cadascun, quatre al FCS, tres al MP i al MVE, i un al IVDJ, a la CPG; a la FNMT, a la BNP i al MPE. El pes mitjà és de 0,70.

Tipus 134. Òbol. Billó. Agramunt.

Descripció: Igual que l'anterior.

Bibliografia: Botet-131; Corpus-10; Crusafont-109.

Inventari:	Núm.	Encuny	Lectura/variant	Pes	Ø	Localització	Referència
	134-1	a/A; r/A	-	0,40	14	IVDJ	Crusafont-109
	134-2	a/B; r/B	-	0,25	12,8	-	Inèdita
	134-3	a/?; r/?	-	-	-	VQR	Corpus-10A1

* Pot haver-hi algun exemplar més.

TERESA D'ENTENÇA (1314-1328)

Tipus 135. Pugeses incuses de llautó. Balaguer.

Descripció: a/ + (Flor).CO: (flor) MS (flor). Escut sobre alçat i arrodonit, amb els escacs d'Urgell.

Bibliografia: Crusafont (1989).

Inventari:*	Núm.	Lectura/variant	Pes	Ø	Localització	Referència
	135-1	-	0,35	14	-	Bibliografia

* Tipus publicat l'any 1989 amb l'evidència d'un exemplar i un fragment. Avui pot haver-hi constància d'algun exemplar més.

Tipus 136. Pugeses incuses de llautó. Balaguer.

Descripció: a/ .TE (flor). C (flor) OM (flor); la T és gòtica. Escut arrodonit, amb l'escac d'Urgell.

Prototipus: segons descripció.

Variant 1: sense la flor al final (a sota de l'escut).

Variant 2: com les anteriors, però de coure.

Bibliografia: Botet-132-135; Corpus-11; Crusafont-110; Crusafont, (1990).

Inventari:*	Núm.	Lectura/variant	Pes	Ø	Localització	Referència
	136-1	Prototipus	0,95	15	-	Crusafont (1990) 1045.1
	136-2	Var. 1	0,95	14,5	-	Corpus-11B1
	136-3	Var. 2	0,9	13	-(NI)	Inèdita

* No fem inventari d'encuny. L'evidència actual és elevada: pot superar els dos centenars, inclòs aquest tipus i els dos que segueixen de Teresa d'Entença.

Tipus 137. Pugesa incusa de llautó. Balaguer.

Descripció: a/ (Flor) TE (flor, flor) RC (flor, flor) OM (flor). Escut triangular amb l'escac d'Urgell.

Prototipus: segons descripció.

Variant 1: punts en lloc de flors.

Variant 2: flors i a més R : C.

Bibliografia: Botet-132-135; Corpus-11; Crusafont-110, Crusafont (1990), 1046-1047.

Inventari:*	Núm.	Lectura/variant	Pes	Ø	Localització	Referència
	137-1	Prototipus	0,35	14	-	Crusafont-1047-1
	137-2	Var. 1	0,33	14	-	Corpus-11A1
	137-3	Var. 2	0,40	14	-	Crusafont-1047-2

* No fem inventari d'encuny. Per a una estimació de l'evidència, vegeu comentari anterior.

Tipus 138. Pugesa incusa de llautó.

Descripció: a/ (flor) TE (flor) RC (flor) OM (flor), amb la T llatina. Escut allargat i apuntat amb escac d'Urgell.

Prototipus: segons descripció.

Variant 1: R : C.

Variant 2: R : C i una sola flor com a principi i final de llegenda, a sota l'escut.

Bibliografia: Botet, 132-135; Corpus-11; Crusafont-110; Crusafont (1990).

Inventari:*	Núm.	Lectura/variant	Pes	Ø	Localització	Referència
	138-1	Prototipus	0,35	14,5	-	Inèdita
	138-2	Var. 1	0,26	15	-	Crusafont (1990), 1048.2
	138-3	Var. 2	0,38	14	-	Inèdita

* No fem inventari d'encunys. Per a una estimació de l'evidència, vegeu comentari anterior.

PERE D'ARAGÓ (1347-1408)

Tipus 139. Diner. Billó. Agramunt.

Descripció: a/ + PETRUS:DEI:GRACI. Bàcul entre dues branques acabades en trèvols.
r/ + A COMES:URGELLI. Creu interior, amb un punt a cada espai.

Contingut d'argent: 26,5%

Prototipus: segons descripció.

Variant 1: a/ GRACIA r/+COMES.

Variant 2: r/+COMES.

Variant 3: r/+PETVS.

Bibliografia: Botet-136-137; Corpus-12; Crusafont-111; Poey d'Avant-3526, per la variant 3.

Inventari:*	Núm.	Lectura/variant	Pes	Ø	Localització	Referència
	139-1	Prototipus	0,70	17	-	Inèdita
	139-2	Var. 1	0,64	16	GNC	Corpus-12B1
	139-3	Var. 2	0,76	18	GNC	Corpus-12C1
	139-4	Var. 3	-	-	-(NI)	Corpus-12D1

* No es fa inventari d'encunys i d'exemplars coneguts. Actualment l'evidència pot superar els 300 exemplars. N'hi ha representació al GNC; al MP; al MEV; a la CBC; al MAN; al IVDJ; a la FNMT; al FCS. El pes mitjà d'aquest tipus, basant-se en una mostra d'una cinquantena d'exemplars, és de 0.70 g.

Tipus 140. Diner. Billó. Barcelona.

Descripció: a/ +PETRUS DEI: GRACIA.

Escut en cairó partit verticalment d'armes de Catalunya i d'Urgell, amb un anell a cada sector. Cercles interior i exterior de punts.

r/ +COMES:URGELLI ET VI.

Creu interior amb punt a cada espai.

Prototipus: segons descripció.

Variant: 1 a/GRACI

Variant: 2 r/ET V

Variant: 3 r/EI

Variant: 4 a/GRACI; r/+AVICOMES VRGELLI

Bibliografia: Botet,138-139; Corpus-13; Crusafont-112; Poey d'Avant, II, làm.76, núm.10, per a la variant 4.

Inventari:	Núm.	Encuny	Lectura/variant	Pes	Ø	Localització	Referència
	140-1	a/A; r/B	Prototipus	0,75	16,8	MP	Corpus-13A2
	140-2	a/B; r/B	Prototipus	0,71	16	GNC	Corpus-13A1
	140-3	a/C; r/C	Prototipus	0,62	17	—	Corpus-13A3
	140-4	a/D; r/D	Prototipus	0,68	17	RAH	Inèdita
	140-5	a/E; r/E	Var. 1	0,71	17	CBC	Corpus-13B1
	140-6	a/F; r/F	Var. 1	0,77	17	BNP	Inèdita
	140-7	a/G; r/G	Var. 2	0,79	17,3	IVDJ	Inèdita
	140-8	a/H; r/H	Var. 3	0,75	17	—	Inèdita
	140-9	a/I; r/I	Var. 4	—	—	—(NI)	Corpus-13D1

* Hem procurat fer l'inventari el màxim de complet possible, però pot haver-hi evidència d'alguns exemplars més.

Tipus 141. Òbol. Billó. Barcelona.

Descripció: a/ + .P. DEI: GRACIA: Armes de Catalunya i Urgell partides, en un cairó, com en el diner.

r/ +COMES:VRGELLI. Creu interior amb un punt a cada espai.

Bibliografia: Crusafont (1991-1993), núms. 8 i 9.

Inventari:	Núm.	Encuny	Lectura/variant	Pes	Ø	Localització	Referència
	141-1	a/A: r/A	-	0,34	12,8	-	Crusafont [1991-1993], 9
	141-2	a/B: r/B	-	0,36	13	-	ibíd. 8

*BEATRIU, COMTESSA CONSORT D'URGELL, ESPOSA DE PERE (1363-1371)***Tipus 142.** Pugesa de plom.

Descripció: a/ Escut partit verticalment, cards a l'esquerra i monograma de lletres B i E sobreposades.

r/ +A:COMES URGELLI. Creu interior amb punts als espais.

Bibliografia: Crusafont (1997 b).

Inventari:	Núm.	Encuny	Lectura/variant	Pes	Ø	Localització	Referència
	142-1	a/A: r/A	-	-	-	-	Bibliografia

EMISSIONS COMTALS DE PALLARS

HUG ROGER III (1451-1503)

Tipus 143. Diner o senyal d'aram o de plom.

Descripció: a/ (corona) COMES PALLARESIUS (lletres gòtiques). Creu llatina ornada de tres lòbuls de doble traç, amb punts als vèrtexs. Als costats de la creu H-R coronades. Cercle interior i exterior de punts.

r/ Igual que l'anvers.

Prototipus: segons descripció i encunyada d'aram.

Variant 1: segons descripció, però fosa de plom.

Bibliografia: Botet-140; Corpus-1; Crusafont-113.

Inventari:	Núm.	Encuny	Lectura/variant	Pes	Ø	Localització	Referència
	143-1	a/A: r/A	Prototipus	5,24	22	GNC	Corpus-1A1
	143-2	a/A: r/A	Prototipus	4,71	21,5	GNC	Corpus-1A2
	143-3	a/A: r/A	Prototipus	4,85	22,8	-	Corpus-1A3
	143-4	a/A: r/A	Prototipus	5,08	22,2	-	Corpus-1A4
	143-5	a/A: r/A	Prototipus	7,21	22	-	Corpus-1A5
	143-6	a/A: r/A	Prototipus	4,07	22	BNP	Inèdita
	143-7	a/? : r/?	Var. 1	4,0	20	-	Inèdita

AQUESTA OBRA S'HA ACABAT D'IMPRIMIR
A L'OBRA DOR DE LIMPERGRAF, SL,
A BARBERÀ DEL VALLÈS
EL DIA 3 DE NOVEMBRE DE 1999.
FESTIVITAT DE SANT ERMENGOL.
BISBE DE LA SEU D'URGELL (1010-1035).
QUE FOU CONTEMPORANI DE MOLTS DELS FETS
DE QUÈ TRACTA AQUESTA OBRA

